9 771332 512004
#21/22 •Zagreb, 2012.
cijena 200 kn

UP&UNDERGROUND

9 771332 512004

Zagreb, 2012.
broj 21/22
cijena 200 kn

UP&UNDERGROUND

CRITICAL THEORY DOSSIER

5.Subversive Film Festival: "Europa Incognita"
Međunarodna konferencija: "Budućnost Europe"
Subversive Forum: "Kriza Europe", "U obranu zajedničkih dobara" i "Prema Balkanskom socijalnom forumu"
05.05. – 19.05.2012., kino Europa, kino Tuškanac, kazalište ZKM

ISSN 1322-5124
BROJ/NUMBER: 21/22
OSNOVAN/ESTABLISHED: 1995.
ZA NAKLADNIKA/FOR THE PUBLISHER:
Nikola Devčić
NAKLADNIK/PUBLISHER:
Bijeli Val, Ilica 203a, 10000 Zagreb, Hrvatska
info@subversivefestival.com
GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK/EDITOR-IN-CHIEF:
Nikola Devčić
UREDNICI OVOG IZDANJA/SPECIAL ISSUE EDITORS:
Srećko Horvat, Igor Štiks
IZVRŠNI UREDNIK/EXECUTIVE EDITOR:
Boris Postnikov
SURADNICI U OVOM BROJU/CONTRIBUTORS TO THIS ISSUE: Tariq Ali, Samir Amin, Riccardo Bellofiore, Alain Badiou, Wendy Brown, Stipe Ćurković, Costas Douzinas, Thomas Elsaesser, G1000, Francesco Garibaldo, Joseph Halevi, Michael Hardt, David Harvey, Srećko Horvat, Dina Iordanova, Mate Kapović, Marko Kostanić, Christian Marazzi, Antonio Negri, Toni Prug, Arundhati Roy, Renata Salecl, Gayatri Chakravorty Spivak, Igor Štiks, Maria Todorova, Christophe Ventura, Slavoj Žižek
PREVODITELJI: Vedrana Bibić, Martin Beroš, Monika Bregović, Srećko Horvat, Lovorka Kozole, Dunja Krpanec, Andrea Milat, Jelena Miloš, Ana Mladina, Diana Nenadić, Milena Ostojić, Sana Perić, Ozren Pupovac, Vesna Vuković
FOTOGRAFIJA/PHOTO: Srećko Horvat, Cactus
LEKTURA/PROOF-READING: Goran Pavlić
GRAFIČKI UREDNIK/GRAPHICS: Ruta
TISAK/PRINTED BY: Kerschofset, Zagreb
NAKLADA/PRINT RUN: 1000
Pisma i rukopise slati na adresu nakladnika.

ZAHVALE/ACKNOWLEDGEMENTS:
– Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport, Zagreb
– Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
– Turistička zajednica grada Zagreba
– Hrvatski filmski savez
– Hrvatski audiovizualni centar
– Heinrich Böll Stiftung
– Rosa Luxemburg Stiftung

www.up-underground.com
www.subversivefestival.com

7
ALI, TARIQ
Neoliberalizam i države protektorati na postjugoslavenskom Balkanu

17
AMIN, SAMIR
Odvažnost, još više odvažnosti!

27
BADIOU, ALAIN
Bitna filozofska teza: "Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara"

35
BELLOFIORE, RICCARDO / GARIBALDO, FRANCESCO / HALEVI, JOSEPH
Globalna kriza i kriza europskog neomerkantilizma

53
BROWN, WENDY
Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije

69
ĆURKOVIĆ, STIPE
Klasna reprodukcija i kapitalistička država

77
DOUZINAS, COSTAS
Buntovnički trgovi: neposluh, otpor, pobuna

87
ELSAESSER, THOMAS
Dvostruko zauzeće i male prilagodbe: Prostor, mjesto i politika u europskom filmu od 1990-ih godina

107
ELSAESSER, THOMAS
Europski film kao film svijeta: novi početak?

123
G1000 MANIFEST

131
HARDT, MICHAEL
Dva lica apokalipse: Pismo iz Copenhagena

141
HARVEY, DAVID / HARDT, MICHAEL / NEGRI, ANTONIO
Commonwealth: prepiska

157
HORVAT, SREĆKO / ŠTIKS, IGOR
Dobrodošli u pustinju tranzicije

167
IORDANOVA, DINA
Filmski festivali i buntovništvo: Može li film promijeniti svijet?

177
KAPOVIĆ, MATE
Direktna demokracija – ideja, borba i perspektive

185
KOSTANIĆ, MARKO
Aspekti socijalističke političke epistemologije

195
MARAZZI, CHRISTIAN
Nasilje financijskog kapitalizma

207
PRUG, TONI
Makro perspektive direktne demokracije: ekonomski aspekti, država i razvoj

217
ROY, ARUNDHATI
Trickledown Revolucija

237
SALECL, RENATA
Nasilje kao odgovor na ideologiju izbora

247
SASSEN, SASKIA
Divljačko razvrstavanje na dobitnike i gubitnike: suvremene inačice primitivne akumulacije

269
SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY
Svijet bez granica?

277
TODOROVA, MARIA
Ponovno zamišljanje Balkana

287
VENTURA, CRISTOPHE
Globalne tenzije i alterglobalizam: Deset godina nakon prvog Svjetskog socijalnog foruma u Porto Alegreu

297
ŽIŽEK, SLAVOJ
“Žica”, ili sukob civilizacija u jednoj državi

99%

#OCCUPYWALLSTREET

1%

NO MORE
COMPLACENCY
OCCUPY
You are the
99%
Defend Your
Future!
Since I was little I was told
"you can be whatever you
want", they didn't say it
would be a dead end.
I AM THE 99%
#OccupyWallStreet
#OccupyPuertoRico

ALI, TARIQ

Neoliberalizam i države protektorati na postjugoslavenskom Balkanu

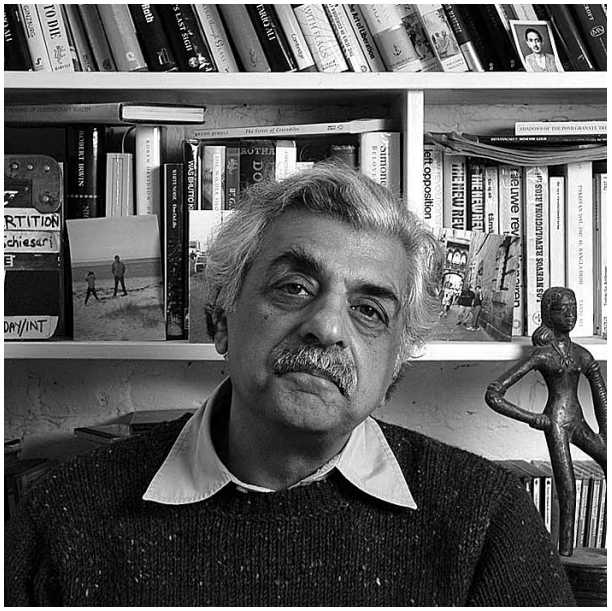

ALI, TARIQ

Neoliberalizam i države protektorati na postjugoslavenskom Balkanu

Zbrkana i jednostrana tranzicija

— **GLOBAL BALKANS: Slučajno je danas 5. listopad 2007., 7 godina od takozvane Petooktobarske revolucije u Srbiji kad je svrgnut Slobodan Milošević. Postintervencijski period od 5. listopada u Srbiji je poznat kao "tranzicija". Danas pak svjedočimo ubrzanom privatizacijskom programu, masovnoj nezaposlenosti, silnom osiromašenju koje je uslijedilo nakon deset godina rata, najvećem broju izbjeglica i domaćih prognanika u Europi pa mnogim obećanjima bolje budućnosti kroz privatizaciju i tako dalje. Želio bih Vas pitati kakav je Vaš pogled na tranziciju u takvim postintervencijskim kontekstima. Kako gledate na to?**

TARIQ ALI: Mislim da se najprije nameće sljedeće pitanje: tranzicija iz čega u što ili iz čega ka čemu? Po mom mišljenju, velika tragedija Jugoslavije jest u tome što se razdijelila.

To je bila zemlja usred Europe u kojoj su različite zajednice prilično dobro živjele zajedno 50 godina. I nisu najednom razvile etničku mržnju i počele se ubijati. To ima materijalnu bazu. A tu materijalnu bazu čini insistiranje MMF-a na implementaciji njihovog programa koji je slomio jedinstvo Jugoslavenske narodne armije čiji su troškovi postali neodrživi. Upravo je intervencija nekih europskih sila, uglavnom nove Njemačke nakon pada Zida, potaknula odcjepljenje Slovenije te slijedom toga i separaciju Hrvatske. Stoga držim Nijemce u velikoj mjeri odgovornima za raskidanje jugoslavenske federacije.

No, ovo ne znači da unutar zemlje nije bilo proturječnosti, ali po mom mišljenju te je proturječnosti mogla razriješiti Europska unija da je bila vizionarska i dalekovidna – nudeći Jugoslaviji milijardu dolara da sredi svoje unutarnje probleme, da se još više demokratizira, da ostane federacija, da Kosovarima da ista prava kakva su imali Hrvati i Slovenci. I to bi se vjerojatno i dogodilo.

Ali oni nisu odlučili tome pristupiti tako. A kad jednom započne proces odcjepljenja i podjele – ljudi se uspaničare, znate, u ljudima ispliva ono najgore, pa ponekad sa svog područja žele protjerati ono što smatraju neprijateljskom etničkom zajednicom. Sve smo to već vidjeli u Indiji i Pakistanu 1947., kad su se razdijelili, a milijun ljudi umrlo u toj konkretnoj podjeli. Bilo je strašno. Podjele često završe tako.

Dakle, po mom mišljenju polazište svake rasprave o bilo kojem sastavnom dijelu stare Jugoslavije mora biti pitanje "zašto se to dogodilo?" (što sam objasnio) te "je li se to moglo izbjeći?" A mislim da se moglo. Kad jednom izbije građanski rat, onda je sve moguće. Zlodjela su počinile sve uključene strane, no budući da je Zapad podupirao jednu stranu u ovom konfliktu, Srbi su demonizirani. Upravo ovo sam najviše osuđivao. Ne kažem da srpska paravojska nije počinila zlodjela, no oni nisu bili jedini. Najveći broj izbjeglica prognanih iz svojih domova bili su Srbi iz Krajine i s Kosova. A ljudi koji i dalje govore o izbjeglicama upravo ovo ne žele priznati jer su se Srbi smatrali neprijateljima. A ja ne volim ovakav način kategoriziranja ljudi kao neprijatelja ili prijatelja.

Jugoslavija je postojala i mnogi su ljudi sebe smatrali Jugoslavenima. I neki ponajbolji iz toga svijeta još se uvijek smatraju.

Dakle, tranzicija kojoj danas svjedočimo tranzicija je ka državi koju je priznala Europska unija i koja će činiti ono što joj MMF i međunarodne institucije kapitalizma nalože kako bi se prikazala lijepom. No ta ljepota, znate, to nanošenje šminke i pudera koje su isporučile međunarodne institucije ne prodire jako duboko. Upravo tome uvijek iznova svjedočimo u onome što se događa. Stoga ova zamisao – stvaranje male elitne klase koja je jako imućna i većine koja je posve nevažna – je li to budućnost Srbije i čitave regije na kakvu sad pristajemo? A ako jest, mislim da je to velika tragedija. Ako pogledate što se dogodilo u bivšem Sovjetskom Savezu – silno nazadovanje u zdravstvu, stopi smrtnosti, obrazovanju; izgrađena društvena infrastruktura – kakogod manjkava – bila je za većinu ljudi puno bolja od ovog nereda kakav vlada danas, a isto vrijedi i za Srbiju.

Stoga ne mislim da tranzicija ka neoliberalnoj državi, koja se provodi na neoliberalnoj liniji s tržištem koje određuje sve, može pomoći građanima te države, koja god to država bila. Dakle, to će biti i već jest – kako nam je poznato – zbrkana i jednostrana tranzicija koja većini stanovništva neće ići u korist.

Rat za proširenje NATO-a

— Tvrdite li da postoji veza između tih inicijalnih faktora koji su doveli do raspada, zajedno s nacionalističkim militarizmom koji je iz njega proizišao, i onoga što se danas događa s neoliberalnom tranzicijom?

Pa da. Sve te države, oni žele da one izgledaju posve isto. Oni žele male elite na vlasti. Oni ne mare za to što će biti sa stanovništvom Balkana. Pa ako želite da izgledaju isto, zašto ih ponovo ne ujedinite? Zašto ih držati u odvojenim državicama? Znate, Amerikanci bi i dalje mogli imati vojne baze u Tuzli i na Kosovu. Ali zašto raskomadati državu ako je to sve što želite. Ne, situacija nije dobra, i tu je, po mom mišljenju, Europska unija za bivšu Jugoslaviju bila puno pogubnija nego Sjedinjene Države. Britanci su popustili – imali su najbolju poziciju, a na kraju su posve popustili pred Nijemcima u zamjenu za njemačke ustupke na britanske vlastite zahtjeve unutar Europske unije. Odvilo se puno odurne trgovine čije su kolateralne žrtve bili ljudi u bivšoj Jugoslaviji – ljudi svih etničkih grupa. Ne mogu ovo dovoljno istaknuti.

— U vrijeme NATO-ove intervencije i bombardiranja Srbije i Kosova (Federalne Republike Jugoslavije) 1999. zapadna ljevica se u velikoj mjeri jako podijelila. Došlo je do mnogih raskola i rasprava među onima koji su podržavali intervenciju na temelju onoga što se smatralo humantiranim razlozima i drugima koji su joj se protivili. Gledajući unatrag u svjetlu svega što se otad dogodilo, u smislu globalne politike i vojnih intervencija drugdje u svijetu, možete li reći kako ste došli do pozicije koju ste zastupali – protiveći se NATO-ovoj intervenciji usred svih tih raskola – te pokazati zašto mislite da je bila važna?

Dakle, gledao sam na intervenciju Zapada u Jugoslaviji, te Sjedinjenih Država i NATO-a, kao uvelike određenu zapadnim potrebama, a ne potrebama stanovništva u toj regiji. To je ono što uvijek određuje te intervencije. Pokriće im daju "humanitarne intervencije", "civilizacijske intervencije", "intervencije za spas čovječanstva". No duboko unutra, a ponekad i ne baš duboko unutra, blizu površini, stoji samo jedan razlog. Obraniti svoje vlastite interese ili ono što oni vide kao svoje vlastite interese u toj regiji.

Tako je NATO-ova odluka da bombardira Jugoslaviju bila uvjetovana onim što su Sjedinjene Države u to vrijeme namjeravale. Danas imamo informacije da svaki put kad su srbijanski vođe pristali na ono što su tražile, SAD bi dodale dodatni zahtjev. Oni nisu htjeli spora-

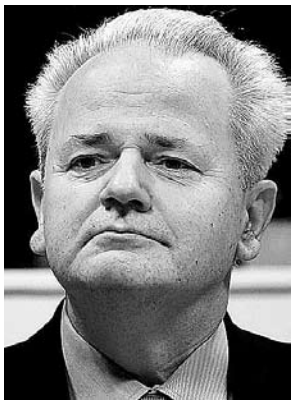

Slobodan Milošević

Madeleine Albright

zum u Rambouilletu. A Amerikanci koji su bili uključeni u te pregovore – Albright i Richard Holbrook i oni drugi hulje iz Demokratske stranke – to uopće ne taje. U jednom trenutku, kad kosovski narod, koji su Amerikanci naoružali, nije bio spreman da prihvati sporazum iz Rambouilleta jer nisu dobili punu neovisnost, Madeleine Albright je pozvala jednog od njih i rekla da im je bolje da se upristoje jer ako ne prihvate sporazum, oni neće moći bombardirati Jugoslaviju. Dakle, željeli su paradu sile kad to nije bilo nužno. Željeli su samo učvrstiti svoju moć. I željeli su ukloniti Miloševića jer ga nisu smatrali korisnim iako su se ranije dogovarali s njim.

– Zašto mislite da ga nisu smatrali korisnim?

Mislim da su dotad Amerikanci manje-više zaključili da Europljani neće biti sposobni… Dijelom je to bila i odluka Sjedinjenih Država da ponovo uđu u Europu i da prošire NATO. Tako ja gledam na rat u Jugoslaviji, kao na rat za proširenje NATO-a i rat za njegovu novu ulogu. To je bio dio američkog globalnog razmišljanja, kako su oni shvaćali svoje vlastite interese. Jer neki ljudi su argumentirali ovako: pošto je stari svijet nestao, "trebamo li više NATO?" Sjedinjene Države su trebale NATO, a jedan od ciljeva rata protiv Jugoslavije bio je proširiti NATO do samih granica s bivšim Sovjetskim Savezom. I upravo su to i učinili. Stvarne potrebe stanovništva u toj regiji bile su sporedne.

Zašto je dio ljevice to podržavao? Mislim da ih je osvojila retorika i da su ih jako potresle slike Kosovara u bijegu. Te su slike stalno prikazivane na televizijskim ekranima. Brojke koje su navodile američke propagandne jedinice govorile su o 30.000 do 100.000 ubijenih Kosovara, što je naknadno opovrgnuto. Na koncu, objavljene brojke su pokazale kako je umrlo manje od 4.000 Kosovara, što je dakako strašno, no to nije brojka na koju su ukazivali. Neki su mi ljudi manje ili više otvoreno rekli: "mrzimo Miloševića zbog onoga što je učinio i zbog onoga što su učinili Jugoslaveni ili Srbi u Bosni… Tad nismo mogli napraviti ništa, sad je došlo vrijeme da to raščistimo". Dakle, kod nekih ljudi to je išlo vrlo duboko, i to je i uništilo tu sekciju ljevice. Mnogi ljudi koji su podržavali NATO-ovu intervenciju u Jugoslaviji nisu još dugo ostali na ljevici. Krenuli su dalje. Mnogi od njih su snažno podržavali rat u Iraku, na primjer. U osnovi to je premjestilo ljude koji su već bili spremni za premještanje.

Bosna i Kosovo su američke kolonije

– Spomenuli ste rat u Iraku, aktualni vojni zaokret SAD-a i NATO-a, te događaje 11. rujna. Katastrofalni rezultati američkih intervencija u Iraku i Afganistanu na neki su način zasjenili pažnju na postintervencijski kontekst na Balkanu. Mnogo je razloga za ovo, na neke od njih ste već ukazali. U tom obratu od "humanitarne intervencije" 1999. do takozvanog "rata protiv terorizma", koji je započeo 2001., postoje jasne razlike, ali i stanovita putanja. Kako gledate na NATO-ovu intervenciju 1999. u kontekstu onoga što je uslijedilo?

Onda su saveznici bili drugačiji. Upravo je stoga tako tužno – zaustio sam da kažem zabavno, mada nije baš zabavno – vidjeti kako su se promijenile zapadne potrebe Sjedinjenih Država, njihovih saveznika i njihovih medijskih mreža. Tijekom intervencije u Jugoslaviji promicali su sljedeći stav: "branimo jadne bosanske i kosovske Muslimane od Miloševića". To je bilo vrlo proislamski, iskoristili su religiju. Pozivali su pristaše Al-Qaede da dođu i bore se u Bosni. Američki avioni su poslani da ih pokupe. Britanski obavještajci su regrutirali islamske fundamentaliste da se odu boriti u Bosni, o čemu ne vole pričati. Sjajna opsežna knjiga o Al-Qaedi *The Looming Tower* autora Lawrencea Wrighta uopće ne spominje Bosnu, iako je to bila posljednja udružena intervencija Zapada i islamskog fundamentalizma prije 11. rujna. O njoj se nije previše govorilo jer ona danas dovodi u nepriliku.

Dakle, saveznike su uzimali odakle god su htjeli jer su namjere bile drugačije. Kad su se jednom namjere promijenile – promijenili su se i saveznici. Stoga o tome ne govore previše. Nakon 11. rujna Amerikanci su radi istrage tražili neke od tih Al-Qaedinih ljudi koji su se borili s Bosancima u Bosni. Najprije se bosanska vlada tome opirala jer su neki od njih odlikovani medaljama za herojstvo u ratu u Bosni. No, naposljetku su ih izručili. Jer oni su američka kolonija.

To su Bosna i Kosovo danas. Oni tehnički jesu UN-ovi protektorati, ali u osnovi su američke kolonije. Pa pričam s mnogim prijateljima u Bosni, i oni kažu da je nesnosno… bilo da su Srbi ili Hrvati ili Bošnjaci. Kažu kako je Sarajevo depresivan, tužan grad za život, i da potrebe okupatorskih vojski i birokracije Ujedinjenih Na-

cija i tih takozvanih trećerazrednih europskih političara koji dolaze i postaju visoki izaslanici na Kosovu i u Bosni… da njihove potrebe lokalno stanovništvo mora ispunjavati. To i jest tragedija u toj regiji, i u Bosni i na Kosovu, o kojoj ljudi ne vole govoriti.

A koliko će dugo ostati, koliko će dugo oni biti protektorati? Po mom mišljenju, prije ili kasnije, inteligentno vodstvo Europske unije trebalo bi pokušati ponovo spojiti Jugoslaviju – ne na stari način, već kao federaciju. Ljudi imaju puno više zajedničkoga jedni s drugima nego s ljudima izvan te regije. To je tragedija. To se neće dogoditi bez odlaganja, ali nadam se da će se ipak dogoditi.

— U knjizi *Masters of the Universe* napisali ste da je rat protiv Srbije bio prvi rat koji je pokrenuo NATO, i da bi mogao biti i posljednji. Prognozirali ste da bi budući model mogla biti direktna američka akcija potpomognuta Britancima. To zvuči prilično dalekovidno s obzirom na Irak, pa me zanima možete li to detaljnije objasniti.

[smijeh] No dobro, mislim, bilo je tako puno podjela unutar NATO-a tijekom akcije bombardiranja Jugoslavije. Francuzi su otvoreno izjavili da zapovjednike NATO-a, američke zapovjednike NATO-a, treba zaustaviti u daljnjem bombardiranju mostova i gradova. A to nije bilo dobro iskustvo ni za Sjedinjene Države jer su se političari previše umiješali u operaciju. I tako sam tad uvidio da bi, u budućnosti, Sjedinjene Države mogle prije krenuti samostalno jer se nisu mogle posve pouzdati u to da će NATO učiniti ono što se mora.

To je bilo dalekovidno u odnosu na Irak, ali ne i u odnosu na Afganistan, što je bila NATO-ova intervencija i što im danas upravo stoga stvara probleme. Ali mislim da će Sjedinjene Države iskoristiti sve. Ako mogu iskoristiti UN, iskoristit će UN. Kad ne mogu, iskoristit će NATO. Ako ne mogu iskoristiti NATO, odigrat će direktno. A unutar Sjedinjenih Država sve više raste pritisak da se stvari poduzimaju samostalno uz nekoliko saveznika. Ljudi su ih bili spremni podržati jer oni svime upravljaju … kao što su učinili u Iraku. Britanci su bez zadrške podržali NATO.

Intelektualna i medijska podrška vojnim intervencijama

— Zanima me možete li reći nešto o načinu na koji je ta NATO-ova intervencija pripremila tlo za ove kasnije intrevencije, u smislu presedana kakav predstavlja u međunarodnom pravu jer je preskočila UN-ovo Vijeće sigurnosti.

Mislim da je intervencija u Jugoslaviji, koju nije sankcioniralo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih Naroda, ali za koju su Sjedinjene Države rekle da je sankcionorana humanitarinim potrebama koje su iznad svakog zakona, stvorila raspoloženje za separaciju svakog koga Zapad ne voli.

Dvije su se grupe zapadnih liberala složile s ovim. Jedna je bio novi val profesora ljudskih prava na američkim kampusima, koji su u osnovi tamo postavljeni da brane nove ratove: Ignatieff, Ian Buruma, takvi ljudi. Zatim imate druge koji kažu: "ne, svijet se promijenio, a mi trebamo veliku silu koja će zapravo braniti prosvjetiteljstvo i braniti demokraciju i slobodu". Argumentirao bih protiv ovih ljudi. Sjedinjene Države to nikad nisu radile. Možete pogledati u njihove protokole iz prošlosti i iz sadašnjosti. Oni to neće učiniti jer to nije u njihovim interesima. Oni čine ono što je u njihovim vlastitim interesima. To nema nikakve veze s univerzalnim potrebama, ili s onim što neki ljudi smatraju univerzalnim potrebama.

Upravo je iz ovih razloga velik broj onih liberala koji su podržavali rat u Jugoslaviji podržavao i invaziju Iraka. Zatim su počeli odustajati. Ali na početku su podržavali invaziju Iraka. Posebno su jaki bili u Francuskoj. Chirac se nije slagao s invazijom Iraka. No bilo je francuskih intelektualaca, posebno oko *Le Mondea* i *Libérationa* i svih tih liberala, koji su bili prilično sretni da se ide na Irak. To je posve promijenilo… bio je vrlo odlučujući, taj jugoslavenski rat, u premještanju odnosa snaga lijevih i liberalnih intelektualaca te u njihovom privođenju na stranu američkog imperija. To je odigralo vrlo, vrlo značajnu ulogu, a oni se otad na to nisu osvrnuli.

— Možete li reći nešto o ulozi korporativnih medija u politici i procesu demonizacije koji se razvio prema ovim regijama? U svom radu ste, naprimjer, istraživali kako su funkcionirale analogije s Hitlerom i kako su uvijek iznova prizivane u ta-

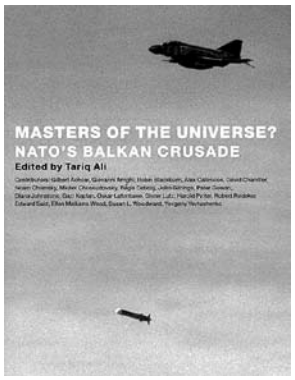

Saddam Hussein

kvim dijelovima svijeta, kao što je Irak, Afganistan i Srbija kao dio logičke podloge pripremljene za takve intervencije.

Analogija s Hitlerom se uvijek priziva, budući da je jedna od rijetkih stvari oko kojih se zapadno javno mnijenje slaže to da je Hitler bio *bad guy*. Filmovima i dokumentarcima o Drugome svjetskom ratu nema kraja. To je jedino iskustvo na Zapadu s kojim se ljudi zaista identificiraju na pozitivan način. Tako da ga sve vrijeme koriste. Analogija s Hitlerom se koristi otkad su Britanci zajedno s Francuzima i Izraelcima odlučili napasti Egipat 1956. Egipatskog nacionalnog vođu Nassera opisivali su kao Hitlera na Nilu. Zatim su Gadafija često nazivali Hitlerovom slikom. No danas[01] je opet prijatelj. Tako da više nije Hitler, on je sad Jefferson. Zatim imate Miloševića kojeg opisuju kao Hitlera. Zatim, kad su se potrebe promijenile, Saddam Hussein je postao Hitler. Moglo bi se stoga pomisliti da ustvari Hitlerov poraz u Drugom svjetskom ratu uopće nije bio poraz, jer je tako rođeno puno više Hitlera. Ali to služi potrebama zapadne propagande.

A u medijima su se stalno koristile slike izbjeglih Kosovara. Jedan mi je čovjek posve ozbiljno rekao: "Razlog zbog kojega ne mogu podržati rat u Iraku jest to što nema slika". Pa sam ga pitao što bi mislio da su svega tri tjedna prije rata pokazane neke slike, slike Saddamovih trupa kako ulaze u kurdsko selo i istjeruju ljude. Rekao je: "Pa, možda bih onda podržao rat". Dakle, mediji igraju presudnu ulogu, i postali su u onome što čine središnji oslonac novih ratova. Ponavljanje dekontekstualiziranih slika dva tjedna u svim vijestima može stanovništvo natjerati u histeriju i gurnuti ga u rat. Irak je to sad usporio, tako da je puno ljudi jako nervozno oko dvojbenih intervencija upravo zbog Iraka. Ako je Jugoslavija ljude gurnula u smjeru intervencije, Irak ih sada gura opet u drugom smjeru. Zanimljivo će biti vidjeti kako će se sve odigrati.

Jednostranačka demokracija u SAD-u

— Možda je to jedna od stvari koju teško razumiju oni ljudi na Zapadu koji sebe poimaju kao socijal-demokratski ili humanitarno opredijeljene, to da u slučaju Jugoslavije u pitanju nije bio tako jasan interes kao što je nafta.

To je istina. Ali, znate, interesima Sjedinjenih Država ne vlada u potpunosti nafta. Oni moraju paziti na svoju poziciju u svjetskoj ekonomiji, i moraju isto tako paziti na svoju poziciju u Europi. Uspjeli su uspostaviti jake vojne baze u bivšoj Jugoslaviji. Tuzla je nuklearna baza, a sad na Kosovu imaju i najveću helikoptersku bazu. Dakle, proširili su se. Oni kažu kako je to proširenje NATO-a, što stoji, ali to je i njihovo proširenje. Tako oni to vide u promjenjivom, fluidnom svijetu, preuzeti inicijativu i krenuti naprijed. Sad su opkolili Rusiju vojnim bazama. I upravo stoga se sad nakon dugo, dugo vremena s ruske strane formulira sljedeći odgovor: "Hej, čekajte, surađivali smo s vama, a vi nas tretirate kao neprijatelja".

Tako da ovo gledište kako veliki imperiji djeluju samo iz uskih ekonomskih interesa nije točno. Oni djeluju kako bi obranili svoju političku hegemoniju na globalnoj razini, čemu uvijek iznova svjedočimo. Zašto su Britanci osvojili Afriku kad su bili carstvo? Ne zato što su iz Afrike izvukli više novca – brojke su tu vrlo zanimljive. Britanci su stvorili više novca ulaganjima u Argentini, koju nikad nisu okupirali, nego što su izvukli iz najvećeg dijela Afrike. Učinili su to jer je odgovaralo njihovim globalnim strateškim potrebama. A okupacija Jugoslavije odgovarala je globalnim strateškim potrebama Sjedinjenih Država, kad su jednom uvidjeli da su Europljani napravili veliku zbrku, jer su raskomadali državu, a da nisu bili sposobni nositi se s tim. Onda su Amerikanci došli da Europljanima pokažu da "smo još uvijek tu i da tu mi vladamo".

— Katastrofalne mjere Sjedinjenih Država nakon 11. rujna mnogi pripisuju isključivo Bushevoj administraciji i neokonzervativcima koji ga okružuju, a poraz Republikanaca vide kao ključan za zaustavljanje agresivne imperijalističke politike kakvu provode Sjedinjene Države. U knjizi *Bush in Babylon* citirate Clintonovog savjetnika, Philipa Bobbitta, tvrdeći kako je pomake u američkim imperijalnim mjerama u postkomunističkom svijetu pokrenuo Clinton, a ne Bush. Možete li reći nešto o ovome i o implikacijama po antiratno organiziranje?

Svaki razumni promatrač koji pogleda što se događalo u Sjedinjenim Državama vidi da su Amerikanci s padom komunizma izvojevali golemu pobjedu. Ne bi-

01 Razgovor je vođen četiri godine prije Gadafijeva svrgavanja i pogubljenja, op. ur.

smo to smjeli podcjenjivati. Kad se to dogodilo, pojavilo se pitanje "kako će se oni nositi s tom pobjedom?" Jedan od savjetnika Busha starijeg, prvog Busha, Zalmay Khalilzad, afganistanski Amerikanac, postavio je pitanje: "Jesmo li spremni da primijenimo silu protiv drugih kapitalističkih sila kako bismo sačuvali našu hegemoniju? A mislim da bismo trebali." Ta se velika diskusija stalno odvijala u objema administracijama. I Bush stariji i Clinton su se slagali s tim, govoreći "moramo primjenjivati silu". Clinton ju je i primijenio, kako smo rekli.

Dakle, postoji imperijalni kontinuitet, i mislim da je odveć lako za sve okriviti Busha i Cheneyja. Smatram da su oni posebno štetan par rukovodilaca, no oni ne djeluju sami. Američka vladajuća elita je prilično velika grupa, i mada je bila podijeljena po pitanju Iraka, Demokratska stranka nije bila podijeljena. Njezino je vodstvo u potpunosti podržavalo bombardiranje Iraka. Clinton je bio u Britaniji na konferenciji Laburističke stranke podupirući Blaira i govoreći zašto treba podržati napad na Irak. Hilary Clinton je podržala rat u Iraku. Barack Obama je za bombardiranje Irana, Hilary Clinton je za bombardiranje Irana.

Mislim da bismo, ako ćemo biti posve izravni, mogli reći da u Sjedinjenim Državama u biti imamo vladavinu jedne stranke. Postoje dvije frakcije jedne stranke – republička frakcija i demokratska frakcija. A što se tiče imperijalnih intervencija i obrane američkih interesa u inozemstvu nema puno razlike. Razlike su kozmetičke. Jedni vole raditi sa širokom koalicijom ako se ona može organizirati, a drugi ne mare postoji li koalicija ili ne.

Sukobi na ljevici oko jugoslavenskoga rata

– Još jedno pitanje o liberalno-lijevim intervencionistima. Zanima me kako su se ove rasprave odigrale u časopisu *New Left Review*, gdje ste jedan od urednika i suradnika. Znam da su se bivši suradnici, Branka Magaš i Quintin Hoare, u tim raspravama javno razišli s *New Left Reviewom*. Nastavili su osnovavši The Bosnian Institute koji je odigrao vrlo glasnu ulogu lobirajući za agresivnu intervencionističku poziciju prema Bosni i Srbiji. Zanima me biste li bili voljni komentirati ovo nakon nekoliko godina distance.

Ne smeta mi govoriti o tome. U *New Left Reviewu* je nedvojbeno postojala podjela oko jugoslavenskog rata. Imali smo ljude kojiima se nije sviđalo da ih se opisuje kao hrvatske nacionaliste, ali koji su na nas ostavljali upravo takav dojam. Oni su zaista sudjelovali u demonizaciji Srbije. Odbijali su jugoslavenski rat smatrati građanskim ratom i u biti su ga promatrali kao rat koji je pokrenula Srbija. Mnogi od nas su ga smatrali građanskim ratom koji je uzrokovala Europska unija i njemačka intervencija kako bi se raskomadala zemlja – to su dva posve različita načina gledanja na stvar. Raspravljali smo o tome, i o mnogim drugim pitanjima vezanim uz tu raspravu, i na koncu je grupa ljudi napustila *New Left Review*. Ili kako bi oni rekli, mi smo ih se riješili. Ne marim za to, drago mi je da smo ih se riješili. Jer su svi oni skrenuli udesno – neki su postali cionisti, a većina ih je podržala napad na Irak.

Tako se ono što je počelo kao ogrebotina vrlo brzo pretvorilo u gangrenu. Branka Magaš i Quintin Hoare – koji su mi bili dragi prijatelji, i to me pogodilo, moram biti iskren, jako sam ih volio – nekoć su potpuno podržavali Jugoslaviju, bili jugoslavenski nacionalisti. Na početku su proizveli puno korektne kritike nacionalističkih strujanja u Jugoslaviji. Branka je napisala nekoliko stvari koje su bile prilično dalekovidne, prognozirajući da će se Jugoslavija raspasti upravo zbog tih nacionalističkih strujanja. No kad je započeo građanski rat, oni su, po mom mišljenju, izgubili ravnotežu i skrenuli. Taj pomak po pitanju Jugoslavije vodio ih je sve dalje i dalje od svega što ima veze s univerzalističkim projektima ljevice.

Bilo bi zaista čudno da je, u vrijeme nakon sloma komunizma, kad je čitava ljevica bila podijeljena – ljudi su mijenjali svoje privrženosti – bilo bi pomalo nastrano da *New Left Review* ostane neokrznut svim tim. To bi značilo da smo bili posve izolirani od tih pokreta. Nismo bili izolirani, i mislim da su ljudi otišli svojim putem.

Žao mi je što su otišli na taj način, ali ne žalim što smo zadržali kontrolu nad *New Left Reviewom*. Jer da nismo, zamislite samo što bi postala pozicija *New Left Reviewa* – neprijateljski raspoložena prema palestinskim nacionalističkim težnjama, dobrohotna prema Izraelu, dobrohotna prema američkom imperiju, dobrohotna prema ratu u Iraku. Znate već, nekakav univerzalni kosmopolitizam kako bi se opravdao američki intervenci-

Hilary Clinton

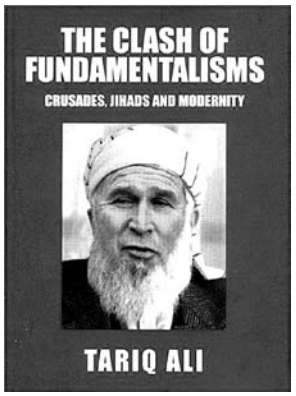

onizam. To bi bio postao *New Left Review*. I to više ne bi bio *New Left Review*. Zatim, uveli smo velik broj mladih ljudi, revitalizirali časopis, i danas mogu s velikim zadovoljstvom reći da je puno utjecajniji neko ikad prije. Prevodi se diljem svijeta, ima španjolsko izdanje. Ironično je pritom da se ova podjela dogodila kao rezultat Jugoslavije. Nemam nikakvu predodžbu što oni (Magaš i Hoare) rade. Znam za postojanje The Bosnian Institute. Ne znam tko ga financira, i nije me ni briga. Ti su ljudi krenuli dalje. I ne razmišljam puno o njima. Ima u svijetu drugih prečih stvari.

— U knjizi *The Clash of Fundamentalisms* žestoko osporavate doktrinu "sukoba civilizacija" Samuela Huntingtona i pokazujete kako je bila mobilizirana u svrhu legitimiranja militarističkih upada u dijelove muslimanskog svijeta. U istom djelu Huntington je pisao i o ortodoksnom kršćanstvu kao odijeljenoj civilizacijskoj sferi, a sukobe u jugoslavenskim ratovima smjestio u taj kontekst. Što mislite kakvu ulogu su takve imperijalističke doktrine odigrale u oblikovanju mjera međunarodne zajednice prema bivšoj Jugoslaviji?

Mnogi ljudi je koriste kao model, govoreći da je u pitanju borba između katoličanstva i ortodoksne crkve. Ne pušim tu priču. Gdje su te borbe bile zadnjih 50 godina? Očito su na svim stranama izronile najraznovrsnije vrste vjerskih manijaka kako bi obranile svoj specifični nacionalistički *brand.* No to je bilo već post factum, to nije bio uzrok građanskog rata koji je razbio Jugoslaviju nakon odcjepljenja Slovenije. Do rata nije tako došlo.

Kad danas promišljam taj period, da su Srbi imali sposobnije vodstvo, možda bi sve to mogli zaustaviti. Mislim da Milošević, njegov provokativni stav prema ostatku zemlje, nije bio od koristi. Postojao je u to vrijeme drugi vođa, Ante Marković, i on je mogao biti puno bolji u očuvanju jedinstva Jugoslavije nasuprot tim rastućim nacionalizmima. A Milošević je, u smislu tipa političkog vođe, bio vođa koji je zagovarao podjelu, to se mora reći. No to nije bio jedini problem. Ljudi su od toga učinili jedini problem. Tuđman nije bio ništa bolji i to me obično ljutilo – ljudi koji napadaju Miloševića, to je u redu. No zašto ne napadnete Tuđmana?

— Mislim da je jedno od pitanja koje politički zaokuplja *Global Balkans* ono kako formulirati i razlučiti kontekstualiziranu kritiku srpskog i drugih lokalnih nacionalizama, takvu koja u obzir uzima kompleksne faktore koji su do njih doveli, od vrlo demoniziranog, dekontekstualiziranog stava prema nacionalizmima u regiji, osobito srpskom nacionalizmu, takvog koji briše sve te faktore i legitimira "međunarodnu" intervenciju u nekom obliku.

Većina stvari koje su napisane o Jugoslaviji na objema stranama bila je zapravo vrlo dekontekstualizirana. Jako mi se sviđa rad Susan Woodward, njene knjige smatram iznimno korisnim, iznimno objektivnim, jer iznose točan prikaz raspada te zemlje i obrazlažu razloge. Radi se o znanstvenici koja ne traži samo svoju korist.

Gledajte, odlazio sam u Jugoslaviju – imao sam prijatelje, jugoslavenske prijatelje, koji su dijelom globalnog pokreta. Prezirali smo ono što se događalo, i prezirali smo zauzimanje strana u tom građanskom ratu. U tom smislu, nisam se svrstao. Rekao sam "ovo je velika tragedija". No posebno me ljutilo kad bi se drugi ljudi, oni koji su ranije bili poznati kao internacionalisti, svrstali na stranu jednog nacionalističkog programa naspram drugom. Odbio sam to učiniti.

Mogućnost balkanske federacije

— Kako danas stvari stoje, neoliberalne ekonomske mjere su silnom brzinom implementirane diljem Balkana. Većina stanovništva, bez obzira na političku orijentaciju, uhvaćena je između onoga što se u Srbiji danas zovu "tajkuni", što je novi termin za one lokalne tajkune koji su profitirali od sve te nestabilnosti, i, s druge strane, stranog multinacionalnog kapitala. Možete li reći nešto o tome što vidite kao perspektivu za organiziranje kako bi se izbjeglo nasukavanje u lošoj poziciji između tajkuna i stranih špekulanata u kakvoj se zatekla dramatično osiromašena većina? Što bi se trebalo dogoditi na razini širokih masa?

Vrlo je teško tome prkositi u okviru tih malih država. Kako biste tome prkosili trebate regionalnu koheziju kakvu imaju Južni Amerikanci. Jer tajkuni su u

osnovi u dosluhu s multinacionalnim korporacijama, makar između njih postoje proturječja. Oni se međusobno hrane, i pogađaju se jedni s drugima cijelo vrijeme. Najbolja stvar sa stajališta tih država bila bi da ljudi, za pet ili šest godina, uvide da imaju više zajedničkoga jedni s drugima nasuprot njihovim pojedinačnim tajkunima od bilo čega drugoga. To bi se, znate, moglo dogoditi, ne treba od toga odustati. Mislim da će sjećanja na staru Jugoslaviju, povijesno sjećanje, postojati još neko vrijeme. Nakon što se zaborave zlodjela građanskoga rata, ljudi će se sjetiti kako je postojalo vrijeme kad su živjeli zajedno. Nadam se. Ne želim zvučati preoptimistično. Ali ako se sve ove zemlje pridruže Europskoj uniji, zašto ne bi mogla postojati i balkanska federacija unutar Europske unije, koja bi mogla uključivati i druge zemlje – poput Bugarske, na primjer. Vrijedi razmišljati na taj način samo da bi se probilo uske okvire nacionalizama koji su upropastili te zemlje i kako bi se riješilo tih okupacijskih birokrata i vojski koje su tu postavljene. Jer nijedna zemlja ne može opstati pod trajnom okupacijom.

– Moje posljednje pitanje odnosi se na dva najnovija politička scenarija za rješavanje kosovskog pitanja. Nakon diplomatskog neuspjeha takozvane "nadzirane neovisnosti" koju je predložio bivši specijalni izaslanik UN-a za status Kosova Marti Ahtisaari u ljeto 2007. sad smo suočeni s unilateralnom kosovskom deklaracijom neovisnosti, koju podupiru Sjedinjene Države i neke države EU-a. Kakav ishod očekujete u tako mračnoj, napetoj situaciji, i sa svim tim igračima koji kao odgovor na sukob zauzimaju sve više militarističke pozicije?

Jako je teško prognozirati. Neki ljudi govore o novom ratu, ukoliko Sjedinjene Države ovo proguraju bez ikakvih jamstava za manjinske zajednice, od kojih su mnoge već protjerane, no neke su i ostale. I s Rusijom koja danas više nije ona Rusija koja je bila u vrijeme prvog NATO-ovog napada na Jugoslaviju, otvoreno je pitanje što će se dogoditi. Moj je dojam da Rusi neće poduzeti ništa, a srpska elita, koja je već snažno neoliberalizirana, na kraju će se pogoditi. To je moje predviđanje. Što se tiče pitanja što će biti sa srpskim i drugim manjinskim stanovništvom, mrzim što ovo moram reći, ali jedino logično rješenje za Kosovo sad, s obzirom na to da je sve ostalo podijeljeno, jest da i ono bude podijeljeno. Ne sviđa mi se da ovo izgovaram, no to je vjerojatno trenutno jedini način da se zaštite manjine. To je tužno, no to je logika ultranacionalizma.

S engleskoga prevela Vesna Vuković

Marti Ahtisaari

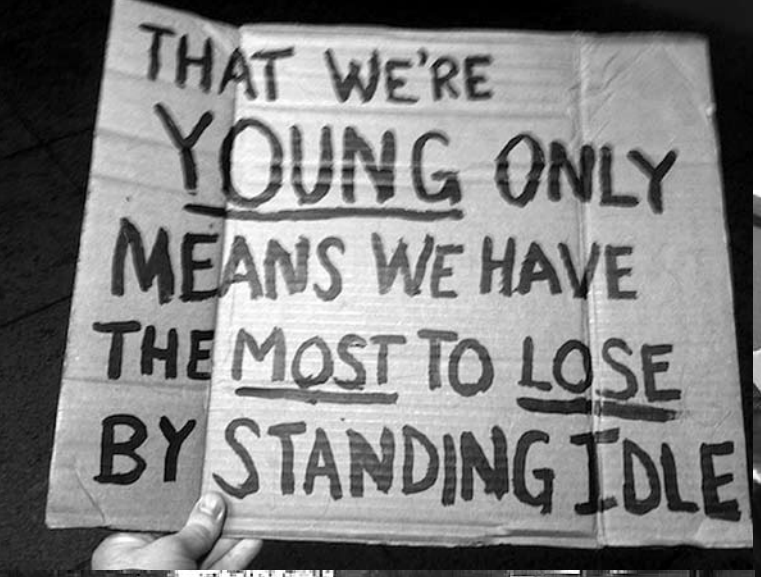
THAT WE'RE
YOUNG ONLY
MEANS WE HAVE
THE MOST TO LOSE
BY STANDING IDLE

THIS IS
WHAT
DEMOCRACY
LOOKS LIKE

WHAT
ABOUT
WE THE
PEOPLE
?!!?

Don't Worry
I Don't Take
YOU Seriously
Either
FOX NEWS

THINK for Yourself & Question Authority!
SEPARATE BIG $ + STATE!
THE PEOPLE WANT THE FALL OF THE REGIME FINANCE CAPITAL
CITIZENS UNITED = CORPORATOCRACY
BAIL OUT STUDENT DEBT
NO MIDDLE
PEOPLE BEFORE PROFITS

AMIN, SAMIR

Odvažnost, još više odvažnosti

AMIN, SAMIR

Odvažnost, još više odvažnosti

UVOD

Povijesne okolnosti stvorene urušavanjem suvremenog kapitalizma od radikalne ljevice zahtijevaju, na sjeveru, kao i na jugu, da bude smiona u formuliranju svoje političke alternative postojećem sistemu. Cilj ovog rada je pokazati zašto nam je odvažnost potrebna i što ona znači.

Zašto odvažnost?

1. Suvremeni kapitalizam je kapitalizam općih monopola. Pritom mislim da monopoli danas više nisu otoci (premda važni) u moru drugih još uvijek relativno autonomnih poduzeća, već predstavljaju integrirani sustav. Dakle, ovi monopoli danas čvrsto kontroliraju sve sustave proizvodnje. Mala i srednja poduzeća, pa čak i velike korporacije koje nisu u pravom smislu riječi oligopoli, zatvoreni su u mrežu kontrole koju su postavili monopoli. Njihov stupanj autonomije smanjio se do te mjere da oni nisu ništa više doli kooperanti monopola.

   Ovaj sustav općih monopola proizvod je nove faze centralizacije kapitala u zemljama trijade (Sjedinjene Američke Države, Zapadna i Srednja Europa te Japan) koja se dogodila tijekom osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća.

   Opći monopoli danas dominiraju svjetskom ekonomijom. "Globalizacija" je ime koje su dali skupu zahtjeva putem kojih vrše kontrolu nad proizvodnim sustavima na periferiji globalnog kapitalizma (svijet izvan partnera trijade). To je ništa drugo doli nova faza imperijalizma.

2. Kapitalizam općih i globaliziranih monopola je sustav koji tim monopolima jamči monopolnu rentu nametnutu masi vrijednosti (pretvorenoj u profit) koju kapital izvlači iz eksploatacije rada. U mjeri u kojoj ti monopoli djeluju na periferijama globalnog sustava, monopolna renta je imperijalistička renta. Procesom akumulacije kapitala – koji definira kapitalizam u svim njegovim uzastopnim povijesnim oblicima – stoga upravlja maksimiziranje traženja monopolne/imperijalističke rente.

01 Kapitalizirani mirovinski sustav odnosno mirovinski sustav s kapitalnim pokrićem mirovinski je sustav u kojemu se naknada pojedincima plaća iz pologa nastalih tijekom njihovoga radnog vijeka, kao i iz prikupljenih kamata. Iz smisla teksta proizlazi da je u ovoj stilizaciji riječ o zabuni, odnosno vjerojatno je autor ovdje mislio obrnuto: da se sustav distribucije zamjenjuje kapitaliziranim sustavom, nap. prev.

Ovaj pomak težišta akumulacije kapitala izvor je kontinuirane koncentracije prihoda i bogatstva u korist monopola, uglavnom monopoliziranih od strane oligarhija ("plutokracija") koje upravljaju oligopolnim skupinama na račun naknade rada, pa čak i naknade ne-monopolističkog kapitala.

3. Ova neprestano rastuća neravnoteža zauzvrat sama predstavlja izvor financijalizacije ekonomskog sustava. Time želim reći da se rastući dio viška vrijednosti ne može uložiti u proširenje i produbljivanje sustava proizvodnje i stoga "financijsko ulaganje" tog pretjeranog viška vrijednosti postaje jedina opcija za daljnju akumulaciju pod kontrolom monopola.

   Implementacija određenih sustava od strane kapitala omogućuje financijalizaciji da djeluje na različite načine:

(i) pokoravanje menadžmenta tvrtke načelu što veće vrijednosti dionica (*shareholder value*)
(ii) zamjena kapitaliziranih mirovinskih sustava[01] sustavima mirovinske raspodjele
(iii) usvajanje načela "fleksibilnih deviznih tečajeva"
(iv) napuštanje načela da središnje banke određuju kamatnu stopu – cijenu "likvidnosti" – i prijenos ove odgovornosti na "tržište".

   Financijalizacija je prenijela glavnu odgovornost za kontrolu reprodukcije sustava akumulacije na tridesetak velikih banaka trijade. Ono što se eufemistički naziva "tržišta" nisu ništa drugo doli mjesta na kojima su razvijene strategije tih aktera koji dominiraju na privrednoj sceni.

   Zauzvrat ova financijalizacija, koja je odgovorna za rast nejednakosti u raspodjeli dohotka (i bogatstva), generira rastući višak vrijednosti kojim se hrani. "Financijska ulaganja" (ili radije ulaganja u financijske spekulacije) i dalje rastu vrtoglavom brzinom te nisu proporcionalna rastu BDP-a (koji, dakle, postaje uglavnom fiktivan) ili ulaganju u stvarnu proizvodnju.

   Eksplozivan rast financijskih ulaganja zahtijeva – i hrani – između ostalog i dug u svim njegovim oblicima, a naročito državni dug. Kada aktualna vlada tvrdi da se povodi ciljem "smanjenja duga", ona namjerno laže. Jer strategija financijaliziranih monopola zahtijeva rast duga (koji oni traže, a ne suzbijaju) kao način apsorbiranja viška dobiti od monopola. Politike štednje nametnute "kako bi se smanjio dug" doista su rezultirale (onako kako je i bilo namjeravano) njegovim rastom.

4. Taj sustav – koji se obično naziva "neoliberalni", sustav općeg monopolnog kapitalizma, "globaliziranog" (imperijalističkog) i financijaliziranog (iz nužde za vlastitom reprodukcijom) – urušava se pred našim očima. Ovaj sustav, koji očito nije kadar prevladati svoja rastuća unutarnja proturječja, osuđen je na nastavljanje svoga divljanja.

   Do "krize" sustava došlo je zbog njegovog vlastitog "uspjeha". Uistinu, do sada je strategija koju su koristili monopoli uvijek proizvodila željene rezultate: planove "štednje" i takozvane socijalne (u stvari antisocijalne) planove stezanja remena koji se još uvijek nameću, unatoč otporu i borbi. Inicijativa do danas ostaje u rukama monopola ("tržišta") i njihovih političkih sluga (vlada koje se pokoravaju zahtjevima takozvanog "tržišta").

5. Pod tim uvjetima monopolni kapital otvoreno je objavio rat radnicima i narodima. Ova izjava je formulirana u rečenici "o liberalizmu se ne može pregovarati". Monopolni kapital definitivno će nastaviti svoje divljanje, a neće usporiti. Kritika "regulacije" koju dajem nešto niže temelji se na toj činjenici.

   Ne živimo u povijesnom trenutku u kojem je potraga za "društvenim kompromisom" moguća opcija. Takvih trenutaka je bilo u prošlosti, poput poslijeratnog društvenog kompromisa između kapitala i rada specifičnog za socijaldemokratske države na zapadu, postojećeg socijalizma na istoku te općenarodnih projekata na jugu. No aktualni povijesni trenutak nije isti. Tako su sukobljeni monopolni kapital i radnici i ljudi koji su pozvani na bezuvjetnu predaju. Pod tim su uvjetima obrambene strategije otpora neučinkovite i osuđene da naposljetku budu poražene. Suočeni s ratom koji je proglasio monopolni kapital, radnici i narodi moraju razviti strategije koje će im omogućiti da pređu u ofenzivu.

Razdoblje socijalnog rata nužno je praćeno porastom međunarodnih političkih sukoba i vojnih intervencija imperijalističkih sila trijade. Strategija "vojne kontrole planeta" od strane oružanih snaga SAD-a i njima podređenih NATO saveznika u konačnici je jedini način na koji imperijalistički monopoli trijade mogu očekivati da će nastaviti svoju dominaciju nad narodima, nacijama i državama na jugu.

Suočeni s ovim izazovom rata koji su proglasili monopoli, koje alternative se predlažu?

— Prvi odgovor je: "tržišna regulacija" (financijska i na druge načine).

To su inicijative koje monopoli i vlade tvrde da vrše. No to je u stvari samo prazna retorika, dizajnirana da obmane javno mnijenje. Te inicijative ne mogu zaustaviti ludi nalet za financijskom dobiti koji je posljedica logike akumulacije pod kontrolom monopola. One su, dakle, lažna alternativa.

— Drugi odgovor je: povratak u poslijeratne modele.

Ovi odgovori hrane trostruku nostalgiju: (i) obnovu istinske "socijalne demokracije" na zapadu, (ii) uskrsnuće "socijalizama" utemeljenih na načelima koja su upravljala onima iz 20. stoljeća, (iii) povratak na formule popularnog nacionalizma na periferijama na jugu. Ove nostalgije zamišljaju da je moguće smanjiti monopolski kapitalizam, prisiljavajući ga da se vrati na ono što je bio 1945. godine. No, povijest nikada ne dopušta takva vraćanja u prošlost. Moramo se suočiti s kapitalizmom onakvim kakav je danas, a ne onakvim kakvim bismo željeli da jest zamišljajući zaustavljanje njegove evolucije. Međutim, ove žudnje i dalje salijeću velike dijelove ljevice diljem svijeta.

— Treći odgovor je: potraga za "humanističkim" konsenzusom.

Ovu pobožnu želju definiram na sljedeći način: iluzija da bi konsenzus među bitno sukobljenim interesima bio moguć. Naivni ekološki pokreti, između ostalih, dijele tu iluziju.

— Četvrti odgovor je: iluzije iz prošlosti.

Te iluzije zazivaju "specifičnost" i "pravo na različitost", a da se ne trude razumjeti njihov opseg i značenje. Prošlost je već je odgovorila na pitanja budućnosti. Ovi "kulturalizmi" mogu poprimiti mnoge parareligijske ili etničke oblike. Teokracije i etnokracije postaju prikladne zamjene za demokratske društvene borbe koje su skinute s njihovog dnevnog reda.

— Peti odgovor je: prioritet "osobne slobode".

Raspon odgovora temeljenih na ovom prioritetu, ako se uzme u obzir isključiva "vrhovna vrijednost", u svojim redovima uključuje zagrižene zagovornike "predstavničke izborne demokracije", koje se poistovjećuju sa samom demokracijom. Formula odvaja demokratizaciju društava od društvenog napretka pa čak i tolerira *de facto* povezanost s društvenom regresijom kako ne bi riskirala diskreditiranje demokracije, sada svedene na tragičnu farsu.

No, postoje još opasniji oblici ovog stajališta. Time mislim na neke uobičajene "postmodernističke" struje (poput Tonija Negrija) koje zamišljaju da je pojedinac već postao subjektom povijesti, kao da je komunizam, koji će omogućiti pojedincu da se emancipira od otuđenja i zapravo postane subjekt povijesti, već ovdje!

Jasno je da svi navedeni odgovori, uključujući i one desne (poput "regulacija" koje ne utječu na monopole privatnog vlasništva) još uvijek imaju snažan odjek među većinom ljudi na ljevici.

6. Rat općeg monopolnog kapitalizma unutar suvremenog imperijalizma nema se čega bojati od strane lažnih alternativa koje sam upravo naveo.

Dakle, što da se radi?

Ovaj trenutak nudi nam povijesnu priliku da idemo mnogo dalje; on kao jedini učinkovit odgovor zahtjeva smionu i odvažnu radikalizaciju pri formuliranju alternativa koje su u stanju pokrenuti ofenzivu radnika i naroda kako bi ovi porazili protivnikovu ratnu strategiju. Ove formulacije, temeljene na analizi postojećeg suvremenog kapitalizma, moraju se izravno suočiti s budućnosti koja će biti izgrađena i odvratiti se od nostalgije za prošlosti i iluzija identiteta ili konsenzusa.

Odvažni programi za radikalnu ljevicu

Podijelit ću sljedeće opće prijedloge na tri rubrike: (i) podruštvoviti vlasništvo nad monopolima, (ii) de-financijalizirati upravljanje privredom, (iii) deglobalizirati međunarodne odnose.

Podruštvljenje vlasništva nad monopolima

Učinkovitost alternativnog odgovora nužno zahtijeva i propitivanje samog načela privatnog vlasništva monopolnog kapitala. Predlaganje "reguliranja" financijskog poslovanja, vraćanja tržišta na "transparentnost" kako bi se "očekivanjima agenata" omogućilo da budu "racionalna" i definiranje uvjeta konsenzusa o tim reformama bez ukidanja privatnog vlasništva monopola, nije ništa drugo nego bacanje prašine u oči naivnoj publici. Od monopola se traži da "provedu" reforme protiv vlastitih interesa, ignorirajući činjenicu da zadržavaju tisuću i jedan način da zaobiđu ciljeve takvih reformi.

Alternativni društveni projekt trebao bi se sastojati od preokretanja smjera trenutnog društvenog poretka (društveni nered) koji su proizvele strategije monopola, kako bi se osigurala maksimalna i stabilna zaposlenost i pristojne plaće koje rastu paralelno s produktivnosti društvenog rada. Ovaj cilj je jednostavno nemoguć bez eksproprijacije moći monopola.

"Softver ekonomskih teoretičara" mora se, prema riječima Françoisa Morina, rekonstruirati. Apsurdna i nemoguća ekonomska teorija "očekivanja" isključuje demokraciju iz upravljanja ekonomskim donošenjem odluka. Odvažnost u ovom slučaju zahtijeva radikalnu reformu obrazovanja za osposobljavanje ne samo ekonomista, već i svih onih koji su pozvani da zauzmu rukovodeće pozicije.

Monopoli su institucionalna tijela kojima se mora upravljati u skladu s načelima demokracije, u izravnom sukobu s onima koji blagoslivljaju privatno vlasništvo. Premda je izraz "zajedničko dobro" (*commons*), uvezen iz anglo-saksonskog svijeta, dvosmislen, jer je uvijek isključen iz rasprave o značenju društvenih konflikata (anglo-saksonski jezik namjerno ignorira stvarnost društvenih klasa), pojam se ovdje može upotrijebiti naročito da bismo monopole nazvali dijelom "zajedničkog dobra".

Ukidanje privatnog vlasništva nad monopolima odvija se njihovom nacionalizacijom. Ovaj prvi pravni postupak je neizbježan. No, odvažnost ovdje znači ići dalje od tog koraka i predložiti planove za podruštvljenje upravljanja nacionaliziranim monopolima i promicanje demokratskih društvenih borbi koje su uključene u taj dugi proces.

Dat ću konkretan primjer onoga što bi planovi podruštvljenja mogli obuhvaćati.

"Kapitalistički" poljoprivrednici (oni u razvijenim zemljama) kao i "seljaci" poljoprivrednici (pretežito na jugu), svi su zatvorenici monopola iz sfere proizvodnje koji pružaju inpute i kredit, jednako kao i monopola s prodajne strane o kojima ovise za preradu, transport i marketing svojih proizvoda. Stoga oni nemaju pravu autonomiju pri donošenju svojih "odluka". Osim toga, dobit koju donosi njihov rast produktivnosti crpe monopoli koji su sveli proizvođače na status "kooperanata". Koja je moguća alternativa?

Javne ustanove koje bi radile unutar zakonskog okvira koji bi odredio način upravljanja moraju zamijeniti monopole. One bi bile sastavljene od predstavnika: (i) poljoprivrednika (elementarni interesi), (ii) sudionika u proizvodnom (proizvođači inputa, banke) i u prodajnom procesu (prehrambena industrija, maloprodajni lanci), (iii) potrošača, (iv) lokalnih vlasti (koje se zanimaju za prirodni i društveni okoliš – škole, bolnice, urbanizam i stanovanje, prijevoz), (v) države (građani). Predstavnici gore navedenih komponenti bit će odabrani unutar svake pojedine komponente sukladno procedurama koje su u skladu s njihovim vlastitim načinom podruštvljenog upravljanja, poput jedinica proizvodnje inputa kojima upravljaju radničke uprave koje su zaposlile izravno te jedinice, kao i onih koje su zaposlile podružnice, itd. Te bi strukture trebale biti skicirane formulama koje povezuju rukovodeće osoblje sa svakom od tih razina, poput istraživačkih centara za znanstvenu, nezavisnu i primjerenu tehnologiju. Mogli bismo čak zamisliti reprezentaciju onih koji osiguravaju kapital ("mali dioničari"), naslijeđenih od nacionalizacije, ako bismo to smatrali korisnim.

Stoga govorimo o institucionalnim pristupima koji su složeniji od oblika "samoupravljanja" ili "kooperativa" koje poznajemo. Treba izmisliti načine rada koji omogućuju ostvarivanje istinske demokracije u upravljanju privredom, temeljene na otvorenom pregovara-

nju među svim zainteresiranim stranama. Potrebna je formula koja sustavno povezuje demokratizaciju društva s društvenim napretkom, u suprotnosti s realnošću kapitalizma koji rastavlja demokraciju, koja je svedena na formalno upravljanje politikom, od društvenih uvjeta ostavljenih "tržištu" kojim dominiraju proizvodi monopolnog kapitala. Tada i samo tada možemo govoriti o pravoj transparentnosti tržišta, reguliranih u institucionaliziranim oblicima podruštvljenog upravljanja.

Primjer može izgledati marginalan u razvijenim kapitalističkim zemljama jer poljoprivrednici u njima predstavljaju vrlo mali dio radnika (3-7 %). Međutim, ovo pitanje je centralno na jugu gdje će ruralno stanovništvo još neko vrijeme ostati značajno. Ovdje je pristup zemljištu, koji mora biti zajamčen svima (uz najmanju moguću nejednakost pristupa), temeljan za načela koji unapređuju seljačku poljoprivredu (ovdje upućujem na moj dosadašnji rad o ovom pitanju). Termin "seljačka poljoprivreda" ne treba shvatiti kao sinonim "stagnirajućoj poljoprivredi" (ili "tradicionalnoj i narodnoj"). Nužan napredak seljačke poljoprivrede uistinu zahtijeva nekakvu "modernizaciju" (iako je ovaj termin pogrešan jer odmah podsjeća na mnoge modernizacije do kojih je došlo u kapitalizmu). Učinkovitiji inputi, krediti te proizvodni i opskrbni lanci nužni su za poboljšanje produktivnosti seljačke radne snage. Ovdje predložene formule imaju za cilj omogućiti tu modernizaciju na način i u duhu koji je "ne-kapitalistički", tj. utemeljen u socijalističkoj perspektivi.

Ovdje odabran konkretan primjer očito je taj koji mora biti institucionaliziran. Nacionalizaciju/podruštvljenje upravljanja monopolima u sektorima industrije i prijevoza, banaka i drugih financijskih institucija treba zamisliti u istom tom duhu, uzimajući pritom u obzir specifičnosti njihovih ekonomskih i društvenih funkcija u ustrojstvu njihovih uprava. Ove bi uprave opet trebale uključivati radnike poduzeća, kao i radnike njihovih kooperanata te predstavnike industrija s niskom dodanom vrijednošću, banaka, istraživačkih zavoda, potrošača i građana.

Nacionalizacija/podruštvljenje monopolâ naglašava temeljnu potrebu na središnjoj osi izazova s kojim se suočavaju radnici i narodi pod suvremenim kapitalizmom općih monopola. To je jedini način da se zaustavi akumulacija razvlaštenjem koje pogoni monopolistički upravljanje privredom.

Akumulacija kojom dominiraju monopoli doista se može reproducirati samo ako se područje podvrgnuto "tržišnom menadžmentu" neprestano širi. To se postiže prekomjernom privatizacijom javnih usluga (oduzimanje građanima), kao i pristup prirodnim resursima (razvlaštenje građana). Izvlačenje profita iz "nezavisnih" ekonomskih jedinica od strane monopola čak predstavlja razvlaštenje (kapitalista!) od strane financijske oligarhije.

De-financijalizacija: svijet bez Wall Streeta

Nacionalizacija/podruštvljenje monopola bi sama po sebi ukinula načelo "dioničarske vrijednosti" (*shareholder value*) koje je nametnula strategija akumulacije u službi monopolnih renti. Ovaj cilj je bitan za bilo koju odvažnu agendu koja želi umaći kolotečini u kojoj je zapela današnja privreda. Njegova provedba izvlači tlo ispod nogu financijaliziranog upravljanja privredom. Vraćamo li se na poznatu "eutanaziju rentijera" koju je u svoje vrijeme zagovarao Keynes? Ne nužno, a svakako ne u potpunosti. Štednju se može potaknuti novčanom naknadom, ali pod uvjetom da su podrijetlo novca koji se štedi (privatna štednja radnika, štednja poduzeća i zajednice) i uvjeti njegove zarade precizno definirani. Diskurs o makroekonomskoj štednji u konvencionalnim ekonomskim teorijama skriva organizaciju ekskluzivnog pristupa monopola tržištu kapitala. Takozvana "tržišno formirana naknada" (*market driven remuneration*) tada nije ništa drugo nego sredstvo koje jamči rast monopolne rente.

Naravno, nacionalizacija/podruštvljenje monopola odnosi se također na banke, barem one glavne. No, podruštvljenje njihove intervencije ("kreditna politika") ima specifične karakteristike koje zahtijevaju odgovarajući nacrt ustroja njihovih uprava. Nacionalizacija u klasičnom smislu riječi podrazumijeva samo zamjenu države upravnim odborima koje su formirali privatni dioničari. To bi u načelu dozvolilo provedbu kreditnih politika banaka formuliranih od strane države – što nije mala stvar. Ali to nikako nije dovoljno kada uzmemo u obzir da podruštvljenje zahtijeva izravno sudjelovanje relevantnih socijalnih partnera u upravljanju bankom. Ovdje "samoupravljanje" bankama od strane njihovih zaposlenika ne bi bilo primjereno. Osoblje bi svakako

trebalo biti uključeno u donošenje odluka o svojim radnim uvjetima, ali ne puno više od toga, jer nije na njima da utvrđuju kreditne politike koje će se provoditi.

Ako se uprava mora baviti sukobima interesa onih koji daju kredite (banke) i onih koji ih primaju ("poduzeća"), formula za sastav uprava mora biti napravljena uzimajući u obzir što poduzeća jesu i što zahtijevaju. Riječ je o restrukturiranju bankarskog sustava koji je postao pretjerano centraliziran od kada su u protekla četiri desetljeća bili napušteni regulatorni okviri koji su vladali posljednja dva stoljeća. Postoji jak argument koji opravdava obnovu bankarske specijalizacije prema zahtjevima primatelja njihovih kredita, kao i prema njihovoj ekonomskoj funkciji (pružanje kratkoročne likvidnosti, pridonošenje financiranju srednjoročnih i dugoročnih ulaganja). Tada bismo, naprimjer, mogli stvoriti "poljoprivredne banke" (ili koordinirani ansambl poljoprivrednih banaka) čiju bi klijentelu činili ne samo poljoprivrednici i seljaci, već i oni koji su uključeni u proizvodne i prodajne tokove gore opisane poljoprivrede. Uprava banke bi uključivala s jedne strane "bankare" (zaposlenike različitih bankarskih odjeljenja – koje bi regrutirala uprava) i druge stranke (poljoprivrednike ili seljake, i ostale entitete uključene u proizvodni i prodajni tok).

Možemo zamisliti i drugu vrstu artikuliranih bankarskih sustava, primjerenih različitim industrijskim sektorima, u kojima bi uprave uključivale industrijske klijente, istraživačke centre i centre za tehnologiju i usluge, kako bi se osigurao nadzor nad ekološkim utjecajem industrije, a time i minimalan rizik (pritom priznavajući da nikakvo ljudsko djelovanje nije potpuno bez rizika), podložan transparentnoj demokratskoj raspravi.

De-financijalizacija upravljanja privredom bi također zahtijevala dva skupa zakona. Prvi se tiče ovlasti suverene države da zabrani spekulativne operacije *hedge* fondova na svom teritoriju. Drugi se odnosi na mirovinske fondove koji su sada glavni subjekti financijalizacije privrednog sustava. Ova sredstva su dizajnirana – naravno, prvo u SAD-u – za prijenos rizika koji su obično vezani uz kapital na zaposlenike, a to su istovremeno razlozi koji stoje u pozadini opravdanja naknade kapitala!

Dakle, ovo je skandalozan aranžman, u jasnom proturječju čak i s ideološkom obranom kapitalizma! Ali ovaj "izum" je idealan instrument za strategije akumulacije kojima gospodare monopoli.

Ukidanje mirovinskih fondova nužno je za dobrobit distributivnih mirovinskih sustava koji, po svojoj prirodi, zahtijevaju i dopuštaju da demokratska rasprava odredi iznose i razdoblja oporezivanja te odnos između iznosa mirovina i uplaćenog iznosa. U demokraciji koja poštuje socijalna prava ovi mirovinski sustavi univerzalno su dostupni svim radnicima. Međutim, u slučaju krajnje nužde, a kako se ne bi ograničile želje grupe pojedinaca, moglo bi biti dopušteno uvođenje dodatnih mirovinskih fondova.

Sve ovdje predložene mjere de-financijalizacije vode do očitog zaključka: svijet bez Wall Streeta, da posudimo naslov knjige Françoisa Morina, moguć je i poželjan.

U svijetu bez Wall Streeta privredu i dalje u velikoj mjeri kontrolira "tržište". No, ta su tržišta po prvi put istinski transparentna, regulirana demokratskim pregovorima između izvornih socijalnih partnera (oni također po prvi put više nisu protivnici, kao što nužno jesu u kapitalizmu). Ono što je ukinuto je financijsko "tržište" – koje je po prirodi neprozirno te podvrgnuto zahtjevima menadžmenta u korist monopola. Mogli bismo čak istražiti bi li bilo korisno zatvoriti burze, s obzirom da će se prava na imovinu, kako u svom privatnom, tako i u svom društvenom obliku, formirati "drukčije". Mogli bismo čak razmotriti bi li burza mogla biti ponovno uspostavljena s ovim novim ciljem. Simbol – "svijet bez Wall Streeta" – u svakom slučaju ipak zadržava svoju moć.

De-financijalizacija naravno ne znači ukidanje makroekonomske politike, a naročito makro-menadžmenta kredita. Ona naprotiv obnavlja njezinu učinkovitost oslobađajući je od podjarmljenosti strategijama rentijerske monopolizacije. Obnova ovlasti nacionalnih središnjih banaka, ne više "neovisnih", već ovisnih o državi i tržištu uređenom demokratskim pregovorima socijalnih partnera, daje formulaciji makro kreditne politike njezinu učinkovitost u službi podruštvljenog upravljanja privredom.

Na međunarodnoj razini: delinking

Ovdje koristim termin "delinking" koji sam predložio prije pola stoljeća, termin koji je suvremeni diskurs izgleda zamijenio sinonimom "de-globalizacija". Nika-

da nisam koncipirao delinking kao autarkijski uzmak, već radije kao strateški preokret pri suočavanju unutarnjih i vanjskih sila kao odgovor na nezaobilazne zahtjeve samoodređujućeg razvoja. Delinking potiče obnovu globalizacije na temelju pregovora, radije no podvrgavanje isključivim interesima imperijalističkih monopola. On također omogućuje smanjenje međunarodnih nejednakosti.

Delinking je nužan jer mjere koje zastupam u prethodna dva poglavlja nikada stvarno ne mogu biti provedene na globalnoj, ili čak na regionalnoj razini (npr. u Europi). One mogu biti pokrenute samo u kontekstu nacija-država s naprednim radikalnim društvenim i političkim borbama, posvećenim procesu podruštvljenja upravljanja njihovom privredom.

Imperijalizam je, u obliku koji je imao do neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, stvorio opreku između industrijaliziranih imperijalističkih centara i podčinjenih periferija na kojima je industrija bila zabranjena. Pobjede nacionalnih oslobodilačkih pokreta započele su proces industrijalizacije periferija kroz provedbu delinking politika potrebnih za opciju samodostatnog razvoja. Povezani sa socijalnim reformama koje su u to vrijeme bile radikalne, ti delinkinzi stvorili su uvjete za eventualno "pojavljivanje" onih zemalja koje su otišle najdalje u tom smjeru – naravno, na čelu s Kinom.

Ali imperijalizam tekućeg doba – imperijalizam trijade, prisiljen na povlačenje i "prilagodbu" uvjetima ovog novog doba – obnovio se utemeljen na "prednostima" kojima je nastojao zadržati privilegije ekskluzivnosti koje sam podijelio u pet kategorija. Kontrola nad:

— tehnologijom
— pristupom prirodnim resursima na planetu
— globalnom integracijom monetarnog i financijskog sustava
— sustavima komunikacije i informacije
— oružjem za masovno uništenje.

Glavni oblik delinkinga danas je tako precizno definiran prkosom spram ovih pet povlastica suvremenog imperijalizma. Zemlje u razvoju sudjeluju u delinkingu od tih pet privilegija, naravno, s različitim stupnjevima kontrole i samoodređenja. Dok im je uspjeh u delinkingu u protekla dva desetljeća omogućio da ubrzaju svoj razvoj, naročito kroz industrijski razvoj unutar globaliziranog "liberalnog" sustava koji koristi "kapitalistička" sredstva, taj uspjeh hranio je zablude o mogućnosti nastavka tog puta, o mogućnosti da se jave kao novi "jednaki kapitalistički partneri". Pokušaj kooptiranja najprestižnije od ovih zemalja, stvaranjem skupine G20, samo je ohrabrio ove iluzije.

No, s trenutnim urušavanjem imperijalističkog sustava (zvanog "globalizacija") te će se iluzije vjerojatno raspršiti. Sukob između imperijalističkih sila trijade i zemalja u razvoju već je vidljiv, a očekuje se da se pogoršati. Ako žele krenuti naprijed, društva zemalja u razvoju bit će prisiljena okrenuti se više prema samodostatnim načinima razvoja kroz nacionalne planove i jačanje suradnje Jug-Jug.

U takvim okolnostima odvažnost uključuje energično i dosljedno kretanje prema ovom cilju, združujući potrebne mjere delinkinga sa željenim unapređenjima u društvenom napretku.

Cilj ove radikalizacije je trostruk: demokratizacija društva, posljedično postignut društveni napredak i zauzimanje anti-imperijalističkih pozicija. Predanost ovom cilju je moguća, ne samo za društva zemalja u razvoju, već i za ona koja su "napuštena" ili "otpisana" na globalnom jugu.

Ove zemlje su bile učinkovito re-kolonizirane kroz strukturne prilagodbe programa iz 1980. godine. Njihovi narodi sada su u otvorenoj pobuni, neovisno o tome jesu li već postigli pobjede (Južna Amerika) ili ne (u arapskom svijetu).

Odvažnost ovdje znači da radikalna ljevica u tim društvima mora imati hrabrosti da procijeni izazove s kojima se suočavaju te da podrži nastavak i radikalizaciju nužnih borbi koje su u tijeku.

Delinking Juga priprema put za dekonstrukciju samog imperijalističkog sustava. Ovo je osobito vidljivo u područjima pogođenim menadžmentom globalnog monetarnog i financijskog sustava jer je rezultat hegemonije dolara.

Ali budimo oprezni: iluzorno je očekivati da ćemo zamijeniti ovaj sustav "drugim svjetskim monetarnim i financijski sustavom" koji bi bio bolje uravnotežen i koji bi pogodovao razvoju periferije. Kao i uvijek, potraga za "konsenzusom" oko međunarodne rekonstrukcije odozgo predstavlja samo puste želje koje utoliko nalikuju na očekivanje čuda. Sada je na dnevnom redu dekon-

strukcija postojećeg sustava – njegovo urušavanje – i rekonstrukcija nacionalnih alternativnih sustava (za zemlje, kontinente ili regije), s čim su neki projekti u Južnoj Americi već započeli. Odvažnost ovdje znači imati hrabrosti da se krene naprijed s najvećom mogućom odlučnosti, bez previše brige o reakciji imperijalizma.

Ista ta problematika delinkinga/demontiranja relevantna je također za Europu koja predstavlja podskup globalizacije kojom dominiraju monopoli. Europski projekt je od samog početka isplaniran i sustavno izgrađen kako bi lišio svoje narode njihove sposobnosti da koriste svoju demokratsku moć. Europska unija osnovana je kao protektorat monopola. Urušavanjem eurozone, njezina podložnost volji monopola rezultirala je ukidanjem demokracije koja je svedena na status farse i poprima ekstremne oblike, a usmjerena je samo na pitanje: kako "tržište" (tj. monopoli) i "rejting agencije" (tj. opet monopoli) reagiraju? To je jedino pitanje koje je postavljeno. Više se niti malo ne uzima u obzir to kako bi ljudi mogli reagirati.

Stoga je očito da ni ovdje nema alternative odvažnosti: "nepoštivanju" pravila koja je nametnuo "Europski ustav" i imaginarna središnja banka eura. Drugim riječima, ne postoji alternativa dekonstruiranju europskih institucija i eurozone. Ovo je neizbježan preduvjet za eventualnu obnovu "druge Europe" naroda i nacija.

Zaključak je: Odvažnost, više odvažnosti, uvijek odvažnost.

Pod terminom odvažnost dakle podrazumijevam:

(i) za radikalnu ljevicu u društvima imperijalističke trijade, potrebu za angažmanom u izgradnji alternativnog anti-monopolnog socijalnog bloka

(ii) za radikalnu ljevicu u društvima s periferije, da se uključe u izgradnju alternative anti-kompradorskog društvenog bloka.

Trebat će vremena da se postigne napredak u izgradnji tih blokova, ali on bi se lako mogao ubrzati ako radikalna lijevica poduzme pokret s odlučnošću i krene ka napredovanju na dugom putu do socijalizma. Stoga je nužno predložiti strategije ne "izlaska iz krize kapitalizma", već "izlaska iz kapitalizma u krizi", da posudim naslov jednog od mojih posljednjih radova.

Mi smo u presudnom povijesnom razdoblju. Jedina legitimnost kapitalizma je to što je stvorio uvjete za prelazak na socijalizam, shvaćen kao viši stupanj civilizacije. Kapitalizam je sada zastario sustav te njegovo produženje vodi samo u barbarstvo. Nikakav drugi kapitalizam nije moguć. Ishod sukoba civilizacija je, kao i uvijek, neizvjestan. Ili će radikalna ljevica odvažnošću svojih inicijativa uspjeti postići revolucionarni napredak, ili će pobijediti kontra-revolucija. Ne postoji djelotvoran kompromis između ova dva odgovora na izazov.

Sve strategije ne-radikalne ljevice su zapravo nestrategije. One su samo svakodnevne prilagodbe na nestalnosti sustava koji se urušava. A ako sve sada postojeće vlasti žele, poput le Guéparda, "sve promijeniti, tako da se ništa ne promijeni", kandidati ljevice vjeruju da je moguće "promijeniti život bez diranja moći monopola"! Ne-radikalna ljevica neće zaustaviti trijumf kapitalističkog barbarstva. Oni su već izgubili bitku zbog nedostatka želje da je zapodjenu.

Kako bi se izazvala jesen kapitalizma – koja će biti najavljena njegovim urušavanjem i rođenjem autentičnog proljeća naroda, ostvarivog proljeća – potrebna je odvažnost.

S engleskoga prevela Sana Perić

Bibliografija

Amin, S. (2011). *Ending the crisis of capitalism or ending capitalism*. Pambazuka Press.

Amin, S. (2009). *Sortir de la crise du capitalisme ou sortir du capitalisme en crise*. Paris: Le temps des cerises.

Amin, S. (2008). *Du capitalisme à la civilisation*. Paris: Syllepse.

Bernier, A. (2011). *Désobéissons à l'Union Européenne*. Paris: Mille et une nuits.

Morin,F. (2011). *Un monde sans Wall Street*. Paris: Le Seuil.

Nikonoff, J. (2011). *Sortir de l'euro*. Paris: Mille et une nuits.

MY CARDBOARD
CAN BEAT YOUR BILLBOARD

ONE DAY THE
POOR WILL
HAVE NOTHING
Left to EAT
BUT THE
RICH

Prostesters
Have Rights
Defend
OCCUPY WALL
STREET
ROBIN
HOOD
WAS
RIGHT

You Know Things
are Messed Up
When Librarians
Start Marching

BADIOU, ALAIN

Bitna filozofska teza: “Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara”

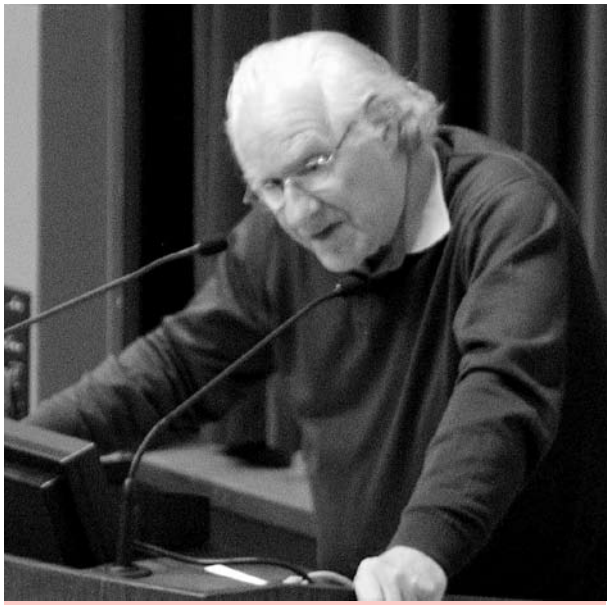

BADIOU, ALAIN

Bitna filozofska teza: "Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara"*

Poznata je Mao Ce-tungova formula: "Marksizam sadrži mnoge principe, no svi se u krajnjoj analizi mogu svesti na jednu jedinu izreku: ispravno je pobuniti se protiv reakcionara".[01]

Ova rečenica, toliko jednostavna, istovremeno je prilično tajnovita: kako je moguće zamisliti da se Marxov golem teorijski pothvat, njegove neprestano prerađivane i s krajnjom skrupulom prekaljivane analize, da se sve to može sabrati u jednu jedinu maksimu: "Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara"?[02] I što je ta maksima? Da li je riječ o *konstataciji* koja nastavlja marksističku analizu objektivnih proturječja, neizbježnog sraza revolucije i kontrarevolucije? Da li je riječ o *direktivi* usmjerenoj prema subjektivnoj mobilizaciji revolucionarnih snaga? Marksistička istina, da li je ona: bunimo se, imamo razloga, u pravu smo? Ili pak: treba se buniti? Vjerojatno oboje, ili, štoviše, spiralno kretanje od jednog do drugog, realna pobuna – objektivna snaga – obogaćuje se i vraća sebi u spoznaji vlastitog razloga, vlastitog uma – subjektivna snaga.

A. Praksa, teorija, spoznaja

Već nam je ovdje povjereno nešto bitno: svaki je markistički iskaz, u jednom jedinom kretanju koje se dijeli, konstatacija i direktiva. Koncentrat realne prakse, on se izjednačava s vlastitim kretanjem da bi se u njega vratio. Budući da ono što jest nema bitka osim u svom postajanju, ono što je teorija – spoznaja onoga što jest – isto tako nema bitka osim u svom kretanju prema tome čega je teorija. Svaka je spoznaja orijentacija, svaki je opis nalog.

Izreka "ispravno je pobuniti se protiv reakcionara" tome svjedoči više nego bilo koja druga. U njoj je izraženo da je marksizam, prije nego što bi bio razvijena znanost društvenih formacija, sažetak onoga što pobuna zahtijeva: da joj se pruži razlog, da je se ob-razloži. Marksizam je zauzimanje stava i sistematizacija partizanskog iskustva. Postojanje znanosti društvenih formacija ne pobuđuje interes masa osim ako ne odražava njihovo realno revolucionarno kretanje. Marksizam treba pojmiti kao sakupljenu mudrost narodnih revolucija, kao razlog ili um koji one proizvode, kao utvrđivanje i preciziranje njihovog cilja. Rečenica Mao Ce-tunga jasno prepoznaje pobunu kao izvorište pravilnih ideja, a reakcionare kao one čije uništenje teorija legitimira. Rečeni-

ca Mao Ce-tunga smješta marksističku istinu *unutar* jedinstva teorije i prakse. Marksistička je istina ono čime pobuna samu sebe ob-razlaže tako da bi razorila neprijatelja. Ona odbacuje svaku *jednakost* pred istinom. U jednom jedinom kretanju, koje je spoznaja u svojoj specifičnoj diobi na opis i direktivu, ona sudi, iskazuje presudu i hvata se njezinog izvršenja. Pobunjeni, na osnovi svog već datog bitnog kretanja, imaju spoznaju vlastite moći i vlastite zadaće: uništiti reakcionare. Marxov *Kapital* ne govori ništa drugo: proleteri su u pravu u tome da nasilno svrgavaju kapitaliste. Marksistička istina nije pomirljiva istina. Ona je, sama po sebi, diktatura, i, ako je potrebno, teror.

Rečenica Mao Ce-tunga podsjeća na to da je za marksista veza teorije i prakse (uma i pobune) *unutrašnji uvjet same teorije,* jer je istina realni proces, pobuna protiv reakcionara. Teško je naći dubokoumniji i istinitiji Hegelov iskaz od ovoga:

"Apsolutna ideja, kakva je proistekla, jest identitet teorijske i praktične [ideje], od kojih [je] svaka za sebe još uvijek jednostran[a]".[03]

Apsolutna je istina za Hegela proturječno jedinstvo teorije i prakse. Ona je neprekidan i razdijeljen proces bitka i čina. Što Lenjin entuzijastično pozdravlja:

"Jedinstvo teorijske ideje (spoznaje) i *prakse* – to N.B. – i ovo jedinstvo *baš u teoriji spoznaje*, jer se u proizlazećem zbiru dobija 'apsolutna ideja'".[04]

Pročitajmo veoma pažljivo ovu rečenicu, jer ona, a to je osobito, *dijeli riječ "spoznaja" na dvoje.* Riječ je o ključnom momentu na koji ćemo se često vratiti: spoznaja se *kao teorija* (dijalektički) suprotstavlja praksi. Teorija i praksa čine jedinstvo, što će reći, za dijalektiku, jedinstvo suprotnosti. No ovo proturječje: spoznaja (teorija)/praksa, po sebi je upravo sam predmet teorije spoznaje. Drugim riječima: proces spoznaje za unutrašnju prirodu ima proturječje teorija/praksa. Ili, štoviše: praksa, koja se kao takva dijalektički suprotstavlja spoznaji (teoriji), unatoč tome čini sastavan dio spoznaje kao procesa.

U svim marksističkim tekstovima nalazimo ovaj rascjep, ovo dvostruko pojavljivanje riječi "spoznaja", po tome da li označava *teoriju* u njezinoj dijalektičkoj korelaciji s praksom, ili *čitav proces* ove dijalektike, odnosno proturječno kretanje dva člana, teorije i prakse.

Uzmite u obzir Maoa "Odakle dolaze pravilne ideje?": "Često, pravilna ideja može nastati samo nakon mnogih ponavljanja procesa koji vodi od prakse k spoznaji i zatim natrag ka praksi. To je marksistička teorija spoznaje, dijalektičko-materijalistička teorija spoznaje".[05]

Kretanje spoznaje jest prijelaz praksa-spoznaja-praksa. "Spoznaja" ovdje označava *jedan* od članova procesa, a *podjednako* i taj proces uzet u svojoj cjelini, proces koji pak uključuje dva pojavljivanja prakse, početno i konačno.

Da bi jeziku dali čvršći oblik[06] (ali i bili u skladu s tradicijom) nazvat ćemo *teorijom* član proturječja teorija/praksa čije skupno kretanje, samo po sebi, sačinjava proces *spoznaje.* Reći ćemo: spoznaja je dijalektički proces praksa/teorija.

Na temelju čega se objelodanjuje reakcionarna iluzija onih koji misle da mogu zaobići stratešku tezu o primatu prakse. Jasno je da bilo tko tko nije *unutar* realnog revolucionarnog procesa, bilo tko tko nije praktično unutar pobune protiv reakcionara ne zna ništa, čak i kada teoretizira.

Mao Ce-tung je doista ustvrdio da u proturječju teorija/praksa, odnosno u nekoj fazi realnog procesa, teorija može privremeno igrati glavnu ulogu:

> "Stvaranje i obrana revolucionarne teorije imaju glavnu i odlučujuću ulogu u vremenima za koje je Lenjin rekao: 'Bez revolucionarne teorije ne može biti revolucionarnog pokreta'".[07]

Da li to znači da je u tom trenutku teorija zapravo jedna intrinzična revolucionarna mogućnost, da se mogu i moraju javljati čisti "marksistički teoretičari"? Nipošto. To znači da je unutar proturječja teorija/praksa, koje je sam proces spoznaje, teorija glavni aspekt proturječja; da je sistematizacija revolucionarnih iskustava ono što omogućava da se napreduje; da nema smisla kvantitativno gomilati ova iskustva, ponavljati ih, jer je na dnevnom redu kvalitativan skok, umna sinteza neposredno praćena vlastitom primjenom, odnosno, vlastitom verifikacijom.

No bez tih iskustava, bez *organizirane* prakse (jer samo organizacija dopušta centralizaciju iskustava) nema sistematizacije, nema spoznaje cjeline. Bez organizirane primjene nema prostora za iskušavanje, nema verifikacije, nema istine. U protivnom, "teorija" ne može proizvesti ništa drugo osim idealističkih besmislica.

* Ovo je prvo poglavlje Badiouove knjige *Théorie de la contradiction* (*Teorija proturječja*), objavljene 1975. godine u sklopu zbirke "Yenan: synthèses" pri izdavaču François Maspero.

01 Sveprisutan citat tijekom Kulturne revolucije.

02 Franc. *on a raison de se révolter* prijevod je slogana 造反有理 (Zàofǎn yǒulǐ) – doslovno "Pobuna je opravdana/umna" – koji će lansirati Crvena garda. Badiou u svojoj analizi iscrpno koristi višeznačnost riječi *raison*, pogotovo francuskog izraza *avoir raison,* zazivajući najmanje četiri osnovna značenja u kojima se on javlja: 1. imati motiv ili temelj za nešto (imati razloga), 2. biti opravdan, odnosno činiti ili misliti ispravno (biti u pravu), 3. biti u sporu ili alterkaciji (biti protiv), 4. nadjačati nekoga, suzbiti njegov otpor (urazumiti). Nadalje, on ovaj jezički odjek i produbljuje koristeći izraze *donner raison,* pružiti razlog, opravdati, *faire raison,* obrazložiti ili objasniti na racionalan način, ali i pozivajući se na sam pojam uma (franc. *raison*), uzet u naslijeđu Hegelove dijalektike, odnosno u njezinoj marksističkoj i maoističkoj preradi, nap. prev.

03 Hegel, G.W.F. (2004). *Znanost logike*, Drugi svezak, Subjektivna logika ili Nauk o pojmu. Zagreb: Demetra.

04 Lenjin, V. I. (1976). *Filozofske sveske*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, str. 199. [prijevod je prilagođen].

05 Ce-tung, M. (1976). "Odakle dolaze pravilne ideje". *Politička misao*, XIII: 93-94.

06 Marksizam-lenjinizam-maoizam nije formalizam. Riječi su ovdje uzete u kretanju razaranja/izgradnje koje je kretanje realne spoznaje. Ako je cilj postignut znakovi malo znače. Iz čega slijedi da se riječi mogu preraspoređivati i mijenjati: jedino što je bitno jest njihova snaga. Snaga, ona i ovdje nosi prevagu nad uvažavanjem mjestâ.

07 Ce-tung, M. (1981). "O proturječju", u: *Kineska revolucija i socijalizam*. Zagreb: Globus, str. 107.

08 "Marx, prema tome, neposredno se nadovezuje na Hegela uvodeći kriterij prakse u teoriju saznanja" (Lenjin, op. cit., str. 191).

09 Lenjin jasno naglašava nedostatnost kategorije uzročnosti kada daje za pravo Hegelu što je, za razliku od Kanta, ne mari posebno prisvojiti: "Kad čitaš Hegela o kauzalitetu, čini se na prvi pogled čudno zašto se on relativno tako malo zadržao na toj od kantovaca omiljenoj temi. Zašto? Pa zato što je kauzalitet za njega samo *jedna* od odredbi univerzalne veze" (Lenjin, op. cit, str. 143).

10 Franc. "*la révolte aura raison*". U ovom slučaju, *avoir raison (de quelqu'un)* znači svladavati nekoga, odnosno pobijediti u borbi, nap. prev.

Tako se vraćamo na našu polaznu točku: praksa je unutrašnja umnom kretanju istine. Kroz svoje suprotstavljanje teoriji ona čini dio spoznaje. Upravo ova intuicija oduševljava Lenjina u Hegelovoj koncepciji apsolutne ideje, i to do te mjere da Marxa proglašava pukim Hegelovim sljedbenikom.[08]

Mao Ce-tungova rečenica precizira Lenjinov entuzijazam. Ona je opći povijesni sadržaj Hegelovog dijalektičkog iskaza. Ne predstavlja bilo koja praksa unutrašnje uporište teorije, već je to pobuna protiv reakcionara. Teorija, sama po sebi, ne postavlja izvana zakone prakse, ili pobune: ona joj se pripaja posredujućim oslobađanjem njezinog razloga. U tom smislu, istina je da ova rečenica sve govori: sve, odnosno, cjelinu koja rezimira klasnu poziciju marksizma, njegov konkretan revolucionarni značaj. Cjelinu izvan koje stoji bilo tko tko marksizam želi sagledati ne sa stanovišta pobune već sa stanovišta preloma; ne sa stanovišta povijesti, već sa stanovišta sistema; ne sa stanovišta primata prakse već sa stanovišta primata teorije; ne kao zgusnutu formu mudrosti radnog naroda, već kao njezin aprioran uvjet.

B. Trostruki smisao riječi "razlog"

Ako ova rečenica sve govori, ona to, međutim, čini na osnovi dijalektike, na osnovi jednostavnosti koja se zdvaja. Ono što sabire ovu diobu, ono što je podržava, a očigledno i zataškava, upravo je riječ "razlog": imamo razloga, pobuna je u pravu, protiv reakcionara se podiže novi um (*on a raison, la révolte a raison, contre les réactionnaires se dresse une nouvelle raison*). Rečenica, u biti, izražava tri stvari putem riječi "razlog", i tek je njihova artikulacija ono što čini cjelinu.

1. Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara, to ne znači, u prvom redu: treba se pobuniti protiv reakcionara, već: bunimo se protiv reakcionara, to je činjenica, a ta je činjenica razlog. Rečenica govori: primat prakse. Pobuna ne čeka svoj razlog, pobuna je ono što je već tu, iz bilo kojeg mogućeg razloga. Marksizam jedino govori: pobuna je razlog kao um, pobuna je subjekt. Marksizam je rekapitulacija mudrosti pobune. Zašto napisati *Kapital,* stotine stranica minucioznih skrupula, marljivog razlaganja i poimanja, tomove dijalektike ponekad na rubu razumljivog? Zbog toga što je jedino to razmjerno dubokoj mudrosti pobune.

Povijesna dubina i upornost pobune prethode marksizmu, gomilaju uvjete i nužnost njegovog pojavljivanja, jer utemeljuju uvjerenje da s onu stranu posebnih *uzroka* koji izazivaju proleterski ustanak, postoji temeljan i nesvodiv *razlog. Kapital,* Marxovo djelo, jest sistematizacija, u okvirima općeg uma, onoga što se pridaje u povijesnom sumiranju uzroka. Buržoazija koja poznaje i prepoznaje klasnu borbu, rado će priznati i proučiti posebne uzroke neke pobune, u najmanju ruku zato da spriječi njezino ponovno javljanje. No ona ne zna i ne želi znati razlog kojeg se u krajnjoj liniji drže proleteri, i kojeg nikakvo upijanje uzroka i okolnosti nikada neće utažiti. Marxov se pothvat sastoji od toga da se odrazi ono što se pridaje, ne toliko u posebnostima borbî, već u ustrajnosti i razvoju klasne energije koja je u njih uložena. Mišljenje uzroka ovdje nije dostatno.[09] Potrebno je temeljno ob-razložiti ovu ustrajnost. Bit proleterske pozicije ne nalazi se u epizodama klasne borbe, već u povijesnom projektu koji ih pod-upire, projektu čije praktično postojanje nalazimo u neumornoj trajnosti i sukcesivnim etapama proleterske nepopustljivosti. Tu leži razlog.

Njegovo razjašnjavanje, njegovo izlaganje, istovremeno putem odrazâ i direktivâ, jedino je što primjereno kretanju klasnog bitka fenomena koga pobuna objelodanjuje.

Samo maoistički pothvat danas u potpunosti razvija to što proleteri čine i pružaju spoznaji bezuvjetnog i trajnog karaktera njihove pobune. Samo nam to govori: da, proturječje je antagonističko, da, radnička pobuna, plamen tog proturječja, jeste um same povijesti. Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara prije svega znači: nepopustljivi proleteri su u pravu, imaju sve razloge na svojoj strani, i još mnogo više.

2. "Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara" također znači: pobuna će nadvladati.[10] Reakcionari će pred sudom povijesti obrazlagati sva nedjela izrabljivanja i ugnjetavanja.

Upornost proleterske pobune, to je svakako, u skladu s prvim smislom riječi razlog, objektivan, nesvodiv karakter proturječja koje suprotstavlja radnike i buržuje. No to je također *praktična* izvjesnost konačne pobjede, odnosno, spontana, uvijek nanovo rađajuća kritika radničkog defetizma. Da je stanje stvari neprihvatljivo i podijeljeno, to je prvi razlog pobune protiv reakcio-

G. W. F. Hegel

31

BADIOU, ALAIN

Bitna filozofska teza: "Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara"

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2012.

nara. Da je ono prolazno i osuđeno na propast, to je drugi. Ovo je razlog, više ne sa stanovišta motiva ili trenutka, već sa stanovišta budućnosti. Ovo je razlog u smislu pobjede, s onu stranu razloga u smislu legitimnosti. Pobuna je mudrost zato što je pravedna, zbog toga što je utemeljena na razlogu, no i zato što je ona ta koja određuje zakonitosti budućnosti. Marksizam odbacuje svaku koncepciju razloga koja bi bila samo opravdavajuća. Proletarijat ne samo da ima istinite, već i pobjedonosne razloge za pobunu.

"Razlog" ovdje predstavlja sjecište revolucionarnog legitimiteta i revolucionarnog optimizma.

Pobuna je alergična na Kantovu moralnu maksimu: "Možeš, jer treba da". Kant između ostalog zaključuje da se tako reguliran čin čiste dužnosti zasigurno nije nikada dogodio. Moral je poraženi propis. Međutim, radnička se pobuna itekako dogodila (*a bien lieu*), a u marksizmu nalazi svoje mjesto (*son lieu*) pobjedonosnog propisa ili naloga. Marksistički razlog nije trebanje, on je afirmacija samog bitka, neograničena moć onoga što ustaje, suprotstavlja se, proturječi. On je objektivna pobjeda narodnog nepristajanja. Kao materijalistički, radnički razlog govori: "*Moraš, jer možeš*".

3. Međutim, "razlog" označava još nešto, nešto što predstavlja razdijeljeno stapanje svoja dva prethodna smisla. "Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara" ovaj put znači: pobuna se može osnažiti sviješću svog vlastitog razloga. Sam iskaz "ispravno je pobuniti se protiv reakcionara" u isti je mah razvijanje jezgre spoznaje koja je unutrašnja pobuni kao takvoj, ali i vraćanje tog razvoja pobuni. Pobuna, koja ima razloga, koja je u pravu, u marksizmu nalazi čime razviti taj razlog, čime osigurati svoj pobjedonosni razlog, svoj pobjedonosni um. To što omogućuje da se legitimnost pobune (prvi smisao riječi razlog) veže s pobjedom (drugi smisao riječi razlog) upravo je novi tip stapanja pobune kao prakse koja je uvijek tu i razvijene forme njezinog razloga, njezinog uma. Stapanje marksizma i realnog radničkog pokreta, eto treći smisao riječi razlog, odnosno dijalektičko povezivanje, objektivno i subjektivno, njezina dva prva smisla.

Ovdje iznova nalazimo dijalektički status marksističkih iskaza, od kojih se svaki dijeli prema odrazu i prema direktivi: poimajući, s onu stranu uzroka, razlog klasne energije, njezin um, teorija u isti mah formulira pravilo prema kojem razlog može prevagnuti nad uzrokom, cjelina nad lokalnim, strategija nad taktikom. Pobuna izražava svoj razlog kroz praktičnu trajnost; međutim, razjašnjen iskaz tog razloga prekida još uvijek repetitivno pravilo ove trajnosti. Pobuna se naoružava svojim vlastitim razlogom, umjesto da ga tek razvija. Ona *sabire i zgušnjava* svoj umni kvalitet: ona organizira vlastiti razlog, te određuje i postavlja instrumente njegove pobjede.

Znati da je ispravno pobuniti se protiv reakcionara, putem oslobađanja (teorijskog) uma (*raison*) ovog (praktičnog) razloga (*raison*), dopušta izjednačavanje subjektivnog (organizacije, projekta) i objektivnog (klasne borbe, pobune).

"Razlog" koji je izražavao revolucionarnu legitimnost i optimizam, sada izražava svijest, gospodarenje poviješću.

C. Razlog kao proturječje

"Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara" doista je rečenica koja govori sve o povijesnom kretanju, zato što izražava njegovu energiju, njegov smisao i njegov instrument. Energija, to je klasna borba, objektivna umnost unutrašnja pobuni. Smisao, to je neizbježna propast svijeta izrabljivanja i ugnjetavanja, to je komunistički razlog, komunistički um. Instrument, to je moguće upućivanje i vođenje odnosa, unutar povijesti, između energije i smisla, između klasne borbe (koja je uvijek i posvuda motor povijesti) i projekta komunizma (koji je uvijek i posvuda vrijednost koju iznosi pobuna ugnjetavanih).

Instrument, to je razlog koji je postao subjekt, to je partija.

"Ispravno je pobuniti se protiv reakcionara" izražava cjelinu jer izražava klasnu borbu i primat prakse, komunizam i odumiranje države, partiju i diktaturu proletarijata.

Rečenica izražava cjelovit um, odnosno podijeljeni um, prema subjektivnom i objektivnom, prema stvarnosti i projektu, prema članu i etapama.

Jasno je da je taj cjelovit um proturječje: nemoguće je imati razlog, biti u pravu sam, samo za sebe. U pravu smo *protiv* reakcionara. Uvijek smo u pravu protiv reakcionara: ovo "protiv reakcionara" unutrašnji je uvjet

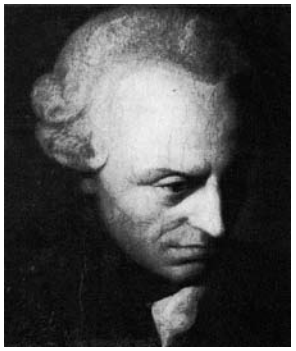
Immanuel Kant

11 Ce-tung, M. (1981). "O proturječju", op. cit. [prijevod je prilagođen].

istinitog. A to je također i zašto Mao Ce-tungova rečenica rezimira marksizam; ona govori: svaki razlog proturječi. "Istinite se ideje javljaju u borbi protiv lažnih ideja", razlog, um, kuje se u pobuni protiv neumnosti, protiv onoga što su Kinezi neprestano i nepokolebljivo nazivali "reakcionarnim besmislicama".

Svaka se istina afirmira kroz razaranje besmisla. Svaka je istina tako po svojoj biti razaranje. Sve ono što tek održava ili čuva jedinstveno je lažno. Prostor marksističke spoznaje uvijek je prostor ruševina.

Mao Ce-tungova rečenica kazuje nam dijalektiku: klasna bit uma kao pobune leži u borbi na smrt suprotnosti. Istina postoji samo u procesu diobe.

Teorija proturječja čitava je upletena u povijesnu mudrost pobunjenih. Odatle i to da dijalektika oduvijek postoji, isto kao i pobune. Dijalektika filozofski sabire i zgušnjava koncepciju svijeta izrabljivanih koji ustaju protiv postojećeg svijeta želeći radikalnu promjenu. Stoga je ona i vječna filozofska tendencija, tendencija koja se neumorno suprotstavlja konzervirajućem metafizičkom ugnjetavanju:

"U čitavoj povijesti ljudske spoznaje uvijek su postojale dvije koncepcije povodom zakona razvoja svemira, metafizička i dijalektička koncepcija, koje tvore dva suprotstavljena pogleda na svijet".[11]

Uvijek je riječ o *nastavljanju* dijalektike, njezinom nastavljanju protiv metafizike, što znači: pružiti razlog, pružiti um pobunjenima. Danas: i istinitom marksizmu protiv lažnog.

Maoistima, protiv revizionista.

S francuskoga preveo Ozren Pupovac

Mao Ce-tung

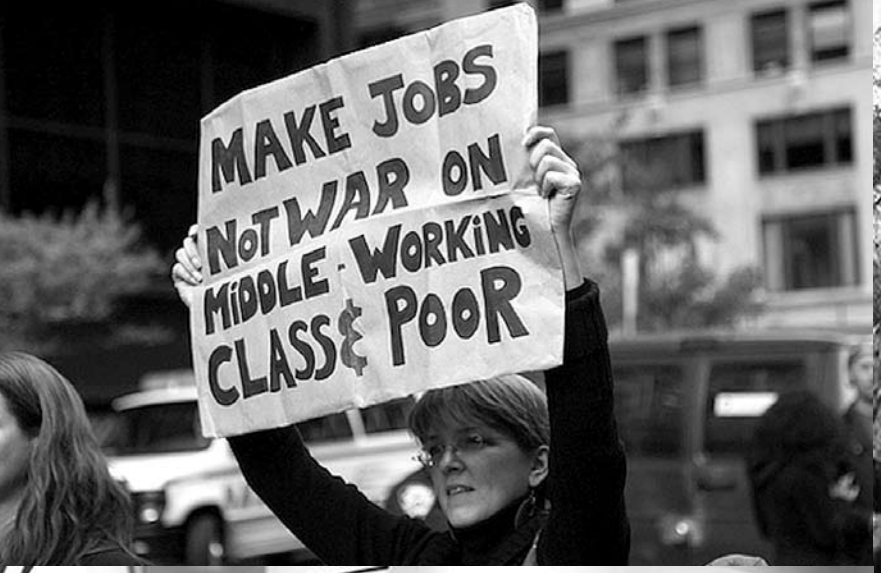
MAKE JOBS
NOT WAR ON
MIDDLE-WORKING
CLASS & POOR

WE
ARE THE
RESISTANCE
2ND TIME I'VE
FOUGHT FOR
MY COUNTRY
1ST TIME
I'VE KNOWN
MY ENEMY

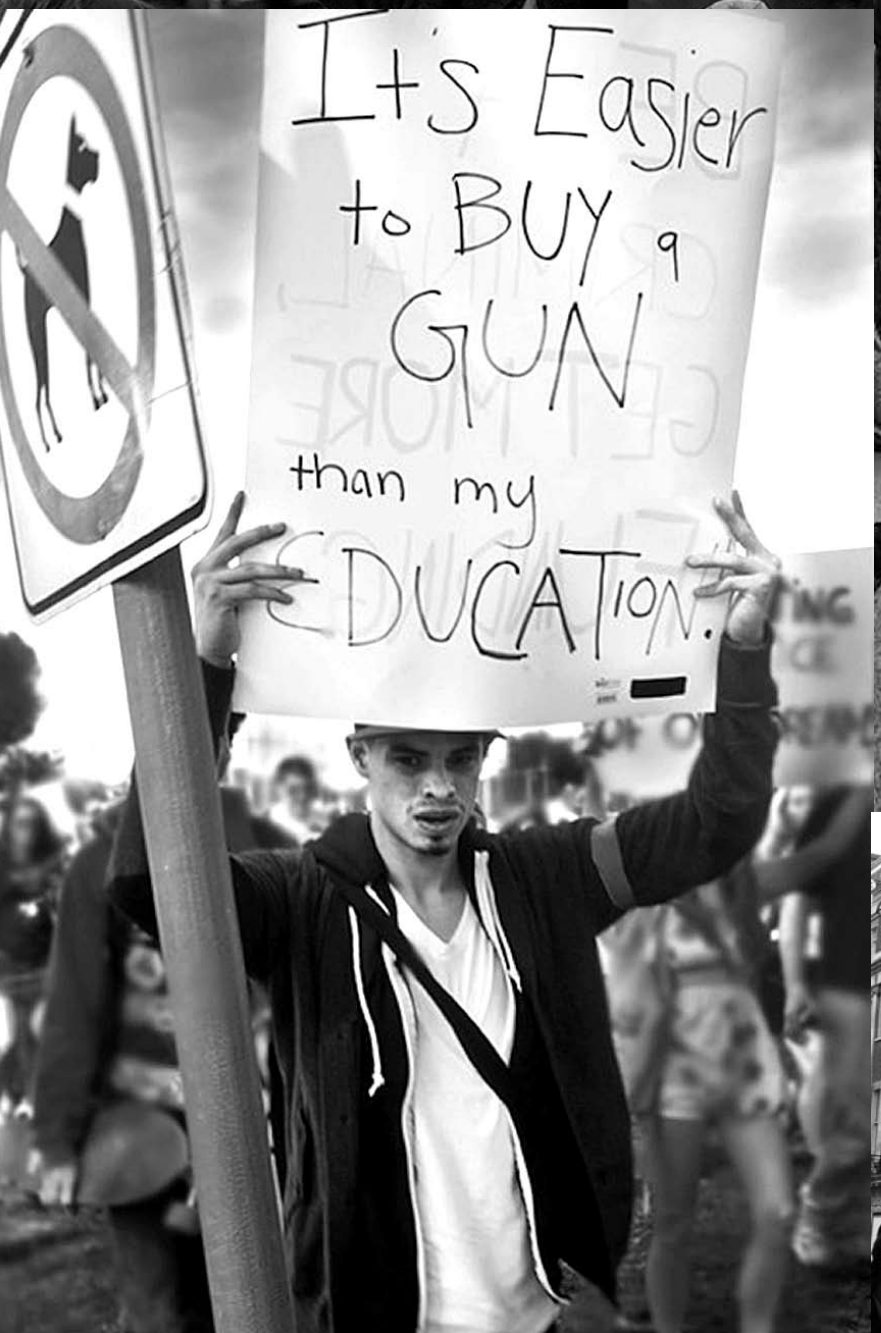
It's Easier
to BUY a
GUN
than my
EDUCATION.

CUT
WAR
NOT
WELFARE
Stop the War Coalition
www.stopwar.org.uk
HMV
JOINT VENTURE

BELLOFIORE, RICCARDO, GARIBALDO, FRANCESCO i HALEVI, JOSEPH

Globalna kriza i kriza europskog neomerkantilizma

BELLOFIORE, RICCARDO, GARIBALDO, FRANCESCO i HALEVI, JOSEPH

Globalna kriza i kriza europskog neomerkantilizma

Globalna financijska kriza koja je buknula i proširila se iz SAD-a 2007. – 2008. istaknula je dugogodišnje strukturne slabosti europskog kapitalizma, osobito njegove neomerkantilističke dimenzije. Pod neomerkantilizmom mislimo na provedbu ekonomskih politika i institucionalnih aranžmana koji kao ključni izvor profita[01] vide vanjsko-trgovinski neto suficit. Rješenje problema efektivne potražnje traži se i nalazi prije svega u održavanju pozitivne trgovinske bilance. Nadalje, smatra se kako višak na tekućem računu povećava sposobnost privatnog sektora za djelovanje na međunarodnim tržištima kapitala. Ovakvo shvaćanje uloge kapitalističkih institucija i tvrtki – a u Njemačkoj, Nizozemskoj i Skandinaviji, također i uloge sindikata – domaćoj razini zaposlenosti i nadnica dodjeljuje podređenu ulogu u odnosu na vanjsku ekspanziju. Profiti uvećani neto izvozom smanjuju ovisnost tvrtki o relativno malom i sporo rastućem domaćem tržištu, a europske suficitne zemlje vrlo dobro znaju kako bi, da nema njihove izvozne strategije, domaća ulaganja, profiti i zaposlenost bili niži. Postojan izvozni višak, osobito onaj koji stiže iz velikih ekonomija, jednak je izvozu nezaposlenosti.

Od Drugog svjetskog rata europski se neomerkantilizam institucionalizira u fazama koje su, od osnivanja Zajedničkog tržišta 1957., dovele do stvaranja Europske unije (EU). Najveće neomerkantilističke zemlje EU-a djeluju unutar Europske monetarne unije (EMU), ustanovljene 1999. godine i poznate kao Eurozona. Tijekom pogrešno nazvanog "Zlatnog doba kapitalizma" (1950. – 1973.), zemlje s najvećim izvoznim rastom bile su, redom, Japan, Italija i Njemačka. Posljednje dvije, zajedno s Francuskom, čine jezgru europskog neomerkantilizma. Nizozemska i Belgija morale su prilagoditi svoje trgovinske strategije njemačkim i, u određenoj mjeri, u slučaju Belgije – francuskim trgovinskim modelima. Austrijska strategija uglavnom naginje njemačkoj strategiji, što je slučaj i s većim dijelom skandinavske vanjske trgovine Sjevernih zemalja. Španjolska, Portugal i Grčka nisu se mogle, i još uvijek se ne mogu priključiti neomerkantilističkom klubu; oduvijek su sustavno imale negativne vanjske bilance, što je stanje u kojem se od 1970-ih trajno nalazi i Ujedinjeno Kraljevstvo.

Ovdje počinju specifično europski problemi. U kontekstu u kojem unutareuropska trgovina predstavlja najveći dio trgovine pojedinih zemalja, izostanak unu-

tareuropskog mehanizma redistribucije viškova iziskuje od deficitnih zemalja da prihvate prilagodbe odlaskom u recesiju. To ima negativne posljedice za izvoze suficitnih zemalja i s tim povezanu stopu nezaposlenosti. I dalje mogu trgovinskim suficitom održavati svoju neto poziciju, ali sa sveukupno smanjenom stopom aktivnosti, dakle i uz više stope nezaposlenosti kakve Njemačka ima danas. U posljednja tri desetljeća surovost unutareuropskih prilagodbi bila je ublažena europskim neto izvozima u SAD. Međutim, uloga tržišta SAD-a je u opadanju zbog promjena u trgovini SAD-a prema Aziji.

Deficitne europske zemlje u načelu su svoje disbalanse mogle korigirati devalvacijom valuta. Kada je poduzimanje takvih koraka zabranjeno, bilo zbog vezanosti svih valuta mehanizmom fiksnog deviznog tečaja koji dopušta tek povremene promjene, kao tijekom režima Bretton-Woods i za vrijeme umjereno podesivog mehanizma deviznog tečaja Europskog monetarnog sistema od 1979. do 1992., ili zbog postojanja zajedničke valute kao u EMU, jedina prilagodba koja ne stvara poremećaje može biti fiskalna redistribucija iz suficitnih u deficitne zemlje. Ukoliko je to blokirano političkim i institucionalnim faktorima, deficitne zemlje nemaju drugih alternativa osim prolaska kroz recesiju, što onda povlači za sobom i cijelo gospodarstvo regije. I zaista, nakon kraja režima Bretton-Woodsa 1971. godine svaka faza unutareuropskih ekonomskih odnosa okončana je rješenjima koja su zaoštravala unutarnje kontradikcije sustava, jer se sustavno izbjegavala suradnja, upravo iz neomerkantilističkih razloga.

Presudno je bilo to što su SAD funkcionirale kao tržište na kojem se europska neomerkantilistička pozicija konsolidirala. Od 1958. nadalje, američki vanjskotrgovinski suficit dotukli su Europa i Japan. Njemačka se već pojavila kao glavna europska suficitna zemlja, ostvarujući neto izvoz uglavnom na unutarnjem europskom tržištu. Za europske zemlje, ostvarivanje deficita s Njemačkom ima štetan utjecaj na njihovu sveukupnu vanjskotrgovinsku bilancu. Tako je ostvarivanje viškova u poslovanju s SAD-om postalo nužno ne bi li se kompenziralo te postojane deficite, kao i deficite sa zemljama izvoznicama sirovih materijala i energenata, baziranima na dolaru. SAD su ostale najveće, najbogatije, i najizdržljivije tržište za ostvarivanje neto viškova Europske unije, a osobito Eurozone. Kao što ćemo vidjeti, to je bilo izravno povezano s transformacijom SAD-a u globalnu uvoznu ekonomiju kada je nova, dugom pogonjena faza američkog kapitalizma dobila zamah tijekom Reaganove ere. Ovo se događa u vremenu kada je Europa zaglibila u unutarnjoj stagnaciji, svezana luđačkom košuljom Europskog monetarnog sustava, i kada su, posljedično, neto izvozi van Eurozone postali ključan čimbenik potrage za profitom vodećih firmi. Stremljenje ostvarivanju vanjsko-trgovinskih suficita otad je glavna politika i institucionalno stajalište tijelâ Europske unije, kao i pojedinih zemalja, osim onih s nepremostivim vanjskotrgovinskim deficitima: to jest, Ujedinjenog Kraljevstva, Španjolske, Portugala i Grčke. Ovakav politički stav pomaže nam razumjeti izraženu pasivnost Eurozone u odnosu na SAD tijekom *dotcom* mjehura 1990-ih, kao i tijekom mnogo smrtonosnijeg nekretninskog mjehura 2000-ih.

Istodobno, zbog dugotrajne tendencije stagnacije unutar EU-a, koju je proizvela gore opisana unutarnja kontradikcija, europski financijski viškovi ulagani su u toksične vrijednosne papire izdane u SAD-u. Svjesno potičući stagnaciju kroz deflaciju nadnica, europske institucije i ekonomski sustav potaknuli su financijske tvrtke da vanjskotrgovinske dobitke ulože u "strukturirane investicijske fondove"* i derivative povezane s američkim tržištem drugorazrednih hipotekarnih zajmova. Čak su i one europske bankarske institucije, koje su bile zakonski opunomoćene posuđivati mreži srednjih i manjih industrijskih poduzeća, krenule putem toksične sekuritizacije, ne znajući što kupuju, samo zbog izostanka prave investicijske potražnje. Tako je bilo u slučaju njemačkih narodnih banaka (*Landesbanken*): stvorene kako bi olakšale proizvodne aktivnosti, mogle su posuđivati na tržištima kapitala po subvencioniranim kamatnim stopama – što je pogodnost koju su dokinule briselske politike ponovne regulacije. Tako da, umjesto da olakšaju financiranje investicija malim i srednjim poduzećima, narodne su banke ulagale u sekuritizirane papire, postajući na taj način značajan širitelj zaraze iz SAD-a u Europu s izbijanjem američke financijske krize 2007. Nakon nekoliko mjeseci kriza se proširila izvan financijskog sektora i ubrzo zahvatila cijelu ekonomiju, pogotovo nakon što je kolaps američke potražnje prema tzv. BRIC zemljama (Brazil, Rusija, Indija, Kina) izvršio utjecaj na Njemačku kroz smanjenje izvoza kapitalnih dobara, a zatim se raširio po cijeloj Europi. *Nemogućnost od-vezivanja* (*de-linking*) od SAD-a

01 Na ovaj aspekt modernog kapitalizma upozorila je već Rosa Luxemburg. Vidi: Luxemburg, R. (2003). *The Accumulation of Capital*. London, New York: Routledge, izvorno objavljeno 1913.; i Riccardo Bellofiore, R. (ur.) (2009). *Rosa Luxemburg and the Critique of Political Economy*. London: Routledge.

kao pružatelja efektivne potražnje "u krajnjoj nuždi" postala je jasna, istovremeno otkrivajući u kolikoj mjeri neomerkantilistička praksa unutar Europske unije predstavlja najvažniji faktor u generiranju unutarnje krize EU-a.

"Novi" kapitalizam SAD-a: zakovica europskog neomerkantilizma

Okretom ka neoliberalizmu u SAD-u početkom 1980-ih, velika kejnzijanska kriza efektivne potražnje koju su svi očekivali nije se dogodila iz dva razloga. Prvi je porast onoga što Hyman Minsky naziva "kapitalizmom novčanog menadžmenta"[02], koji je već iznjedrio mirovinskim fondovima pogonjen oblik akumulacije kapitala u 1970-ima, kada se krenulo rješavati krizu pogrešno nazvanog Zlatnog doba kljaštrenjem društvene uloge javnog sektora i tzv. financijskom deregulacijom.[03] Upravljanje mirovinskim fondovima temelji se na maksimiziranju zarade unutar kratkog vremenskog horizonta, napose ako imamo u vidu oslabljen priljev doprinosa zbog smanjivanja nadnica, te potrebu da se u bliskoj budućnosti pokrije sve više potraživanja sve starijih populacija. Plasiranje ("investicija") tih sredstava u različite vrste vrijednosnih papira, dionica i naslova povezuje interese menadžera u financijskim institucijama i onih u proizvodnim tvrtkama, i omogućuje prvima ogroman utjecaj na određivanje kriterija upravljanja za čitav sustav poduzeća.

Drugi razlog je taj da su službeno postavljeni monetarni ciljevi koji su inaugurirali neoliberalno doba u SAD-u ubrzo napušteni.[04] Reaganov budžetski deficit, pogonjen vojnim trošenjem, čak i u kombinaciji s restriktivnom monetarnom politikom, ponovno je pokrenuo američku ekonomiju, revalvirao američki dolar i doveo do rastućeg vanjskog deficita koji se ugradio u ekonomiju. Neuspješan pokušaj rebalansa američke ekonomije doveo je do kraha Wall Streeta 1987. U tom trenutku implementirana je Greenspanova politika poticanja financijskih derivata ("the Greenspan put"): Federalne rezerve podržavale su rast vrijednosti kapitalne i dioničke aktive velikim količinama likvidnosti i nižim kamatnim stopama. Ovakav politički impuls potom je inkorporiran u očekivanja sudionika na financijskim tržištima. Od tog trenutka nadalje Fed je na bilo koji znak financijske krize bio toliko aktivan u interveniranju kao jamac bankama i drugim financijskim posrednicima da je efektivno postao, kao što je to Marcello De Cecco briljantno formulirao, zajmodavcem *prvog izbora*[05] – a s vremenom, 2007., i jedini zajmodavac.

Slijedom toga, tržišta su postajala sve likvidnija, vjerovalo se da se pretpostavljena kvaliteta kolateralne imovine redovito poboljšava, iako je to bio samo privid uzrokovan inflacijom cijena imovine, koji je zauzvrat stvorio dojam povećanja sigurnosne margine.[06] Iz ovih je razloga povećanje zaduženosti uglavnom bilo uzrokovano posuđivanjem od strane financijskih kompanija i domaćinstava, umjesto posuđivanjem od strane ne-financijskih tvrtki za fizička ulaganja. Potonje su osjećale manju potrebu za korištenjem bankarskog sustava koji je, kao odgovor na to, morao promijeniti svoj referentni okvir. Banke su se, od institucija koje su kao svoje glavne dužnike izabirale i nadzirale industrijske tvrtke, za dobit sve više okretale potrošačkim kreditima i naknadama koje su mogle naplatiti sređivanjem sekuritizacijskih paketa – "kreiraj i distribuiraj" modelu bankarstva.

Inflacija kapitalne imovine[07] pomaže u objašnjavanju "iracionalnog obilja" koje je prvo zahvatilo tržište dionica, a potom i tržište nekretnina. Ovdje u dramu "novog" kapitalizma možemo uvesti i glavne likove: traumatizirane radnike, manično-depresivne štediše i zadužene potrošače – sve u izvedbi istog glumca. Od traumatiziranog radnika, na radnom mjestu opkoljenog neprestanim napadima na rad, usred deregulacije tržišta rada i stalnih politika osmišljenih tako da umanje zahtjeve za većim nadnicama, očekivalo se da slijedi skript koji uključuje život pojačane nesigurnosti, prihvaća intenzifikaciju rada kako bi zadržao posao, i lovi rastuće cijene zdravstvenog osiguranja i obrazovanja tako što će raditi više sati. Manično-depresivni štediša i sve zaduženiji potrošač druga su strana medalje. Mjehur cijena imovine, osobito kuća, omogućio je ekspanziju potrošnje na kredit. Ušteđevina od ukupno raspoloživog dohotka pala je blizu ništici ili čak postala negativna zbog stagnacije u realnoj tjednoj zaradi. Za većinu stanovništva dinamika potrošnje i rast efektivne potražnje nisu više bile zavisne o zarađenom dohotku, a "kreiraj i distribuiraj" prakse banaka i hipotekarnih zajmodavaca proizvele su učinke bogatstva povezane s kućevlasništvom i mirovinama.

02 Minsky, H. (1993). "Finance and Stability: the Limits of Capitalism". Working Paper No. 93, Levy Economics Institute of Bard College, New York.
03 "Deregulacijska" retorika uglavnom je površna, kao što su uvjerljivo pokazali Leo Panitch i Martijn Konings u Panitch, L., Konings, M. (2009). *American Empire and the Political Economy of Global Finance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
04 Bellofiore, R, Halevi, J. (2010). "Deconstructing Labor. What is 'new' in contemporary capitalism and economic policies: a Marxian-Kaleckian perspective". U: C. Gnos i L.P. Rochon (ur.), *Employment, Growth and Development. A Post-Keynesian Approach*. Cheltenham: Elgar.
05 De Cecco, M. (1998). "The Lender of Last Resort". CIDEI Working Paper 49, Università di Roma La Sapienza, Rim.
06 Kregel, J. (2008). "Minsky's cushions of safety. Systemic risk and the crisis in the U.S. Subprime mortgage market". Public Policy Brief Highlights No. 93A, Levy Economics Institute of Bard College, New York.
07 Toporowski, J. (2000). *The End of Finance: The Theory of Capital Market Inflation, Financial Derivatives, and Pension Fund Capitalism*. London: Routledge.

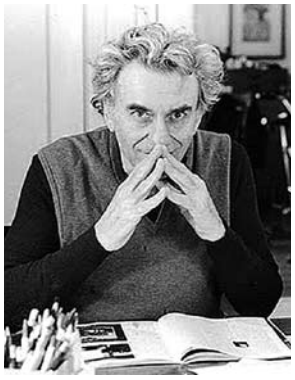
Hyman Minsky

Deflacija nadnica, inflacija kapitalne imovine, i situacija sve veće zaduženosti kućanstava i financijskih tvrtki bili su komplementarni elementi u perverznom mehanizmu pomoću kojega je realni rast osakaćen najtoksičnijim aspektima financija. Tradicionalni pogled na sukob između industrijskog i financijskog kapitala nije više držao vodu. Bilo kakvo jednostavno razgraničenje između rente i profita, ili između produktivnih i neproduktivnih aktivnosti, nije više bilo uvjerljivo. Istodobno, do pritiska na radnike doveo je isti niz faktora koji je doveo i do ekspanzije "loših radnih mjesta" usred preobrazbe SAD-a u globalnu uvoznu ekonomiju, jer su usluge proizvodnje i maloprodaje sve više bile organizirane u skladu s globalnim lancima vrijednosti i aktivnostima *outsourcinga* (eksternaliziranja) (upadljiv primjer toga je Walmart). Množenje financijskih kompanija koje je pratilo deregulaciju olakšalo je proces, budući da su novi financijski posrednici ostvarivali dobitke povećavajući očekivanja ljudi u rast dionica i imovine. S upjehom korporativnog rezanja troškova i mjera *outsourcinga*, rasle su i vrijednosti dionica. Korporativni menadžeri – čije su naknade bile vezane uz vrijednost dionica – objeručke su prihvatili ove politike, budnim okom pazeći na kratkoročnu, dapače kvartalnu, maksimizaciju "vrijednosti za dioničare". SAD su postale pionir nove forme proširene akumulacije koja je za sobom povlačila *centralizaciju bez koncentracije*.[08] Velika spajanja i akvizicije poduzeća dogodile su se u ključnim sektorima, a da pritom nisu dovele do vala velikih vertikalno integriranih industrijskih kompanija. Ovaj model uskoro će početi slijediti i europske zemlje, no u kontekstu neomerkantilističkih izvoznih ciljeva.

Integracija istočne Azije, odnedavno i Kine, kao i puno raniji slučaj s Meksikom, u financijske i uvozne krugove sjevernoameričkog kapitalizma omogućila je dinamičnu sinergiju koja je – neko vrijeme – bila neometana rastućim deficitom SAD-a. Multipliciranje financijskih kompanija podudaralo se s kineskom politikom omogućavanja osnivanja što većeg broja novih poduzeća. Kako bi se to osiguralo, u mnogim je sektorima uslijedila prekomjerna endemična proizvodnja, prouzročivši konstantan pritisak na smanjenje izvozne cijene i reducirajući tako uvezenu inflaciju koja nije bila povezana s cijenama sirovina. Rastuće vrijednosti američkih dionica i imovine išle su ruku pod ruku s rastućim uvozom koji je, natječući se s proizvodima američkih industrijskih kompanija koje su osiguravale dobro plaćene poslove, pomogao deflaciji nadnica. No taj proces nije se mogao dugo održavati bez stvaranja novih izvora efektivne potražnje. Interakcija između monetarne politike i tržišta dionica doprinijela je porastu potrošačke potražnje kroz porast imovinske vrijednosti.

Cijeli period od dva desetljeća Greenspanova predsjedanja Federalnim rezervama tako je utvrdio novu, postmonetarističku fazu neoliberalizma koju se može opisati kao neku vrstu "privatiziranog financijskog kejnzijanizma".[09] Agregatna potražnja osujećena je zato što su se kućanstva zaduživala temeljem imovinskog kolaterala, a Federalne rezerve omogućile su taj proces širenjem kredita uz kamatne stope koje su pomogle daljnjim porastima vrijednosti imovine. Pod ovakvim uvjetima Federalne rezerve mogle su težiti punoj zaposlenosti nekejnzijanskog tipa, u kojoj povećanje broja zaposlenih podupire potrošnju i uvoznu potražnju, no gdje je radni odnos organiziran na sve prekarnijoj osnovi, nalikujući punoj podzaposlenosti.[10] Od sredine 1990-ih predstavljen je argument da je ovaj model neodrživ jer je utemeljen na rastućem osobnom dugu, što uzrokuje rastući vanjski deficit.[11] Ipak, "novi" američki kapitalizam – utemeljen na Trojstvu financijalizacije kapitala, fragmentacije radništva putem lanaca vrijednosti i *outsourcinga*, i povećanja pažnje koju ekonomska politika posvećuje monetarnoj dimenziji – pokazao se dugotrajnijim od očekivanog. Štoviše, iako se "novi" kapitalizam urušio *dotcom* krizom 2000., oživljen je ultrakejnzijanskim ekonomskim i vojnim politikama te financijskim kejnzijanizmom koji je pogonio imovinski mjehur na čelu s tržištem nekretnina i tržištem drugorazrednih hipotekarnih zajmova. Posljedično, tijekom više godina svjedočili smo poprilično dinamičnom kapitalističkom razvoju, iznimno nejednakom po pitanju distribucije dohodka i bogatstva, i centriranom oko potrošačkog kreditiranja. Ako je zaduženi potrošač bio lokomotiva američkog rasta, Sjedinjene Američke Države bile su, slijedom toga, konačni kupac izvoznih proizvoda neomerkantilističkih gospodarstava Japana, Njemačke i drugih značajnih zemalja Europe – a najviše od svih, Kine.

Sve se naposljetku počelo raspadati zbog inherentne nestabilnosti američkog rasta, održavanog učinkom bogatstva koji je, pod trajnim režimom rezanja troškova, davao prednost kineskim izvoznim proizvodima i uku-

08 Isti fenomen Bennet Harrison okrstio je kao koncentraciju bez centralizacije, izokrenuvši tako Marxovu terminologiju. Harrison, B. (1994). *Lean and Mean*. New York: Basic Books, str. 8.

09 Bellofiore, R., Halevi, J. (2011). "A Minsky moment? The subprime crisis and the new capitalism". U: C. Gnos i L.P. Rochon (ur.), *Credit, Money and Macroeconomic Policy*. Cheltenham: Elgar.

10 Robinson, J. (1937). *Essays in the Theory of Employment*. London: Macmillan.

11 Najoštroumniji od predstavljenih argumenata bili su oni u Godley, W. (1995). "U.S. Foreign Trade, the Budget Deficit and Strategic Policy Problems: A Background Brief", Working Paper No. 138, Levy Economics Institute of Bard College, New York; i u Godley, W. (1999). "Seven Unsustainable Processes". Special Report, Levy Economics Institute of Bard College, New York.

Alan Greenspan

pnoj akumulaciji, povećavajući time potražnju za sirovinama, čije cijene su ponovno počele rasti 2004., izvan ciljnog područja Federalnih rezervi za inflaciju. "Novi" kapitalizam temeljio se na sprečavanju inflacije cijena, osim u slučaju imovinskih vrijednosti. Sada su Federalne rezerve mogle jedino izazvati još jednu rundu deflacije domaćih nadnica, povećanjem kamatnih stopa, kako bi se suprostavile utjecaju porasta cijena roba kod kuće. Međutim, podizanje kamatnih stopa naštetilo bi glavnom cilju politike održavanja rasta vrijednosti kapitalne imovine. Nada financijskih kompanija bila je da se višoj cijeni kreditiranja može parirati daljnjim rastom imovinskih vrijednosti, povećavajući time vrijednost kolaterala za kreditne zahtjeve. Ubrzano širenje drugorazrednih hipotekarnih zajmova i namamljivanje siromašnih kućanstava da zakorače u financijsku močvaru bili su pokušaji održavanja rasta mjehura nekretnina svim mogućim sredstvima. U međuvremenu, američke vlasti pouzdale su se u dva čuda, od kojih se nijedno nije ostvarilo: da će kompleksniji i opskurniji sekuritizacijski paketi raspršiti rizik, i tako smanjiti potencijalno opasne efekte neispunjavanja ugovornih obaveza; i da će isti čarobni financijski instrumenti privući viškove i ušteđevine ekonomija u nastajanju kako bi se pokrilo deficite SAD-a, Ujedinjenog Kraljevstva, Australije i Španjolske (zemalja koje su proizvele veći dio svjetskih deficita). Kako bismo razumjeli zašto to ustvari više nije bilo moguće, moramo se pozabaviti rastućim kontradikcijama europskog neomerkantilizma.

Europski neomerkantilizam: od uspjeha do trenutne krize

Ključne razloge za stagnaciju valja potražiti u evoluciji neomerkantilizma u Europi kako se ona odvijala nakon 1945. Da bismo ju stavili u perspektivu, treba napomenuti kako je u godinama između dva rata odgovor Francuske na mogućnost obnavljanja njemačke ekonomske dominacije bila financijska i ekonomska *antanta* utemeljena na karteliziranoj viziji Europe, slična tada vladajućem Međunarodnom kartelu čelika. U osnovi ona znači institucionalni aranžman među centralnim bankama, s ciljem održavanja pojedinačnih valuta u združenom pokušaju gomilanja zlatnih poluga.[12] U poslijeratnom razdoblju, pod američkom hegemonijom, karteli-

12 Parguez, A. (2009). The Tragic and Hidden History of the European Monetary Union. neobjavljeni rad, Université Franche Comptée, Besançon.

13 Bellofiore, R., Halevi, J. (2006). "Is the European Union keynesian-able? A sceptical view". U: E. Hein, A. Heise i A. Truger (ur.), *European Economic Policies. Alternatives to Orthodox Analysis and Policy*. Marburg: Metropolis Verlag, str. 329-345.

14 Stani-kreni politike značile su usporavanje domaće potražnje i oslanjanje na rast izvoza.

zirana koncepcija Europe mutirala je u stvaranje zajedničkog ekonomskog prostora za europske oligopole. Zajedničko tržište (1957.), koje je nagovijestila Ekonomska zajednica za ugljen i čelik (1952.), bio je prvi značajan korak u tom smjeru. Objektivno gledajući, guranje prema obnovljenom unutareuropskom neomerkantilizmu rezultat je ograničenja koje su predstavljali postojani njemački suficiti. U početku je ustroj EPU – Europske unije za platni promet (1949. – 1959.), koja je uspostavljena uz pomoć financijskih doprinosa iz Washingtona i komplementarnih sredstava Marshallovog plana, omogućio poravnanje unutareuropskih deficita. No, povratkom na konvertibilnost i prestankom rada EPU-a 1959., bilanca trgovinskih ograničenja postala je glavni faktor koji upravlja europskom ekonomskom politikom.[13] Politika davanja prednosti izvozu nad domaćom potražnjom, kako bi se osigurala pozitivna trgovinska bilanca, karakterizira cijelo razdoblje 1960-ih, tijekom kojeg su Francuska (1963. – 1964.), Italija (1963 – 1965.) i Njemačka (1965.) sve usvojile stani-kreni politike kako bi ostvarile izvozne viškove.[14]

Poništenje režima fiksnog deviznog tečaja tijekom dvogodišnjeg perioda (1971. – 1972.) te naftom i nadnicama izazvani inflatorni procesi koji su uslijedili, u Europi su uzrokovali znatne valutne fluktuacije koje su ugrozile njemačke neto trgovinske suficite. Tijekom 1970-ih glavna je opasnost za Njemačku i Francusku dolazila iz Italije koja je, na krilima inflacije, implementirala politiku diferenciranog prilagođavanja deviznih tečaja. Lira je devalvirala u odnosu na njemačku marku, davajući podstrek izvozu, i revalvirala u odnosu na američki dolar, smanjujući tako trošak uvoznih energenata. Dinamika talijanskih izvoza bila je najjača u Europi, uključujući njezinu bilateralnu trgovinu s Njemačkom. Relativno važna uloga francuskog financijskog sektora spriječila je Pariz da se kocka inflacijom. No, zbog sličnosti između francuske i talijanske industrije potrošačkih dobara, što je više Italija uspijevala u svojoj igri, to je više Francuska stradavala na vlastitom terenu, i na drugim europskim tržištima. Da se Francuska predala Italiji i krenula slijediti istu politiku, stala bi na kraj njemačkim suficitima i cilju Bundesbanka da ih ostvaruje putem jakog nominalnog deviznog tečaja za njemačku marku, računajući da će kontroliranje nadnica i tehnološka snaga njemačke industrije osigurati velike dobitke u produktivnosti. Njemački odgovor na opasnosti koje proizlaze iz kom-

petitivnih devalvacija bilo je stvaranje Europskog monetarnog sustava (EMS) 1979. Sustav se sastojao od mehanizma dezivnog tečaja (ERM – *exchange rate mechanism*) koji bi kao krajnju posljedicu trebao osigurati da europske valute završe na fiksnom paritetu. Tijekom faze konvergencije, zemlje najviše sklone inflaciji (Italija, a po ulasku u Europsku zajednicu i Španjolska i Portugal) zapravo bi revalvirale svoje valute u realnim terminima.

ERM je ustanovio "obruč" određujući granice gornjoj i donjoj valutnoj fluktuaciji. Italija, koja je 1979. imala puno višu stopu inflacije od ostalih država-kandidatkinja za članstvo, ispregovarala je širi obruč. Svrha ERM-a bila je da ukine inflacijom izazvane valutne fluktuacije kako bi obruč djelovao na dezinflacijski način. To je značilo da, iako je Italija nastavila sa devalvacijama u prvoj polovici 1980-ih (u drugoj polovici je ERM ostvario fiksne paritete), one su bile manje od stope inflacije, prouzročivši realnu revalvaciju lire; i kao što se moglo i očekivati, izvozna dinamika zemlje počela se pogoršavati. EMS je bio njemačka preokupacija sa snažnom podrškom Nizozemske i Belgije koje su uvijek tražile nišu unutar njemačkog neomerkantilizma. Međutim, EMS 1979. nije mogao biti uspostavljen bez Francuske, čiji je državni i financijski sektor preferirao ostvarivanje udjela u izvozu reduciranjem uvoza putem drastične recesije u domaćoj potražnji i zapošljavanju, kao što je već u godinama prije lansiranja EMS-a demonstrirala vlada Raymonda Barrea.

Pod režimom EMS-a, barem do pripajanja Istočne Njemačke 1990., Njemačka je nagomilala dotad neviđene trgovinske viškove kao udio u BDP-u, viškove koje premašuje tek u razdoblju 2007. – 2008. godine. Uz rast deficita s Japanom, i američki uvoz iz Europe koji je bio osjetljiv na žiriranja dolara, EMS je od Europe učinio pouzdano područje profitabilne potražnje za njemačkim izvozom. Njemačko je gospodarstvo, osim u razdoblju 1988. – 1991., bilo u stadiju neomerkantilističke stagnacije, a Njemačka jedna od zemalja Europe s najsporijim rastom, tako da joj je uvozna potražnja bila prilično slaba u usporedbi s ostatkom Europe. Ako pogledamo raspodjelu dohotka između profita i nadnica, njemački brzorastući trgovinski viškovi značili su nagli porast vanjskotrgovinskog profita za njemačke tvrtke. Ali, dok su njemački unutareuropski neto trgovinski viškovi posvuda rasli, talijanski su padali, što nije pomoglo akumulaciji kapitala kroz trgovinu u Francuskoj: tijekom 1980-ih, francuski je deficit rastao kako u trgovini tako i na tekućem računu, i u udjelu BDP-a, a stopa nezaposlenosti iznosila je 10%. Usredotočenost ERM-a na Njemačku gurnula je Italiju u minus na tekućem računu, a proračunski deficit zemlje u ruke tržištima kapitala. Kako bi održala paritet ERM-a uz sve lošije stanje na tekućem računu Italija je, u nuždi, za financiranje svog vanjskog deficita odlučila privući kapital plaćanjem većih kamatnih stopa na svoje obveznice, nadimajući time razinu javnog duga neproduktivnim financijskim obvezama. Bila je to promišljena politika Banke Italije, s ciljem vršenja pritiska na poduzeća kako bi ih se prisililo na preustroj i slomilo kičmu radničkog otpora. Španjolska i Portugal bile su u još gorem stanju jer nije bilo načina da se njihova gospodarstva preorijentiraju u neto izvoznike. Stoga nisu mogle stvoriti protok izvoza koji je bio potreban da bi se spriječilo krizu povjerenja poteklu od financijskih kompanija usmjerenih na kratkoročno trgovanje državnim obveznicama i devizama.

Cijeli EMS period, kao i način na koji je završio 1992. – 1993., dovodi nas do jasnog zaključka. Glavni cilj njemačke vlade i krupnog biznisa bila je akumulacija profita kroz neto izvoz. Velikim korporacijama bila je potrebna europska stabilnost cijena kako bi isplanirale svoje marže, i što je više moguće održale rast produktivnosti u odnosu na troškove nadnica. Financijski sektor, koji je u potpunosti integriran u industrijska poduzeća, dijelio je iste ciljeve, s dodatnim bonusom – stabilnost cijena i rezanje troškova povećali su vrijednost financijske imovine. Između 1988. i 1991. Njemačka je iskusila visoke stope rasta. Međutim, 1992. godine, kad je rast slijedio iz kejnzijanske ekspanzije povezane s troškovima ponovnog ujedinjenja Njemačke, Bundesbank je nabrzinu odustala od EMS-a. Uzgon domaće potražnje počeo se promatrati kao moguća prijetnja neto izvozu. Smatralo se da će visoki stupanj domaće potražnje rezultirati većim nadnicama, što bi smanjilo međunarodnu kompetitivnost. Kraj EMS-a – koji je direktno prouzročila Njemačka povećanjem kamatnih stopa iz straha od inflacije – doveo je do revalviranja njemačke marke i oštre devalvacije talijanske lire, a vlade Francuske i Njemačke udružile su snage kako bi branile paritet između vlastitih valuta. Visoka vrijednost njemačke marke neočekivano je dugo škodila njemačkom izvozu. Od 1992. do 2000., izvozni viškovi nisu bili dovoljni za financiranje međunarodne ekspanzije njemačkog kapitala. U is-

tom je desetljeću niska vrijednost lire dovela talijanski neto izvoz na najvišu apsolutnu razinu unutar zemalja OECD-a.

EMS i ERM kristalizirali su podjelu europskog neomerkantilističkog trgovinskog sistema na dvije sfere. Na jednoj je strani, onoj s pozitivnom bilancom i konzistentnim trgovinskim suficitima, stajala Njemačka i njezini neomerkantilistički sateliti, ponajprije Nizozemska; a s njima i Italija koja je iskusila trgovinske deficite, ali čiji je trgovinski suficit mogao u svakom trenutku naglo porasti pod uvjetom da se liri dopustilo da "pleše" (kao što se dogodilo nakon 1992.), i da su platni ugovori odvojeni od inflacije (kao što se dogodilo ranije u 1991.). S druge strane stajale su Španjolska i Portugal, s postojanim trgovinskim deficitima. Francuski politički i poslovni čelnici vidjeli su svoju zemlju kao suficitnu, uz bok Njemačkoj, no veći dio godina koje su prethodile krizi EMS-a 1992., ekonomska stvarnost bila je upravo suprotna. Kako bi preduhitrili rizik klizanja Francuske prema strani neomerkantilističkog trgovinskog sistema koja ima negativnu bilancu – a bez ekonomskih mjera kojima bi to spriječili – francuski čelnici usmjerili su se na *la construction européenne.* Već je 1988., s formacijom Delorsove komisije u smjeru jedinstvenog europskog tržišta, započeo pritisak predsjednika Mitteranda prema jedinstvenoj valuti, kako bi pokušao izbjeći da Francuska *de facto* postane dio zone njemačke marke, i bude li sreće, da joj se dopusti da se priključi njemačkoj kontroli nad europskom monetarnom politikom te spriječi daljnje kompetitivne devalvacije. Kriza na njemačkom tekućem računu nakon 1992. godine uvjerila je francuske čelnike kako je njemački neomerkantilizam dugoročno u krizi. Mislili su da će Francuska postati nova europska osovina, u hegemonijskom savezu s Njemačkom, pod uvjetom da se postigne novi red među europskim valutama i uspije obrnuti politiku visokih kamatnih stopa Bundesbanka. Francusko stajalište proizlazilo je iz činjenice da je francusko gospodarstvo, usprkos tome što je Francuska održavala paritet s njemačkom markom, nagomilalo velike trgovinske viškove i, za razliku od Italije, velike viškove na tekućem računu. Činilo se kao da postoji sinergija između francuskih neto robnih bilanci i neto financijskih bilanci. Kako bi se uhvatilo u koštac s politikom visokih kamata Bundesbanka, Valeryju Giscardu d'Estaingu delegirana je zadaća da zaprijeti razdvajanjem francuskog franka od njemačke marke. Pod pritiskom kancelara Kohla Bundesbank je popustila i njemačke kamatne stope spuštene su 1996. godine. Lira je odmah revalvirana, kao i pezeta te eskudo. To su bile vrijednosti na kojima su 1999. godine bili bazirani devizni tečajevi čvrsto povezani za uspostavu eura.

Pomnije ispitivanje perioda 1992. – 2001. otkriva kako je njemačka kriza tekućeg računa samo djelomično otvorila prostor talijanskom neomerkantilizmu *contropiede* stila i njegovoj francuskoj arogantnoj verziji. S obzirom na nepremostive deficite koje Europa ostvaruje s istočnom Azijom – ponajprije s Japanom, Južnom Korejom i Tajvanom, a onda, u najvećoj mjeri, s Kinom – europski neto izvoz imao je koristi od potrošačkog mjehura izazvanog oduzimanjem imovine u Rusiji tijekom 1990-ih, i od potrošačkih mjehura Brazila i Argentine čije su valute bile tečajem vezane uz američki dolar. No, "čuda" iz Rusije i Latinske Amerike uskoro su prestala djelovati, kada su nakon 1998. godine ti mjehuri probušeni. Do prijelaza stoljeća veza tečaja uz dolar je nestala, a zemlje na koje se to odnosilo našle su se u dubokoj recesiji, vraćajući se svojoj ulozi neto izvoznika sirovina i energenata, ostvarujući na taj način trgovinski suficit s Europom. Tako su ukupni europski vanjsko-trgovinski računi više nego ikad postali ovisni o nastavku "novog" kapitalizma u SAD-u.

No, do 2001. i američki se *dotcom* mjehur ispuhao. Pogoršanje koje je uslijedilo utjecalo je na europske izvoze više nego što se moglo parirati prvobitnim opadanjem eura u odnosu na dolar. Međutim, vrlo je važno znati da je Njemačka 2001. povratila svoju sveukupnu neto suficitnu poziciju, koja će se dalje razvijati po rastućoj stopi, dosegavši gotovo 8% BDP-a 2007. godine (kada je svjetska kriza već započela, 2008. godine, i dalje je stajala na 6,6%). U kontekstu stagnacije Europe kao cjeline, neto suficiti unutar Europe bili su ključan faktor njemačkih postignuća. No, prije nego počnemo ispitivati implikacije toga na trenutnu krizu europskog neomerkantilizma, valja postaviti ključno pitanje: kako je njemački kapitalizam uspio održati svoju neosporenu oligopolističku dominaciju u Europskoj uniji?

Promjenjiva strukturna osnova njemačke hegemonije

Strukturna osnova njemačke hegemonije dobro je poznata: dominacija njezinih sektora kapitalnih dobara i sektora tehnologije. Povijesno gledano, barem od 1945., njemačka moć usmjeravanja europske politike prema vlastitim neomerkantilističkim ciljevima uvijek je ovisila o sposobnosti njezinih sektora kapitalnih dobara da proizvedu nove strojeve i nove tehnološke cjeline, u kombinaciji s oligopolističkim položajem njemačkih korporacija u Europi i širom svijeta. Ova dva faktora također su omogućila Njemačkoj da "*outsourcea*" i preseli proizvodnju u istočnu Europu, ukidajući na taj način radna mjesta, dok je istovremeno dodatno razvijala svoju neto izvoznu poziciju. Ugovor iz Maastrichta iz 1992., i Delorsov plan, francuskoga nadahnuća, pokrenut 1993., osigurali su formalni ideološki i pravni okvir za novo kompetitivno neomerkantilističko europsko igralište. U temelju im je bila sljedeća logika: (a) investicije nasuprot potrošnje, pri čemu je potonja povezana s višim nadnicama; (b) nove tehnologije za veću konkurentnost uz pomoć ciljanog jednopostotnog jaza između rasta stope produktivnosti i rasta nadnica; (c) jedinstvena restriktivno vođena euro-valuta u svrhu izbjegavanja inflacije i kompetitivnih devalvacija. Makroekonomska stabilnost zahtijevala bi također male i padajuće deficite u javnom sektoru kako gospodarska ekspanzija ne bi povratila inflaciju. Ugovor iz Maastrichta, kao i Delorsov plan, doveli su do toga da stope zaposlenosti budu vrlo neizravna posljedica gospodarskog rasta, umjesto izričiti cilj tih politika. I kao čarolijom: cjelokupni je aparat Europske unije u Bruxellesu vršio pritisak na zemlje članice da teže strategiji visoko tehnoloških ulaganja povezanih s visokim profitima i financijalizaciji putem rezanja troškova uz neometanu unutareuropsku mobilnost kapitala.

Sve je ovo potaknulo proces povećane "destruktivne" konkurencije u Europi, koji je, tijekom dvije godine koje su prethodile početku aktualne krize 2007., kulminirao rekordnim brojem spajanja i akvizicija poduzeća. Veću centralizaciju diktirala je oligopolistička strategija kontroliranja većih tržišnih udjela. Ipak, pravac spajanja poduzeća ugrozio je postojeću oligopolističku strukturu u mnogim industrijskim granama, tako da su se u rizičnim situacijama sve više nalazili i neki od većih igrača. Otvaranje istočne Europe zapadnoeuropskom kapitalu nakon pada Berlinskog zida 1989. ubrzalo je industrijsko restrukturiranje započeto kasnih 1970-ih, a do snažnog dodatnog poticaja došlo je ulaskom Kine na globalno tržište proizvodnje. Radi povećanja tržišnih udjela izgrađene su nove tvornice u istočnoj Europi, do gradnje kojih je došlo zbog želje da se iskoristi razlika u nadnicama između istočne i zapadne Europe. Međutim, proizvodni kapacitet novih postrojenja konkurirao je onom istih firmi u zemljama Euro-15, stvarajući tako stanje endemične prekomjerne proizvodnje.[15]

Promotrimo slučajeve sektora kućanskih uređaja i automobilskog sektora. Industrija uređaja 2007. je zapošljavala nekih 200.000 ljudi, uglavnom u Njemačkoj i Italiji. Najveća četiri proizvođača kontrolirala su 53% europskog tržišta, a prvih sedam 71%. Ovako visoka razina centralizacije rezultat je spajanja i akvizicija poduzeća. Od 2002. do 2007. stopa zaposlenosti u sektoru kućanskih uređaja u zemljama EU-15 pala je za 23%. Za cjelinu od 27 zemalja EU-a, pad stope zaposlenosti u ovom sektoru bio je manji, budući da je udio istočnoeuropske proizvodnje narastao na 30% cjeline. Međutim, povećane količine *outputa* u istočnoj Europi uglavnom nisu bile povezane s istočnoeuropskom potražnjom. Nova postrojenja zbog toga su se natjecala s proizvodnim kapacitetima tvornica u zapadnoj Europi. Uslijedio je drastičan proces restrukturiranja, s krajnjim rezultatom smanjenja sveukupne razine zaposlenosti u tom sektoru unutar Europe.

U 2007. europska automobilska industrija zapošljavala je 2 milijuna ljudi, od kojih su polovinu zapošljavali glavni sastavljači automobila, a polovina je bila zaposlena u neposrednom lancu ponude. Uključimo li i druge aktivnosti povezane s automobilskim sektorom (uračunavši i usluge), ukupan broj zaposlenih penje se na 12 milijuna ljudi; odnosno, u to vrijeme, 7% ukupne zaposlenosti u Europi.[16] Uzmemo li u obzir samo proizvođače automobila, najvećih 5 kontrolira 65% europskog tržišta, a najveća 3 – 41%. U ovom je slučaju također došlo do količinskog pomaka u odnosu na istočnu Europu. Jaz između proizvodnih kapaciteta novih država članica i njihove potrošnje automobila za automobilsku je industriju u 2007. procijenjen na do milijun vozila godišnje. Strategija prebacivanja proizvodnje u istočnu Europu na taj se način izmiješala s već postojećim problemom europske prekapacitiranosti u ovom sektoru, koja trenutno obigrava na oko 30% potencijalnog *outputa*.

15 James R. Crotty, J. R. (2000). Structural Contradictions of the Global Neoliberal Regime. *Review of Radical Political Economics*, 32(3):361-368. Euro-15 zemlje valja razlikovati od EU-15 zemalja budući da potonje uključuju Ujedinjeno Kraljevstvo koje nije član Eurozone.

16 Garibaldo, F., Morvannou, P. i Jochen Tholen, J. (ur.) (2008). *Is China a Risk or an Opportunity for Europe? An assessment of the Automobile, Steel and Shipbuilding Sectors*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Proces centralizacije kroz akvizicije i spajanja poduzeća nije doveo do koncentracije u klasičnoj maniri vertikalno-integriranih firmi. Umjesto toga, glavni proizvođači originalne opreme (OEM) stvorili su proizvodne mreže ili sektore (*filières*), sastavljene od mnogo manjih i srednje velikih poduzeća i utemeljene na *outsourcingu* aktivnosti proizvodnog procesa. Svaki lanac sastoji se od proizvodnih slojeva, od kojih svaki ima drukčiji kapacitet za stvaranje dodane vrijednosti, ovisno o produktivnosti. Naprimjer, u svim su industrijama proizvođači modula ili složenih komponenti moćniji od kompanija koje proizvode jednostavne dijelove. Velika većina tih mreža/lanaca organizirana je i po slojevima s krajnjim točkama; krajnje točke su ključni elementi svakog sloja.[17] Na dnu ove ljestvice nalazimo "posljednje", one kompanije koje se samo bave opskrbom *outputa* koji je rezultat određene količine jednostavnih proizvodnih/obrađivačkih aktivnosti ili jednostavnih usluga; primarna briga ovih jedinica borba je za vlastito golo preživljavanje.

S obzirom na trenutnu slabost sindikata, radni uvjeti uvelike ovise o relativnom pozicioniranju svake tvrtke unutar sektora ponude i lanaca dodane vrijednosti. Ovi sektori sada su integriraniji nego u prošlosti. Kompanije koje se bave sferom proizvodnih aktivnosti ne samo da su pri izboru stvori-ili-kupi na kupovnoj strani, već su one i pod nadležnošću ključnih igrača u sektoru, to jest proizvođača originalne opreme, ali i pod nadležnošću ostalih ključnih igrača u svakom sloju. Ključni igrači određuju drugim tvrtkama kako planirati proizvodne količine u određenom vremenskom periodu, brzinu kojom treba dovršiti i dopremiti svaku seriju, kako organizirati kombinaciju različitih jedinica u sekvence, itd. Oni imaju klasične povlastice menadžera. U slučaju visoko specijaliziranih kompanija, kao što su dobavljači modula, stupanj i priroda integracije u sektore su takvi da zamagljuju granice između kompanija, a novim se shemama korporativnog upravljanja začinju novi oblici suradnje. Što se tiče radnih uvjeta, uvjeti na dnu lanca vrlo su prekarni, vrlo blizu sivim i crnim zonama ekonomije. U ovoj, novoj industrijskoj organizaciji kompanije koje se nalaze u sivoj ili crnoj zoni više se ne smatra slobodnim subjektima, nego ih se umjesto toga u mnogim industrijama smatra funkcionalno zavisnim dijelovima sustava.

17 Garibaldo, F., Bardi, A. (ur.) (2005). *Company Strategies and Organisational Evolution in the Automotive sector: A Worldwide Perspective*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

18 Freeman, R. (2006). The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market. URL: http://www.econ.berkeley.edu/econ/

19 Danninger, S., Joutz, F. (2007). "What Explains Germany's Rebounding Export Market Share". IMF Working Paper WP/07/24, International Monetary Fund, Washington.

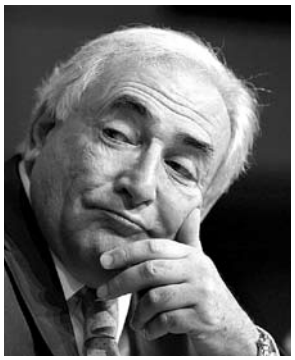

Dominique Strauss Kahn

Tako su dva usko povezana i međusobno učvršćujuća procesa potpuno promijenila europski i globalni "industrijski kapital": centralizacija bez koncentracije, i model nadmetanja utemeljen na lovu nikad završene ekspanzije svih vrsta potrošnje, što potragu za novim tržištima čini nužnom. Ta bitka vodi se dodavanjem novih proizvodnih pogona u trenutku kad kapaciteti već postojećih pogona nisu značajno iskorišteni. Novi sustav također je izgrađen na funkcionalnoj integraciji u jedinstven okvir mnogih podsustava kompanija s različitim režimima, ukupni učinak kojih je bilo gnječenje nadnica i radnih uvjeta u zapadnoj Europi. Ova strašna situacija pogoršana je udvostručenjem svjetske radne snage od kraja 1990-ih.[18]

Kontradikcije Njemačke strategije

Početkom 1990-ih, osobito pod socijalističkom vladom Lionela Jospina, čiji je ministar financija bio Dominique Strauss Kahn, Pariz je smatrao da će kriza u Njemačkoj omogućiti Francuskoj da implementira kartelizirani plan za Europu s hegemonističke pozicije. No, upravo su Njemačka, u osnovi zbog strukturnih značajki vlastite proširene reprodukcije, i Nizozemska, kao servisno i financijsko područje koje opskrbljuje tu reprodukciju, uspjele iz novog okvira, uspostavljenog ugovorom iz Maastrichta i Delorsovim planom, izvući najviše. Potrajalo je devet godina, ali njemački se suficit vratio s još većim intenzitetom, tim više što zemlje sa strukturnim deficitom nisu više mogle devalvirati valutu, niti razviti vlastite neovisne fiskalne politike.

Analizirajmo kako je proces funkcionirao u Njemačkoj. Izvozni *boom* temeljio se na velikim dobitcima u produktivnosti, bez pretakanja u poboljšanje općeg položaja zaposlenika (nadnica, uvjeta rada i socijalne zaštite). Umjesto toga, smanjenjem domaćeg tržišta došlo je do zadržavanja nadnica i smanjenja socijalne zaštite.[19] Ovakva situacija izmiješala se s *off-shoreingom* proizvodnje u zemlje s manjim troškovima, među kojima su i neke europske, zbog provedbe vrlo agresivne izvozne strategije. Politike koje su primjenjivali poslodavci kako bi prevladali uočenu smetnju tradicionalno relativno visokih nadnica poslijeratne Njemačke dramatično su se promijenile u devedesetima. Došlo je do velikog pomaka s automatizacijske strategije sedamdesetih

i osamdesetih na *off-shoring* proizvodnih aktivnosti, uglavnom u istočnu Europu, a djelomice i na područja stare EU-15, poput sjeverne Italije. Dogodio se veliki simultani pomak ulaganja prema istočnoj Europi, u mjeri koja je navela Sinna da ustvrdi: "Trenutne neto investicije u inozemstvu 50% su više od domaćih neto investicija. Njemačke firme trenutno su uključene u [domaći] investicijski štrajk".[20]

Logička podloga ovakve strategije pronađena je u tome da visoko-tehnološka ulaganja mogu Njemačkoj osigurati prednost pred novim konkurentima poput Indije i Kine, čineći srednje visoke slojeve njihovih masivnih tržišta dostupnima njemačkom izvozu. U Njemačkoj se diskusija trenutno usredotočuje na određivanje putanje od "proizvedeno u Njemačkoj" do "omogućeno u Njemačkoj".[21] Ova tržišta toliko su velika da će čak i dostupnost samo njihovih najbogatijih dijelova dostajati da zajamče adekvatan povrat uloženog, kao što je slučaj s Volkswagenom u Kini. No, čak i ako će ovo koristiti određenim njemačkim kapitalistima koji posluju u Kini, neće koristiti njemačkom gospodarstvu. Pri odobravanju izravnih stranih ulaganja (FDI) Kina zahtijeva transfer tehnologije. Također, poduzela je masovne edukacijske i istraživačke programe iz industrijskog znanja i iskustva.[22] Kina je, stoga, sve sposobnija opskrbljivati svoje domaće tržište proizvodnim procesima čije proizvodne i prodajne aktivnosti imaju domaću bazu. Sveukupni učinak bio je, i još uvijek jest, povećanje prekapacitiranosti u mnogim industrijama na globalnom nivou, što stvara nove financijske rizike i, dugoročno, nove deflatorne pritiske.

Već je neko vrijeme trebalo biti jasno da je njemački europski algoritam neodrživ za Europu, te će s vremenom bez milosti rascijepiti Uniju. Zamisao prema kojoj će zamjena nisko kvalificiranog rada visoko kvalificiranim poslovima, u zemlji orijentiranoj na izvoz, stvoriti više radnih mjesta, pusta je želja. Dapače, tijekom proteklih deset godina u Njemačkoj je posao izgubilo 1,36 milijuna ljudi.[23] Njemački rast kapitalnih zaliha u posljednjih je 20 godina među najnižima u EU-u. Tek glavne njemačke izvozno-orijentirane korporacije i financijske kompanije imaju koristi od makroekonomske stagnacije zemlje, zahvaljujući deflaciji nadnica i profitu koji izvlače iz svojih izvoza.

Osnivanjem EMU-a 1999. njemački je neomerkantilizam očvrsnuo. Od 2000. do 2008. nacionalni je dohodak rastao sporije od prosjeka Eurozone, ali je njemačka radna produktivnost nadmašila prosjek za više od 35%, dok je rast naknada po zaposleniku bio na polovici prosjeka Eurozone.[24] Ovakvi rezultati proizlaze iz smišljene deflatorne politike koja za svoj cilj ima držanje nadnica pod kontrolom, uz istovremeno ekstrahiranje povećane produktivnosti. Ovo je omogućeno tehnološkom transformacijom njemačkih kapitalnih zaliha koja, za razliku od talijanske ili čak i francuske, nikada nije izgubila svoju strukturnu i međusektorsku usklađenost. Upravo je usklađenost proizvodnog aparata omogućila poduzećima lociranima u Saveznoj republici da proslijede proizvodnju u istočnu Europu, zadržavajući istodobno proizvodne dobitke koji su, združeni s domaćom stagnacijom, pogurali izvozne rezultate. Njemački poslovni lideri izričito su tvrdili kako zemlja može ostati područje niskog rasta, pod uvjetom da zadrži sve sektore kapitalnih dobara potrebne za održavanje izvoza, izravna strana ulaganja u Aziji i *outsourcing* u istočnu Europu. Prijašnji pokušaji stvaranja neslomljivog područja zaštite za ovaj model akumulacije podbacili su zbog njihove *ad hoc* prirode. Ugovorom iz Maastrichta i Paktom o stabilnosti i rastu, međutim, koje je sada pogurala EMU, Njemačka ne mora snositi fiskalno-institucionalnu odgovornost za deficite koji se pojavljuju drugdje u Europi, dok njezin izvozni sektor ima koristi od jedinstvene valute, pogoršavajući time unutareuropsku podijeljenost.

20 Sinn, H-W. (2006). "The Pathological Export Boom and The Bazaar Effect. How to Solve the German Puzzle". CESifo Working Paper Br. 1708, CESifo Group, München.
21 Vidi projekt: http://www.internationalmonitoring.com
22 Garibaldo, F., Marchisio, O., Telljohann, V. (2007). "The automotive industry". U: Garibaldo, F., Morvannou, F., Tholen, J. (ur.), *Is China a Risk or an opportunity for Europe*. Frankfurt am Main: Peter Lang, str. 27-51.
23 Sinn (ibid.:14).
24 *OECD Economic Outlook*, 86, studeni, 2009.

Lionel Jospin

Trenutna kriza: pogoršavajuća europska podjela

Trenutno stanje stvari u Eurozoni i u EU-u odražava podjelu Europske unije na tri skupine. Prva je skupina neomerkantilističkih zemalja sa središtem u Njemačkoj, uključujući Nizozemsku, Belgiju, Austriju i Skandinaviju. Njihov neomerkantilizam može se opisati kao snažan, zbog postojanih izvoznih viškova – ostvarenih uglavnom u Europi, budući da se trend rastućih deficita s Azijom ne prebija njihovim kolebljivim suficitima s SAD-om. Vanjskotrgovinska neto bilanca skupine počiva na kombiniranom učinku održavanja jake industrije kapitalnih dobara, povezane s globalnim oligopolističkim korporacijama, uz vrlo nisku dugoročnu domaću stopu rasta. Njemačka nije lokomotiva Europe. Od 1970-ih nadalje ostatak zapadne Europe sustavno je imao

mnogo veće stope rasta, potičući time uvoz iz Njemačke i njezinih gospodarskih satelita. Stoga neomerkantilistička skupina utjelovljuje klasičnu situaciju monopolističkog kapitala, pretvorenog u institucionalizirani makroekonomski režim samim procesom *la construction européenne* koji je tražila Francuska.

U prošlosti, Njemačka je stremila stabilnim deviznim tečajevima kako bi izbjegla kompetitivne devalvacije. U kontekstu jedinstvene valute, kompetitivne devalvacije mutiraju u kompetitivno širenje razlike između produktivnosti i nadnica. Domaća stagnacija osigurava da njemačke nadnice ne rastu toliko brzo kao produktivnost. Sustav industrijskih odnosa u zemlji, temeljen na neomerkantilističkoj *antanti* između kapitala i sindikata, dopušta da razlika između produktivnosti i nadnica ide više u korist kapitala nego u ostatku Europe. Sve to dovodi do niskog rasta u Njemačkoj, što učvršćuje njezinu izvoznu kompetitivnost sredstvima deflacije nadnica. Krajnji rezultat jest da, iako Europa ne može bez njemačke mehanizacije i tehnoloških *inputa*, Njemačka ne ostvaruje naglošireći uvoz i tako ne doprinosi europskoj neto potražnji. Time nakuplja obimne vanjskotrgovinske viškove koje dijelom koristi za financiranje izravnih stranih ulaganja i zajedničkih pothvata u toj mjeri da ide i do Kine, kao što smo vidjeli, ali i drugdje u Europi, uključujući njezine deficitne zemlje. No, kriza narodnih banaka (Landesbanken) 2007. – 2008. otkrila je također škodljivije financijske posljedice njemačkog lova na vanjskotrgovinski suficit.[25]

Druga skupina zemalja europska je unutarnja periferija, predvođena Italijom, a uključuje i Francusku koja je slučaj za sebe. Poduzeća u Portugalu, Španjolskoj i Grčkoj rado bi ostvarivala neto izvoz, no ne mogu jer, bez obzira na njihov izvozni rast, imaju slab domaći sektor kapitalnih dobara, tako da bilo kakva kontinuirana ekspanzija nacionalnog dohotka podrazumijeva i rastući uvoz tih dobara. Uvozna ovisnost njihovih sektora tehnologije i trajnih dobara takva je da devalvacije provedene prije uvođenja eura nisu poboljšale vanjskotrgovinske bilance ovih zemalja. I Španjolska i Grčka, iako ne i Portugal, iskusile su stope rasta više od EU prosjeka. Do španjolskog rasta došlo je zbog uključenja zemlje u međunarodno tržište nekretnina preko Londona. U slučaju Grčke fiskalni deficit omogućio joj je da održi uvozno orijentirani rast. U oba slučaja rast domaće potražnje doveo je do povišene aktivnosti, što je imalo za posljedicu još više uvoza po glavi stanovnika. Španjolska, Portugal i Grčka permanentno su deficitne zemlje i predstavljaju neto profitabilna izvozna područja za Njemačku, Francusku i Italiju, apsorbirajući redom 7, 10 i 9 posto njihovih ukupnih izvoza. S obzirom na dominaciju njemačke izvozne proizvodnje, pogonjene produktivnošću, deficite na tekućim računima Grčke, Španjolske i Portugala nije se moglo obuzdati i moralo ih se financirati priljevima kapitala priskrbljenim izdavanjem državnih obveznica (u slučaju Grčke) i/ili kapitalnim transferima, poput onih koji proizlaze iz prodaje španjolskih nekretnina u Londonu.

Italija predstavlja slab oblik neomerkantilizma koji je u prošlosti ovisio o devalvacijama realne valute, osobito prema njemačkoj marki. Međutim, nakon *dotcom* krize 2000. zemlja je zabilježila značajnu kapitalističku transformaciju koja proizlazi iz tzv. "četvrtog" kapitalizma malih i srednje velikih multinacionalnih kompanija koje su uspješno izvršile prijelaz na proizvodnju s visokom dodanom vrijednosti. Po usvajanju eura talijanska se neto vanjskotrgovinska pozicija naglo pogoršala, okrenuvši se u negativnu 2005. Uzimajući sve ovo u obzir, euro je talijanskom kapitalizmu ograničio europski prostor. Od sredine 1990-ih, pod vladom lijevog centra, Italija je implementirala surovu deflaciju nadnica, uz istovremeni *outsourcing* proizvodnje odjeće i obuće u Rumunjsku i Albaniju. No, dok je za Njemačku ista politika *outsourcinga* u automobilskom sektoru i sektoru kućanskih aparata bila konzistentna s nezaustavljivim povećanjem neto izvoza, talijanski su se vanjski računi naglo pogoršali. Model "proizvedeno u Italiji" pod utjecajem je inherentne fragilnosti, i može preživjeti samo uz cijenu opetovanog restrukturiranja. Još gore, azijski uvoznici na europska tržišta natječu se rame uz rame s talijanskim.

Preostala su još velika gospodarstva Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske. Što se tiče ovog prvog, da nije njihovog svjetskog financijskog sektora, pripadalo bi zemljama unutarnje periferije s postojanim deficitom. Francuska se, prije svega, nalazi u čudnom položaju kao vrlo poseban slučaj između suficitne i deficitne skupine: kao što smo vidjeli, drži se naglašeno neomerkantilistički, ali rijetko postiže cilj održavanja neto suficita, ne samo zato što je najveće neto izvozno tržište za Njemačku, a sve više i za Italiju; već i stoga što je pokušala izbjeći put kompetitivnih devalvacija, zbog pritiska na svoj fi-

25 *Landesbanken* su banke u vlasništvu njemačkih saveznih država sa specifičnom zadaćom posuđivanja malim i srednje velikim industrijskim poduzećima. Za svoje djelovanje poduzeća su mogla posuđivati po službeno subvencioniranim cijenama. Ovu instituciju ukinula je direktiva EU-a, označivši ju akompetitivnom.

nancijski sektor. I kako je, po uvođenju eura, Italija počela gubiti svoj suficit, isto se dogodilo i Francuskoj. Nova, povoljnija valutna pozicija koju joj je euro priskrbio nije pomogla Francuskoj i do 2005. se pridružila Italiji, ulazeći u negativno područje kako na trgovinskim, tako i na tekućim računima.

U međuvremenu, španjolski, portugalski i grčki deficiti udvostručili su se, a potom i utrostručili u roku od nekoliko godina. Od sredine 1990-ih do 2008. stope rasta Španjolske i Grčke bile su znatno veće od prosjeka EU-a. Ipak, slabi sektori kapitalnih dobara njihovih gospodarstava ukazivali su da je rast uključivao neto uvoz i financijske priljeve. Strukturni fondovi EU-a za manje razvijene regije već su dulje vrijeme značajno doprinosili ekspanziji Španjolske i Grčke, kao i Portugala i Irske. Pretpostavlja se da je novac iz Bruxellesa održavao jednu trećinu španjolskog rasta, i madridska proračunska pozicija nije bila obilježena velikim deficitima ili dugovima: do 2008. omjer javnog duga u odnosu na BDP bio je znatno ispod, u Maastrichtu utvrđenih, 60%, a proračunski deficit iznosio je 2%, znatno ispod maastrichtske granice od 3%. Međutim, iako je čvrsta integracija Španjolske u međunarodni nekretninsko-financijski krug privlačila novac, prouzročila je i trenutačnu zarazu kad se mjehur drugorazrednih hipotekarnih zajmova rasprsnuo 2007. – 2008. U samo nekoliko mjeseci stopa nezaposlenosti skočila je s 11% na 19%, što je najveći porast u zapadnoj Europi. Posve očigledno, nekoć zanemariv proračunski deficit također je porastao, dosegnuvši 12% BDP-a do 2010. Povrh toga, "novi kapitalizam" smjestio je financiranje proračunskih deficita slabijih zemalja u ruke tržišta kapitala i (službeno prezrenih) agencija za kreditni rejting. Percepcija o neodrživoj prirodi španjolskog deficita odrazila se u rasponu između kamatnih stopa na njemačke obveznice i kamatnih stopa na tobože rizičnije španjolske obveznice.

Grčku je zadesila slična sudbina, a moć njezinog sektora kapitalnih dobara u pokretanju akumulacije kapitala još je slabija nego u Španjolskoj. Njezina visoka stopa rasta bila je u cijelosti kejnzijanska – no, to će se s vremenom u nekejnzijanskom svijetu pokazati katastrofalnim. Gospodarstvo zemlje je raslo zbog efektivno visokog deficita javne potrošnje, uz uobičajeno strukturno financiranje iz Europske unije. Zbog slabe proizvodne baze grčkog gospodarstva, tako visoka stopa rasta prouzročila je i sve veći deficit na tekućem računu.

Po početku globalne krize, Europska centralna banka pod pritiskom Njemačke i uz francusko podlijeganje tom pritisku, više nije bila spremna prihvaćati grčke obveznice kao pokriće atenskih zajmova. Kreditne agencije povisile su raspon kamatnih stopa na grčke obveznice (u odnosu na one drugih zemalja, nap. prev.) do te mjere da je financiranje tekućih državnih operacija postalo ugroženo. U takvoj situaciji, socijalistička vlada Pasok-a također je kapitulirala pred Berlinom, čiji je isključivi cilj bio taj da očuva vrijednosti grčkih obveznica koje su držale njemačke banke.

Nevolja u kojoj se našla južna Europa rasvjetljuje kako se krizom zaoštravaju podjele unutar Europe, a osobito u Eurozoni. Njemačka se ne priklanja uvijek istom dogmatskom stajalištu, koje zauzima u odnosu na deficite drugih zemalja Eurozone, kada je riječ o njezinoj vlastitoj situaciji. Nedugo nakon pokretanja eura 2001., Njemačka je, zajedno s Francuskom, dopustila da joj vlastiti proračunski deficit premaši granicu od 3% koja je dogovorena Ugovorom iz Maastrichta i Paktom o stabilnosti. Značajan dio ovog proračunskog deficita pomogao je njemačkim tvrtkama u provođenju restrukturiranja potrebnog za pokretanje nove izvozne ofenzive. Njezinim uspjehom i povećanjem poreznih prihoda koje je uslijedilo, Berlin je ponovno počeo zagovarati potrebu povratka fiskalnom konzervativizmu, a Bundestag je donio i zakon kojim se nalaže uravnoteženost državnog proračuna. Pretrpjevši pad od 5% BDP-a tijekom trenutne krize, Njemačka nije mogla postupiti drukčije nego da ponovno prekrši maastrichtske odredbe, ali je pritom jasno dala do znanja da niti jedan njemački euro ne može biti prebačen u slabija područja Eurozone. Uvjeren da će se domaća industrija uspješno suprotstaviti krizi kroz domaće restrukturiranje orijentirano na izvoz te relokaciju u istočnu Europu, Berlin je nepopustljiv u stavu da vlastita javna sredstva valja upotrijebiti za ostvarenje tih zadaća, umjesto da ih se "potrati" na Grčku, što je primjer od kojeg treba učiti – tko? Portugal i Španjolska?

Da; ali njihova je situacija jasna. Francuska bi na to trebala obratiti pozornost, budući da njezin proračunski deficit ubrzano raste i premašuje 8% BDP-a, što je daleko iznad njemačkog. Francuska je i obratila pozornost, kapitulirajući na grčkom pitanju i povratkom na fiskalni protestantizam njemačkog stila. Stoga je zasad najrelevantnija posljedica krize ona u domeni odnosa moći iz-

među kapitalista – ekstremno slabljenje francuske pozicije, kao i pokapanje plana u čije je ostvarenje francuska vladajuća klasa jako dugo polagala jako puno nade, onog o karteliziranoj *antanti* koja djeluje kao zajedničko europsko čvorište moći. Kancelarka Merkel inzistira na provođenju pravnih članaka Europske monetarne unije čiju je ključnu slabost ranije u 2010. godini ovako dijagnosticirao jedan od njezinih njemačkih osnivača, Otmar Issing:

> Monetarna unija temelji se na dva stupa. Jedan je stabilnost eura, koju jamči nezavisna centralna banka s jasnim mandatom za održavanje stabilnosti cijena. Drugi je fiskalna stega koju moraju osigurati pojedine zemlje članice. Zemlje članice i dalje su suverene. Europska monetarna unija nije država; radi se o institucionalnom aranžmanu jedinstvenom u povijesti. U 1990-ima, *mnogi ekonomisti – među kojima sam bio i ja – upozoravali su kako je pokretanje monetarne unije bez prethodno uspostavljene političke unije isto kao da stavite kola ispred konja.* Do svibnja 2010., kao rezultat tzv. grčke krize, konflikt između Njemačke i Francuske suzio se na dva konkurentska, iako slična proračunska pravila za Europsku uniju. No, i njemački plan, utemeljen na vlastitom zastrašujućem zakonu o uravnoteženom proračunu, kao i potpuno novi francuski prijedlog smjera za postizanje uravnoteženih proračuna, bili su osuđeni da se razbiju na hridima asimetrija unutar Eurozone i sve gore društvene krize koju proizvode daljnji pokušaji države da nadoknadi velike gubitke u poreznim prihodima. Sve zemlje poduzimaju mjere štednje, što će, u najboljem slučaju, učiniti oporavak problematičnim.[26]

Utrka prema dnu koju je ova kriza prouzročila nezasluženo nosi grčko ime, zato što se radi o njemačkoj kreaciji. U kriznoj situaciji poput današnje, nekonzistentnost europske tvorevine umnožava svoje strukturne nedostatke. Europa se nalazi u krizi hiperprodukcije, da se poslužimo klasičnom marksističkom terminologijom, koja se temelji na tri posljednja desetljeća stagnacije. Prekapacitiranost i stagnacija nadnica radničke klase prisilile su države da potraže druga tržišta za svoj *output*, da izaberu između neomerkantilizma i gospodarstva utemeljenog na posuđivanju. To je, pak, otvorilo ogroman manevarski prostor financijskom kapitalu. Neomerkantilistički pristup zapravo je učinio Njemačku čak i izloženijom krizi; nije slučajnost da je 2009. zabilježila najveći pad u postotku proizvodnje među zemljama EU-15. Kancelarka Merkel odbacila je sve kritike ovakvog modela razvoja, te izrazila svoje uvjerenje da je Njemačkoj potrebna jaka izvozna učinkovitost kako bi održala svoj društveni standard, iako je do ljeta 2009. vlada poduzimala mjere kojima je prkosila vlastitoj retorici. Ukupno gledajući, cilj ostvarivanja neto izvoza bio je jedan od mnogih faktora koji je doprinio političkoj imploziji Europske unije, nemoćnoj da donese zajedničke industrijske i radne politike kao odgovor na krizu, već se, umjesto toga, prepušta nacionalističkim pokušajima obrane *statusa quo* pojedinačnih država, što se može vidjeti iz svađe Opela i General Motorsa.

26 Issing, O. (2010). A Greek bail-out would be Disaster for Europe. *Financial Times*, 16. veljače, 2010. (dodana je autorova bilješka).

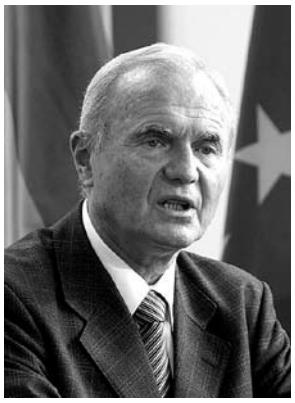

Otmar Issing

Merkantilistički pristup koji su izabrale, hijerarhijskim redoslijedom, Njemačka, Italija i Francuska, i koji se dugo vremena doimao uspješnim, doveo je Euroland u slijepu ulicu. Od 1970-ih, Njemačka je vodila namjernu i uspješnu politiku održavanja niže stope rasta u odnosu na ostatak Europe, s jasnim ciljem nagomilavanja financijskih viškova. Francuska također nije bila previše revna po pitanju kontinuiranog rasta jer su se uzastopne vlade (uključujući i Mitterandovu) pribojavale zahtjeva za rastom nadnica. I, nakon što je u Italiji javni sektor prestao potrošnjom podržavati rast već ranih 1970-ih, njezino gospodarstvo moglo je rasti jedino uz povoljne uvjete deviznog tečaja. Stoga i ne čudi da su pod ovakvim okolnostima stope rasta u zapadnoj Europi u padu tijekom svakog od posljednja četiri desetljeća.

Europa je sve više i više padala u škripac njemačkih viškova, a jedina svijetla točka, neto izvoz u SAD, teško da je mogla nadoknaditi porast deficita u trgovini s Azijom. Uvođenje eura u potpunosti je kristaliziralo situaciju, omogućujući Njemačkoj da postigne besprimjerne viškove usred sve dublje europske stagnacije. Jednom kad je, kao rezultat krize tržišta drugorazrednih hipotekarnih zajmova – koja se kaskadno prelila na derivativne papire u vlasništvu narodnih banaka, američki ispusni otvor prestao funkcionirati – Njemačka je očvrsnula svoj neomerkantilistički stav i jednostrano odlučila promijeniti pravila igre.

Grčka kriza samo je jedan mogući put kojim je Berlin odabrao poći kako bi preinačio europska pravila ponašanja, nauštrb Francuske. Pravi problem prekomjernog grčkog deficita ne postoji. Na europskom nivou

lako se može osmisliti zajedničke politike restrukturiranja europskog, a posebno grčkog, rasta, što je ujedno i jedini lijek koji neće ubiti pacijenta. Drastični rezovi u javnoj potrošnji, uz raščlanjenje čitavog sustava usluga i infrastrukture na kojima suvremeno društvo počiva, tek marginalno, ako i uopće, umanjuju omjer duga. No, iz berlinske neomerkantilističke perspektive mogućnost zajedničkog rasta kroz suradnju ne razmatra se ni izdaleka, iz sljedećih razloga.

Njemačka i dalje promatra Eurozonu kao sustav fiksnog deviznog tečaja čija je isključiva zadaća sprečavanje kompetitivnih devalvacija (kojima se u prošlosti ponajviše odavala Italija). Što se Njemačke tiče, presudna uloga zapadne Europe je da osigura efektivnu neto potražnju za njemački izvoz. Kao što je Wolfgang Münchau nedavno izvijestio u *Financial Timesu*: "Rainer Brüderle, ministar gospodarstva, izjavio je prošlog tjedna da ne postoji ništa što je vlada mogla učiniti u vezi s potražnjom, zbog toga što je potrošnja odluka koju donose privatne osobe. Visoki dužnosnik Bundesbanke čak je usporedio Eurozonu s nogometnom ligom, u kojoj Njemačka ponosno drži prvo mjesto".[27] Usporedba je očito netočna: da bi se mogle natjecati s Njemačkom, zemlje Eurozone trebale bi smanjiti vlastite stope rasta značajno ispod njemačkih, što znači da bi trebale biti na nuli ili čak negativne.

Otvrdnjavanje njemačkog stava prema Grčkoj i iberijskim zemljama proizlazi i iz fokusa Berlina na vlastitu vanjsku periferiju u istočnoj Europi koja uključuje baltičke zemlje u potpunoj depresiji, i recesijom teško pogođene Slovačku i Mađarsku. Javna je tajna da Europska centralna banka, iako to odbija potvrditi, kupuje njihove obveznice kao pokriće za zajmove, sanirajući tako posljedice nepromišljenog kreditiranja tih zemalja od strane austrijskih i švedskih banaka. To je učinjeno uz punu podršku Berlina. Njemačko protivljenje pomaganju Grčkoj pandan je njezinoj politici alokacije sredstava na ona područja koja su satelitske zone Berlina, i područja na kojima njemačke kompanije obavljaju svoje strategije restrukturiranja, kao što je slučaj s istočnom Europom.

To je "gestalt" koji je pogurao Sarkozyja da se suprotstavi Merkel (iako je to učinio uvelike prekasno), primoravši Berlin na prihvaćanje fonda od 750 milijardi eura. Neke ugledne osobe, poput Romana Prodija u *Financial Timesu*, greškom su pozdravile takvu odluku kao korak prema europskom fiskalnom federalizmu.[28] Ništa takvoga. U najboljem slučaju radi se o kriznom fondu za njemačke i francuske banke, strukturiranom u poseban investicijski fond čiji je sadržaj nepoznat. Ovo objašnjava zašto novi fond, koliko god krupan, nije bio previše učinkovit u proizvođenju efekta smirivanja tržišta. Budući da je novi fond bio smješten izvan okvira postojećih europskih institucija, to je istaknulo njihovu neadekvatnost.

Štoviše, cijela "grčka" epizoda podcrtala je kobnu slabost uloge koju igra Europska centralna banka. Kada je u jesen 2009. godine na inzistiranje Berlina ECB presudila da grčke državne obveznice više nisu prihvatljive kao pokriće za njezine zajmove, gurnula je grčku krizu do točke bez povratka. Odluka je povećala moć agencija za kreditni rejting čiji su utjecaj i Njemačka i Francuska željele i službeno obuzdati, omogućivši tako da javni dug europske unutarnje periferije ocjenjuju same po sebi najmutnije od svih financijskih kompanija. Igra ruskog ruleta započela je ubrzanim degradiranjem kreditnog rejtinga redom španjolskih i portugalskih obveznica, što je zauzvrat povuklo dolje i rejting derivativa vezanih uz te obveznice. U tom je smislu Europska centralna banka pokrenula proces sličan krizi pogonjenoj tržištem drugorazrednih hipotekarnih zajmova u Sjedinjenim Američkim Državama. Zaraza se proširila derivativnim proizvodima i do sredine svibnja, usporedo sa stvaranjem posebnog fonda Europske unije, ECB je dijametralno promijenila stav te naglo počela kupovati grčke, portugalske i španjolske obveznice.

Priroda institucionalnog neuspjeha, reprezentirana ponašanjem ECB-a, postaje jasnom ako se događaji u Europi u periodu od studenog 2009. do svibnja 2010. usporede s onima u Sjedinjenim Američkim Državama u 2008. godini. Tamo su Federalne rezerve preplavile bankarski sustav likvidnošću, uz podršku Američke riznice koja je, pak, pokrenula programe potrošnje, bez obzira koliko su ograničeni i nedostatni bili. Ništa slično ne može se dogoditi u Eurolandu gdje, umjesto toga, Europska centralna banka snažno podržava nametanje uravnoteženih proračuna preko cijele zone. Politike ECB-a ne proizlaze iz "pogrešne" perspektive. One su rezultat *la construction européenne* u kojoj nema mjesta za Europsku riznicu, dok su nacionalne riznice svedene na ulogu pukih prikupljača poreza, čak i u vremenima opadanja potražnje i zapošljavanja. Istovremeno, ECB je u

27 Münchau, W. (2010). Gaps in the Eurozone "Football League". *Financial Times*, 21. ožujka, 2010.

28 Prodi, R. (2010). A big step towards Fiscal Federalism in Europe. *Financial Times*, 21. svibnja, 2010.

Angela Merkel

nuždi prisiljena proturječiti samoj sebi otkupljivanjem državnih dugova, uz istovremeno protivljenje aktivnim fiskalnim politikama.

Perspektive

U međuvremenu, izgledi za Europu mogu se skicirati na sljedeći način. Europskoj uniji manjka unutarnjih društvenih i institucionalnih tijela za odupiranje trenutnoj krizi i učinku stagnacijskih sila. Stoga, sva se nada polaže u nevjerojatnu mogućnost vala šumpeterijanskih, epohalnih inovacija, ili u nova vanjska tržišta. Iako su posljednja već i ovako rijetka. Sjedinjene Američke Države, gdje su kućanstva pod dugovno-deflatornim režimom, dok vlada pokušava potaknuti izvoz, više ne mogu konzumirati uvoz iz Europske unije kao što su to činile u prošlosti. Europska unija ima deficit s Kinom i Japanom, te Latinskom Amerikom koja danas ionako sve više uvozi iz Kine. U ovom kontekstu neke europske zemlje ostvaruju deficite s Kinom i Azijom koji ne ugrožavaju njihovu sveukupno suficitnu poziciju: to su Njemačka, Nizozemska i Skandinavija. Viškovi, koje ostvaruju uglavnom u Europi, ustvari su sredstva potrebna za financiranje njihovih izravnih stranih ulaganja u Kini i Aziji, i zajedničkih poduhvata s kineskim i drugim azijskim kompanijama. Nasuprot tim zemljama stoje Francuska, Italija, Španjolska, Portugal i Grčka. Ključan su izvor viškova za Njemačku i druge sjeverne zemlje, dok istovremeno u njihov vlastiti izvoz i na domaća tržišta ulazi Kina. Osim u slučaju da Europu pogodi šumpeterijansko čudo, unutareuropske strukturne mane sigurno će se pogoršati.

U odnosu na trenutnu krizu, monetarna politika SAD-a, temeljena na neograničenom stvaranju likvidnosti uz mizerne kamatne stope, također je krajnje neadekvatna. Prvo, zato što u uvjetima akutne krize novac može jednostavno ostati u bankarskom sustavu, što se i događa – radi se o, ekonomskim žargonom rečeno, jednoj vrsti zamke likvidnosti. Drugo, zato što je preplavljivanje sustava likvidnošću održivo jedino ako institucije kojima se daje besplatan novac, taj novac negdje i uposle. No, budući da realna efektivna potražnja pada ili stoji na mjestu, a kolaterali su sumnjive i uglavnom nepoznate vrijednosti, nespremnost na kreditiranje podrazumijeva se. Iz toga slijedi da je jedini način da se gratis dobijen novac iskoristi, kretanje u potjeru za rizikom radi generiranja dobiti. I to ne samo potjeru, već i stvaranje novih oblika strukturiranih investicijskih fondova, pri čemu se rizik proizvodi ni iz čega. Pod tim okolnostima, restrukturiranje radnog procesa koje se odvija u tvrtkama koje muku muče s viškom kapaciteta, kroz povećanja produktivnosti, izravno i neizravno dovodi do nezaposlenosti. "Novi" kapitalizam, koji je ovih dana u kvaru, doveo je do sloma pregovaračke moći radništva, a trenutna kriza ju čini još slabijom, tako da je vjerojatnost da će nadnice rasti zajedno s produktivnošću malena.

Stoga će i postojeća nezaposlenost i rast produktivnosti ojačati deflaciju nadnica koja će, u izostanku drugih sila, pogoršati Veliku Recesiju, pretvarajući ju u Veliku Stagnaciju. Na pokretanje sustava ekspanzivnim fiskalnim politikama ne može se potpuno osloniti. Japanski slučaj tu je kako bi nas naučio lekciji glede slijepe vjere u deficitarno trošenje.

Izazov se sastoji u osmišljavanju ciljanih intervencija za integriranje stimulativnih poticaja i potražnje sa strukturnim reformama čiji je cilj *socijalizacija ulaganja*, kao permanentno, a ne privremeno rješenje, i to na takav način da se socijalizacija ulaganja pretvori u *socijalizaciju zaposlenosti*, bez odjeljivanja dviju politika. Obje podrazumijevaju *socijalizaciju banaka* kojom se banke pretvara u javne usluge.[29] Uzimajući u obzir i to da je financijalizacijom kapitalizma i njegovih novih formi infrastrukturna mreža prepuštena propadanju u korist vrijednosti kapitalne imovine (stanje američke infrastrukture svima je pred očima, ali isto se može reći i o Ujedinjenom Kraljevstvu, Italiji te Australiji), socijalizacija financija također je i ključno oruđe u organiziranju programa javne potrošnje u svrhu obnove javne infrastrukture. Traži se strukturna ekonomska politika koja ne razdvaja intervenciju u potražnji od one u ponudi. Kako ne bismo bili idealisti, sve ovo pretpostavlja obnovljenu snagu radničkih borbi u sferi proizvodnje.

Potreba za ovakvom intervencijom velika je, budući da europski čelnici na kontinentu, kako politički, tako i poslovni, izlaz iz krize vide u mitskom vaneuropskom izvoznom *boomu*. Stoga je njihov fokus usmjeren na povećanje produktivnosti, bez ikakvog pratećeg povećanja nadnica. Iz istog razloga suzdržavaju se od bilo kakvih pozitivnih mjera. Postojeći proračunski deficiti u suštini su pasivni ishod krize. Aktivnih je politika bilo malo, bile su nekoordinirane, usvojene samo kako bi se

29 Panitch, L. (2009). Rebuilding Banking. *Red Pepper*, 3. siječnja, 2009. URL: www.redpepper.org.uk

spriječilo kolaps sistema, i hitro uklonjene čim je najdramatičnija faza pada usporila. Dapače, trenutno postoji jak pritisak iz Njemačke da se iberijskim zemljama i Grčkoj nametne proračunska deflacija, iako će njihovo osiromašenje naštetiti apsolutnoj količini izvoza iz Njemačke, Francuske i Italije. Poprilično znakovito, u Francuskoj trenutna vlada zagovara novi val financijski pogonjenih privatizacija javnih službi, a u planu je i legislacija u smjeru smanjenja minimalne nadnice.

S krajem neoliberalnog ciklusa teško možemo uživati u iluziji – tipičnoj za ljevičarske kejnzijance – kako se sve svodi na "bolje" ekonomske politike, a ne na evoluciju nekih od temeljnih obilježja samog načina na koji kapitalizam funkcionira. Nemoguće je osvrnuti se na moguće načine izlaska iz krize bez da se suoči s pitanjem promjena do kojih je došlo u kapitalističkom radnom procesu, kao i promjena koje su dovele do toga da financijsko poslovanje utječe na potražnju i nejednakost. Niti jedna politika, niti jedan plan za blagotvornu promjenu koji možemo zamisliti, ne može napredovati bez organske veze s društvenim pokretima koji dovode u pitanje trenutno stanje stvari.

S engleskoga preveo Martin Beroš

can support 2
a kid with
s on 1 middle
% for taxes
healthca
her
Hey 1%,
99
99
We played by your rules.
Went to top ranked schools.
Got Master's Degrees.
Supported ourselves.
Then our kid got sick.
Now we're barely making it.
We are the 99%

YOU SHOULD
BE HERE!!!
#OCCUPYTHEHOOD

YOU CAN
NEVER FIND
A GOOD LEFT-
WING MILITARY
COUP WHEN
YOU NEED ONE

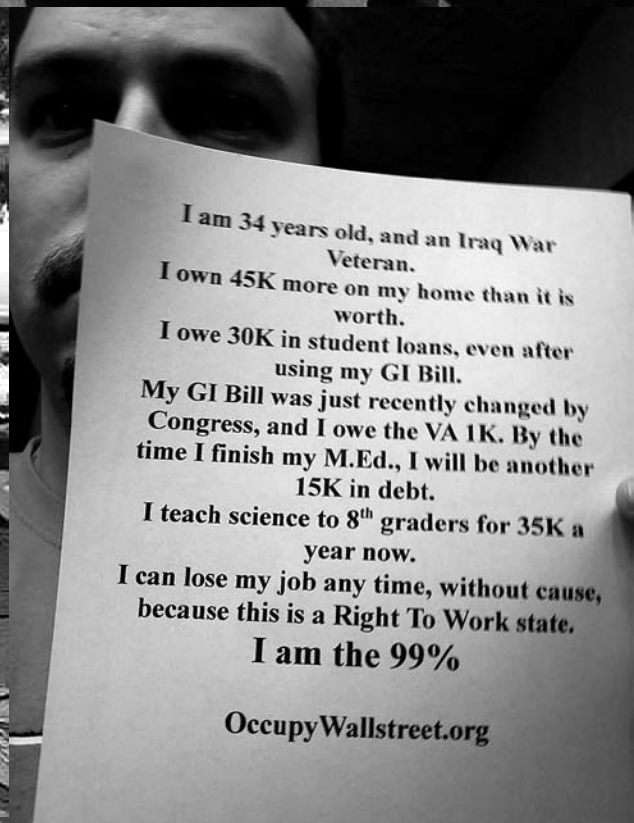
I am 34 years old, and an Iraq War Veteran.
I own 45K more on my home than it is worth.
I owe 30K in student loans, even after using my GI Bill.
My GI Bill was just recently changed by Congress, and I owe the VA 1K. By the time I finish my M.Ed., I will be another 15K in debt.
I teach science to 8th graders for 35K a year now.
I can lose my job any time, without cause, because this is a Right To Work state.
I am the 99%
OccupyWallstreet.org

IF ONLY THE

Raise Taxes

BROWN, WENDY

Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije

BROWN, WENDY

Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije

Postalo je uobičajeno govoriti o sadašnjoj vlasti u Americi kao o "neokonzervativnoj" te prikazivati kao "neokonzervativne" sadašnje pokušaje da se povećaju vojni kapaciteti i osnaži globalna hegemonija SAD-a, dokine socijalna država te smanje građanska prava, pravo na pobačaj i afirmativna akcija ukinu, crkva poveže s državom, deregulira rad korporacija, zanemari zaštita okoliša, zaustavi progresivno oporezivanje, smanje izdatci za školstvo i povećaju budžeti zatvora i kaznionica, te nastavi bogaćenje bogatih i kriminalizacija siromašnih. Ne osporavam postojanje religiozno-političkog projekta po imenu "neokonzervativizam", niti dovodim u pitanje međusobnu povezanost nekih od gore navedenih ciljeva i njihovo pripadanje neokonzervativnom projektu. Želim, međutim, istaknuti određene aspekte tog političkog projekta u svrhu razmatranja sadašnje situacije kroz koncept neoliberalne političke racionalnosti, one racionalnosti koja nadilazi specifične političke stavove i pitanja te na kojoj se baziraju karakteristike Clintonove dekade te vladavine Busha i Reagana. Nadalje, želim razmotriti kako se ta racionalnost oblikuje kao način vladanja koji obuhvaća, ali nije ograničen na samu državu te kako stvara subjekte, nove oblike ponašanja i novu organizaciju domene društvenog[01].

Ekonomski liberalizam, politički liberalizam i novosti u neoliberalizmu

U svakodnevnom govoru neoliberalizam označava odbacivanje Keynesove ideje socijalne države te uspon čikaške škole političke ekonomije – von Hayek, Friedman i ostali. Neoliberalizam se obično izjednačava s radikalno slobodnim tržištem – neograničenom tržišnom kompeticijom te slobodnom trgovinom ostvarenom deregulacijama, eliminacijom carina te različitim monetarnim i socijalnim postupcima neosjetljivim na siromaštvo, društvenu dislokaciju, uništenje kulture, dugoročno iscrpljivanje prirodnih resursa i uništenje okoliša. O neoliberalizmu se najčešće govori u kontekstu zemalja Trećega svijeta pri opisivanju aranžmana poput NAFTA-e koji povećavaju ranjivost siromašnih nacija na promjene uzrokovane globalizacijom ili politikom Svjetske banke ili MMF-a koje kroz financijske pakete namijenjene "restrukturiranjima" manipuliraju svim

aspektima života u zemljama Trećega svijeta, u koje se ubrajaju političke institucije i društvene formacije. Za progresiviste je, dakle, neoliberalizam pogrdni termin koji ne samo da priziva ekonomske politike koje održavaju ili produbljuju siromaštvo i podređenost perifernih nad dominantnih nacijama, već je i kompatibilan s autoritarnim, despotskim, paravojnim i korumpiranim državnim formama i elementima civilnog društva.

Dok ove činjenice pokazuju neke važne učinke neoliberalizma, one također svode neoliberalizam na skup ekonomskih politika sa slučajnim društvenim i političkim posljedicama: one ne uspijevaju objasniti *političku racionalnost* koja organizira te ekonomske politike te koja djeluje i izvan tržišta. Nadalje, to ne objašnjava što je novo u neoliberalizmu zbog tendencije da se moderni fenomen tretira kao puko oživljavanje klasične liberalne političke ekonomije. Naposljetku, one ne govore o specifično političkim aspektima neoliberalizma u razvijenim zemljama: o snažnoj eroziji liberalno-demokratskih institucija i praksa u zemljama poput SAD-a. U ovom eseju želim se baviti prvenstveno navedenim zanemarenim aspektima neoliberalizma.

Jedan od najpronicljivijih uvida u političku racionalnost neoliberalizma dolazi iz neočekivanog izvora: od Michela Foucaulta, kojeg se tradicionalno ne smatra teoretičarem liberalizma ili političke ekonomije. Foucaultova dugo neobjavljena[02] predavanja iz 1978. i 1979. održana na Collége de France sastoje se od kritičke analize dviju skupina neoliberalnih ekonomista: *Ordo*-liberalne škole iz poslijeratne Njemačke (nazvane prema časopisu Ordo u kojem su pripadnici ove škole, prvobitno zvane Freiburškom školom, objavljivali svoje radove), te čikaške škole koja je počela djelovati sredinom stoljeća u SAD-u. Zahvaljujući radu njemačkog sociologa Thomasa Lemkea dostupan nam je sjajan sažetak i interpretacija Foucaultovih predavanja o neoliberalizmu; u dijelu teksta koji slijedi ekstenzivno ću se pozivati na Lemkeov rad[03].

Prije nego što razmotrimo neoliberalizam kao političku racionalnost moglo bi biti korisno objasniti tradicionalno shvaćanje razlike između političkog i ekonomskog liberalizma – razlike koja je posebno zbunjujuća Amerikancima za koje riječ "liberalan" uglavnom označava progresivno stajalište i podršku socijalnoj državi te ostalim institucijama vezanim za *New Deal* te visok stupanj političkog i pravnog intervencionizma u društvenu sferu[04]. Nadalje, uzimajući u obzir suvremene fenomene neokonzervativizma i neoliberalizma te njihovu povezanost s političkom desnicom jasno je da živimo u vremenu iznimno zbunjujućih političkih nomenklatura[05]. Da ukratko pojasnimo, ekonomska misao liberalizmu na jednoj strani suprotstavlja merkantilizam, a na drugoj kejnzijanizam ili socijalizam; klasični liberalizam podrazumijeva maksimalizaciju slobodne trgovine i tržišne kompeticije koji se ostvaruju minimalnim uplitanjem političkih institucija. U povijesti *političke* misli, međutim, iako osobna sloboda pojedinca ostaje u središtu interesa, liberalizam označava poredak u kojem država postoji da bi osigurala jednakost pojedinaca na egalitarnoj osnovi. Liberalno političko uređenje može, tako, obuhvaćati liberalnu ili kejnzijansku ekonomsku politiku – može naginjati u smjeru maksimaliziranja slobode (politički "konzervativno" naginjanje) ili maksimaliziranja jednakosti (politički "liberalno" naginjanje). U suvremenom političkom govoru, međutim, obje opcije se podjednako smatraju liberalnom demokracijom. U svakom slučaju američki običaj nazivanja zagovornika socijalne države političkim liberalima je posebno osebujan budući da su američki konzervativci generalno naklonjeniji klasičnoj političkoj i ekonomskoj doktrini liberalizma – značenje liberalizma se tako shvaća više kao *liberalnost* nego *slobodu.*

Za potrebe ovog eseja važno je istaknuti da se *liberalizam u pojmu neoliberalizam više odnosi na ekonomsku varijantu liberalizma*, na oživljavanje određenih predkejnzijanskih pretpostavki o stvaranju bogatstva i njegovoj distribuciji nego na liberalizam kao političku doktrinu, kao skup političkih institucija ili praksa. *Neo* u neoliberalizmu, međutim, postavlja ove principe na znatno drugačiju analitičku osnovu od one koju je postavio Adam Smith, kao što će postati jasno kasnije u tekstu. Povrh toga, neoliberalizam nije samo skup ekonomskih politika; on se ne bavi samo olakšavanjem slobodne trgovine, maksimaliziranjem korporativnih profita i smanjivanjem važnosti socijalne države. Točnije bi bilo reći da neoliberalizam podrazumijeva socijalnu analizu koja, kada se koristi kao oblik upravljanja, obuhvaća sve od duše građanina-subjekta do obrazovnih politika i prakse upravljanja carstvom. Neoliberalna racionalnost, iako stavlja u prvi plan tržište, nije prvenstveno niti isključivo fokusirana na ekonomiju; ona *uključuje širenje tržišnih vrijednosti na sve institucije i društvene akcije dok*

01 *Upravljanje* je višeznačni pojam koji Foucault definira kao "vladanje vladanja" (Gordon, C. (1991). Government Rationality: An Introduction. U: Burchell, G., Gordon, C., Miller, P. (ur.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, str. 48). Pojam također označuje suvremenu važnost upravljanja nasuprot vladanju i kritičnu ulogu *mentaliteta* u upravljanju, za razliku od shvaćanja da su moć i ideje odvojeni fenomeni. Upravljanje se udaljuje od pojma moći kako ga shvaćaju monarh i država (iako ne zaobilaze državu kao mjesto upravljanja) od podjele između nasilja i zakona i od razlike između ideološke i materijalne moći. Konačno, upravljanje opisuje državnu formaciju subjekata, a ne državnu kontrolu subjekata; drugim riječima, naglašava kontrolu postignutu formacijom, a ne represijom ili kaznom. Uzmite u obzir da se moje obrazloženje upravljanja donekle razlikuje od onih Colina Gordona i Nikolasa Rosea koji su ekstenzivno radili na Foucaultovim predavanjima o upravljanju te također razlikuje i od načina na koje su ga obrađivali ostali teoretičari. Kao što je čest slučaj s Foucaultovim idejama – sjetite se biomoći, otpora, moći/znanja, umjetnosti i jastva – pojam upravljanja istovremeno je i iznimno teorijski plodan i nesretno neodređen. Možda ne bi mogao prvo, kad ne bi bio drugo.

02 Knjiga Michela Foucaulta *Naissance de la biopolitique: Cours au Collége de France (1978.-1979.)* (2004). Paris: Gallimard, (ur.) Michel Senellart, pojavila se prekasno da bismo se njome konzultirali kod ovog rada.

03 Lemke, T. (2001). 'The birth of bio-politics': Michel Foucault's Lecture at the Collége de France on Neo-liberal Governmentality. *Economy and Society*:190-207, ovaj članak je citiran u zagradi kao Lemkeov. Lemke i Foucault naglašavaju ne samo sličnosti već i razlike između njemačkih *Ordo*-liberala i neoliberalizma

čikaške škole. Ipak, te razlike neću uzeti u obzir pri razmatranju implikacija neoliberalnog upravljanja. Obje su strane usmjerene na tržište ali "*Ordo*-liberali su slijedili zamisao o upravljanju društvom u ime ekonomije, dok su američki neoliberali pokušali redefinirati socijalnu i (političku) sferu kao oblik ekonomske domene" (ibid., 197–198). Prvi smatraju da je ekonomiji potrebna politička intervencija i određivanje njezine prirode, dok drugi ekonomsko smatraju ključnim za određivanje cijele sfere ljudskog djelovanja i institucija, od pojedinačnog ponašanja do racionalnosti upravljanja.

04 Pojam *liberalno* ne bi se danas mogao pobrkati, ne samo zbog svojih drugačijih ekonomskih i političkih valencija i promjenjivih povijesnih značenja, već i zato što je sada u SAD-u standardna izborna stranačka opozicija između liberalne (odnosno liberalizacije) i konzervativne (odnosno konzerviranja) ukinuta. Liberali program Bushove administracije optužuju za "radikalnost", program koji demokrate pozicionira kao one koji žele "konzervirati" politiku socijalne države i građanske slobode, za razliku od onih (na desnoj strani) koji je žele "revolucionirati"). Dok se demokratska stranka bori ponovo zauzeti američku većinu, neki od vodećih demokrata pridružili su se desnoj praksi tretiranja naziva *liberalan* kao jednakog lijevom te stoga "izvan *mainstreama*".

05 Neoliberalizam i neokonzervativizam prilično se razlikuju, ne samo zato što prvi funkcionira kao politička racionalnost dok drugi ostaje ideologija (unatoč značajnom preklapanju u sastavu i pitanjima). Pristaše i jednog i drugog, primjerice, oponiraju većini aspekata socijalne države. No postoje i tenzije: stroga moralna stajališta neokonzervativizma – o pobačaju, homoseksualnosti, obitelji itd. – nemaju nikakve veze s neoliberalizmom i osporavaju ekonom-

samo tržište zadržava svoj odvojeni položaj. Ovaj esej istražuje političke implikacije neoliberalne racionalnosti za liberalnu demokraciju – implikacije koje odgovaraju, legitimiraju i same su legitimirane neoliberalizmom.

Dok Lemke, slijedeći Foucaulta, pravi razliku između *Ordo*-liberalne misli te kasnije i radikalnije čikaške škole, ja ću se baviti suvremenom neoliberalnom političkom racionalnošću bez posvećivanja posebne pozornosti toj razlici u izvornim tekstovima. Cjelovita genealogija neoliberalizma kakav se danas prakticira – neoliberalizam koji je jasno naveo i kontekstualizirao doprinose ovih dviju škola političke ekonomije, koji je opisao kako se teorije racionalnog izbora razvijala u različitim društvenim znanostima i kako je bila primjenjivana u vladinim institucijama, koji je opisao međuodnos tih strujanja s razvojem kapitala tokom zadnjih pedeset godina – bila bi iznimno korisna. Ovaj esej, međutim, ne donosi takvu genealogiju. Moj cilj je prije svega razmotriti našu današnju političku situaciju u kontekstu neoliberalne političke racionalnosti čije glavne karakteristike ovdje navodim.

1. Politička sfera, zajedno sa svim ostalim dimenzijama suvremenog života podložna je ekonomskoj racionalnosti; ili, drugim riječima, ne samo da se čovjek isključivo definira kao *homo economicus* nego su sve dimenzije ljudskog života definirane kroz tržišnu racionalnost. Svako ljudsko djelovanje se, tako, razmatra u smislu njegove profitabilnosti, a individualna i institucionalna djelovanja se postavljaju kao poduzetnička, izvođena prema kriterijima korisnosti, dobiti ili zadovoljstva, kroz mikroekonomsku rešetku oskudice, ponude i potražnje i neutralne moralne vrijednosti. Neoliberalizam ne pretpostavlja samo da se svi aspekti socijalnog, kulturnog i političkog života mogu svesti na takvu računicu; on također razvija institucionalne prakse i nagrade za ostvarivanje takve slike ljudskog djelovanja. Drugim riječima, kroz diskurs i politiku koji promoviraju takve kriterije neoliberalizam proizvodi racionalne aktere i nameće tržišnu logiku odlučivanja u svim sferama života. U tom je smislu važno da neoliberalizam podrazumijeva normativnu, a ne ontološku ideju sveprisutnosti ekonomske racionalnosti te zagovara izgradnju institucija, politika i diskursâ koji bi odgovarali takvoj ideji. Neoliberalizam je konstruktivistički projekt: on ne pretpostavlja ontološku zadanost ekonomske racionalnosti za sve domene društva već si postavlja kao zadatak razvoj, diseminaciju i institucionalizaciju takve racionalnosti. Ovu tvrdnju dodatno obrazlažem u točki 2.

2. Nasuprot poznatom *laissez-faireu* i ljudskoj sklonosti prema razmjeni koju naglašava klasični ekonomski liberalizam, neoliberalizam ne koncipira ni samo tržište niti racionalno ekonomsko djelovanje kao prirodno. Oboje su konstrukti – organizirani kroz zakon i političke institucije te ovisni o političkim intervencijama i upravljanju. Ekonomija ne može napredovati bez upravljanja i intervencija, ona mora biti usmjeravana, podržavana i zaštićena zakonom i političkim mjerama te širenjem društvenih normi osmišljenih da olakšaju kompeticiju, slobodnu trgovinu i racionalno ekonomsko djelovanje svakoj instituciji i pripadniku društva. Kao što navodi Lemke, "u *Ordo*-liberalnom shvaćanju tržište ne predstavlja prirodnu ekonomsku realnost s inherentnim zakonima koje vlast mora poštivati i provoditi; tržište je ustrojeno i održava ga na životu samo politička intervencija... Kompeticija, također, nije prirodna činjenica... Ovaj osnovni ekonomski mehanizam može funkcionirati samo ako je ispunjen niz uvjeta čije ispunjavanje mora biti dosljedno garantirano pravnim mjerama." (193).

Neoliberalna formulacija države te specifičnih pravnih struktura i odluka kao preduvjeta postojanja tržišta ne znači da država kontrolira tržište, nego suprotno. Tržište je organizirajući i regulirajući princip na kojem počivaju država i društvo; ono funkcionira na sljedeće načine:

a) Država otvoreno odgovara na potrebe tržišta, bilo kroz fiskalne ili monetarne političke mjere, imigracijsku politiku, tretman prema zatvorenicima ili strukture javnog obrazovanja. Djelujući na taj način država nije više sputana opasnošću stvaranja legitimacijskih deficita kakve su predviđali socijalni teoretičari 1970-ih kao Nicos Poulantzas, Jürgen Habermas ili James O'Connor[06]. Umjesto toga, neoliberalna racionalnost proširena na samu državu odražava uspješnost države prema njezinoj mogućnosti da održava i hrani tržište te na taj način veže legitimnost same države uz uspjeh tržišta. Ovo predstavlja novu vrstu legitimacije, legitimaciju koja je prema Lemkeu "temelj države" i koja je suprotstavljena hegelijanskoj ideji ustavne države kao univerzalnog predstavnika naroda. Evo kako Lemke obrazlaže Foucaultovo tumačenje *Ordo*-liberalnog razmišljanja: "ekonomska sloboda legitimira oblik vladavine

ograničen na garantiranje ekonomske aktivnosti... država se više ne definira kroz povijesnu misiju, već svoj legitimitet pronalazi referirajući se na ekonomski razvoj." (196).

b) Sama država je obavijena i oživljena tržišnom racionalnošću: ne samo profitabilnost, već općenito kalkuliranje troškova i dobiti postaju mjerilo svih državnih praksa. Politički diskurs je na svim razinama označen poduzetničkim rječnikom; *država se mora ne samo baviti tržištem nego razmišljati i ponašati se kao tržišni igrač* u svim svojim funkcijama, uključujući pravnu[07].

c) Spajajući a) i b), rast i razvoj ekonomije *jesu* osnova legitimacije države, i zbog odgovornosti države za razvoj ekonomije i zbog ekonomske racionalnosti kojoj su podvrgnute državne prakse. Na taj način slogan "It's the economy, stupid" postaje nešto više od slogana u izbornoj kampanji; on izražava osnovni princip legitimnosti države te osnovu za njezino djelovanje – od ustavnih presuda i reformi financiranja izbornih kampanja do socijalne, obrazovne i vanjske politike uključujući ratove i ustrojavanje "domovinske sigurnosti".

3. Proširenje ekonomske racionalnosti u prethodno neekonomske domene i institucije doseže i individualno ponašanje, ili, točnije, propisuje subjekte neoliberalnog poretka. Dok je klasični liberalizam pravio razliku između, a ponekad čak i stavljao u odnos tenzije kriterije za individualno, društveno i ekonomsko djelovanje (otud upadljiva razlika u tonu, temi i zaključcima između *Bogatstva naroda* i *Teorije moralnih osjećaja* Adama Smitha), neoliberalizam normativno konstruira i interpelira pojedince u svakoj sferi njihovog života. On ih oblikuje kao racionalna, promišljajuća bića čija je moralna autonomija određena njihovom sposobnošću da se brinu sami za sebe – sposobnošću da se brinu za svoje potrebe i ispunjavaju svoje ambicije. Budući da čini pojedince posve odgovornim za njihove postupke, neoliberalizam izjednačuje moralnu odgovornost s racionalnim djelovanjem; on briše proturječje između moralnog i ekonomskog djelovanja oblikujući moralnost kao pitanje racionalnog promišljanja troškova, dobiti i posljedica. Na taj način on prenosi individualnu odgovornost na viši nivo: pojedinac koji racionalno promišlja svoje djelovanje snosi punu odgovornost za posljedice svojih postupaka bez obzira koliko snažna bila ograničenja ili prepreke – npr. nedostatak vještina ili obrazovanja u periodu visoke nezaposlenosti i ograničenih socijalnih beneficija. U skladu s tim, "loše upravljan život", neoliberalni termin za neuspjeh u svladavanju prepreka na putu do prosperiteta, postaje novi modus depolitiziranja socijalnih i ekonomskih snaga koji reducira političku ulogu građanstva na pasivnost i političku nezainteresiranost. Uzorni neoliberalni građanin je tako onaj koji sam za sebe smišlja strategije biranja različitih socijalnih, političkih i ekonomskih opcija, a ne onaj koji u suradnji s ostalim građanima pokušava te opcije izmijeniti ili na njih utjecati. U potpunosti realizirano neoliberalno građanstvo bilo bi u tom smislu posve lišeno kategorije javnog. Političko tijelo prestaje biti tijelo i postaje skupina individualnih poduzetnika i konzumenata... birači također postaju konzumenti u diskursu američkih predizbornih kampanja[08]. Mnogo je sličnih dokaza o razvoju takve specifične vrste građanstva: razmotrimo sveučilišta kojima također upravlja logika tržišta, od procesa upisivanja studenata na fakultete do natjecanja kompanija u zapošljavanju diplomanata, od nemilosrdnog potrošačkog mentaliteta samih studenata zaokupljenih prestižem sveučilišta i odsjeka do beskrupuloznog natjecanja u privlačenju kadrova i neprekidne utrke za većim plaćama i promaknućima[09]. Ili razmotrimo, naprimjer, kako se moralna posrtanja političara, direktora kompanija ili crkvenih i sveučilišnih dužnosnika (osobito ako su seksualne ili kriminalne prirode) najčešće prikazuju kao "pogreške u prosudbi" implicirajući da su prosuđivanje ili kalkulacija bili krivi, a ne sam čin, počinitelj ili motivacija.

Sama država također ima ulogu u projektu stvaranja neoliberalnog subjekta. Ona pokušava proizvesti razborite subjekte kroz političke mjere koje ustrojavaju takvu razboritost: to čini na osnovi čitavog niza socijalnih reformi kao što su program uvjetovane socijalne pomoći (*workfare*), posebno oporezivanje samohranih roditelja, promjene u kaznenom zakonu (sustav koji znatno povećava kaznu opetovanim počiniteljima kaznenih djela) te državni vaučeri za plaćanje obrazovanja. Budući da neoliberalizam postavlja racionalno djelovanje kao normu, a ne ontologiju, socijalna politika postaje mjera kojom država proizvodi subjekte čije je djelovanje usmjereno racionalnim procjenama troškova i dobitaka, bez obzira odnosi li se to na tinejdžerske trudnoće, porezne prijevare ili planiranje mirovine. Neoliberalni građanin više kalkulira nego što poštuje pravila, on je prije sljedbenik Benthama nego Hobbesa. Država je jesku racionalnost koju neoliberalizam proklamira na socijalnoj razini. Ovaj esej je u potpunosti posvećen neoliberalizmu, no istraživanje interakcije neoliberalizma i neokonzervatizma u potpunosti je opravdano, osobito jer su vladajući republikanci neokonzervativni. Također bi bilo zanimljivo razmisliti o tome kako, s obzirom na visoki moralni ton neokonzervativnih, amoralna neoliberalna racionalnost postaje dio arsenala taktika i strategija za promicanje neokonzervativnog programa – od nemilosrdnog kalkuliranja do "prljavih trikova" poput manipulacije informacijama.

06 Vidi: Poulantzas, N. (1975). *Political Power and Social Classes*, prev. Timothy O'Hagan. London: Verso; Habermas, J. (1975). *Legitimation Crisis*, prev. Thomas McCarthy. Boston: Beacon; O'Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of the State*. New York: St. Martin's Press. Dok su mislioci davali ono što se tada smatralo "strukturalističkim" odgovorom na grublja "instrumentalna" obrazloženja kapitalističke države, svi su tvrdili da kad god je država zahtijevala upadljivu intervenciju u ime kapitala (bilo otvorenom financijskom pomoći ili poticajima ili suptilnije politikama koje su je preferirale), ona je riskirala "legitimacijsku krizu" otkrivajući svoje namjere. Drugim riječima, u takvim se trenutcima država razotkrivala kao "kapitalistička", dok je njezin legitimitet ovisan o percipiranoj neovisnosti od socijalnih i ekonomskih moći. To je kriterij za legitimnost koji neoliberalizam prevladava opisujući državu kao produžetak tržišta – legitimnog slugu tržišta, aspekt tržišta ili oblik tržišta.

07 Povremeno ti okviri dostižu parodijsku razinu, kao što je slučaj i s Pentagonskim planom (naposljetku zabranjenim od Senatskog komiteta oružane službe) za postavljanje internetskog tržišta za predviđanje terorističkih napada. Cilj projekta bio je

dan od mnogih čimbenika koji definiraju promišljanja i kalkuliranja koja proizvode društveno ponašanje usmjereno niskim troškovima i visokoj produktivnosti.

Ovaj način upravljanja (tehnike upravljanja koje orkestriraju ponašanje subjekta prema samome sebi) proizvodi "slobodan subjekt" koji racionalno prosuđuje moguće načine djelovanja, izabire odluke te snosi odgovornost za njihove posljedice. Na taj način, Lemke tvrdi, "država upravlja subjektom i kontrolira ga bez preuzimanja odgovornosti za njegovo djelovanje"; kao individualan "poduzetnik" u svakom aspektu svog života subjekt postaje u potpunosti odgovoran za svoje blagostanje dok se sam koncept građanstva svodi na uspješno poduzetništvo. Neoliberalne subjekte se kontrolira *kroz* njihovu slobodu – ne samo, kako su teoretičari frankfurtske škole tvrdili, zato što sloboda unutar poretka dominacije može biti instrument te iste dominacije, već i zato što neoliberalizam *moralizira* posljedice te slobode. Takva vrsta kontrole također znači da povlačenje države iz određenih domena te privatizacija određenih državnih funkcija ne predstavljaju kraj vlasti već i same sačinjavaju način vladanja; zaista, ona predstavlja karakterističnu tehniku neoliberalnog upravljanja kod koje racionalno ekonomsko djelovanje u društvu zamjenjuje direktnu državnu vlast. Neoliberalizam premješta "regulatornu sposobnost države na odgovorne, racionalne pojedince (s ciljem) poticanja pojedinaca da svojim životima daju specifično poduzetnički karakter" (202).

4. Naposljetku, spajanje države i subjekta s ekonomskom racionalnošću ima za posljedicu radikalnu transformaciju kriterija za uspješnu socijalnu politiku u odnosu na klasičnu liberalnu demokraciju. Ne samo da socijalna politika mora ispuniti uvjet profitabilnosti, poticati kompeticiju i proizvoditi racionalne subjekte već i slijediti poduzetnički princip "jednake nejednakosti za sve" dok "spaja poduzetničke forme s društvenim tijelom" (195). To je princip koji povezuje neoliberalno upravljanje državom s upravljanjem društvom i subjektom.

Sve u svemu, proširivanje ekonomske racionalnosti na sve oblike mišljenja i djelovanja, stavljanje države u izravnu službu ekonomije, pretvaranje države u poduzetnički projekt vođen tržišnom logikom, proizvodnja moralnog subjekta kao poduzetničkog subjekta te osmišljavanje socijalne politike prema istim kriterijima mogu se činiti kao intenzivniji, ali u principu nepromijenjen oblik ideje o saturaciji društvene i političke sfere kapitalom. Drugim riječima, politička logika neoliberalizma može se shvatiti kao povezana s fazom kapitalizma koja samo naglašava Marxovu tvrdnju da kapital prožima i preobražava svaki aspekt života – stvarajući sve na svoju sliku i svodeći svaku vrijednost i svako djelovanje na svoju osnovnu i hladnu logiku. Sve što je novo u toj priči je očigledno i nemilosrdno podčinjavanje i države i pojedinca, i crkve i sveučilišta, moralnosti, seksa, braka i slobodnog vremena tom osnovnom principu. Ili, točnije rečeno, jedina novina bila bi nedavno uspostavljena hegemonija teorije o racionalnom izboru u humanističkim znanostima, prezentirane kao nezavisne i objektivne grane znanja umjesto kao izraz dominacije kapitala.

Još jedna interpretacija koja bi predstavljala neoliberalizam kao određenu vrstu kontinuiteta temelji se na Weberovoj tezi o racionalizaciji. Širenje tržišne logike na svaku sferu, te osobito svođenje moralnog i političkog rasuđivanja na vrstu računice, predstavljalo bi upravo onu vrstu odstranjivanja trajnih vrijednosti koju je Weber predvidio kao budućnost svijeta lišenog magije. Promišljanje i rasuđivanje svedeni su na svrhovito kalkuliranje u Weberovoj "polarnoj noći ledene tame" – moralnost, vjera, heroizam te čak i samo značenje postoje samo unutar tržišta.

Neovisno o tome koliko je važna Marxova ideja kapitala i Weberova ideje racionalizacije za razumijevanje nekih aspekata neoliberalizma, niti jedna od ove dvije teorije ne čini vidljivom povijesno-institucionalnu pukotinu koju označava, oblik upravljanja koji zamjenjuje i oblik koji inaugurira te prema tome niti modalitete otpora koje treba razviti kao izazov neoliberalizmu. Neoliberalizam nije nužna posljedica razvoja kapitala i instrumentalne racionalnosti; on ne predstavlja zakonitost kapitala ili instrumentalne racionalnosti prema zamislima Marxa i Webera već njihovu novu, kontingentnu organizaciju i provođenje. Štoviše, niti Marx ni Weber ne govore o pomaku koji neoliberalizam nagovještava od relativno *diferenciranih* moralnih, političkih i ekonomskih racionalnosti u liberalno demokratskim poredcima do njihove diskurzivne i praktične integracije. Neoliberalno upravljanje potkopava relativnu autonomiju uređenih institucija – zakona, parlamentarnih izbora, policije, javne sfere – u odnosu na tržište, te dokida nezavisnost koja je prethodno stvarala od-

"poboljšanje predviđanja i prevencije terorizma uz pomoć vještina otvorenog tržišta umjesto oslanjanja na vladine agencije", budući da, kako ministarstvo obrane tvrdi, "istraživanja pokazuju da su tržišta iznimno učinkoviti, efektivni i pravovremeni skupljači raspršenih ili čak sakrivenih informacija". Plan je uključivao postavljanje ročnog tržišta na kojem bi trgovci zarađivali da se teroristički napad na koji se klade doista događa. Osim neukusa, navodno ured za napredne istraživačke projekte ministarstva obrane koji je izradio projekt nije računao s jednostavnom činjenicom koju je istaknuo demokratski vođa Tom Daschle: "ovaj bi program mogao dati poticaj za pravi teroristički napad". Ipak, Merli Baroudi, direktor upravljanja rizikom za obavještajnu jedinicu "Economista" koji je dao podatke za projekt, obranio je plan tvrdeći da on samo "želi jeftino prikupiti informacije o ljudima". Mnogi ekonomisti, politički savjetnici i politički stručnjaci su se usuglasili. (Svi citati su iz teksta "Pentagon Axes Online Terror Bets". *BBC News*, 29. lipnja 2003. URL: http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/3106559.stm.

08 Sheldon Wolin ukazuje na George W. Busha i njegovo poticanje građana na kupovanje dok je na pomolu rat protiv terorizma, molba koja se veoma kosi s konvencionalnijim okupljanjem građanstva u ratnim prilikama – odnosno traženje građanske potpore i individualne žrtve (Wolin, S. (2002). Brave New World. *Theory and Event*, 5.4. URL: http://muse.jhu.edu/journals/theory_and_event/[restricted access]).

09 Sjećam se scene s poslijediplomskog studija na Princetonu: ranih 1980-ih starija studentica s Princetona već je bila primljena na pravo na Harvardu kad su je uhvatili u varanju – plagiranju, mislim – na satu španjolske književnosti. Studentica je pala ispit, no dekan s Princetona je o tome obavijestio

ređeni interval i određenu tenziju između kapitalističke političke ekonomije i liberalno-demokratskog političkog sistema. Implikacije ove transformacije su značajne. Herbert Marcuse bio je zabrinut za gubitak dijalektične opozicije *unutar* kapitalizma jednom kada kapitalizam ispuni svoja obećanja – trenutak koji se dogodio sredinom dvadesetog stoljeća kada je relativno stabilna srednja klasa zamijenila siromašne mase radnike koje je Marx zamišljao kao negirajuću protutežu koncentriranom bogatstvu kapitala – međutim, neoliberalizam podrazumijeva eroziju političkih, moralnih i subjektivnih opozicijskih tendencija lociranih *izvan* kapitalističke racionalnosti, ali unutar liberalnog demokratskog društva, odnosno eroziju institucija, lokaliteta i vrijednosti organiziranih ne-tržišnom logikom u demokratskim poredcima. Kada se demokratski principi vladanja, građanski zakonici te i sama religijska moralnost podvrgnu ekonomskim kalkulacijama, kada nikakva vrijednost, niti dobro nisu izuzeti iz računice, tada izvori otpora i pokušaji promjene kapitalističke racionalnosti nestaju. Sve ovo nas podsjeća na činjenicu da koliko god ljevičarske analize inzistirale na tome da je liberalni politički poredak zaokupljen legitimiranjem, sakrivanjem i mistificiranjem stratifikacija u društvu koje je donio kapitalizam (stratifikacija koje su rasne, seksualne i spolne hijerarhije pomogle ostvariti), također ostaje činjenica da su liberalno-demokratski principi vladanja – liberalizam kao politička doktrina – funkcionirali kao određena protuteža tim stratifikacijama. Kao što je i sam Marx tvrdio u svom djelu *O židovskom pitanju*, formalni politički principi jednakosti i slobode (s pridruženim obećanjima o individualnoj autonomiji i dostojanstvu) predstavljaju alternativnu viziju humanosti i drugačije ideje društva i morala od onih kapitalističkog poretka unutar kojeg se potvrđuju. To je dvosmislenost liberalne demokracije prema kapitalističkoj ekonomiji: dok liberalna demokracija kodira, odražava i legitimira društvene odnose u kapitalizmu, ona im se istovremeno i odupire i suprotstavlja.

Jednostavno rečeno, posljednja dva stoljeća liberalna demokracija otvara skroman etički procjep između ekonomije i države. Čak i kada liberalna demokracija konvergira s kapitalističkim vrijednostima (vlasnička prava, individualizam, hobbesovske pretpostavke u podtekstu svih ugovora itd.), formalna distinkcija koja se uspostavlja između moralnih i političkih principa na jednoj strani, te ekonomskog poretka na drugoj također je služila da odvoji građane od grozote života organiziranog isključivo tržištem i vrednovanog tržišnim vrijednostima. Upravo taj procjep neoliberalna racionalnost zatvara dok podvrgava svaki aspekt političkog i socijalnog života ekonomskim kalkulacijama: nije važno, naprimjer, što predstavlja liberalni konstitucionalizam, koje moralne ili političke vrijednosti štiti i čuva već kakvu efikasnost ili profitabilnost konstitucionalizam promovira... ili zabranjuje.

Liberalna demokracija ne može biti podvrgnuta neoliberalnom političkom upravljanju i opstati. Ne postoji ništa u osnovnim institucijama ili vrijednostima liberalne demokracije – od slobodnih izbora, predstavničke demokracije, te individualnih sloboda podjednako distribuiranih na skromno dijeljenje moći ili pak veće političke participacije – što samo po sebi ispunjava uvjete služenja ekonomskoj kompetitivnosti ili odolijeva analizi isplativosti. A upravo je liberalna demokracija ono što propada u sadašnjem trenutku, dok se zastava američke "demokracije" podiže gdje god je to moguće. (Činjenica da je baš "demokracija" parola pod kojom se provodi takva antidemokratska imperijalna i domaća politika ukazuje na to da se nalazimo u razdoblju međuvladavine – ili, točnije, da se neoliberalizam obilno koristi starim poretkom da bi se legitimirao dok istovremeno razvija i širi nove kodove legitimiranja. Više o tome dalje u tekstu.)

Liberalna demokracija nije trenutačni nezgodni slijed nedavnih događaja ili neokonzervativnog plana i programa. Prema prethodnom opisu neoliberalnog upravljanja, dok je međunarodna i nacionalna politika nakon 11. rujna ubrzala i naglasila eroziju liberalnih demokratskih institucija i principa, ta erozija nije naprosto rezultat nacionalne sigurnosne strategije ili čak ravnodušnosti bez presedana Bushove administracije na muke siromašnih, javne slobode, zakona koji se vrednuju kao principi, a ne taktike, ili konvencionalnih liberalnih demokratskih kriterija za legitimnu stranu politiku[10]. Moj argument je dvostruk. Kao prvo, neoliberalna racionalnost nije uzrokovala već je facilitirala dekonstrukciju demokracije tijekom krize trenutačne nacionalne sigurnosti. Demokratske vrijednosti i institucije nadjačane logikom analize koristi i troškova te učinkovitosti za prakse vladine tajnovitosti (ili čak vladinog laganja) do ograničavanja građanskih sloboda. Kao drugo, period

harvardski fakultet prava koji joj je zatim odbio odobriti upis. Obitelj studentice tužila je Princeton na temelju argumenta da je studentičina karijera uništena u većoj mjeri nego što to odgovara ozbiljnosti njezina prekršaja. Iako nas je tužba šokirala svojom besramnom valorizacijom ekonomskih nad moralnim vrijednostima u okruženju humanističkih znanosti, postalo je jasno da samo nismo bili u korak s vremenom.

10 Na tiskovnoj konferenciji neposredno prije invazije na Afganistan, Bush je odvratio ispitivanjima jednog novinara primjedbom "pustit ću druge da srede pravne poslove" izravno implicirajući da zakon ne predstavlja principe koji bi trebali davati okvir politici već nešto što se mora zaobići i čime se mora manipulirati kako bi pristajalo uspostavljenom cilju. Bush je slično reagirao na odluku Vrhovnog suda 2003. godine u slučaju *Lawrence* koji je opovrgnuo državne zakone o sodomiji, izjavivši nakon presude da "odvjetnici trenutačno rješavaju pitanje" o tome kako najbolje osigurati brak kao heteroseksualnu instituciju.

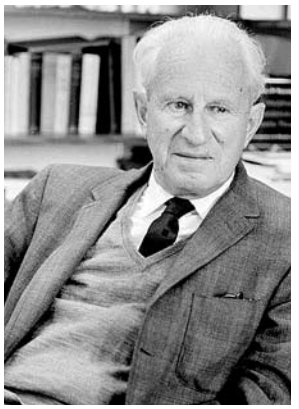

Herbert Marcuse

nakon 11. rujna doveo je u fokus grane neoliberalizma, većinom putem praksa i politika koje progresivni osuđuju kao dvoličnima, lažnima i kontradiktornima, no koje se bolje mogu shvatiti kao neoliberalne politike i djelovanja koje se oblikuju pod legitimnom kabanicom liberalnog demokratskog diskursa kojemu sve više nedostaje supstance.

Imperijalne avanture Bushove administracije u Afganistanu i Iraku očito su ekstenzivno posuđivale od legitimizirajuće retorike demokracije. Ne samo da su oba rata započeta kao "borba za naš način života" protiv režima koji navodno skrivaju neprijatelje (teroriste) ili opasnosti (oružja masovnog uništenja) takvom načinu života, već su se i obje povrede nacionalne suverenosti opravdavale argumentom da bi se demokracija mogla i trebala ondje oblikovati – svakoj naciji navodno treba oslobođenje od brutalne i despotske vladavine. Standardna lijeva kritika prvog opravdanja jest da je "naš način života" ozbiljnije ugrožen politikom imperijalizma i određenim politikama nacionalne sigurnosti nego tim malim nacijama. No ta kritika zanemaruje razmjere u kojima je "naš način života" prikazan ne klasično liberalno-demokratskim, već neoliberalnim idiomom: odnosno, kao sposobnost poduzetničkog subjekta i države da racionalno osmišljava sredstva i ciljeve te sposobnost države da ostvaruje uvjete, u vlastitoj državi i u inozemstvu, za tržišnu racionalnost i subjektivnost uklanjajući prepreke (bile one islamski fundamentalizam ili pretjerana i arbitrarna državna suverenost u obliku Saddama Husseina). Građanske slobode savršeno su potrošne unutar te koncepcije "našeg načina života"; za razliku od vlasničkih prava, one su uvelike nevažne za *homo economicusa*. Njihovo slabljenje ili uništenje ne opovrgava projekt zaštite demokracije u svojem neoliberalnom obliku.

Prema kritikama ljevice, drugo je opravdanje, ono da bi SAD mogle ili trebale osloboditi Afganistan od talibana te Irak od Husseina, licemjerno (SAD je prije toga financirala i podupirala oba režima) i neiskreno (vanjska politika SAD-a nikad nije počivala na principima razvijanja demokracije i nije bila ozbiljna u projektima na tim područjima). Ipak, prevedena u neoliberalne termine, "demokracija" ne označava sklop neovisnih političkih institucija i građanskih praksa koje okupljaju jednakost, slobodu, autonomiju i princip narodnog suvereniteta već samo ukazuje na državu i subjekte organizirane prema tržišnoj racionalnosti. Demokracija bi se mogla shvatiti kao šifra za dostupnost te racionalnosti; uklanjanje talibana ili stranke Baath otvaraju put toj racionalnosti, a demokracija je samo ime režima, konformirana neoliberalnim zahtjevima koji ih mora zamijeniti. Kad je Paul Bremer, privremeni guverner Iraka kojeg je imenovao SAD, 26. svibnja 2003. godine (tek nekoliko tjedana nakon rušenja Bagdada i četiri dana nakon što je UN ukinuo ekonomske sankcije) izjavio je da je Irak "spreman za posao", pojasnio je kako će točno demokracija izgledati u post-Saddamovu Iraku. Uvezena roba bez poreza izlila se u zemlju, uništavajući mnoge lokalne iračke poslove već oštećene ratom. Multinacionalne kompanije borile su se da dobiju dio kolača, a strana direktna ulaganja, od strane savjetnika Bushove administracije nazvana "odgovorom na sve državne probleme"[11], da zamijene i privatiziraju državnu industriju. Pitanje demokratskih institucija, kao što je Bremer pojasnio ukinuvši ranije planove za uspostavljanje privremene iračke vlade u korist uvođenja vlastite skupine savjetnika, bilo je u najbolju ruku sekundarno projektu privatizacije velikih dijelova gospodarstva i uvođenje vanjskih izvršitelja za poslove nadgledanja ruševina društva u kaosu i strahu uzrokovanim kombinacijom trajnih vojnih sukoba i naoružanih lokalnih bandi[12].

Nije novost da zamjena za talibane i režime Baatha ne mora biti desna, formalno egalitarna, reprezentativna i na druge načine uvelike demokratska kako bi poslužila globalnom kapitalizmu ili osobitim geopolitičkim interesima SAD-a. Nije ni novost da zamjenu tih režima ne moraju izvesti sami Afganistanci ili Iračani kako bi zadovoljili američke i globalne kapitalističke svrhe i interese, iako ostatci staromodne demokracije unutar legitimacijskog projekta čak i lažnu vladavinu oformljenog vladinog vijeća ili činovnika, izabranih u ozbiljno kompromitiranim uvjetima izbora, čine ideološki poželjnijima u usporedbi s punokrvnom diktaturom američke okupacije. Začuđuje hrabrost sirovog tržišnog pristupa političkom rješavanju problema, raspon do kojeg radikalne privatizacijske sheme i tržišna ekonomija, koja buja izgrađena na stranim ulaganjima, bivaju ponuđeni ne samo kao put prema demokraciji, već i kao ime i mjera demokracije u tim nacijama; imenovanje i mjerenje koje se isprva pojavilo prethodnog desetljeća u istočnoj Europi nakon 1989. Ne samo da su demokratske

11 Michael Bleyzer, citiran u:Shorrock, T. (2003). "Selling (Off) Iraq: How to 'Privatize' a Country and Make Millions", *The Nation*, 23. lipnja 2003., str.13. Bleyzer, bivši direktor Exxona koji sad vodi privatno dioničko društvo, obavijestio je službenike SAD-a, uključujući ministra obrane Donalda Rumsfelda, o političko-ekonomskoj budućnosti Iraka te zajedno s Robertom McFarlaneom napisao izvješće u *Wall Street Journalu* pod nazivom "Taking Iraq Private" (27. siječnja 2003., str. A10).

12 Korporacija s bazom u Americi DynCorp International ima ugovor vrijedan 50 milijuna dolara sa State Departmentom kako bi omogućila "provođenje zakona" u postratnom Iraku (Shorrock, ibid., str. 13).

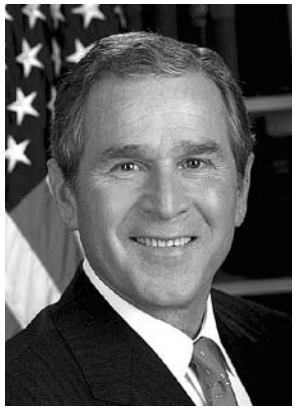

George W. Bush

HMV
THE BIG ISSUE
CUTS HITTING WOMEN AND POOREST HARDEST!
WORKERS
POLICE
STUDENTS
NHS
TOPSHOP
HMV
BOOTS
VODAPHONE

13 Vidi naprimjer Friedman, T. L. (2003). "Winning the Real War" (op-ed). *New York Times*, 16. lipnja 2003., str. A19, koji Bushevo "prenaglašavanje pitanja W.M.O." smatra relativno nevažnim.

14 San Dillon, S. (2003). "Out of Money, Some School Districts in Oregon End the Year Early". *New York Times*, 23. svibnja 2003., str. A14.

institucije uvelike nevažne – a ponekad čak predstavljaju i prepreku – neoliberalnom upravljanju, već i sam uspjeh takvog upravljanja ne ovisi o pitanju administrira li se lokalno ili nameće izvana. Tržišna racionalnost ne poznaje kulturu ili zemlju, a administratori su, kako bi to ekonomisti rekli, zamjenjivi. Na ovom skretanju u izmještanju liberalne ekonomije neoliberalnim upravljanjem, postavlja se pitanje koliko je legitimiteta neoliberalnog upravljanja potrebno od demokratskog vokabulara – u kojoj se mjeri neoliberalizam mora zaogrnuti liberalno-demokratskim diskursom i služiti liberalno-demokratskim institucijama? Radi se o više teorijskom nego povijesno-empirijskom pitanju o tome koliko se duboko neoliberalna racionalnost ukorijenila kao ideologija, odnosno gdje se i u kojoj mjeri neoliberalno upravljanje može legitimirati u vlastitim terminima, bez posuđivanja od drugih diskursa. (Neoliberalizam može postati dominantni oblik upravljanja, a da ne postane dominantan kao ideologija – prvo se odnosi na prakse upravljanja, a drugo na narodni poredak vjerovanja koji može ili ne mora biti u potpunosti sličan prethodnom, a koji čak može biti i mjesto otpora). Retorika demokracije i ljuštura liberalnih demokratskih institucija ostaju važnije u imperijalnoj centralnoj regiji nego u donedavno "oslobođenim" ili pokorenim društvima s malo ili nimalo demokratskih tradicija legitimnosti. Ipak, to što George W. Bush još uvijek ima potporu većine Amerikanaca, unatoč otvorenom zanemarivanju demokratskih principa usred ekonomskog posrtanja i usprkos dokazima da se javno opravdanje za invaziju Iraka oslanjalo na uljepšane činjenice, upućuje na to da se na domaćem tlu neoliberalizam duboko ukopao. Osobito začuđuje broj kritičara koji su ocijenili tu namjernu prevaru ljudi nužnom, a ne kriminalnom, kao sredstvo za racionalni cilj, podsjećajući nas da jedan od opasnijih aspekata neoliberalnog uklanjanja netržišnog morala leži u dokidanju temelja za procjenu vladinih aktivnosti po bilo kojem kriteriju osim prema korisnosti[13].

Baš kao što i neoliberalno upravljanje reducira povijesnu državno stvorenu tenziju između demokratskih vrijednosti i potreba kapitala otvorenim povezivanjem države s kapitalom i resignifikacijom demokracije kao sveprisutnog poduzetništva, tako i neoliberalizam izglađuje stare nabore u tkanini liberalne demokratske vanjske politike između nacionalnih političkih vrijednosti i međunarodnih interesa. Tijekom Hladnoga rata, progresivni su se mogli koristiti svetom američkom demokracijom za osuđivanje međunarodnih aktivnosti koje su podržavale ili podizale autoritarne režime te svrgavali vođe koje je izabrao narod u zemljama Trećega svijeta. Razilaženje između međunarodnih strateških interesa i demokratske ideologije proizvelo je potencijalni problem legitimacije za vanjsku politiku, osobito one koja se odnosi na jugoistočnu Aziju te središnju i Latinsku Ameriku. Redefinicijom demokracije kao kontinuirane tržišne racionalnosti države i društva, redefinicijom koju podupire postkomunistički proces "demokratizacije" u istočnoj Europi, neoliberalizam uvelike eliminira taj problem. Rasprava o ljudskim pravima sveprisutna je u diskursu globalne demokracije, no sve od nesretnih napora Jimmyja Cartera, koji je pokušao učiniti ljudska prava značajnom dimenzijom vanjske politike, one su služile tek kao fasada za neoliberalne demokratske pustolovine.

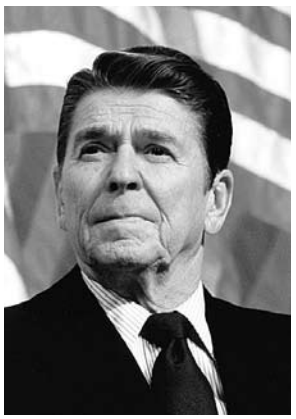

Ronald Reagan

Žalovanje za liberalnom demokracijom

Napad na liberalne demokratske vrijednosti i institucije bio je evidentan u nedavnim događajima: građanske slobode potkopane američkim zakonom protiv terorizma "Patriot Act" i projektom "Total Information Awareness" (kasnije preimenovanom u "Total Terror Awareness"), policijskim napadom na mirne proturatne prosvjednike drvenim i gumenim metcima u Oaklandu, prijedlogom zakona o kažnjavanju svakog građanskog neposluha kao terorizma u Oregonu (upotpunjen zatvorskim kaznama od 25 godina) te McCarthyjevsko korištenje patriotizma za potiskivanje običnog neposluha i njegove ikonografije. Evidentno je i u pokretanju agresivnih imperijalnih ratova i posljedičnih okupacija uz kontinuirano razaranje socijalne države te progresivnih poreznih shema koje su već razvodnile administracije Reagana, G. H. W. Busha i Clintona. Suptilnije je očito u "mekim" događajima, poput definanciranja javnog obrazovanja zbog kojeg je 84 oregonskih školskih područja u proljeće 2003. godine skratilo školsku godinu za gotovo mjesec dana i otpustilo tisuću kalifornijskih učitelja na kraju 2002./2003. godine[14]. Ili razmislite samo o raspravi o tome jesu li antiratni prosvjedi neprihvatljivi troškovi za osiromašene gradove – čak su i mnogi kritičari trenutačne vanjske politike SAD-a izrazili bijes pre-

ma mirnim gradskim prosvjednicima zbog izdataka i nemira koje su uzrokovali, implicirajući da bi se vrijednost javnog mišljenja i prosvjeda trebala mjeriti u dolarima[15]. Navedeni fenomeni upućuju na transformaciju američke liberalne demokracije u politički i socijalni oblik za koji još uvijek nemamo ime, oblik organiziran kombinacijom neoliberalnog upravljanja i imperijalne svjetske politike, kratkoročno oblikovan globalnom ekonomskom i sigurnosnom krizom. Oni ukazuju na oblik u kojem se imperijalni program može ukorijeniti na domaćem tlu jer mu je to omogućila upravo neoliberalna racionalnost.

Taj oblik nije fašizam ili totalitarnost u obliku u kojem su se povijesno pojavljivali, niti te etikete omogućuju njihovo lakše prepoznavanje ili kritiku[16]. Radi se o političkom stanju u kojem su mnoge značajne osobine ustavne ili reprezentativne demokracije uništene, odbačene i zaobiđene, iako nastavljaju biti ideološki proglašavane, služeći kao krinka i štit za vlastiti nestanak i uništenje. Te osobine uključuju ravnomjerno distribuirane i zaštićene građanske slobode; tisak i ostale novinarske medije minimalno slobodne od korporativnog vlasništva s jedne strane, i državne kontrole s druge; nekorumpirane izbore; kvalitetno javno obrazovanje orijentirano, *inter alia,* na proizvodnju pismenosti relevantne za informirano i aktivno građanstvo; otvorenu, iskrenu i odgovornu vladu, sudstvo donekle izolirano od političkog i komercijalnog utjecaja; odvajanje crkve od države; vanjsku politiku barem djelomično vođenu logikom zaštite domaćih vrijednosti. Niti jedan od ovih konstitutivnih elemenata liberalne demokracije nije nikad u potpunosti realiziran u svojoj kratkoj povijesti – uvijek su bili kompromitirani raznim ekonomskim i društvenim moćima, od bijelog suprematizma do kapitalizma. A liberalne demokracije u razvijenom svijetu uvijek su zahtijevale da drugi narodi plaćaju – politički, društveno i ekonomski – ono što razvijena društva uživaju; drugim riječima, oduvijek je postojao kolonijalno i imperijalno nametnut jaz između cijenjenog u jezgri i potrebnog na periferiji. Zbog toga je potrebno biti precizan. Ovo nije prvi put da su izbori potkupljeni, manipulirani i isplanirani sudstvom, da je tisak rob državnoj i korporativnoj moći, prvi put da je SAD lansirao agresivni napad na suverenu naciju ili prijetio cijelom svijetu oružjem masovnog uništenja. Ono što nema presedana u ovom slučaju jest razmjer u kojem su temeljne vrijednosti i institucije demokracije postale tek ideološke ljušture koje prikrivaju vlastitu suprotnost te razmjer u kojem su veliki dijelovi američke populacije te vrijednosti i institucije odbacili. Elementi u toj transformaciji uključuju razvoj najtajnije vlade u posljednjih pedeset godina (uništenje zakona o slobodi informiranja bio je jedan od ranih tihih uspjeha Bushove administracije, "povjerljivi" status više od tisuću ugovora s Halliburtonom jedna od nedavnih); naglo smanjenje korporativnog bogatstva u kombinaciji sa smanjenjem socijalnih izdataka za ograničenje ekonomske ranjivosti siromašnih i srednje klase; potkupljen, konsolidiran i ušutkan tisak koji svojevoljno sudjeluje u vlastitom podčinjavanju (simboličan u tom pogledu jest skandal s Judith Miller u kojem je poznata novinarka *New York Timesa* objavila pentagonsku propagandu o iračkom oružju masovnog uništenja kao provjerenu činjenicu); te intenzivniji nadzor svakog kutka američkog života – zračnih luka, sveučilišnih referada, džamija, knjižnica, radnih mjesta – nadzor koji vrše službeni agenti i građani dovedeni na ispitivanje. Potencijalno trajno "izvanredno stanje" u kombinaciji s beskonačno rastezljivom retorikom patriotizma prikriveno legitimira potkopavanje *Deklaracije o ljudskim pravima* te ukidanje konvencionalnih demokratskih principa prilikom uspostavljanja vanjske politike, a koji uključuju poštovanje suverenosti nacije i razumno opravdanje rata. No iza te retorike nalazi se još jedan sloj diskursa koji olakšava rastavljanje institucija i praksa liberalne demokracije: upravljanje neoliberalizma koje uništava netržišni moral i time potkopava korijenje demokracije u isto vrijeme dok podiže status profita i korisnost kao kriterij za politiku.

Mnogo je toga zabrinjavajuće u usponu neoliberalnog upravljanja, a još više toga preostaje za teorijsku raspravu o njegovu doprinosu organizaciji i mogućnostima u trenutačnom i budućem političkom životu u SAD-u. Kao što sam napomenula na početku ovog eseja, upotpunjavanje slike suvremenog političkog svijeta zahtijeva mapiranje preklapanja i tenzija između (nestranačkog) neoliberalnog upravljanja s jedne, te specifičnih programa clintonovskog političkog centra s druge strane te reagan-bushovskog neokonzervativizma s druge strane. Ono zahtijeva istraživanje kontinuirane efikasnosti političke retorike morala i principa budući da neoliberalizam potkopava i smanjuje potrebu za vantržišnim moralom. Ono zahtijeva utvrđivanje razlike

15 Murphy, D. E. (2003). "San Francisco Protest Brings Debate on Wages of Din". *New York Times*, 23. lipnja, 2003., str. A13.

16 U nedavnom članku u časopisu *Nation*, Sheldon S. Wolin predložio je nazivanje trenutačne organizacije moći u SAD-u "obrnutim totalitarizmom" (Inverted Totalitarianism: How the Bush Regime Is Effecting the Transformation to a Fascist-like State, *The Nation*, 19. svibnja 2003, str. 13-14). Dok je opis koji Wolin nudi proporcionalan s mnogim aspektima neoliberalne političke racionalnosti ovdje opisane, nisam uvjeren da Wolinov pojam obuhvaća novost te političke forme kao *racionalnost* koja je neovisna od tradicionalnih oblika *vladanja.* Ono što je toliko korisno kod Foucaultovog pojma upravljanja jest da uzima u obzir razmjer u kojem racionalnost upravlja bez posizanja za otvorenim vladanjem – točnije, kako upravlja uz pomoć pravila i normi umjesto vladanja.

Jimmy Carter

između neoliberalnog upravljanja i starog korporativizma te političkog realizma. Ono zahtijeva i istraživanje kontradiktornih političkih imperativa koje stvara tržište te napetost između interesa nacija i globaliziranog kapitalizma indiferentnog na države i suvremenost. Ono bi zahtijevalo i utvrđivanje točaka na kojima se imperijalna politika SAD-a podudara i razlikuje ili čak sukobljava s neoliberalnim upravljanjem.

Zaključno stavljam ta pitanja na stranu kako bih se ukratko osvrnula na posljedice koje neoliberalna erozija liberalne demokracije ima po ljevicu. Iako su ljevičari iz prošle četvrtine stoljeća rijetko bili toliko neprijateljski nastrojeni prema liberalnoj demokraciji kao stara ljevica, nisu je ni prigrlili u potpunosti; povremeno smo joj zamjerali ili se protiv nje bunili te je svakako željeli transformirati u nešto drugo – socijalnu demokraciju ili neki oblik radikalne demokracije. Ljevica stoga gubi nešto što nikad nije voljela ili prema čemu je u najbolju ruku bila izrazito ambivalentna. Također gubimo prostor kritike i političke agitacije – kritizirali smo liberalnu demokraciju ne samo zbog svoje licemjernosti i ideoloških prevara, već i zbog institucionalnog i retoričkog ukapanja buržujske, bijele, maskuline i heteroseksualne dominacije u srce humanizma. Kakav god labavi identitet imali kao ljevica, on se oblikovao u okvirima diferencijacije od svojevoljnog zanemarivanja socijalne stratifikacije i nepravde koje su zatim uljepšane i osigurane vlastitim formalnim sudskim kategorijama slobode i jednakosti.

Ipak, Gayatri Spivak u jednom je posve drugačijem kontekstu pisala da je liberalizam "ono što se ne može ne željeti" (ako se uzmu u obzir druge povijesne mogućnosti, s obzirom na trenutačno povijesno značenje njegovog izostanka). U ovom je slučaju ta želja zaobilazna i sebi protivna, na što upućuje i Spivakina mudra dvostruka negacija. Upućuje na ovisnost koja nam ne odgovara u potpunosti, organizaciju želje za koju bismo htjeli da bude drugačija. Kakve bi mogle biti fizičke/socijalne/intelektualne posljedice za ljevičare kad bi izgubili taj sporni objekt kojem su privrženi? Koje su moguće putanje melankolične inkorporacije onoga prema čemu ste otvoreno ambivalentni; ili čak možda i neprijateljski raspoloženi, ogorčeni, pobunjeni?

Gayatri Spivak

Freud melankoliju obrazlaže ambivalencijom, iako je ta melankolija, za razliku od odnosa koji ljevica ima s liberalnom demokracijom, u većoj mjeri nesvjesno održavana. Freudov fokus pri teoretiziranju melankolije jest ljubav koja ne zna ili ne želi priznati svoje neprijateljstvo, dok mi pred sobom imamo raspravljanje neprijateljstva koje ne zna ili ne želi priznati svoju ljubav ili ovisnost. Freudovo razmišljanje o melankoliji u ovom slučaju ostaje korisno kao teorija gubitka usred ambivalentne privrženosti i ovisnosti, te teorije o formaciji identiteta na mjestu strasti ili privrženosti koja se ne može oplakati. Podsjeća nas da uzmemo u obzir da ljevičarska melankolija o liberalnoj demokraciji ne bi bila samo problematični afekt, već bi se radilo i o formaciji same ljevice.

Inkorporacija smrti prezrenog objekta kojem smo ipak bili privrženi često ima oblik izvođenja prezrenih osobina tog objekta. Jednoj od mojih poznanica umro je prezirani i nasilni otac. Iako se moja prijateljica otvoreno radovala njegovoj smrti, u sljedećim mjesecima svoje je prijatelje i kolege podvrgnula nevjerojatnim izljevima verbalnog i fizičkog zlostavljanja, što je uključivalo i bacanje stvari na njih, jednako kao što je i opisivala da je njezin otac bacao kućanske predmete tijekom njezina djetinjstva. Jedna druga prijateljica je nakon godinu dana bolesti pokopala djetinjastu, histeričnu, teatralnu i zahtjevnu majku koja se neprestano činila žrtvom vlastitih agresivnih zahtjeva. Iako je prijateljici laknulo što se riješila takve majke, tijekom iduće godine ona je u vlastitim odnosima pokazivala upravo takve tendencije. Opasnost jest da ćemo izvoditi one aspekte političke formacije koju gubimo kako bismo je održali na životu, odnosno da ćemo izvoditi samozadovoljstvo, okrutnost i podvojenost liberalne demokracije i postaviti ih u vlastito djelo i mišljenje. Takvo ponašanje proizašlo bi djelomično iz potrebe za očuvanjem lijevog identiteta i projekta koji se oformio na mjestu liberalne demokracije te djelomično iz ambivalencije prema samoj liberalnoj demokraciji. Kao odgovor na gubitak voljenog i preziranog objekta, u kojem se priznaje samo prezir ili gnušanje, melankolija održava voljeni objekt i nastavlja pružati pokriće za ljubav – kontinuirano sredstvo njezina nijekanja – inkorporacijom i izvođenjem prezrenog.

Postoje i drugi načini na koje se ambivalentno strukturirani gubitak može oblikovati kao melankolija, uključujući mogućnost otvorene idealizacije izgubljenog objekta koji nije nikad bio idealiziran u životu. Također je moguća otvorena, no ne i jednostavna grižnja savjesti za prošlost u kojoj taj objekt nismo dovoljno vo-

ljeli i krivnja što smo ikad poželjeli njegovu smrt ili zamjenu. Baš kao i idealizacija koju pokreće krivnja, taj afekt također uključuje i povećanu agresiju prema izazovima ili onima koji ugrožavaju tu idealizaciju. U toj krivnji, tjeskobi i obrani na gubitak liberalne demokracije, osjećali bismo obvezu braniti osnovne principe liberalizma ili naprosto braniti liberalizam u cijelosti *na liberalan način*, odnosno, prestali bismo kritizirati liberalizam i time prestali biti ljevica. Freud to odricanje identiteta po smrti ambivalentnog objekta određuje kao želju za suicidom svojstvenu melankoliji[17], želju koju u našem slučaju potiče općenitija dezorijentiranost u vezi današnjeg značenja ljevice. Dokaz za takvo odricanje u sadašnjosti kreće se u rasponu od naših iznenađujuće neuravnoteženih obrana slobode govora, privatnosti i ostalih gradskih sloboda pa sve do predstavljanja antiratnih prosvjeda kao "patriotskih" uz pomoć ikonografije američke zastave. Često obrazlagani potezima koje ljevica mora povući kad javni diskurs skrene udesno, takvi iskazi pretpostavljaju jedinstveni politički kontinuum koji seže od ekstremne ljevice do ekstremne desnice, u kojem su liberali i konzervativci samo umjerene verzije ekstrema (komunista i fašista). Ne samo da model kontinuuma reducira raznovrsne političke mogućnosti suvremenog doba na pitanja stupnja umjesto vrste, on također briše posebnost lijeve kritike i ideje. Baš kao što danas neoliberali imaju malo zajedničkog s tradicionalnim konzervativcima, tako je i ljevica tradicionalno predstavljala skup vrijednosti i mogućnosti koje se kvalitativno razlikuju od onih liberala socijalne države. Očito postoje vremena zajedništva te sfere koja se preklapaju, no kontinuitet ne može dokučiti prirodu tih podudaranja i taktične veze bolje od razlika između, primjerice, liberalne predanosti jednakosti utemeljene na pravima i lijevoj predanosti emancipaciji proizvodne oblasti, ili pak između liberalnog entuzijazma za socijalnu državu i lijeve kritike njezine ideološke i regulativne dimenzije. Ideja da ljevičari moraju automatski braniti liberalne političke vrijednosti kad su u krizi, iako se čini razumnom s liberalnog gledišta, ne olakšava ljevičarski izazov neoliberalizmu ako ljevica još uvijek želi na duge staze zagovarati nešto više od liberalne demokracije u kapitalističkom socioekonomskom poretku.

Naravno, postoje aspekti liberalne demokracije koje je ljevica počela cijeniti i inkorporirati u vlastitu ideju dobrog društva – primjerice, skup individualnih sloboda koje su uvelike nepovezane sa slobodom od dominacije koju obećava transformacija proizvodnje. No artikulacija te obnovljene lijeve ideje razlikuje se od obrane građanskih sloboda u liberalnim terminima, obrane koja sama u sebi briše lijevi projekt jer ga osuđuje na nešto izvan tih okvira. Slično, patriotizam i nacionalizam nesumnjivo se ne poklapaju s lijevim formulacijama pravednosti, čak i ako ljubav za Ameriku, reprezentirana ikonama osim zastave ili pripovijestima osim one o "potpori trupama", ima udio u toj formulaciji. U konačnici, ne samo da se obranom liberalne demokracije u liberalnim terminima žrtvuje lijeva ideja, već i ta žrtva diskreditira ljevicu njezinim tihim svođenjem na ništa više od trajnog opiranja postojećem režimu. Pretvara ljevicu u stranku prigovaranja, a ne stranku koja ima alternativnu političku, socijalnu i ekonomsku ideju.

Ipak, ako klizimo iz liberalizma u fašizam te ako se radikalna demokracija ili socijalizam ne mogu vidjeti nigdje na političkom horizontu, ne bismo li morali braniti liberalne demokratske institucije i vrijednosti? Nije li to bila pouka Weimara? Pokušavala sam obrazložiti da to nije prava dijagnoza našeg stanja: ona ne daje uvid u srž neoliberalnog upravljanja – a to nije fašizam – niti kako bismo ga mogli osporiti. Lijeva obrana socijalne države u 1980-ima, koja je naizgled proizlazila iz upravo takve analize – "ako ne možemo imati socijalizam, trebali bismo barem očuvati državni kapitalizam" – zakazala je upravo zbog takve pogrešne dijagnoze. S jedne strane, umjesto da artikulira emancipatornu ideju koja uključuje brisanje siromaštva, a ne njegovu regulaciju, doimalo se da je ljevica usklađena s velikom vladom, velikim izdatcima i izmještenim suosjećanjem za neuspješne u poduzetničkom oblikovanju vlastitog života. S druge strane, socijalna država rastavljena je iz razloga koji nisu imali gotovo nikakve veze s pretpostavkama liberalne demokracije i koji su imali mnogo više veze s neoliberalnom ekonomskom i političkom racionalnošću. Ne samo da patimo od desnog ili konzervativnog pozicioniranja unutar liberalne demokracije, već se nalazimo i na pragu drugačije političke formacije, formacije koja se provodi i legitimira na drugačijim temeljima od liberalne demokracije, čak i ako se nije odmah lišila svojeg imena. Ta formacija razvija domaći imperij koji je povezan s globalnim, postignut uz pomoć tajne i agentske države; uz pomoć korporativnih medija, škola i zatvora; uz pomoć raznovrsne tehnologije za intenzivnije

17 *Mourning and Melancholia*, u: Freud, S. (1953-1964). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, prev. i ur. James Strackey, 24 toma. London: Hogarth, tom 14, str. 252).

Sigmund Freud

18 Lemke primjećuje da za neoliberale čikaške škole "kriminalac nije psihološki ili biološki manjkava osoba... Kriminalac je racionalno-ekonomski pojedinac koji ulaže, očekuje određeni profit i riskira gubitak. S gledišta *homo economicusa* nema razlike između umorstva i pogrešnog parkiranja. Zadatak je kaznenog sustava da odgovori na ponudu zločina, a kazna je jedno sredstvo obuzdavanja negativne vanjske posljedice određenih aktivnosti... Za neoliberale, zločin više nije lociran izvan tržišnog modela, već umjesto toga samo jedno od tržišta".

lokalne administrativne, regulatorne i nadzorne moći. To je formacija koja je omogućena proizvodnjom građana kao individualnih poduzetničkih aktera u svim dimenzijama svojih života, omogućena redukcijom građanskog društva na domenu za izvršenje tog poduzetništva, omogućena figuriranjem države kao tvrtke čiji su proizvodi racionalni individualni subjekti, sve šira ekonomija, nacionalna sigurnost i globalna moć.

Ta formacija proizvodi dvostruki izazov za ljevicu. Kao prvo, obvezuje nas da razmotrimo posljedice gubitka liberalne demokracije i osobito njezine posljedice po vlastiti rad uz pomoć sagledavanja onoga na što se ljevica oslanjala i što je zahtijevala od liberalne demokracije, koji su njezini aspekti temelj za njezinu kritiku, prosvjeda protiv nje i identiteta koji se temelji na diferencijaciji od nje. Također, možda moramo oplakati liberalnu demokraciju, priznati ambivalentni odnos prema njoj, našu potrebu za njom, mješavinu ljubavi i neprijateljstva koju prema njoj osjećamo. Cilj ovog djela uokviren je drugim izazovom, izazovom pronalaska inteligentnih lijevih strategija za pobijanje neoliberalne političko-ekonomske formacije koja se sada oblikuje te inteligentne lijeve protuideje toj formaciji.

Prije pola stoljeća, Marcuse je tvrdio da je kapitalizam eliminirao revolucionarni subjekt (proletere) reprezentacijom negacije kapitalizma; kao posljedica toga, inzistirao je, ljevica je morala derivirati i kultivirati antikapitalističke principe i mogućnosti *izvan* onih koji su konstitutivni za kapitalizam. Drugim riječima, ljevica je morala zadovoljiti želje – ne želje za bogatstvom ili robom već ljubavlju, ljepotom, mentalnim i fizičkim blagostanjem, smislenim poslom i mirom – koje kapitalistički poredak nije mogao zadovoljiti te se pozivati na navedene želje kao na temelj za odbacivanje i zamjenu kapitalističkog poretka. *Ekonomske* kontradikcije kapitalizma više ne mogu inherentno poticati njegovu opoziciju; opozicija se morala utemeljiti u alternativnom skupu vrijednosti. Danas se problem koji je Marcuse dijagnosticirao proširio od kapitalizma na liberalnu demokraciju: opozicijska svijest ne može se generirati iz lažnih obećanja i licemjerja liberalne demokracije. Prostor između ideala liberalne demokracije i stvarnosti više se ne može iskoristiti jer liberalna demokracija sama po sebi nije najvažniji diskurs političke legitimnosti i dobrog života. Gledano obrnuto, politički iskoristiva praznina formalnih obećanja slobode i jednakosti uvelike je nestala te su sloboda i jednakost redefinirane neoliberalizmom. Otkrivene veze između političkih i ekonomskih aktera – ne samo potkupljeni političari već i dogovori o zajedničkom profitiranju između korporativne Amerike i političke elite – ne potiču gnjev zbog prekršaja, korupcije ili nepravde već umjesto toga djeluju kao potencijalno racionalan skup poveznica između države i gospodarstva. Zbog toga sve od "skandala" slučaja Enron pa do "skandala" Cheneyjeva izručenja Iraka Halliburtonu, skandal više ne postoji. Postoji samo tržišna racionalnost, racionalnost koja može prihvatiti čak i skromnu količinu kriminala, no koja također tretira veze između države i korporacija kao potencijalno pozitivne vrijednosti – maksimizirajući ciljeve obje strane – a ne kao sukob interesa[18]. Čak i kad Busheva administracija nije uspjela pronaći oružja masovnog uništenja u Iraku ni uvesti ondje red, a kamoli demokraciju, ti su neuspjesi bili nevažni za neoliberalni kriterij uspjeha navedene liberalne epizode. Američki narod je čak i skandalozno postavljanje Busha za predsjednika koje je izvršio Vrhovni sud 2002. godine progutao kao normalnu stvar, što predstavlja pomak od pretpostavke da je Vrhovni sud neovisan od političkog utjecaja na tiho prihvaćanje njegovog uključivanja u neoliberalno upravljanje. John Pointdexter, ključna figura u aferi Iran-Contra i direktor predloženog programa "Terrorist Information Awareness" kojim bi se svi Amerikanci stavili pod nadzor, nastavio je imati moć i legitimitet u Pentagonu sve do neuspjelog pokretanja ročnog tržišta na političko nasilje na Srednjem istoku. Sva tri projekta primjeri su neoliberalne ravnodušnosti na demokraciju; tek je zadnji prisilio Pointdextera na mirovinu.

Navedeni primjeri upućuju na to da su uvelike uništeni ne samo liberalni demokratski principi, već i demokratski moral – govoreći u neoliberalnim terminima, svaki od tih skandala sagledan je u okvirima krive procjene političkog odlučivanja, a ne u okvirima dobrog ili pogrešnog, istinitog ili lažnog, institucijski pravednog ili nepravednog. Posljedica toga je da ljevica ne može računati da će razotkrivanje prevare, licemjerja, kontradiktornih uprava, prekomjernog zapošljavanja ili korupcije pokrenuti opoziciju postojećeg režima. Ne može računati na očekivanja da moralni princip ojačava političko djelovanje, pa čak ni na konzistentnost kao vrijednost kojom bi trebalo prosuđivati državne prakse ili ciljeve. Veliki dio američke javnosti djelovao je ravno-

Dick Cheney

dušno na činjenicu da su i afganistanski i irački režim koje je Bush napao, prethodno bili podupirani ili čak izgrađeni vanjskom politikom SAD-a. Također je bio ravnodušan na izrugivanje "oslobođenja" afganistanskih žena kao jednog od velikih trenutnih postignuća poraza talibana, dok je rušenje režima Baatha pokrenulo represivniji rodni režim u Iraku. Nedosljednost nije previše važna jer politički razlozi i promišljanje koji nadilaze ili prethode neoliberalnim kriterijima više nisu važni. Radi se o ozbiljnom političkom nihilizmu koji nikakva obrana slobodnog govora i privatnosti, kamoli osiguravanje prava na *gay* brakove ili povećanje minimalne plaće, neće obrnuti.

Ono što preostaje ljevici jest osporavanje neoliberalnog upravljanja na pomolu u euroatlantskim zemljama putem alternativne ideje dobra, dobra koje odbacuje *homo economicusa* kao ljudsku normu te odbacuje korelativne formacije te norme u gospodarstvu, društvu, državi i ne(moralu). U svojoj goloj formi, to bi bila ideja u kojoj se pravednost ne bi usredotočila na povećanje individualnog bogatstva ili prava već na razvoj i poboljšanje sposobnosti građana da dijele moć i zajednički upravljaju sobom. Time bi prava i izbori bili pozadina, a ne dokaz demokracije; prava bi štitila pojedinca protiv radikalnih demokratskih entuzijasta, no sama ne bi signalizirala prisutnost ili sačinjavala princip demokracije. Lijeva ideja pravednosti usredotočila bi se na prakse i institucije narodne moći; skromno egalitarna distribucija bogatstva i pristup institucijama; neprestano računanje sa svim oblicima moći – socijalnim, ekonomskim, političkim pa čak i psihičkim; pregled krhkosti i konačnosti neljudske prirode; važnost smislene aktivnosti i ugodnog mjesta stanovanja za ljudsko blagostanje. Koliko god drugi stavljali naglasak na druge stvari, nijedna se od navedenih vrijednosti ne može derivirati iz neoliberalne racionalnosti ili pak ispuniti neoliberalne kriterije dobrog. Energija za razvoj i objavu takve proturacionalnosti – drugačiji oblik ljudskih bića, građanstva, ekonomskog života i političkog – ključna je i za dugotrajnu izgradnju pravednije budućnosti i neposredni zadatak osporavanja smrtonosne politike imperijalne Amerike.

S engleskoga prevela Monika Bregović

WAKE UP!
PANINI & CO. BREADS

I AM A MEDICAL TRANSCRIPTIONIST:
BECAUSE MY WORK IS BEING SENT OFFSHORE, I NOW EARN LESS THAN MINIMUM WAGE. MY SAVINGS ARE ALMOST GONE.
I AM THE 99%!
OCCUPYWALLST.ORG

YU NO WAKE UP!!

My husband & I had to use 20k of Student loans to pay for chemotherapy. We are the 99%!!

GIVE A DAMN
MAKE BANKS PAY

WE ARE THE 99%

ĆURKOVIĆ, STIPE

Klasna reprodukcija i kapitalistička država

ĆURKOVIĆ, STIPE

Klasna reprodukcija i kapitalistička država

Reprodukcija "proleterskog stanja" i zavisnost o tržištu

Kapitalistički način proizvodnje za ključni uvjet mogućnosti ima postojanje specifične vrste robe – radnu snagu. Kružni tok kapitala podrazumijeva metamorfozu početnog novčanog kapitala u sredstva za proizvodnju i radnu snagu. Da bi se njihovo spajanje u procesu proizvodnje realiziralo pod uvjetima i kontrolom kapitala, nužno je da su oni prethodno razdvojeni. Epohalni značaj "prvobitne akumulacije" ne iscrpljuje se u činjenici nasilnog prisvajanja zemlje i koncentraciji vlasništva nad njom. "Nusprodukt" tog procesa bio je stvaranje populacije bez sredstava za vlastitu reprodukciju. I povijesno i strukturno, potonji aspekt prvobitne akumulacije proizveo je dalekosežnije posljedice po razvoj proizvodnih i ukupnih društvenih odnosa od bilo koje političke revolucije. Svaka povijest "modernosti" koja negira ili zanemaruje centralnost i historijski značaj stvaranja i kontinuirane reprodukcije te populacije, osuđena je na eksplanatornu jalovost. Povijest "modernosti" koja ne bi ujedno bila povijest odnosa kapitala i rada, u najboljem slučaju je povijest njezinih epifenomena. Pretvaranje ljudskih proizvodnih kapaciteta u robu koja se prodaje na tržištu u srcu je revolucije društvenih odnosa koja određuje temeljne odnose društava u kojima i danas živimo. Epohalni značaj i dramatičnost njezinih učinaka nitko nije jezgrovitije opisao od Marxa, najsistematičnijeg kritičara društvenih odnosa kojeg je ta revolucija proizvela:

> "Buržoazija ne može postojati, a da neprestano ne revolucionira instrumente proizvodnje, dakle proizvodne odnose, pa dakle i cjelokupne društvene odnose. Svim ranijim industrijskim klasama, naprotiv, uvjet opstanka bilo je nepromijenjeno zadržavanje starog načina proizvodnje. Stalno revolucioniranje proizvodnje, neprekidno potresanje svih društvenih stanja, vječna nesigurnost i kretanje izdvajaju i odlikuju buržoasku epohu od svih ranijih. U njoj se rastvaraju svi čvrsti, zahrđali odnosi zajedno sa starinskim predodžbama i nazorima koji ih prate, dok svi novostvoreni zastarijevaju i prije nego što stignu okoštati. Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim, sve što je sveto biva oskvrnavljeno i ljudi su naposljetku prisiljeni da

na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima".[01]

Dinamizam i potreba neprestanog revolucioniranja društvenih odnosa koje Marx ovdje opisuje proizlaze iz potrebâ njihova podvrgavanja i prilagodbi imperativu profitnog motiva i zahtjevima akumulacije. Kapitalistički način proizvodnje je, za razliku od svih ranijih načina proizvodnje, inherentno ekspanzivan. To otkriva već analiza opće formule kapitala na visokom stupnju apstrakcije. Formula novac – roba – novac' (N – R – N') ne predstavlja samo opću formulu kapitala, nego otkriva i njegov inherentno ekspanzivni karakter[02]: količina novca na kraju ciklusa (N') kvantitativno je veća od količine novca na njegovu početku (N). Izvor te kvantitativne razlike je živi rad neposrednih proizvođača. Ona je novčani izraz razlike između vrijednosti koju radnici stvaraju u radnom procesu i vrijednosti njihove radne snage, izražene u nadnici. Povijesna ekspanzija kapitalističkog načina proizvodnje nauštrb ranijih načina proizvodnje sa sobom donosi dalekosežno revolucioniranje društvenih odnosa koje Marx u *Manifestu* opisuje, no ti procesi neprestane promjene gravitiraju oko stabilne, konstitutivne invarijante – kontinuirane reprodukcije odnosa kapitala i rada, tj. kontinuirane reprodukcije klase kapitalista na jednoj i klase najamnih radnika na drugoj strani. Analiza povijesnih i društvenih procesa koja tu fundamentalnu konstantu gubi iz vida ili podcjenuje njezinu centralnost za razumijevanje kapitalističkih društava, precijenit će značaj diskontinuiteta i brkati historijske rekonfiguracije društvenih odnosa *oko* te osi s epohalnim cezurama ili raskidima s njom. Izgubit će ne samo ključ za analizu faktora koji bitno strukturiraju oblik i razmjere društvenih promjena koje analitički želi zahvatiti, nego i temeljni kriterij za kritičko propitivanje plauzibilnosti narativa koji ih legitimiraju. Karl Polanyi je tržište rada proglasio "najmoćnijom od svih modernih institucija"[03], s dobrim razlogom. Tek analiza problematike komodifikacije radne snage i tržišta rada otkriva pune implikacije liberalnih i neoliberalnih teorijskih apologija tržištu. Tržište rada je ona institucija u kojoj se građanske i vlasničke slobode radnika otkrivaju kao formalni oblici njegove realne neslobode. "Nijema ekonomska prinuda" prisiljava radnike na prodaju njihove radne snage kapitalu i podvrgavanje njegovim diktatima.[04]. Kapital, s druge strane, bez najamnog rada ne može djelovati kao kapital. Novac koji na tržištu ne nalazi najamni rad kao robu ponuđenu na prodaju, nikad se neće realizirati kao kapital[05], ma kolika bila potencijalna "poduzetnička ingenioznost" njegova vlasnika.

Taj uvid otkriva puni značaj Marxova određenja kapitala kao *društvenog odnosa* (a ne tek određene kvantitete novca i proizvodnih sredstava). Ujedno otkriva i prirodu tog društvenog odnosa kao odnosa uzajamne strukturne ovisnosti kapitala i rada. Iza retoričke fasade apologetskih teorija koje tržišne odnose vide kao rezultat zbroja slobodnih interakcija slobodnih pojedinaca, stoje strukturna zavisnost i prinuda. Samo tržište se pritom otkriva kao instanca prijenosa strukturnih imperativa inherentnih kapitalističkom načinu proizvodnje i scena njihove realizacije:

Tržišta različitih oblika postojala su tijekom cjelokupne zabilježene povijesti, a nedvojbeno i prije toga. Ljudi su razmjenjivali i prodavali višak vlastitih proizvoda na mnoge različite načine i u mnoge različite svrhe. No tržište u kapitalizmu ima distinktivnu funkciju bez presedana. Gotovo sve što se u kapitalističkom društvu proizvodi, proizvodi se kao roba za tržište. No, čak i fundamentalnije od toga, i kapital i rad u potpunosti ovise o tržištu za osiguranje osnovnih uvjeta vlastite reprodukcije. Kao što radnici ovise o tržištu da bi prodali svoju radnu snagu, tako i kapitalisti ovise o njemu za kupnju radne snage i sredstava za proizvodnju, ali i za realizaciju svojih profita prodajom dobara i usluga koje radnici proizvode. Ta ovisnost tržištu osigurava ulogu u kapitalističkim društvima bez presedana, ne samo kao jednostavnom mehanizmu razmjene ili distribucije, nego kao ključnoj determinanti i regulatoru društvene reprodukcije. Uspon tržišta kao determinante društvene reprodukcije pretpostavljao je njegov prodor u proizvodnju osnovne životne potrepštine: hrane.[06]

Historijsko upućivanje Ellen Meiksins Wood na centralnost komodifikacije proizvodnje hrane i zadovoljenje prehrambenih potreba putem tržišta (koje se mora proširiti i na zadovoljenje ostalih egzistencijalnih potreba) upućuje na temeljnu asimetriju moći unutar odnosa uzajamne ovisnosti kapitala i rada. Radnik je, u pravilu, s gledišta potrebe vlastite reprodukcije ovisniji o kapitalu, nego kapitalist o njemu. Kapitalist koji ne nalazi radne snage na tržištu rada, neće se moći reproducirati kao kapitalist, ali to u pravilu ne dovodi u pitanje njegovu biološku reprodukciju: novac kojim raspolaže

01 Marx, K, Engels, F. (1998). *Komunistički manifest*. Zagreb: Arkzin, str. 89-90.

02 Za Marxov detaljan prikaz problematike "proširene reprodukcije" vidi: Marx, K. (1974). *Kapital I*. Beograd: Prosveta, str. 511-540.

03 Polanyi, K. (1999). *Velika Preobrazba: Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Jesenski i Turk, str.107.

04 Neposredni proizvođač koji bi raspolagao sredstvima za proizvodnju, na tržištu bi prodavao proizvode svoga rada, ne vlastitu radnu sposobnost kao robu – ne bi bio najamni radnik. Pitanje je, dakako, bi li u razvijenom kapitalizmu mogao konkurirati s produktivnošću kapitalističkih proizvođača. Historijski gledano, međutim, konkurencija s kapitalističkim proizvođačima postaje sve naglašeniji faktor guranja samostalnih proizvođača u klasu najamnih radnika tek kada je kapitalistički način proizvodnje postao toliko rasprostranjen da određuje normu produktivnosti. Marx je društveno dinamični karakter te norme izrazio konceptom "društveno potrebnog radnog vremena". U uspostavljenom kapitalističkom načinu proizvodnje, ono postaje mehanizam eksproprijacije nekonkurentnih samostalnih proizvođača. Konkurentski pritisak koji se prenosi mehanizmima tržišta tako u tendenciji predstavlja nastavak procesa inauguriranog procesom "prvobitne akumulacije". Nasilje koje je pratilo taj proces sada poprima prije svega oblik "nijeme ekonomske prinude". No, učinak je isti: razdvajanje sve većeg broja populacije od sredstava za proizvodnju i njihovo pretvaranje u najamne radnike s jedne, i koncentracija vlasništva nad sredstvima za proizvodnju na strani kapitala s druge strane. Za prikaz historijske geneze kapitalističkog načina proizvodnje kao agrarnog kapitalizma u Engleskoj vidi: Aston, T.H. i Philpin, C.H.E. (ur.) (1985). *The Brenner Debate, Agrarian Class Structure and Economic*

omogućit će mu zadovoljenje reproduktivnih potreba. Radnik će biti bitno ranije prisiljen na povratak na tržište rada. Ekonomska zavisnost za njega je bitno neposrednije i egzistencijalna zavisnost, nego što je to za kapitalista. Ovisnost njegove egzistencije o tržištu kao posredniku zadovoljenja vlastitih potreba tako vrši i disciplinsku i potencijalno ideološku funkciju, u mjeri u kojoj pozicija ovisnosti o kapitalu za radnika vodi u percepciju kapitala kao izvora sredstava njegove vlastite egzistencije, i to u dvostrukom smislu: kao izvora nadnica i izvora roba koje kupuje.[07]

Ovisnost radnika o kapitalu za vlastitu reprodukciju je *sine qua non* kapitalističkog načina proizvodnje. Ona predstavlja temeljnu značajku "proleterskog stanja". Logika reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje zahtijeva da dovoljno velik dio stanovništva ostaje u tom stanju (ili bude svježe gurnut u njega), ovisno o (u određenom povijesnom trenutku datim) potrebama akumulacije. Ni historijske promjene u klasnoj kompoziciji društvenih formacija utemeljenih na kapitalističkom načinu proizvodnje, ni promjene važećeg historijskog standarda reprodukcije radne snage tu fundamentalnu činjenicu ne dovode u pitanje. Tamo gdje bi se to ipak dogodilo, bila bi ugrožena sama reprodukcija kapitalističkog načina proizvodnje. Reprodukcija kapitala kao društvenog odnosa ne znači ništa drugo nego reprodukciju klase kapitalista i klase najamnih radnika, u odnosu uzajamne zavisnosti koji smo opisali. Taj temeljni uvid, čiji značaj često izmiče ne-marksističkim klasnim teorijama, objašnjava status kapitala i proletarijata kao fundamentalnih, konstitutivnih klasa u kapitalističkom načinu proizvodnje, neovisno o postojanju i demografskom opsegu drugih klasa.

Sažmimo ukratko dosadašnji tok izlaganja. Nasilno razdvajanje velikih dijelova stanovništva od sredstava za proizvodnju bio je uvjet mogućnosti uspostave kapitalističkog načina proizvodnje. No, ono ne predstavlja samo konstitutivan moment njegove historijske inauguracije, nego se uvijek iznova reproducira ujedno kao strukturni uvjet i rezultat reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje. Reprodukcija stanovništva čije ga potrebe samoreprodukcije vežu u odnos zavisnosti o kapitalu i prisiljavaju ga da mu se, uvijek iznova, prodaje kao roba na tržištu nerazdvojan je aspekt svakog kapitalističkog društva.

Uloga države u reprodukciji kapitalističkog načina proizvodnje

Utvrđivanje strukturne nužnosti kontinuirane reprodukcije klase najamnih radnika za kapitalistički način proizvodnje nužan je aspekt analize sistemskih invarijanti koje ga određuju kao sustav. To, međutim, ne znači da je dostatan za razumijevanje konkretnih modusa regulacije te reprodukcije u povijesno konkretnim kapitalističkim društvima. Čak i ako se zadržimo na višoj razini apstrakcije, uvid o sistemskoj centralnosti tržišta kao regulatora društvene reprodukcije u kapitalizmu i dalje ostavlja otvoreno pitanje o uvjetima mogućnosti i mehanizmima reprodukcije samih tržišta. Tržišna razmjena pretpostavlja vlasnička prava nad robom koja se na njemu razmjenjuje. Privatno vlasništvo je po svojoj definiciji ekskluzivno, ono isključuje nevlasnike. Korištenje privatnog vlasništva uvjetovano je voljom vlasnika i njegovim pristankom. Da bi se taj inherentno ekskluzivni karakter privatnog vlasništva društveno realizirao, potrebne su institucije i mehanizmi koji će ga kanonizirati i efektivno jamčiti, što uključuje i upotrebu sile u njegovu obranu.[08] Tek ako su ti uvjeti zadovoljeni, postaju mogući poopćenje i stabilnost tržišnih odnosa i njihova društveno-regulativna efikasnost po kapitalističkim principima. Da bi tržište i ugovorni odnosi koji se preko njega realiziraju zadobili i zadržali centralni značaj regulatora društvene reprodukcije koji im u kapitalizmu pripada, potrebna je dakle instanca koja će stajati iznad njih i osigurati uvjete njihove uspješne reprodukcije. Iz toga proizlazi da:

> "Kao puka 'tržišna ekonomija' kapitalizam ne bi mogao postojati. Njegova unutarnja proturječja zahtijevaju djelovanje koje će biti usmjereno na materijalni opstanak, poredak i održanje društva u cjelini, i koje stoga mora stajati izvan neposrednog procesa oplodnje kapitala. To je moguće samo na onaj način na koji je političko zajedništvo [Gemeinschaftlichkeit] kapitalističkog društva jedino moguće: posredstvom države. 'Tržište' i 'država' stoga nisu opreke, nego nerazdvojivo upućeni jedno na drugo. Država kao aparat sile jamčenjem privatnog vlasništva i pravnih odnosa koji na njemu počivaju tek omogućuje postojanje tržišta. Država mora neprestano intervenirati u tržišne procese da bi osigurala njihovu funkcional-

Development in Pre-Industrial Europe, Cambridge: Cambridge University Press; te Meiksins Wood, E. (2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso.

05 Marx: "da bi svoj novac pretvorio u kapital, mora vlasnik novca da zatekne na robnom tržištu slobodnog radnika, slobodnog u dvostrukom smislu: da kao slobodna ličnost raspolaže svojom radnom snagom kao svojom robom, a da, s druge strane, nema na prodaju drugih roba, da je lišen svega, da je slobodan od svih stvari potrebnih za realizovanje svoje radne snage." (ibid.:156).

06 Meiksins Wood, E. (ibid.: 96-97.)

07 Za eksplikaciju tih momenata kroz sistematsku elaboraciju problematike "kapitala kao posrednika" društvenog rada i njegovih proizvoda, vidi: Lebowitz, M. (2003). *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*. New York: Palgrave Macmillan, posebno str. 87-100.

08 Za elaboraciju uske veze između ekskluzivnog karaktera privatnog vlasništva i problematike sile, vidi: Colin Barker, C. (2009). *Value, force, many states and other problems*; izlaganje održano na konferenciji Historical Materialism u studenom 2009. URL: https://sites.google.com/site/colinbarkersite/7---publications-and-papers-2006-

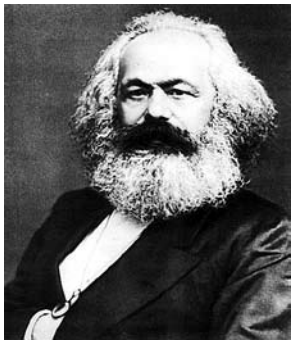

Karl Marx

> nost. Istovremeno, međutim, u svojim [materijalnim] temeljima ostaje ovisna o uspjehu tržišno reguliranog procesa kapitalističke valorizacije".[09]

Ovi uvidi omogućuju da se na pitanje "u kojoj mjeri država u kapitalističkim društvima predstavlja i funkcionalno *kapitalističku* državu?" već na ovoj razini apstrakcije pruži preliminarni odgovor. U mjeri u kojoj funkcionira kao efektivni jamac vlasničkih prava u uspostavljenom kapitalizmu, država *de facto* "jamči" i za reprodukciju fundamentalnih klasa na kojima kapitalistički način proizvodnje počiva: kapitalu jamči vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, radnicima vlasništvo nad njihovom radnom snagom. Reprodukcija kapitalističkih vlasničkih odnosa tako znači i reprodukciju klase najamnih radnika kao klase bez vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. U tom smislu, i neovisno o eventualnoj svjesnoj klasnoj pristranosti ili direktnoj instrumentalnoj podčinjenosti državnih aparata neposrednim interesima različitih grupacija kapitalista, država u kapitalizmu nužno poprima karakter klasne države. Klasna "neutralnost" pravnog sustava, univerzalna zaštita vlasničkih prava svih pripadnika svih klasa, predstavljaju efektivno jamstvo reprodukcije klasnih odnosa na kojima kapitalistički način proizvodnje počiva.[10] Tek na toj osnovi zakoni tržišta mogu učinkovito djelovati kao regulator društvenih odnosa i mehanizam putem kojega se najamni rad veže u odnos zavisnosti o kapitalu.

Već letimičan pogled na države u povijesno konkretnim kapitalističkim društvima otkriva, međutim, da se uloga države u njima nipošto ne ograničava na jamčenje vlasničkih prava. No, bilo bi u istoj mjeri uzaludno i teorijski pogrešno cijeli dijapazon aktivnosti i institucija koje su države u različitim kapitalističkim društvima razvile pokušati na historijski apstraktnoj razini "logički" izvesti iz temeljnih odnosa koji karakteriziraju kapitalistički način proizvodnje. Jamčenje i zaštita vlasništva predstavljaju strukturnu invarijantu i konstitutivni uvjet mogućnosti svakog kapitalističkog društva koje država mora osigurati. Time smo, međutim, identificirali tek strukturno nužan, ali povijesno nedostatan uvjet reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje. Druge uvjete, njihov utjecaj na formaciju funkcija države, razvoj njezinih institucija i modusa djelovanja u nekom povijesno konkretnom kapitalističkom društvu moguće je adekvatno odrediti i objasniti samo isto takvom, historijski konkretnom, analizom. Analitičko polazište pritom moraju prije svega biti sam povijesni proces akumulacije kapitala i njegov odnos prema potrebama društvene reprodukcije u cjelini, s posebnim težištem na uvjetima reprodukcije radne snage. Određenje tih momenata, međutim, nije moguće bez integracije pitanja o konstelaciji klasnih snaga u analizu, što onda nužno uključuje i pitanje političkih i ideoloških faktora.

Materijalni standard reprodukcije radne snage nije isti u svim kapitalističkim društvima, niti države u svima njima preuzimaju isti set funkcija. Uloga države u društvenoj reprodukciji, raspon i kvaliteta upotrebnih vrijednosti koje osigurava širokim slojevima stanovništva mimo tržišnih mehanizama alokacije i njihove inherentne ekskluzivnosti (tržište ne poslužuje one bez platežne moći!), i povijesno i geografski pokazuje dramatične razlike. Materijalistička analiza uzroka tih varijacija mora započeti s pitanjem razvijenosti proizvodnih snaga, njihovim stupnjem produktivnosti. Rast proizvodnih snaga zasigurno nije monokauzalna pogonska sila povijesnog razvoja koja ga linearnom putanjom gura u unaprijed zacrtanom smjeru. No, bilo bi teorijski pogrešno tretirati svijest o granicama eksplanatornog dometa nekog faktora kao dokaz njegove definitivne eksplanatorne ispraznosti. Stupanj produktivnosti proizvodnih snaga ne moramo uzdignuti do statusa univerzalnog i dostatnog kriterija za prognozu *budućeg* razvoja ljudske povijesti da bismo utvrdili njegovu nedvosmislenu centralnost za razumijevanje *dosadašnje povijesti* kapitalizma. Bez rasta produktivnosti ne bi bila moguća proizvodnja relativnog viška vrijednosti.[11] Bez koncepta relativnog viška vrijednosti postaje teorijski nemoguće objasniti mogućnost *istovremenog* rasta stope eksploatacije i materijalnog standarda reprodukcije radne snage.[12] Bez adekvatnog razumijevanja uvjeta mogućnosti tog istovremenog rasta, materijalna osnova "fordizma" kao "režima akumulacije" ostaje teorijska misterija.

No, upravo kriza "fordizma" historijski zorno ilustrira da razvoj produktivnosti sredstava za proizvodnju u kapitalizmu nije sam sebi svrha. On ostaje podređen teleologiji profitnog motiva i u njemu nalazi svoj jedini kriterij racionalnosti. Neovisno o materijalnoj produktivnosti nekog poduzeća ili industrijskog sektora, i neovisno o njihovu značaju za društvenu reprodukciju u

09 Hirsch, J. (2005). *Materialistische Staatstheorie: Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*. Hamburg: VSA-Verlag, str. 28. Kada govori o materijalnoj ovisnosti države o uspjehu oplodnje kapitala, Hirsch prije svega misli na ovisnost reprodukcije državnih aparata o poreznim prihodima, koji u pravilu rastu i padaju s konjunkturama ukupne ekonomske aktivnosti. Državu u kapitalističkom društvu tako i neposredni materijalni interesi njezine reprodukcije vežu uz uspjeh kapitalističke akumulacije. "Unutarnje proturječnosti" o kojima Hirsch govori na početku citata obuhvaćaju i endogeno krizne tendencije i inherentno klasno antagonistični karakter kapitalističkih društava, u kojima potencijalno prijeti politička mobilizacija "opasnih klasa", čiji "prekarni" uvjeti reprodukcije mogu rezultirati osporavanjem vlasničkih odnosa na kojima kapitalistički način proizvodnje počiva.

10 Ovdje se oslanjam na neke analitičke uvide tzv. "Staatsableitungsdebatte" (grubo prevedeno, rasprave o derivaciji države, ili, na engleskom "state derivation debate") koja se među marksističkim teoretičarima u Njemačkoj vodila 1970-ih. Prikaz često i barokno kompleksnog toka te rasprave može se naći u već citiranoj monografiji Joachima Hirscha. Za alternativne prikaze vidi npr.: John Kannankulam, J. (2009). Zur westdeutschen Staatsableitungsdebatte der siebziger Jahre. Hintergründe, Positionen, Kritiken. U: *Staatsfragen: Einführung in die materialistische Staatskritik*, Bremen: Associazione delle talpe/ Rosa Luxemburg Initiative Bremen, str. 42-57, dostupno na URL: http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/rls-papers_Staatsfragen_0911t.pdf. (gotovo svi prilozi u ovom zborniku predstavljaju zanimljive doprinose raspravama o materijalističkoj teoriji države); te: Altvater, E., Hoffmann, J. (1990). The West German State Deriva-

cjelini, s gledišta kapitala proizvodne aktivnosti prestaju biti racionalne onoga trenutka kada prestanu proizvoditi zadovoljavajuće profite. U kapitalističkom načinu proizvodnje proizvodnja profita ima primat nad materijalnom proizvodnjom, proizvodnja dobara i usluga puko je sredstvo u procesu valorizacije kapitala. Tu temeljnu lekciju su već na samome početku restauracije kapitalizma bile prisiljene apsolvirati i sve "tranzicijske" zemlje istočne Europe u kojima su s materijalnog gledišta proizvodno savršeno funkcionalni pogoni i cijele industrijske grane ugašene na temelju njihove navodno nedostatne efikasnosti. Kriterij za njezino utvrđivanje nije bilo pitanje zadovoljavajuće opskrbe stanovništva dobrima potrebnim za njihovu reprodukciju, nego procjena profita koje su bili u stanju proizvesti. Kada potrebe društvene reprodukcije i profitabilnost kapitala dospiju u otvorenu kontradikciju, rezultat je ili kriza akumulacije ili kriza društvene reprodukcije, ovisno o odnosu klasnih snaga i stupnju njihove mobilizacije.[13]

Neoliberalizam i stupanj proletarizacije

Stagflacijska kriza 1970-ih označila je kraj u ukupnoj povijesti kapitalizma iznimnog perioda kontinuirano visokih profitnih stopa poslije Drugoga svjetskog rata u razvijenim kapitalističkim zemljama. Time je i spremnost kapitala na prihvaćanje kontinuiranog rasta realnih nadnica ostala bez ekonomske osnove na kojoj je počivala. To ne znači da uspostava historijski iznimnog poboljšanja standarda reprodukcije radništva, značajan dio kojega je došao u obliku socijalnih usluga koje je pružala država, prije toga nije nailazila na otpor kapitala. No, visina profitnih stopa značila je da ti ustupci nisu ugrožavali uspješnu valorizaciju kapitala. Pored toga, i prividni porazi na razini neposrednih i kratkoročnih interesa, u cjelini gledano, na srednji su rok doprinijeli akumulaciji povećanjem ukupne potražnje i stvaranjem novih tržišta i polja ulaganja. Padom profitne stope, i ti aranžmani su dospjeli u duboku krizu. "Riješena" je sustavnim pritiskom na nadnice, radnička prava, socijalnu državu i institucije organiziranog radništva. Među važne aspekte tih "strukturnih reformi", s ciljem ponovnog podizanja profitne stope, treba ubrojiti i pad stope akumulacije u proizvodnom sektoru i bijeg kapitala na liberalizirana financijska tržišta, te sukcesivne valove privatizacije. Oba su procesa imala dalekosežne učinke na uvjete reprodukcije najamnog rada. Financijalizacija je podrazumijevala i progresivno zaduživanje radništva i inflaciju cijene imovine. S gledišta reprodukcije radništva, posebnu težinu ima rast cijene stambenog prostora. Ekspanzija kredita vodila je u inflaciju cijene stambenog prostora, rast cijene stambenog prostora stvarao je povratno potrebu za njegovim kreditnim financiranjem. Privatizacija širokog raspona dobara i usluga koje je prije pružala država u pravilu znači i rast cijena, što u uvjetima stagnirajućih ili padajućih nadnica predstavlja potencijalno dodatni izvor potražnje za kreditima.

Na fundamentalnijoj razini, međutim, komodifikacija upotrebnih vrijednosti, njihovo vezivanje uz robni oblik, znači da raste i uloga tržišta kao regulatora njihove proizvodnje i konzumacije. To podrazumijeva i veći stupanj zavisnosti najamnog rada o kapitalu – i kao izvoru nadnica i kao izvoru sredstava za potrošnju potrebnih za njegovu egzistencijalnu reprodukciju. Ako to uzmemo kao polazište za mapiranje historijskog razvoja uvjeta reprodukcije najamnog rada, dolazimo do zaključka da je neoliberalizam, u mjeri u kojoj ih veže u odnos neposrednije egzistencijalne zavisnosti o kapitalu, period naglašenog rasta stupnja proletarizacije širokih slojeva stanovništva. Historijski novum pritom predstavlja nikad prije zabilježeni stupanj osobne zaduženosti. Iako nema sumnje da ti procesi, u kombinaciji s kroničnom visokim stopama nezaposlenosti i prekarizacije radnih odnosa, koji također karakteriziraju neoliberalni period, pojačavaju neposredni disciplinski pritisak na najamni rad, na duži rok predstavljaju potencijalne izvore prijetnje po reprodukciju kapitalističkih društvenih odnosa. Kriza egzistencijalne i društvene reprodukcije nosi sa sobom i rizik njezine mutacije u krizu političke legitimacije postojećih društvenih odnosa.

*

Strategijski zadatak koji stoji pred svakom kapitalističkom državom je da osigura socijalnu koheziju bar u mjeri koja će jamčiti reprodukciju samog kapitalističkog načina proizvodnje. Za taj zadatak na raspolaganju joj stoje tri temeljne taktičke varijante koje, međutim, može na različite načine kombinirati u složenije taktičke mode-

tion Debate: The Relation betweeen Economy and Politics as a Problem of Marxist State Theory. *Social Text*, 24:134-155. Za anglofone rasprave, vođene dijelom i pod utjecajem njemačkih, vidi: Simon Clarke (ur.) (1991). *The State Debate*. New York: Palgrave. Relevantni su i radovi iz broja 43-1 (2011) časopisa *Antipode*, posvećenog problematici internacionalizacije države, pretežno s radovima njemačkih autora.

11 Za Marxovu elaboraciju koncepata apsolutnog i relativnog viška vrijednosti, vidi: Kapital I, str. 447-469. Michael Lebowitz u *Beyond Capital* sistematično elaborira dalekosežne konzekvence Marxova tretiranja problematike relativnog viška vrijednosti pod logikom argumentacijskog slijeda motiviranom pretpostavkom o konstantnosti kvantitete sredstava za potrošnju koja ulaze u reprodukciju radne snage. Njegova kritička revizija tretmana problematike relativnog viška vrijednosti u prvom tomu Kapitala na temelju rekonstrukcije predviđenog, a nikad napisanog toma o najamnom radu predstavlja važnu intervenciju u suvremene marksističke rasprave.

12 I mehanicistički naivno formulirane teze o nužnosti apsolutne imizeracije i brzopleta "opovrgavanja" Marxa na temelju njihova odbacivanja kao teorijsko ishodište dijele nerazumijevanje koncepta relativnog viška vrijednosti i njegovih punih teorijskih i historijskih konzekvenci.

13 To ilustrira i dosadašnji rasplet krize eurozone. Pod prijetnjom kolapsa europskog bankarskog sustava u slučaju lančanih državnih bankrota, europske vlasti su, čini se, financijsku krizu odlučile "riješiti" tako da ju instrumentima politike štednje pretvore u krizu poopćene društvene reprodukcije.

le: 1) težištem na socijalnoj integraciji kroz zadovoljenje dijela aspiracija radničke klase (model "države blagostanja"); 2) težištem na represivnom aparata kao sredstvu pacifikacije "opasnih klasa" (različiti oblici autoritarizma); i 3) težištem na ideološkoj integraciji (prije svega: nacionalizmi i rasizmi različitih oblika koji klasni antagonizam zaklanjaju i neutraliziraju mobilizacijom narativa o grupnoj homogenosti i homogenosti njezinih interesa). Kao opće pravilo pritom možemo istaknuti: što je manja uloga prvog instrumenta (socijalne integracije), to će u tendenciji veći naglasak pasti na preostala dva.

U doba sve oštrijeg napada na institucije na kojima je taktička varijanta prvog scenarija počivala, slika budućnosti poprima mračne obrise. No, u povijesnim procesima nema mehaničkih kauzalnosti. I sistemski inherentne tendencije se moraju realizirati i potvrditi u borbi s protu-tendencijama. Ako je kapitalistička država nužna za reprodukciju kapitalističkog načina proizvodnje, to ju ujedno čini i prizorištem borbe za njegovo osporavanje. Mnoge od njezinih institucija koje su danas mete neoliberalnog napada, ne bi ni postojale da nije bilo organiziranih snaga koje su se borile protiv jednoznačne i neposredne funkcionalizacije države kao instrumenta interesa kapitala. Institucije socijalne države su historijski rezultat borbe u kojima je kapitalistička država bila prisiljena preuzeti mandat aktivne skrbi o reprodukciji radničkih klasa na materijalnom nivou koji je danas u koliziji s potrebama valorizacije kapitala. Val rekomodifikacije njezinih usluga i funkcija signal je "neodrživosti" tog historijskog aranžmana s gledišta procesa valorizacije. Za radničke klase to znači da su institucionalni okvir i instrumenti borbe protiv diktata kapitala uvelike već određeni, i one će biti prisiljene pronaći načine da se njima posluže za postizanje vlastitih interesa. Prepustiti ih drugoj strani bez borbe značilo bi kapitulaciju pred perspektivom dugotrajne degradacije uvjeta njihove egzistencijalne reprodukcije. Obrana institucija socijalne države pritom ne može biti cilj sam po sebi. Ona je tek nužan korak na bitno dužem i složenijem putu. Prvi zadatak je dekomodifikacija što šireg raspona upotrebnih vrijednosti nužnih za reprodukciju širokih slojeva stanovništva. Svi sljedeći ovisit će o stupnju uspjeha ili neuspjeha u postizanju ovog prvog.

DESDE EL PUEBLO PARA EL PUEBLO
·LIBERTAD
·CONCIENCIA
·CONVICCIÓN
·CONSENSO
Anticonformismo

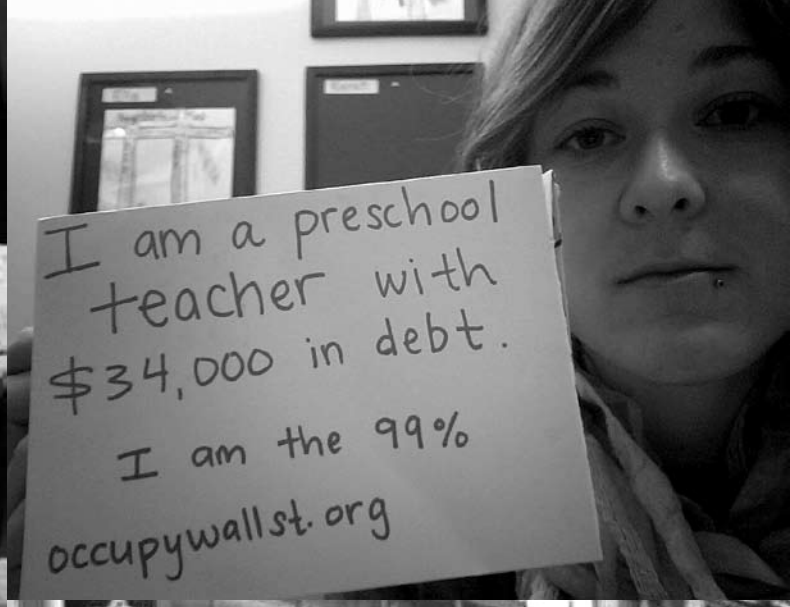
I am a preschool teacher with $34,000 in debt.
I am the 99%
occupywallst.org

PLEASE
DO NOT STEP ON THE CHALK ART I GOT ARRESTED FOR IT!

I'M SO ANGRY I MADE A SIGN
hmv
CUTS

Hey 1%,
Think you can support 2
adults plus a kid with
medical issues on 1 middle
class income?
Hey 1%,
We played by your rules.
Went to top ranked schoo
Got Master's Degrees.
Supported ourselves

YOU SHOULD BE HERE!!!!
#OCCUPYTHEHOOD

DOUZINAS, COSTAS

Buntovnički trgovi: Neposluh, otpor, pobuna

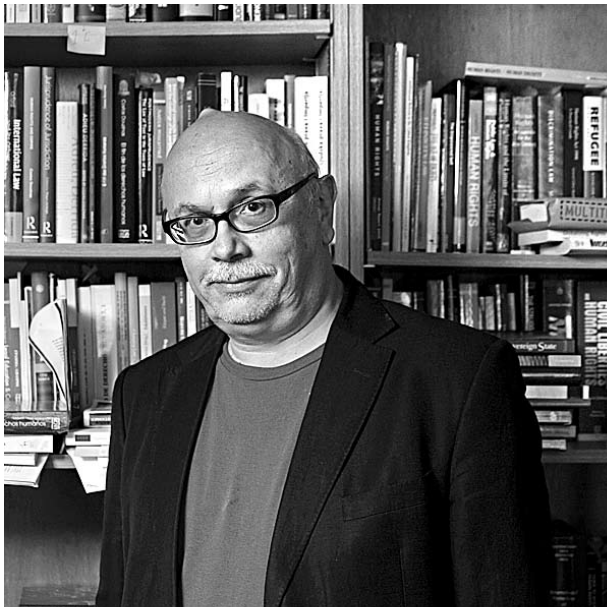

DOUZINAS, COSTAS

Buntovnički trgovi: Neposluh, otpor, pobuna

Posljednjih deset godina iskusili smo relativno nov, ali stalan niz protesta, nemira, pobuna i revolucija koji između ostaloga uključuje pariška pregrađa 2005. i 2007., prosinac 2008. u Ateni, arapsko proljeće, španjolski pokret *indignados* i grčki pokret *Aganaktismenoi*, kolovoz 2011. u Londonu te pokrete *Occupy*. Neki od ovih događaja planuli su nakon neočekivanog katalizatora, kao što je bilo ubojstvo Grigorisa u prosincu 2008. u Ateni, samožrtvovanje Mohammeda Bouazizija u Tunisu ili Marka Duggana u Londonu. Ali upravo redovitost čini njihovo pojavljivanje nepredvidljivim, a njihovo zbivanje izvjesnim.

Ta se postojanost ne može objasniti samo tehnološkom inovacijom, *facebook* revolucijom, niti je ona puka slučajnost. Klasična politička znanost opsjednuta makinacijama vođa, stranaka i mehanizama ne može izaći na kraj s ovim spontanim pobunama koje najčešće nemaju vođe. Slično tome tradicionalna klasna analiza ne može u potpunosti razumjeti uređenje i politiku postfordističkog kapitalizma.

Trgovi i politička praksa puno su napredniji i predstavljaju izvrstan korektiv teoriji. U pokušaju da razumijem tendencije naše društveno-političke konjunkture predstavit ću tri teorijska argumenta. Najprije, nove tipove otpora u nastajanju koji redefiniraju politiku; kao drugo, ekonomski i društveni krajolik biopolitičkog kapitalizma te, konačno, širu politiku prava.

Anomija, neposluh, otpor

Ideološki protunapad vlasti organiziran je oko pojmova "anomije" i vladavine prava. Zakon i zakonitost odabrani su kao povlašteno polje za obranu njihovog silnog legitimacijskog deficita. Tipična izjava grčkog ministra javnog prometa Reppasa iz prošle godine navodi kako vlada neće "Grčku izložiti riziku međunarodne ozloglašenosti i marginalizacije, što je sudbina zemalja obilježenih anomijom. Napad na društvenu prihvatljivost muktaša (*free-rider*) i politička demontaža simulakruma njegove progresivnosti nalazi se na prvom mjestu."

Anomija, Durkheimova anomija označava stanje bez pravila, pomanjkanje ili odsutnost zakona. Spomenuti ministar, kojega je vjerojatno savjetovao neki neupućeni profesor prava, neispravno je upotrijebio termin

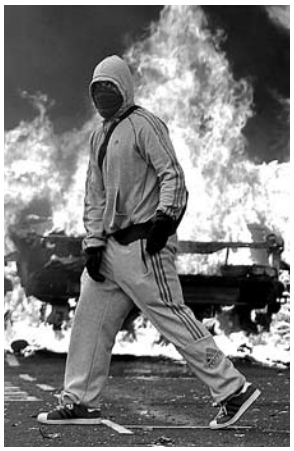

London 2011.

"anomija". On je zapravo osuđivao paranomiju, ilegalnost, nezakonitost ili kriminalitet. U svom očaju vlada kao anomiju osuđuje ono što zovemo "građanski neposluh" i njegove napredne oblike masovnog otpora i pobune. Panorama najčešćih tipova otpora može se predstaviti trima toponimima, zgrada Ypatia (to je otpor "ljudskog bića"), Keratea i pokret "ne mogu platiti, neću platiti (otpor građanina) i stanica Syntagma (otpor direktne demokracije u nastajanju).

300 *sans papiers*, imigranata bez dokumenata iz Magreba pronašlo je sklonište u zgradi Ypatia za vrijeme četrdesetodnevnog štrajka glađu. Oni su bili žrtve obojega, i *booma* i sloma. Živjeli su i radili u Grčkoj i do deset godina, radeći poslove koje su Grci odbijali raditi za komadić minimalne nadnice bez ikakve socijalne sigurnosti. Sad, u trenutku ekonomske krize oni su izbačeni. Štrajk *sans papiersa* potvrdio je da ljudska prava zapravo ne pripadaju ljudima, već izgrađuju stupnjevanu ljudskost, između posve ljudskog, manje ljudskog i neljudskog bića. Kako bi tražili minimalnu ljudskost, ljudskost koju stvaraju *papiers*, dokumenti i dosjei, pridružena zakonska prava i društveno priznanje, morali su doći na rub smrti. Kad se radi o onim isključenima, da biste postali ljudsko biće, morate (biti spremni) umrijeti. To je kasnomoderni obrat dijalektike gospodara i roba. Radi se o virtualnom robu, koji mora riskirati život kako bi dospio na razinu inferiorne ljudskosti. Tako su *sans papiers* postali mučenici i *homines sacri*, svjedoci i žrtvena janjad.

Vlada je naposljetku prihvatila većinu njihovih zahtjeva nakon što je poslije četrdeset dana nekoliko njih hospitalizirano radi trajnog oštećenja organa koje je moglo biti smrtonosno. Oduzimajući Suverenu moć da "gospodari životom i smrću", postali su jedini slobodni ljudi u Ateni. Istovremeno su podsjetili Grke na Suverenovu teološko-političku suštinu, upozoravajući na već povrijeđen suverenitet, napušten i predan stranim silama.

Pokrete Keratea i "ne mogu platiti, neću platiti" vjerojatno je lakše identificirati. Oni su tipični primjeri otpora protiv mjera koje napadaju grupne ili lokalne interese. Planirano smještanje deponija u Kerateji, deponija sjeverno od Atene, a što je odlučeno bez odgovarajućih konzultacija i bez razmatranja alternativa, uništilo bi okoliš i imalo nepovoljne učinke na vrijednost nekretnina. Nakon dva mjeseca borbi između specijalne policije i lokalnog stanovništa vlada je konačno odustala od planova. Pokret "ne mogu platiti" je općenitiji/proširenijі. Porast cestarina i cijena javnog prijevoza u 2010., nametanje novih posebnih poreza na prihod te glavarina na nekretnine koja se ubire putem računa za struju u 2011., nametnuli su daljnja nepravedna opterećenja siromašnim obiteljima i obiteljima iz niže srednje klase koje su već izgubile velik dio svoga dohodka zbog rezanja plaća i povećanja poreza.

Ovo su različiti slučajevi građanskog neposluha. Za prosječnu osobu neposluh predstavlja duboko moralnu odluku da prekrši zakon. To je najjači znak da moralnost građana i građanski duh nisu odumrli kao što je to slučaj s političarima. Neposluh se događa kad netko dogura do točke kad sam sebi kaže "što je dosta, dosta je – ne mogu to više trpjeti" i kad je spreman da riskira kaznu. Odluka da se otkaže poslušnost zakonu teška je odluka, istodobno neizbježna i traumatična.

Prema tome, moglo bi se tvrditi da je građanski neposluh "opasna sloboda", on predstavlja moralnost na njezinom najvišem nivou. U normalnim okolnostima moralnost i zakonitost predstavljaju dva različita tipa ukrštene, ali ne i identične dužnosti: izvanjsku dužnost da se slijedi zakon (u formalnom smislu heteronomnu dužnost) i internu moralnu odgovornost koja sebstvo obavezuje na koncepciju dobra (autonomije). U slučajevima neposluha ove dvije dužnosti dolaze u sukob. Kad u tim rijetkim prilikama izaberemo tešku slobodu i pravdu protiv protuustavne ili neprincipijelne zakonitosti ili jednostavno zla, postajemo privremeno autonomni. Ova vrsta autonomije ne postoji za one koji vjeruju da je moralnost i zakonitost jednostavna pokornost izvanjskom kodeksu. Obaveza da se pokoravamo zakonu je apsolutna jedino kad je prati sud da je zakon moralno ispravan i demokratski legitiman. U neposluhu autonomija i egzistencijalna sloboda privremeno koincidiraju.

Stanica Syntagma

Stvari su se 25. svibnja promijenile. Šareno mnoštvo muškaraca i žena svih ideologija, dobi, zanimanja, uključujući i mnoge nezaposlene, koje je sebe nazivalo ogorčenima, započelo je okupaciju trga Syntagma (ustav) nasuprot parlamentu u Ateni te javne prostore u drugih 60

Atena 2011.

gradova. Dnevne okupacije i skupovi, koji su ponekad brojili i do 250.000 ljudi, bili su mirni, uz policiju koja je motrila s distance. Prijestupnici su se okomoli na pauperizaciju grčkih radnika, gubitak suvereniteta koji je zemlju pretvorio u neokolonijalno leno bankara i Njemačke, te pretvaranje dinastičke parlamentarne demokracije u korumpiranu, klijentelističku državu s golemom utajom poreza od strane bogatih. Političke stranke i barjaci nisu poželjni, ali članovi stranaka su prisutni.

Tisuće ljudi sastajalo se na dnevnim skupštinama sve do kraja srpnja. Upadljive su paralele s klasičnom atenskom agorom koja počinje nekoliko stotina metara dalje. Onima koji žele govoriti dodjeljuje se broj i na podij ih se poziva u trenutku kad taj broj bude izvučen, podsjetnik na to da je većina funkcionera u klasičnoj Ateni izabrana ždrijebom. Govornici se strogo drže dogovorenog prostora od dvije minute kako bi dozvolili da ih sudjeluje što je moguće više. Skupština se vodi uspješno bez uobičajenog prekidanja javnog govora neugodnim pitanjima. Teme se kreću od organizacijskih pitanja do tipova otpora i međunarodne solidarnosti, ekonomskih i društvenih alternativa i ustavne reforme. Nijedno pitanje ne isključuje se iz prijedloga i rasprave. U dobro organiziranim tjednim debatama pozvani ekonomisti, pravnici i politički filozofi predstavljaju alternative razmatranja krize.

Visoko artikulirane debate na Syntagmi diskreditirale su otrcanu mantru kako je većina pitanja javnih politika suviše tehnička za obične ljude te ih stoga moramo prepustiti stručnjacima. Spoznaja da *demos* ima više kolektivnog *nous* od svakog vođe, konstitutivno uvjerenje klasične agore, sad se vraća u Atenu. Prijestupnici su pokazali da se parlamentarna demokracija mora nadopuniti svojom direktnijom verzijom. To je pravovremeni podsjetnik budući da je politička reprezentacija zapala u neprilike diljem svijeta, kao rezultat očitog i upadljivog opadanja demokracije.

Mjere štednje vode Grke u opaku neimaštinu: rast od - 6 posto u ovoj trećoj godini recesije, rezanje javnog sektora za 30%, plaća i mirovina svih državnih službenika za 50%, od kojih će do 200.000 izgubiti posao u sljedeće 4 godine, ukidanje kolektivnog ugovaranja i silno smanjenje minimalnog dohotka. Mjere štednje su nezaposlenost dovele na 17%, a nezaposlenost mladih na 50% što me je navelo da skujem termin genecid. Liječenje mjerama štednje je puno gore od oboljenja.

Budući da je otpor jačao, vlada je pribjegla nečuvenoj policijskoj represiji. Na dane 28. i 29. lipnja protiv mnoštva okupljenog na Syntagmi upotrijebljene su tri tone suzavca i drugih kemikalija, što prema podacima Grčkog medicinskog udruženja i atenskog odvjetništva odgovara ratnim zločinima. Nakon tih nemira policija koja je opkolila Syntagmu na koncu je krajem srpnja nasilno uklonila logorište. Početkom rujna počeo se manji broj ljudi ponovo skupljati, ali brutalna policijska represija pokazuje da je vlada odlučila da neće dozvoliti ponovnu trajnu okupaciju simboličkoga trga.

Od Le Bona i Freuda do McDonalda i Canettija, masa se smatra prijetećom, iracionalnom gomilom ili zvijeri, ženskom i emocionalnom hordom kojom se lako manipulira i koja libidinalno investira u vođu ili neku totalitarinu ideju. Politička filozofija, s druge strane, dijeli teoriju i institucije politike prema njihovom pristupu tom mitskom entitetu, narodu. Pritom dominira pozicija političkih teologa koji su propagirali ujedinjenje u Levijatanu, Državi ili Suverenu. Savršena podloga i sugovornik tom smrtnom Bogu jest homogenizirani narod ili nacija ili klasa. Sve su to diskurzivne konstrukcije, zamišljene zajednice. Na koncu oni su prevladali u političkom krajoliku i razvili različite teorije reprezentacije, liberalne ili republičke. Za drugu stranu, od Spinoze do Negrija i Hardta, temeljna politička kategorija je mnoštvo, mnogostrukost singulariteta koja djeluje javno i kolektivno, ali pritom ne postaje jedno tijelo, zajednički entitet. Po Hardtu i Negriju mnoštvo u kasnom kapitalizmu zamjenjuje društvenu klasu, budući da je istodobno i tvorevina ujedinjenja imperija društvenog prostora i njegova potencijalna zla kob.

Syntagma izmiruje i nadilazi ta dva pristupa, stvarajući nešto novo i inovativno. Mnoštvo Syntagme, za razliku od Hardtovog i Negrijevog, nije apstraktna društvena kategorija već materijalno okupljanje ljudi u javnim prostorima, masa, sa zajedničkom političkom željom, radikalnom promjenom političkog sistema. Ali za razliku od Le Bonove i sociološke koncepcije mase, ovo nije nijema već govoreća masa, njome se ne manipulira i ne zapovijeda, već ona raspravlja, odlučuje i djeluje. Ona nema predstavnike i vođe, već jedino svoju vlastitu direktno demokratsku akciju. Prema Aristotelu *demos* je mnoštvo koje se okuplja u javnom prostoru, raspravlja i odlučuje o zajedničkim pitanjima. *Demos* je mnoštvo na skupštini. Syntagma se laća teorije mase i mnoštva u praksi direktne demokracije.

DOUZINAS, COSTAS
Buntovnički trgovi: neposluh, otpor, pobuna

Nadalje, Syntagma nanovo artikulira odnos naroda prema prostoru i vremenu. Javni prostori, posebno trgovi predani su dokolici i komercijalnim aktivnostima te blago erotskim susretima. Syntagma trg pretvara u javni prostor u kojem različite singularnosti zajednički postoje, raspravljaju, odlučuju i djeluju zajedno. Ideal javnosti vraća se svom izvornom susretanju su-postojanja na otvorenom prostoru s njegovim zasebnim prostornim i vremenskim aspektima, nešto što okupacije sveučilišnih zgrada ne mogu ponuditi.

Syntagma je protuhegemonijska protokonstitucionalna moć na dva načina. Protivno parlamentu ona izvodi princip političke ne-reprezentacije i unaprijed pokazuje kako bi se ustavna struktura mogla promijeniti da uvede aspekte direktne demokracije. Uza sve to, ona je protuhegemonijska i zato što zrcali i preokreće organizaciju države. Brojne grupe organiziraju i nude glavne javne servise: tu je medicinska grupa s klinikom u šatoru, medijska, umjetničke i kulturne grupe, *cool* grupa (zaštitari), grupa za hranu i vodu, grupa za čišćenje itd. Njima se upravlja demokratski i uspješnije negoli bilo kojim državnim odjelom. Medijska grupa je bila tako dobro organizirana i profesionalna da sam komentirao kako bi, da se ovi nezaposleni doktori znanosti kao grupa prebace u odjel za porezne prihode, utaja poreza bila ozbiljno ograničena. No za razliku od državnih organa grupe i dnevne narodne skupštine raspravljaju o svakom prijedlogu direktno, odlučuju i djeluju.

Što se tiče organizacije vremena, Syntagma slijedi regularnost rada. Grupe i narodne skupštine sastaju se svaku večer u 19.30 nakon posla. Glavni skupovi održavaju se nedjeljom, s time da su prve tri nedjelje na trgove izvele blizu milijun ljudi (47% stanovništva bilo je na trgovima, a 83% odobrava njihove akcije). To je javni i politički izraz nematerijalnog rada kakav dominira postfordističkim kapitalizmom. Direktna demokracija Syntagme je opći intelekt na skupštini.

Vrijeme Syntagme organizirano je u jednakim segmentima. Vrijeme je raspoređeno strogim aksiomom jednakosti. Tkogod se nalazi na trgu ima pravo da u jednakoj dionici vremena izloži svoja gledišta. Gledištima nezaposlenih i onom sveučilišnog profesora dodijeljeno je jednako vrijeme, o njima se raspravlja jednakom silinom i oba su stavljena na glasanje kako bi se usvojili. Čim se odluči o tematskoj skupštini, nominiraju se i izglasavaju stručni govornici. U mom slučaju bila su četiri govornika, dodijeljeno je 13 minuta po govorniku, jedna minuta za pitanje, tri minute za odgovor, i toga se strogo pridržavalo.

To je direktna demokracija na djelu. Masovna mirna i demokratska protuhegemonija dovodi u pitanje postpolitičku moć i na dnevni red stavlja pitanje funkcioniranja moći. Biopolitički projekt kontrole individualnih tijela i umova i pretvaranja ljudi u popustljivo tijelo politički propada. Upravo toga se moć najviše boji.

Biopolitički neoliberalizam

Biopolitički neoliberalizam i uslužna ekonomija ne proizvode samo robu za subjekte, oni stvaraju subjekte. U taj proces uključene su materijalne, društvene, afektivne, etičke i kognitivne strategije. Na materijalnoj strani radni ljudi su uklopljeni u kasnokapitalističku uslužnu ekonomiju s njenim naglaskom na potrošnji pomoću privatnog i javnog duga i potrošnje. Subjekt je integriran u ekonomiju, društvo i politiku bez medijacije. Ljudi se tretiraju kao žudeće i potrošačke mašine, a dug za potrošnju postaje glavni motor ekonomije. Ovo je, međutim, oslabilo posredničke institucije kao što su stranke, sindikati, crkve, te čak i NGO-e koji su se profesionalizirali i gube redovne članove. Ovi razvoji su oslabili princip reprezentacije, od opće političke do lokalne i radne razine. Novonastajuće postdemokratsko stanje stručnog upravljanja dodatno je potkopalo odanost predstavničkim institucijama.

Zadužena radnica bijelog ovratnika ima povećan udio u uspješnosti financijskog kapitalizma. Ona je prihvatila to da su sloboda potrošačkog izbora i osobna odgovornost glavni kriteriji uspješnosti. Ali ta atomizacija populacije je istovremeno i ahilova peta kasnog kapitalizma. Radnica se može povući naglo, pa čak i nasilno, ako se izjalove glavni parametri njezine integracije. Ukoliko pukne jedna od karika u integracijskom lancu, popušta, pa se i urušava cjelokupna psihološka i politička arhitektura. To se može dogoditi iznenadnim gubitkom posla, značajnim pogoršanjem u životnim uvjetima ili očekivanjima, napadom na osobno ili nacionalno dostojanstvo, izigravanjem želja ili obećanja. Može buknuti nakon nakupljanja poniženja i poraza. Ili pak kao katalizator može djelovati neki neočekivani događaj. Smrt Grigorisa u prosincu 2008. ili Marka Duggana u

Andreas Papandreou

Londonu u kolovozu 2011. simbolički su kondenzirali preobilje nedaća i doveli do pobuna i nemira. To je bilo očito nakon financijskog sloma 2008., a sad doseže nečuvene razine u velikoj biopolitičkoj reorganizaciji subjektivnosti za vrijeme mjera štednje. U Grčkoj je na djelu upravo nasilni i ubrzani obrat biopolitičkih strategija posljednjih 30 godina.

Mjere štednje proturječe prioritetima prethodnih 30 godina i obrću ih. Nakon uvođenja eura vlada je propagirala potrošnju i hedonizam kao osnovni način povezivanja privatnih interesa sa zajedničkim dobrom. Radilo se o narodnom kapitalizmu Margaret Thatcher na grčki način: jednostavni i jeftini krediti, poticanje burze, podmićivanje ljudi da prebace svoje ušteđevine u državne vrijednosnice i dionice, vrtoglavi rast vrijednosti nekretnina. Ovo su postali glavni instrumenti ekonomskog rasta u društvima koja su napustila primarnu i sekundarnu ekonomiju. Istovremeno oni su propagirani kao poticaji i kriteriji osobnog napredovanja, društvene mobilnosti i sreće. "Opsceni" otac psihoanalitičke teorije neprestano je govorio Grcima da "uživaju", "kupuju", "troše", žive kao da im je to posljednji dan u životu. Papandreou senior je pravi primjer te politike životnog stila.

Aktualne mjere radikalno okreću ovaj trend i nameću novu i neobuzdanu biopolitičku administraciju populacije i pojedinaca. Na kolektivnoj razini one dijele Grke prema zaposlenju, profesiji, dobi, rodu i rasi te zahtijevaju radikalne promjene ponašanja radi "nacionalnog spasa". Na početku su mjerama bili izloženi samo slabo plaćeni i umirovljenici, a naposljetku su uključeni svi. Od Grka se zahtijeva da svoje ponašanje prilagode "potrebama" nacije i da se pokore ekstenzivnim kontrolama čija je svrha spasiti društveno zdravlje. One pokrivaju svaki aspekt života od osnova poput hrane, struje i odjeće (23% poreza na kebab za ponijeti) do zdravstva, obrazovanja, socijalnog osiguranja i slobodnog vremena. Svaki sljedeći val mjera širi obim primjene te doseže sve više populacijskih grupa. Sad je vir povukao i srednju klasu i stvara uistinu suženu sredinu.

Od politike osobne želje i uživanja (naredba super-ega glasila je "uživaj") sad smo se prebacili na strategiju spašavanja populacije, genetske informacije nacije, ostavljajući na cjedilu njezine pojedine članove. Primjećujemo da su dvije strane biopolitike, upravljanje stanovništvom i kontrola individualnog ponašanja i dobrobiti, raščlanjene i nasilno preinačene. Grčka je laboratorij u kojem se testira budućnost europskog čovjeka u uvjetima ekstremne oskudice. Radi se o moralnoj i kulturnoj katastrofi koja će redefinirati društvene veze, etos ljudi i njihov osjećaj za sebe i odnose s drugima dugo nakon što je nadvladan neodgodivi problem dugovanja.

Pravo u kasnom kapitalizmu

Prethodna analiza građanskog neposluha pripada liberalnoj pravnoj znanosti. Ali konstitutivne argumente 60-ih danas je širom svijeta zahvatio novi tip demokratskog neposluha koji pruža otpor i pokušava osujetiti propast politike u njezinoj postdemokratskoj fazi. To što su političke elite kao povlaštene terene konfrontacije izabrale zakon i zakonitost na sveučilišne profesore prava natovaruje povećanu odgovornost.

Kasni kapitalizam je promijenio funkcioniranje pravnog sustava na dva komplementarna načina: s jedne strane, većina područja privatnog djelovanja je sve više legalizirana, putem zakonske i administrativne regulacije, dok su javne službe i komunalne usluge oslobođene njihove redistributivne svrhe i izručene striktnijim disciplinama privatnog profita i tržišta. Značaj formalnih izvora normativnosti, ustava, donošenja zakona ili donošenja presuda narušena je i oslabljena. Kao rezultat toga, moderni pravni sustav odriče se nerealističnog zahtjeva da ustanovi dosljedan sustav normi te počinje nalikovati eksperimentalnoj mašini "punoj dijelova koji su pristigli od drugdje, čudnih priključaka, slučajnih odnosa, zupčanika i poluga koji nisu povezani, koji ne funkcioniraju, a opet nekako proizvode osude, zatvorenike, sankcije i tako dalje".

Bilo da nastaju među privatnim poslovođama, vlasnicima obveznica i dionica, ili zakonodavcima i državnim birokratima, pravila više nisu demokratski izraz suvereniteta ili liberalna formalizacija moralnosti. I zakonodavci i građani tretiraju ih isključivo na utilitaristički način. Kao što nas proceduralisti ne prestaju podsjećati kako su zakoni okvir za organiziranje privatnog djelovanja, smanjivanje tržišnih neizvjesnosti i spuštanje transakcijskih troškova. Čak i Jürgen Habermas, glavni teoretičar normativnog kozmopolitizma, očajava: "U ovom *postpolitičkom* svijetu multinacionalna korporacija po-

Jürgen Habermas

staje model za svako upravljanje. *Nemoć normativno vođene politike*… tek je poseban slučaj općenitijeg razvoja".

Ovo je žalosni preostatak časne tradicije vladavine prava. Jedno od velikih normativnih postignuća europske civilizacije, sad je "svedeno na skup pravila i bez ikakve druge baze pravomoćnosti od dnevnog dokazivanja njegovog glatkog funkcioniranja". [01]

Budući da je pravo rasuto širom društva, njegova forma postaje detaljizirana i puna diskrecije, njegovi izvori mnogostruki i difuzni, njegova namjera nejasna, nepoznata ili kontradiktorna, njegovi učinci nepredvidivi, promjenjivi i neravnomjerni. Moć regulacije i normalizacije dolazi odasvud i niotkud. Ona obuhvaća nekaznene taktike, odgode i odugovlačenja, žalbe i protužalbe, medijsko zavođenje i molbe. Oboje pretpostavlja i uzrokuje prihvatljive povrede i prekoračenja, koji rutinski slijede politiku, biznis, financije i medije. Biopolitički poredak normalizira i korumpira, korupcija je dio njegove normalnosti, i to neke od pretjeranih osuda specifičnih instanci korupcije čini licemjernim.

Pravo se širi, ali po cijenu preuzimanja karakteristika suvremenog društva, tako postajući otvoreno, decentrirano, fragmentirano, nejasno i raznoliko. Ustaljena legalnost i legitimnost temelje se na sposobnosti zakona da mobilizira ikone legalnosti i policijsku silu bez ikakvog osjećaja za moralnu ili političku ispravnost.

Ta svežderačka – javna ili privatna – regulatorna aktivnost znači da neki pravni iskazi poprimaju normativni – "trebalo/moralo bi" – oblik; većina je tek deskriptivna. Pravo je dobrano na putu ka repliciranju života u njegovim analima. U Borgesovoj priči o carskim kartografima, mitski kartografi, od kojih se tražilo da načine najprecizniju moguću mapu, na kraju izrade jednu iste veličine kao i teritorij koji mapira.

Dinamika modernog prava (i metafizika modernosti) značila je otvaranje distance, povremeno neprimjetne, između prava i uređenja svijeta. Pravo je bilo oblik ideala, ili trebalo je biti tik uz religiju, dok je moralnost bila zahtjev za pravdom. Danas ova distanca gotovo nestaje u beskrajnom prostranstvu života-prava. No radi se o pravu sa silom, ali bez važnosti ili normativne težine, pravu koje konstituira i ograničava, ali ništa ne znači. "Ništa nije žalosnije", piše Agamben, "od tog bezuvjetnog bivanja na snazi pravničkih kategorija u svijetu u kojem one više ne zrcale nikakav razumljiv etički sadržaj: njihovo bivanje na snazi je uistinu besmisleno."

U tom smislu pravo se vraća svom izvornom geografskom značenju *nomosa*, kao što nas podsjećaju Heidegger i Schmitt. *Nomos* raspodjeljuje, dodjeljuje pozicije, povlastice i prava, potvrđujući i podržavajući dominantni politički poredak i njegovo nasilje. Anomija s druge strane znači odsustvo zakona ili nedostatak deontičke sile, identifikacije onog trebalo bi i jest. Pravo i društvo sve više postaju koekstenzivni, a trebanje služavka kontinuirano degradiranog bivanja.

Te radikalne promjene prava i subjektivnosti vidljive su u mjerama štednje. U Grčkoj je pravo svedeno na sporednu, legitimacijsku ulogu, okidač za dokazivanje zakonitosti i napade na protivnike anomije. Sve nove mjere, uključujući oporezivanje i surova rezanja plaća i mirovina, vlada je utanačila puno prije negoli su došle do parlamenta, ako uopće jesu. Pojedina klauzula pokriva neizmjernu količinu nepovezanih slučajeva; jednostavnim administrativnim aktom ministar može predati dijelove nacionalnog suvereniteta. Međunarodni kreditni sporazumi kreiraju domaće pravo bez ikakvog daljnjeg uplitanja zakonodavstva. Ti sporazumi državu tretiraju kao privatnog ugovaratelja umjesto kao nezavisnu državu koja traži osiguranje u obliku nekretnine ili zemljišta.

Budući da se normativni procjep između "jest" i "trebalo bi" zatvara, pravo ne korigira realnost, već djeluje kao njezina simbolička podrška. Distanca nužna za kritičko restrukturiranje amalgama pravo/realnost ne nalazi se u simboličkom poretku. I upravo tu leži značaj novog demokratskog neposluha. Biomoć kontrolira ponašanje i emocije, dočim je relativno nezainteresirana za ideje. To znači da su tradicionalne teorije ideologije ili hegemonije izgubile neka od svojih uporišta, budući da su afekt, tjelesna disciplina, ponašanje i držanje postali važniji za integraciju u sustav nego ideološka svrstavanja. Ako hegemonija djeluje kao kontrola upravljanja, protuhegemonija napada provođenje ili upravljanje upravljanja te potkopava dominantne obrasce ponašanja. U politici prava se kod anomije/neposluha ne radi o legitimnosti, već o vladanju. Ulog i mjesto konflikta je biopolitička kontrola upravljanja ili de-subjektivacija i stvaranje novih subjektivnosti.

Masovni neposluh razglobljuje postupke, ponašanja i držanje iz matrice političke ekonomije usluga, po-

01 Guehenno, J-M. (1995). *The end of the nation-state* (prev. V. Elliott). Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995, str. 99.

Giorgio Agamben

trošnje i dugovanja. On potkopava moralnu ekonomiju osobne odgovornosti i navodnu slobodu izbora. Kršenje regulatornog zakona (ono što vlada naziva anomijom) i emotivni raskid proklamiranog kontinuuma između prava i pravde olako se preobražava u pobunjeničke prevrate. Neposluh se iz osobnog moralnog čina pretvorio u kolektivnu emancipatorsku praksu. Kasni kapitalizam i biopolitika kao projekt nadzora subjektivnosti zamaglili su granicu između neposluha, pobune, pa možda i revolucije.

S engleskoga prevela Vesna Vuković

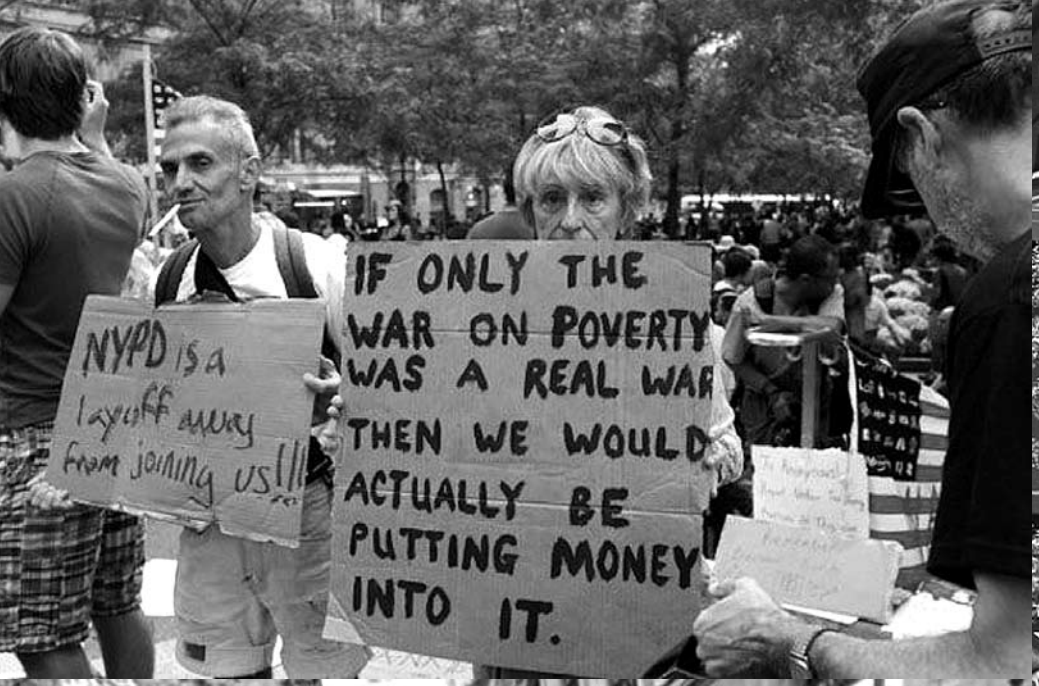
NYPD is a layoff away from joining us!!!
IF ONLY THE WAR ON POVERTY WAS A REAL WAR THEN WE WOULD ACTUALLY BE PUTTING MONEY INTO IT.

I'm the 1%
Raise Taxes

NYPD DON'T BE WALL STREET MERCENARIES
99%

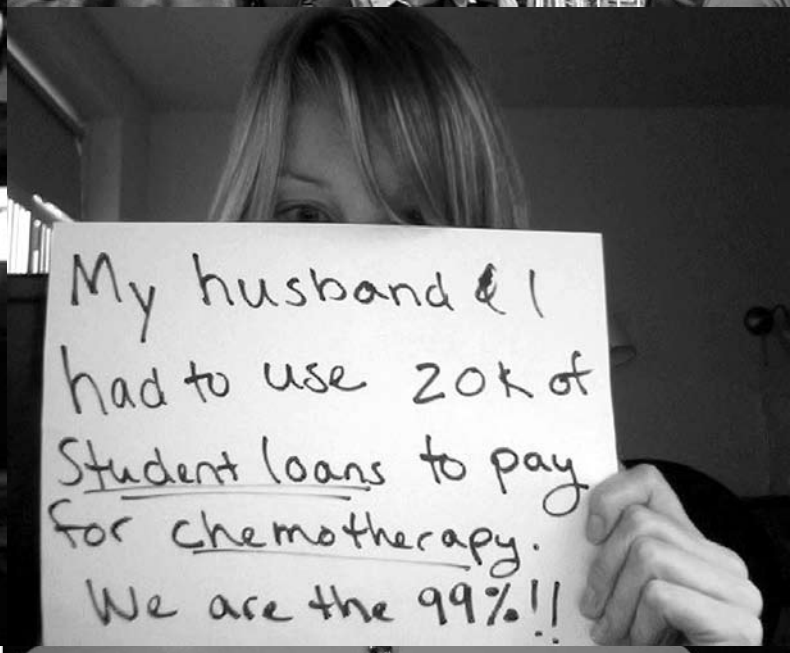
My husband & I had to use 20k of Student loans to pay for chemotherapy. We are the 99%!!

PEOPLE OVER PROFIT
HUNGRY?

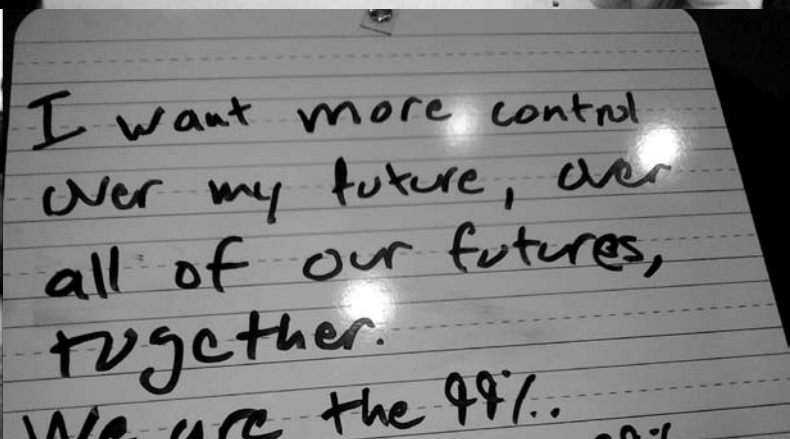
I want more control over my future, over all of our futures, together.
We are the 99%..

ELSAESSER, THOMAS

Europski film kao film svijeta: novi početak?

ELSAESSER, THOMAS

Europski film kao film svijeta: novi početak?*

Što je danas europski film?

Što je europski film? Čini se da to više ne znamo. Sama ideja o njemu našla se u procjepu između opadanja važnosti "nacionalnih kinematografija" i rasta važnosti *filma svijeta*. Prije nekoliko desetljeća, europska je kinematografija podrazumijevala filmove proizvedene uglavnom u zapadnoj Europi i zasnovane na dominantnim poslijeratnim, nacionalnim i nadnacionalnim, tradicijama neorealizma, raznim novim valovima nadahnutim politikom ili pop-artom. Označavala je autorski film koji se utjecao nacionalnoj, književnoj ili kazališnoj tradiciji, a njegovao je stil umjetničkog filma, s psihološki složenim protagonistima koji su često bili alter ego redatelja pa su stoga prizivali ekspresivnu autobiografsku interpretaciju. Doda li mu se i riječ "popularan", europski film odnosit će se na ukupni zbroj nacionalno specifičnih, ali naširoko poznatih komercijalnih filmova pojedine zemlje. Popularni europski film donosio je prepoznatljive nacionalne filmske zvijezde i usmjeravao se na dokazane žanrove, kao što su austrijsko-njemačke kostimirane drame, francuski policijski filmovi i talijanske komedije, britanske niskobudžetne komedije (takozvani *carry-on* filmovi) i njemački detektivski filmovi. Pojam "europski" pomaže u razlikovanju tog žanrovskog filma od Hollywooda, ne podrazumijevajući njegovu nadnacionalnu, drugim riječima, unutareuropsku popularnost. Upravo suprotno, žanrovski filmovi, osobito komedije, nisu se dobro izvozili i vrlo je malo filmskih zvijezda koje su postale poznate izvan nacionalnih granica: Romy Schneider bila je popularna u Francuskoj (ne samo zbog braka s Alainom Delonom), komedije Louisa de Funèsa postale su hit u Njemačkoj i Grčkoj, Fernandel je dobro prolazio u Italiji (kao talijanski svećenik), ali francuska superzvijezda poput Jeana Gabina nije uspjela u Njemačkoj koja je imala vlastite Gabine, primjerice, Gerta Fröbea, a kasnije Marija Adorfa. Najveća njemačka zvijezda, barem pedeset godina, Heinz Rühmann, ostao je drugdje posve nepoznat. Usprkos nastojanjima, ni Hardy Krüger, Karlheinz Böhm i Horst Buchholz nisu uspjeli ostvariti dugotrajnu karijeru u Britaniji ili Hollywoodu.

S druge strane, pojam "europski" jednako je često bio odrednica za filmove nastale izvan dosega komercijalnih nagrada i ograničenja kino-blagajni. Umjesto to-

* Objavljeno u knjizi Thomas Elsaesser, *European Cinema: Face to Face with Hollywood*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005, str. 485–514.

01 Za detaljniju raspravu o drugorazrednoj stvarnosti etiketa autor i umjetnički film, primjerice, u njemačkom filmu, vidjeti poglavlje "Cinema as *Kultur*" u: Elsaesser, T. (1989). *New German Cinema: A History*. London: Macmillan, str. 28–51; i moje poglavlje o "novom njemačkom filmu" u: Ezra, E. (ur.) (2004). *European Cinema*.Oxford: Oxford University Press, str. 194–213.

ga, financirani su putem specifičnih nacionalnih shema financiranja, uz pomoć državnih subvencija, kao što su francuski *avances sur recettes* i javni fondovi za radio-televizijsko prikazivanje. Za neke je to nužna zaštitna mjera kojom se osigurava kreativni potencijal neke zemlje. Za druge je to izvor jeftinog televizijskog programa, a za treće trgovinska prepreka koja guši poduzetništvo i natjecanje. U 1970-im godinama pojam "europska kinematografija" odnosio se i na politički i na estetski avangardni film koji je privlačio ograničeni broj gledatelja, na filmove koji su bili spremni preuzeti formalne rizike ili su bili politički angažirani jer su osjećali da društvo stagnira i opire se promjenama. Jean-Marie Straub i Daniele Huillet smatrani su europskim filmašima, ali ne zato što su dolazili iz Francuske, radili u Njemačkoj i na kraju se skrasili u Italiji. Švicarsko-francusko podrijetlo Jean-Luca Godarda predodredilo ga je za paneuropski pogled na svijet, a u filmovima kao što je *Strast* dodijelio je uloge glumcima iz barem četiri različite europske zemlje. Wim Wenders smatra se Europljaninom i to ne samo zato što je snimao filmove u Španjolskoj i Portugalu. Takav je i Peter Greenaway, samoizgnanik na "kontinentu". Greenaway i Godard istražuju uzajamna prožimanja filma i slikarstva, ili arhitekture i filma, dok Bergman, Rivette, Rohmer, ali i Fassbinder, François Ozon i Lars von Trier često uzimaju kazalište kao scenski intertekst. Opisi ne dosežu do definicije, pa se opet čini da oznaka "europski" ima više smisla kad se primjenjuje izvana nego kad joj se pridaje smisao iznutra.

Ona naznačuje kako je možda vrijeme da se europski film ne sagledava ni "iznutra" ni "izvana", nego kao dio dinamičnije, ali i fluidnije ukupnosti – one *filma svijeta* ili takozvanog *world cinema.* No, prije no što istražimo što taj pojam znači u novom stoljeću, želim još jednom posljednji put sažeti neke od problema s kojima se susrećemo u proučavanju europskoga filma.

Jean-Marie Straub i Daniele Huillet

Autor, nacija i avangarda

Kao što smo vidjeli, pogled u čitanke i priručnike jasno dokazuje kako je nemoguće govoriti o europskoj kinematografiji, a istodobno pokazuje u kolikoj je mjeri to neizbježno. S tom se pretpostavkom pojavljuje nekoliko činjenica, ne u obliku kritičkih tekstova pojedinih autora ili urednika nego strukturnih konstanti koje potkrepljuju paradoks. Prva je oslanjanje na kategorije kao što su autorski film i umjetnički film koje se doživljavaju kao činjenice prvoga reda, premda one zapravo više funkcioniraju kao kompromisne tvorbe drugog reda.[01] Druga je pretpostavka oslanjanje na stapanje nacije, nacionalne države i domaće filmske proizvodnje, za koje se pretpostavlja da tvore jedinstvo. Ta podrazumijevana bliskost ističe problematičan, no čini se prijeko potreban pojam "nacionalne kinematografije". Kao treće, uglavnom dualistička i postojano antagonistička percepcija odnosa između europske kinematografije i Hollywooda također se uzima zdravo za gotovo. Ona funkcionira ili kao prvotni uzrok (Hollywood predstavlja stalnu prijetnju postojanju i održivosti filma u Europi) ili kao objašnjenje za različite nedostatke i promašaje: europski se filmovi proizvode s malim proračunom zato što Amerikanci imaju monopol na distribuciju filmova i tako blokiraju prodaju ulaznica, ili europski gledatelji izbjegavaju europske filmove jer im je ukus uništen američkim *blockbusterima*.

Iako su autor, nacionalna kinematografija i neprijateljstvo prema Hollywoodu tri najistaknutija kompleksa na putu novoga razumijevanja europskoga filma, postoje i drugi problemi koje sam naznačio. Neki više nisu tako prijeporni jer im je ideološka funkcija postala vidljivija, pa stoga i malo manje održiva. Primjerice, u europskom filmu postoji tendencija da se realizam *a priori* vrednuje kao jedina važeća ontologija (fotografske) slike, zasnovana na njegovoj osobitoj istinosnosti vremena (indeksnosti trenutka) i ikoničnosti mjesta (ono što se pojavljuje na slici odgovara protofilmskoj stvarnosti koja je jednom postojala). Oslanjanje na realizam u europskome filmu obično je išlo ruku pod ruku s psihologijom lika zasnovanom na individualnoj subjektivnosti, nutrini, duhovnom otuđenju i društvenoj anomiji – na štetu fantazije, međuljudskih sukoba, akcije i interaktivne komunikacije, što se smatralo ili "komercijalnom" i niskom kulturom, ili tipičnim za Hollywood. Manifest Dogme 95, naizgled ponovno podržavajući realizam kao europsko stajalište, pokazao je u kolikoj je zapravo mjeri postao puki skup konvencija koje se mogu izvoditi, propisati ili ukinuti (na taj način implicitno ostati bez ikakvog posebnog ontološkog statusa). Slično, posve različiti redatelji kao što su Tom Tykwer (redatelj filmova *Zimski spavači, Ratnik i princeza* i *Trči, Lola, trči*), Roberto Benigni (redatelj filma *Život je lijep*) ili Jean-Pi-

erre Jeunet (autor *Amélie*), snimili su snažne i dojmljive filmove različitih formi, u rasponu od fantazije do bajke i animacije žive radnje, a da njihovi filmovi nisu bili manje europski ili se manje bavili bitnim pitanjima.

Kako bi se izbjegli nepotrebni nesporazumi, želim još jednom objasniti zašto vjerujem da je razumnije ukinuti tradicionalnu definiciju europske kinematografije kao autorskog filma, kao nacionalne kinematografije nepomirljivo suprotstavljene Hollywoodu, te zašto te kategorije smatram kategorijama drugoga reda. Prvo o autoru: nema sumnje da je dugačka lista istaknutih redatelja oblikovala identitet onoga što je podrazumijevao pojam europskog filma. Od Fritza Langa do Jeana Renoira, od Sergeja Ejzenštejna do Georga Wilhelma Pabsta, od Luisa Buñuela do Roberta Rossellinija, od Ingmara Bergmana do Jeana-Luca Godarda, od Michelangela Antonionija do Josepha Loseya, od Bernarda Bertoluccija do Neila Jordana, od Roberta Bressona do Mikea Leigha, od Carla Dreyera do Larsa von Triera, od Agnès Varde do Krzysztofa Kieslowskog, od Wima Wendersa do Jeana-Pierrea Jeuneta: svaka nacionalna kinematografija na ključne je načine tijekom desetljeća gradila svoj identitet i međunarodno lice unikatnim i različitim redateljskim vizijama. Oblikovan po uzoru na reprezentativnog pisca kakav se pojavio u nacionalnim književnostima devetnaestoga stoljeća (Balzac, Dickens, Flaubert, George Eliot, Fontane), filmski autor u početku je nosio teret predstavljanja nacionalnog glasnogovornika i zastupnika. Ojačan u književnom modernizmu dvadesetoga stoljeća (koji predstavljaju Thomas Mann, Joseph Conrad, James Joyce, T. S. Eliot, André Gide, Marcel Proust), "veliki pisac" i dalje ostavlja filmskom redatelju u nasljeđe zadaću ne samo da bude umjetnik visoke kulture s jedinstvenom i često hermetičnom vizijom, nego i protivnik industrijskoga društva, masa i modernizma. No, film je izravni proizvod upravo tih triju povijesnih snaga.

Postoji i druga činjenica. Ti prepoznati autori u književnosti, sa svojim skladnim i dosljednim djelom te svojim važnim temama, uvijek su kao alter ego imali pobunjeničke boeme, *refusés* i avangardne grupe izgrednika i nihilista. No, dok je službena retorika zahtijevala nesmiljeno neprijateljstvo između velikih pisaca i avangardnog ruba, svaka je strana ovisila o onoj drugoj i to je znala jer su bile udružene u zajedničkoj borbi protiv licemjernog vladajućeg sloja. No, avangarda je ništa manje od građanskih pisaca igrala po utvrđenim pravilima, a imala je i svoje dobro uvježbane rituale: revolucionarne istupe, prestupničke akcije, manifeste i formalno-estetske eksperimente. Važnim se čini, kada se okrenemo filmu, kako su lako te oporbene strukture iz 1910-ih i 20-ih godina, koje su reprezentativne autore odvojile od avangardnih pokreta, a istodobno ih i potajno ujedinjavale protiv zajedničkog neprijatelja, uglavnom spontano i na isti način transformirane na filmskoj sceni šezdesetih i sedamdesetih godina. One su se reproducirale utoliko što su europski *autori* stajali na jednoj strani (reprezentativni *cinema d'auteur* ili samozadovoljno *Autorenkino*), a avangarde na drugoj (Wim Wenders protiv Hellmutha Costarda, R. W. Fassbindera napada Jean-Marie Straub; Harun Farocki ismijava Christiana Ziewera). Zajednički neprijatelj bila je komercijalna filmska industrija zauzimajući mjesto licemjera na prijelazu stoljeća. Premda je obrazac vjerojatno najočitiji u Njemačkoj, može se primijeniti i na Francusku, gdje su *nouvelle vague* kao "nacionalni" autorski film zasjenile i napadale razne (filmske) avangarde: od letrista i situacionista u pedesetima i šezdesetima, do maoista i Zanzibarovih dendija u sedamdesetima. U Engleskoj su u šezdesetima ignorirani autori poput Loseya; David Lean odbacivan je u sedamdesetima, dok je Petera Greenawaya u osamdesetima prezirala strukturalističko-materijalistička avangarda okupljena u londonskom *Co-opu* i oko časopisa *Screen* (Malcolm Le Grice, Steve Dwoskin i Peter Gidal). *Screen* su pak napadali Lindsay Anderson i John Boorman, možda najveći redateljsko-kritičarski autori koje je britanski film stvorio između 1950. i 1990.

Nacionalni film kao popularni europski film

Kao što sam pokazao, ali ne i potanko razmatrao u poglavljima o nacionalnoj kinematografiji, tijekom 1980-ih, najprije u Britaniji, a potom i drugdje u Europi, dolazi do reakcije protiv *auteura* i podrazumijevanog prisvajanja nacionalne kinematografije od strane visoke kulture, ali i protiv formalizma avangarde koja se smatrala elitističkom i sektaškom. Ponovno se vrednuje popularna (drugim riječima, masovna i komercijalna kultura), sada shvaćena kao strateško oruđe političke (klasne, rasne i seksualne) emancipacije. Predvođeni iz Britanije, iz krugova oko birminghamskog Centra za suvremene

Jean-Luc Godard

kulturne studije, pojmovi kao što su dogovorno čitanje i subverzivni užitci doveli su do široko rasprostranjenog pokreta obnove i takozvane popularne europske kinematografije.[02] Ona uključuje sve, od jeftinih filmova strave snimljenih u Italiji do finskih nacionalnih saga na filmu, od njemačkih vesterna prema romanima Karla Maya do francuskih komedija s Jeanom-Paulom Belmondom, od kostimiranih melodrama studija Gainsborough do danskih mekih pornića s kraja šezdesetih. Podkategorije europske popularne kinematografije su zvijezde i žanrovi, a način produkcije pomno je modeliran po uzoru na holivudski. Popularni europski film povijesno je doživio zalaz potkraj šezdesetih kad su se gotovo sve filmske industrije urušile, a publika, kao i teme i žanrovi te nacionalne kinematografije preselili su se na televiziju (u sapunice, serijali i policijske priče) te u mrežu videoteka. Kritička obnova popularne europske kinematografije stoga ima u sebi nešto staretinarskog i nostalgičnog, pomiješanog s kičastim slavljenjem njezina poleta, energije i naivnosti, a potpomognuta je pravedničkom srdžbom zbog "zapostavljanja" koje je tako dugo trpjela od strane filmskih znalaca, avangardnih kritičara, pa čak i onih filmofila koji zagovaraju ljubav prema Hollywoodu. Autorstvo je igralo manje istaknutu ulogu u toj obnovi, ali se vrednovanje filmova sa zvijezdama i žanrovskih filmova uklapa u širi projekt očuvanja nacionalnog nasljeđa Europske unije, pa zašto ne pridružiti filmska *lieux de mémoire*[03] Tour de Franceu, Mariannei i Larousseovom rječniku?

Analogije u kulturnoj politici *cinéma d'auteur* između (nacionalne) književnosti i (nacionalne) kinematografije, te protupokret koji se ponovno zalaže za "nacionalnu" komercijalnu kinematografiju koja će biti dopadljiva, pripomogle su, nadamo se, da se stavi u kontekst ono što je bilo stavljeno na kocku postavljanjem autorstva kao trajnog kriterija za definiranje europske kinematografije: držale su popularno podalje od sebe zahtijevajući reprezentativan status. Treći razlog za ideološko podudaranje umjetnika i autora jest to što je ono imalo tu prednost da je filmu u Europi dalo kulturni kapital u kojem je kratko uživao u dvadesetima, izgubivši ga u tridesetim i četrdesetim godinama, u ranom razdoblju zvučnoga filma i njegove kasnije zlo(uporabe) od strane totalitarnih režima u Europi. Zbog okaljanosti dvostrukim grijehom propagande i glupave zabave, film u Europi mogao se pojaviti poslije 1945. kao "umjetnost" i postupno vratiti ugled ponovnim uspostavljanjem načela autorstva, no sada na drukčijoj osnovi (europska *caméra stylo* plus holivudsko autorstvo) i novom stilistikom: ne samo zasnovanoj na originalnosti, inovaciji ili eksperimentu, nego na mizansceni i *punctum*-u (koji se ovdje shvaćaju kao lagani osobni dodiri redatelja, kao "eksces" koji proizvodi sam sustav, ili kao sretno uplitanje slučajnosti). Nadalje, usklađena sinkronizacija između autora, nacionalne kinematografije i nacionalne države također je kao prirodnu posljedicu donijela zahtjev filmaša da se prema njima odnose kao prema drugim umjetnicima te da uživaju neke oblike subvencija, potpore i financiranja koje nacionalne države omogućuju umjetnicima i kreativnim pojedincima zaposlenima u nacionalnim ustanovama kao što su muzeji, operne kuće i kazališta. Šezdesete i sedamdesete godine obilježila je činjenica da je ta nekomercijalna, neindustrijska filmska proizvodnja postala dijelom službeno sponzorirane umjetnosti. Bilo je to veoma vidljivo u Francuskoj i Njemačkoj, a nešto manje u Italiji i Velikoj Britaniji. Nasljeđe po kojem je film ujedno bio "službena" i "opozicijska" umjetnost, i njime stvorena proturječja, uobičajeni su u govoru o filmu tih godina. Čvrsto savezništvo umjetničkoga filma i autora s kulturnom birokracijom, pak, sa sobom je donijelo, vjerojatno kao nehotičnu posljedicu, i gotovo neizbježno izostavljanje političkih pitanja: koga su redatelji predstavljali, u čije ime su govorili, kako su mogli preuzeti vjerodostojnu ulogu, a da ne postanu karikaturom mušičava genija? Umjetnički film, već po svojim strukturama financiranja i po potrebi za legitimiranjem i odgovornošću, bio je elitistička stvar, dok figura autora nije izgbjegla i nije mogla izbjeći autoritarne pretpostavke o poziciji s koje on ili ona govore i reprezentativnosti: time se mogu objasniti *ex-cathedra* izjave nekih istaknutih europskih redatelja, poput Jeana-Luca Godarda i Hansa Jürgena Syberberga, o politici, društvu, povijesti i životu. Koliko god je sličan bio političko-institucionalni kontekst za redatelje koji su sedamdsetih i osamdesetih radili u različitim zemljama zapadne Europe, nije postajao osjećaj da autorski film razvija "europske" perspektive, barem ne u nečem drugom osim u biografskom i anegdotalnom obliku, kao što je osobita sklonost Margarethe von Trotta i Helme Sanders Italiji, a Jutte Brückner Francuskoj. Sklonost nije bila uzajamna. S iznimkom Jeana-Marie Strauba iz Lotaringije, francuski redatelji nisu tražili veze u Njemačkoj,

02 Vidjeti: Dyer, R., Vincendeau, G. (ur.) (1992). *Popular European Cinema*. London: Routledge.

03 Ovi se nalaze među francuskim primjerima u monumentalnoj studiji Pierrea Nore *Les Lieux de mémoire* (Paris: Gallimard, 1984-1992).

a ni Talijani, s mogućom iznimkom Luchina Viscontija koji je snimio trilogiju o "njemačkim" temama (*Prokleti, Smrt u Veneciji* i *Ludwig*). Trilogija u stvari priziva snažne nadnacionalne prekogranične aktivnosti tijekom prethodnog razdoblja, pedesetih i šezdesetih godina kada su producenti komercijalne kinematografije letjeli amotamo nastojeći ostvariti koprodukcije osigurane međudržavnim sporazumima te utvrđene poreznim ustupcima i drugim povlasticama. Nasuprot tomu, umjetnički je film osamdesetih godina, sa zamjetnom iznimkom poljskih redatelja, pokazivao malo unutareuropskih ambicija. Čini se da su uvelike podcijenjeni komercijalni producenti, koji su djelovali na međunarodnoj sceni, poput Carla Pontija, Luigija Waldleitnera, Pierrea Braunbergera, Claudea Berrija, Bernda Eichingera, bili bolji Europljani što god tko mislio o nekim od njihovih filmova, koje su nazivali "euro-pudinzima".[04]

Mnogo se toga promijenilo od devedesetih i to ne samo zbog materijalne potpore koja sad pritječe redateljima i producentima kad rade na široj europskoj osnovi, zahvaljujući potencijalno izdašnim sredstvima Europske unije. Koprodukcije su postale pravilo, a ne iznimka. Suvremeni autori ne osjećaju se pozvanim da budu "umjetnici", niti da igraju ulogu nacionalno reprezentativnih figura. Ako je publici podrijetlo filma sve manje važno kao recepcijska kategorija, do te mjere da se redatelji rijetko procjenjuju po tomu koliko se dobro uklapaju u prethodno određenje nacionalnog filma, redatelj kao autor i dalje je relevantna produkcijska kategorija. Ona ili on sada djeluju unutar drukčijeg skupa odrednica od onih koje obuhvaća nacionalni film ili jedinstveni autorski stil. Sada je važno koliko dobro lokalno/nacionalno podrijetlo može komunicirati s globalnom/nadnacionalnom publikom. Te promjene, kao što ćemo vidjeti, mogu se shvatiti unutar širih okvira, no one također imaju utjecaja na posljednji od tri kompleksa koji, po meni, čine tradicionalni identitet europske kinematografije – "neprijateljstvo prema Hollywoodu".

Europa protiv Hollywooda

Po meni, hijerarhijski model koji je implicitno svrstavao redatelja među autore, umjetnost filma u visoku kulturu, a naciju predstavljao umjetnicima u krugovima koji se šire, ali su koncentrični, treba preispitati želimo li razumjeti trenutnu stvarnost europske kinematografije u njezinim vlastitim granicama. Slična revizija potrebna je kad dolazimo do binarne podjele koja vidi Hollywood kao nepomirljiva neprijatelja europskoga filma. Možemo započeti sažimanjem u shematski oblik dualizma "Europa protiv Hollywooda", držeći se pet glavnih osi njihova razlikovanja: kulturne, institucionalne, ekonomske, prostorne i političke.[05] Na kulturnoj razini, Europa je obično predstavljala *umjetnost* koju personificira *autor*, a Hollywood *zabavu* koju utjelovljuje *filmska zvijezda*. U Europi je proizvod *jedinstveno umjetničko djelo*, dok je u Hollywoodu standardizirana *roba*. Na institucionalnoj razini, europski film ima svoje mjesto u *umjetničkom* ili *programskom* kinu i na (državnoj) televiziji, a Hollywood u *multipleks kinima* i na (kablovskoj, komercijalnoj) televiziji. Europski film u javnoj sferi predstavlja *kritičar* kao arbitar ukusa i kvalitete, dok se Hollywood predstavlja *oglašavanjem i marketingom*. Europski filmovi producirani su *nezavisno* i na *jednokratnoj osnovi*, dok se holivudski filmovi snimaju *serijski* unutar *studijskog sustava*. Ekonomski gledano, europski se filmovi financiraju *novcem države* i poreznih obveznika, a holivudski kapitalom za rizična ulaganja ili financiranjem *banaka* i *studija*. Europski filmovi dokazuju svoju vrijednost kritičkim odobravanjem i *kulturnim kapitalom*, dok se holivudski moraju dokazivati na blagajnama, putem televizijskih prava za prikazivanje, videoteka i prodaje DVD-a. Europski se film temelji na kadru obrazovanom u filmskim školama i na *zanatskim oblicima produkcije*, dok Hollywood ima sindikate i *industrijski oblik proizvodnje*. Prostorni parametri europske kinematografije vezani su uz *mjesto* i *ovise o kontekstu*, pa filmovi odražavaju jasne jezične granice i zemljopisne oznake, pozivaju se na određeno mjesto i vrijeme. Hollywood je manje određeno mjesto; više je, kako se često tvrdi, "*stanje uma*". Umjesto da ograničava pristup, *lingua franca* Hollywooda je engleski jezik i on želi biti dostupan svima, a njegovi filmovi *pristupačni odasvud*. Konačno, kada se razmatra politički profil, europska je kinematografija još uvijek obvezna *nacionalnoj državi*, dok je Hollywood izrazito dio američkoga Carstva; dok Europa reagira na njega *zaštitnim mjerama*, Hollywood igra svoju *ulogu hegemona* u svijetu informacija, zabave i komunikacije.

Ta je shema nepobitna u svojem dualizmu, jer se čini da je podržavanje kulturnih predrasuda nešto što se samo po sebi razumije. No, što ako netko namjerava po-

04 Koristan pregled europske koprodukcijske prakse u umjetničkom filmu može se naći u članku: Betz, M. (2001). The Notion above the (Sub-)Title: Internationalism, Co-production and Polyglot European Art Cinema. *Camera Obscura*, 46:1-46.

05 Ovu shemu posuđujem iz prezentacije mojega kolege Jana Simonsa, s kojim sam nekoliko godina držao predavanja pod naslovom "Europa-Hollywood-Europa" na Sveučilištu u Amsterdamu.

Peter Greenaway

06 Autor članka vjerojatno je mislio na američki film *The Birdcage* (1996.) Mikea Nicholsa koji se u nas prikazivao pod naslovom *Krletka* (nap.prev.).

bliže promotriti te krajnosti i shvatiti ih doslovce? Uzmimo da želi početi od prostornih parametara i prihvatiti da je Europa određena svojim geografskim granicama. Koliko su široke te granice? Od 1945. do 1989. one su uključivale samo zapadnu Europu. Otad su se pomaknule prema istoku i dalje na jug: ako su Grčka i Portugal nekad činile južni rub, jesu li Irska i Finska sjeverni, i što je s Turskom i Islandom? Ako je Malta dio Europske unije, ima li Rusija bolje argumente da je se uključi u europsku kinematografiju kao polazište jedne od njezinih najvažnijih tradicija s registrom svjetskih autora, od Ejzenštejna i Vertova do Tarkovskog i Sokurova, da spomenemo samo neke? Treba li Europska unija biti jednaka opsega kao ono što mi smatramo europskom kinematografijom ili bi trebali prihvatiti podjelu Donalda Rumsfelda na staru i novu Europu, dok Sjedinjene Države ponovno procjenjuju svoje europske saveznike, a novopriključene države pronalaze svoje nove saveznike i svrstavaju se. Pogledajmo zatim *kulturne parametre* koji ukazuju na revalorizaciju europskog popularnog filma i porast zanimanja za njegovo proučavanje. Treba li filmove s autohtonim zvijezdama i žanrovima, koji su cvjetali u svim većim europskim zemljama sve do sedamdesetih godina, izdvojiti iz europske kinematografije jer odveć nalikuju Hollywoodu, ili bi ih, naprotiv, trebali nazivati pravom europskom kinematografijom zbog koprodukcija i lojalnosti gledatelja koju popularnost tih filmova stvara? I to ne samo među svojom prvom, nostalgičnom publikom, nego i među novim generacijama koje su naučile voljeti te crno-bijele ili žanrovske filmove u Technicoloru, a repriziraju se na televiziji kao "klasici" ili "kultni filmovi". Konačno, nije li antagonistička shema između Europe i Hollywooda pristrana zato da bi se isključili drugi međunarodni igrači? Koliko dugo europska kinematografija može laskati sebi da je odvažni David protiv holivudskoga Golijata? Kad će se moći odmjeriti s azijskom, australskom ili indijskom kinematografijom, ili ponovo pregovarati o svojem identitetu u odnosu na te kinematografije? Kao što je opširno prikazano u prethodnom poglavlju, te druge kinematografije žive i potvrđuju se čak i unutar Europe. Britanija je, zahvaljujući svojoj velikoj i kulturno živahnoj azijskoj zajednici, doživjela revalorizaciju vlastite nacionalne kinematografije, primjerice u nizu bolivudskih preradbi koji je započet *Mojom lijepom praonicom* (*My Beautiful Laundrette*, 1985.) i *Sammy i Rosie se tucaju* (*Sammy and Rosie Get Laid*, 1987.) Stephena Frearsa i Hanifa Kureishija, nastavio se filmovima *Bhaji on the Beach* (1993.) i *Bend it Like Beckham* (2002.) Gurinder Chadhe, a kulminirao bolivudskom preradbom *Ponosa i predrasuda* Jane Austen iste redateljice. U Njemačkoj su tursko-njemački redatelji jednako snažno nastojali promijeniti način na koji Nijemci razmišljaju o svojem društvu kao monokulturnom i etnički homogenom, dok se utjecaji Magreba na francusku kinematografiju natječu s francuskim *beur* filmovima, s afro-francuskim ili francusko-azijskim filmašima, kako bi redefinirali francusku kinematografiju ne kao europsku ili čak postkolonijalnu, nego kao sastavnicu *filma svijeta*.

Ako se Europa ponovo kolonijalizira od strane vlastitih bivših kolonija, ne može se ne pozdraviti takvu poetsku pravdu. No, kao prostor filma, Europa je uvijek bila "kolonizirana". Iz američke perspektive, predstavljala se kao skupina nacionalnih tržišta kojima je zajednička crta bila snažna prisutnost Hollywooda na svakom od njih i čija je filmska kultura bila (nejednako) podijeljena između proizvoda Sjedinjenih Država i odgovarajuće nacionalne produkcije. Iznutra je Europa uglavnom bila arhipelag međusobno isključivih kulturno-jezičnih sfera, gdje su filmovi iz susjednih zemalja rijetko uspijevali nailaziti na gostoljubiv prijam. Uspjeh na vlastitom terenu ne jamči filmu uspjeh u drugim zemljama i malo je kad film postao svjetski uspješan, a da nije bio uspješan u Sjedinjenim Državama koje su po sebi jedno od najtežih tržišta za proboj. Neke europske filmove, osobito njemačke, čak je trebalo izvesti u umjetnička kina New Yorka i San Francisca, a potom ponovo uvesti u vlastite zemlje da bi ih se opet stavilo na program, obično mnogo uspješnije, dok je najveći kompliment koji Hollywood može dati filmu iz Europe bilo snimanje vlastite verzije tog istog filma. Primjeri su preradbe francuskih filmova *Tri muškarca i kolijevka* (*Three Men and a Baby/Trois hommes et un couffin*), *The Odd Couple*[06]*/La cage aux folles* i *Nikita,* ili *Nebo nad Berlinom* Wima Wendersa (*Wings of Desire* i *City of Angels*), *Otvori oči* (*Abre los ojos*) Alejandra Amenábara (američka verzija je *Vanilla Sky*) Camerona Crowea i *Spoorloos* Georgea Sluizera (*The Vanishing*).

Sve to podcrtava očiglednu činjenicu: dosad opisane dvojne sheme za odnos Europe i Hollywooda nemaju objektivne vrijednosti ili nepristran položaj. One su uvelike eurocentrične i koristoljubive. One sagledavaju uku-

Carlo Ponti

pnu sliku očima zapadne Europe. Želi li netko zauzeti obrnuto gledište i gledati na Europu iz perspektive Hollywooda, kao što su to činili socijalni povjesničari Tyler Cowen i Richard Pells, dojam bi bio da je velika većina filmske publike u Europi sretna s Hollywoodom, te umjesto da guši različitost, uspjeh holivudskih filmova stvara tržišne niše i mogućnosti za europske filmske umjetnike na svim razinama.[07] S te točke gledišta, antagonizam je posljedica činjenice da europske zemlje nisu međusobno razriješile svoje razlike u audiovizualnoj politici te da su producenti i redatelji zahtijevali zaštitne mjere od svojih nacionalnih vlada ili Bruxellesa kako ne bi morali reformirati zastarjele strukture produkcije, nedostatak istraživanja svoje publike i "nazadno" poimanje filma kao umjetničkog oblika individualnog samoizražavanja. Štoviše, moglo bi se zauzeti čak i strože stajalište i poreći rasprostranjeno, ali vjerojatno ponešto samouvjereno poimanje da Europa zastupa inovaciju i eksperiment, dok Hollywood jednostavno pretresa formulaični materijal, reciklira ga i prepakira u kičasti omot. Treba uzeti u obzir i goleme tehničke i estetske novine nastale u Hollywoodu tijekom posljednjih dvadeset i pet godina u tehnologiji zvuka koje su radikalno promijenile slušno iskustvo odlaska u kino i stvorile posve nove zvukovne i tjelesne prostore; estetske inovacije uvođenja digitalne tehnologije ne samo za specijalne efekte (premda je i to dovoljno dojmljivo), nego i za "predstavljanje" doživljajne i pojavne stvarnosti na nove načine (Industrial Light & Magic); primjenu, ako ne uvijek i iniciranje, revolucije u tehnikama animacije i grafičkih umjetnosti (Pixar; Dreamworks). Imajući to na umu, čini se više nego izopačenim odbacivati sve to kao staro vino u novim bocama, osobito zato što je teško istaknuti moguće europske inovacije (primjerice, višestruke priče, slojevitost vremena, otvoreni prikaz spolnosti) za koje Amerikanci nisu i sami sposobni ili ih nisu uvezli (povjerivši te zadatke europskim filmskim umjetnicima kao što su Mike Figgis, Ridley Scott, Paul Verhoeven, Sam Mendes, Anthony Minghella i Christopher Nolan). S druge strane, želi li se zauzeti gledište koje nije ni eurocentrično ni pristrano u odnosu na interese Sjedinjenih Država, nego je antikapitalističko, tada se "globalni Hollywood" ne doima novom avangardom, osim u vojnom smislu razvoja novih oblika iskorištavanja. Hollywood se sagledava kao prava ekološka katastrofa,koja iza dobroćudne kulturne hegemonije skriva tiraniju svoga koda i kamuflira kao "bezopasnu zabavu" neograničeno prisvajanje prava na svjetsko intelektualno vlasništvo, kako suvremeno tako i prošlo, s Europom još uvijek na strani pobjednika, prije negoli gubitnika.[08]

Globalni Hollywood, Azija i Europa

U još jednom smislu europski je film bio veliki gubitnik. Neporeciva je činjenica da europski film pati od krize identiteta i ima problem s predodžbom o sebi. S vrlo malo iznimaka, filmovi iz Europe slabo privlače publiku i na svjetskoj razini i kad se natječu s holivudskim filmovima na vlastitom tržištu, bez obzira na to je li to tržište nacionalno ili unutareuropsko. Nekoliko podataka o izvozu: "Udio Hollywooda na svjetskom filmskom tržištu dvostruko je veći od onog 1990. godine, a europska filmska industrija devet je puta manja nego 1945." Trgovinska ograničenja kao i marketinški troškovi tradicionalno priječe stranim filmovima pristup ekranima u Sjedinjenim Državama. Propadanje europskog filma bilo je spektakularno. "U 1960-ima, strani filmovi (uglavnom iz Europe) činili su 10 posto američkog tržišta; do 1986. činili su 7 posto, a do 2003. pali su na nezamislivih 0,75 posto."[09]

Kao čimbenici koji su doveli do tog pada najčešće se navode: obnova holivudskih *blockbustera* i njihov masovni marketing unutar Europe; teškoće s kojima se susreću europski filmovi na području distribucije i prikazivanja; natjecanje za domaću publiku s televizijom te najkontroverzniji čimbenik, različiti oblici kulturnog protekcionizma i politike državnih subvencija zbog kojih su, kako se tvrdi, europski filmaši postali neosjetljivi na potrebe publike i stoga manje inovativni.[10] I konačno, osim nadmoćne prisutnosti Hollywooda, sve više raste konkurentnost azijskih kinematografija među mlađom publikom, kako na komercijalnom frontu, tako i na polju nezavisnih umjetničkih, autorskih i novovalnih nacionalnih kinematografija.

Pođimo od posljednje točke: azijske kinematografije – japanska, potom hongkonška, tajvanska, kineska i južnokorejska, a u novije vrijeme filmovi iz Tajlanda, Singapura, Malezije pa čak i Vijetnama – itekako su prepoznati na tržištima gdje su prije bili gotovo nepoznati, osobito u SAD-u i Europi, premda je u potonjem slučaju to tržište uglavnom ograničeno na festivalski krug. No

07 Cowen, T. (2002). *Creative Destruction: How Globalization Is Changing the World's Culture.* Princeton: Princeton University Press. Pells, R. (1997). *Not Like Us: How Europeans Have Loved, Hated, and Transformed American Culture Since World War II.* New York: Basic Books.

08 Sažetak se može naći u: Miller, T. (1998). "Hollywood and the World". Hill, J., Church Gibson, P. (ur.), *The Oxford Guide to Film Studies.*New York: Oxford University Press. Raniji poziv na oružje i uzbunu došao je od nekadašnjeg insajdera, Davida Puttnama u: Putnam, D. (1997). *The Undeclared War: The Struggle For Control of the World's Film Industry.* London: HarperCollins.

09 Podaci su preuzeti iz: Miller, T. (ur.) (2003). *Global Hollywood.* London: BFI Publishing.

10 Za detaljniju raspravu protiv raznih sustava subvencija provedenih u europskim zemljama vidjeti: Cowen, T. (2002). *Creative Destruction.* Princeton: Princeton University Press, str. 73-101.

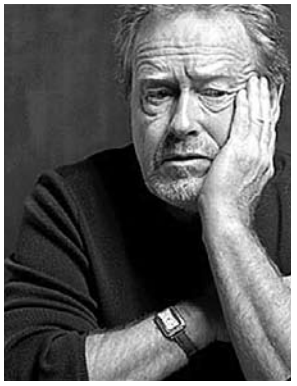

Ridley Scott

kino-uspjeh filmova kao što je *Tigar i zmaj*, nastao u američkoj nezavisnoj produkciji, pokazuje da ti filmovi mogu biti pun pogodak na blagajnama, ali i postići uspjeh kod kritičara i tako postati prikazivački čimbenik s kojim treba računati.

S druge strane, iz europske perspektive javlja se određeni *déjà vu* s vremenskim odmakom u odnosu na te azijske kinematografije i njihove uzastopne uspjehe. Čini se kao da na neki način jugoistočna Azija tek lovi korak i prolazi kroz promjene kojima je Europa svjedočila između 1950. i 1970. godine s usponom nove generacije autora, novim valovima i novim nacionalnim kinematografijama, osim što se to sada događa ubrzanim tempom s diplomantima često međunarodnih, drugim riječima, uglavnom američkih filmskih škola koji se vraćaju u svoje zemlje osjećajući da će kod kuće dobiti najbolju priliku da ostave trag ili, još bolje, da će im domaći temelj dati kulturnu vjerodostojnost koja im pak omogućuje da ostave trag u međunarodnim festivalskim krugovima. Tako oni odgovaraju na otvaranje novih tržišta, signaliziraju postojanje nove vrste poduzetnika koji opslužuju novu srednju klasu i ekonomski isplativu mladenačku kulturu u tim "gospodarskim tigrovima" željnim poistovjećivanja sa zapadnjačkim navikama u provođenju slobodnog vremena. Taj val napretka i višak prihoda od devedesetih godina pojavljivao se u zemljama čija filmska infrastruktura, primjerice centralizirani prikazivački sektor, već podupire uspostavljeni holivudski distribucijski sustav kojemu može pridodati prodajna mjesta za "nezavisne". Nasuprot tome, u zapadnoj Europi tijekom šezdesetih i sedamdesetih, Hollywood je često oklijevao i bio nesiguran u svojem pristupu. Time se može objasniti zašto su te azijske kinematografije mnogo više hibridne, "postmoderne" i eklektične. One su vidno apsorbirale holivudsku i hongkonšku filmsku kulturu kad su ove bile u punoj snazi. Sličan stil pastiša s internim šalama, odavanjem počasti i filmofilskim aluzijama, bio je također oblik koji je francuski *nouvelle vague* donio na scenu u šezdesetima, ali s aluzijama na filmove iz prethodnih desetljeća. Nazadovanjem Hollywooda sredinom šezdesetih francuska, a potom i druge nacionalne kinematografije postale su samosvjesnije zabrinute za nacionalnu posebnost i kulturni identitet. Azijske kinematografije devedesetih, nasuprot tome, prilično su autoreferencijalno azijske, a istodobno su prilično samosvjesno i dio *filma svijeta.*

Što je *film svijeta*?

Ali što je *film svijeta*? Povijesno i semantički gledano, *film svijeta* preradba je *trećeg filma*, koji je "treći" u odnosu na Hollywood kao *prvi* film i europsku nacionalnu/umjetničku kinematografiju kao *drugi* film. Pojam *treći film* u početku se odnosio na politički angažiranu kinematografiju, uglavnom iz Južne Amerike, koja se pojavila u sedamdesetima i obično se povezivala s postkolonijalnim, često i žestoko nacionalističkim bitkama za oslobođenje. Otad se ta prikladna podjela promijenila. *Treći* film odbacio je zanimanje za "političko", jednako kao i svoju regionalnu ukorijenjenost, te je postao *film svijeta*. Pojam je skovan po uzoru na *glazbu svijeta/world music*, ili hranu, *fusion food*, kako bi označio stapanje i hibridnost nacionalnog i međunarodnog, etnički specifičnih i globalno univerzalnih obilježja. *Film svijeta* zato više ne uključuje (samo) politički film Latinske Amerike sedamdesetih, umjetnički i indijski avangardni film ili afrički frankofoni film. Sada se može odnositi na novu autohtonu kinematografiju u nastajanju i filmske kulture diljem svijeta, od Irana i Šri Lanke do Mozambika i Meksika, od Aljaske do Južne Afrike i Burkine Faso.

No *film svijeta* ujedno je u opasnosti da ga se smatra jednostavno "ostatkom", onim što dolazi poslije Hollywooda, poslije drugih komercijalnih kinematografija (Bollywooda, hongkonške i australske) i poslije europskog autorskog/umjetničkog filma.[11] Kad *film svijeta* ne bi bio jednostavno nešto više od "ostatka", to jest onoga što ne potpada pod Hollywood i ostale nacionalne kinematografije, bile one smještene u Europi ili drugdje, primjerice u Indiji ili jugoistočnoj Aziji, tada bi uporaba tog pojma postala veoma ograničena.[12] Stoga, prije nego što dopustimo da *film svijeta* nosi samo to negativno značenje, ili prije nego što ga shvatimo kao etnografsko-etničku oznaku za filmsku hranu koja se inače ne može klasificirati, vrijedi pokušati pripisati mu pozitivniji identitet, ukazujući na određeni broj širih implikacija te pojave.

Jer, ako je doista istina da postoji stupnjevani poredak u globalnoj filmskoj kulturi, onda dolazimo do iskušenja razmišljati o *filmu svijeta* kao o nečem sličnom regionalnoj klupskoj ligi u nogometu, koja slijedi iza lige prvaka i prve lige. Proširimo li analogiju s nogometom, razmjer decentraliziranja europske kinematografije u odnosu na Aziju ukazuje na to da neameričkom komer-

11 "Volite li svjetski film (tj. strane filmove, ili međunarodne filmove, ili autorske, ili jednostavno bilo što što nije snimljeno u Hollywoodu)? Onda ste nedvojbeno primijetili, poput mene, kako je teško pronaći informaciju o tim filmovima na Internetu. Zato sam stvorio ovu web-stranicu posvećenu međunarodnim filmovima, redateljima i glumcima." URL: http://www.geocities.com/Paris/Metro/9384/intro.htm

12 Iz kratkog reklamnog teksta s omotnice nedavno objavljenog udžbenika: "*Postoji li nešto kao 'film svijeta'? Je li to jednostavno film koji nije iz Hollywooda? Jesu li britanski i europski film dio filma svijeta ili je film svijeta nešto drukčije od našeg filma? To su glavna pitanja koja studenti trebaju razmotriti kada se bave ovim predmetom. Cilj je ovoga vodiča ponuditi predavačima obuhvatan pristup podučavanju o filmu svijeta. On nudi mogućnosti za razvijanje glavnih pojmova kod analize primjera iz nacionalnih kinematografija. Sadržaj:* Glavni pojmovi i izrazi, Istraživanje 'filma svijeta' kao klasifikacija, uloga novovalnog filma, Pojam 'nacionalne kinematografije', Redatelji i zvijezde, Problemi financiranja i distribucije, Analize primjera: kinematografije Hong Konga, Danske, Švedske i Francuske." Kate Gamm, K. (2004). *Teaching World Cinema.* London: BFI Publishing.

cijalnom filmu stalno prijeti "progonstvo" u status *filma svijeta*, dok neke svjetske kinematografije doista gaje nadu u "prelazak" u prvu ligu. U tom bi slučaju ligu prvaka uglavnom činili *blockbusteri* koji se proizvode u Sjedinjenim Državama, ponekad u Britaniji, te pojedini redatelji s nekog drugog engleskog govornog područja, kao što je Peter Jackson koji je snimio trilogiju *Gospodar prstenova* u rodnom gradu Wellingtonu na Novom Zelandu, ili Australac Mel Gibson čija je *Pasija* zapravo "nezavisni" film, ali se u konačnici okoristila holivudskom distribucijom i marketingom. Ispod lige prvaka nalazi se prva liga do koje se može napredovati. Tipični primjeri bile bi azijske kinematografije koje se ističu, a unutar Europe vjerojatno danska kinematografija utjelovljena u grupi Dogma, za koju se zakratko činilo da se uspjela kvalificirati za taj status, dok je španjolska kinematografija oko Pedra Almodóvara, Bigasa Lune, Julia Medema i Alejandra Amenábara posljednjih godina također okupila izvanredan "tim". Iz te prve lige autora i nacionalnih kinematografija također se može biti prognan kao što se uvelike dogodilo s talijanskom, njemačkom, a do neke mjere i s francuskom kinematografijom. S druge strane, važni se dijelovi nacionalnih kinematografija usmjerenih na autora sada sve više redefiniraju kao sastavni dio *filma svijeta*, primjerice francuski *beur* film, "azijski" (drugim riječima, indijski) film u Britaniji, ili uspješni filmovi druge generacije turskih redatelja u Njemačkoj (Fatih Akin, Thomas Arslan). Posljednji primjeri pokazuju koliko su usporedbe s nogometom ograničene, budući da te "manjinske" kinematografije u odnosu prema nacionalnoj, nisu predmet ni propadanja ni napredovanja, nego znače dodavanje posve novog elementa. U nategnutoj usporedbi oni bi mogli biti ekvivalent mutikulturne i multinacionalne mješavine igrača koji su se istaknuli u europskim prvoligaškim klubovima!

Na više načina, azijska kinematografija počinje nasljeđivati status koji je nekad imala europska. U prvom redu predstavljajući različite, raznolike i očigledno živahne i inovativne "nacionalne" kinematografije. Ali i kao potencijalna protuteža pa možda i kao suparnica Hollywooda na njegovim prekomorskim tržištima. Istodobno postoje znakovi da sam Hollywood prepoznaje u azijskim kinematografijama potencijalne partnere, pa čak i igrača glavne lige unutar i izvan nacionalnih i regionalnih granica. Stoga bi autori okupljeni iz različitih nacionalnih tradicija – Chen Kaige, Zhang Yimou, Wong Kar-Wai i Kim-Ki-Duk – činili neku vrstu ekipe iz snova za koju bi se mogla izmisliti oznaka "međunarodni umjetnički film". Njoj bi mogli pripadati Amerikanci poput Quentina Tarantina ili Paula Thomasa Andersona, britanski redatelji kao što su Christopher Nolan te spomenuti Fatih Akin, koji je dao do znanja da mu je draže ne imati ulogu etničkog redatelja, a kad ne bi mogao biti Fatih Akin on bi radije bio novi Scorsese nego da predstavlja njemačko-tursku grupaciju.[13]

Azijska kinematografija nije jedini natjecatelj za prvoligaški status, budući da se sve više pozornosti poklanja Bollywoodu, popularnoj kinematografiji indijskoga potkontinenta. Čak i ako ta kinematografija nije tako jedinstvena kao što se promatračima izvan nje često čini, njezini različiti žanrovi čine ono što indijska publika gleda, uvelike nadmašujući Hollywood, a mnoga izražajna sredstva njezinih zvijezda privlače i publiku u Europi, Sjedinjenim Američkim Državama i na drugim regionalnim tržištima. Tu su zatim australska i, u najnovije vrijeme, novozelandska kinematografija koje su stvorile određeni broj istaknutih "međunarodnih" redatelja kao što su Jane Campion, Lee Tamahori, Nicky Caro i, iznad svih, već spomenuti Peter Jackson koji je počeo kao redatelj "umjetničkih filmova" prije negoli je postao redatelj i koproducent trilogije *Gospodar prstenova* s kojom je razvio franšizu u holivudskom stilu, istodobno pokušavajući lansirati autohtonu, samodostatnu filmsku industriju u svojem rodnom gradu Wellingtonu i oko njega.

Svemu je zajedničko to da tradicionalna podjela između nacionalne i svjetske, kao i između umjetničke i komercijalne kinematografije, nije više tako čvrsta kao što je bila tijekom suprotstavljanja Europe i Hollywooda između 1945. i otprilike 1990. Sve te kinematografije prilagođenije su miješanju idioma, po stilu su prije transnacionalne, a privlačnije su zbog svoje raznolikosti. Bitno je da je to često i dalje kinematografija zvijezda i žanrova gdje zvijezda može biti i redatelj, ili na tipično europski način – redatelj i njegova glavna glumica (primjerice, Zhang Yimou i Gong Li početkom devedesetih, ili Olivier Assayas i Maggie Cheung).

13 "Heimat ist ein mentaler Zustand: Solino, Scorsese und die Globalisierung": Fatih Akin im Gespräch mit Michael Ranze, *epd Film, 11* (studeni, 2002).

Wong Kar-Wai

Čimbenik Hollywood: još uvijek veliki drugi?

Nema sumnje da je ta karta ili ligaška tablica donekle iskarikirana. Osobito tamo gdje sugerira, sviđalo nam se to ili ne, da se tim kinematografijama, kao i podjelama i kategorijama koje smo odlučili rabiti, ocjenjuje identitet i/ili uspjeh u svjetlu velikog Drugog, drugim riječima Hollywooda. No, dopustimo li da je uspjeh na kino-blagajnama samo jedno od mjerila kulturnog uspjeha filma, što većina onih koji se zanimaju za europski film i *film svijeta* i predobro znaju, tada naizgled kritično stanje jednom poznatih nacionalnih kinematografija nagovješćuje zaokret s globalnim implikacijama. Odmjerava li se u odnosu na još uvijek postojano čvrst položaj Hollywooda kao tržišnog predvodnika, a s obzirom na kombiniranu moć distribucije multinacionalnih konglomerata (New Corp., Sony, Seagram, Time Warner) u globalnom sektoru zabave i nad svjetskim filmskim tržištima (Disney/Miramax, DreamWorks, Paramount), europske filmske industrije, kao i europski umjetnički film možda i jesu u nepovratnom propadanju, barem na prvi pogled. Desetljeća državne potpore i različiti oblici suradnje s televizijom nisu uspjeli učiniti europsku kinematografiju međunarodno konkurentnom kreativnom industrijom. To što prevladava mišljenje da europski film propada vjerojatno je glavni problem s kojim se njegovi redatelji i producenti trebaju suočiti. Biti dijelom nečeg drugog, primjerice *filma svijeta*, može otvoriti drukčiji način razmišljanja o snazi i vrlinama kinematografija ne samo izvan Hollywooda, nego i onih i bez etikete "nacionalne kinematografije". Ono bez čega europski film ne bi mogao jest autor, čak i ako se njegova uloga mora redefinirati tako da manje bude nositelj vlastite vizije, a više tvorac filmskog opusa koji je s jedne strane obuhvaća različite žanrove i teme, a s druge nosi osobni potpis. Bolje rečeno: stvaratelj čiji osobni potpis može opravdati žanrove i teme. On ili ona moraju biti u stanju privući pozornost u festivalskim krugovima, ali inače ne moraju znati očarati široki krug kino-posjetilaca. Autorov prirodni dom tada će prije biti *film svijeta* nego stara nacionalna kinematografija, čime se jednoj kinematografiji daje znak da, iako možda nije prilagođena nacionalnom tržištu, dobro uspijeva na međunarodnim tržištima, dopire do sekundarnih tržišta televizije ili do masovnog marketinga putem DVD-izdanja s njihovom golemom mrežom internetskih stranica za obožavatelje i DVD-revija. Autor *filma svijeta* zato može doprijeti do mnogo različitih zemalja i pod različitim uvjetima recepcije može pronaći tržišnu nišu s odanom publikom. Francuski producenti zbog toga vole ulagati u međunarodne autore, kao što su Abbas Kiarostami i Wong Kar-Wai, kako bi ih distribuirali diljem svijeta. Model u tom slučaju ne bi bila knjiga, pjesma ili predstava, nego popularna glazba sa svojim gorljivo odanim obožavateljima koji "prate" umjetnika ili izvođača tijekom cijele karijere. No u tome također leži dijalektički obrat, budući da su popularna glazba i njezini vodeći "umjetnici", dakako, uglavnom pod kontrolom velikih međunarodnih kompanija, koje pak nadziru veliki dio holivudskoga stroja za proizvodnju filmova.

Kako bismo shvatili te pojave u njihovom dinamičnom razvoju, moramo se okrenuti ne toliko *drugom* i *trećem* koliko *prvom filmu*, američkoj filmskoj industriji. Budući da taj novi Hollywood nije više tako nov, trebalo bi ga zapravo zvati samo "Hollywood", ali u njegovoj drugoj inkarnaciji čije tipične osobine uključuju one globalne ekonomske trendove koji se ponekad nazivaju postindustrijskim. Hollywood drugim riječima nije više ono što je nekad bio, ako je ikad i bio monolitni studijski sustav. Kako se često ističe, prošao je bitno restrukturiranje i reorganizaciju, kako iznutra, tako i na međunarodnoj razini. Na prvi se pogled čini kako su ga te promjene, to jest prilagodba postfordističkim metodama proizvodnje (kao što su unajmljivanje usluga od drugih tvrtki i paket aranžmani, pojačani marketing, preuzimanje distribucije širom svijeta i promjene namjene proizvoda, kao i potraga za novim oblicima financiranja), učinile u međunarodnoj areni čak i homogenijim, imperijalnijim i dominantnijim. U tom je smislu, dakako, holivudski *blockbuster* doslovce film svijeta, budući da osim Kube, Irana, Mjanmara i Sjeverne Koreje, teško da postoji mjesto na svijetu gdje američki filmovi ne predstavljaju bitan, ako ne i jedini značajan udio u prikazivačkom sektoru zemlje.

Ta je činjenica pridonijela razvoju intenzivnih i proturječnih rasprava o globalizaciji i kulturi. Golemo je mnoštvo izdanja, prije svega u samim Sjedinjenim Državama, o američkom kulturnom imperijalizmu, od kojih neka naširoko raspravljaju u uspješnicama kao što su *Jihad vs McWorld* Benjamina Barbera i *No Logo* Naomi Klein. Na području filmskih i medijskih studija autori dokumentiraju naizgled nepoljuljanu prevlast Holly-

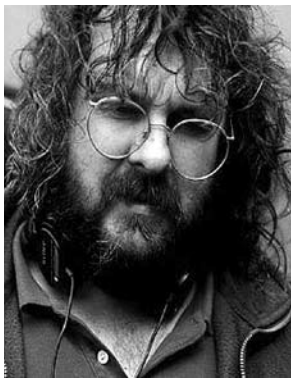

Peter Jackson

wooda u Europi od Prvoga svjetskog rata i njegovu sve veću moć nad ostatkom svijeta od sedamdesetih godina. "Zašto Hollywood upravlja svijetom?" nije samo često postavljano pitanje, nego i naslov poglavlja u knjizi Tylera Cowena *Kreativna destrukcija* o kojoj se mnogo raspravljalo, a koja se pita je li globalizacija u kulturnim industrijama snaga koja daje prednost raznolikosti i potiče kreativnost, ili, upravo suprotno, neograničena trgovina koja u situaciji nejednakih snaga, i stoga bez prostora za ravnopravno sučeljavanje, homogenizira kulturu, smanjuje kreativne mogućnosti i pretvara cijeli svijet u Disneyland. Argumenti protiv globalnog Hollywooda sažeti su u već spomenutoj knjizi *Global Hollywood*, koja donosi polemiku protiv filmskih studija i tekstualne analize, a usmjerava se posebno na radne odnose i prava na intelektualno vlasništvo kao glavna bojna polja novog aktivizma i političkih inicijativa.

Pozivajući se na te publikacije, manje ili više angažirane i polemičke, manje-više znanstvene i poduprte empirijskim podacima, možemo sažeti današnje razmišljanje o globaliziranom Hollywoodu, a ujedno i zapitati se: što je to što je Hollywood napravio "kako treba" u tranziciji, na koji je način izašao na kraj s promjenom, i što su, ako jesu, drugi prije spomenuti takmaci naučili od Hollywooda? Onda se možemo zapitati koje će zaključke iz toga izvući europski redatelji i koje bi se strategije trebali držati kako bi se s njim izjednačili.

Hollywood i nova ekonomija

Možemo početi sastavljanjem popisa prirodnih i neprirodnih prednosti koje su podupirale dominaciju američkoga filma. Za početak, koje su (prirodne) prednosti Hollywooda? Kao prvo, prednost je lokacija i kreativno skupljanje talenata; drugo, zbroj postignuća i duga tradicija; treće, duboki džepovi: više novca za ulaganje u film nego u njegove potencijalne konkurencije. Što su onda (moguće neprirodne) prednosti Hollywooda? Prije svega, poveće i veoma rafinirano domaće tržište, gotovo zatvoreno za inozemno natjecanje, koje je moglo poduprijeti industriju, a da ne ovisi o izvozu. Sada više nije tako, a Hollywood je osigurao globalnu distribucijsku mrežu koja često djeluje putem trustova i monopola izvan Sjedinjenih Država. Tu dobro utvrđenu trgovačku mrežu podupire politika vlade koja dosljedno sluša lobiranje MPA i agresivno koristi Ministarstvo vanjskih poslova SAD-a u prilog nametanja zaštite autorskih prava i prava intelektualnog vlasništva na svim stranim tržištima, ma koliko mala ili razvijena bila: "Ekonomska, institucionalna i politička moć komparativna je prednost Hollywooda s kojom se može nositi malo koja industrija u svijetu. Jedino si Hollywood može priuštiti budžet od 200 milijuna dolara za jedan jedini film; jedino Hollywood ima globalnu distribucijsku mrežu i reklamni pogon koji njegove filmove može dovesti do kina diljem svijeta i tamo ih zadržati; i jedino Hollywood ima iza sebe američku vladu koja potiče otvaranje novih stranih tržišta."[14]

No opet, trebamo se zapitati imamo li posla s kulturnim imperijalizmom Hollywooda i nije li sama infrastruktura koju holivudski filmovi održavaju diljem svijeta onaj uvjet koji omogućuje pojavu novih sila i novih kinematografija? Čini se prilično očiglednim da je jugoistočna Azija, tek nakon ekonomske ekspanzije i pridobivanja srednje klase na agresivniju potrošnju u dokolici, mogla poduprijeti unosno tržište za holivudske filmove i stvoriti uvjete za uspješnu domaću filmsku kulturu.

Mnogi su komentatori, k tome, isticali kako su unutrašnje promjene u Hollywoodu prisilile Hollywod da postane odgovorniji prema ne-američkoj publici i, takoreći, nauči oponašati film svijeta. S jedne strane, zbog sve većih troškova, Hollywood danas ovisi o svojim prekomorskim tržištima, odakle dolazi gotovo 60 posto njegovih prihoda; s druge, zamjetljivost uspješnih komercijalnih filmskih industrija izvan njegova nadzora izazvala je uobičajenu reakciju dovlačenja novih talenata ili novih filmskih žanrova pod holivudski šator. To da John Woo ili Jacky Chan snimaju filmove u Hollywoodu, ili da Quentin Tarantino snima velike dijelove *Kill Billa* – uvelike pod utjecajem kung fu filmova – u pekinškim filmskim studijima, sastavnica je istog trenda transfera talenata i korištenja vanjskih resursa.

Pozadina tih novih saveza i prijelaza može se analizirati u otvoreno poslovnim kategorijama, kao posljedica promjenljivih tržišnih udjela. Na primjer, proizvodni pogoni ne premještaju se samo zbog potraga za jeftinijim radom:

"Taj je potez posljedica sumnje rukovoditelja studija da su holivudski filmovi možda dosegnuli granicu svoje prekomorske recepcije. Kao dokaz ukazuju na ra-

14 Klein, C. (2003). "The Asia Factor in Global Hollywood: Breaking down the notion of a distinctly American cinema". *Yale Global*, 25. ožujka 2003. Također vidjeti: Major, W. (1997). "Hollywood's Asian Strategy". *Transpacific*:24-35.

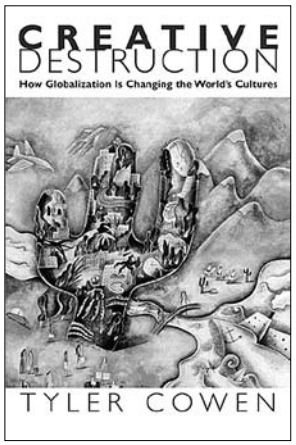

15 Christina Klein, "The Asia Factor in Global Hollywood". URL: http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=1242

16 URL: http://www.berlinale.de/en/das_festival/world_cinema-fund/wcf_profil/index.html.

stuću popularnost lokalno proizvedenih filmova diljem svijeta. Primjerice, godine 2001. filmovi s najvećom zaradom u Južnoj Koreji, Hong Kongu i Japanu bili su filmovi domaće produkcije. Hollywood traži načine da ostvari profit na žudnji lokalne publike za gledanjem lokalnih filmova; umjesto da pokušaju potući konkurenciju, studiji joj se pridružuju. Posljednjih nekoliko godina, Columbia, Warner Brothers, Disney/Buena Vista, Miramax i Universal otvorili su posebne prekomorske odjele ili partnerstva kako bi proizvodili i distribuirali filmove na stranim jezicima – uključujući njemački, španjolski, francuski, talijanski, brazilski, korejski i kineski. Neki od tih filmova namijenjeni su međunarodnom tržištu, dok drugi ciljaju na lokalnu publiku – ako se mogu izvesti u SAD-u, to je zgoditak, ali mnogi među njima nisu snimani imajući ponajprije na umu američku publiku.[15]

Ako se Hollywood dakle, na neki način izdaje za "nacionalnu kinematografiju", on možda u stvari tvori novu vrstu protu-filmske taktike, ako se nacionalne kinematografije danas prikazuju kao "film svijeta". No umjesto da dopustimo zamagljivanje svih granica kada pokušavamo definirati privlačnost i današnju uporabu pojma "film svijeta", korisno je prisjetiti se modusa produkcije tipičnog za film svijeta. U većini, premda ne i u svim slučajevima, to je model europskih nacionalnih kinematografija iz 1970-ih i 1980-ih godina: *film svijeta* čine filmovi koji se oslanjaju na financiranje državnim potporama ili kulturnim subvencijama, što podrazumijeva da zemlja želi financirati kreativni talent kao sastavni dio svojeg "liberalnog" imidža ili održavanja nacionalne kulture pomoću filma, zajedno sa subvencijama drugim umjetnostima ili umijećima koja su tipična za naciju. No, razlika se nalazi u činjenici da financiranje ne mora dolaziti iz države redatelja, nego se isplaćuje u obliku "pomoći za razvoj". Dok su klasični državni fondovi za subvenciju produkcije bili prvobitno namijenjeni potpomaganju nacionalno reprezentativne kinematografije, danas su namijenjeni proizvodnji *filma svijeta*.

Prema tome, korisno je shvatiti u koliko je mnogo slučajeva film svijeta rezultat koprodukcija, obično s europskim zemljama koje svojim bivšim kolonijama pružaju pomoć za kulturni razvoj, takoreći, bez ikakve dvojbe, dvostrukih ili trostrukih prioriteta na objema stranama. Klasični primjeri su uloga Francuske i Belgije u frankofonoj Africi gdje se gotovo nijedan film ne snima bez nekog oblika europske subvencije, ili gdje se glavni panafrički filmski festival, onaj u Ougadougou u Burkini Faso, ne samo financira, nego i organizira i vodi iz Bruxellesa i Pariza. Čak i Njemačka, koja je imala kolonije u Africi u relativno kratkom (premda prilično krvavom) razdoblju, osigurava novce za filmsku produkciju u Namibiji i Tanzaniji preko svojeg nacionalnog filmskog fonda. I neki filmski festivali nude produkcijske subvencije: vjerojatno najpoznatiji je primjer Hubert Balas Fonds filmskog festivala u Rotterdamu, no postoji nekoliko drugih fondova koje mogu koristiti filmski debitanti ili redatelji iz zemalja u razvoju. Berlinski filmski festival lansirao je vlastiti Fond za film svijeta:

"U suradnji s Njemačkom federalnom kulturnom zakladom (Kulturstiftung des Bundes), međunarodni filmski festival u Berlinu osniva fond za film svijeta (The World Cinema Fund) za potporu redateljima iz tranzicijskih zemalja. Do 2007, geografsko žarište bit će na Latinskoj Americi, Africi, Srednjem istoku i Srednjoj Aziji. The World Cinema Fund raspolaže godišnjim budžetom od oko 500.000 eura. Cilj je Fonda pomoći realizaciju filmova koji se inače ne bi mogli producirati, odnosno, cjelovečernje igrane filmove i dokumentarce sa snažnim kulturnim identitetom. Drugi važan cilj je pojačati prisutnost tih filmova u njemačkim kinima. The World Cinema Fund osigurat će potporu u području produkcije i distribucije. Za produkcijska sredstva moći će se natjecati produkcijske kompanije iz spomenutih dijelova svijeta kao i njemačke producentske kuće koje rade s redateljima iz tih dijelova svijeta. Maksimalan iznos koji se može dodijeliti za produkciju filma je 100.000 eura. Da bi dobio ta sredstva, film mora biti koprodukcija.[16]

Ovdje se može postaviti pitanje o neokolonijalnim aspektima takvih mjera, ali je također potrebno primijetiti da su filmski festivali osobito ovisni o stalnoj ponudi svjetskog filma i zato su posebno zainteresirani za poticanje produkcije takvih filmova, kao i za vezivanje pojedinih redatelja uz "njihov" festival. No, treba biti oprezan jer bi ono što je dosad rečeno moglo implicirati da se, kada se raspravlja o filmu svijeta, govori samo o filmovima koji nisu proizvedeni u Hollywoodu, a ni za glavnostrujaški krug, te se zamišlja da redatelji sebe doživljavaju kao pripadnike tog žanra ili vrste filma svijeta. No to je vjerojatno neopravdana pretpostavka, ako se ima na umu da mnogi redatelji, ma gdje se nalazili, smatraju sebe *autorima* i žele vidjeti da im se filmovi prika-

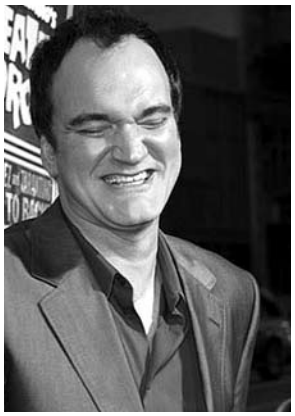

Quentin Tarantino

zuju u kinima i za široku publiku. Ipak, kao što je već rečeno, kategorije *film svijeta* i autorski film nisu suprotstavljeni pojmovi jer podrazumijevaju pa čak i iziskuju jedan drugog.

Film svijeta u tom smislu vjerojatno uopće nije produkcijska kategorija i ne može se definirati načinom produkcije. Bolje rečeno, to je kategorija koja je zamišljena i primjenjuje se u distribuciji i prikazivaštvu, a odatle se određuje profil produkcije. Naprimjer, sagledamo li marketing i distribuciju, jasno je da etiketa film svijeta dobiva svoj osnovni optjecaj, kao što je već naznačeno, putem međunarodnog festivalskog kruga kao što su "Forum za mladi film" u Berlinu, festivali u Rotterdamu i Torontu. Canneska selekcija "Un Certain Regard", kao i festivali u Sundanceu i Tellurideu u SAD-u sve više ulažu u promoviranje pojma "film svijeta" u oznaku kvalitete. Berlinski Forum najstariji je u tom pogledu, a njegovo ime i danas odražava usku povezanost filma svijeta s novim valovima, političkim protufilmom i starim "trećim filmom". Danas je film svijeta postao sekcija u kojoj direktori festivala i programeri mogu pokazati da imaju nos za nove talente, ali i rastegnuti svoje političke antene na aktualna područja i svjetske vruće točke, bez pretjeranog izlaganja opasnostima u estetičkom smislu ili prizivanja politički kontraproduktivnih kontroverzija.[17]

Kao što se već tvrdilo u poglavlju o filmskim festivalima, festivali se u svojoj umreženoj ukupnosti pojavljuju na svjetskom tržištu kao (ko)producenti/distributeri i prikazivači, te na taj način ostvaruju za "nezavisni" sektor nešto slično horizontalnoj integraciji koja zrcali onu iz holivudskog sustava. Presijecanje dvaju sustava na točki recepcije postaje još bjelodanije kada se uzme u obzir funkcija koordinacijskog mjesta koju filmski festivali imaju u odnosu na distributere kao što je Miramax, i prikazivačke podružnice otvorene u novoj generaciji multipleksa, a većina njih naročito čuva ekrane za filmove namijenjene manjini, redovito samo one koji su polučili pljesak kritike ili nagrade na festivalima. Tradicionalna umjetnička kina dijele te filmove s multipleksima, i na taj način generiraju nekoliko skromnih, ali ipak međunarodnih hitova godišnje. Godine 2004, film kao što je *The Story of the Weeping Camel* (s nominacijom za najbolji strani dokumentarac Američke akademije), opisivao bi se kao odličan primjer "filma svijeta". Iako ga je snimio redatelj s njemačkim vezama i njemačkim novcem, on se ipak označava kao njemačko-mongolska koprodukcija zahvaljujući lokaciji, ekipi, akterima i građi priče. Da je netko 2004. putovao u Montreal ili Sydney, New York ili München, Rim ili London, u svakom bi gradu uhvatio *The Story of the Weeping Camel* (ili *Etre ou avoir*, *Lost in Translation*, ili nekog drugog festivalskog miljenika te sezone, uključujući i ekscentrične dokumentarce poput *Fahrenheita 9/11*) u posvećenom art-kinu ili u jednom od multipleksa. Nezavisni sektor, vođen postfordističkom logikom prilagođene potražnje i specijalističkih tržišta, sve više oponaša film glavne struje i pokušava ga preslikati u svemu osim u veličini.

Proizvodnja

Kako se proizvode filmovi u današnjoj Europi? U odsutnosti industrije komercijalnog filma i prikazivačkog sektora kojim dominiraju velike američke ili svjetske kompanije, nova podjela rada postoji i na razini produkcije. Hollywood smatra nezavisni sektor razmjerno jeftinim i nisko-rizičnim istraživačkim i razvojnim odvojkom svjetskog filmskog biznisa, gdje se mogu testirati prototipovi za *mainstream* ili specijalistička tržišta. Uspješnim "indie" redateljima studiji mogu ponuditi ime ili ugovor, no nakon vrhunca u 1980-ima, prijelaz talenata iz Europe u 1990-ima ostao je razmjerno slab, a Alejandro Amenábar i Jean-Pierre Jeunet možda su glavne iznimke u trendu koji je, čini se, bio skloniji redateljima iz Azije, Meksika i Novog Zelanda.[18] Ako se gleda iz europske perspektive, europski filmovi trebaju postići međunarodni uspjeh prije nego postanu transeuropski, a zbog toga redatelji i njihove kompanije ne ciljaju na specifične europske izvore financija. Ann Jäckel, među ostalim, pokazuje kako se mnoge nekadašnje filmske industrije u Europi sada sastoje od mnoštva malih produkcijskih kuća, obično regionalnih, koje financiraju jednokratne projekte sklapanjem poslova, *ad hoc* koprodukcijskim sporazumima, akumuliranjem različitih vrsta državnih subvencija, javnim i privatnim financiranjem, ili ulaženjem u dogovore s nacionalnim ili transnacionalnim televizijskim industrijama.[19] Iz njezina prikaza ne vide se nikakvi jasni uzorci, no kada se pogleda službeni popis filmova u konkurenciji festivala u Cannesu 2005, uočava se da je većina europskih filmova uistinu nastala u koprodukcijama: *Don't Come Knocking*

17 S internetske stranice Međunarodnog filmskog festivala u Torontu: "Suvremeni svjetski film je središnji program Festivala. Festivalski selektori temeljito pretražuju cijeli svijet kako bi pronašli najbolje u aktualnoj svjetskoj kinematografiji, a posljedica je izložba nadahnjujućih novih radova koji će uzbuditi u film dobro upućenu publiku Toronta. Ovaj program donosi bogatu raznolikost svjetskog filma, a sastoji se od oko 60 filmova sa svih strana svijeta. Riječ je raskošnoj kolekciji filmova velikih redatelja, cjelovečernjim premijerama i nagrađivanim filmovima izabranim s raznih filmskih festivala i programskih obilazaka." URL: http://www.e.bell.ca/filmfest/(2004/filmsschedules/contemporary-world.asp

18 Detaljna procjena naravi i utjecaja transfera talenata iz Europe u Hollywood može se naći u doktorskoj disertaciji Melis Behlil, *Hollywood's Global Talent*, University of Amsterdam.

19 Jäckel, A. (2004). *European Film Industries*. London: BFI Publishing.

Alejandro Amenábar

The Story of the Weeping Camel

101

ELSAESSER, THOMAS

Europski film kao film svijeta: novi početak?

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2012.

Wima Wendersa, *Manderlay* Larsa von Triera, *Free Zone* Amosa Gitaïja ili *L'enfant* Jean-Pierrea i Luca Dardennea. Nadalje, Wendersov i von Trierov film su na engleskom, dok je Nijemac-Austrijanac Michael Haneke (prisutan filmom *Skriveno* u francusko-njemačko-austrijsko-talijanskoj koprodukciji) snimao samo na francuskom. Ako financiranje više ne podrazumijeva podrijetlo, a jezik nije nikakvo mjerilo, onda identitet (nacionalni ili žanrovski) još jednom određuje redatelj-autor, kao što je to tradicija u Cannesu.

No implikacije toga nadilaze Cannes. Te koprodukcije, financirane barem djelomice preko Eurimagesa i drugih tijela Europske unije, mijenjaju identitet filma kao kulturnog dobra ili komercijalnog proizvoda. Budući da više nisu povezani s nacionalnim identitetom ili nacionalnom medijskim industrijom, takvi filmovi možda se sve više doživljavaju kao "europski", no potpadaju li još pod zaštitu kulutre i treba li ih doživljavati kao sastavnicu europske visoke tehnologije, na način na koji se – u zrakoplovnoj industriji – konzorcij Airbus smatra uspješnim takmacem Boeingu u svjetskim razmjerima? Drugim riječima, pod pritiskom popularnosti Hollywooda Europska unija aktivno promovira filmove koji udružuju sredstva i sele talente iz jedne europske zemlje u drugu putem kanala koje osigurava EU. I bez nužno multikulturalnog i transnacionalnog sadržaja, ti nacionalno-internacionalni filmovi pomažu da se film uključi u proces europske integracije. Ipak, oni obično daju prednost engleskom ili francuskom kao dominantnim jezicima, odražavajući zemlje s najjačim kulturnim tržištima i najboljim izgledima za izvoz. Na taj način, premda su koprodukcije koje podupiru institucije Europske unije (kao što su Europska komisija i Vijeće Europe), usmjerene na natjecanje sa svjetskim art-filmom na globalnim tržištima, one pokazuju sklonost prema dokidanju ili izmještanju ideje nacionalnog filma, pa tako redatelj postaje jedino sredstvo označavanja pan-europskog identiteta, bez obzira na to prelazili li granice (poput Hanekea, Wendersa, Von Trotte) ili ne (poput Von Triera i braće Dardenne). No, ključna poanta bila bi da se takvi filmovi razlikuju od "euro-puding"-koprodukcija iz ranijeg razdoblja jer se ozakonjuju putem festivala, promocije i autora, dok su "euro-pudinzi" računali na zvijezde i književne izvornike, ako se misli na *Ime ruže*, *Kuću duhova*, *Ljudoždera, Germinal*, *Neprijatelja na vratima*, kako bi uspjeli na blagajnama. Debata o "kulturnom dobru" nasuprot "konkuretnoj robi" ostaje neriješena.

Možda bi se mogao promijeniti smisao debate uspoređivanjem tih produkcijskih razmatranja sa strategijama postfordističkog Hollywooda. Autor *Globalnog Hollywooda* smatra da tamo marketing određuje produkciju, koja pak funkcionira na četiri zasebne razine: *prodaja* (prisutnost i prodor na svim tržištima, uključujući i tržište art-filma uz *mainstream*, ali i računalne igre, igračke, generalna trgovina/franšize); *zagovaranje* (promoviranje Hollywooda kao *branda*, neutraliziranje negativnog profiliranja i podizanje prihvatljivosti), *nadzor* (intenzivno istraživanje tržišta i rafinirano – pa i nezakonito - praćenje osobitih sklonosti publike) i *uvjeravanje* (Hollywood osigurava najsuvremeniji proizvod ili uslugu provjerene kvalitete). Ovaj pristup produkciji zasnovan na prodaji i reklamiranju najoštrije se razlikuje od europskog modela u kojem "reprezentacija" i "identitet", ma koliko bili definirani, i dalje, kao što smo vidjeli, igraju glavne uloge. Ipak, usporedba rasvjetljuje vrijednost autora i festivala unutar europskog sustava kao elemente koji najbliže odgovaraju zagovaranju i uvjeravanju u holivudskom smislu, odnosno promociji branda i obećanju kvalitetnog proizvoda, kojemu su posrednici i jamci festivali.

S druge strane, ni naglasak na marketingu ne obuhvaća u potpunosti holivudski sustav proizvodnje. On zanemaruje važnost već spomenutog istraživanja i razvoja, koje obično vode posebne visoko-tehnološke tvrtke za posebne usluge, kao što su one u tehnologiji zvuka, digitalnih specijalnih efekata i računalnom modeliranju. Tu je Hollywood tek jedan od zajedničkih korisnika proizvoda, umijeća i patenata za kojima također postoji potražnja u glazbenoj i vojnoj industriji te industriji računalnih igara, koja je danas sve više rep kojim maše pas filmske industrije. Karakteristične kompanije sa snažnim eksperimentalnom sektorom su Pixar, Industrial Light & Magic, Rock Star Games, gdje uzajamno prisvajanje filmskih formata i formata igara ne jenjava. S druge strane, slična sinergija između dizajnera igara i filmaša počinje se događati u Europi, premda u manjoj mjeri nego u SAD-u, Japanu, Indiji i Južnoj Koreji, i s manje autorskog sudjelovanja.[20] No pogleda li se izvan multilateralne medijske sheme koju sponzorira Bruxelles i preostalih komercijalnih kompanija (Gaumont, Canal+, Working Title, Constantin Title i nekoli-

20 Iznimke bi mogli biti Luc Besson, Jean Pierre Jeunet i Lars von Trier. Jan Simons tvrdi da se estetika Dogme najbolje shvaća kao produženo istraživanje igara, razina i simulacije. Usp. Simons, J. (2006). *Lars von Trier's Game Cinema*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

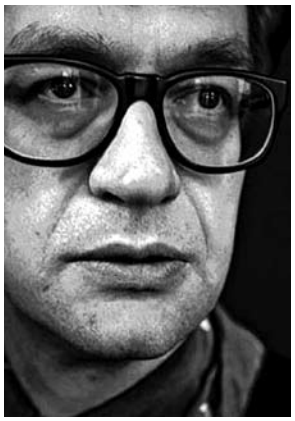

Wim Wenders

ko drugih), primjećuje se da je većina europske produkcije organizirana oko malih ekipa, koje se udružuju zbog određenog jednokratnog projekta, ili se sastoji od kompanija koje nastaju oko autora-redatelja ili kolektiva (X-films, Wüste Films). Ove se, pak, mogu udružiti s nekom američkom kompanijom, bilo izravno ili preko njezine europske podružnice, kako bi osigurale svjetsku distribuciju.[21] No, jesu li te tvrtke male zato što nemaju sredstava da bi bile velike, ili zato što sebe vide kao specijalizirane dobavljače visokokvalitetnih proizvoda za posebne kutke? Drugim riječima, o posebnom europskom modelu može se govoriti utoliko što je miješan, malih razmjera i hibridan (kada se gleda iz nadmoćne pozicije studijskog sustava) ili utoliko što je verzija postfordističkog visokotehnološkog modela oslanjanja na vanjske resurse. U potonjem slučaju jedan od najuspješnijih pokušaja razvijanja europske inačice takve postfordističke prakse našao bi se u Danskoj: produkcijska kompanija Larsa von Triera i Petera Albeka Johnsona, Zentropa (s Thomasom Vinterbergom i Lukasom Moodyssonom kao ključnim redateljima). Sa studijskim "kompleksom" izvan Kopenhagena, u nečem što se prigodno opisuje kao "hipijevska komuna" ili kao "Von Trierova obiteljska kuća", Zentropa je – ne obazirući se na pitanja veličine i opsega – mogla biti modelirana po uzoru na Industrial Light & Magic Georgea Lucasa, ali i odraz studija sa samo jednom osobom Petera Jacksona u Wellingtonu, na Novom Zelandu. Primjeri daju osnovu za usporedbu prema trima različitim linijama istraživanja: ILM kao specijalizirana kompanija za visokotehnološka istraživanja i razvoj koja je postala prijeko potrebna produkciji velikih holivudskih studija; Zentropa kao produkcijska jedinica filmova srednje veličine za posebno tržište međunarodnog umjetničkog filma (u slučaju Von Triera, obično s međunarodnim zvijezdama: Catherine Deneuve, Björk, Nicole Kidman), i eksploatacija jedinstvene franšize (serijala *Gospodar prstenova*) u slučaju studija WingNut Films Petera Jacksona.

Film svijeta, prikazivanje sebe kao drugog i postkolonijalni diskurs

Na temelju svega što je ranije navedeno o osobinama filma koji se definira kao *film svijeta*, trebalo bi biti jasno da on u cijelosti odražava napetosti i potencijalne kontradikcije s kojima se susrećemo u drugim kulturnim i ekonomskim područjima povezanim s globalizacijom. Podrobniji izvještaj ili niz studija konkretnih primjera trebali bi pokazati način na koji dinamika globalizacije utječe ne samo na vrstu proizvoda ili usluge koji *film svijeta* predstavlja, nego i na to koja će tematika i stilovi prevladavati. Poznata je tvrdnja Marshalla McLuhana, kada je riječ o promjenama u medijima i medijskom prijenosu, da je sadržaj (novog) medija uvijek onaj drugi (stariji) medij. I to se može itekako lijepo primijeniti na *film svijeta* gdje kategorije kao što su nacija i nacionalni identitet, ili unikatnost mjesta i regije, postaju tematika *filma svijeta* upravo zato što se u svojem robnom obliku ti filmovi obraćaju globalnoj publici, a ne "lokalnoj" grupaciji koju portretiraju ili "predstavljaju". Kad jednom postanu kino-publika, i te su grupacije globalne te tvore gledateljstvo holivudskih filmova ili filmova snimljenih holivudskim novcem. Filmovi koje nazivamo *filmovima svijeta* i holivudski filmovi ujedno asimetrično zrcale jedni druge. Kozmopolitska publika gleda filmove o entitetima manjim od države, kao što su pleme, manjine, etničke i vjerske grupacije, iseljeništvo i druge zajednice u borbi za oslobođenje ili u pokušaju ponovnog uspostavljanja veze sa svojim osjećajem identiteta i pripadnosti unutar širih društvenih formacija, dok mladež upravo tih zajednica oponaša vrijednosti i navike svojih međunarodnih vršnjaka.

Stoga će jedna definicija *filma svijeta* doista vidjeti takve filmove kao sastavnicu politike identiteta koja prožima i razvijene nacije i nacije u razvoju. *Film svijeta* ističe napetosti i suprotnosti uskrslog nacionalizma, ponovno pojavljivanje etničke lojalnosti, regionalne sklonosti i lokal-patriotizma. Filmovi prikazuju prijeporne prostore koji govore o težnji ka regionalnoj autonomiji, koji prizivaju očigledno davno zaboravljene povjestice i sjećanja, pa čak oživljavaju i feudalne običaje, klanske i obiteljske vrijednosti. U svakom slučaju, oni to ne čine u obliku političkoga manifesta ili socijalnih programa nametnutih odozgo, nego pričama o putovanjima i otkrićima, o svakodnevnom životu u nesmiljenim prirodnim uvjetima ili u teškim političkim okolnostima. *Film svijeta* može se baviti ljudskim pravima, istraživati iseljenički identitet i uključiti se u pitanja nasljeđa i kulturne baštine. Mogu se očekivati i priče koje donose dosad nečujne glasove ili iznose na svjetlo dana živote društveno zapostavljenih. U širem smislu, može se reći

21 Informativan prikaz rada s britanskim producentom za američko tržište Sørena Kragh-Jacobsena, o njegovom iskustvu s filmom *The Island on Bird Street* (1997.) u: Bjondebjerg, M. H. (2001). *The Danish Directors: Dialogues on a Contemporary National Cinema.* Bristol: Intellect Books, str. 165-169. Kragh-Jacobsen spominje svoja razilaženja sa scenaristom Johnom Goldmanom kojega je izabrao pod pritiskom američkih ulagača, te objašnjava kako sufinanciranje i koprodukcija određuju glavne elemente filma uključujući, primjerice, svršetak.

da se *film svijeta* često rukovodi bitno etnografskim pogledom na svijet, čak i tamo gdje je pripovijedanje fikcionalno, a priče proizlaze iz legenda ili narodnih pripovjedaka. Rasprave o razlici, drugome, autentičnosti i pjesništvu prevladavaju, jednako kao što pitanja povijesti i tradicije igraju glavnu ulogu. Na taj se način neki porivi treće kinematografije vraćaju: problem nerazvijenosti, isključivanja, rasizma, genocida, siromaštva i sukoba između tradicionalnih načina života i utjecaja globalizacije, modernizma, zapadnjačkih običaja i životnoga stila. Osim toga, *film svijeta* bavi se temama kao što su postkolonijalizam i izražavanje nacionalnog identiteta; bavi se konstruiranjem roda i etniciteta, obiteljskim vrijednostima i vjerom, pojmovima dobra i zla, državnog autoriteta i cenzure te ulogom i ugnjetavanjem žena u tradicionalnim društvima.

Ipak, zbog dijalektike koja je ovdje na djelu, ti se filmovi pojavljuju u obliku i okviru *filma svijeta*, što znači unutar mreže festivala, a za tržišta umjetničkih kina i multipleksa. Formalno govoreći, u mnogo slučajeva čini se da je *film svijeta* "svjetlo" umjetničkog filma. Njegov pristup vremenu i prostoru bliži je glavnoj struji nego ranijim eksperimentalnim, avangardnim filmova ili *trećem filmu*, a u pripovijedanju se služi konvencionalnim retoričkim strategijama, ili ih citira: primjerice, motivi putovanja, potrage ili potjere gotovo su univerzalni. Štoviše, kaže se da se film ceste vratio u *filmu svijeta*, ako filmovi ceste nisu već bili prerada mnogo starijeg pripovjednog obrasca, onog pikarskog romana. Na sličan se način protagonisti *filma svijeta* obično izvode iz tipologije antijunaka narodne književnosti i (pikarskog) romana: običan puk, djeca, siročad, seljaci i ugnjetavane žene. Mnogo je toga u svjetskoj kinematografiji što podsjeća na druge oblike etničkog kiča, glazbu svijeta ili folklornu odjeću pretvorenu u visoku modu, na kulturu suvenira i pomodni bjelački šik. U svakom slučaju, ti su filmovi bliski popularnoj potrošačkoj kulturi, čak i kada slave tradicionalnu kulturu, kulture u nestajanju i umijeće predaka. *Film svijeta* redovito dramatizira sukob između tradicije i modernizma, hegemonije i rubova, globalnog i lokalnog, uvođenja zapadnjačkih i domorodačkih običaja.

Utoliko što je to uvjet njegova postojanja, može nam se oprostiti što *film svijeta* smatramo simptomom neoklasicizma po sebi u kulturnim sferama. Nije li to na mnogo načina drugo ime za kinematografiju koja "drugo" stavlja na mjesto drugog, čak i kada to drugo potajno podržava taj prijenos, što se također događa s etničkom kuhinjom i *glazbom svijeta*. To stavljanje samoga sebe na mjesto drugog može zapravo kočiti sagledavanje drugosti drugog, bilo da je to fundamentalna vjera, različiti sustavi vrijednosti koji su neprijateljski raspoloženi i nespojivi s našim, kao što je žensko odobravanje patrijarhata ili zajednice koja upražnjava neke oblike ropstva, a da ne osjeća potrebu za promjenom. *Film svijeta* kao postnacionalni film koji prethodi statusu autora, uvijek je u opasnosti uvođenja nekog oblika auto-etnografije i promoviranja neke vrste auto-egzotizacije, u čemu se etničko, lokalno i regionalno izlažu, pod krinkom samoizražavanja, pogledu dobronamjernog drugog sa svim posljedicama koje to donosi. *Film svijeta* postojano podrazumijeva pogled izvana, a to priziva staru antropološku dilemu o sudioniku promatraču kojemu se nudi zrcalo onoga što "domorodac" misli da onaj drugi, promatrač, želi vidjeti.

Dvojbe oko *filma svijeta* nigdje nisu vidljivije nego u spornom pitanju odnosa određenih kinematografija svijeta prema dijasporskim zajednicama, uključujući i takve zajednice u Europi. Tu je žestoku raspravu pokrenulo pitanje različitih oblika stavljanja "drugog" na mjesto drugog, u obliku nekih filmova rađenih za izvoz, a onda ponovno uvezenih. Naprimjer, zar velika dijaspora i tržišta indijskih i kineskih filmova ne "iscrpljuju nacionalni kulturni imaginarij time što čine profitabilnom proizvodnju filmova koji prije svega održavaju čežnju za domovinom u dijasporskim zajednicama?"[22] Ili je iskrivljen sam pogled na dijasporske zajednice i način na koji one sudjeluju u suvremenim medijama i komunikacijskoj revoluciji? Kada je riječ o televiziji, kao i tržištu videovrpca, provedena su mnoga sociološka istraživanja uporabe medija među dijasporom, a rezultati pokazuju šareniju i iznijansiraniju sliku od one koju bismo očekivali. Citirat ću rad Kevina Robinsa i Asu Aksoi o uporabi turske televizije među londonskom dijasporskom zajednicom:

"Ono što smo pokušali sugerirati jest to da bi, barem u turskom slučaju, transnacionalna televizija mogla zapravo služiti potkopavanju dijasporske imaginacije i njezinih imperativa identifikacije i pripadanja. No naša kritika ide još i dalje. Također smo ustvrdili da je potrebno odbaciti osnovne pojmove 'identiteta', 'zamišljene zajednice' i 'dijaspore'... Osjećamo potrebnim suprotsta-

22 Vasudevan, R. (2000). National Pasts and Futures. Indian Cinema. *Screen* 41, 1:119-125.

Lars von Trier

viti se prevladajućem kulturalizmu, i... udaljiti naš program od 'problema' migrantske kulture i identiteta, razmotriti kako to migranti doživljavaju migraciju, i kako razmišljaju i razgovaraju o svojim iskustvima i kako ih objašnjavaju. Poanta je u tome da govor o identitetima zahtijeva jednostavnost, dok je, kad je riječ o mislima i svijesti, uvijek važna njihova zamršenost."[23]

Ovdje izrečene tvrdnje o metropolitanskim dijasporskim zajednicama vrijedno je imati na umu zbog problema koji nas ovdje zanimaju. Kada se pitamo kako bismo definirali europski film, možda bi također bilo nužno odbaciti pojam identiteta. Drugim riječima, ono što europski film čini "europskim" bila bi njegova kulturna mjerodavnost, više nego njegova obrana kulturnog identiteta. Konkretnije, ta bi kulturna mjerodavnost bila sposobnost filma da savlada registre obraćanja koji nadilaze čak i filmske strategije prikazivanja drugog u festivalskim filmovima, a presijecala bi se sa sposobnošću holivudskog filma za kulturnu kamuflažu. U poglavlju o prostorima u europskoj kinematografiji pokušao sam prepoznati neke načine na koje "međusobno zadiranje jednih u unutrašnje poslove drugih" može stvoriti glavne kategorije ne samo političke prirode, nego također i naratološke i estetske, a istodobno i razina angažiranosti, gdje se europski filmovi obraćaju azijskim filmovima i holivudskim filmovima, ali govore drugačije, ono o čemu je riječ. Čini se kao da je europska kinematografija prvo morala naučiti biti kinematografija svijeta sa svim opasnostima prikazivanja sebe kao drugog koje to povlači sa sobom, prije nego što postane (još jednom) europska, drugim riječima, prije nego što prepozna svoju ulogu u procesu postajanja strancem u odnosu na svoj vlastiti identitet, dok se taj identitet više ne razumijeva samo kao "sučeljavanje s Hollywoodom". To bi odredilo točku na kojoj "povijesni imaginariji" različitih nacionalnih kinematografija, u kojima su različite vrste prikazivanja sebe kao drugog nepromjenjivo uhvaćene, mogu za sobom ostaviti nesigurno uravnotežene, ali asimetrično raspoređene odnose moći s Hollywoodom. Europska kinematografija možda je pred ulaskom u drukčiji dijaloški prostor, gdje se glas autora, daleko od samoizražavanja, ali i od obveze predstavljanja svoje sredine, može manifestirati kao glas koji se obraća svijetu pomoću svjetskih načina izražavanja. Možda je to lekcija koju su filmaši iz europske dijaspore brže naučili od ostalih. Kao i Fatih Akin, oni su sretni da mogu zamijeniti svoje višestruke nacionalne identitete za mjesto u svjetskoj zajednici onih koji se "upliću u unutrašnje poslove": to je jedinstvena sposobnost filma da prodire očima drugih u vlastitu unutrašnju svijest.

S engleskoga prevela Dunja Krpanec

23 Askoy, A, Robins, K. (2000). Thinking across spaces: Transnational television from Turkey. *European Journal of Cultural Studies*, 3:343-365 (365).

I WON'T BELIEVE
CORPORATIONS ARE
PEOPLE UNTIL
TEXAS EXECUTES ONE.

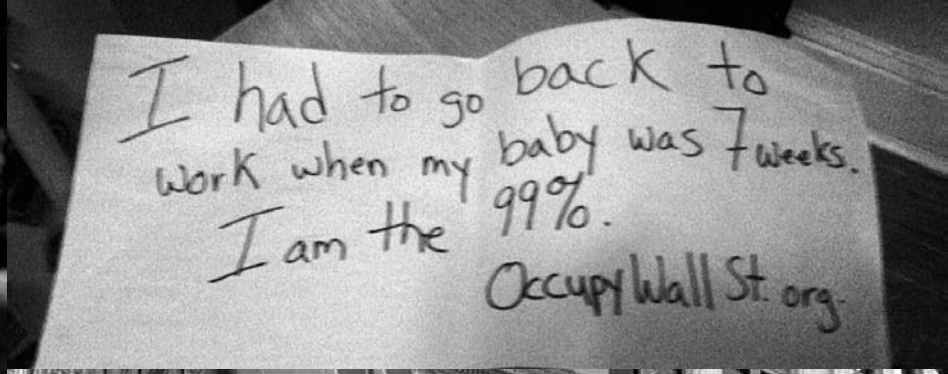
I had to go back to
work when my baby was 7 weeks.
I am the 99%.
OccupyWallSt.org

NO MORE
CORRUPTION
I CAN'T AFFORD
A LOBBYIST
I AM THE 99%

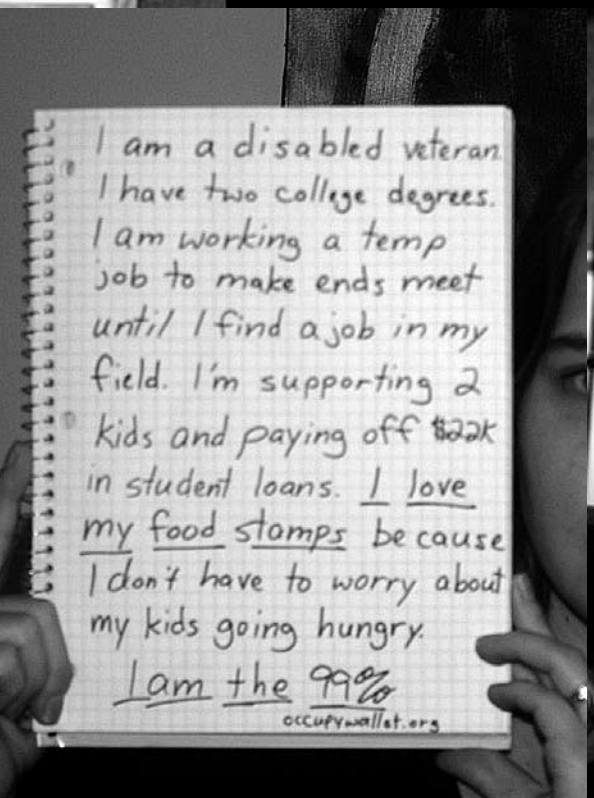
I am a disabled veteran.
I have two college degrees.
I am working a temp
job to make ends meet
until I find a job in my
field. I'm supporting 2
kids and paying off $22k
in student loans. I love
my food stamps because
I don't have to worry about
my kids going hungry.
I am the 99%
occupywallst.org

WE WANT OUR
BAILOUT
MONEY BACK
I HATE
DRUM
CIRCLES
BUT I HATE
CORPORATE
GREED MORE

ELSAESSER, THOMAS

Dvostruko zauzeće i male prilagodbe: prostor, mjesto i politika u novom europskom filmu od 1990-ih godina

ELSAESSER, THOMAS

Dvostruko zauzeće i male prilagodbe: prostor, mjesto i politika u novom europskom filmu od 1990-ih godina

Tomija Ungerera, poznatog njujorškog političkog karikaturista i pisca knjiga za djecu, rođenog u Strabourgu 1931., jednom su pitali kako je bilo odrastati u Elzasu, a on je odgovorio: Bilo je to kao živjeti u zahodu seoske željezničke postaje: *toujours occupé* (uvijek zauzeto). Mislio je, dakako, na činjenicu da je gotovo četiri stotine godina, a svakako tijekom razdoblja od 1871. do 1945. godine, Elzas mnogo puta mijenjao nacionalnost, pripadajući naizmjence Francuskoj i Njemačkoj, a većinu toga vremena stanovnici su doživljavali oba naroda kao okupatorsku silu.

Toujours occupé čini se prilično dobrim motom za suočavanje s današnjom debatom o novoj Europi i njezinom ponekad paranoidnom obrambenom držanju kada je riječ o takozvanim "ne-Europljanima" na njezinim granicama ili usred nje. Predlažući ideju stalne, trajne okupacije, ili točnije, dvostruke okupacije, imam na umu neku vrstu protu-metafore "tvrđavi Europi", pojam koji se tako često primjenjuje na imigracijske politike Europske unije.[01] *Toujours occupé* ne zaboravlja temeljno pitanje etniciteta i etničkih identiteta europskih nacionalnih država, koji, kada se na njih gleda povijesno, snažno sugeriraju da je rijetko postojao prostor koji se može braniti protiv vanjskoga u odnosu na koje je "Europa" ono unutarnje. Nema Europljanina, drugim riječima, koji već nije iseljenik u odnosu na neki označitelj različitosti – bio on etnički, regionalni, vjerski ili jezični – i čiji identitet nije već podijeljen ili dvostruko zauzet. Ne mislim samo na mnoga europska mjesta na kojima je fikcija tvrđave, taj paranoidni san o *tabuli rasi*, o čišćenju, pročišćavanju i isključivanju, vodio, i dalje vodi krvavom sukobu, kao što su oni u Bosni, na Kosovu, u Sjevernoj Irskoj, pokrajini Baskiji, na Cipru i dalje, u Izraelu i Palestini. Za njih šala Tomija Ungerera o Elzas može ukazivati na izglednost sretnog završetka, utoliko što je Europska unija – utemeljena, podsjetimo se, prije svega zato da bi osigurala da Francuska i Njemačka više nikada neće međusobno zaratiti zbog pokrajine Alsace-Lorraine (Elzas-Loren) – u tom konkretnom slučaju doista osigurala promjenu u smislu referenci po kojima se može ponovno pregovarati o proturječnim traženjima prava na nacionalnost, suverenitet, etnički identitet, položaj žrtve i državnosti, solidarnosti i samoodređenja. Štoviše, tome se nadaju političke elite u Europskoj uniji: da se ti sukobi u konačnici mogu riješiti, tako da im se daju drukčiji okviri artikulacije i mogućeg dogovora, nakon što se prije iskupe financijskim potporama.

Vratit ću se na ono što mislim da te strukture, koje je predložila Europska unija, mogu povlačiti za sobom kao politički, ali i simbolično-diskurzivni prostor. Ipak, čak i izvan međunarodno zloglasnih teritorija preklapanja potraživanja identiteta i upravo spomenutih međuetničkih ratnih zona, jasno je da je Europa – ma kako označili njezin zemljopisni doseg (južno: Mediteran, istočno: Ural) ili povijesne granice (Mezopotamija, Fenicija, Grčka, Rimsko ili Sveto Rimsko carstvo), oduvijek bila kontinent koji naseljavaju i prelaze vrlo različiti i uglavnom zavađeni etnički entiteti. Obično zaboravljamo da su nacionalne države Europe razmjerno mlade i da su mnoge nasilno skrpljene od različitih plemena, klanova, kulturnih i jezičnih grupacija. Oni koji se identificiraju s regijom doživjeli su zakašnjelo priznanje svoje posebnosti unutar Europske unije u sloganu "Europa regija", no čak i to otvaranje različitih prostora identiteta ne obuhvaća trenutačnu slojevitost etničke Europe. Treba razmišljati o Sintima i Romima, vječnim europskim "drugima", koji se, zato što nemaju teritorij niti ga zahtijevaju, opiru konvencionalnim klasifikacijama; oni su unutar teritorijalnih granica desetak europskih zemalja, ali se nalaze izvan nacionalnih imaginarija svih tih zemalja. Ni Europa regija ne izražava povijesnu "dubinu" multietničke Europe, kontinenta čija je povijest duga dvije ili tri tisuće godina, neiscrpan katalog migracija, invazija, okupacija, osvajanja, pogroma, protjerivanja i istrebljenja.

Dakle, stanje dvostrukog zauzeća odnosi se na svaki dio Europe i na sve nas: naši su identiteti višestruko definirani, višestruko doživljeni i mogu nam se višestruko pripisati, u svakom trenutku našeg života, i sve više – nadajmo se, do trenutka kada će i sam pojam nacionalnog identiteta postupno nestati iz našega rječnika i biti zamijenjen drugim vrstama pripadanja, povezivanja i bivanja. Krv i tlo, zemlja i posjed, zauzimanje i oslobađanje moraju prepustiti mjesto simboličnijem ili narativnom načinu pregovaranja o osporavanom vlasništvu nad mjestom i vremenom, odnosno o povijesti i sjećanju, izmišljajući i održavajući prostore diskursa, kao u metaforičkoj okupaciji Elzas ili sve većem isticanju dvostruke nacionalnosti (njemačko-turska, nizozemsko-marokanska, francusko-magrepska, britansko-azijska) u području književnosti, filmskog stvaralaštva, glazbe i popularnih televizijskih emisija. To ne znači i previdjeti činjenicu da možda postoje opravdani razlozi zašto je u nekim dijelovima Europe, a osobito na njezinim sadašnjim političkim granicama, prepoznavanje nacionalnog identiteta još uvijek preduvjet razgovora o pripadanju uopće, kao posljedica nužnog suočavanja s okupacijom, s kolonizacijom, bilo izravno ili preko opunomoćenika. Čini se da to vrijedi za dijelove bivšega sovjetskog carstva, kao što su Ukrajina ili Bjelorusija, koje kao svoje sfere utjecaja potražuju Rusija, SAD i, dakako, Europska unija. Čak i u Elzasu stvari su daleko od rješenja: unatoč činjenici da je Strasbourg sjedište europskoga parlamenta, Elzas je među francuskim *departmanima* u kojima populist Tvrđave Europe, Jean Marie Le Pen, još ima znatnu sljedbu, a antisemitski incidenti o kojima dolaze izvještaji iz regije zvone na uzbunu.

Unatoč tim činjenicama, sadašnje insistiranje na kulturnom identitetu, kao nečem što može najmiroljubivije zamijeniti starije nacionalizme koji izazivaju podjele, kao i pomiriti pojedinca sa zajednicom, možda će se isto tako morati preispitati uz pomoć neke druge skupine pojmova, politika i ideja. To nije jednostavna zadaća, kako pokazuje kratak pregled alternativa. Multikulturalnost, pojam koji se najspremnije nudi, sve je više na udaru: on podcjenjuje asimetrične odnose moći različitih biračkih tijela te zanemaruje suparništo između različitih etničkih zajednica i naraštaja useljenika. Multikulturalne predodžbe o duginoj koaliciji ne odgovaraju na teško pitanje "integracije" i "asimilacije" nasuprot "kulturnoj autonomiji" i "izdvojenom razvoju" koje karakteriziraju različite politike iskušane ili primijenjene unutar europskih nacionalnih država. U Europskoj uniji, kao i u dijelovima britanskog obrazovnog sustava, kulturni identitet službeno se zamjenjuje "kulturnom raznolikošću". Osim što je kao pojam bezlična i sklona umanjivanju problema, a ne njegovu rješenju, ta je "raznolikost" problematična i zato što ne ostavlja prostor za strukture moći koje su u igri, niti uzima u obzir preklapanje vanjskog i unutarnjeg, sebe i drugog, pojedinačnog i kolektivnog. Dvostruko zauzeće želi biti posredničkim pojmom između kulturnog identiteta i kulturne raznolikosti, ne zaboravljajući da tu opasnost doista postoji: politika i moć, subjektivnost i vjera, priznavanje i poricanje, odnosno sukob, osporavanje, pa i nepomirljivi zahtjevi između pojedinih vjerovanja i univerzalnih vrijednosti, između onoga što je "tvoje" i onoga što je "moje". U filozofskom smislu, dvostruko zauzeće također želi biti odraz pojma teksta "pod brisanje"

01 Briscoe, I. (2001). "Fortress Europe Bids You Welcome". *UNESCO Courier.* Sept. 2001. URL: http://www.unesco.org/courier/2001_09/uk/doss24.htm

Jacquesa Derride, ukazujući na provizornost autoriteta u tekstu, sposobnost tekstualnog prostora da nam omogući gledati i njega samog i nešto drugo.[02] To se čak može tumačiti Witgensteinovom preokretnom, bistabilnom figurom patke-zeca, znakom supostojanja dviju percepcija u jednom reprezentacijskom prostoru.[03]

Osim toga, želim da se taj izraz shvati kao istodobno tragičan, komičan i utopijski. Tragičan, jer stvarnost osjećanja sebe kao napadnutog, zadanog, lišenog prostora i sigurnosti za koju se misli da je potrebna – bez obzira na nečiju rasu, vjeru ili rod, ali i na objektivni razlog ili opravdanje – stanje je patosa, razvlaštenosti i samomučenja. Komičan, na način na koji se neshvaćeni identiteti smatraju komičnim, to jest, otkrivanjem ironije i proturječja u ustroju jezika i njegovih označitelja. I utopijski, utoliko što u određenim okolnostima, sugerirat ću, on otvara vrata uživanja istog prostora, a da se ne krše prava drugih.

Dobroćudnije, simbolične i diskurzivne oblike koje dvostruko zauzeće može imati možda mogu ilustrirati prizorom iz dokumentarnog filma Johana van der Keukena *Amsterdam Global Village* iz 1996. godine. Slijedeći dostavljačke rute kurira na motociklu, redatelj prati živote nekolicine useljenika u Amsterdamu: poslovnog čovjeka iz Groznog, mladog *kickboxera* iz ruralnog dijela Tajlanda, glazbenika iz Bogote koji radi kao čistač, Islanđanke koja je DJ, fotografa i stariju nizozemsku damu židovskoga podrijetla, Hennie Anke, koja s pedesetpetogodišnjim sinom obilazi stan u kojemu je živjela tijekom okupacije, kada su Nijemci došli uhititi njezina supruga i potom ga deportirali u tranzitni logor Westbork, a ona je morala odlučiti hoće li se skrivati sa sinčićem ili poći za suprugom u logor.

Puki fizički kontrast između krhke židovske dame i žene iz Surinama, otkriće potpune preobrazbe koju je stan doživio izbrisavši sva prostorna sjećanja koje je Hennie možda imala, uspoređuje se s dekorom od bijelih porculanskih figurica i bujnog zelenog lišća, čime se uspostavlja tragikomičan susret kulturnih proturječja. Ipak, dok se Hennie prisjeća užasnih godina i ponovno proživljava agoniju zbog sumnje u odluke koje je donijela, osjećamo opipljivu činjenicu dvostrukog zauzeća tog kućnog, fizičkog i moralnog prostora od strane dviju generacija koje imaju malo toga zajedničkog, bilo kulturalno bilo etnički, ali čije naslijeđe i supostojanje u sjećanju i usmenom svjedočenju daje istinitiju sliku nacionalne, ali i transnacionalne povijesti okupacije, kolonizacije, istrebljenja i migracije nego što bi je ijedna od žena mogla dati sama. Kada surinamska majka kaže da sada razumije što je stara dama propatila, jer je i sama iskusila preseljenje i egzil, znamo, a i Hennie Anke zna, da ima bitnih razlika te da se neka iskustva ne mogu doslovce uspoređivati. Ali, ta gesta – čak i ako jest gesta omalovažavanja i krivog shvaćanja – ipak održava na životu krhki most koje su te dvije žene mogle izgraditi, tvoreći sliku prijenosa i pohrane iskustva kada se na rastanku zagrle. U kontekstu zaokupljenosti filma pojedinačnim sudbinama, zajednicama dijaspore i poteškoćama održavanja multikulturalnog Amsterdama, ali i slijedeći potresan prikaz etničkog sukoba, smrti i pustošenja u Groznom, susret u amsterdamskom stanu sa strmim stubištem potiče gledatelja na zadubljivanje u mogućnosti stavljanja prostora, vremena i mjesta "pod brisanje": vidjeti ih u uzmaku, izbrisane, zadržati sjećanje unutar povijesti, a istodobno stvarati prostor za narativ o dvostrukom zauzeću. No taj je trenutak koliko prolazan toliko i utopijski, a čini se bolnijim kada se ima na umu što se poslije 2001. dogodilo s nizozemskom tolerancijom i konsenzualnim modelom društvenoga ugovora, proširenim na njezine etničke zajednice. Nakon nasilnih smrti Pima Fortuyna i Thea van Gogha, koji su, svaki na svoj način, bili ekstravagantni izazivači predodžbe o konsenzusu i raznolikosti, čini se da je ta tolerantna slika sada poderana i otrcana.

Ako *Amsterdam Global Village* ilustrira utopijsku dimenziju, slučaj redatelja, novinara i televizijske osobe Van Gogha, koji je ubijen zbog snimanja filma koji su neki muslimani smatrali uvredljivim za njihovu vjeru, možda više otkriva tragične dimenzije dvostrukog zauzeća. Van Gogh je često tvrdio kako su njegove ponekad prilično pretjerane izjave u medijima, osobito na televiziji i u njegovoj novinskoj kolumni, bile upravo prava suprotnost netoleranciji, izraz njegove vjere u demokraciju, zakon i slobodu govora: iskušavajući granice, želio je čuvati njezina temeljna načela, uvelike u duhu poznate izreke (pogrešno) pripisane Voltaireu: "Mogu se ne slagati s onim što imate reći, ali ću braniti, do smrti, vaše pravo da to kažete".[04] Van Goghova provokacija u tom je smislu bila oponašanje, "uprizoravanje", a time i utjelovljivanje rasizma, predrasude i izdvajanja "drugog", čime je želio održati na životu emocionalni spremnik i stvarnu zalihu srdžbe koja je postojala među stanovni-

02 Derrida, J. (1974). *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
03 Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*. New Jersey: Prentice Hall, str. 212.
04 Voltaire (1779). *A Treatise on Toleration*. London: Fielding and Walker (prev. David Williams). Parafraza iz knjige *The Friends of Voltaire* Evelyn Beatrice Hall, objavljene 1906. pod pseudonimom Stephen G. Tellentyre.

štvom, da bi se mogao povezati s njime. Njegov je "aktivizam" nastojao razotkriti katkada licemjerne isprazne komplimente multikulturalnim idealima u društvu koje ostaje konsenzualno, ali i duboko konzervativno. Nasljednik radikalnih šezdesetih, ali i sastavni dio predstavljačkih osamdesetih i devedesetih godina, van Gogh je shvaćao televiziju, filmsku industriju, pa čak i tabloidno novinarstvo, kao područja simboličke akcije, služeći se jezikom znakova, klišejima i stereotipima kao općim kodom kulture koja živi svoje razlike u području diskursa, a ne sile. Njegova smrt od ruke samozvanog muslimanskog radikala koji je odrastao u Nizozemskoj, može ukazivati na to da je prostor za simboličnu akciju nestao u posljedicama 11. rujna i "rata protiv terorizma". A ipak, van Goghov je napadač ne samo pismen i tečno govori nizozemski; on je i "integriran" i prilagođen uporabi modernih komunikacijskih tehnologija, kao što su web-stranice i Internet: samo ubojstvo, sa svojim ritualnim prizvucima i simbolizmom koji je lako dešifrirati, ima izvedbenu dimenziju drugih barbarskih djela namjerno uprizorenih da bi se proizvele šokantne medijske slike i užasni događaji. To bi bilo drugo značenje mog pojma "dvostruko zauzeće" – da su moderni medijski prostori, u semantičkom smislu kao i po primijenjenoj performativnosti, stekli snagu prvorazredne zbilje u usporedbi s kojom je svijet krvi i mesa u opasnosti da postane drugorazredno carstvo, podređeno poretku spektakularnih efekata. Povlastica van Goghove *persone*, zauzimajući simbolični prostor diskursa, postala je zla kob osobe Thea van Gogha, okrutno lišene života radi drugog simboličnog prostora.

Komična verzija dvostrukog zauzeća obrađena je u još jednom nizozemskom filmu, *Shouf Shouf Habibi!* Alberta Ter Heerdta iz 2004., koji prati disfunkcionalnu marokansku obitelj u Nizozemskoj iz perspektive jednog od sinova kojemu je dosta života sitnog kriminalca i želje za uspjehom. Ab (skraćeno od Abdulah) također je potpuno integriran, ali i potpuno otuđen u odnosu na nizozemsko društvo. On poznaje kulturne kodove obiju zajednica, njihove osjetljivosti kao i tanke granice njihove tolerancije. Poput Tomija Ungerera ili Rentona u *Trainspottingu*, mladi Marokanci s kojima se Ab druži, najbolje se šale na svoj račun: "Koja je razlika između E.T.-ja i Marokanca? E.T. je imao bicikl..., E.T. je bio zgodan..., E.T. je doista želio ići kući". Ab želi biti glumac, ali shvaća da je potražnja za Arapima u glavnim ulogama poslije 11. rujna mala, što bi doista bila neuspjela šala da joj nije proturječio sam film, koji je nakratko pretvorio Mimouna Oaïssaa u zvijezdu jer je film postao hit u Nizozemskoj. Ne štedeći ni Nizozemce ni Marokance, *Shouf Shouf Habibi!* služi se niskim humorom i okvirom radnje televizijske obiteljske komedije situacije kako bi ukazao na sukrivnju za glupost (još jedna inačica dvostrukog zauzeća) koja omogućava demokraciji ološa i gubitnika da izađe na površinu kao politički ideal filma, u nedostatku – ili očekivanju - boljih mogućnosti.

Televizija i film: de-artikuliranje i preimenovanje nacije

Dvostruko zauzeće, kao suprostiranje simboličnih i etničkih identiteta, ali i kao preklapanje medijskih prikaza, rasnih stereotipa i svakodnevne diskriminacije, izravno je povezano s preoblikovanjem nacije i nacionalnog, o kojem se raspravljalo u prethodnom poglavlju. Jer, kako je već spomenuto, komunikacijske su revolucije, zajedno s medijskom sviješću i medijskim vještinama iseljeničkih zajednica, odigrale ključnu ulogu u današnjem oživljavanju nacionalizma te polarizaciji javne kulture i politike. U nekim slučajevima, kao što je militantni islamizam, za tehnologije poput mobilnog telefona ili Interneta tvrdi se da su pojačale osjećaj pripadnosti prilično osebujnim globalnim kulturnim formacijama koje se moraju boriti za prostor prepoznavanja, ako je nužno i nasilnim sredstvima, na državnoj ili lokalnoj razini.

No ova analiza znatno skraćuje pregled nekih od ključnih događaja bilo u medijima, bilo u vezi s poimanjem nacije i države od sedamdesetih i osamdesetih godina. Kako je istaknuto ranije, općenito se smatra da se uloga reprezentacije prenosi na televiziju. No, ukidanje administrativnih ograničenja, privatizacija i rat za gledanost između javnih i komercijalnih televizija promijenili su same uvjete te reprezentacije. Primjerice, Channel Four u Velikoj Britaniji često se shvaća kao ogledni primjer promjene paradigme medijskog utjecaja na stvarnost državnosti. Suočen s konkurencijom uvezenih američkih televizijskih proizvoda i s potrebom da se profilira kao drukčiji i u odnosu na BBC i u odnosu na svoj komercijalni ekvivalent ITV, Channel Four je kao dio svoje licencije zastupao novo ustrojava-

nje nacije. U emisijama Channela Four Velika Britanija se činila raznolikijom i pluralnijom nego što su BBC i ITV navodili gledatelje da vjeruju, a u prvi plan su došla pitanja rase, spola, seksualne orijentacije, kao i regije, susjedstva i dobi (radio-komentatorica Janet Street-Porter utjecala je na uspješno lansiranje "yoof" kulture). Istodobno, o tim se skupinama sve više govori kao o skupinama koje ne pripadaju istoj naciji, a čine ih interesne i potrošačke grupe ili manjine, a ne državljani. Slična kretanja mogu se uočiti u Njemačkoj, Nizozemskoj ili Francuskoj, premda u nekim slučajevima sa zakašnjenjem od deset godina.

Taj raspad nacije na segmente potrošača, što ga tako snažno "gura" televizija od devedesetih godina u svim europskim zemljama, uključujući srednju i istočnu Europu, a koji primjećuju s takvim očajem oni zabrinuti za demokraciju i propadanje građanskog života, mora se dakle shvaćati kao temeljno dvostrana pojava. On je stvorio prostor za samoprikazivanje, premda samo u obliku specijaliziranih tržišta, i radikalno je dehijerarhizirao društvene piramide vizualne reprezentacije, iako je očigledno da ne razrješava stereotipe, niti nužno pridonosi pravednijem, multikulturalnom društvu. Upravo je taj paradoks de-artikuliranja nacije kao državljana, dok se istodobno re-artikulira kao zbirka potrošača, ono što je, po meni, radikaliziralo i podijelilo na odjeljke europska društva, ali i stvorilo nove prostore koje ne treba sve redom smatrati uzrocima podjele u društvu. Ipak, način na koji ti prostori i dalje međusobno komuniciraju ili preuzimaju transpersonalne i intersubjektivne funkcije, jer više ne slijede podjelu područja na "privatno" i "javno", "unutarnje" i "vanjsko", također je utjecao na uloge koje su imale film i televizija.

Jedna posljedica lako bi mogla biti, primjerice, da film, umjesto da dokazuje svoj nacionalni identitet suprotstavljajući se prevlasti Hollywooda, zapravo ima nacionalnu televiziju kao svog stalno prisutnog, ali nikada potpuno priznatog "drugog". Zbrka koja iz toga proistječe može se iščitati iz niza europskih filmova. Primjerice, u filmu *Mržnja* (*La Haine*), televizija je upravo takva sveprisutna pojava, vizualni katalizator pomaka od *bleu-blanc-rouge* trobojnice "bijele" Francuske (na televiziji, još uvijek uvelike kontrolirane od strane države) ka *black-blanc-beur* multikulturalnoj Francuskoj (kakva živi na ulicama). Televiziju preziru mladi junaci filma zbog njezinih laži i iskrivljavih prikaza, a ipak se iteko, čak i do krajnosti, trude pojaviti na njoj. U filmu *Zbogom, Lenjine,* "stvarnost" nestale Njemačke Demokratske Republike sačuvana je uz pomoć simuliranih televizijskih emisija koje se bore protiv jumbo-plakata što sve više zauzimaju ulice, no junak ipak na kraju kaže: "Počeo smo vjerovati u fikciju koju smo stvorili: na kraju je to bio DDR kakav smo svi sanjali". U međuvremenu, u britanskom filmu *Sve o jednom dječaku* (*About a Boy*), televizija je dobila ulogu ismijavanog "drugog", nasuprot kojem lik Hugha Grant pokušava definirati nekog tko je iznad kozumerizma, a čiji kodovi, poze i naprave – ironično – potječu iz samih reklama prikazanih na prezrenoj kutiji. Zbrka se pojačava, s druge strane, kada pomislimo kako je europski film razvio neku vrstu retroaktivnog nacionalnog pučkog govora, o kojem se u ranijem poglavlju govorilo kao o načinu "naglašavanja"[05] lokalnog i regionalnog unutar globalnoga konteksta, ili pakiranja prošlosti u industriju nasljeđa. Film poput *Amélie* Jeana-Pierrea Jeuneta bio je žestoko kritiziran zbog lažne slike Montmartrea, ravno iz holivudske slikovnice Pariza, dok su *Zbogom, Lenjine* doživljavali kao besramno ugađanje Ostalgie-ji, to jest, nostalgiji za DDR-om koja prigodno briše zaglupljujuću represiju, stalni nadzor i krut, neprirodan jezik službenog licemjerja kojem su bili izloženi njezini građani.

05 Naficy, H. (2001). *An Accented Cinema: Exilic and Diasporic Filmmmaking*. Princeton: Princeton University Press.

Pod-državna i nad-državna privrženost

Nacija je uvijek nešto manja od ljudskoga roda, a veća od etničke skupine ili geografske regije. Ona živi od povlačenja ograničenja, priznavanja granica i djelatnih kategorija uključivanja i isključivanja. U isto vrijeme, identificiranje s "nacijom" sve se više doživljava i kao preveliko i kao premalo da bi se preplelo s individualnim osjećajem (ne)pripadanja. To se podjednako odnosi na buntovnu mladež iz predgrađa u *Mržnji* i na ovisnike iz *Trainspottinga*, kao i na kozmopolitske lokacije u filmu *Čokolada*, na komatoznu majku u *Zbogom, Lenjine* i na šeprtljavce koji bi željeli biti pljačkaši banke u filmu *Shouf Shouf Habibi!*.

No kako bismo shvatili što se događa čak i u tim djelima "novoga europskoga filma", možda se moramo vratiti korijenima postnacionalnih nacionalizama, a "tvrđava Europa" vjeruje da je pod njihovom opsadom. Jer, kada je riječ o tim nacionalizama, opći je konsensus

da se njihovu kontradiktornu i modernu narav najbolje može shvatiti ako se pođe od prisutnosti snaga koje vrše pritisak na tipičnu vezu nacije i države poznatu u Europi, svakako od Napoleona i početka 19. stoljeća, uključujući i predodžbu o suverenitetu koja je postala međunarodni zakon s Vestfalijskim mirom 1648., kojim je završio Tridesetogodišnji rat u kontinentalnoj Europi nakon Reformacije.

Razmotrimo prije svega pitanje spoja nacije i države: ako se, iz raznih razloga, u političkoj ravnoteži moderne Europe ideja "nacije" i ideja "države" udaljavaju, onda je ono što vidimo na društvenom području oblikovanje "nacionalnih" skupina (ili osjećaja pripadanja) koje su ili poddržave ili naddržave, to jest, artikuliraju se iznad nacionalne države ili pod njom, ili pokraj nje. U nekim dijelovima Europe, osobito oko Mediterana i Jadranskoga mora, to je dovelo do separatističkih pokreta, kao što je onaj na baskijskom području, na Korzici, te mnogo nasilniji etnički sukobi u bivšoj Jugoslaviji. Devedesete su Škotskoj, Walesu i Sjevernoj Irskoj donijele decentralizaciju vlasti unutar Velike Britanije. No, u području medija, golem pritisak prema deregulaciji, privatizaciji, centralizaciji vlasništva i globalnom dosegu stvorio je dinamiku raspršivanja, a istovremeno i grupiranja, koja se dosta razlikuje od onih zemljopisno zasnovanih, često okrutnih, na krv-i-tlo usredotočenih poddržavnih nacionalizama. Paradoksalno je da su ti drugi istodobno *o*-državani i *sa*-državani od strane Europske unije, kada uzmemo u obzir koliko se, s jedne strane, govori o "Europi regija", dok se s druge strane sprečavaju i osuđuju svi oblici *de jure* separatizma, a osobito oni nasilnim sredstvima. Umjesto nasilja Europska unija podupire otvaranje radnih mjesta putem regionalnog razvoja i kulturne autonomije kao zamjene za političku autonomiju.

Ono što destabilizira poimanje nacije danas, dakle, jesu dvije očigledno kontradiktorne tendencije, a ipak međusobno povezani izazovi. S jedne strane, nacija je postala nepostojana kategorija zato što sve više takozvanih poddržavnih skupina teži postati nacijama: Palestinci, Kurdi, Tamili; Česi odvojeni od Slovaka, Korzikanci, Hrvati, Slovenci, Baski, Čečeni i tako dalje. S druge strane, mnogi građani onoga što su proteklih otprilike dva desetljeća bili nacionalne države zapadne Europe više ne misle da je "nacija" ono čemu duguju posebnu odanost. Osjećaju da je sama nacija postala preširoka kategorija, pa zato drže da ih bolje predstavlja njihova regija, njihova vjera, a u mnogim slučajevima radije se određuju svojim stilom života, svojim interesima u slobodno vrijeme ili profesionalnim životom; u to ime putuju po cijelom svijetu, postaju prognanici u Španjolskoj, Toskani ili Dordogni, rade negdje u Europskoj uniji ili se stalno nastanjuju u Australiji i SAD-u. Ta skupina smatra nemogućim poimanje Europe kao nacije, a čak ni ideja europske superdržave nema osobit emocionalni naboj.

Možemo ih nazvati nacionalistima u slobodno vrijeme, a ovdje mediji doista igraju ulogu. Odatle moje upućivanje na pojavu deregulirane televizije, osobito na osnivanje Channel Four u Britaniji, koja je kao jednu od svojih mogućih nehotimičnih posljedica imala određeno reartikuliranje nacije kao različitih potrošačkih skupina, koje žive u istoj državi, ali ne daju nužno važnost "naciji". U debati "Raspad Britanije", koju su u 1990-ima vodili pisci poput Toma Nairna i Linde Colley te televizijski novinari kao što je Jeremy Paxman, postalo je jasno kako različito ljudi, osobito u Engleskoj, doživljavaju "strukturu osjećaja" (da se poslužimo frazom Raymonda Williamsa) koja ih povezuje s Engleskom. To više nije bila klasa, što je bila dugo, ali ni nacija. Ono što je prestalo funkcionirati, u prilog novog shvaćanja društvene pokretljivosti, stari je savez radničke klase i regije, internacionalističkih i socijalističkih težnji na jednoj strani klasne podjele, nasuprot eliti iz više (srednje) klase koja živi u gradu, ali slavi naciju oko "seoske tratine, kriketa i toplog piva", kao što je jednom kazao bivši britanski premijer. U tom trenutku dezartikulacije nacije poučan je bio ponavljajući, djelomice ciničan, a djelomice rezigniran pripjev kako "svi postajemo sve sličniji Amerikancima" – koji nas vraća pitanjima kinematografije i kulturne kolonizacije, samo što ona u Engleskoj nemaju gorku oštricu kao u Francuskoj ili drugdje u Europi.[06]

Posljedica postnacionalnih osjećaja privrženosti i identifikacije s nacijom u nekim od njezinih dijelova, ali ne više kao organskim, duboko ukorijenjenim totalitetom, možda je to da moramo temeljitije revidirati i način na koji razmišljamo o društvenom ugovoru koji osigurava solidarnost i definira državljanstvo. Jer ovo drugo, koje se čak i više objašnjava podnacijom, kao suprotnošću nadnacionalnoj formaciji, dakako, kroje oni kojima osjećaj privrženost nacionalnoj državi nije na prvom

06 Odličan prikaz debate o raspadu Britanije, s primjerenim analizama OF ITS OWN, esej je Jonathana Cooka: Cook, J.(2004). "Relocating Britishness and the Break-Up of Britain". U: Chaunce, S. et al. (ur.), *Relocating Britishnessi*. Manchester and New York: Manchester University Press, str. 17-38.

mjestu, zato što su imigranti, izbjeglice ili tražitelji azila, a žive unutar svojih iseljeničkih zajednica i zatvorenih obitelji ili vjerskih krugova, odsječeni od društvenoga tkiva uglavnom zbog slabog poznavanja jezika ili kulture, ili obojeg. I podnacije su u svojim privrženostima odjeljci iseljeništva druge generacije koji, premda dijele jezik i posjeduju vještine upravljanja društvom, ipak ne smatraju da imaju udjela u održavanju društvenog tkiva, osjećaju se isključene ili se prepoznaju kao diskriminirane, a istodobno se otuđuju od nacije svojih roditelja. U najboljem slučaju, tamo gdje su pronašli prostor koji im omogućuje da se suoče s različitošću, oni su ono što bi se moglo nazvati podijeljenim pripadnicima nacije ili podijeljenim državljanima, što znači da njihovi identiteti mogu proizaći iz dvostrukog zazuzeća, koje ovdje djeluje kao podijeljena privrženost: nacionalnoj državi u kojoj su rođeni i domovini iz koje su njihovi roditelji (jedno ili oboje) došli. S obzirom na to da se sve velike europske zemlje (Francuska, Velika Britanija, Njemačka, Nizozemska, Španjolska, ali i Italija i Danska) danas suočavaju s velikim etničkim i nacionalnim manjinama, opća de-artikulacija nacionalne države kako je upravo naznačeno, njihov nedostatak integracije i "asimilacije", ili njihov odvojeni identitet i kulturna autonomija, postali su ključna pitanja javne rasprave i polemika, a istodobno postavljaju pitanje koje smo već dotaknuli, točnije: koje su granice kulture kao simboličnog djelovanja u takvom kontekstu, te pod kojim okolnostima nastupaju, drugi, izravni oblici posredovanja, kao u Nizozemskoj gdje je, na prvi pogled, Theo van Gogh ubijen zato što je snimao film, premda se, kao što je i sam pokušao pokazati, simbolička dimenzija tog čina upisuje u medijsku stvarnost, u kojoj se tabloidno novinarstvo, državni rat i subdržavna djela terorizma možda više razlikuju po položaju nego po značajkama.

Izgleda da se zbog spajanja identiteta stvorenog useljavanjem, migracijom i egzilom, oni kojih se to tiče nalaze u oštroj suprotnosti prema drugoj skupini dvojnih državljana, spojenih na naddržavnoj razini. To su kozmopolitske elite, primjerice, intelektualci, biznismeni, poduzetnici, financijeri, političari, sveučilišni profesori, umjetnici, arhitekti, koji se slobodno kreću između Londona, Pariza i New Yorka, ili između Berlina, Milana i Varšave. Premda je njihov broj možda razmjerno malen, njihov utjecaj i uloga u svjetskoj ekonomiji su, međutim, toliko važni da mogu postavljati glavne trendove u urbanom razvoju, na tržištu rada i zapošljavanja, kao i u području zabave i dokolice. Njihove aktivnosti i kretanja, prema tome, također pridonose društvenoj krizi nacionalnih država kada razmišljamo o njima kao, primjerice, zaposlenicima multinacionalnih kompanija, koje djeluju kao države unutar države i mogu seliti cijele industrije u druge zemlje s jeftinijom radnom snagom. Za razliku od dvojnih poddržavnih državljana, politička moć kozmopolitskih elita prije učvršćuje nego izravnava tradicionalne hijerarhije nacionalne države: ona čak proširuje piramide moći na međunarodne institucije i na globalne sfere utjecaja.

Prijedlog za definiranje novog europskog filma

Ova vrlo općenita skica nekih političkih račvanja mnogih načina na koje je Europa, kao zajednica nacionalnih država, došla u središte možda dugog i bolnog procesa *de*-artikuliranja i prestrojavanja ključnih aspekata tradicionalne podudarnosti između nacije i države, bila je *inter alia* također zamišljena tako da istakne poteškoće povlačenja odveć izravne usporedbe između pitanja nacionalne kinematografije s jedne strane i nacije s druge. Očito je da nacionalna država iznova pregovara s Europskom unijom o pitanju suvereniteta i načelu nemiješanja. Sa svojim državljaninom pokušava uravnotežiti zaštitu građanskih prava sa zahtjevima nacionalne sigurnosti. Kada su u pitanju manjine, odgovara na izazove koje postavljaju različite vrste fundamentalizama i vjerske zajednice čija civilna društva nisu prošla kroz proces sekularizacije. Ipak, čini se da film, kao suprotnost televiziji, ima sporednu ulogu u javnoj raspravi oko tih ključnih pitanja, i to ne samo zbog relativno malog broja ljudi do kojih dopire film snimljen u nekoj od europskih zemalja o bilo kojoj temi, nego i zbog slabih izgleda da filmovi iz jedne europske zemlje dožive distribuciju u drugoj.

No, gledano iz drugoga kuta dvije su stvari vrijedne spomena. Prvo, kao što je već naznačeno, iznenađujuće je kako film, čini se, postaje najistaknutiji medij auto-reprezentacije i simboličke akcije koji su prihvatili dvojni državljani europskih nacionalnih država. Filmovi tursko-njemačkih redatelja, francuskih *beur* redatelja i azijskih redatelja u Velikoj Britaniji redovito su osvajali velike nagrade i zauzimali istaknuto mjesto u Europi,

Zbogom, Lenjine

premda ne baš često izvan nje. Primjerice, film Thea van Gogha *Submission*[07] snimljen je sa članicom nizozemskog parlamenta, Ayaan Hirsi Ali, podrijetlom iz Etiopije, strastvenom aktivistkinjom kada je riječ o položaju žena u islamu. Budući da ona nije filmašica, poslužila se medijem filma kako bi dobila najveći mogući publicitet, a možda ga je imala i previše, sudeći po nasilnim prosvjedima, smrtnim prijetnjama, a na kraju i ubojstvu do kojeg je doveo.

Drugo, Europska unija doista ima filmsku i medijsku politiku, s direktivama, strukturama financiranja i subvencioniranja, poreznim potporama koprodukcijama koje potiču mješovite, odnosno, privatno-javne projekte. Također podupire tehnološke inovacije u audiovizualnom sektoru, kao što je digitalno opremanje kina, subvencionira intereuropsku distribuciju, aktivna je u krugu europskih filmskih festivala i tako dalje. Media Initiative (Medijska inicijativa), pokrenuta sredinom devedesetih, a sada u svom trećem četverogodišnjem razdoblju, sastavnica je važnog portfelja ili uprave, trenutačno one "Informacijskog društva i medija". Uprava ima zadaću ojačati ekonomske aspekte sektora (bilo je previše niskobudžetnih i srednjebudžetnih filmova, tržište je pretjerano fragmentirano s obzirom na to da su europske države poznate po slabom gledanju filmova iz drugih europskih zemalja, s iznimkom onih iz Velike Britanije). Medijski program također subvencionira izobrazbu, štoviše, i "kulturnu raznolikost". No, jednako je svjestan uloge filma u njegovanju ideje europskog jedinstva, kohezije i demokratskih vrijednosti.

Pokušavao sam izvesti ovaj pokus: počeo sam gledati filmove koji su tijekom proteklih desetak godina imali izravne ili neizravne koristi od takve politike Europske unije, a ujedno su postigli "uspjeh", kod kritike ili financijski, na ciljanim tržištima: američkom (na koje je europskom filmu gotovo nemoguće ući), japanskom, australskom i, dakako, na tržištima ostalih europskih zemalja koja se obično prilično odupiru filmovima iz drugih europskih država. U kojem smislu, dakle, ti filmovi pridonose pitanju privrženosti, kako obrađuju podnacionalne ili nadnacionalne zajednice, njihove težnje i tjeskobe, i do koje se mjere može za njih reći da rade na ideji Europe, na njezinim proklamiranim idealima kulturnog identiteta ili raznolikosti, na njezinoj viziji interpersonalnih ili obiteljskih vrijednosti. Drugim riječima, je li moguće iščitavati europske filmove od devedesetih godina onako kako je Siegfried Kracauer to radio s njemačkim filmovima dvadesetih godina, Raymond Durgnat s britanskim filmom pedesetih i šezdesetih, ili kako sam ja pokušao rekonstruirati diskurse i pristupe novog njemačkog filma sedamdesetih i osamdesetih?[08]

Krenuo sam od pretpostavke da je moguće shvatiti film kao oblik simboličkog djelovanja, a ne kao odraz stvarnosti pa ni kao konstrukciju društveno važnih reprezentacija. Zato, dakle, nisam razmatrao samo one filmove koji su se bavili prikazivanjem manjina ili čije su priče bile izravno povezane s pitanjima migracije, multikulturalnosti, azila ili trgovine ljudima, bez obzira na to koliko su oni važni za definiranje novog "europskog" filma unutar različitih "nacionalnih kinematografija". Umjesto toga počeo sam ispitivati neke od vrijednosnih struktura – ideologiju, da se poslužim staromodnim pojmom – Europske unije, kakva se može rekonstruirati iz različitih govora, rasprava, stajališta i dokumenata što iz nje dolaze, kao i iz vizija i analiza koje proglašavaju *trustovi mozgova*, imenovani ili samoprozvani zagovornici ideje Europe. Ukratko, želio sam ipak povjerovati u Europsku uniju.

Kad popisujemo te "velike ideje" Europe, shvaćamo upravo koliko mnogo različitih scenarija postoji za njezinu geopolitičku budućnost. Usredotočujući se samo na neke od njih, primjerice, možemo razlikovati nadu u Europsku uniju kao multikulturalni *melting pot* po uzoru na bivše Austro-Ugarsko carstvo; ideal kršćanske Europe; Europu kao supernaciju Ujedinjenih država Europe; Europu jakih nacionalnih država, koje u najmanjoj mogućoj mjeri ustupaju svoj suverenitet; Stvarnu Europu, odnosno, asocijaciju skupina uglavnom ekonomskog interesa sa zajedničkim zakonodavstvom i obvezujućim pravilima igre.[09]

U tom procesu, proučio sam i neke od rasprava o redistribuciji i solidarnosti, to jest, o političkim nasuprot moralnim opravdanjima socijalne države. Rasizam i netolerancija pojavljuju se kada se solidarnost više čak ni ne proteže na sve građane nacionalne države jer se smatra političkim otrovom kada useljenici, tražitelji azila ili ostali ne-državljani imaju koristi od nje. Solidarnost također dolazi na udar s raspodjelom budžeta Europske unije na siromašnije regije ili sada na novopridružene zemlje. Kakav je odnos između solidarnosti nacionalne države (ovisne o pozitivnom konceptu nacionalnog identiteta) i nadnacionalne solidarnosti, ili, ka-

07 Vidi: URL: http://www.ayaanhirsiali.web-log.nl/. Ili: Velthoven, W. (2004). "Theo van Gogh, Submission Part 1", *mediamatic.net: New Media, Art, Culture, Theory*. URL: http://mediamatic.net/article-200.8323.html&q_person=200.8324.

08 Kracauer, S. (1947). *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. Princeton: Princeton UP.; Durgnat, R. (1970). *A Mirror for England*. London: Faber & Faber.; Elsaesser, T. (1989). *New German Cinema: A History*. London: Macmillan.

09 Hilder, P. (2003). "Which Europe Do You Want – A Map of Visions". URL: http://www.opendemocracy.net/debates/article-3-51-1067.jsp

da univerzalna ljudska prava istiskuju suverenitet nacionalne države? Pratio sam neke od rasprava oko integracije i autonomije vezane za useljeničke i iseljeničke zajednice, ali sam također pokušao pratiti neke analitičkije glasove koji sagledavaju Europu u širem, globalnom kontekstu. Činilo mi se da su, kada je riječ o filmu, pozornosti vrijedne tri vizije ili tri gledišta, premda nisam siguran da su doista i najproduktivnija.

"Prosvijetljeni" pogled na imigraciju

Prvo je gledište možda ono najuže povezano s temom stranca i migranta, a ovdje se želim usredotočiti na ono što bismo mogli nazvati "prosvijetljenim" pogledom na useljeništvo Tonyja Blaira i Gerharda Schroedera, odnosno, socijalnoliberalnim, po kojem je, sve u svemu, imigracija dobra stvar, a Europa, osobito Velika Britanija i Njemačka, moraju poštivati svoje obveze i odgovornosti azila. Dakle, oni razlikuju različite vrste useljenika: legalne i ilegalne, tražitelje azila i ekonomske useljenike. Među potonjima više se rade razlike s obzirom na kvalificiranost i nekvalificiranost, a zatim s obzirom na to dolaze li useljenici iz zemalja s obiteljskim vrijednostima koje čine sve pripadnike ekonomski produktivnima i vertikalno pokretljivima, kao što su Kinezi i Indijci, ili su pak žene nepismene kućanice, dok se muška djeca odgajaju na patrijarhalnom kodu mačo-muškosti. Takvo gledanje na razlike i razlikovanja, filtara i zaštita, pokazuje se kao jedan od načina na koji Europska unija pokušava usmjeravati kormilo prema konsenzusu, za koji se nada da može dovesti do donošenja zakona ili barem do jedinstvene useljeničke politike.[10]

Takva, očigledno racionalna, prosvijetljena strategija izgradnje konsenzusa proučava se, provjerava – i na kraju nalazi manjkavom – u filmu *Dogville* Larsa von Triera, koji je privukao priličnu kritičku pozornost iako nije doživio veliki uspjeh na kino-blagajnama, a snimljen je na engleskom jeziku i s holivudskom zvijezdom Nicole Kidman u glavnoj ulozi. U tom filmu, mladi čovjek odvodi strankinju Grace, koja je progonjena i pod smrtnom prijetnjom, u udaljenu i samodovoljnu, zatvorenu seosku zajednicu. Grace se pokaže korisnom, pa čak i nezamjenjivom, no nakon nekog vremena njezina nesebičnost i dobrota izazivaju seljane da pokušaju s njom učiniti sve za što misle da može proći nekažnjeno. Znajući da je mogu ucjenjivati, seljani čine ono što misle da služi njihovu opstanku. Kako je primijetio jedan oštroumni kritičar: "Film evocira neovisnost, skrovitost, uskogrudnost i sumnjičavost stanovnika grada koje isprva očarava i oslobađa brižna i zgodna, ali siromašna mlada žena koja postaje korisna čuvajući im djecu, radeći vrtlarske poslove, skrbeći za hendikepiranu djevojčicu i provodeći vrijeme sa samotnim slijepcem. Stanovnici grada pokazuju da mogu s veseljem prihvatiti i poštovati druge, ali kada saznaju više o Graceinu odnosu s vanjskim svijetom, postaju mnogo zahtjevniji prema njoj; muče je, ponižavaju i zatvaraju".[11]

No mogli bismo također tvrditi da više od sitničavosti i uskogrudnosti, seljani pokazuju neobičan duh zajednice, primjerice, zbijajući redove, ili praveći se da ništa ne primjećuju kada treba ostvariti individualnu korist (seks, novac) koja se tolerira, ali samo zato jer ne ugrožava koheziju zajednice. Tako Ben vraća Grace u selo nakon što joj je oduzeo novac i nakon spolnog odnosa s njom; zbog toga Tom laže Grace o tome kako je dobio novac, a svom ocu o tome tko je novac uzeo. Obojica se ponašaju pragmatično unutar odredbi određenog društvenog ugovora, proširujući samozaštitni štit poricanja seljana i tako čuvaju javnu tajnu. No, ta prosvijetljena sebičnost na kraju se pokaže manjkavom. Gledatelj je sklon stati na stranu Grace – što znači i na stranu njezina oca i njegovih okrutnih gangsterskih metoda – kada ustvrde da određeni načini ponašanja jednostavno nisu dovoljno dobri, da ne poštuju "realnu politiku" i njezin pragmatizam. Zbog američkih naglasaka i montaže fotografija iz razdoblja američke depresije, Larsa von Triera optuživali su za antiamerikanizam.[12] No, kako je sam istaknuo, film je snimljen pod utjecajem izbora u Danskoj 2001., kada je desničarska protu-useljenička stranka dobila 24 posto glasova birača, prisilivši srednjostrujaške stranke centra da se dogovaraju s populističkom desnicom. Dakle, *Dogville* je jednako smisleno tumačiti kao alegoriju ili parabolu ne toliko stranca, nego modela idealnog useljenika. Neobično dobra, snalažljiva, prilagodljiva i vješta, useljenica Grace se nađe u situaciji izrabljivanja, ali istodobno postaje žrtveno janje i baba-roga, dok domaćini – u ovom slučaju seljani – uvijek postavljajući nove uvjete i zahtjeve glede Graceina prava da ostane, učinkovito podrivaju vlastitu sposobnost djelovanja s ikakvim moralnim autoritetom. Von Trier kao da kazuje kako zajednica koja traži pragmatični konsenzus

10 Vidjeti: "Towards a Common Euroepan Union Immigration Policy" (2005). URL: http://europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/immigration/fsj_immigration_intro_en.html

11 Garrett, D. (2004). This Land is Your Land: DOGVILLE - Reason and Redemption, Rage and Retribution. *Offscreen*, 30. lipnja 2004. URL: http://www.horschamp.qc.ca/new_offscreen/dogville.html

12 Scott, A.O. (2004). It Fakes a Village: Lars von Trier's America. *The New York Times*, 21 ožujka 2004. URL: http://www.csudh.edu/dearhabermas/21scot.htm

na kraju izdaje sebe samu, ako se istodobno ne vodi fundamentalnim načelima ili načelima o kojima nema pregovaranja: "Kultura može biti ono što stvorimo našim dnevnim navikama i osnovnim društvenim vezama, načinima na koji se budimo, peremo, jedemo, radimo, igramo se i spavamo; no, civilizacija koja zahtijeva znanje i organizaciju predstavlja nešto više od upravljanja nužnostima i jednostavnim poslovima – civilizacija je rezultat izbora koji su snagom volje postali stvarnost".[13]

Ne tvrdim da je *Dogville* film "o" europskim useljeničkim praksama, ni da konkretno kritizira seosko nazadnjaštvo kao klišej u određenoj predodžbi Amerike tridesetih godina (koja je povijesna referencija filma) ili neku vrstu socijalnog darvinizma na koji kao da su se pretplatila liberalna tržišna gospodarstva Zapada. Film, u svojim apstrakcijama i shematizmu, oslobađa određenu logiku o sebi i drugom, o zajednici i strancu koja postaje sredstvo mišljenja, osobito uzmemo li u obzir mizanscenu unutar kazališne scenografije, prostora razgraničenih potezima krede, čije su granice istodobno imaginarne i stvarne, nevidljive i okrutno nametnute. I ovdje je prostor dvostruko zauzet jer je gledatelj prisiljen zamisliti ne samo "realistični" dekor na golim daskama, nego drukčije kognitivno obraditi ono što se događa unutra i izvan, isključivanje i uključivanje, pa čak i razmišljati o tome kako čin uključivanja i prihvaćanja mogu biti oblik isključivanja, ako se osebujnost drugoga prekrije ili zaposjedne fantastičnim projekcijama.

Europu se ne može definirati ni vjerom ni etnicitetom

Za drugo gledište oslanjam se na Manuela Castellsa i njegovu viziju Europe. Najpoznatiji po svojim knjigama o umreženom društvu, Castells je često izjavljivao da se Europska unija neće moći održati kao politički eksperiment ako se oslanja na svoje kršćanske vrijednosti ili na trenutačno shvaćanje liberalne demokracije zasnovano na predodžbama etniciteta i multikulturalnosti.[14] Ono što on cijeni u Europskoj uniji jest način donošenja odluka vrlo dugotrajnim, naizgled kaotičnim, zamršenim i birokratskim metodama Europske komisije, Vijeća ministara, Europskog parlamenta, različitih savjetodavnih tijela, koja očigledno blokiraju jedna druge ili dolaze samo do kompromisa i prikrivanja istine. Ovdje on vidi novi, premda još nedefinirani skup procedura odlučivanja s provjerom i ravnotežom vlasti što će, po njemu, na kraju zamijeniti klasičnu trodiobu vlasti u zapadnim demokracijama.

No, Castellsova je glavna preokupacija ustrajati u tome da čak i s tim strukturama, Europska unija neće moći pobjeći od utjecaja globalizacije koja dijeli svijet prilično različito, točnije na one koji jesu umreženi, povezani i "on-line", i na one koji to nisu. Prevedemo li to u malo drukčije pojmove, Castells predviđa svijet u kojemu postoje ljudska bića korisna za svjetski sustav kao proizvođači i/ili potrošači i oni koji su presiromašni, odveć nekvalificirani, bolesni ili očajni da bi bili bilo proizvođači, bilo potrošači, čak i zdravstvenih i socijalnih usluga. Ljudi koji nisu sposobni ili nisu voljni sudjelovati u bilo kojem od krugova redistribucije i mreža razmjene – roba, usluga, afektivnog rada ili potreba – mogu slobodno biti osuđeni na učinkovito ispadanje iz ljudske utrke. U tom smislu, smatra Castells, ne samo *dileri* droge, kriminalci, trgovci ženama i izbjeglicama, nego i pacijenti u bolnicama ili kradljivac automobila u zatvoru, korisniji su našem društvu nego, recimo, netko tko uzgaja vlastito povrće, samodovoljan je i nikada ne napušta svoj komadić zemlje. Castells čak nagađa da je možda bolje biti dio robovske radne snage ili kolonijalni subjekt, nego netko koga smatraju nedovoljno vrijednim za izrabljivanje.

Ono što je važno kod ovog gledišta, a tiče se filma, jest to da ono aludira na stanje subjektiviteta koje je bilo tema mnogih filmova što dolaze iz europskih zemalja u protekla dva desetljeća, premda oni ni u kojem slučaju nisu potpuno ograničeni na Europu. Mogli bismo to nazvati stanjem poniženosti, da se poslužimo pojmom koji je poznatim učinila Julia Kristeva[15], ili stanjem "golog života" u terminologiji Giorgia Agambena.[16] Takvi poniženi junaci (ili junakinje) mogu se pronaći u filmovima Fassbindera, u filmu *Bez krozva i zakona* Agnès Varde, u djelima Akija Kauriskmäkija, u *Mržnji* Matthieua Kassowitza, u filmovima Catherine Breillat, *Razgolićeni* Mikea Leigha, *Sam protiv svih* Gaspara Noea, *Rosetta* braće Dardenne i najnovijem *Glavom u zid* Fatiha Akina. U nekim od tih priča protagonisti su doista pripadnici manjina, etničkih, drugih ili državljani dvojne pripadnosti (francusko-marokanske, francusko-afričke ili njemačko-turske), no čini se da ti filmovi ne govore prije svega o rasi, nego se bave ljudskim bićima koja su iz

13 Garrett, D., ibid.
14 Castells, M. (1996). *The Information Age: Economy, Society & Culture – The Rise of the Network Society.* Oxford: Blackwell.
15 Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror: An Essay on Abjection.* New York: Columbia University Press.
16 Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life.* Stanford: Stanford University Press.

ovog ili onog razloga izgubila sposobnost da uđu u bilo kakvu vrstu razmjene, ponekad čak i one u kojoj mogu trgovati svojim tijelima.

Drugi detalj koji je važno primijetiti o njima jest da oni nisu žrtve, barem sebe ne smatraju takvima, što ih udaljava iz još jednog kruga razmjene i interakcije – s onima koji proizvode žrtve ili počiniteljima, ali i s onima koji milosrđem i filantropijom implicitno ili eksplicitno iskazuju svoju moralnu ili materijalnu superiornost. Priče općenito vode protagoniste kroz to progresivno ogoljavanje svih simboličkih potpora njihova sebstva; oni gube poslove, prijatelje, obitelj, razum i pamćenje, kao što je slučaj u Kaurismäkijevu filmu *Čovjek bez prošlosti.*

Ti su filmovi u mojem viđenju stvari negativni ekvivalenti dvostrukog zauzeća – oni su predmeti u cirkulaciji, ali "izvan uporabe", da aludiramo još jednom na zahod Tomija Ungerera. Ili, želimo li varirati metaforu, predmeti tih filmova su ispražnjeni čak i od svojih tlačitelja, a prostor koji zauzimaju proglašen je praznim. Bijedni junaci i junakinje europskog filma nisu simptomatični samo zbog onoga što nam govore o društvu i subjektivnosti, koja više nije pod društvenim ugovorom koji određuje što se smatra minimalnim preduvjetom vrijednosti, uporabe, rada i afektivnog djelovanja u nekom društvu ili zajednici. Oni nam mogu nešto reći i o preduvjetima mogućnosti protu-predodžbe o tome što znači biti čovjek, a na taj način se približavaju onome što ja nazivam utopijskom dimenzijom dvostrukog zauzeća. U nekim filmovima, primjerice, u *Glavom kroz zid* Fatiha Akina, nakon zamalo smrtne nesreće, protagonist, nakon što je opozvao sve usluge pa čak i ponudu da ostane živ, na kraju pristaje ući u neku vrstu ugovora, s gotovo podjednako posmrtnom mladom ženom, a film crpi svoju moć, svoju univerzalnost, ali i svoj politički pogled, iz gledatelja koji prati ljudsku vezu koja pokušava živjeti po novom društveno-seksualnom ugovoru, iz eksperimenta s utopijskim životom nakon što je sve drugo propalo, ali koji se na kraju pokazuje nemogućim.

Iz niza drugih primjera mogao bih dodati svojem popisu silno uspješan britanski film *Trainspotting*, film koji na jednoj razini govori o nenacionalnom i nedržavnom preusmjeravanju privrženosti (govor o "izboru života" na početku i svršetku, ili dijalog o bijedi bivanja Škotom, o čemu se već govorilo). U drugom smislu, film također dodiruje dno s obzirom na bijedno stanje nekoliko likova, a istodobno aludira na vrste zajednice u kojima sudjeluju samo ovisnici, a imaju neke karakteristike anarho-komunističkih utopija. Sličnu putanju slijedi *Čovjek bez prošlosti* čije zombijevsko stanje prihvaća tek grupa izopćenika i marginalaca, što mu pak omogućuje da rekonstruira skup mentalnih i afektivnih koordinata koje podupiru njegovu volju za životom.

17 Cooper, R. (2003). *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-first Century*. London: Atlantic Books.

Uzajamna miješanja

Kako je naznačeno, prema Castellsu, aktualni proces pokušaja i pogrešaka u konstruiranju europskoga političkog projekta jedina je uvjerljiva mogućnost i treba ga smatrati pozitivnim dobitkom. Takvo gledište se zastupa, izoštrava i preformulira u tekstu *The Breaking of Nations* (2003)[17] Roberta Coopera, britanskog pisca i diplomata koji mi pruža treću viziju Europe, ovaj put usredotočenu na post-vestfalsko poimanje suvereniteta. Cooper tvrdi da će svjetskom poretku – zasnovanom na liberalnoj demokraciji – doći kraj jer smo u ovom trenutku, kako svatko spremno priznaje, usred velikog preoblikovanja geopolitike. On razlikuje četiri oblika države: hegemonijsku državu ili suvremeni oblik imperijalizma (Sjedinjene Američke Države), postmodernu državu (Europska unija), modernu (nacionalnu, autoritarnu) državu (Pakistan, Iran) i predmodernu (propalu) državu (Sudan, Kongo). Cooper smatra da će europski sustav nacionalnih država i njihov koncept suvereniteta kao ne-miješanja u stvari države i religije od strane vanjskih sila, kako je formulirano u Vestfalskom sporazumu, morati uzmaknuti. Po njemu, ta ravnoteža sustava moći dokida se zato što je Europska unija institucionalizirala uzajamno miješanje u unutarnje poslove između nacionalnih država kao svoj *modus operandi*. Cooperov model Europske unije kao konglomerata nacionalnih država koje međusobno povezuje pravo i nužnost uzajamnog miješanja, u suprotnosti su francusko-njemačkoj predodžbi o europskoj superdržavi, pa ne iznenađuje spoznaja da je Cooper savjetnik britanskoga premijera.

Cooperovo poimanje uzajamnog miješanja u unutrašnje poslove drugih privlačno mi je ne samo zbog moje opće simpatije za samo načelo, u kojem se stalno mijenjaju razine, od mikro na makro i natrag na mikro što mi se čini jednim od najperspektivnijih načina sklapanja novog društvenog ugovora ili solidarnosti zasno-

vane na uzajamnom koristoljublju, koje je podupiralo europsku državu blagostanja od 1945., ali sada oslobođenu svoje nacionalističke ideologije a istodobno se bitno redefinira ono što smatramo suverenitetom. Ono također osigurava zakonitu alternativu američkom modelu preventivnih udaraca kojima sadašnja američka administracija opravdava, ali ne i ozakonjuje, svoje jednostrano uplitanje u unutrašnje poslove drugih. Konačno, u Cooperovu shvaćanju sviđa mi se to što nas podsjeća na činjenicu da je Europa prisutna u našim svakodnevnim životima baš na tom sučelju ugodnih ili češće iritantnih pojedinosti. U Britaniji danas kupujete banane mjerene u kilama, a ne u funtama; sastojke vaših kobasica određuje Bruxelles, ali kao običan građanin možete tužiti svoju vladu Europskom sudu u Strasbourgu i tražiti zadovoljštinu za nešto što zakoni vaše nacionalne države nisu osigurali ili su previdjeli. U Amsterdamu sam primijetio da moj čistač prozora više ne podiže vrtoglavo visoke ljestve s vanjske strane prozora moje spavaće sobe, nego ima potpuno mehaniziranu i automatiziranu pokretnu platformu koja radi na hidrauličkim i teleskopskim principima. Kada sam mu čestitao na tome, samo je promrsio kako ga je prokleti Bruxelles natjerao da uloži novac u novu, skupu, ali očigledno sigurniju spravu.

Cooperov model uzajamnog miješanja također nagovješta niz strategija koje se mogu uočiti u europskim filmovima. Već spomenut i uvelike napadan film *Amélie* nudit će se kao glavni primjer takve alegorije. Junakinja Amélie, pomalo autistična konobarica u kafiću na Montmartreu, koju su u djetinjstvu istraumatizirali roditelji i naizgled nije sposobna ostvariti normalna prijateljstva i heteroseksualne veze, osobito zato što je obdarena unutarnjim fantazijama koje joj se uvijek isprječe u javi, nakon smrti Lady Diane i otkrića kutije cipela sa starim igračkama i uspomenama, odluči posvetiti se sreći drugih. Ona to čini miješanjem u unutarnje i vanjske živote, uglavnom za njihovo dobro, kako ona to shvaća, ali nekonvencionalnim, pa čak i sumnjivim sredstvima, koja nisu zakonski dopuštena. Uglavnom se sastoje od malih preinaka u perceptivnom polju drugih, u načinu manipuliranja svakodnevnim okruženjem i navikama. Ona krivotvori, iznova ispisuje i reinterpretira stvarnost ili intersubjektivnost svojih žrtava, ulazeći u njihove fantazije, fobije i tjeskobe, tako da je katkada dostatan i najmanji mig ili trag da obrne njihovu sliku svijeta i pretvori je u novu stvarnost.

Zato sam u iskušenju doživljavati Amèlie kao majstora ili majstoricu strategije dvostrukog zauzimanja mjesta, prostora i vremena – u dobroćudnim, ali nikako ne i jednoznačnim oblicima, ali i kao oprimjerenje Cooperova načela uzajamnog miješanja u unutarnje poslove drugih, ali opet s oprezom, jer Amèlie – gotovo do samoga kraja, na kojem dolazi do neke vrste reciprociteta – veći dio vremena djeluje jednostrano, premda se služi fantazijom, a ne silom.

Još jedan film koji treba razmotriti zbog uzajamnog miješanja bio bi *Zbogom, Lenjine* Wolfganga Beckera, iznenadni uspjeh i u Njemačkoj i drugdje u svijetu, a nije se, kao ni *Amèlie*, svidio mnogim kritičarima koji su nakon pada Zida tražili realistični prikaz Njemačke općenito, a osobito Berlina. U uvodu filma, čija se radnja događa 1989. u Istočnom Berlinu, majka dvoje djece i neustrašivo odana komunistkinja pada u komu samo nekoliko dana prije pada zida. Kada se osvijesti, osam mjeseci kasnije, njezinoj djeci kažu da bilo kakav šok, a osobito bilo kakve promjene u njezinoj okolini, mogu biti kobne. Zato sin odlučuje da za nju ponovno stvori ne samo njezinu spavaću sobu, koja je u međuvremenu, prilično kao u filmu *Amsterdam Global Village*, potpuno preuređena, nego čitavo perceptivno polje njezina života prije pada Zida, uglavnom podvaljujući joj s prijateljima simulirane noćne vijesti televizije DDR-a. U njima su svi kognitivni i perceptivni znakovi njezine okoline, poput velike zastave koja oglašava Coca-Colu, preoblikovani i ponovno protumačeni unutar konteksta i ideoloških pojmova DDR-a čiji su državljani, osobito oni još uvijek predani socijalističkom snu, očito bili korišteni za nevjerojatna ideološka manevriranja.

I ovdje se netko miješa u percepciju života i provjeru stvarnosti i nekog drugog, a to čini ponekad manjim, ponekad većim prilagodbama perceptivnog polja. Fizički teritorij DDR-a zaposjednut je na najbahatiji i najnemilosrdniji način od strane zapadnih Nijemaca koji preuzimaju kuće, vile, urede i institucije, ali je kao moralni teritorij također zaposjednut osjećajima, sjećanjima, izblijedjelim dramama i skromnim nadama njegovih socijalističkih stanovnika. Kako film napreduje ta dvostruka zaposjednutost postaje – u noćnim emisijama – gotovo doslovce ona Wittgensteinova preokretna konstrukcija tako da sin, nakon osobito hrabrog i sasvim uvjerljivog prekodiranja zapadnjačkih televizijskih slika pada Zida, može priznati samome sebi da počinje vjero-

vati u svoju vlastitu fikciju, zato što omogućava da druga – utopijska – stvarnost supostoji s jednom novom stvarnošću unifikacije, kapitalističke države i konzumerizma, kao da krajnji adresat njegove manipulacije nije njegova majka, nego on sam i njegova generacija: dvostruko zauzeće iskupljuje san, a da ne poriče stvarnost. To je njegova vlastita drama/koma koju je uspio pretvoriti u pripovijetku i liječi se.

S druge strane, koma majke također predstavlja iskustvo blizine smrti, usporedivo sa stanjem poniženosti ili gubitka uma i pamćenja na koje se već aludiralo u mojoj drugoj skupini filmova. Ono što je upadljivo u svim slučajevima jest da je izgradnja zajednički održivih fantazija u filmovima *Zbogom, Lenjine* ili *Amèlie* utemeljena na implicitnoj pretpostavci da su upravo male promjene u svakodnevnom životu ono što može promijeniti cijelu sliku. Ti filmovi u isto vrijeme uspostavljaju političko načelo Roberta Coopera, načelo uzajamnog miješanja u unutarnje poslove drugih i suptilno ponovno prilagođavanje: u projektu Europe Europske unije, možda to nije stvar velike ideje, "vizija" koja tako tužno nedostaje, kao što se može vidjeti u ne-raspravi oko europskoga ustava. Umjesto toga, ono što je važno jest sitna gesta, pojedinost koja u isto vrijeme iritira, iznenađuje i nagoni nas na razmišljanje. Idealno nas potiče da radimo na ideji Europe, što znači da ima kapacitet da nas politizira i da nas, tko zna, pomoću banana koje kupujemo ili perača prozora koje plaćamo iz potrošača ponovno pretvori u državljane, ne na nadnacionalnoj ili podnacionalnoj razini nacionalne države, nego na transnacionalnoj razini, kao državljane Europe.

18 "Double Occupancy". *Discount Hotels Hawaii.* (2005). URL: http://www.discounthotelshawaii.com/definitions/doubleoccupancy.html.>

19 Gorbachev, M. (1991). Nobel Lecture. URL: http://www.historiasiglo20.org/pioneers/gorbachev.htm.

Ako u filmu *Zbogom, Lenjine* Europa dakle nije velika ideja, nego prilagodba ili promjena u malim svakodnevnim stvarima koje mijenjaju semantičko, simboličko ili moralno zauzimanje prostora, povijesti i sjećanja, smatram da nam film pruža i neku vrstu alegorijskog preoblikovanja povijesti koju sam pokušao ispričati, osobito određeni prijenos predstavljanja, pristupa i artikulacije nacije u filmu i na televiziji, u Europi proteklih pedesetak godina: kao projiciranu, artikuliranu i od države kontroliranu televiziju, deartikuliranu od strane potrošačkoga društva, a zatim ponovno odigranu, utjelovljenu u nacionalnoj šaradi koju poslušni sin izvodi za majčicu-zemlju koja se budi iz kome, a koja je metaforička barem onoliko koliko je i medicinska. I ponovno, to ukazuje na želju za neku vrstu nultoga stupnja, ponovnog uključivanja sustava, ako hoćete, u političkim, društvenim, ali i subjektivno-afektivnim imaginarijima europskih nacionalnih država. Možda je potrebno isprazniti daleko prenapučene i odveć zauzete prostore diskursa i rasprave, kao preduvjet za promišljanje i identiteta i raznolikosti, i povijesti i sjećanja, i mikropolitike grada i zajednice, i makropolitike globalizacije, uključujući one imigracije, dijaspore i egzila. Kako kaže letak za odmor: "dvostruko zauzeće znači da je stupanj isti bez obzira odsjeda li u sobi jedna osoba ili dvije, pod uvjetom da rabe postojeću posteljinu".[18] Mihail Gorbačov jednom je govorio o Europi kao o "kući".[19] Možda bismo mogli početi razmišljati o njoj kao o "sobi", a o globusu kao o "kući" koju svi moramo dijeliti: može li novi europski film koji sam pokušao ugrubo prikazati u ovom poglavlju biti "posteljina" koja nam pokazuje kako urediti tu sobu?

S engleskoga prevele Lovorka Kozole i Diana Nenadić

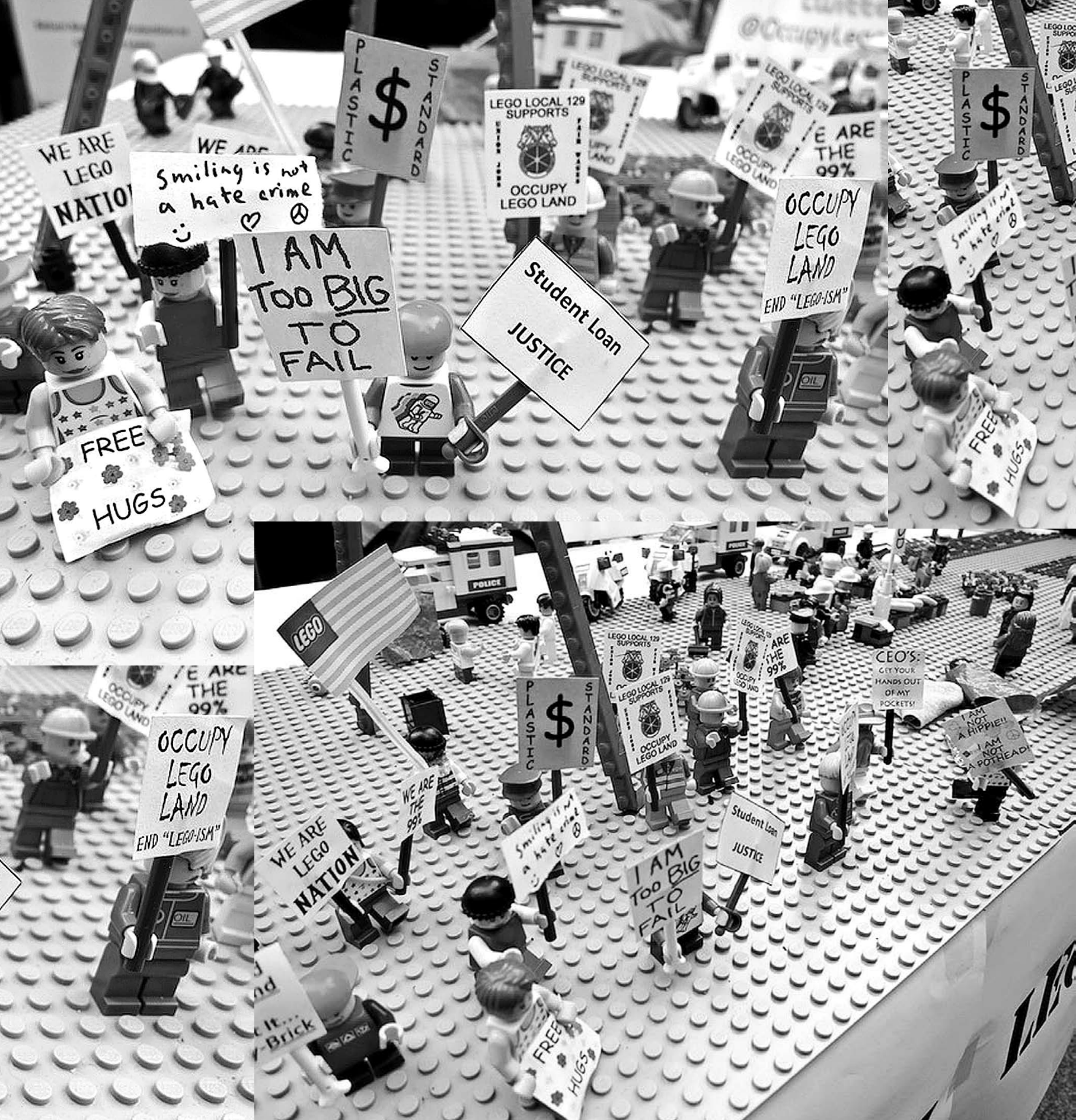
WE ARE LEGO NATION
Smiling is not a hate crime
PLASTIC $ STANDARD
LEGO LOCAL 129 SUPPORTS
OCCUPY LEGO LAND
I AM TOO BIG TO FAIL
Student Loan JUSTICE
OCCUPY LEGO LAND
END "LEGO-ISM"
FREE HUGS
POLICE
LEGO
CEO'S: GET YOUR HANDS OUT OF MY POCKETS!
I AM NOT A HIPPIE!! I AM NOT A POTHEAD!

G1000 MANIFEST

G1000 MANIFEST

Ako političari ne mogu pronaći rješenje, dajmo građanima da ga pronađu. To je poklič skupine belgijskih intelektualaca i aktivista koji imaju konkretan prijedlog: G1000, susret u Bruxellesu, održan 11. studenoga 2011. godine. Tisuću nasumce odabranih belgijskih građana imali su mogućnost slobodno raspravljati o budućnosti svoje zemlje. "Jer demokracija je mnogo više od građana koji glasaju i političara koji pregovaraju."

Prije više od godinu dana građani Belgije izabrali su ljude za koje su željeli da ih predstavljaju. Čekali su godinu dana – s nadom, očajem, sramom, dobrom voljom te iznad svega jako strpljivo. Nije bilo vlade. Očito su izazovi s kojima je Belgija trenutno suočena preveliki da bi se njima bavili pomoću normalnih procedura stranačke politike. To je u redu: demokracija na sreću nije samo stvar političkih stranaka.

Ako političari ne uspiju pronaći rješenje, neka vijećaju građani. Oni možda nisu jednako stručni kao ovi prvi, ali imaju više slobode, a to u ovom kontekstu predstavlja veliku prednost. Obični građani, za razliku od političara, ne moraju pronaći ravnotežu između nacionalnih interesa i izbornih strategija. Obični građani ne moraju se stalno pitati: hoću li biti nagrađen, ili kažnjen? Hoće li u ovom slučaju moj protivnik moći profitirati ili ne? Obični građani ne trebaju biti izabrani ili ponovno izabrani. To je neprocjenjiva prednost. Stručnost je nešto što možeš steći, ali sloboda je nešto što imaš ili nemaš. Građani su stoga u boljem položaju za donošenje nepristranih odluka.

Nakon mnogih mjeseci razmišljanja, potpisnici ovog manifesta osmislili su konkretan model za davanje novog impulsa procesu prevladavanja bezizlaznog položaja koji već godinama muči Belgiju: G1000, skup tisuće nasumično odabranih građana, koji počiva na nedavnim znanstvenim istraživanjima, mjerodavnim primjerima iz inozemstva i novim tehnologijama. G1000 želi revitalizirati demokraciju u Belgiji.

Naša analiza

Radikalno demokratska alternativa aktualnoj situaciji zahtijeva prije svega novu perspektivu aktualnog sukoba.

1. Belgijska kriza nije kriza samo za Belgiju; aktualan zastoj nikako nije jednostavno stvar napetosti između jezičnih zajednica, on je više od toga. Belgijska kriza također je kriza demokracije. Sa svojim beskrajnim periodom formiranja vlade, Belgija ne zaostaje za drugim zapadnim zemljama; naprotiv, ona je jedna od prvih zemalja u kojoj je opća demokratska kriza očigledna. U Nizozemskoj i Britaniji u novije je vrijeme formiranje vlade također bilo teže no ikada prije.
2. U demokraciji građani odabiru vladati sami sobom. To rade ili direktno (kao u antičkoj Ateni) ili indirektno. U čistoj, direktnoj demokraciji, svatko je neprekidno izbliza uključen u politički proces. Sustav omogućuje participaciju u velikoj mjeri i dobro funkcionira u manjim jedinicama, pod uvjetom da su predmeti o kojima je riječ relativno jednostavni. Međutim, moderne države daleko su veće i složenije od grčkih polisa. Kako se svatko ne može, ili ne želi baviti vladanjem, narod svakih nekoliko godina odabire šačicu pojedinaca da se time bavi u njihovo ime. Taj ritual naziva se izbori, a oni koji su izabrani služe kao predstavnici naroda. Oni formiraju parlament, a on sa svoje strane imenuje izvršno tijelo koje poštuje parlamentarni odnos snaga: vladu. Nekadašnja direktna demokracija ustupila je mjesto indirektnoj, predstavničkoj demokraciji: demokraciji koja funkcionira kao delegacija.
3. Još od početaka nacije 1830. godine, s iznimkom ratnih godina, Belgija je bila predstavnička demokracija. Prvi izbori održali su se 1831. godine, a otada ih se održalo gotovo sedamdeset. Predstavnička demokracija dobro je funkcionirala tijekom gotovo dva stoljeća: to je bila metoda koja je ciljala na pravilnu ravnotežu između davanja glasa ljudima i poticanja vlade da učinkovito radi.
4. Međutim, danas nailazimo na granice predstavničke demokracije. Izbori više ne omogućuju vladi rad; oni su, čini se, umjesto toga postali prepreka dobrom vladanju. Političke stranke, formirane kako bi uskladile različite interese u društvu, sada se međusobno drže u trajnom klinču. Političari su poput onoga što nazivamo kraljem štakora – poput gnijezda mladih štakora čiji su repovi isprepleteni do te mjere da svaki pokušaj oslobađanja samo još više steže čvor. Kralj štakora ne živi dugo: životinje, koje ne mogu uskladiti svoje pokrete (svaka vuče u svom smjeru), umiru od gladi. Predstavnička demokracija, sustav koji je nekada bio tako svjež, postala je sredina s niskom razinom kisika. Nije nikakvo čudo što zemlja ne može disati.
5. Kako je to moguće? Nešto se iz temelja promijenilo u svijetu u kojem živimo. Bilo je mnogo lakše biti izabrani predstavnik 1911. nego 2011. godine. Tko god je bio izabran 1911. godine mogao se na približno četiri godine udomaćiti u parlamentarnoj zajednici. Njega su (nije moglo biti riječi o njoj), između dva izbora, putem novinskih članaka ili pisama građana povremeno podsjećali na njegova izborna obećanja, ali on se inače mogao neometano baviti upravo onim radi čega je bio izabran: raspravljati o politici, izrađivati zakone i nadgledati društvena zbivanja. A kada bi se približili izbori, mogao je računati na visoku razinu stranačke lojalnosti među svojim glasačima.
6. Kako li se današnje stanje razlikuje! Danas, izabrana (ženska) političarka ne može se više skrivati od pogleda na području rezerviranom za vlastodršce; ona se umjesto toga mora izložiti što većoj mogućoj pažnji medija. Mora trajno ostati u javnoj sferi, gdje je mogu ispitivati, napadati i kritizirati, nakon čega će se morati suočiti s *online* forumima gdje će biti razotkrivena, ismijana, pljuvana, hvaljena, obožavana i diskreditirana. Nestale su plemenite ambicije. Politika je postala viši oblik nemira, a političarke moraju raditi kao psi. Razlog tome je jednostavan: izbori se održavaju češće no prije. Štoviše, glasač je mnogo asertivniji i kritičniji. Zbogom stranačkoj lojalnosti. Nemir je dijelom krivnja same političarke: kako bi osvojila sjedalo u saveznom parlamentu, ona mora osvojiti glasove na regionalnim izborima. Ona zna da je dala obećanja koja su zvučala dobro tijekom kampanje, ali koja je kasnije teško održati. Nije čudo da postoje napetosti. Ona zna da su njezini glasači bili psi koji su odvukli njezine sanjke do mjesta na kojem se danas nalazi te da neće oklijevati rastrgati je na komade ako ih ne nahrani.
7. Da sumiramo: godine 1911. političari su imali moć, 2011. oni se boje. Prvi su uživali u trajnom stanju post-izbornog mira, potonji proživljavaju trajnu predizbornu neurozu.

G1000 MANIFEST

01 Organizacija društva u odvojene političke i vjerske "stupove" ili interesne skupine, op. ur.

8. Nije pomogao ni nestanak tradicionalnog civilnog društva. Sindikati, uzajamni osiguravajući fondovi i kooperative nekada su posredovali između masa i onih na vlasti. Te organizacije znale su kako upakirati mnoštvo glasova građana i prevesti ih u prijedloge javnih politika. Obratno, mogli su uvjeriti svoje članove u dobrobit teško dobivenih kompromisa koje su načinili s vlastodršcima. Ovaj sustav imao je mnogo mana, ali je uspijevao strukturirati nemire. Mnoge od tih civilnih društvenih organizacija postoje i dalje, ali one teško da imaju utjecaj na pitanja jezične zajednice. Na njihove članove sada se sve više gleda jednostavno kao na klijente.
9. Naposljetku, tu je i značajan tehnološki razvoj. Dolazak mnogo interaktivnijeg Interneta – weba 2.0 – na početku dvadeset i prvog stoljeća uvelike je promijenio stvari. U prošlosti su brižni građani mogli iskazati svoje mišljenje o nekoj političkoj inicijativi samo putem izoliranih akcija (pismo čitatelja, prosvjed, štrajk); danas mogu pokazivati svoju nenaklonost trajno i na neograničen i nefiltriran način. Na kraju 2006. godine časopis *Time* nominirao je "tebe" osobom godine. Na Internetu nismo više samo slobodno čitali tuđe tekstove; počeli smo doprinositi stvaranju potpuno novih tekstova. Milijuni ljudi pomogli su razviti Wikipediju, YouTube, MySpace, Linux i Firefox. Krajem 2006. godine *Time* nam je odao počast za to dostignuće, sredinom 2007. započela je belgijska kriza. To nije bilo slučajno. Belgijska javnost nikada nije bila brže informirana o političkim događajima. Svake sekunde možemo slijediti i komentirati zaplete, ali glasati možemo tek svake četiri godine. Iznenađuje li, dakle, da su *online* forumi puni tvrdoglavih i frustriranih komentara? Povremena agresivnost ne otkriva nužno srozavanje javnog morala, već često otkriva želju građanina da ga se čuje.
10. Nikada prije građani nisu bili tako artikulirani, a tako nemoćni. Nikada prije političari nisu bili tako vidljivi, a tako očajni. Trebamo li smatrati beznačajnim činjenicu što živimo u informacijskom dobu s izbornim sistemom koji je ostao bitno nepromijenjen još od ranog devetnaestog stoljeća?
11. Predstavnička demokracija – naš sustav izbora, stranaka i parlamenta – dosegla je svoje granice. Na vrhuncu pilarizacije[01], posrednici su se povukli na prostrana privatna imanja (Val Duchesse, Egmont, Bouillon) da tamo vode svoje rasprave. Tijekom "*purple coalition*" između 1999. i 2007. godine, političari su eksperimentirali s novom političkom kulturom javnog odlučivanja, što je sve više vodilo do javnih borbi. No, u tekućem dobu pretjeranog fokusa na medije oni idu korak dalje: političari stalno razgovaraju s novinarima, bilo neslužbeno ili službeno, ili sa svojim Facebook prijateljima, svojim sljedbenicima na Twitteru, svojim vjernim biračima, svojim budućim biračkim tijelom i neodlučnim glasačima (to su gotovo svi), ali, začudo, ne jedni s drugima. Koliko je mjeseci već prošlo, a da nisu sjeli zajedno oko pregovaračkog stola?
12. *Ecce homo:* politički vlastodršci u 2011. godini zastrašujuće sliče na tim kardiokirurga koji izvodi izuzetno delikatnu operaciju usred prepunog nogometnog stadiona. Gomila navija, obožavatelji istrčavaju na teren i na svaki pokret nekog od kirurga izvikuju svoja mišljenja o tome što bi liječnici trebali ili ne bi trebali učiniti, a ponekad ih u potpunosti ismijavaju. Kirurzi se boje pomaknuti. Strahuju da će biti diskreditirani, boje se ljudi, boje se jedni drugih. Svatko čeka. Sat otkucava, a zdravlje pacijenta se ne računa.
13. Demokracija je postala tiranija izbora.

Alternativa

Ali stvari mogu biti drugačije. Demokracija je živi organizam. Njezini oblici nisu fiksirani, već rastu prema potrebama vremena. Direktna demokracija savršeno je odgovarala dobu retora. Predstavnička demokracija bila je dobro rješenje u vrijeme tiskane riječi, novina, i kasnije drugih "jednosmjernih medija" kao što su radio, televizija i prva faza Interneta. No, u doba Weba 2.0, doba neprestane interaktivnosti, još uvijek nismo pronašli nov i prikladniji oblik demokracije. Znamo samo da joj je hitno potrebna obnova.

1. Inovacije su svugdje, osim u demokraciji. Tvrtke moraju imati inovacije, znanstvenici moraju prijeći granice, sportaši moraju oboriti rekorde, a

umjetnici moraju nanovo izmisliti sami sebe. Ali kada je riječ o organizaciji društva, mi smo očito još uvijek sretni s procedurama iz 1830. (Istina, pravo glasa prošireno je na radnike, žene, i nebelgijance, ali sama predstavnička demokracija ostala je nepromijenjena.) Ali zašto bismo mi bili dužni držati se formule koja je stara gotovo dva stoljeća? Ako demokracija više nije omogućena izborima, ili je njima čak ometana, građani bi trebali pomoći pronaći demokratske alternative.

2. Pogledajte glazbenu industriju. Tijekom prošlog stoljeća opetovano se proglašavala njezina smrt. Radio će značiti kraj glazbe. Zatim je to bio fonograf. Ili možda ne. Zatim magnetofon! CD! Mp3! Sve takoreći fatalni udarci. Ali ako danas još uvijek slušamo snimljenu glazbu, to je zato što je industrija svaki put iznova izmislila samu sebe. To je lekcija demokraciji: ono što je nekada bilo partitura za glazbenu industriju, glasački je listić za demokraciju. To je korisno, ali ne dovoljno.
3. Demokracija koja se ne obnavlja bit će osuđena na propast. Demokracija koja uzima sebe za ozbiljno trebala bi uložiti u prijeko potrebna istraživanja i razvoj. To se može obaviti izvan, kao i putem postojećih stranaka.
4. Daleko od toga da je ovo samo belgijski problem. Britanski politolog John Keane proučavao je demokracije diljem svijeta i najavio "rođenje nove vrste demokracije, oblik 'post-predstavničke' demokracije koja se radikalno razlikuje od parlamentarnih i predstavničkih demokracija ranijih vremena." Diljem svijeta on vidi takve oblike građanske participacije i vlasništva koji "pauziraju i utišavaju monologe stranaka, političara i parlamenata".
5. U posljednjih nekoliko godina, različite zapadne zemlje eksperimentirale su s različitim oblicima deliberativne demokracije. U deliberativnoj demokraciji građani su pozvani da aktivno sudjeluju u raspravama o budućnosti njihovog društva. U Kanadi su Britanska Kolumbija i Ontario željeli reformirati svoje izborne zakone. To se nije moglo uraditi kroz tradicionalnu politiku: sustav, onako kako je dotad funkcionirao, davao je mnogo moći jednoj od dvije glavne stranke (sustav se može usporediti s jednokružnim većinskim izbornim sustavom u Velikoj Britaniji), i bilo je jasno da niti jedna stranka neće glasovati za reformu koja bi potencijalno mogla raditi protiv njezinih interesa. Dakle, pozvani su građani. U Ontariu, slučajni odabir okupio je 104 ljudi iz svih društvenih skupina (i 158 u Britanskoj Kolumbiji). Skupina je bila uravnotežena po pitanju spola, dobi, obrazovanja, dohotka i podrijetla. Sudionici su temeljito informirani o izbornom zakonu. Tijekom nekoliko susreta, oni su gradili svoju stručnost, postavljali pitanja, istraživali različite modele i razmatrali alternativu izbornim sustavima. Nevezani stranačkim interesima, oni bi mogli donijeti racionalnije odluke od profesionalnih političara.
6. U drugim zemljama organizirani su javni forumi, građanski plenumi i vijeća građana, uvijek s namjerom pokretanja rasprave među ljudima različitih stajališta. Oni su često doveli do dubljih uvida i mirnijih odluka. Od 1986. godine Danska ima Vijeće za tehnologiju koje omogućava ljudima da kažu što imaju o svim zbivanjima na području genetike, istraživanja mozga, klimatskih promjena i biološke raznolikosti. Od 1995. godine, inicijativa Peaks Inn u SAD-u dala je više od 160 000 ljudi priliku da govore o javnim pitanjima. Kada je grad New York htio obnoviti lokaciju Ground Zero, prvo je okupio tisuću Njujorčana da razgovaraju o tome. Od 2002. godine Francuska ima Nacionalnu komisiju za javnu raspravu, glavno savjetodavno tijelo za rješavanje pitanja infrastrukture i održivog razvoja. U posljednjih nekoliko godina, Europska je unija redovito poticala organiziranje događaja s građanskom participacijom radi ispitivanja složenih pitanja, a među njima Sastanak umova (*Meeting of Minds*) (2006.), Europu sutrašnjice (*Tomorrow's Europe*) (2007.) i EuroPolis (2009.). Prošle godine je u Velikoj Britaniji održan Power 2010, savjetodavni sastanak o funkcioniranju demokracije. A u 2011. Island je zadužio skupinu građana da napiše novi ustav.
7. Američki znanstvenici James Fishkin i Robert Luskin uvjerljivo su pokazali da su ljudi koji dobiju priliku međusobno razgovarati i koji se mogu osloniti na dovoljno informacija sposobni za pronalaženje racionalnog kompromisa u relativno kratkom vremenu. To je funkcioniralo čak i u izra-

zito podijeljenim društvima poput Sjeverne Irske! Katolici i protestanti koji su govorili više jedni *o* drugima nego jedni *drugima* sada su uspjeli pronaći rješenja na vrlo osjetljivim područjima kao što je obrazovanje.

8. Belgijska vlada do sada nije imala tradiciju deliberativne demokracije. U posljednjih pedeset godina, političari su bili toliko zaokupljeni državnom reformom da su zaboravili sve o reformi demokracije. Međutim, deliberativna demokracija nudi korisne metode za nadilaženje granica predstavničke demokracije. Ona ne zanemaruje rad parlamenata i stranaka, nego ga radije nastoji nadopuniti. Baš kao u sustavu direktne demokracije, ona ima za cilj veliku uključenost običnih građana, ali kroz oprezno uzorkovanje različitih skupina također poštuje duh predstavničke demokracije. Formula se bitno razlikuje od referenduma ili plebiscita, jer ti sustavi zahtijevaju da svi glasuju o temi koju mali broj ljudi uistinu dobro poznaje. U deliberativnoj demokraciji nekoliko ljudi se pita da rasprave o nečemu o čemu su temeljito informirani. Rezultati su obično razumniji i zreliji.
9. Deliberativna demokracija mogla bi biti demokracija budućnosti. Ona predstavlja savršeni spoj za doba sadržaja generiranog od strane korisnika i weba 2.0. Ona upreže mudrost mnoštva. Ona je Wikipedija politike. Ona shvaća da sve znanje o budućnosti društva ne mora doći odozgo. Razlog za to je jednostavan: više ne postoji vrh. Postoje različite grane znanja. Društvo je mreža. Danas mase mogu znati više od elita. Rasprava je srce demokracije. Kada ljudi govore, mogu lakše uskladiti svoje privatne interese s javnim interesom. Glas mnogih na taj način može pomoći obogatiti odluke nekolicine.

G1000, građanski skup

Dakle, ako okupimo 1000 belgijskih građana na cijeli dan u Bruxellesu kako bi raspravili glavne izazove naše demokracije;

— i ako nađemo način da se osigura da sastav ove skupine zrcali sastav nacionalnog stanovništva
— i ako stavimo stotinu stolova za po deset ljudi u dvoranu pred centralno smještenom binom
— i ako se na toj bini razumljivo objasne velika pitanja našeg vremena i ako se, objektivno koliko je to moguće, analiziraju različite političke opcije
— i ako se oko tih stolova rasprave razne opcije, pod vodstvom stručnih voditelja koji svakome daju priliku da govori, bez obzira na njegovo obrazovanje, retorički talent i razinu stručnosti
— i ako slušamo što svi ti obični, slobodni građani imaju za reći o svojoj zemlji
— i ako, nakon ovih konzultacija, mi glasamo o različitim političkim opcijama i brejnstormamo kako poboljšati stvari
— i ako možemo mapirati pripremljenost običnih građana za postizanje kompromisa – prije, tijekom i nakon razmatranja
— i ako smo, kao građani zemlje u krizi, bili sposobni ostvariti ovaj eksperiment velikih razmjera o demokratskoj obnovi…

Zar onda ne bismo bili kadri nadahnuti i savjetovati službene pregovarače o tome što ljudi ove zemlje žele i što misle da je prihvatljiv kompromis?

I zar političkim predstavnicima ne bi bilo jednostavnije objasniti kompromis ljudima, ako su ljudi ti koji su prvi predložili taj isti kompromis?

Odluke i preporuke G1000 očito ne mogu biti obvezujuće, i to je dobra stvar – mi kao građanska inicijativa ne želimo formalni mandat; mi želimo zadržati maksimalnu slobodu. No, te odluke i preporuke osigurat će suvisli okvir za daljnje pregovore. G1000 je sučelje između masa i vlastodržaca; želi pokazati kako demokracija u ovoj zemlji može biti poboljšana, neformalno, baš kao i G20 – grupa dvadeset najbogatijih industrijskih zemalja – i s jednakom posvećenosti budućnosti, ali mnogo demokratičnije. Tamo gdje ne govore oni koji su na vlasti, već oni koji su slobodni.

G1000 je zamišljen kao plan u tri faze. Prije građanskog skupa, proveli smo veliku *online* anketu kako bismo saznali što uistinu brine građane. Koje probleme smatramo najhitnijima? Što nas brine? Ova, prva faza započela je u srpnju i završava u studenome 2011. godine. Druga faza je sam građanski skup, 11. studenoga, kada će se sudionici iz cijele zemlje okupiti na Tour & Taxis u Bruxellesu. Tada i tamo donijet ćemo nacrt mogućih rješenja. Kako se želimo odnositi jedni prema drugima? Koje principe smatramo poštenima? Koje prioritete dijelimo? Nakon građanskog skupa slijedi treća faza: kao što je bio slučaj na Islandu, mala skupina građana će razraditi rezultate. Tijekom nekoliko vikenda, oni će se sastajati i raspravljati o rezultatima građanskog skupa kako bi ih proveli u specifična rješenja. Treća faza počinje krajem studenog 2011., a završava u travnju 2012. godine.

Mogu li građani ovo ostvariti? Bez sumnje. Nedavni mali pokusi na Slobodnom Sveučilištu u Bruxellesu (VUB) i Sveučilištu u Liegeu ukazuju da su obični ljudi s raznolikim mišljenjima spremni raspravljati o tim mišljenjima na konstruktivan način i pronaći rješenja za složene probleme. Građanski skup poput G1000 usporediv je s građanskom porotom u sudskom procesu. Ako prosječni građani, nakon što su upoznati s opsežnim dokaznim materijalom, mogu doći do argumentirane presude o krivnji neke osobe, tada su sigurno u stanju procijeniti politički sustav neke zemlje.

Osnovni principi

— Neovisnost. G1000 je građanska inicijativa koja želi udahnuti novi život demokratskom funkcioniranju države. Neovisna je i oslanja se na objektivna znanstvena istraživanja.
— Otvorenost. Ishod nije predodređen. Nema preferenci spram bilo kakvih konkretnih prijedloga. G1000 nudi samo proceduru za razgovor o novim prijedlozima.
— Dostojanstvo. Sudionici G1000 prepoznaju temeljni legitimitet svačijeg gledišta. Ne morate se složiti s nekim kako bi s njime imali otvoren razgovor.
— Optimizam. Građanski skup kao što je G1000 prepoznaje ozbiljnost belgijske krize, ali odbacuje bilo kakav cinizam ili defetizam. Inicijativa želi potaknuti pozitivno i konstruktivno razmišljanje o rješenjima.
— Komplementarnost. G1000 nije oblik anti-politike, već radije smatra da je politika previše ozbiljna da bi ju se prepustilo samo političarima i političkim strankama. Neki će se političari možda brinuti da ih želimo učiniti suvišnima, ali taj strah je neopravdan. G1000 je gesta velikodušnosti od strane običnog civilnog stanovništva spram onih koji se bave stranačkom politikom.
— Participacija. Osim tisuću ljudi koji će sudjelovati u stvarnim raspravama, na ovom će projektu surađivati mnoštvo volontera. Oni će dati svoj doprinos pružanjem dobrodošlice i vođenjem sudionika; oni će prevoditi rasprave te osigurati hranu i zabavu. Pozivamo svakoga da pomogne u promišljanju ove inicijative. Možete nam se pridružiti putem naše mrežne stranice.
— Transparentnost. Što se tiče financiranja, G1000 je u vlasništvu građana. Svaka donacija od jednog eura je dobrodošla, a nitko ne smije dati više od pet posto od ukupnog budžeta. Organizatori su odlučili da ne uzmu za partnera niti jednog povlaštenog sponzora ili medij; mi vjerujemo u kolektivno financiranje (*crowdfunding*): pojedinci, tvrtke, udruge i vladajuće strukture, svi su pozvani da doprinesu.
— Prilika. Sadašnja kriza ujedno je i prilika: prilika da demokracija dobije novi zamah, da građani obnove demokraciju i učine političare svjesnima njihove uključenosti i prioriteta.
— Dinamika. Kao najveći promišljeni proces ikada proveden u Europi, G1000 će potaknuti interes i divljenje međunarodne zajednice i pružiti ljudima novi osjećaj historijskog trenutka. Demokracija koja se nanovo izmišlja kroz sudjelovanje vlastitih građana – to je izniman proces.

S engleskoga prevela Sana Perić

I want more control over my future, over all of our futures, together.
We are the 99%..
Together we are the 99%.

Im 20. I cant afford College. There arent many jobs I qualify for, and the rest "Just arent hiring". Tell me, What exactly am I living for?

I AM THE 99%

HARDT, MICHAEL

Dva lica apokalipse: Pismo iz Copenhagena

HARDT, MICHAEL

Dva lica apokalipse: Pismo iz Copenhagena

U prosincu 2009. otputovao sam u Copenhagen na konferenciju Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (COP 15). Nisam prisustvovao nijednom od službenih skupova na programu konferencije u Bella Centru, već sam sudjelovao u nizu protestnih aktivnosti usmjerenih protiv djelovanja (i što je još važnije – nedjelovanja) službenih stranaka. Puno se toga može reći o protestnim taktikama primijenjenim u Copenhagenu, kao i nešto općenitije o strategiji protesta uoči *summita*, ali ti događaji su me u prvom redu usmjerili na teorijske refleksije o odnosu između dvije prevladavajuće komponente protestâ: antikapitalistički društveni pokreti i društveni pokreti koji se bave klimatskim promjenama. Čini mi se da ove dvije grupe pokreta imaju duboku poveznicu u činjenici da su usmjereni na upravljanje *zajedničkim*, što ubrzano postaje središnji teren političke borbe u širokom mnoštvu političkih konteksta. A opet, ovi se pokreti različito odnose prema zajedničkom, čak se i fokusiraju na različite oblike zajedničkog, otvarajući čitav niz konceptualnih antinomija i političkih izazova. Interakcije među aktivističkim pokretima oko *summita* u Copenhagenu bile su mi prva prilika da jasno sagledam i razlučim neke od ovih antinomija i izazova.

Dvije domene *zajedničkog*

Osnovne političke razlike među pokretima, kao i antinomije koje u nekoj mjeri stoje iza njih, po mom mišljenju, proizlaze iz činjenice da se fokusiraju na posebne oblike zajedničkog koji dakako imaju različite karakteristike. S jedne strane, u okvirima pokreta protiv klimatskih promjena i ekoloških pokreta općenito zajedničko se u prvom redu tiče planeta Zemlje i njegovih ekosistema, uključujući atmosferu, oceane i rijeke te šume, kao i sve oblike života koji s njima uzajamno djeluju. Antikapitalistički društveni pokreti, s druge strane, zajedničko uglavnom shvaćaju u smislu proizvoda ljudskog rada i kreativnosti koju dijelimo, kao što su ideje, znanja, slike, kodovi, afekti, društvene veze i tome slično. Ta zajednička dobra u kapitalističkoj proizvodnji postaju centralna — i ta činjenica ima čitav niz važnih posljedica po nastojanja da se kapitalistički sustav održi ili reformira, kao i po projekte koji mu pružaju otpor ili one koji ga hoće srušiti. Preliminarno, ova dva područja mogla bi se

nazvati ekološko zajedničko i društveno/ekonomsko zajedničko, ili pak prirodno i umjetno zajedničko, iako će se te kategorije vrlo brzo pokazati nedostatnima.

Ove dvije domene zajedničkog nadahnjuju se oprečnim logikama u najmanje dva bitna aspekta. Kao prvo, dok većina ekoloških diskursa o zajedničkom ističe *ograničenja* Zemlje i oblika života koji su u međudjelovanju s njom, rasprave o društvenim ili umjetnim oblicima zajedničkog redovito se usredotočuju na otvorenu, *bezgraničnu* prirodu proizvodnje zajedničkog. Kao drugo, dok mnogi ekološki diskursi proizvode sferu interesa koja je puno šira od ljudskog ili životinjskog svijeta, društveni/ekonomski diskursi redovito brane interese čovječanstva kao središnje. Slutim da će se naposljetku, nakon istraživanja, pokazati da ove tobožnje opozicije ukazuju na potencijalne komplementarnosti prije negoli na proturječne odnose između ovih dviju pojavnosti zajedničkog, kao i između oblika političke akcije kakvu svaki od njih treba. Ali da bi se stiglo do te točke potrebno je puno rada.

Ipak prije negoli pobliže promotrimo ove razlike, i političke izazove koje predstavljaju, želio bih se nakratko zadržati na potencijalnim i postojećim vezama među pokretima za zajedničko. U mnogim, ne i u svim aspektima te dvije pojavnosti zajedničkog djeluju po istoj logici, i upravo to tvori temelj duboke povezanosti među tim različitim pokretima. Naprimjer, oba se ova oblika zajedničkog opiru vlasničkim odnosima, i oba ova oblika zajedničkog vlasnički odnosi rastaču. Kao dodatak, možda i kao nužna posljedica, zajedničko u objema domenama ruši tradicionalne mjere ekonomske vrijednosti te umjesto njih uvodi vrijednost života kao jedinu valjanu ljestvicu evaluacije. Zaista, s tog biopolitičkog stajališta podjele između ekološkog i društvenog se zamagljuju.

Teorijska rasprava mora započeti utvrđivanjem centralnosti zajedničkog, i ovo uvjerenje je u ekološkoj misli puno naprednije i rasprostranjenije negoli u drugim domenema. Ne samo da općenito dijelimo koristi interakcije sa Zemljom, suncem i oceanima, nego smo i svi pogođeni njihovim propadanjem. Naravno, onečišćenje zraka i vode nije ograničeno na lokaciju na kojoj se stvara i nije omeđeno nacionalnim granicama; klimatske promjene na sličan način pogađaju čitav planet. To ne znači da takve promjene pogađaju svakoga na jednak način: podizanje razine oceana, na primjer, moglo bi se najdirektnije odraziti u Bangladešu ili u nekoj od država pacifičkih otoka, dok bi sve okrutnije suše mogle najdramatičnije pogoditi Etiopiju ili Boliviju. Iako je zajedničko osnovno utemeljenje ekološke misli, upravo njega odbacuju singularnosti specifičnih lokacija.

Prijelaz na biopolitičku proizvodnju

U društvenoj i ekonomskoj misli, međutim, centralnost zajedničkog nije prepoznata u tako velikoj mjeri. Zahtjev za njegovom centralnošću počiva na zahtjevu ili pretpostavci koju smo, uz mnoge druge, Toni Negri i ja istraživali zadnjih deset godina: nalazimo se usred epohalnog prijelaza iz kapitalističke ekonomije koja počiva na industrijskoj proizvodnji na onu koja počiva na onome što bi se moglo nazvati nematerijalnom ili biopolitičkom proizvodnjom. Ova tvrdnja se danas sve više prihvaća, ali još uvijek ne i univerzalno. Dopustite mi da radi jasnoće raščlanim tvrdnju na njezina tri sastavna elementa. Prvi element je općepriznat: gotovo čitava prošla dva stoljeća kapitalistička ekonomija je počivala na industrijskoj proizvodnji. To ne znači da je većina radnika tijekom ovog perioda radila u tvornicama — zapravo, većina nije. Ustvari, to tko je radio u industriji, a tko na polju ili kod kuće bila je središnja determinanta u geografskoj, rasnoj i rodnoj podjeli rada. Industrijska proizvodnja je bila centralna utoliko što su značajke industrije — njezini oblici mehanizacije, njezin radni dan, odnosi nadnica, njezini režimi vremenske discipline i preciznosti, i tako dalje — progresivno nametane drugim sektorima proizvodnje i društvenog života kao cjeline, stvarajući ne samo industrijsku *ekonomiju* već i industrijsko *društvo*.

Drugi element tvrdnje također je relativno neprijeporan: industrijska proizvodnja više ne drži središnju poziciju u kapitalističkoj ekonomiji. To ne znači da danas manje ljudi radi u tvornicama, nego da industrija više ne označava hijerarhijsku poziciju u raznovrsnim podjelama rada i, što je još značajnije, da se značajke industrije više ne nameću drugim sektorima i društvu kao cjelini.

Zadnji element hipoteze je najkompleksniji i zahtijeva proširenu argumentaciju i opravdanje. Najkraće rečeno, tvrdnja glasi: u središnjoj poziciji koju je nekoć

zauzimala industrija danas stasa proizvodnja nematerijalne robe ili robe sa značajnom nematerijalnom komponentom, kao što su ideje, znanja, jezici, slike, kodovi i afekti. Zanimanja uključena u nematerijalnu proizvodnju sežu od visoke do niske granice ekonomije, od radnika u zdravstvenoj njezi i nastavnika do radnika u objektima brze prehrane, radnika u službama za korisnike i poslužitelja u avionima. Ponavljam, ovdje se ne radi o kvantitativnoj tvrdnji, već o tvrdnji da se određene značajke progresivno nameću drugim sektorima ekonomije i društva kao cjeline. Drugim riječima, kognitivni i afektivni alati nematerijalne produkcije, prekarna, ničim garantirana priroda odnosa nadnica, temporalnost nematerijalne proizvodnje (koja teži uništenju struktura radnog dana i zamagljivanju tradicionalnih podjela između radnog vremena i ne-radnog vremena), kao i njezine druge značajke, postaju poopćene.

Ovaj oblik proizvodnje trebalo bi shvatiti kao *biopolitički* utoliko što se njime u osnovi proizvode društveni odnosi i oblici života. U tom kontekstu tradicionalne ekonomske podjele između proizvodnje i reprodukcije postepeno iščezavaju. Oblici života se simultano proizvode i reproduciraju. Ovdje možemo opaziti srodnost biopolitičke proizvodnje i ekološke misli, budući da su obje usmjerene na proizvodnju/reprodukciju oblika života — sa značajnom razlikom u tome da ekološka perspektiva širi poimanje oblika života daleko preko granica ljudskog ili životinjskog (više o tome kasnije).

Hipotezi o sve dominantnijoj poziciji nematerijalne ili biopolitičke proizvodnje može se pristupiti i sa strane povijesnih promjena u hijerarhiji oblika vlasništva. Prije nego što je industrija zauzela središnju poziciju u ekonomiji, sve do ranog 19. stoljeća, *nepokretno* vlasništvo, kao što je zemljište, imalo je dominantnu poziciju s obzirom na druge oblike vlasništva. Međutim, u dugom razdoblju centralnosti industrije *pokretno* vlasništvo, kao što je roba, prevladalo je nad nepokretnim vlasništvom. Danas se nalazimo usred slične tranzicije, one u kojoj *nematerijalno i reproduktivno* vlasništvo zauzima dominantnu poziciju nad materijalnim vlasništvom. Dakako, patenti, autorska prava i druge metode regulacije i očuvanja ekskluzivne kontrole nad nematerijalnim vlasništvom predmet su najživljih rasprava u području stvarnog prava. Sve veća važnost nematerijalnog i reproduktivnog vlasništva može biti dokaz ili barem indikacija novonastajuće centralnosti nematerijalne proizvodnje.

Protiv vlasničkih odnosa

Dok se u ranijem tranzicijskom razdoblju borba između dominantnih oblika vlasništva vrtila oko pitanja pokretnosti (nepokretno zemljište naspram pokretne robe), danas se borba usredotočuje na ekskluzivnost i reproduktivnost. Privatno vlasništvo u obliku čeličnih šina, automobilâ i televizorâ slijedi logiku oskudnosti: ako ih ti koristiš, ja ne mogu. Za razliku od toga, nematerijalno vlasništvo, kao što su *brendovi* ili kodovi u muzici, može se reproducirati na beskonačno mnogo načina. Zapravo, mnogi takvi nematerijalni proizvodi i ostvaruju svoj puni potencijal samo kad se slobodno dijele. Korisnost neke ideje ili afekta za tebe ne umanjuje se time što je dijeliš sa mnom. Naprotiv, ona i postaje korisna jedino zajedničkim dijeljenjem.

Upravo to se želi reći tvrdnjom da je u današnjoj kapitalističkoj ekonomiji zajedničko postalo centralno. Kao prvo, oblik proizvodnje koji zauzima dominantnu poziciju najčešće rezultira nematerijalnom ili biopolitičkom robom koja teži tome da postane zajednička. Njezina je priroda toliko društvena i reproduktivna da postaje sve teže sačuvati ekskluzivnu kontrolu nad njom. Kao drugo, i možda još važnije, produktivnost takve robe u budućem ekonomskom razvoju ovisi o njezinom bivanju zajedničkom. Držanje ideja i znanja u tajnosti sprečava proizvodnju novih ideja i znanja, jednako kao što su tajni jezici i skriveni afekti neplodni i beskorisni. Ako je ova pretpostavka točna, onda, paradoksalno, kapital sve više računa na zajedničko.

To me vraća prvoj logičnoj karakteristici koju zajedničko dijeli u objema domenama, i ekološkoj i društvenoj/ekonomskoj: oba se oblika zajedničkog opiru vlasničkim odnosima i oba vlasnički odnosi rastaču. Kao što sam već rekao, u društvenoj/ekonomskoj domeni nije teško samo očuvati ekskluzivna prava nad nematerijalnim oblicima vlasništva, nego i privatizacija biopolitičke robe umanjuje njezinu buduću produktivnost. Drugim riječima, u samom srcu kapitalističke proizvodnje javlja se moćna kontradikcija između potrebe za zajedničkim u korist produktivnosti i potrebe za privatnim u korist kapitalističke akumulacije. Ova se kontradikcija može pojmiti kao nova verzija klasične opozicije, često citirane u marksističkoj i komunističkoj misli, između socijalizacije proizvodnje i privatne prirode akumulacije. Borba za takozvano biopiratstvo u Brazilu, In-

diji i drugdje suvremeno je poprište ovog sukoba. Transnacionalne korporacije su, naprimjer, patentirale urođenička znanja i ljekovita svojstva pojedinih amazonskih biljki i učinile ih privatnim vlasništvom; učinci nisu samo nepravedni nego i destruktivni.

I u ekološkoj domeni isto je tako jasno da se zajedničko i opire vlasničkim odnosima i da ga oni rastaču. Ono se vlasničkim odnosima opire naprosto utoliko što korisni i štetni učinci po okoliš uvijek prekoračuju granice vlasništva, kao što prelaze i nacionalne granice. Baš kao što vaše zemljište sa susjednim zemljištem dijeli blagodati kiše i sunca, tako će dijeliti i razorne učinke zagađenja i klimatskih promjena. Iako su strategije neoliberalizma vjerojatno najočitije ciljale privatizaciji javnoga u smislu prometa, usluga ili industrija, one su u jednako velikoj mjeri upregnule i projekte da privatiziraju zajedničko, kao što je slučaj s naftom u Ugandi, dijamantima u Sierri Leone, litijem u Boliviji, pa čak i genetskom informacijom stanovništva Islanda. Rastakanje zajedničkog privatnim vlasništvom ovdje nagovještava i kontradiktoran odnos: privatna priroda akumulacije (profitom zagađivačke industrije, naprimjer) sukobljava se s društvenom prirodom nastalih oštećenja (šteta koju zagađenje nanosi širokom spektru oblika života). Dakle, spajajući ove dvije formule možemo na obje strane, takorekuć, uvidjeti proturječje privatnog vlasništva u vezi sa zajedničkim: sve više zajednička priroda proizvodnje sukobljava se s privatnom prirodom kapitalističke akumulacije, a ta privatna akumulacija se, opet, sukobljava sa zajedničkom, društvenom prirodom svojih štetnih posljedica.

Posljednjih desetljeća podigle su se brojne snažne borbe za suzbijanje neoliberalne privatizacije zajedničkog. Jedna od uspješnih koja dijelom ilustrira moju argumentaciju ovdje jest rat za vodu sa žarištem u Cochabambi u Boliviji 2000., koji je, zajedno s ratom za plin koji je 2003. buknuo u El Altu, pridonio izboru Eva Moralesa 2005. Ti su događaji ubrzani klasičnim neoliberalnim scenarijem. MMF je izvršio pritisak na bolivijsku vladu da privatizira vodoopskrbni sustav budući da je dostava čiste vode koštala više nego što su je primatelji plaćali. Vlada je vodoopskrbni sustav prodala konzorciju stranih korporacija koji je smjesta "racionalizirao" cijenu vode podižući je višestruko. Protesti za deprivatizaciju vode koji su uslijedili ukrstili su se s mnoštvom drugih pokušaja da se sačuva kontrola nad zajedničkim, u smislu prirodnih resursa, oblika života urođeničkih zajednica i društvenih praksi seljaka i siromašnih. Danas, kad su katastrofe neoliberalne privatizacije sve očitije, zadaća da se pronađu alternativna sredstva upravljanja i unapređivanja zajedničkog postala je ključna i neodgodiva.

Izvan mjerila ekonomske vrijednosti

Druga karakteristika zajedničkoga koju zapažamo u objema domenama, nešto apstraktnija, ali stoga ne i manje značajna, jest to da ono neprestano ruši i premašuje dominantne mjere vrijednosti. Suvremeni ekonomisti moraju se izuzetno dovijati kako bi izmjerili vrijednosti biopolitičke robe, kao što su ideje ili afekti. Često ih označavaju kao "eksternalnosti" koje izmiču standardnoj mjernoj shemi. Slično tome, računovođe se bore s onim što nazivaju "nedodirljiva aktiva", a čija se vrijednost čini ezoteričnom. Zapravo, vrijednost neke ideje, društvenog odnosa ili oblika života uvijek premašuje vrijednost koju joj može pripisati kapitalistička racionalnost, ne samo zato što je njezina količina uvijek veća, već i zato, a što je još važnije, što se opire čitavom sustavu mjerenja. (Financije, dakako, igraju glavnu ulogu u vrednovanju biopolitičke robe i proizvodnje, a tvrdim da trenutna financijska i ekonomska kriza uvelike proizlazi iz nesposobnosti kapitalističkog mjerenja da zahvati nove dominantne oblike proizvodnje. Pa ipak, radi se o kompleksnoj diskusiji koju moram ostaviti za neku drugu priliku.) Glavni lik u *Teškim vremenima* Charlesa Dickensa je Thomas Gradgrind, vlasnik tvornice koji vjeruje da život može racionalizirati podvrgavajući sve njegove aspekte ekonomskom mjerilu, uključujući i "stvari srca" kao što su njegovi odnosi s djecom — ali, kao što čitatelj već nagađa, Gradgrind tijekom romana nauči da život nadilazi granice svakog takvog mjerila. Danas čak i vrijednost ekonomske robe i djelatnosti, budući da je zajedničko sve više u središtu kapitalističke proizvodnje, prekoračuje tradicionalne mjere i izmiče im.

I u ekološkoj domeni je vrijednost zajedničkog nemjerljiva ili, u najmanju ruku, ne podliježe tradicionalnim kapitalističkim mjerama ekonomske vrijednosti. To ne znači da znanstveno mjerenje, kao što je mjerenje udjela ugljičnog dioksida ili metana u atmosferi, nije potrebno i ključno. Naravno da jest. Ali moje je mišlje-

nje da se vrijednost zajedničkog opire mjerenju. Razmotrimo, kao protuprimjer, nadaleko poznate argumente Bjørna Lomborga protiv akcija za ograničavanje globalnog zatopljenja. Lomborgova strategija je, kao ona gospodina Gradgrinda, racionalizacija problema izračunavanjem uključenih vrijednosti kako bi se postavili prioriteti. Procijenjena vrijednost uništenja koja se očekuje od globalnog zatopljenja, zaključuje on uz dozu neoborive logike, ne opravdava troškove njegovog suzbijanja. Međutim, očiti problem s takvom argumentacijom leži u tome da ne možemo izmjeriti vrijednost oblika života koji su uništeni. Koliku svotu dolara trebamo pripisati potapanju pola teritorija Bangladeša, trajnoj suši u Etiopiji ili uništenju tradicionalnog eskimskog načina života? I samo promišljanje takvih pitanja na vidjelo iznosi neku vrstu mučnine i ogorčenja kakvo osjećate kad čitate programe osiguravajućih tvrtki koji izračunavaju koliko ćete odštete dobiti ako na poslu ostanete bez prsta, a koliko ako ostanete bez oka ili ruke.

Nesposobnost da se tradicionalnim kapitalističkim mjerama zahvati vrijednost zajedničkog otvara put da se pristupi različitim prijedlozima za sheme trgovanja ugljikom o kojima se naveliko diskutiralo na službenim sastancima u Copenhagenu. Sheme trgovanja ugljikom najčešće uvode gornju granicu na proizvodnju ugljičnog dioksida i drugih stakleničkih plinova da bi stvorile ograničeno tržište na kojem se proizvodnji takvih plinova mogu dodijeliti definitivne ekonomske vrijednosti i kojom se onda može trgovati. Takve sheme, dakle, ne pretendiraju na to da direktno mjere vrijednost zajedničkog, već umjesto toga tvrde da to čine indirektno, pridružujući monetarne vrijednosti proizvodnji plinova koji zajedničko ugrožavaju ili ga kvare. Neće posebno začuditi činjenica da je u mnogim slučajevima u prošlosti dodjeljivanje definitivnih vrijednosti nemjerljivoj robi i pretpostavljanje da će tržišna racionalnost stvoriti stabilan i koristan sustav odvelo u katastrofu — vidi, naprimjer, trenutnu financijsku krizu. A takve vlasničke logike i tržišne sheme teško da će oslabiti, prije će pogoršati globalne društvene hijerarhije obilježene siromaštvom i isključivanjem. U svakom slučaju, čini mi se posve jasnim da prijedlozi koji počivaju na kapitalističkom mjerenju vrijednosti i tržišnoj racionalnosti koja je, pretpostavlja se, prati ne mogu zahvatiti vrijednost zajedničkog i latiti se problema klimatskih promjena na fundamentalnoj razini, pa i takvim indirektnim sredstvima. Oblici života nisu mjerljivi, ili se oni možda pokoravaju radikalno drugačijoj ljestvici koja se temelji na vrijednosti života, ljestvici koju još uvijek nismo iznašli (ili onoj koju smo možda izgubili).

Spor oko ekonomskog razvoja

Ovdje u prvom redu ističem to da različiti oblici zajedničkog ustaju protiv tradiconalnih mjera kapitalističke racionalnosti jednako kao što se opiru vlasničkim odnosima. Te dvije logike koje različiti oblici zajedničkog dijele su važan temelj za razumijevanje i pojavnosti zajedničkog i udružene borbe da ga se sačuva i unaprijedi. Kvalitete zajedničkog prisutne u objema domenama koje sam dosad analizirao, trebale bi udariti temelje za povezivanje oblikâ političkog aktivizma usmjerenih na autonomiju i demokratsko upravljanje zajedničkim.

Doduše, borbe za zajedničko u ovim dvjema domenama unekoliko funkcioniraju po proturječnim, pa i oprečnim logikama. Središnja antinomija iz koje proizlazi čitav niz drugih ima veze s oskudicom i ograničenjima. Ekološka misao se nužno fokusira na ograničenost planeta Zemlje i njegovih životnih sustava. Neki, naprimjer, tvrde da zajedničko – da bi se još uvijek uspješno reproduciralo – može podnositi samo toliko ljudi koliko ih na Zemlji živi. Drugi insistiraju da se Zemlja, osobito njezini prostori divljine, moraju obraniti od šteta nastalih industrijskim razvojem i ostalim ljudskim djelovanjem. Znanstveni diskurs o klimatskim promjenama pun je ograničenja i obrata, poput onog što će se dogoditi ako udio CO u atmosferi nastavi rasti iznad 350 po milijunu. Politika zajedničkog u ekonomskom i društvenom polju, naprotiv, najčešće naglašava neograničeni karakter proizvodnje, iako proizvodnju ne shvaća primarno u industrijskom već u biopolitičkom smislu. Proizvodnja oblika života, uključujući ideje, afekte i tako dalje, nema fiksnih granica. To naravno ne znači da je više ideja nužno bolje, već radije da one ne funkcioniraju po logici oskudice. Ideje se ne srozavaju nužno njihovim množenjem i dijeljenjem s drugim ljudima — upravo suprotno. Dakle, postoji tendencija da raspravama u jednoj domeni prevladaju pozivi na očuvanje i ograničenja, dok drugu domenu karakterizira slavljenje neograničenog kreativnog potencijala.

RITZ CLUB
ENTRANCE
FAT CATS

Ovaj konceptualni spor između ograničenja i neograničenosti zrcali se u naizgled nekompatibilnim sloganima pokreta koji su se ukrstili u Copenhagenu. Omiljeni zborski poklič antikapitalističkih društvenih pokreta posljednjih godina bio je "Želimo sve za svih". Za one s ekološkom sviješću o ograničenjima ovo naravno zvuči poput apsurdne, nerazborite zamisli koja će nas gurnuti dalje u pravcu uzajamnog uništenja. Nasuprot tome, istaknuti plakat na općim demonstracijama u Copenhagenu upozoravao je "Ne postoji planet B". Antikapitalističkim aktivistima to previše odzvanja neoliberalnom mantrom koju je prije 30 godina popularizirala vlada Margaret Thatcher: "Nema alternative". Zaista, borbe protiv neoliberalizma u prošlim desetljećima definiralo je njihovo vjerovanje u mogućnost radikalnih, naizgled neograničenih alternativa. Ukratko, moto Svjetskog socijalnog foruma "Drugačiji svijet je moguć" – mogao bi se u kontekstu pokreta protiv klimatskih promjena prevesti u nešto kao "Ovaj je svijet još uvijek moguć, možda".

Pojednostavljeno, doduše prepojednostavljeno, moglo bi se reći sljedeće : dok je ekološka misao uperena protiv ekonomskog razvoja, ili cilja njegovom obuzdavanju, zagovornici u društvenoj i ekonomskoj domeni zajedničkog rezolutno su opredijeljeni za razvoj. Ovo je prepojednostavljeno budući da je razvoj o kojem se radi u tim dvama slučajevima, kako sam rekao, fundamentalno drugačiji. Načini razvoja sadržani u društvenoj proizvodnji zajedničkog u značajnoj mjeri odstupaju od industrijskog razvoja. Ustvari, kako sam ranije spomenuo, kad jednom prepoznamo da su se u biopolitičkom kontekstu srušile tradicionalne podjele između proizvodnje i reprodukcije, lakše će biti uvidjeti da pozivi na očuvanje u jednom slučaju i pozivi na stvaranje u drugom nisu zapravo oprečni već komplementarni. Obje perspektive se u osnovi tiču proizvodnje i reprodukcije oblika života.

Političke antinomije

Drugi temeljni konceptualni spor među borbama za zajedničko u tim dvjema domenama ima veze s tim u kolikoj mjeri interesi čovječanstva služe kao referentni okvir. Borbe za zajedničko u društvenoj i ekonomskoj domeni najčešće se fokusiraju na čovječanstvo, i zaista je jedan od najvažnijih zadataka uspješno proširiti našu politiku na sve čovječanstvo, to jest, nadići hijerarhije i isključivanja klase i vlasništva, roda i seksualnosti, rase i etniciteta, i ostalog. Za razliku od toga borbe za zajedničko u ekološkom području puno su spremnije da svoje referentne okvire prošire preko čovječanstva. U većini ekoloških diskursa ljudski život se promatra u interakciji sa i brizi za druge oblike života i ekosustave, pa i u slučajevima kad su prioritet još uvijek interesi čovječanstva. No u mnogim radikalno ekološkim okvirima interesima neljudskih životnih oblika daje se jednako ili čak i veće pravo prvenstva nad interesima čovječanstva. Čini mi se da je upravo to stvarna i važna konceptualna razlika koja podrazumijeva značajne političke razlike, no morat ću njezino podrobnije istraživanje odgoditi za drugu priliku.

Umjesto toga, dopustite mi da se vratim konceptualnoj antinomiji između ograničenja i neograničenosti kako bih istražio neke od razlika političke strategije koja iz nje proizlazi. Prva od tih razlika mogla bi se nazvati antinomijom vladavine između autonomije i državnog upravljanja. Glavni cilj antikapitalističkih i antineoliberalnih društvenih pokreta bio je propagiranje oblika autonomije i samoupravljanja kao sredstava za osporavanje i dokidanje društvenih hijerarhija. Zapatističke zajednice su jasno pokazale da možemo razviti moć da vladamo sobom eksperimentirajući s demokratskim oblicima upravljanja. Za razliku od toga, u diskursu pokreta protiv klimatskih promjena politička strategija se u osnovi manje fokusira na autonomiju, a više na potrebu da prisili države da djeluju. To je dijelom tako uslijed globalne prirode problema. Autonomne zajednice mogu sniziti svoju razinu proizvodnje ugljičnog dioksida, naprimjer, no to će slabo utjecati na klimatske promjene ako se ne zaustave glavni zagađivači. Čini se da su države jedini akteri sposobni da to provedu, možda zajedno s glavnim korporacijama i nadnacionalnim institucijama poput Ujedinjenih nacija. Apel državama u vezi s globalnim zatopljenjem proizlazi i iz neodgodivosti tog problema. Čini se da nema puno vremena za eksperimentiranje ili djelomične mjere prije negoli bude prekasno da se prozovu ključni faktori koji uzrokuju klimatske promjene. Naravno, ta politička antinomija nije apsolutna. A i autonomni pokreti su uvijek bili usmjereni državama: u nekim slučajevima da bi osporili državnu kontrolu, a u drugim da bi surađivali s progre-

sivnim vladama. I opet, mnogi pokreti protiv klimatskih promjena određuju autonomiju kao princip, pa i kao dio svoje strategije. No to ne otklanja značajnu razliku u prioritetu i naglasku.

Druga politička antinomija ima veze s pitanjem znanja. Projekti autonomije i samoupravljanja, kao i većina borbi protiv društvenih hijerarhija, djeluju na pretpostavci da svatko ima pristup znanju potrebnom za političku akciju. Radnici u tvornici, obojani u bijelom društvu, žene u društvu kojim dominiraju muškarci dnevno proživljavaju podčinjenost koja je sjeme pobune. Naravno, potreban je dug trening kako bi se taj gnjev transformirao u politički projekt, ali pretpostavlja se da svi imaju pristup tom temeljnom znanju. To me podsjeća na Spinozinu temeljnu pretpostavku u *De Intellectus Emandatione* kako "*habemus enim ideam veram*", to jest, kako imamo istinitu ideju ili, radije, kako imamo barem jednu istinitu ideju, koja služi kao temelj na kojem naknadno možemo graditi i sazidati građevinu znanja. Pretpostavka o općem pristupu iskustvu i znanju o podčinjenosti igra sličnu utemeljiteljsku ulogu. Demokratski i horizontalni projekti autonomije i samoupravljanja bili bi nezamislivi da ovo temeljno znanje nije otvoreno svima. Odnos prema znanju u okvirima pokreta protiv klimatskih promjena čini mi se prilično drugačiji. Dakako, velika se važnost pridaje projektima za edukaciju javnosti o prirodi klimatskih promjena, a često se prizivaju i iskustva ljudi s promjenom klime. Ali individualno iskustvo klimatske promjene vrlo je nepouzdano. Zime mogu biti oštrije u nekom području ili neke godine, a blaže u drugima; kiše se mogu pojačati u jednom dijelu svijeta, a prorijediti u drugom. Ništa od ovoga nije adekvatan temelj za razumijevanje klimatskih promjena. Zapravo, kad jednom bilo tko od nas osjeti učinke klimatskih promjena na provjerljiv način, bit će uvelike prekasno da se ti učinci zaustave. Osnovne činjenice klimatskih promjena — naprimjer, sve veći udio CO u atmosferi i njegovi učinci — visoko su znanstvene i izdvojene iz naših dnevnih iskustava. Projekti narodne pedagogije mogu pomoći u širenju takvih znanstvenih znanja, ali za razliku od znanja utemeljenog u iskustvu podčinjenosti, to je fundamentalno stručno znanje.

Treća politička antinomija, koja je vjerojatno umnogome i odlučujuća, označava razliku između dvije temporalnosti. Uistinu, antikapitalistički i antineoliberalni pokreti uvijek primjenjuju retoriku neodgodivosti — inzistirajući, naprimjer, da se njihovim zahtjevima udovolji *smjesta* — ali konstitutivna je ipak temporalnost izgradnje autonomne zajednice i demokratskog organiziranja. Drugim riječima, vrijeme je određeno samim procesom organiziranja. Neodgodivost zahtjeva je uistinu podređena ovoj konstitutivnoj temporalnosti. Nasuprot tome, u politici klimatskih promjena neodgodivost je primarna temporalnost. Uskoro će biti prekasno da spasimo planet, a možda je vrijeme već i prošlo. Ta neodgodivost ističe ili produbljuje jaz obilježen prvim dvjema političkim antinomijama. Ako vremena nema, onda ne možemo čekati da se razviju poopćena znanja ili da stasaju autonomne zajednice. Moramo djelovati odmah zajedno sa stručnjacima i postojećim vladajućim silama.

Ta antinomija temporalnosti oblikuje ova dva pokreta kao dva lica apokalipse. Antikapitalistički pokreti su apokaliptični u dugoj tradiciji revolucionarnih grupa koje čekaju dolazak zlatnog doba i bore se da ubrzaju događaj radikalne transformacije. Kraj vremena je početak novoga svijeta. Za razliku od toga, apokaliptična imaginacija pokreta protiv klimatskih promjena radikalnu promjenu vidi kao konačnu katastrofu. Promjena klime na Zemlji uvelike će smanjiti ako ne i uništiti postojeće oblike života. Kraj vremena je naprosto kraj.

Mislim da je korisno uvidjeti dubinu ovih antinomija kako bismo razumjeli izazove s kojima se suočavamo. Pa ipak nisam mislio sugerirati da ove razlike onemogućavaju susret između antikapitalističkih pokreta i pokreta protiv klimatskih promjena. Sjetite se da smo se prije deset godina, u vrijeme protesta protiv WTO-a u Seattleu, suočili sa sličnom političkom antinomijom između globalizacije i antiglobalizacije. Prosvjednici su se izjašnjavali protiv trenutnih oblika globalizacije, ali su, s pravom, odbacivali medijsku etiketu "antiglobalizacijskih" aktivista. Trebalo je nešto vremena i silnog kolektivnog napora da se razviju koncepti i prakse alterglobalizacije koja je razbila ovu antinomiju. Zadatak koji danas stoji pred pokretima jest pojmiti antinomije zajedničkog, potanko ih raspraviti, promisliti te stvoriti novi konceptualni i praktični okvir. Rad započet u Copenhagenu otvorio je put dugom putovanju u budućnost.

S engleskoga prevela Vesna Vuković

JUMP!
YOU FUCKERS!
ROAD CLOSED
NO
THRU TRAFFIC

I WILL NEVER OWN A HOME IN MY LIFE
I WILL NEVER PAY OFF MY STUDENT LOANS
I WILL NEVER GET A JOB IN THIS ECONOMY
OCCUPY WA

THE WORLD VS. THE 1%
OCCUPY RECLAIMING OUR DIGNITY
ONE SQUAR
AT A TIM

PROBLEMS
99

Prostesters Have Rights Defend OCCUPY WALL STREET
ROBIN HOOD WAS RIGHT

You Know Things

DAVID HARVEY, MICHAEL HARDT i ANTONIO NEGRI

Commonwealth: Prepiska

Commonwealth: Prepiska

Analiza: David Harvey

U djelu Antonija Negrija godinama prevladavaju dvije osnovne teme. Prva je ustrajna vjera u sposobnosti radničke klase ili mnoštva (redefiniranog kao "stranke siromašnih" te stoga, prema Spinozi, jedinog "pravog subjekta demokracije") da upregnu imanentne snage svog trudbeništva kako bi izgradili alternativu svijetu koji je određen kapitalom. Negri vjeruje da to mogu postići autonomnim i nehijerarhijski organiziranim samoupravljanjem. Druga tema proizlazi iz dubokog uvjerenja da Spinozina filozofska djela nude okvir radikalne misli sposobne da razjasni ne samo to kakav svijet jest, nego i to kakav bi trebao i mogao biti. Sjedinjujući imanentne snage mnoštva s neospinozijanskom teorijskom armaturom, Negri utemeljuje teoriju revolucije i redefiniciju onoga o čemu bi se u realnom komunizmu moglo raditi.

Drukčiji komunizam

Ne iznenađuje da su upravo ove dvije teme jako istaknute u *Commonwealthu*, novom udruženom pokušaju Michaela Hardta i Negrija da razrade svoje ideje i definiraju alternativnu globalizaciju – ili kako oni to vole reći, "altermodernost" – za naše doba. U svojim prethodnim djelima bili su prilično uspješni u podržavanju, i intelektualnom i ideološkom, onih ljevičarskih pokreta koji su na radikalne načine pokušali promijeniti svijet, a bez osnivanja hijerarhijske političke stranke ili upuštanja u borbu s onim što autori vide kao uzaludnu potragu za preuzimanjem državne moći. Ali, učinili su to pokušavajući definirati drukčiju vrstu komunizma, onu utemeljenu u filozofiji sedamnaestog i osamnaestog stoljeća. To je dovelo do prekida s postmarksističkom poviješću komunističkog pokreta, ali ne i do potpunog napuštanja Marxovih ključnih uvida. Sa slomom ili modifikacijom realno postojećih komunizama, posebno nakon 1989., ne samo da je postao moguć drukčiji svijet, nego i drukčiji komunizam. U pokušaju da definiraju što bi to moglo biti, Hardtu i Negriju pridužila se i nekolicina drugih ključnih figura u filozofiji, kao što u Alain Badiou i Jacques Rancière.

Ovaj pokušaj da se razvije drukčija vrsta komunizma danas se ponovo nameće kao neodgodiv, ne samo s obzirom na užasne uvjete u kojima se većina ljudi na planeti Zemlji bori za opstanak, već i s obzirom na rastuće nedaće nepovratnog propadanja okoliša i sve češće kratkoročne krize samouništenja u kapitalističkom sustavu. S druge strane, ima nešto čudno u pribjegavanju sedamnaestostoljetnim i osamnaestostoljetnim misliocima, predvođenima amsterdamskim brusačem leća iz ranog sedamanestog stoljeća, u potrazi za odgovorima. Bilo kako bilo, sporedni učinak Hardtovih i Negrijevih nastojanja bio je *boom* čitalačkih grupa u radikalnim studentskim krugovima u kojima se proučavalo Spinozu te sve veća fascinacija svim ovim misliocima, poput Gillesa Deleuzea, koji se, kako bi utemeljili svoje argumente, također pozivaju na Spinozu.

Hardt i Negri tvrde da revolucionarna misao mora naći načina da pobijedi kapitalizam i "republiku vlasništva". Ona se "ne bi smjela kloniti politike identiteta, već bi je morala razraditi i od nje učiti", jer je ona "osnovno sredstvo borbe unutar republike vlasništva i protiv nje budući da se sam identitet temelji na vlasništvu i nezavisnosti". Oni problem razrađuju u tri koraka. "Čineći vidljivim potčinjavanja" (rod, rasa, klasa i tako dalje) "identiteta, kao što vlasništvo podrazumijeva, u stanovitom smislu, ponovno prisvajajući identitet" i braneći ga kao posjed i vlasništvo. Radi se o tome da se kaže: Ovo sam ja, a ovo su uvjeti u kojima trpim i nosim svoje biće. "Drugi zadatak politike identiteta... jest da ode korak dalje od ogorčenja" (ključni koncept od Spinoze nadalje) "ka pobuni protiv struktura dominacije koje koriste podčinjeni identitet kao oružje u potrazi za slobodom". Ali ovaj se drugi zadatak, utoliko što identitet još uvijek tretira kao oblik vlasništva, "uvijek može smjestiti unutar vladajućih struktura republike vlasništva". Opasnost leži u tome da identitet može postati cilj (oblik vlasništva za čije očuvanje netko ima osobne interese), prije negoli sredstvo. On omogućuje emancipaciju, "slobodu da se bude *ono što stvarno jesi*", ali sprečava oslobođenje, "slobodu samoodređenja i samopreobrazbu, slobodu da se odluči *što se može postati*". Treći je zadatak stoga boriti se za ukidanje svih oblika identiteta. To "samoukidanje identiteta ključ je razumijevanja toga kako revolucionarna politika može uzeti identitet kao polazište, a da ne završi tamo". "Komunistički prijedlog" jest da radnici, naprimjer, "ne teže tome uništiti sebe, već identitet koji ih određuje kao radnike. Glavni objekt klasne borbe, drugim riječima, nije ubiti kapitaliste, već razoriti društvene strukture i institucije koje podržavaju njihovu povlaštenost i autoritet, ukidajući time i uvjete proleterske podčinjenosti". Time odbijanje rada, ili ono na što se autori na drugom mjestu pozivaju kao na strategiju "egzodusa", postaje osnovno oružje. O tome se radi u oslobođenju. A u revoluciji se radi o oslobođenju, ne o emancipaciji.

Primat klase

Revolucionarni feminizam, *queer* teorija i rasna teorija imaju slične projekte: svi oni nastoje ukinuti identitet koji svakog zatvara u postojeću strukturu. Revolucija "nije za kukavice. Ona je za monstrume.", pišu Hardt i Negri pridajući važnost figuri Kalibana. "Moraš izgubiti ono što jesi da bi otkrio što možeš postati." Međutim, paralelizam među borbama za različite oblike identiteta (i ovdje se direktno pozivaju na Spinozin koncept mnogostrukosti i paralelizma) nije homologan – "artikulacija i paralelizam" među ovim borbama "nisu automatski, već se moraju postići". Kadgod borbe oko nekog oblika identiteta zaustave borbe oko nekog drugog, potrebna su podešavanja. Nadalje, "nijedna domena ili društveni antagonizam nema prvenstvo pred drugima". Revolucija se mora kretati naprijed "poput stonoge ili, zaista, kao mnoštvo. Samo se na polju biopolitičkih borbi", zaključuju autori, "složenom od paralelizma i mnogostrukosti može uspješno voditi revolucionarna borba za zajedničko".

Ma kako mnogostruko inspirativan ovaj model revolucije bio, s njime dolazi i sva sila problema. Prije svega, Hardt i Negri odbacuju tvrdnju Slavoja Žižeka da je, što se tiče očuvanja kapitalizma, klasa daleko fundacionalnija od svih ostalih oblikâ identiteta, i mislim da je Žižek tu u pravu. Bez obzira na to koliko su u povijesti razvoja kapitalizma važni bili rasa, rod i seksualni identitet, i bez obzira na to koliko su važne bitke pokrenute u njihovo ime, moguće je zamisliti očuvanje kapitalizma i bez njih – što je u slučaju klase posve nemoguće. Kao drugo, ako bi svi identiteti morali biti dokinuti kako bi se srušila republika vlasništva, onda je spektar identiteta koje treba uzeti u obzir odveć konvencionalno definiran. Kao i obično, geografske identifikacije s mjestima i

regijama, kao i lokalne privrženosti (poseban odnos prema zemlji koju svojata autohtona populacija), naprimjer, ne smatraju se važnima (osim u slučaju nacionalizma koji se posve odbacuje kao korupcija). Kao treće, dok je revolucija prilično temeljito suprotstavljena prevladavajućim predodžbama republike vlasništva, pretpostavka da se šest i po milijardi ljudi koliko ih ima na svijetu može nahraniti, ugrijati, odjenuti, nastaniti i oprati bez ikakvog hijerarhijskog oblika vladavine te izvan dosega monetizacije i tržišt je krajnje sumnjiva. Ovo je pitanje odveć veliko da bi se ostavilo horizontalnoj samoorganizaciji autonomnih bića. Kapitalizam je, sa svojim hijerarhijskim oblicima, ozbiljno napredovao u prehranjivanju svijeta, premda neujednačeno, stoga moramo biti oprezni da te strukture ne uništimo odveć olako. Nedostatak specifikacije bilo koje revolucionarne transformacije klasnih identiteta predstavlja ozbiljnu rupu u argumentaciji.

O nematerijalnoj proizvodnji

Okretanje Spinozi, kakogod zanimljivo, ne pomaže. Spinoza se, koliko je meni poznato, slabo zabrinjavao za tako zemaljske stvari kao što je organizacija svjetskog tržišta na način da se svatko može prehraniti. Na stanoviti način, s globalnom populacijom manjom od milijarde ljudi i velikim dijelom svijeta koji još nije bio koloniziran ili pak pretvoren u globalnu tržnicu punu međuovisnosti, povijesne geografske prilike tog vremena takve bi probleme učinile beznačajnima. Ta su pitanja počela dobivati na važnosti s Adamom Smithom, a Kanta (koji se u *Commonwealthu* javlja u nekoliko važnih *cameo* nastupa) su navela da predloži kozmopolitska rješenja, no zapravo je tek teorija globalnog tržišta i globalizacije koju su tako jezgrovito razložili Marx i Engels u *Komunističkom manifestu* učinila ove probleme značajnim.

Nepovjerenje vreba, a u *Commonwealthu* ima puno dokaza koji mogu potkrijepiti tezu da su Spinozine formulacije tako privlačne upravo stoga što se nije morao brinuti o takvim, zemaljskim stvarima. One Hardtu i Negriju omogućuju da zaobiđu razmatranje materijalne baze revolucionarnih težnji u korist apstraktnih i, naposljetku, prilično idealističkih formulacija. Žurno dodajem kako ovo ni na koji način ne čini irelevantnim aktualni val interesa za predmarksistički komunizam, ali tom mišljenju ipak nameće donekle utopijsku kvalitetu. Nekako vjerujem da bez takvog utopizma danas ne možemo, ali pri čitanju takvih rasprava vrlo je važno razumjeti da je to ono u što gledamo.

Kad razmatramo bilo koju utopijsku shemu uvijek je interesantno identificirati vezu između stvarno postojećih materijalnih okolnosti i idealističkog odjeka. Na isti način na koji je Mooreova *Utopija* zrcalila stanje svijeta u ranom šesnaestom stoljeću, tako i Hardtovi i Negrijevi tekstovi imaju puno toga za reći, i pozitivnog i negativnog, o stanju suvremenog kapitalizma. Ima i ponešto zapanjujućih nedostataka.

Naprimjer, već neko vrijeme Hardt i Negri zastupaju stajalište da suvremeni kapitalizam radikalno odstupa od svojih prošlih inkarnacija. Okrenuo se radije nematerijalnoj nego materijalnoj proizvodnji. Nematerijalnost se javlja u dva oblika. Kao prvo, simbolične, estetske i društvene vrijednosti robe relativno su se istaknule pred materijalnim kvalitetama. Kao drugo, ako je Marx općenito prikazao reprodukciju društvenog odnosa između kapitala i rada kao posredovanu proizvodnjom stvari (npr. nadnička dobra za radnika, luksuz i nova sredstva za proizvodnju za kapitalista), Hardt i Negri tvrde da suvremeni kapitalizam u velikoj mjeri umjesto direktne proizvodnje subjektivnosti zauzimaju "slike, informacije, znanje, afekti, kodovi i društvene veze". "*Objekt* proizvodnje" više nije svijet stvari, već svijet subjekata određenih, naprimjer, "nekom društvenom vezom ili oblikom života". Politička subjektivnost subjekta postaje objekt proizvodnje. Primjerice, ako smo danas svi neoliberali, to je stoga što se tako proizvodi naša subjektivnost. Teren kritike, kao i klasne borbe, stoga se seli iz puke proizvodnje stvari (tvornica) u proizvodnju subjektivnosti.

Problem objektivne vrijednosti

Mada ovo smatram progresivnim i poučnim pomakom, ono otvara pitanje koliko bi Marxova analiza bila relevatna s obzirom na njega. U prvom poglavlju *Kapitala* (1867) Marx definira vrijednost kao društveni odnos. Kaže, vrijednost kao takva je nematerijalna, ali objektivna. To je stoga što je nemoguće direktno izmjeriti društveni odnos. Moć i važnost društvenog odnosa može se prosuditi jedino pomoću njegovih objektivnih posljedi-

ca. Marx se temeljito bavi time kako se taj društveni odnos reproducira. U poglavlju *Kapitala* naslovljenom "Jednostavna reprodukcija", naprimjer, on prelijeće preko svih materijalnih i tehničkih okolnosti nužnih za fizičku reprodukciju kapitalizma da bi se koncentrirao na reprodukciju klasnog odnosa – kapitalist s jedne strane i radnik s druge. Marx se stoga jednako temeljito bavio proizvodnjom političkih subjekata kao i proizvodnjom robe.

Sva je roba simbol društvenog rada, a novčana roba poprima mnoge simboličke oblike, kao što Marx u više navrata dokazuje. Tako činjenica da je vrijednost fiksirana u robi simbolička, estetska i društvena, kao što je i materijalna, uopće nije novost. Ne nalazim ništa posebno neodoljivo u ovom prvom obliku u kojem se nematerijalnost ukazuje. Njezin drugi oblik je puno interesantniji. No i tu također, mada prepoznaju Marxovu definiciju kapitala kao društvenog odnosa, Hardt i Negri je prikazuju više kao zakašnjelo otkriće nego fundamentalni prijedlog. Bez sumnje, marksistička tradicija nije oduvijek priznavala nematerijalnu, ali objektivnu prirodu vrijednosti, te je stoga jako važno podsjetiti na to. No bilo bi mi draže da se Hardt i Negri ozbiljno late Marxove formulacije "nematerijalna, ali objektivna" te da na "objektivni" moment utroše nešto više vremena negoli jesu. Po Marxu, ova objektifikacija, između ostaloga, za sobom povlači i reifikaciju, fetišizam i alijenaciju, posebno proizvodnjom novčanog oblika. Ali nažalost s tim ključnim elementima u Marxovoj teoriji se u Hardtovom i Negrijevom prikazu brzo završava.

Ne bih nastavljao s tim naizgled sitničavim mjestom da se ne radi o činjenici da Marxova konceptualizacija vrijednosti kao nematerijalne, ali objektivne podupire njegovu teoriju o formiranju fiktivnog kapitala. Ovo igra ključnu ulogu u procesima financijalizacije. Dok Hardt i Negri povremeno spominju financijalizaciju te priznaju njezinu opću važnost u zadnje vrijeme, oni apsolutno nemaju nikakvu teoriju fiktivnog kapitala, nikakvo nagađanje u pogledu toga što za tržišno cirkuliranje znači šesto milijardi dolara vrijednosti derivata različitih vrsta (a iz kojih financijski kapitalisti mogu izvući golemo osobno bogatstvo, poput onih tri milijarde dolara koje je George Soros stekao 2007.) dodanih globalnoj ekonomiji koja proizvodi svega pedeset i šest milijardi dolara vrijednosti efektivne robe i usluga. Ovaj propust mogao bi se oprostiti da nema brutalne činjenice da su političke subjektivnosti duboko pogođene proliferacijom fiktivnog kapitala – sve od kulture kreditnih kartica do špekuliranja profitom od stambene vrijednosti – kao što su pogođene bilo kojom foucaultovskom primjenom biomoći (tj. državne moći nad životom). Govor o nematerijalnosti! Sve donedavno kružile su ne samo Manhattanom, već i Floridom i američkim jugozapadom glasine o magičnom rastu osobne financijske imovine dok su cijene nekretnina rasle vrtoglavom brzinom. No pogledajmo sad objektivne posljedice ove fikcije (domovi oduzeti zbog gubitka hipoteke, nezaposlenost, klonuli konzumerizam, propale banke i tako dalje).

Hardt i Negri zanemaruju kategoriju fiktivnog kapitala, sumnjam, dijelom i stoga što se ne uklapa u njihov prioritetni i krajnje isključujući fokus na biomoć i biopolitiku ("moć života da pruži otpor") kao jedini zanimljivi teren na kojem se oblikuje politička subjektivnost. Nije mi namjera ovdje tvrditi da su u krivu, već da im je analiza previše parcijalna da bi nosila breme zadovoljavajućeg okvira za razumijevanje trenutne krize i političkih dilema koje su joj u temeljima, uključujući i problem proizvodnje oslobođenih političkih subjektivnosti.

Proizvodnja subjektivnosti

Naravno, kritika koja se usredotočuje na propuste je odveć jednostavna, no mislim da je važno naglasiti ograničenja Hardtovog i Negrijevog mišljenja kako bi se bolje procijenio njihov doprinos. To nije knjiga koja je namjerila razumjeti sadašnju ekonomsku krizu, već knjiga koja ima dublju i dugoročniju namjeru. Njezini su autori nedvojbeno u pravu kad, naprimjer, insistiraju da je kritički angažman oko toga kako se subjekti i subjektivnosti proizvode ključan ako hoćemo razumjeti revolucionarne mogućnosti i da je to nešto što klasični marksizam nije najbolje odradio. U tom pogledu, Hardt i Negri otvoreno citiraju Foucaulta koji je napisao: "Ne slažem se s onima koji drže da se ova proizvodnja čovjeka od strane čovjeka izvodi kao proizvodnja vrijednosti, proizvodnja bogatstva ili objekta ekonomske primjene; upravo suprotno, radi se o razaranju onog što jesmo i stvaranju nečeg posve drugog, o totalnoj inovaciji". I oni konstruktivno preuzimaju Foucaultov pojam *dispozitiva*

kao "materijalnih, društvenih, afektivnih i kognitivnih mehanizama aktivnih u proizvodnji subjektivnosti". Ovaj nam pristup, kažu Hardt i Negri, "omogućuje da pojmimo kolektivnu proizvodnju zajedničkog kao intervenciju u trenutne odnose snaga usmjerenu potkopavanju dominantnih sila i reorijentaciji snaga u utvrđenom smjeru. Strateška proizvodnja znanja u ovom smislu izravno uključuje i alternativnu proizvodnju subjektivnosti". I upravo otuda proizlazi njihova teorija revolucije.

Ovaj je pomak ključan zato što su, kao što su njihova ranija razmatranja pokazala, borbe protiv modernosti imale strašnu naviku ponavljanja problema te iste modernosti. U potrazi za altermodernosti – nečim što se nalazi izvan dijalektičke opozicije između modernosti i antimodernosti – trebao im je način bijega. Izbor između kapitalizma i socijalizma je, sugeriraju, posve pogrešan. Trebamo identificirati nešto u potpunosti drugačije – komunizam – djelujući unutar različitog skupa dimenzija. Foucault im nudi taj način. Subjektivnost se uostalom oblikuje direktnom primjenom biomoći. Naravno, to nije nešto osobito novo. Buržujski poredak se već dugo očajnički brine da direktno oblikuje političke subjekte. Foucaultove teorije governmentaliteta i obrata ka biomoći, naprimjer, pozivaju se čak na tako daleku prošlost kao što je šesnaeststoljetna Europa. A Marx je zacijelo imao puno toga za reći o tome kako su vladajuće klase proizvodile vladajuće ideje. Borbe za proizvodnju tih vladajućih ideja dugo su se prepoznavale kao fundamentalne, kao što potvrđuju i Hardt i Negri kad, prema kraju *Commonwealtha*, u nekim pojedinostima preuzimaju doprinose Antonija Gramscija.

Dakle, čemu ovaj ekskluzivni fokus na nematerijalnost i biomoć? Što se uistinu promijenilo? Nema sumnje da je tijelo, kao što je Donna Haraway jednom utvrdila, "akumulacijska strategija" i da, kao takvo, moramo rasvijetliti kako kapital djeluje na njemu i pomoću njega. Međutim, ne možemo si dopustiti da zanemarimo materijalnu stranu, način na koji cirkulira "varijabilni kapital" (tj. nadnice). Zanimljivo je da je konzumerizam počeo igrati puno veću ulogu u kapitalističkim ekonomijama u zadnjih pola stoljeća. Oko 70% ekonomske djelatnosti u Sjedinjenim Državama danas pogone potrošači, u usporedbi s Marxovim vremenom gdje je to vjerojatno bilo bliže brojci od 20%. Cirkulacija varijabilnog kapitala nabujala je do rubova. Stoga je potrošačko raspoloženje danas ključno, a naći načina da ga se stimulira, nadražuje i potpomaže od središnje je važnosti za kontinuiranu akumulaciju kapitala. Tijela treba ispuniti žudnjama kojima se nikad ne može udovoljiti. Dok je nekoć prevladavalo ono što bi se moglo nazvati prirodnim žudnjama, za veći dio naprednog kapitalističkog svijeta takve žudnje su odavno nadmašene, i mi se danas nalazimo zapleteni u konzumerističku politku preobilja.

Biomoć treba mobilizirati kao jedno od sredstava da se pogoni taj proces, no ona nije jedina snaga koju treba uzeti u razmatranje. Fiktivni kapital i kreditne kartice djeluju na političke subjektivnosti putem kreditnog i novčanog tržišta. Na drugom sam mjestu čvrsto argumentirao da su na političke subjektivnosti u Sjedinjenim Državama nakon Drugoga svjetskog rata silno utjecale materijalne prakse suburbanizacije (zanimljiva varijanta fenomena koji je Georg Simmel analizirao u eseju "Metropola i život duha" iz 1903.).

Argument za biopolitiku

Ipak, svakako je točno da, kako tržište stvari postaje zasićeno, kapitalizam prelazi na nematerijalne oblike proizvodnje – budući da oni fizički manje ograničavaju u svijetu koji traži složenu stopu rasta od 3% da bi sustav opstao. Da je kapitalizam stvarao samo materijalne stvari, naša kućanstva ne bi ih mogla održati. Odatle obrat ka komodifikaciji afekata, spektakla, informacija, slika, iskustvenih momenata i tome slično. Mnoge državne funkcije i nekapitalističke institucije koje su ranije djelovale u direktnoj proizvodnji subjektivnosti (poput škole i crkve) također su istisnute, komodificirane i privatizirane. Glavne zone primjene biomoći, kao što je obrazovanje, zdravstvena njega, pa i zatvori, postali su ključna mjesta akumulacije kapitala.

Hardt i Negri su u pravu kad ističu važnost ovih promjena, mada ne prodiru preduboko u političku ekonomiju ili materijalnost svega toga. Dakle, pojavljuju se dvije linije istraživanja. Kao prvo, autori zapažaju da biomoć direktno djeluje na tijelima. Prihvaćaju (nisam sasvim siguran zbog čega) Foucaultovo stajalište kako je taj oblik proizvodnje radikalno drugačiji od proizvodnje stvari, kako funcionira prema prilično drugačijim pravilima i principima. Utoliko što proizvodi političke su-

bjekte, biomoć uspostavlja teren za borbu koji Hardt i Negri (slijedeći Foucaulta) nazivaju biopolitika, polje otpora i alteriteta smješteno u tijelima. "Osnovna jezgra biopolitičke proizvodnje", tvrde, "nije proizvodnja objekata za subjekte, kao što se često shvaća robna proizvodnja, već proizvodnja same subjektivnosti". Upravo to je teren s kojega mora krenuti njihov vlastiti "etički i politički projekt". Njihov ekskluzivni (te po mom mišljenju odveć ograničeni) fokus leži na "borbi za kontrolu ili autonomiju proizvodnje subjektivnosti". U polju biopolitike radi se o "stvaranju novih subjektivnosti koje se prikazuju odmah kad i otpor i de-subjektivacija" (odbijanje, egzodus). Foucaultove analize biomoći "nisu uperene samo na empirijski prikaz toga kako moć radi za subjekte i pomoću njih, već i na potencijal za proizvodnju alternativnih subjektivnosti, na taj način naznačavajući razliku između kvalitativno drugačijih oblika moći". Ili, kako to Foucault kaže, "u samom srcu odnosa moći, i stalno ga izazivajući, nalaze se upornost volje i nepopustljivost slobode". Altermodernost, zaključuju, mora ustanoviti "*dispozitiv* za proizvodnju subjektivnosti" i težnja za slobodom.

Ovo sačinjava neodoljivo reformuliranje i elaboraciju njihove ranije teorije o ulozi biomoći i biopolitike u proizvodnji političkih subjektivnosti. Riječ je o jedinstvenom doprinosu koji se danas mora direktno inkorporirati, kao što ispravno i tvrde, u proizvodnju revolucionarnih mogućnosti te u redefiniciju toga što bi mogao biti nanovo oživljeni komunistički projekt – istinska altermodernost.

Ali odakle onda vuku ove fundamentalne uvide? Na tom sam mjestu donekle zbunjen jer mi je priroda svijeta, u koji projiciraju ovaj presudni (mada parcijalni) argument za biopolitiku, neprepoznatljiva. Nesumnjivo, moje nepoznavanje Spinoze ovdje predstavlja ozbiljan problem, ali zasigurno nisam usamljen u svojoj nepripremljenosti u tom pogledu. Politička rasprava koja zahtijeva dubinsko poznavanje Spinoze da bi je se moglo razumjeti osuđena je, čini mi se, da govori vrlo uskom zboru. I zašto bismo mi ostali pretpostavljali da Spinoza ima sve odgovore? U svakom slučaju *Commonwealth* me nije natjerao da se u potrazi za dubljim odgovorima brže-bolje pridružim nekoj od onih čitalačkih grupa koje proučavaju Spinozu. A opet ima momenata u kojima proplamsaji neočekivane važnosti rasvijetle analizu, upravo onda kad otvore više pitanja nego što ponude odgovora. Dozvolite mi da se prihvatim dvaju daljnjih obilježja Hardtove i Negrijeve argumentacije – onog koje me ne uspijeva uvjeriti i onog koje smatram konstruktivnim, barem što se tiče pitanja koja postavlja.

Nepredstavljiva singularnost

Koncept pojedinca s kojim smo svi dobro upoznati ne zadovoljava, kažu, zato što utemeljuje republiku vlasništva i stoga je fundacionalan za ono što kapitalizam jest. Oni stoga radije govore o singularnostima koje sačinjavaju mnoštvo. *Singularnost* (a ovo ipak znam) je matematički termin koji se primjenjuje u fizici i teoriji relativnosti. (Nemam pojma koristi li ga Spinoza.) To je točka u funkciji koja ne funkcionira dobro, koja se može povećati do u beskonačno i koja je u stanovitom smislu nepredstavljiva. Nije mi jasno zbog čega se zapravo pojedinci, osobe, ljudska bića ili štogod moraju nanovo konceptualizirati kao singularnosti unutar mnoštva, osim što, čini se, ponašanje singularnosti vjerojatno ne određuje ili pokriva "polje događaja" koje konstituira društveni poredak. Možda sam sve to pogrešno shvatio, ali očito da Hardt i Negri pod ovim terminom misle nešto značajno, a bilo bi dobro znati što je to točno i zbog čega taj termin smatraju prikladnim (a još jedno predavanje o Spinozi, bojim se, neće biti dovoljno). Kontekst daje naslutiti da dok pojedinci, osobe itd. mogu, i povremeno i predaju svoje nezavisne moći u susretu sa socijalnim pritiscima ili karizmatičnim vodstvom, pa se zgodimice i žrtvuju za dobrobit nacije ili religije ili čega god, singularnosti to po definiciji nikad ne mogu (ili ne bi trebale) učiniti. Singularnosti nikad ne mogu biti posve podložne nikakvoj veličini biomoći i mogu se u svakom trenutku proširiti do "beskonačnosti". Dakle, ovdje se predlaže neka vrsta ljudskog "rodnog bića" čije su sposobnosti dosad neprepoznate i, što je vjerojatno još važnije, nepredstavljive u ljudskoj povijesti. Ta nepredstavljiva singularnost je temeljni element unutar mnoštva. Mislim da je upravo ta nepredstavljivost ono što taj pojam čini tako važnim i privlačnim. Ima nešto osnažavajuće u poimanju sebe kao nepredstavljivog i sposobnog da se rasprsne u beskonačnost! Ali ta nepredstavljivost čini čitavu raspravu neodređenom, nejasnom i apstraktnom do frustracije. Teško je imati razumnu diskusiju o onome što nije predstavljivo.

Ovaj pojam singularnosti u revolucionarno stajalište prenosi to da se ustvari možemo lišiti svakog i svih znakova identiteta – rasnih, klasnih, rodno utemeljenih, seksualnih, etničkih, vjerskih i teritorijalnih – te se nekako ogoliti sve do stanja čistog bića iz kojega se možemo nanovo izgraditi prema posve drugačijim principima. Moramo doslovno zaboraviti tko smo, gdje smo rođeni i kako je naša društvenost oblikovana geografski utemeljenim životnim iskustvima. Ali upravo na tom mjestu na scenu stupa problem našeg identiteta kao, naprimjer, proizvođača i potrošača i kao geografski utemeljenih bića. Problem nije u tome da bismo se zaista mogli lakše odreći naših društvenih identiteta utemeljenih na klasi, rasi, rodu itd., nego što ćemo se odreći iPodova i mobitela i identiteta povezanih s time gdje i kako živimo, već u tome što nije moguće živjeti bez proizvođenja i konzumiranja i što nije moguće živjeti izvan geografije. Tih se identiteta nikad ne možemo odreći na način na koji se u pravilu možemo odreći svog klasnog identiteta (koji je, dakako, posve drukčiji od izjave da se naše potrošačke navike ne mogu izmijeniti ili da ne možemo promijeniti mjesto boravka).

Hardt i Negri su o tome mogli puno naučiti da su se vratili Marxovoj teoriji vrijednosti kao nematerijalne i stoga nepredstavljive, ali i objektivne i, kao takve, predstavljive u novčanom obliku. Čini se da predlažu nešto poput ovoga kad govore o ponašanju revolucionarnih subjekata kao singularnosti unutar mnoštva. Oni se, naprimjer, izričito pozivaju na povijest žakerija. Je li to mišljeno kao primjer toga kako singularnosti mogu imati objektivno kolektivno političko postojanje? Ali onda je taj primjer zabrinjavajući: Jesu li svi oni vrištavi desničari koji sprečavaju reformatore zdravstvene zaštite instanca singularnosti u pokretu, kao žakerija? Oni nedvojbeno zapadaju u naizgled beskonačni gnjev protiv pokušaja kapitalističke države da njihovom svijetu nametne novi oblik biomoći.

Zaista ne znam kako bi Hardt i Negri odgovorili na ovaj konkretni primjer, ali postoji jedan duboko problematičan izlaz. Kadgod se na horizontu ukaže nešto što predstavlja mogućnost koja im se ne sviđa, oni je odbace kao "korupciju". Tako bi i žakerije koje im nisu po volji po svoj prilici mogle biti isključene kao korumpirani oblici. Tako obrađuju i filozofski koncept ljubavi. Uvode ideju, ali onda se odmah distanciraju od svakog prihvaćanja korumpiranih oblika kao što je ljubav prema samome sebi i ljubav prema zemlji. Te korupcije čak i definiraju nešto što se zove zlo! Pišu:

> Naš prijedlog za političku antropologiju jest da se zlo pojmi kao derivat i iskrivljavanje ljubavi i zajedničkog. Zlo je korupcija ljubavi koja joj postavlja zapreku, ili da istu stvar kažemo fokusirajući se na drugu, zlo je korupcija zajedničkog koja blokira njegovu proizvodnju i produktivnost. Zlo tako nema izvornu ili primarnu egzistenciju, već se nalazi tek u sekundarnoj poziciji prema ljubavi. Ranije smo govorili o korupcijama ljubavi u rasizmima, nacionalizmima, populizmima i fašizmima; i slično tome analizirali smo ne samo razaranje zajedničkog kapitalističkom eksproprijacijom i privatizacijom, već i institucionalizirane korupcije zajedničkoga u obitelji, korporaciji i naciji. Ta dvostruka pozicija zla kao korupcije i kao zapreke pruža nam neke inicijalne kriterije za naše istraživanje.

Ili čuvenim riječima Dicka Cheneya: "Mi ne pregovaramo sa zlom, mi ga pobjeđujemo."

Koncept zajedničkog

Dopustite mi da se sad vratim onome što smatram jednim od pozitivnijih doprinosa ove knjige: njezino naglašavanje važnosti zajedničkog kao političkog fokusa borbe. Ta politička tema ovih se dana ukazuje iz mnogih perspektiva, a ova knjiga će znatno doprinijeti raspravi.

Tema ograđivanja i privatizacije zajedničkih dobara kao ključnih za razvoj kapitalizma prisutna je već dugo, ali njezino je promišljanje, nažalost, prečesto zavijeno maglom nostalgije za svijetom koji je izgubljen – za borbama Kopača (*the Diggers*) i Levellersa u sedamnaestostoljetnoj Britaniji, naprimjer. Suvremena teoretizacija je posljedično naginjala koncentriranju na daljnje gubitke zajedničkih dobara u okviru neoliberalizma, kako su voda i drugi prirodni resursi privatizirani, kako je sve više prirodnog okoliša komodificirano, i kako je sve od kulturnih povijesti, ekoloških čuda i glazbene inovativnosti do patenata nad genetskim materijalima postalo krupan biznis.

No istovremeno je rasla i spoznaja – i upravo tu Hardt i Negri imaju nešto važno za reći – da se zajednič-

ko dobro neprekidno proizvodi. U Hardtovoj i Negrijevoj verziji obrat ka nematerijalnom radu je radikalno povećao nehotično, ali neizbježno stvaranje viška koji je zajedničko dobro. To zajedničko dobro je polje koje je mnoštvo u poziciji iskorištavati, već samo stoga što je nemoguće isključiti ljude iz prebivanja u njemu. Kapital je zapravo izgubio kontrolu nad proizvodnjom zajedničkog i mora se osloniti na to da će ga mnoštvo proizvesti kako bi sam kapitalizam opstao. Mnoštvo je osnaženo kako nikad do sad nije bilo. Hardt i Negri se slažu, dakle, s Rancièreom u tome da je "politika sfera djelovanja zajedničkog koje je uvijek prijeporno i može biti samo takvo".

Koncept zajedničkog seli se u središte njihovog svijeta. "Demokracija mnoštva je zamisliva i moguća samo stoga što svi dijelimo zajedničko i sudjelujemo u njemu." Trebamo, kažu, "politički koncept ljubavi koji će je priznati kao usredotočenu na proizvodnju zajedničkog i proizvodnju društvenog života". Ali to znači da "ljubav treba snagu da savlada vladajuće sile i razori njihove korumpirane institucije prije nego što će stvoriti novi svijet zajedničkog bogatstva". I upravo je stvaranje tog novog svijeta zajedničkog bogatstva u središtu politike ove knjige.

Ovdje su na djelu dva poimanja zajedničkog, a Hardtu i Negriju je drugo daleko najvažnije. Prvo se tiče "zajedničkog bogatstva materijalnog svijeta – zraka, vode, plodova zemlje i sve prirodne darežljivosti – za koje se u klasičnim europskim političkim tekstovima tvrdi da su baština čovječanstva kao cjeline, da se zajednički dijele". Duga povijest ograđivanja ovih zajedničkih dobara i njihovo prisvajanje za privatnu dobit, uz svakojake komplicirane rasprave o tome kako se ovim zajedničkim dobrima najbolje može upravljati u okvirima republike vlasništva, dobro je poznata. Političke nedoumice koje se pojavljuju, obrisi kojih su naznačeni u dugoj raspravi koja je uslijedila nakon što je Garrett Hardin nanovo formulirao takozvanu tragediju zajedničkih dobara 1968., također su svima znane. (Zapravo sam bio iznenađen da se ta rasprava u knjizi ne spominje – što bi moglo biti od važnosti, kako ćemo vidjeti.) Zajedno s tim idu i svi načini na koje "eksploatacija poprima oblik *eksproprijacije zajedničkog*", uključujući i one predatorske prakse koje sam nazvao imenom akumulacija izvlaštenjem (npr. gubitak hipoteke), a koje su snažno izbile u okvirima neoliberalizma. Ovo govori, mnogi će se od nas složiti, o nastavljanju logike primitivne akumulacije (kako je Marx to nazivao), ali na puno široj i zamršenijoj razini. To uključuje val privatizacije svega od dosad nacionaliziranih industrija do komunalija, socijalnog osiguranja, zdravstvene njege, obrazovanja, prometnih sustava, društvenih i fizičkih infrastruktura, pa i ratovanja (živio Halliburton). To također uključuje i uvođenje što je moguće više tog veličanstvenog zajedničkog koje zovemo priroda u režim prava privatnog vlasništva, sve kako bi se izvukle rente.

"Drugo poimanje zajedničkog", pišu Hardt i Negri, "je dinamično, i obuhvaća i proizvod rada i sredstva buduće proizvodnje. To zajedničko nije samo zemlja koju dijelimo, već i jezici koje stvaramo, društvene prakse koje uspostavljamo, vrste društvenosti koje određuju naše odnose, i tako dalje. Ovaj oblik zajedničkog ne pristaje na logiku oskudice kao što to čini prvi." Ali pati od logike snižavanja vrijednosti i banalizacije koja je, kako ću dokazati, jednako značajna za suvremeni život kao i oskudica. "Eksproprijacija ovog drugog oblika zajedničkog – umjetnog zajedničkog ili, ustvari, onog zajedničkog koje zamagljuje podjelu između prirode i kulture – jest", nastavljaju oni, "ključ za razumijevanje novih oblika eksploatacije biopolitičkog rada".

Logika pogoršanja i ograđivanja

Puno sam u ovom tekstu govorio o zajedničkom, a ono i zaslužuje mnogo pažnje – puno više, doduše, od one koju mu ovdje mogu pružiti. No u zaključku se želim dotaknuti nekoliko točki. Posebno sam zadovoljan Hardtovim i Negrijevim pogledom na metropolu kao "tvornicu za proizvodnju zajedničkog", naprimjer, i njihovim insistiranjem na tome da se korist urbanizacije za kapital u velikoj mjeri ostvaruje u obliku rente (uvelike zanemarena kategorija u Marxovoj teoriji). I dok mislim da argumentaciju vode predaleko kad anticipiraju pojavu isključivo biopolitičkoga grada, njihov ekskurs u to kako se zajedničko proizvodi u gradu sugestivan je i iznimno važan. Oni idu tako daleko da predlažu kako je "metropola za mnoštvo ono što je tvornica bila za industrijsku radničku klasu". Oni se donekle vraćaju uvidu da se to zajedničko u velikoj mjeri proizvodi onim na što ekonomisti upućuju kao na efekte eksternalnosti (efekte koji nisu proračunati kroz tržište), a koji mogu imati i

negativne i pozitivne posljedice (zagađenje i zakrčenost kao tipično negativne te uspješni društveni susreti kao pozitivne). Ali nešto općenitije, nema sumnje u to da ljudi svojim dnevnim aktivnostima stvaraju društveni svijet grada i na taj način stvaraju nešto zajedničko u čemu svi mogu uživati. Tu kreativnost oko zajedničkog treba održavati otvorenom za sve, a pokušaje da se ona ogradi treba suzbiti (donekle iznenađuje da Hardt i Negri prihvaćaju teorije Richarda Floride koje se tiču uloge takozvanih kreativnih klasa u poticanju kapitalističkog razvoja i podizanju zemljišnih renti). Borba za urbana zajednička dobra i proizvodnju novih urbanih političkih subjektivnosti stoga mora izbiti u prednji plan njihove politike.

Pozdravljam taj pomak. Već dugi niz godina smo ja i neki drugi tvrdili da isključivi fokus u Marxovoj političkoj teoriji na radničke klase u tvornicama nema smisla. To je bilo teorijski pogrešno jer je zanemarivalo proizvodnju urbanizacije, proizvodnju prostora i sve radnike uposlene u takvim djelatnostima. To je bilo povijesno pogrešno s obzirom na to koliko se revolucionarnih pokreta u povijesti kapitalizma usredotočilo kako na urbano nezadovoljstvo kvalitetom dnevnog života tako i na nedaće u tvornicama (Pariška komuna, opći štrajk u Seattleu, pobuna u Tucumánu 1969., Šangajska komuna i tako dalje), pa i kad su se glavni pokreti događali u tvornicama (npr. štrajk United Auto Workers u Flintu, Michigan, 1930-ih i Savjeti torinske tvornice 1920-ih), uvijek bi se pokazalo kako je organizirana podrška u susjedstvima (ženske grupe za podršku u Flintu i komunalni "narodni domovi" u Torinu) igrala presudnu, ali neslavnu ulogu u političkoj akciji. Naglasak na tvornici bio je i programatski neumjesan budući da su borbe za ono što je Henri Lefebvre nazvao "pravom na grad" mogle osigurati puno širu bazu za revolucionarno sjedinjavanje urbanih društvenih pokreta i politike koja se temelji na radu. Uz slogan prava na grad koji danas igra važnu ulogu kao "i vapaj i zahtjev" svugdje od Berlina do Zagreba, od São Paula do New Yorka i Los Angelesa, iznenadilo me da u *Commonwealthu* ne nalazim ni spomena takvih borbi (i da se Lefebvreov rad na pravu na grad i urbanoj revoluciji eksplicitno ne priziva). Ali srdačno pozdravljam Hardta i Negrija u klubu nas ljevičara koji urbano gledamo kao jedno od ključnih mjesta suvremene borbe i iskreno pristajem uz njihovo insistiranje na važnosti proizvodnje novih urbanih zajedničkih dobara kao fundamentalnih za namjere revolucionarnog komunističkog urbanizma.

"Akumulacija zajedničkog", kažu, "ne znači toliko da imamo više ideja, više slika, više afekata i tako dalje, već, što je puno važnije, da jačaju naše sposobnosti i osjećanja: naše sposobnosti da mislimo, da osjećamo, da vidimo, da se povezujemo jedni s drugima, da volimo. Riječima bližim ekonomiji, dakle, taj rast obuhvaća i sve veći udio zajedničkog dostupan u društvu te također i povećanu proizvodnu sposobnost temeljenu na zajedničkom". Ovo je uistinu blistavi grad na brijegu kojemu svi možemo težiti.Ali postoji jedan ozbiljan problem sa svim ovim. Dok ovaj oblik zajedničkog nije podvrgnut logici oskudice, podvrgnut je logici pogoršanja i ograđivanja. I teško je shvatiti kako bi i zašto singularnosti koje tvore mnoštvo po definiciji radije potpomogle nego srozale, pokvarile i ponizile zajedničko koje je grad, zajedničko koje je taj svijet afekata, znakova, informacija i kodova. (Hardinova tragedija zajedničkih dobara neće samo tako nestati.) Naposljetku, jedna od najozbiljnijih kritika suvremenih reprezentacija leži u korupciji afekata, znakova i kodova, kao i kvaliteta informacija – a singularnosti su, negdje, vjerojatno odgovorne za to.

U tome ima uznemiravajuće sličnosti s najvećim od svih zajedničkih dobara koje kapitalizam stvara ne dekretom, nego kroz prakse: s novcem. Novac, kako je Marx pokazao, objektivna je pojedinost koja zastupa univerzalno zajedničko vrijednosti; on je objektivna upotrebna vrijednost koja je mjerilo nematerijalne razmjenske vrijednosti, a kad jednom uđe u cirkulaciju, nikad iz nje ne izlazi. Upravo iz svih ovih razloga on je objektivni oblik nematerijalne društvene moći koji privatne osobe mogu objektivno prisvojiti. Također, ne proizvodi ga država (mada ga država nastoji regulirati), već se proizvodi privatnom robnom razmjenom i kreditnim odnosima među pojedincima. Stoga je uvijek naklonjen politici viška (svjedočimo da vodeći svjetski bankari tiskaju novac bez ograničenja) i stalno se suočava s opasnošću snižavanja vrijednosti (ranije kovanog novca, danas inflacijom). Kako će se mnoštvo sastavljeno od singularnosti odnositi prema tom zajedničkom ostaje nejasno, iako to presudno utječe na način na koji se urbana zajednička dobra oblikuju političkim, ekonomskim i društvenim praksama te na način na koji fiktivni kapital funkcionira u odnosu na prisvajanja renti.

Što je s konkretnim prijedlozima?

I upravo ovo signalizira glavni problem s Hardtovim i Negrijevim teoretizacijama. Mnoge apstrakcije u *Commonwealthu* zvuče dobro, ali konkretni prijedlozi nigdje nisu izloženi. Zapravo, iz *Commonwealtha* vrebaju nebrojeni prijedlozi, od kojih su neki u konfliktu s drugima. Donekle iznenađuje da nailazimo na revolucionarne i zapaljive imperative ("poraziti vladajuće sile, srušiti *ancien régime*, zdrobiti državnu mašinu – pa i srušiti kapital, patrijarhat i bjelačku nadmoć – nije dovoljno") isprepletene sa specifičnim zahtjevima svjetskim vladama da osiguraju "garantirani dohodak svim građanima", osnovno obrazovanje za sve i obuku za svakoga u "temeljnim društvenim i tehničkim znanjima i vještinama", kao i da omoguće da "svatko postane sposoban za sudjelovanje u uređenju društva". Dakako da razumijem zašto bi oni željeli zauzeti obje pozicije. Doduše, ja ih obje sve vrijeme i zauzimam – ali onda ljudi to i očekuju od revolucionara poput mene koji shvaća taktičku i stratešku važnost povremenog zauzimanja reformističke pozicije; ne očekuju to od Hardta i Negrija. Je li država koju žele srušiti ona koja osigurava univerzalnu zdravstvenu njegu u Skandinaviji, Francuskoj, Njemačkoj i Britaniji? Pristaju li uz žakeriju protiv reformi zdravstva u Sjedinjenim državama? Možda se i oni isto klade na obje mogućnosti. Ponavljam, dobrodošli u klub koji reformizam shvaća kao preludij za revoluciju.

Međutim, previše Hardtovih i Negrijevih prijedloga ostaje zaključano u području nematerijalne apstrakcije i, nažalost, nikad ne zadobije konkretan oblik. Na primjer, autori traže novu teoriju vrijednosti "temeljenu na snagama ekonomske, političke i društvene inovacije koje su danas izraz žudnje mnoštva". Nadalje objašnjavaju:

> Vrijednost se stvara kad otpor postane preobilan, kreativan i bezgraničan i kad tako ljudska djelatnost nadmaši i stvori pukotinu u ravnoteži moći. Vrijednost se stvara, posljedično, kad su odnosi između sastavnih elemenata biopolitičkog procesa i strukture biomoći izbačeni iz ravnoteže. Kad kontrola nad razvojem, za koji država i kolektivni organizmi kapitala pretpostavljaju da određuje njihovu vlastitu legitimnost, više nije u stanju zadržati otpor mnoštva, radne snage i čitavog sklopa društvenih singularnosti, samo će tad nastati vrijednost.

Lako se mogu složiti s ovim. Problem je kako će se ta nova vrijednost reprezentirati i ostvariti u dnevnoj praksi? Ako je jedini način da je izmjerimo novac, onda će se svi ti plemeniti sentimenti (poput teorija ekologa o intrinzničnoj vrijednosti i estetskih vrijednosti umjetnika) odveć olako ponovo uvući u dominantne prakse kapitalističke ekonomije primjenom monetarnog računa. Bez obzira na to kako sjajna ili revolucionarna bila vaša umjetnost, ako je ne možete unovčiti, u nevolji ste (i nemojte mi reći da je globalna trampa izvediva).

Previše je nepotpunih sentimenata te vrste u *Commonwealthu* – što hoće reći da je ostalo još puno posla koji treba obaviti. Sljedeći Hardtov i Negrijev svezak čekamo u nadi. Osobno se nadam da će u njemu biti manje Spinoze, a više Marxa, manje o relacionalnostima i nematerijalnostima (od kojih su mnoge prekrasne i ponekad se u knjizi poetski evociraju), a više o problemima koji se javljaju oko materijalističkih pitanja reprezentacije, objektifikacije i reifikacije. Dosta s relacionalnostima i nematerijalnostima! Što je s konkretnim prijedlozima, aktualnom političkom organizacijom i stvarnim akcijama?

Odgovor: Hardt i Negri

Marksisti su poznati po tome da svoju najozbiljniju kritiku čuvaju za druge marksiste, često dokazujući svoje poante iskrivljavanjem argumenata svojih protivnika ili pak kao adute trijumfalno izvlačeći tehničke termine koji zbunjuju one koji nisu inicirani u misterije marksologije. Utoliko smo još više zahvalni drugu marksistu, Davidu Harveyu, za njegovo pomno iščitavanje, i hvaljenje, naše nove knjige, *Commonwealth*. On pokazuje da postoji nekoliko područja na kojima se naše perspektive slažu, najvažnije od njih je sve veća centralnost teme zajedničkog i prateća kritika vlasništva koja uistinu čini jedan od stubova naše argumentacije. Harvey također ispravno prepoznaje da su mnogi aspekti naše knjige u skladu s njegovim ključnim radom – na utopijskoj misli, sve većoj nematerijalnoj prirodi kapitalističke proizvodnje i politici metropole, naprimjer. A u nekim područjima u kojima je, kao geograf, veliki stručnjak, kao što je važnost mjesta i pitanja prostornih razlika diljem zemaljske kugle, ukazuje na smjerove u kojima bi se naša rasprava mogla proširiti. To su svakako teme kojima ćemo se baviti u budućnosti.

Autonomne osi dominacije

Harvey također ističe čitav niz intelektualnih i političkih razlika između svog projekta i naših, i vrijedi se posvetiti tome da objasnimo kako mi gledamo na te razlike i njihove političke posljedice. Prva od njih obuhvaća odnos klase prema ostalim linijama političke borbe. Nakon što je pohvalno komentirao našu raspravu o politikama identiteta u odnosu na revolucionarnu misao i praksu, u kojoj analiziramo kako su borbe različitih identitetskih formacija (uključujući klasu) u prošlosti poprimile, a i u budućnosti mogu poprimiti, revolucionarne oblike, Harvey uzmiče kako bi ponovno dokazao prvenstvo klase, objašnjavajući kako, suglasno sa Slavojem Žižekom, brani stajalište da je "što se tiče očuvanja kapitalizma, klasa daleko fundacionalnija od svih ostalih oblikâ identiteta". To znači da, slijedeći Žižeka, klasna politika može biti revolucionarna, dok rasne, rodne i druge identitetske borbe ne mogu. Središnja razlika između našeg i Harveyevog i Žižekovog stajališta sastoji se u tome da mi kapital ne smatramo isključivom osi dominacije te stoga ni rušenje kapitalističke vladavine, po našem mišljenju, nije jedini način revolucionarnog djelovanja. U knjizi zapravo pokušavamo artikulirati raznolikost osi moderne dominacije, kojoj je kapital važan, ali ne i jedini dio. Čini nam se tako da je ključni pomak u težištu to da, komentirajući našu raspravu o mnogostrukim oblicima revolucionarne borbe, Harvey ograničava okvir na njihov učinak na "očuvanje kapitalizma". U prvom dijelu knjige, naprimjer, istražujemo oblike kolonijalnosti i rasizma koji konstituiraju modernost, a danas se diljem svijeta nastavljaju u različitim modalitetima. Kako možemo razumjeti radikalnost i inovaciju haićanske revolucije, naprimjer, ili pak suvremenih domorodačkih političkih pokreta u Andama, jedino u odnosu na njihov učinak na očuvanje kapitalizma? Kapitalistička dominacija zasigurno igra ulogu u stvaranju i održavanju tih hijerarhija, ali nipošto nije jedini razlog za njih, i stoga strategije altermodernosti koje istražujemo nisu određene jedino njihovim osporavanjima kapitalističke vladavine. Nije stvar u tome da se izabere između ovih osi dominacije ili pak da ih se posloži prema stupnju važnosti, već da se analizira kako kapital funkcionira zajedno s kolonijalnosti, rasizmom, rodnom hijerarhijom i drugim mehanizmima dominacije. Iako se oni nedvojbeno presjecaju na više važnih i složenih načina, postoji relativna autonomija tih različitih osi dominacije i eksploatacije. To nas saznanje usmjerava ka dugoj povijesti revolucionarne misli i prakse u feminizmu i crnom radikalizmu, kao i u drugim rasno i identitetski utemeljenim pokretima (od kojih dominantna struja marksizma mora puno učiti).

Nadali smo se da će važnost i specifičnost svakog od ovih područja borbe do danas biti prihvaćena kao temelj za političku raspravu. Što se može postići insistiranjem na tome kako klasa ima prvenstvo pred drugim identitetskim domenama i, povrh toga, da drugi oblici borbe, kao što su oni utemeljeni na rodu, rasi i seksualnosti, ne mogu biti revolucionarni? U reakciji na slične tvrdnje marksista u 1970-ima, koje su često povezivane s idejom da će rodne hijerarhije doći na dnevni red onda kad klasna revolucija obavi svoj zadatak, neke su radikalne feministice insistirale na tome kako se patrijarhat

povijesno pojavio prije kapitala te je stoga politički prioritetniji, što klasnu borbu čini sekundarnom u odnosu na feminističku. Možda Harvey insistira na prvenstvu klase kao sličnoj vrsti kompenzacijskog postupka, opažajući da je klasa danas zanemarena u odnosu na druge identitetske domene. Naravno, slažemo se da je klasi nužno posvetiti više pažnje, ali insistiranje na njezinu prvenstvu nije adekvatno rješenje. Umjesto toga nužno je razumjeti kako svaka od ovih osi dominacije ima svoje vlastite specifičnosti, kao što ih imaju i borbe koje im prkose, i da usprkos svemu postoje brojne moguće točke presijecanja i komunikacije.

Zamislili smo koncept mnoštva kao sredstvo pristupa takvim problemima i u smislu analize struktura moći, i u smislu praktične organizacije političkog djelovanja. Mnoštvo je u tom smislu mehanizam ili *dispozitiv* za organizaciju singularnosti koji nijednu od njih ne postavlja kao središnju ili isključivu. Posebno u dijelu *Commonwealtha* o revolucionarnoj misli i praksi, na koji Harvey reagira, izazov je bio organizirati presijecanja i susrete između klasne, rasne, rodne, seksualne i drugih borbi u projektu oslobođenja.

Povratak Spinozi

Druga razlika između Harveyeve i naše persepktive, čini se, počiva na figuri Barucha Spinoze. Polaskani smo da nama pripisuje renesansu u proučavanju Spinoze, ali ne možemo zapravo prihvatiti zasluge za to. Aktualno rasprostranjeno zanimanje za Spinozu može se pratiti do u 1960-e – posebno u radu Louisa Althussera koji je rasvijetlio vezu između Spinoze i Marxa; te u radu Gillesa Deleuzea koji je Spinozu, uz Nietzscha, postavio kao ključnu figuru u alternativnoj liniji europske filozofije. Harvey ispravno ističe kako nema razloga da se pretpostavi kako Spinoza ima sve odgovore – ali isto tako nema razloga ni da se pretpostavi kako ih ima Marx ili bilo tko drugi. Harvey dodaje da će nas, ako naša argumentacija počiva na dubokom poznavanju Spinoze, neizbježno razumjeti samo usko čitateljstvo, unatoč *boomu* grupa koja proučavaju Spinozu. (Harveyev odgovor nas je, zapravo, ponukao da provjerimo indeks naše knjige, iz kojega smo zaključili da je natuknica o Spinozi doduše obilna, otprilike kao i ona o Michelu Foucaultu, ali ne tako opsežna kao ona o Marxu.) U svakom slučaju, uviđamo da će neke čitatelje iritirati reference na mislioce koje ne poznaju dobro, dok će neki drugi biti inspirirani da nauče više. Ipak glavna je stvar, a Harveyevi nam komentari pomažu da se na nju fokusiramo, jasnoća i korisnost Spinozinih argumenata.

Jedan od ključnih aspekata Spinozine misli koji Harvey ističe jest koncept singularnosti. Ideja singularnosti, međutim – moramo to istaknuti – ne ograničava se na Spinozu, već se proteže daleko u prošlost europske filozofije, u najmanju ruku do Dunsa Skota, a bila je u središtu razmišljanja mnogih velikih suvremenih filozofskih ličnosti, uključujući Foucaulta, Deleuzea, Alaina Badioua i Giorga Agambena, od kojih joj svaki daje ponešto drukčiju definiciju. Harvey prihvaća matematički pojam singularnosti, otprilike na liniji s Badiouovom misli, koji se značajno razlikuje od našeg. Umjesto toga, mi koncept singularnosti definiramo suprotstavljajući ga figuri pojedinca s jedne strane i oblicima identiteta s druge, fokusirajući se na tri aspekta njegovog odnosa prema mnogostukosti: singularnost se izvana odnosi na mnogostukost drugih; iznutra je podijeljena ili mnogostuka; te konstituira mnogostrukost u vremenu – to jest, proces postajanja. (Vidi, npr., *Commonwealth*, str. 338-39.) Kod Spinoze, te općenitije u važnoj struji prosvjetiteljske misli, poimanje ljudskog bića kao singularnosti služi da se ono oslobodi svakog metafizičkog potpornja, kao što je duša, i da se umjesto toga oblikuje kao historijski određena mnogostrukost, izgrađena kretanjima strasti i jezika, u skladu i sa žudnjom i s racionalnošću. Marksistička tradicija historijskog materijalizma slično tome tvrdi da je stvarni pojedinac određen ili religijskim ili transcendentalnim teorijama mistifikacija proizvodnje subjektivnosti. Takva poimanja pojedinca kao početka služe u kapitalističkoj ideologiji kao temelj za posjedovanje i vlasništvo, kao što je pokazao politički teoretičar C. B. Macpherson, te kao središte tržišne ideologije. Pa ipak, kritika pojedinca ne implicira masu, homogeni pojam klasnog identiteta. Koncept singularnosti, za razliku od toga, ističe da je konstituiranje revolucionarnog subjekta događaj koji karakteriziraju heterogene mnogostrukosti. Čini nam se, dakle, vrijednim truda boriti se s konceptom singularnosti, uz saveznički pojam mnogostrukosti; čak i ako to podrazumijeva hvatanje u koštac sa Spinozom i drugim filozofima, zato što to donosi ključ za tematiziranje nekih od naših glavnih analitičkih i političkih pitanja.

Reinterpretacija Marxa

Harvey je, razumljivo, puno ležerniji kad se naša argumentacija drži Marxove, ali je ipak zbunjen kad mu se čini da Marxa nismo čitali dovoljno dobro ili, zaista, kad se razilazimo sa standardnim interpretacijama marksističke tradicije. Jedan od primjera je naš neuspjeh da razvijemo Marxov pojam fiktivnog kapitala kao objašnjenje za centralnost financija u suvremenoj ekonomiji. S našeg stajališta, finanijski kapital može se smatrati fiktivnim samo unutar granica tržišnih odnosa i, posebno, u natjecanju među kapitalistima. S tog gledišta mnogi zaključuju da je aktualna kriza velikim dijelom posljedica razdavajanja financijske i stvarne ekonomske proizvodnje, gledišta koje često prati socijalistička retorika protiv plutokracije i parazitskih financijskih agenata. Ako se pak ne fokusiramo na pojedine kapitaliste nego na kolektivni kapital, vidimo drukčiju sliku. Financijalizacija nije neproduktivna i/ili parazitska devijacija rastućih stopa viška vrijednosti i kolektivnih ušteda, već prije središnji oblik akumulacije kapitala. Štoviše, dok je u industrijskim okvirima odnos između ekonomske proizvodnje i financija možda izgledao kao stvarnost naspram fikcije, ekonomski oblici koji su danas u središtu oblikuju ovaj odnos u novom svjetlu. Zapravo, danas je oblik financija sve više simetričan novim procesima društvene i biopolitičke proizvodnje vrijednosti. Proizvodnja zajedničkih dobara na koju se usredotočujemo u našoj knjizi, kao što je proizvodnja znanja, kodova, jezika, slika, usluga, afekata i društvenih odnosa, ima značajne nematerijalne komponente – ali ni ta nematerijalna dobra niti financije nisu iz tog razloga fiktivne. Ta nas analiza vodi drukčijoj političkoj poziciji u odnosu na financije, i s obzirom na aktualnu krizu i, općenitije, s obzirom na transformaciju ekonomije: umjesto da ukorimo i odbacimo financije kao fiktivne, nastojimo transformirati vlasnička prava nad zajedničkim dobrima društvenom reaproprijacijom onoga što danas posjeduju financije.

I što se tiče političke organizacije Harvey povremeno smatra da smo se okrenuli od marksističke tradicije, ali, za razliku od njega, mi sebe u tim momentima vidimo vrlo bliskima Marxovoj misli. Naprimjer, Harvey naše analize žakerije i raznih drugih oblika pobune smatra problematičnim jer, nastavlja on citirajući nedavna desničarska upadanja u rasprave o zdravstvenoj skrbi, nema ničeg nužno progresivnog u takvim provalama političke strasti i ogorčenja. Svakako se slažemo da nema nikakve garancije da će pobune biti politički progresivne. Naša metoda se, uostalom, i sastoji u tome da, radije nego da osmišljavamo što bi ljudi trebali činiti i što bi trebali željeti, počinjemo tamo gdje se ljudi bune, da počinjemo od njihovih političkih strasti i, otamo, razvijamo političke projekte. Na pamet nam pada Marxovo glasovito pismo Arnoldu Rugeu iz 1843. u kojem tvrdi da realno postojeće borbe moramo učiniti polazištem naše kritike, a to je princip političkog realizma koji Marx ne dijeli samo sa Spinozom, već i s Machiavellijem. Prvo pravilo političke misli jest da ne smijemo početi od verzije ljudi kakvi bi po našem mišljenju trebali biti, već od ljudi kakvi jesu.

Taj stav političkog realizma usmjeren je protjerivanju svih ideja avangardne politike ili "ideologija istine", pokušaj s kojim bi se, mislimo, i Harvey složio. Uvjereni smo da se revolucionarno djelovanje jedino i uvijek stvara odozdo i da njegova snaga ili slabost ovisi o konstituirajućoj moći koju izražava. *Konstituirajuća moć* ovdje se odnosi na unutarnju dinamiku borbi, njihove specifične načine organizacije te oblike programa i vodstva kakve izražavaju. I ovdje opet koncept mnoštva – ili ustvari proces stvaranja mnoštva, kroz koji se izražava konstituirajuća moć – za nas postaje središnji.

Od vlasti prema vladanju

Harvey se slaže s nama u tome da stare političke polemike između reforme i revolucije – poput onih koje se pozivaju na Eduarda Bernsteina i ranodvadesetostoljetnu politiku Druge Internacionale – više ne drže vodu. Ne shvaćamo taj odnos sasvim kao Harvey kad tumači da je reforma preludij za revoluciju, već radije nastojimo evidentirati kako se često ruši podjela među njima. Ne postoji jedan ispravni put da se promjeni svijet, već mnogi zaobilazni putevi kroz trnje, duž kojih stalno moramo pokušavati iznaći naš put. Nemamo ništa protiv preuzimanja državne moći, naprimjer, kao što Harvey, čini se, sugerira na početku eseja. Važno je ono što će se dogoditi nakon toga. Upravo smo stoga u ovoj knjizi i drugdje s tako intenzivnim zanimanjem slijedili nedavna iskustva lijevih vlada u Boliviji, Brazilu, Venezueli i drugim zemljama Latinske Amerike.

Međutim, uvjereni smo i u to da je osvojiti vlast i upravljati njome u nacionalnoj državi i usamljenički – danas nemoguće. Štoviše, kriza nacionalne države i nacionalnog suvereniteta odgovara krizi modernih teorija vlasti. Tu situaciju danas ilustrira očigledan neuspjeh američkih pokušaja unilateralizma (pokazujući nemogućnost unilateralnog diktata bilo koje pojedine nacije-države) kao načina da se upravlja globalnim sustavom te također još općenitije ga ilustrira propast svih "monarhijskih" tehnika vladavine, koje su u prošlosti dominirale vanjskom i domaćom politikom, čak i u takozvanim demokratskim državama. Ovaj se prijelaz ponekad označava kao prijelaz iz vlasti u vladanje, kako bi se djelomično ukazalo na pluralnu i često decentraliziranu prirodu novonastajućih oblika vladavine. U zadnjem dijelu naše knjige važnu raspravu smo posvetili upravo takvim oblicima vladanja, analizirajući nove i povremeno žešće i nasilnije oblike hijerarhije i kontrole kakve razvijaju. Ali mi i dalje tvrdimo da koncepti i strukture tog novonastajućeg vladanja osiguravaju sredstva za destabilizaciju i rušenje tih istih globalnih struktura moći te, unekoliko, nagovještavaju uvjete za buduću revolucionarnu organizaciju.

U završnom paragrafu svog eseja Harvey izražava frustraciju time što naša knjiga ne stiže do "konkretnih prijedloga". Možda imamo različite poglede na to što bi knjiga poput naše trebala učiniti. Naravno, ne radi se o tome da nas ne zanima "stvarna politička organizacija" i "stvarno djelovanje"; naprotiv, naše vlastite političke prošlosti vrve takvim angažmanima. Umjesto toga, mislimo da knjiga poput naše nastoji razumjeti sadašnjost, ali i izazvati i inspirirati svoje čitatelje da domisle budućnost. Tu ćemo procijeniti njezin uspjeh ili promašaj.

S engleskoga prevela Vesna Vuković

LIKE THATCHER, ONLY WORSE
FORD CIRCU
rs fo Oxford
or London

HORVAT, SREĆKO i ŠTIKS, IGOR

Dobrodošli u pustinju Tranzicije!

HORVAT, SREĆKO i ŠTIKS, IGOR

Dobrodošli u pustinju Tranzicije!*

Indignirani indijanci Divljeg Istoka

U vrijeme prvih pobjeda demonstranata u Tunisu i Egiptu i na početku protesta koji su pogodili Hrvatsku u zimu 2011., tadašnji ministar unutrašnjih poslova nazvao je hrvatske protestante "Indijancima". Njegova ocjena trebala je biti ponižavajuća, svodeći ljude na ulici na šaroliku paradu politički nevažnih činilaca. No, ne samo da se ova omaška okrenula protiv samog ministra – demonstranti su prihvatili uvredu i pretvorili je u satirično oružje protiv vlade, tako da su mnogi kasnije govorili o "indijanskoj revoluciji" – već je razotkrila suštinu istočnoeuropskog, a posebno balkanskog "ćorsokaka" danas. Pritom je zanimljivo da je hrvatski ministar time nesvjesno nagovijestio ono što će se zbiti na Wall Streetu pola godine kasnije. Ne samo da je okupacija Zuccotti Parka započela upravo okupljanjem pred Nacionalnim muzejom američkih Indijanaca, već je i sam Wall Street nazvan po zidu koji je branio kolonizatore od tih istih Indijanaca. Danas Indijance vidimo posvuda, od Tahrira, preko španjolskih i grčkih trgova, pa sve do Hrvatske i Rumunjske.

Balkan tako tiho ključa u sjeni velikih svjetskih zbivanja. Svega šest dana nakon samoubojstva Mohameda Bouazizija u Sidi Bouzidu, četrdesetjednogodišnji elektro-inženjer Adrian Sobaru pokušao je ubiti se u Skupštini tijekom govora rumunjskog premijera, skačući s balkona obučen u majicu na kojoj je pisalo – "Ubili ste budućnost naše djece! Prodali ste nas". Nije protestirao samo protiv velikih budžetskih rezova, već i protiv sniženja socijalnih davanja roditeljima djece s posebnim potrebama, kakav je i on sam. Od početka 2011. Rumunjska je bila poprište velikih protesta protiv mjera štednje i novog zakona o radu koje je odobrio MMF. (Nedavno, u siječnju 2012. dok smo pripremali hrvatsku verziju ovog teksta, došlo je do eksplozije nasilja sličnog onom koje uglavnom gledamo u Grčkoj.) U veljači 2011. izbio je sukob između vlade i opozicije i u Albaniji, što je kao rezultat imalo troje mrtvih na ulicama Tirane. Krajem istog mjeseca, veliki protesti potresli su i Hrvatsku. Od tada, demonstranti su gotovo mjesec dana izlazili na ulice Zagreba i drugih većih gradova, a ovi protesti odjeknuli su diljem bivše Jugoslavije. Tijekom 2011. demonstranti su isticali slične zahtjeve i parole u Srbiji (studenti i radnici) i Makedoniji (protiv policijske brutalno-

sti). Navedeni događaji privukli su malo pažnje međunarodnih *mainstream* medija. Ipak, moramo se pitati što se to zaista zbiva na Balkanu i kako to dovesti u vezu s medijatiziranim okupacijama diljem Amerike ili *indignadosima* unutar Europske unije?

Nakon socijalizma i ratova u bivšoj Jugoslaviji, danas je Balkan dijelom inkorporiran u Europsku uniju dok se njezin zapadni dio nalazi u potpunom okruženju EU-a. Nema više personaliziranih diktatura, ali ni zapadni tip liberalne demokracije baš ne funkcionira najbolje. Balkan je i dalje prostor *između* na kojem se testira kako manjkava demokracija liberalnog tipa tako i brutalna kapitalistička transformacija. Ipak, današnji Balkan ne možemo razumjeti ako u obzir ne uzmemo dvadesetogodišnji politički, društveni i ekonomski inženjering zvan Tranzicija.

Stanje u regiji koja broji skoro šezdeset milijuna ljudi omogućava nam da preispitamo teleološki narativ tranzicije, kao i političku i ekonomsku ideologiju u njezinom temelju. U kolosalnim preobražajima, koji imaju jednako gigantske društvene i ekonomske posljedice, vodeća uloga rezervirana je za Europsku uniju. Ovaj veliki poduhvat s neokolonijalnim karakteristikama danas je u dubokoj krizi širom Balkana, pa čak i u onim državama koje su već pristupile ili tek pristupaju Uniji. Da bismo razumjeli krizu i njezine moguće učinke, u obzir trebamo uzeti široku paletu mehanizama koje koristi EU ne bi li pacificirala, stabilizirala i uključila (ali ne nužno i u potpunosti integrirala) Balkan. Nigdje EU nije u toj mjeri isprobavala svoju "moć transformacije", često izazivajući neželjene rezultate. Slučaj Hrvatske ispostavlja se simptomatičnim, a česti protesti koji pogađaju ovu buduću dvadesetiosmu članicu EU-a ilustrativni su primjer općeg raspoloženja na postsocijalističkom Balkanu.

Unatoč "obećanju demokracije" 1989., te konačnom pristizanju "kraja povijesti", postsocijalistički građani – ti "Indijanci divljeg Istoka" – danas se uglavnom osjećaju isključenim iz procesa odlučivanja: za većinu parlamentarnih izbora ispostavilo se da nisu ništa više od pukih smjena unutar istovjetne političke oligarhije koja ne pokazuje ozbiljne razlike u političkim programima i javnom govoru. Mnogi su izgubili posao (tijekom "privatizacijskih" kampanja) ili su se uvjeti rada pogoršali i mirovine smanjile; mnoge zajamčene socijalne povlastice (kao što su besplatno školstvo i zdravstvo) postepeno nestaju. Također, građani su visoko zaduženi i duguju novac stranim bankama širom Balkana koje upravljaju cijelim financijskim sektorom (naprimjer, 75,3% u Srbiji, 90% u Hrvatskoj i do 95% u Bosni i Hercegovini). Nakon niza rušilačkih ratova u bivšoj Jugoslaviji koji su odnijeli i do 130.000 života, "obećanje demokracije" nije ni po drugi put ispunjeno 2000. godine, nakon kraja autoritarnih vlastodržaca Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. Posljednje desetljeće donijelo je samo još jedan val osiromašenja, ovog puta pod upravom "euro-kompatibilnih" elita spremnih da sprovedu daljnje neoliberalne reforme predstavljene kao neophodan dio procesa pristupanja EU-u.

Uništavanje ostataka socijalne države nakon 1989. legitimirano je zahtjevima za smanjenjem sveprisutne državne uprave "po kratkom postupku". Ovaj proces doveo je do raspada postojećeg sistema socijalne zaštite, privatizacije (koja se pretvorila u pljačku društvene i državne imovine) ili potpune korupcije onoga što je ostalo od državnog aparata. Krajnji rezultat tog procesa predstavlja lanac onoga što danas nazivamo "slabim državama". EU, zajedno s nekoliko međunarodnih organizacija kao što su STO (WTO) i MMF (IMF), dao je prednost neoliberalnoj paradigmi privatizacije, deregulacije i slobodnog tržišta unutar minimalne države. Zauzvrat, ove međunarodne institucije poslužile su kao vanjski izvor legitimacije lokalne političke elite angažirane na pljačkaškom projektu "isisavanja" postojećih državnih resursa ili imovine građana. Kada je tranzicija išla ruku pod ruku s ratom, ovo isisavanje društvenog i državnog bogatstva nailazilo je na slab otpor. Nacionalistički diskurs pomogao je elitama da preusmjere društveni ili državni kapital u privatne ruke – svoje vlastite ili pak ruke onih lojalnih njima – dajući im tako veliki privredni, socijalni i politički prestiž po okončanju neprijateljstava. Kada se prašina konačno slegla, obični građani našli su se ne samo u opustošenoj zemlji, već i praznih džepova i bez starog sistema socijalne zaštite.

Dovodeći u pitanje ukupnost institucionalnog nasljeđa državnog socijalizma, ponovo je otvoreno i "nacionalno pitanje". U praksi, to je predstavljalo transformaciju institucionalniziranih etnonacionalnih grupa u takmace čije su predatorske elite bile željne da ugrabe i kontroliraju koliko god resursa mogu kako bi zauzele što bolje mjesto unutar "tranzicijske igre". Proces pretvaranja bivših socijalističkih država u liberalne demokracije

* Ovaj se tekst temelji na članku objavljenom izvorno na engleskom jeziku u ožujku 2012. u časopisu *Monthly Review* (Volume 63, Issue 10, March 2012).

i privrede slobodnog tržišta nazvan je "tranzicijom", uvodeći u javni i politički diskurs kvazibiblijske motive pristupanja "zemlji izobilja" nakon dugog "ropstva". Iako su liberalno-demokratske prakse uvedene neposredno nakon 1989., zajedno s pravilima slobodnog tržišta usvojenim već u ranim 90-im godinama, tranzicija se pretvorila u beskonačni proces. Njezini "varijeteti" proizveli su ogromnu količinu intelektualnog angažmana, od medijskog izvještavanja o tome do gomile znanstvenih radova koji uključuju stotine doktorskih disertacija, novoosnovane odsjeke i akademske položaje, kako bi se što bolje pratila ova kolosalna promjena. Pa čak i danas, dvadeset godina kasnije, i dalje čujemo kako je tranzicija nepotpuna. Čini se da lutanju po pustinji nema kraja!

Unatoč retorici nedovršenosti (slično retorici nedovršene modernizacije Trećeg svijeta), primjećujemo da slobodno tržište ipak suvereno vlada; postsocijalističke države istočne Europe u potpunosti su pripojene kapitalističkom svijetu, igrajući (u njemu) poluperifernu ulogu. U praksi, to znači dostupnost jeftine i visoko obrazovane radne snage u blizini kapitalističke jezgre i skoro potpunu ekonomsku zavisnost od te jezgre i njezinih multinacionalnih banaka i poduzeća, kao i, u krajnjoj liniji, akumulaciju duga. Na političkom nivou liberalno-demokratske procedure su odavno uvedene. Unatoč tome, ideja nedovršene tranzicije još uvek dominira medijima i akademskim diskursom, a političke elite je koriste da opravdaju još jedan val privatizacije. Kao da se nitko ne usuđuje reći da "tranzicija" podrazumijeva i uvijek je podrazumijevala upravo priključenje tih država vrlo brutalnom kapitalizmu i da više ne postoji ništa prema čemu bi se uopće moglo "tranzitirati". Po našem mišljenju, dva glavna razloga stoje iza retorike nepotpune tranzicije: izbjegavanje suočavanja s posljedicama tranzicije u njihovoj punoj mjeri, te očuvanje diskursa i odnosa dominacije spram bivših socijalističkih država. Stoga, jedan od osnovnih elemenata vječne tranzicije jest "potreba" za tutorstvom i nadzorom.

Promatrači često ukazuju na još jedan tranzicijski fenomen, pojavu takozvane "komunističke nostalgije". Politički sterilna nostalgija u duhu filma *Goodbye Lenin* često je praćena općim simpatijama, dok ispitivanja javnog mnijenja – koja, primjerice, pokazuju da skoro 61% Rumunja misli da je život bio bolji pod Ceauşescuom – nailaze na snažno neodobravanje, pa čak i razočarenje. Vatreni liberali tvrde da su u pitanju biblijski "egipatski lonci mesa": "robovi" uvijek osjećaju nostalgiju prema svojim tiranima i mesu kojim su ih hranili u socijalističkom "ropstvu", unatoč činjenici da su u neposrednoj blizini "obećane zemlje". Tumačenje "nostalgije" kao "želje" za magičnim povratkom na stari socijalistički režim – kao da netko uopće nudi taj izbor! – znači izbjegavanje pitanja koja ključaju u pozadini ovih osjećaja. Zašto se danas ljudi osjećaju politički obespravljeno, a ekonomski opljačkano i porobljeno? Zašto i kada su liberalne demokracije i kapitalistička ekonomija slobodnog tržišta pošle po zlu – zar je moglo biti drugačije? – i zašto nikako ne ide na bolje? Budući da "komunistička nostalgija" ne proizvodi nikakav politički pokret ili program, odgovor se nalazi u široko rasprostranjenom osjećaju da nešto dubinski ne valja u novom sistemu i da ga treba mijenjati slijedeći ideale koji su stajali iza velikodušne socijalne politike bivših komunističkih država. Slovenski sociolog Mitja Velikonja u svojoj studiji *Titostalgija* ukazuje na dvije vrste komunističke nostalgije: *pasivnu*, orijentiranu ka njegovanju simboličkog nasljeđa starog sistema, i *aktivnu* nostalgiju, koja pokušava kritički promatrati sadašnju stvarnost kroz prizmu neosporivih komunističkih dostignuća u ekonomskoj i društvenoj emancipaciji masa u 20. stoljeću. Oni koji ne mogu ili odbijaju priznati ove osjećaje guraju glavu u pijesak i ne vide sve veće nezadovoljstvo i socijalne zahtjeve koji dovode u pitanje tranziciju – i kao proces reformi, i kao teleološko-ideološki konstrukt podčinjavanja.

Balkanizacija Europe i europeizacija Balkana

Kad su 2005. otvoreni pregovori između Hrvatske i EU-a jedan je hrvatski dnevni list slavodobitno objavio naslovnicu s natpisom "Bye, bye Balkan!", čime je još prije sedam godina najbolje sažeo odnos kako prema Europskoj uniji tako i prema hrvatskom vlastitom susjedstvu. Još je Marija Todorova u svojoj nezaobilaznoj studiji o Balkanu pokazala kako se jedan geografski naziv preobrazio u jednu od najsnažnijih pogrdnih etiketa u povijesti. No, kao što je Zapad konstruirao Balkan kao primitivni prostor čije su historijske i geografske kompleksnosti nerijetko bile žrtve još primitivnijih simplifikacija, tako se i "Europa" danas, u pogledu liberala s Balkana, iznova mistificira po istom ključu: kad se jednom "uđe" u EU, neće više biti ni korupcije ni ksenofobije, a

Maria Todorova

možda će i "divlji kapitalizam" postati pitomiji. Ako se pak "ostane" na Balkanu prijeti nam povratak u barbarizam. Ukratko, kad Balkan uđe u "Europu", prestat će biti – Balkan!

Europska unija je nedvojbeno vodeći igrač u tranzicijskoj istočnoj Europi i na Balkanu; u skladu sa strategijom donesenom u Kopenhagenu 1993., ona bi trebala obrazovati, *nadzirati i kažnjavati*, nudeći članstvo u EU-u kao nagradu na kraju trnovitog puta tranzicije gdje nas čeka, kako priča kaže, demokratsko i ekonomsko obilje. Međutim, realnost je uništila tu bajkovitu sliku: čak i kada je cilj konačno ostvaren, obećanje nije u potpunosti održano – sve, osim tri zemlje-članice "stare" Europe odmah su uvele radna ograničenja na slobodan protok građana "nove Europe", kršeći obećanje jednakosti svih europskih građana. Umjesto slobodnog protoka ljudi, uglavnom postoji slobodan protok kapitala. Štoviše, postoji čak i potreba za daljnjim "monitoringom" zemalja "istočnog Balkana", čiji se državljani (koji su ujedno europski državljani!) često tretiraju kao građani drugog reda, što se pokazalo u slučaju Rumunja (među kojima su većina Romi), koji su nedavno kao ilegalni imigranti protjerani iz Francuske. Nije postignuto ekonomsko blagostanje, niti je demokracija procvjetala na Balkanu. Upravo suprotno, situacija danas unutar samog EU-a – od artificijelnih podjela na "prosperitetni" Sjever i "zaduženi" Jug, porasta nacionalizma i ksenofobije pa sve do korupcijskih afera – izgleda prilično "balkanski".

Politički pejzaž Balkana danas je raznolik kao skoro nigdje drugdje u Europi. Nigdje kao na ovom poluotoku nije *mission civilisatrice* EU-a toliko primjetna. Iako je u potpunosti integrirala Sloveniju, Unija i dalje "nadgleda" Rumunjsku i Bugarsku koje su žestoko kritizirane i sankcionirane (posebno Bugarska, koja je izgubila milijune iz EU-fondova), jer nisu u stanju "uhvatiti korak" (s ostatkom EU-a). Pet godina nakon integracije, te zemlje su teško pogođene privrednom krizom. EU ne samo da nadgleda zemlje-kandidate zapadnog Balkana ("pregovori" su samo eufemizam za jednosmjernu komunikaciju koja nije ništa više od "translate-paste" *acquis communautaire*), već održava dva polu-protektorata (Bosnu i Kosovo). EU je razvila raznovrsne pristupe: discipliniranje i kažnjavanje članica (Rumunjska i Bugarska), bilateralne pregovore o članstvu (Hrvatska i Crna Gora), kažnjavanje i nagrađivanje (Srbija i Albanija), upravljanje (Bosna), *de facto* vladanje (Kosovo) i, na kraju, ignoriranje (Makedonija je i dalje blokirana u sporu oko vlastitog imena s Grčkom). Zajednički nazivnik svih ovih pristupa danas jest – kriza.

Socijalna tama zavladala je nad takozvanim zapadnim Balkanom, još jednim geopolitičkim konstruktom skovanim u Bruxellesu, sastavljenim od bivših jugoslavenskih republika iz kojeg je izuzeta Slovenija, a pridodata Albanija. S druge strane, ovaj dio Balkana ima još složenije osobine: to nije samo postsocijalistička, već i postkonfliktna regija koja još osjeća posljedice raspada SFRJ-a. U potpunosti je okružena članicama EU-a, nalazeći se u nekoj vrsti "geta" oko kojeg je schengenski prsten polako raspoređen; Slovenija, Mađarska i Grčka patroliraju Tvrđavom igrajući ulogu za koju se, za sada neuspješno, uvježbavaju Rumunjska i Bugarska. Schengensko proširenje – umjesto proširenja EU-a – može se sagledati kao nastavak politike "suzbijanja sukoba" iz 1990-ih kada je glavni cilj bio spriječiti prelijevanje rata u Jugoslaviji preko njezinih bivših međunarodnih granica. U tom kontekstu – unatoč "minus Slovenija, plus Albanija" pristupu koji prikriva činjenicu da je Slovenija još uvijek duboko uključena u odnose s "južnom braćom" i da je Albanija tradicionalno bliska sa svojim sunarodnjacima na Kosovu – "Jugoslavija" nije nestala kao geopolitički prostor. Osjećaj jedinstva u regiji, unatoč sukobima, naveo je Tima Judaha da osmisli novi termin za ovaj prostor – "jugosfera". Izraz se brzo proširio. Međutim, termin sam ne govori mnogo o činjenici da "sfere" nisu oblikovane samo svojim unutrašnjim centripetalnim silama, već – što je daleko važnije – i njihovim vanjskim granicama, ili izolacijom od drugih sfera.

Sigurnosni i stabilizacijski pristup tako ostaje neprikosnoveni prioritet Europske unije. Tijekom posljednjih pet godina vidjeli smo još jednu podjelu (Crna Gora napušta kratkotrajnu "Solaniju", kako je unija sa Srbijom bila popularno nazvana poslije 2003. po Javieru Solani koji je vodio pregovore o njezinom očuvanju) i secesiju (Kosova od Srbije), što je dodatno razmrvilo "jugosferu". Ovo usitnjavanje nije ograničeno na bivše administrativne granice između republika i autonomnih pokrajina Jugoslavije. Sjeverni dio Kosova oko grada Mitrovice, naseljen srpskim stanovništvom, i dalje je pod utjecajem Srbije, a nove srpske enklave stvorene su diljem Kosova. Daytonski sporazum u Bosni očuvao je međuetničke podjele etnoteritorijalnim i konsocijacijskim dogovorom i stoga nije uspio preokrenuti

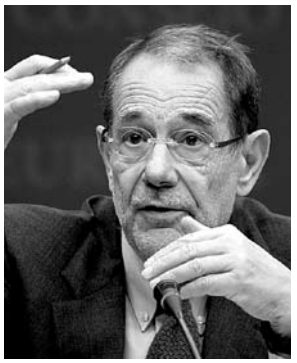

Javier Solana

politiku etničkog čišćenja. U Makedoniji, nakon sukoba 2001., Ohridski sporazum između albanskih pobunjenika i makedonske vlade (koji je sponzorirala EU) donio je teritorijalne izmjene na općinskom nivou, dalje razdvajajući albansku i makedonsku zajednicu. Dakle, konsocijacijski i etnoteritorijalni pristup koji ima za cilj stabilizaciju – postignutu u kratkom roku zaustavljanjem nasilja – rađa daljnje podjele i nestabilnosti na srednje ili duže staze što je očevidno u slučaju Bosne i Kosova (samim tim nužno i Srbije), kao i Makedonije.

Za razliku od drugih regija, EU je neposredno politički i vojno angažiran na Balkanu. Kosovo je *de facto* pod upravom EU-a, posredstvom svoje misije reda i zakona (EULEX), iako pet članica EU-a i dalje odbija priznati novu državu, ali sudjeluju u samoj misiji. Ovo otkriva neuspjeh strategije za nezavisnost Kosova koju predvodi SAD, a slijedi većina članica EU-a, strategije koja tu zemlju i njezino stanovništvo smješta u limb djelomičnog priznanja, sprečavajući pristup međunarodnim organizacijama. Pored Bosne i Kosova, europske snage pod vodstvom Italije intervenirale su u Albaniji 1997., vojska EU-a bila je prisutna i u Makedoniji, a mnoge članice EU-a bile su uključene u NATO-ovo bombardiranje tadašnje Savezne Republike Jugoslavije. Stoga, EU na Balkanu nije samo klub koji testira svoje kandidate po utvrđenim i fer pravilima. Ona je aktivan igrač u političkoj, društvenoj i ekonomskoj transformaciji regije.

SAD i EU (posebno na Balkanu) prikrivaju svoju dominaciju kroz proces "izgradnje države" (*state building*), politiku "izgradnje kapaciteta" (*capacity building*) i tzv. lokalno "vlasništvo" (*ownership*). To je upravo ono što David Chandler naziva "Imperij u poricanju" (*Empire in denial*), nudeći uvjerljivu argumentaciju o neokolonijalizmu koji se maskira kao projekt izgradnje države i demokratizacije. Dobar primjer toga su Bosna i Kosovo već neko vrijeme, Irak i Afganistan danas, a možda Libija ili neke druge zemlje Bliskog istoka sutra. Strategija stvaranja lokalnog vlasništva u praksi nije ništa drugo do sprovođenje izvana nametnutih reformi koje prebacuje odgovornost za njihovo ostvarenje na lokalne elite. "Imperij u poricanju" ne vlada neposredno, zbog visokih troškova i nepopularnosti ovog načina dominacije, nego se služi prijateljskim režimima koji preuzimaju odgovornost za izgradnju države ili integraciju u Europsku uniju.

Međutim, problemi nastaju kada izabrane lokalne elite izbjegavaju određene reforme koje bi mogle "sasijeći granu na kojoj sjedi" njihova moć jer bi osnažile institucionalnu nezavisnost, posebno pravosuđa i policije. Problem je dalje pogoršan ideološkom nemoći "Imperija u poricanju" da dovede u pitanje ove izabrane vođe, iako su izbori sami izloženi različitim predizbornim i postizbornim namještaljkama lokalnih oligarhija. Osim toga, inzistira se na nastavku neoliberalnih reformi koje bi trebala sprovesti ta ista "demokratski izabrana", izuzetno korumpirana i duboko nedemokratska elita, koja na kraju jedina ima koristi od ovih reformi. Pretpostavljeni kauzalni odnos između neoliberalne ekonomske reforme i unapređenja demokracije ispostavlja se kao veoma problematičan. Čini se da u postkonfliktnoj situaciji – koju odlikuju bliske veze između biznisa, kriminalnih mreža, aparata državne sigurnosti i političkih elita – trenutna strategija EU-a podriva vlastiti zacrtani cilj, "europeizaciju" regije.

Problem je upravo u tome što neoliberalne reforme otvaraju više mogućnosti za korupciju i otimačinu za lokalnih elite (ali i one europske), što hrvatski slučaj jasno pokazuje. Proces privatizacije – koji uključuje infrastrukturu kao što su telekomunikacije, velike industrije, prirodne resurse kao što su voda, mediji, pa čak i javne službe (pored investicija stranih banaka ili devastirajućih kreditnih linija) – predstavlja samo jednu od mnogobrojnih "prilika" koje pruža neoliberalno "restrukturiranje", što je prva faza uključivanja u EU-sferu. Slučaj bivšeg hrvatskog premijera Ive Sanadera – kojeg je EU hvalila i podržavala, a kojem se trenutno sudi u Hrvatskoj zbog optužbe za široko rasprostranjenu korupciju – rječit je primjer kako lokalna elita može profitirati od procesa tzv. "restrukturiranja".

S druge strane, valja se oduprijeti i onom "Bye, bye Balkan mitu", jer upravo je jedna banka u zemlji članici EU-a, Austriji, bila umiješana u niz korupcijskih afera u Hrvatskoj. Štoviše, nedavno je i urednik utjecajnog austrijskog tjednika *Profil* na pitanje "Ima li danas više korupcije u Austriji nego prije?", odgovorio "Itekako" i došao do zaključka da su u međuvremenu u korupciju upetljane sve parlamentarne stranke osim Zelenih. Operacije su slične kao i u Hrvatskoj: prikriveni oglasi i naručeni tekstovi u vodećim medijima, namještanje javne nabave, rasprodaja državne imovine, prodaja Telekoma, itd. Ako tome pribrojimo sve veći uspjeh austrijske Slo-

bodarske stranke koja je na prošlu predizbornu kampanju izašla s neonacističkim sloganima "Više hrabrosti za bečku krv!" i "Strano nikome ne koristi", onda vidimo da i na Zapadu cvjeta korupcija i ksenofobija jer je Austrija samo jedan u nizu primjera koje danas nalazimo diljem "balkanizirane" Europe.

Zima hrvatskog nezadovoljstva i proljeće nove ljevice

"Zagreb=Magreb". U početku se to činilo samo pukom igrom riječima rijetkih lijevo orijentiranih medija. Međutim, ubrzo nakon pada diktatora u Tunisu i Egiptu, "*Facebook* protest" počeo je i u Hrvatskoj. Indignirani *Indijanci* pohrlili su na ulice. Nije sasvim jednostavno objasniti zašto se to dogodilo baš u Hrvatskoj. Ipak, upravo se Hrvatska, koja ulazi u EU u 2013. godini, pokazuje kao odlična ilustracija stanja na današnjem Balkanu te kontradikcija tipičnih za mnoge zemlje članice Europske unije. I upravo na tom procjepu između Srednje Europe, Balkana i Mediterana nastao je jedan od najzanimljivijih pokreta za radikalnu demokraciju i socijalnu pravdu.

Hrvatska je prošla kroz niz transformacija od 1990. koje su uključivale brutalni rat, nacionalističku autokraciju 1990-ih, "euro-kompatibilno" ponašanje post-tuđmanovske elite – nevoljne da u potpunosti počiste nered iz prethodne decenije – što je konačno dovelo Hrvatsku na sam prag EU-a. Međutim, u kakvom stanju Hrvatska kuca na vrata EU-a? Od otprilike 2,5 milijarde eura inozemnog duga koje je naslijedila iz Jugoslavije, sada duguje 45 milijardi eura, što iznosi preko 100% BDP-a. Od jedne od najprosperitetnijih i najrazvijenijih jugoslavenskih republika, ona praktično postaje zemlja bez ikakve industrije. Sumnjiva privatizacija 1990-ih – koju je omogućilo ratno stanje, kao i stalne neoliberalne reforme 2000-ih – stvorila je ogromne socijalne razlike i sadašnju stopu nezaposlenosti od skoro 20%.

Sve kontradikcije kapitalističke jezgre – kao što su financijski šokovi, neobuzdani konzumerizam, dominacija velikih medijskih kuća, politika kojom dominira stranačka elita, demokratski deficit ili komercijalizacija javnih službi – vidljive su zajedno sa svim političkim, socijalnim i ekonomskim problemima postsocijalističke, postkonfliktne poluperiferije stvorene nakon raspada prethodne države. Hrvatska je u potpunosti ovisna u tekućim financijskim (kao što je navedeno ranije, strane banke posjeduju 90% ovog sektora), ekonomskim (strani kapital prevladava u svim privrednim djelatnostima) i vojnim pitanjima (Hrvatska se 2008. pridružila NATO-u). Neoliberalna hegemonija ide ruku pod ruku s konzervativnim nacionalizmom osnažujući tako svetu alijansu državnih struktura, velikog biznisa i mafije. Do nedavno nitko to nije dovodio u pitanje, a onda su u 2011. godini protestanti ispunili ulice, kao da je bliskoistočni eho naišao na istinski prijemčive uši s druge strane Mediterana.

Sve je počelo kao "*Facebook* pokret" koji je isprva okupio mladu, politički zbunjenu generaciju, nezadovoljnu vladinom politikom. Zatim, 26. veljače 2011., na dan koji se može smatrati polaznom točkom, organiziran je na središnjem trgu u Zagrebu protest ratnih veterana i desničarskih grupa koji su se protivile izručenju i suđenju bivšim hrvatskim vojnicima u Srbiji. On se završio nasilnim sukobom gomile (uglavnom nogometnih) huligana i policije. Međutim, samo dva dana kasnije vidjeli smo rađanje nekog sasvim drugačijeg protesta. "*Facebook* protest" artikulirao je jasnije razloge za nezadovoljstvo, a to su nepodnošljiva socijalna situacija i nedostatak povjerenja u institucije i politički sistem koji obilato uzgaja korupciju i produbljuje socijalne nejednakosti. Nezavisni protesti koji su ujedinili grupe različitih političkih usmjerenja bili su veliko iznenađenje sami po sebi. Još je veće iznenađenje bilo vidjeti transparente koji, po prvi put, kritiziraju Europsku uniju i osuđuju kapitalizam kao takav, dovode u pitanje višestranački sistem i – idući korak dalje – zahtijevaju direktnu demokraciju!

Neočekivana pojava onoga što bismo mogli nazvati novom, organiziranom i zaista originalnom ljevicom u Hrvatskoj, aktivno uključenom u aktualni globalni protestni pokret mora se pratiti od 2009. godine kada je nezavisni studentski pokret pružio jak otpor privatizaciji i komercijalizaciji visokog obrazovanja. U nekoj vrsti hegelovske "konkretne univerzalnosti", protest protiv neoliberalnih reformi u oblasti obrazovanja pretvorio se vjerojatno u prvu snažnu političku opoziciju, ne samo vladi, već i političkom i društvenom režimu uopće. Tokom trideset pet dana u proljeće i dvije nedjelje na jesen te godine više od dvadeset sveučilišta širom Hrvatske okupirali su studenti i *de facto* njima upravljali. Samo po sebi, ništa novo pod suncem – moglo bi se reći, ali način

na koji su okupirali i vodili svoja sveučilišta zaslužuje našu pažnju zbog originalnosti ostvarene i u mnogo širem kontekstu od Balkana ili istočne Europe. Štoviše, upravo su neke od ovih metoda dvije godine kasnije korištene kako u Occupy-pokretu diljem SAD-a, tako i povremeno na Tahriru!

Studenti su uspostavili plenume koji nisu uključivali samo studente, već su svi građani bili pozvani da raspravljaju o pitanjima od javnog značaja kao što su obrazovanje i, pored toga, da sami odluče o samim pobunjeničkim akcijama. Najaktivniji plenum na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pretvorio se u srce pobune koja je šokirala i medije i političku elitu svojim radikalnodemokratskim metodama i progresivnim, naglašeno lijevim zahtjevima koje se u postsocijalističkoj Europi nije čulo već desetljećima. Ovaj događaj uspostavio je pokret za neposrednu demokraciju kao neophodan korektiv izborne demokracije i partitokracije i, eventualno, kao pravu alternativu postojećem sistemu. Nova hrvatska ljevica, čije su se ideje brzo proširile diljem postjugoslovenskog prostora, ne vidi direktnu demokraciju kao demokraciju ograničenu na referendumsku praksu, već kao sredstvo političke organizacije građana od lokalnih komuna sve do državnog nivoa. Dokaz da to nije bila samo ideja marginalnih grupa došao je vrlo brzo nakon studentskih "okupacija". Između 2009. i 2011, Hrvatska je bila svjedokom širokog pokreta (pod nazivom "Pravo na grad") za obranu urbanog prostora u centru Zagreba koji je gradska vlada prodala velikim investitorima pod sumnjivim okolnostima. Uslijedio je i val štrajkova radnika koji uključuje tekstilnu industriju, brodogradilišta kao i proteste poljoprivrednika. Neke od tih kolektivnih akcija također koriste obrazac "plenuma", razrađen na sveučilištima ili neki sličan tip neposredne demokratske aktivnosti.

Iako je nova ljevica odigrala ključnu ulogu u promjeni prirode aktualnih protesta, oni se nisu preobrazili u nedvosmisleno ljevičarske demonstracije, već u pravi narodni pokret: u veljači, ožujku i travnju 2011. godine oko deset tisuća ljudi okupljalo se svaku drugu večer u Zagrebu, kao i nekoliko tisuća u drugim gradovima. Pored retoričkog preokreta (snažan antikapitalistički diskurs nezabilježen u nezavisnoj Hrvatskoj i drugdje na Balkanu), ključnu točku predstavlja odbacivanje ideje lidera ili bilo kakvog hijerarhijski uspostavljenog vodstva, što je građanima pružilo priliku da sami odluče o pravcu i obliku protesta. "Indijanska revolucija", ranije svedena na gradske trgove, uskoro se pretvorila u duge marševe kroz Zagreb. To je bio jasan primjer kako prostori za političko djelovanje građanstva, koje kao takve određuju državne strukture i policija kako bi ograničile izraze nezadovoljstva, bivaju zamijenjeni prostorima koje stvara sâmo to građanstvo, odlučujući o mjestima svojih subverzivnih akcija, dovodeći time u pitanje legalnost u ime legitimnosti svojih zahtjeva. To više nisu bili klasični, statični protesti, i za razliku od poznatih beogradskih šetnji iz 1996/97., u Zagrebu nisu bili usmjereni samo na vladu kao takvu, ili na vladajuće stranke i njihove gazde. Oni su sadržavali snažnu antisistemsku kritiku, što je vidljivo u činjenici da su demonstranti redovno "posjećivali" ključne političke, socijalne i privredne točke suvremene Hrvatske (političke partije, banke, vladine kancelarije, sindikate, privatizacijske fondove, TV i medije itd). Spaljene su zastave vladajuće Hrvatske demokratske zajednice, Socijaldemokratske partije (jer se ne suprotstavljaju neoliberalnim reformama), pa čak i EU-a (jer je sudionik u nedjelima domaće elite).

I u tome se sastoji *novum* ovog protesta. Nije riječ o još jednoj "obojenoj revoluciji" kojom se obično toliko oduševljavaju zapadni mediji (koje rijetko zanima zašto "valovi demokratizacije" često zamjenjuju jednog autokrata drugim, spremnijim za suradnju). Obojene revolucije pod pokroviteljstvom SAD-a nikada ne dovode u pitanje politički ili privredni sistem kao takav, već odgovaraju na stvarnu potrebu ovih društava da se oslobode autoritarne i korumpirane elite. Hrvatski primjer pokazuje da po prvi put nemamo (samo) antivladinu retoriku kao takvu, već istinski antirežimski sentiment. Samoorganizirani građani, iako kaotično, doveli su tijekom zime i proljeća 2011. u pitanje ne samo državu, već i cijeli aparat na kojem se zasniva trenutna oligarhija. Nije potrebna boja kako bi se označila ova vrsta pokreta koji se očigledno ne može nadati vanjskoj pomoći ili izvještavanju međunarodnih medija. U toj situaciji možete učiniti jedino ono što oni kojima je sve oduzeto mogu učiniti: marširati kroz vlastite gradove, dajući na znanje da osnovne pretpostavke režima – koje nitko nije doveo u pitanje tijekom posljednja dva desetljeća – mogu popustiti pod težinom vlastitih kontradikcija.

* * *

Koncept tranzicije, kao ideološki konstrukt, zasnovan je na narativu integracije bivše socijalističke Europe u zapadnu jezgru, narativu koji zapravo prikriva gigantski neokolonijalni preobražaj ove regije u zavisnu poluperiferiju. Dodatak tome, u vidu koncepta "slabe države" ili "propale države" i korupcije, naprimjer, prikriva činjenicu da to nisu anomalije tranzicije, već jedan od njezinih glavnih proizvoda.

Ipak, pobuna protiv postsocijalističkih režima pokazuje se, o čemu svjedoči hrvatski primjer, kao daleko teža jer oni često (više) nemaju jedno lice, diktatora, vladajuću porodicu ili plemstvo i ne odlikuje ih (više) otvorena opresija i cenzura. S druge strane, ti režimi nisu niti formirane "demokracije", već zemlje koje su tek nedavno izašle iz autokratskih vladavina nacionalističkih lidera te su i dalje nerijetko pod upravom elita koje čine političke grupe, mafija i represivni organi, pa su tako i prostori za djelovanje puno uži, ali i opasniji nego na Zapadu. Upravo u toj situaciji, koja dijeli i neke karakteristike društava Bliskog istoka i zapadnih demokracija, dogodila se pobuna. Logično pitanje je, dakle, sljedeće: da li je ovim protestima najavljen novi osvit u istočnoj Europi, a naročito u balkanskoj politici? I, krenimo dalje, da li je tim protestima koji su nastali odmah nakon pobuna u Magrebu i prije protesta u zapadnoj Europi i SAD-u, zapravo najavljen pravac borbe za istinsku demokraciju i socijalnu pravdu?

Ne morate poznavati povijest Balkana da biste znali da mogućnost obnavljanja radikalnih nacionalističkih politika nije posve neosnovana. Ali, s druge strane, odbaciti novi narodni pokret jer je raznolik i sadrži u sebi raznovrsne razvojne mogućnosti ne znači samo napustiti ideju "volje naroda", već držati se stare maštarije o "sazrijevanju" pravog trenutka revolucije. "Arapski" primjer pokazuje da situacija ostaje otvorena i nakon što ljudi zadaju značajan, ali ne i konačan udarac režimu. Primjer Hrvatske pokazuje kako se situacija pokrenuta od desničarskih elemenata može pretvoriti u svoju suprotnost, te se može pripojiti novonastalim, maštovitim progresivnim snagama u svijetu. Ona također pokazuje da nova generacija na Balkanu i diljem svijeta ulazi u politiku preko neposredne demokratske akcije i ulice, a ne preko političkih struktura izborne demokracije i stranačke politike. Nova ljevica koju smo otkrili u ovom pokretu odvojena je od prošlosti državnog socijalizma, kao i od tradicionalnih socijaldemokratskih partija. Uistinu, ponekad na neočekivanim mjestima, kao što su Bliski Istok ili Hrvatska, možemo vidjeti iznenadnu eksploziju do tada neviđene radikalnosti i progresivnosti od koje mnogi na Zapadu, udobno naviknuti na strukture liberalne "opresivne tolerancije", mogu puno naučiti o oblicima i metodama subverzivne politike u 21. stoljeću.

I'm 44 Y.O. and was diagnosed HIV+ in 2006. My medication keeps me very healthy and alive. The cheapest pill I take costs $38 a day. Medical just cut me off because I'm "Too Well". Every company I've found a job with has kept me under full time, so they don't have to give me benefits. I beat drug addiction, homelessness, and bipolar disorder against all odds, only to be meet with a system that says: "Not good enough". I'm hurt. I'm pissed, and I'm The 99%

I'M 84 and MAD as HELL

My mom was diagnosed with kidney disease 2 years ago. Fortunately she's able to get dialysis treatment 3 times a week because of my dad's insurance. Many other people aren't as fortunate. They are the 99%. I am the 99%

I have a Friend who has problems at home. His parents currently split up. His mom has an abusive boyFriend. So he moved to his Dads house. Who works for the MTA and he was recently layed OFF. His house is under Foreclosure. So he joins after school programs to avoid going home...

He is the 99%

I am a 35 year old father of 3 and a health-care worker. My wife is an unemployed Nurse. (the nursing shortage is a lie) I owe over $45,000 in student loans. I lost 2 houses to foreclosure, big enough for my family. I am successful at work but I feel like a failure at home. My salary is double what my parents made and I still can't pay rent.

IORDANOVA, DINA

Filmski festivali i buntovništvo: Može li film promijeniti svijet?

IORDANOVA, DINA

Filmski festivali i buntovništvo: Može li film promijeniti svijet?

Stotine filmaša diljem svijeta vjeruje da njihov rad može nešto promijeniti. Ipak, ne potaknu svi odmah neku vrstu inicijative.
Ukazujući na ljudska prava, ovi filmovi osvještavaju i otkrivaju instance kršenja ljudskih prava širom svijeta, koristeći medij snažniji od pisane riječi.

Bruni Burres i Heather Harding (1997: 333)

Aktivističko snimanje filmova i aktivistički festivali imaju ponešto zajedničko. Prije svega, nastoje ispraviti postojeće poimanje nekih problema ukazujući na manje poznata gledišta kako bi ih javnost bolje razumjela. Pokreće ih namjera da osvijeste, otkriju, upozore, spriječe, te ponekad izmijene tijek događaja. Ujedno utjelovljuju uvjerenje da je film dovoljno snažan da ostvari učinak.

Poput ostalih *mainstream* i žanrovskih festivala, aktivistička događanja također pružaju privremeno mjesto zbivanja za prikazivanje novih filmova. Međutim, njihova je pokretačka sila određena svrha koju je moguće izraziti filmskim djelima, a pomaže u pridobivanju pobornika te ideje.

Osim toga, aktivistički festivali imaju jasnu skupinu dionika. Za razliku od ostalih filmskih festivala gdje lokalne vlasti ili interesi filmske industrije imaju kakvu korist, u rad aktivističkih filmskih festivala ne upliću se ni vlada ni filmska industrija ali, shodno tome, nemaju njihovu potporu. Aktivistički filmski festivali nerijetko tvore neku vrstu grupacije s postojećim organizacijama, obično su to tijela koja se deklariraju kao nevladine organizacije što djeluju u okviru raznih civilnih društvenih skupina i ciljeva.[01]

Amnesty International, Human Rights Watch i People in Need samo su neke od krovnih organizacija o kojima se govori u sklopu ovoga sveska.[02] Neka od sponzorskih tijela djeluju samo na lokalnoj ili regionalnoj razini (npr. CLACPI, koje ovdje spominje Córdova), dok ostali djeluju na globalnoj razini (United Nations, Greenpeace). Stoga se većina aktivističkih filmskih festivala oslanja na neprekidnu novčanu potporu i vodstvo krovnih organizacija te često potražuju sredstva od raznoraznih dobrotvornih udruga.[03]

S druge strane, krovne organizacije i udruge imaju postojeće interese pri korištenju filmskih događanja jer, kao što to Bruni Burres navodi u svom intervjuu u ovom

svesku, film nudi ljudsko lice i priču te pruža prijeko potrebnu narativnu pozadinu za aktivističko djelovanje. Burres napominje da će komunikacija o suvremenim ljudskim pitanjima kroz film i diskutiranje o njemu nakon prikazivanja doseći "širu i različitiju publiku od kakva izvještaja od 200 stranica ili pravne upute o istoj temi [...] jer dobar film može potaknuti emocije i utjecati na osobu na način na koji ni jedan pravni dokument ne može".U čitavom svesku autori neprestano naglašavaju važnost dostupnosti informacija; filmovi olakšavaju shvaćanje i razumijevanje vrlo apstraktnog diskursa kategorija ljudskih prava.

Ciljevi aktivističkih filmskih festivala kao što su promjena mnijenja, prosvjetljivanje i poticaj na akciju, također ih odjeljuju od ostalih filmskih festivala. Posebno obilježje aktivističkih filmskih festivala njihova je učestala suradnja s obrazovnim institucijama koje također djeluju kao implicitni dionici u nastojanju da se mobilizira stav javnosti i odgoje predani kulturni građani. Ciljane su grupacije srednje škole, sveučilišta te razne druge obrazovne ustanove.[04] U takvom se kontekstu "Filmski seminar Flaherty" također smatra ranim primjerom "aktivističke obrazovne organizacije", kakvim ga u svom eseju opisuje Patricia R. Zimmermann, jer se ne bavi proučavanjem filma kao razonode već kao ozbiljnog sredstva prenošenja informacija i oblikovanja percepcije svijeta; upravo to je aktivizam *sui generis*. Uistinu, pedagogija i aktivizam toliko su usko povezani da brojni pisci ovog sveska (Muller, Blažević, Bojic, Farnel, Helfand i Burres) raspravljaju o tim obrazovnim poveznicama izričito kao o integralnim djelovima projekata filmskih festivala.[05]

Na aktivističkim filmskim festivalima često sudjeluju poznati intelektualci koji predstavljaju posebnu skupinu dionika takvih događaja: njihov je doprinos više moralne, nego materijalne prirode. Mnogi aktivistički festivali sadrže popratne debate, diskusijske forume i konferencije koje omogućuju tribunal van tradicionalnih okvira akademskih institucija. Primjer takvog festivala jest "Subversive Film Festival" u Zagrebu u Hrvatskoj, (www.subversivefilmfestival.com), na kojem istaknuti kritičar Slavoj Žižek u debatama o '68-oj godini, nasljedstvu maoizma itd. ujedinjuje ljude sa sveučilišta i intelektualne istomišljenike. Još jedan primjer takvog sudjelovanja jest festival koji je pokrenuo buntovnički dokumentarist Michael Moore u Traverse Cityu u Michiganu (www.traversesityfilmfest.org).

Aktivistički se filmski festivali na sličan način izlažu javnosti kada pozivaju slavne osobe na angažman. Ovaj je pristup sličan dugogodišnjoj praksi UN-ovih agencija i ostalih velikih nevladinih udruga koje slavne nastoje pridobiti kao svoje ambasadore. Dok se *mainstream* događanja oslanjaju na kvazi-profesionalne aktiviste poput Biance Jagger, Bonoa ili Boba Geldofa, neke se akcije istaknu zbog sudjelovanja zvijezda koje se osobno angažiraju; poput trgovine ljudima i seksualnog ropstva (angažirali su se Demi Moore, Ashton Kutcher i Mira Sorvino), briga autohtonog stanovništva u Ekvadoru za zaštitu okoliša te buna protiv tvrtke Chevron o čemu je riječ u dokumentarcu Joea Berlingera *Crude* (SAD, 2009) (Darryl Hannah), ili predloženi Tobinov porez na banke kao posljedica financijske krize 2008. godine (Bill Nighly).

Kao što Nick Higgins ističe u ovom svesku, filmski festivali koji promiču ljudska prava ne oslanjaju se samo na poznate, već na prikazivanja nastoje dovesti protagoniste svojih filmova. Na ovaj su način svakodnevni junaci prepoznati i slavljeni na jedinstven način koji "pomaže intenziviranju priče", kako je naveo Farnel u svom intervjuu u ovom svesku. Oni su istinske zvijezde zajednice aktivističkih festivala.

Suradnja s obrazovnim ustanovama, informiranje javnosti i izgradnja odnosa sa zajednicom jednako su važni za aktivističke filmske festivale; grade svijest i povjerenje, angažiraju potporu te mobiliziraju za određenu svrhu koju festival i organizacije podupiru. Ovo se postiže kombinacijom popratnih sadržaja koji prate prikazivanje filmova poput diskusija i Q&A sesija, ali i pružanjem dodatnih informacija i internetskim kampanjama. Još jedna važna značajka jest putujući festival: prikazivanje odabranih filmova koji su predstavljeni na festivalima, a pogodni su za prikazivanje u udaljenim zajednicama, tipično je za festival "New York HEWIFF" (www.hrw.org/en/iff) kao i za "Voices from the Waters" u Kerali u Indiji (www.voicesfromthewaters.com). Takve javne aktivnosti pomažu u stjecanju nove publike i jačanju lokalnih zajednica te kapitalizaciju mrežnih potencijala festivala šireći ih van njegovih osnovih granica. U nekim slučajevima, svojstvenima aktivističkim festivalima – poput "Festival Internacional de Cine del Sahara" (www.festivalsahara.com) o kojem se govori u ovom svesku, ili festival u Douarnenezu u Britaniji (www.festival-douarnenez.com), usmjerenom na

01 Krovna organizacija može biti i medijska organizacija, kao što je to slučaj kod festivala "Al Jazeera Documentary Festival" (festival.aljazeera.net). Ponekad je to filmska organizacija koja djeluje na nekoliko različitih područja. "The London Palestine Film Festival" (www.palestinefilm.org/festivals.asp) produciran je od strane Palestine Film Foundation (www.palestinefilm.org), organizacije uključene i u druge aktivnosti vezane za film koja ima potporu elektronskih novina *Electronic Intifada* (electronicintifada.net).

02 Primjer je Breakthrough, međunarodna organizacija za ljudska prava koja koristi medije, nove tehnologije i popularnu kulturu za mobilizaciju zajednice u urbanim i ruralnim prostorima u Indiji i SAD-u, kako bi svratila pozornost na nasilje na temelju spola, seksualna i prava reprodukcijskog zdravlja, rasna prava i prava migranata te kako bi se bavila pitanjima nasilja nad ženama, seksualnošću te HIV-om i AIDS-om. Inicijatori su festivala Tri Continental Film Festival (www.breakthrough.tv/events/tri-continental-film-festival), koji se vezuje uz Aziju, Afriku i Južnu Ameriku. Daljnji su primjer sve veći broj festivala o zaštiti okoliša sponzoriranih od strane organizacija koje brinu o klimatskim promjenama, poput "Monsoon Film Festival" (aktivnog od 2005.; web stranica nije dostupna) kao i "Vatavaran Environment and Wildlife Film Festival" (aktivan od 2006; cmsvatavaran.org), o kojima u drugim kontekstima govori Pooja Rangan (2010), ili "Uist Eco Film Festival" (uistfilm.org), koji je počeo s djelovanjem 2011. godine na udaljenom škotskom otoku Benbecula na otočju Hebridi

03 Sigrid Raising Trust (izdavač časopisa *Granta),* npr. podupro je Russian LGBT filmski festival "Bok o Bok/ Side by Side" (www.bok-o-bok.ru; www.sbsff.com/en), odobrivši sibirsko izdanje.

etničke manjine, gosti su smješteni u domove lokalnih ljudi čime postaju dijelom priče, sudjeluju te uče o njihovim životima.

Tematske debate zasigurno su najvažnija karakteristika koja festival čini aktivističkim: u kontekstu ovih diskusija kristalizira se potpuno razumijevanje filma te se poziva na djelovanje. Zapravo, kako postaje jasno iz analiza slučajeva i intervjua uključenih u ovaj svezak diskusija je jednako važna koliko i prikazivanje filma te bez sumnje čini nerazdvojiv dio festivalske strukture. Na ovaj se način diskusije na aktivističkim filmskim festivalima razlikuju od Q&A sesija na *mainstream* festivalima: cilj im nije dobiti uvid i informacije o snimanju filma i njegovoj poruci, već iskorak iz njegovih granica te usmjeravanje na probleme kojima se film bavi te utjecaj na razmišljanje publike. Angažman publike od krucijalne je važnosti. Kao što Sean Farnel navodi u svom intervjuu, "smisao ovakvih filmskih festivala jest u prijenosu koji se zbiva s ekrana na publiku".

Krug i mreže

Postoji li krug aktivističkih filmskih festivala? Jesu li jasno umreženi? Putuju li filmovi od festivala do festivala na koordiniran način?

Prije nekoliko godina izrazila sam stav da mreže festivala funkcioniraju kao relativno neovisni paralelni krugovi (Iordanova, 2009). Leshu Torchin također podržava ovaj stav, spominjući u svom uvodu da, kada je riječ o festivalima s aktivističkom funkcijom, možda je prikladnije govoriti o "mrežama", a ne o "krugovima". Istina je da nema mnogo međudjelovanja između specijaliziranih festivala i njihovih *mainstream* kolega, već se radije udružuju i tvore koalicije jedni s drugima. Jedan takav primjer opisan je u eseju Mariagiulie Grassilli koji govori o Human Rights Festivals Network i pripadajućim principima. Sljedeći je primjer One World Network, čiji su članovi predstavili praktičan vodič o kojem se ovdje govori. Još jedan takav primjer veže se uz specijalizirane GLBT/Queer film festivale koji "su izgradili vlastite krugove te su dio industrijske niše" (Loist, 2011:281).

Tematske debate i intervjui iznjedrile su dokaze, kada je riječ o filmu usmjerenom na aktivističke ciljeve, da će on biti srodan dvostrukim festivalskim sistemima. Najprije, tu su prvoklasni poželjni *mainstream* festivali koji bi navodno mogli odlično eksponirati takav film. To su festivali poput onoga u Cannesu (www.festival-cannes.fr), Berlinu (www.berlinale.de) i Sundanceu (www.sundance.org/festival), ali i onaj u Torontou (tiff.net), Hong Kongu (www.hkiff.org.hk) ili Abu Dhabiju (www.abudhabifilmfestival.ae). Slijedi ih drugi red specijaliziranih festivala koji uključuje dokumentarističke i festivale o ljudskim pravima; festivali koji pripadaju ovoj kategoriji IDFA – "International Documentary Film Festival Amsterdam" (www.idfa.nl), "Hot Docs in Toronto" (www.hotdocs.ca), "AFI - Discovery Channel Silverdocs" u Marylandu (silverdocs.com), "Sheffield Doc/Fest" (sheffdocfest.com), "Cinéma du réel" u Parizu (www.cinemadureel.org), "Visions du réel" u Nyonu u Švicarskoj (www.visionsdureel.ch), "Yamagata Documentary International Festival" (www.yidff.jp) u Yamagati, u Japanu, "Al Jazeera Documentary Festival" u Dohi, u Katru (festival.aljazeera.net), "Movies That Matter" u Hagu, u Nizozemskoj (www.moviesthatmatterfestival.nl) i tako dalje.[06] Ovo je nadalje potaknuto daljnjim brojnim prikazivanjima, emitiranjima na televiziji, distribucijama na DVD-u i Internetu, te povremenim prikazivanjima u kazalištima, što obično dolazi na samome kraju ovoga ciklusa.

Odlučujući o svojstvenom festivalskom putu određenog filma, ovisno o dobu kalendarske godine te o geografskom određenju problema o kojima je riječ, filmaši za predstavljanje filma obično biraju između nekoliko etabliranih festivala (pogotovo ukoliko se žele usmjeriti na *establishment*[07]) i reda specijaliziranih festivala (dokumentarističkih i onih koji se bave određenim pitanjima); stoga, film putuje kroz dvoredni sustav.

Kako nam pokazuje slučaj dokumentarca *A Massacre Foretold* (Nick Higgins, UK, 2007), u takvom sustavu cirkulacije aktivističkog filma, singularni festivali tvore čvorišta mreže, dok etablirani dokumentaristički festivali, poput onoga u Amsterdamu, Sheffieldu i Yamagati, preuzimaju ulogu žarišta iz kojih se filmovi kasnije distribuiraju.

Održivost ovakvih događanja često ovisi o broju snimljenih filmova o određenoj tematici: kako bi se osigurao bogat program festivalskih događanja[08], potrebna je dovoljna količina materijala te dovoljna količina filmova proizvedenih tijekom godine o nekoj temi. Ovo je razlog zašto su dokumentaristički i festivali za promica-

04 Sličan je primjer predstavljen u ovom svesku, u poglavlju Roberta Rosenstonea, a govori o profesoru Abdelhay Mouddonu, politički angažiranom intelektualcu koji je organizirao debate o pitanjima kao što su kinematografija te predstavio sveučilišni nastavni program u kontekstu *Rencontresméditerranéennescinéma et droits de l'Homme* (www.rmcdh.ma) u Maroku.

05 Neki kritičari, poput španjolskog filozofa Joaquina Herrere Floresa i hongkonške lezbijske aktivistice Denise Tsang, koje ovdje u svojim esejima spominju Grasilli te Loist i Zelinski, izrazili su sumnju u vezi zapadno orijentiranih okvira djelovanja kojima se bave filmski festivali. Već površan pogled ukazuje na to da Zapad podupire sve ove festivale te zapravo kontrolira pristup produkciji i tehnologiji, kao i opremi i mogućnostima edukacije. Važno je uzimati u obzir pitanje kontrole kojem je Zapad sve više izložen te sve manje može biti nepristran moralni sudac, pogotovo s obzirom da je uključen u dijeljenje pravde "iz zraka" te zamjenu "krvi za naftu" – sve ovo potiče nepovjerljivost kako prema zapadnjačkim filmovima, tako i prema njihovim događanjima. Skupina južnoameričkih filmaša nedavno je objavila manifest kojim su se usprotivili trendu "*pornomiserie*", koji nalaže da se filmovi iz ovih zemalja moraju baviti pitanjima politike, siromaštva i nesreće kako bi dobili novčana sredstva i bili eksponirani. Izraelski i palestinski filmaši također su izrazili razočaranje uskim rasponom tema i pristupa koje bi trebali obraditi prilikom izrade filma kako bi njihov rad udovoljio zahtjevima prikazivanja i festivalskoga kruga (Coss, 2009). S druge strane, rastući broj festivalskih zbivanja daje priliku nezapadnjačkim filmašima da međunarodno predstave svoj rad; ne samo na Zapadu već i diljem drugih zemalja. Jedan je takav primjer peruanski dokumentarist Javier Corcuera čije je istraživanje po-

nje ljudskih prava najutjecajniji kada je riječ o djelovanju na javno mnijenje. S obzirom na njihov otvoren stav, takvi festivali primaju više prijava no što bi mogli prikazati te si stoga mogu priuštiti izbirljivost. Teme koje se obrađuju tijekom takvih festivala neprestano se mijenjaju s vremenom u skladu s promjenjivom prirodom programa ljudskih prava i aktualnim političkim pitanjima. Naglašavanjem primjera kontrole nastoji se utjecati na javno mnijenje te se brojni specijalizirani *mainstream* festivali odriču cenzure, ne samo zato što se ona kosi s programom zaštite ljudskih prava već i narušava kreativnost umjetnika. Takvi primjeri uključuju nedavne festivalske kampanje koje su podržale cenzuriranog iranskog filmaša Jafara Panahija i kineskog umjetnika instalacija Aia Weiweija. Početci "Arsenala" (arsenals.lv), filmskog festivala koji se održava u Rigi u Latviji, datiraju iz 1986. godine, na kraju sovjetske ere *perestroike,* kada su bili nužni sistematični, aktivistički činovi kojima su se borili protiv cenzure, kako bi se nametnula načela *glasnosti* u društvu.[09]

Pogledamo li put kojim su prošla dva istaknuta dokumentarna filma neovisne produkcije – *Peticija* (*Petition,* Zhao Liang, Kina/Švicarska/UK/Francuska/Belgija/Finska, 2009.) i *Izvještavanje iz zatvorene zemlje (Burma VJ: Reports from a Closed Country,* Anders Østergaard, Danska/Švedska/Norveška/UK/SAD/Njemačka/Nizozemska/Izrael/Španjolska/Belgija/Kanada, 2008.), potvrđuje se da je riječ o mješavini specijaliziranih i *mainstream* filmskih festivala. U oba su slučaja sklopljeni ugovori o ograničenoj distribuciji po zatvaranju festivalskoga kruga.

Peticija, dokumantarni film koji bilježi očajne i naposljetku beznadne napore običnih Kineza odlučnih u traženju pravde koji svoje žalbe podnose središnjoj upravi, premijerno se prikazao i na važnim i na sporednim *mainstream* festivalima, primjerice u Cannesu (22. svibnja 2009.), u Locarnu (www.pardo.ch) (7. kolovoza 2009.), u Bangkoku (www.bangkokfilm.org) (28. rujna 2009.), u Vancouveru (www.viff.org) (2. listopada 2009.), u Gentu (www.filmfestival.be) (5. studenog 2009.), u Amiensu (www.filmfestamiens.org) (17. studenog 2009.), u Hong Kongu (2. travnja 2010.) i u Melbourneu (miff.com.au) (25. lipnja 2010.), no također se prikazivao i na nizu festivala specijaliziranih za dokumentarne filmove među kojima su bili i specijalizirana okupljanja poput "AFI Festa" (www.afi.com/afifest), "AFI-Discovery Channel Silverdocs" (za program je odabran u studenom), "IDFA" (studeni), "Watch Docs" (www.watchdocs.pl) u Poljskoj (prosinac), Festival dokumentarnog filma u Solunu (tdf.filmfestival.gr) u Grčkoj (ožujak 2010.) i na Međunarodnom festivalu neovisnog filma u Buenos Airesu (www.bafici.gov.er) (u travnju 2010.). Dobio je nagrade i na *mainstream* događanjima, primjerice u Bratislavi (www.iffbratislava.sk), na Havajima (www.hiff.org), na međunarodnim filmskim festivalima u Hong Kongu i u Tiburonu (www.tiburonfilmfestival.com) te na specijaliziranim festivalima u Buenos Airesu i Solunu. U siječnju 2011., otprilike osamnaest mjeseci nakon festivalske premijere film *Peticija* počeo se prikazivati u kino dvoranama u SAD-u.

Dokumentarni film *Burma VJ*, međunarodne koprodukcije u kojoj se prikazuju rijetke snimke demokratskih prosvjeda u toj strogo čuvanoj državi, prikazan je na specijaliziranim filmskim festivalima kao što su "IDFA" u Amsterdamu, "CPH-DOX" (www.cphdox.dk) u Danskoj i na Festivalu dokumentarnog filma u Solunu, na *mainstream* festivalima neovisnog filma ("Sundance") i na filmskim festivalima posvećenim ljudskim pravima kao što je "One World Film Festival" (www.oneworld.cz) u Pragu. No također je predstavljen na međunarodnim *mainstream* festivalima opće tematike koji prikazuju kontroverzne dokumentarne filmove. To su primjerice festivali u Vancouveru i Seattleu (www.siff.net), Beču (www.viennale.at), San Franciscu (www.sffs.org), Jakarti (www.jiffest.org) i u Bangkoku. Nakon prikazivanja na "Refugee Film Festivalu" u Japanu koji sponzorira UNHCR (unhcr.refugeefilm.org) *Burma VJ* počeo se prikazivati u kino dvoranama u Danskoj te na televizijskom programu u zemljama koje su sudjelovale u njegovoj produkciji. Poslije se u Ujedinjenom Kraljevstvu mogao kupiti na DVD-u, a sada se može kupiti i na Internetu.

Novi smjerovi razvoja koje je omogućio internet: prostor protočnosti

> *Svijet kinematografije mijenja se na sve načine, a to se odnosi i na novi svijet filmskih festivala.*
> Geoffrey Gilmore, kreativni direktor, Tribeca Enterprises, 2011.

ložaja kurdskih izbjeglica, *La Espalda del Mundo* (*Leđa svijeta,* Španjolska, 2000.), pogledala jedna druga raseljena skupina, saharski prognanici u Zapadnoj Sahari, što je rezultiralo redateljevom odlukom da organizira aktivistički "Festival Internacional de Cine del Sahara" (www.festivalsahara.com).

06 Bruni Burres u svom intervjuu navodi da su *mainstream* festivali integrirali pitanje ljudskih prava u svoj program tek nakon što su ga uspješno razvili specijalizirani festivali za ljudska prava.

07 Dokumentarci koji se bave temom zaštite okoliša poput *The 11th Hour* (Leila Conners i Nadia Conners, SAD, 2007.) s Leonardom di Caprijem, i *An Inconvenient Truth* (David Guggenheim, SAD, 2006.) s Alom Goreom, prikazani su u Cannesu 2007. i 2006. godine. Veteran južnoameričkog *cinema novo,* Fernando Solans, izabrao je Berlinale za premijeru svog dokumentarca *La dignidad de los nadies* (*Dignitet nikojih*, Argentina/Brazil/ Švicarska, 2005.), koji se bavi pitanjem siromaštva u Argentini. *Promises* (*Obećanja*, Carlos Bolado, B. Z. Goldberg i Justne Shapiro, SAD, 2001.) dirljiv je prikaz filmaševa pokušaja da se ujedine palestinska i izraelska djeca, te se prikazivao na trima *mainstream* festivalima u ljeto 2001; u Karlovim Varima (www.kviff.com), u Locarnu i u Torontu.

08 Intervju s Bruni Burres otkriva da se *Human Rights Watch* nije odmah odlučio za festivalski format; znali su jedino da ima filmova koje treba prikazati. Tek su poslije shvatili da je festivalski format najprikladniji za njihov cilj. Često se pokaže da je najvažnija upravo kritična masa materijala. Tako su židovski i GLBT festivali višegodišnje prirode dok je za druge festivale prikladnije da budu jednokratna događanja.

09 Festivali čija je tema borba za suverenitet zauzimaju posebno mjesto u aktivističkoj taksonomiji. Obično se odvijaju u većim

gradovima i privlače niz aktivista koji se žele boriti za određene ciljeve. U Londonu se odvija "Palestinski filmski festival" (koji organizira Palestinian Film Foundation, www.palestinefilm.org), "Kurdski filmski festival" (www.lkff.co.uk), "Tibetanski filmski festival" (www.day-for-night.org/tibetfilmfestival) kao i mnogi drugi festivali s vrlo precizno određenim ciljevima. Na tim se festivalima ne prikazuju samo filmovi usredotočeni na jedan cilj koji su proizvod filmaša iz cijelog svijeta, nego pružaju priliku filmašima iz dotične skupine koji rade u složenim uvjetima marginalnosti (Gündo du, 2010).

10 Peter Broderick, jedan od glavnih promicatelja novih modela distribucije daje primjer britanske filmašice Franny Armstrong koja je koristila masovno financiranje da bi prikupila više od 590.000 funti za produkciju i distribuciju svog hibridnog filma *The Age of Stupid* (UK, 2009.) koji je mješavina fikcije i dokumentarca, a bavi se klimatskim promjenama. On tvrdi da je masovno financiranje postalo ključnim elementom neovisnog financiranja filmova te da najuspješniji filmski projekti sada prikupe i na stotine tisuća dolara, dok su prije tek nekoliko godina prikupljali samo na desetke tisuća (Broderick, 2011).

11 Explore primjenjuje korisnu podjelu po strukturi koja bi se mogla preuzeti i u taksonomiji aktivističkog filmskog festivala. Sve se odvija unutar dvije glavne kategorije koje, iako se preklapaju, pružaju dobar sustav za snalaženje: mjesta i ciljevi. U kategoriji "Mjesta" nalaze se filmovi koji se tiču problema neke države ili područja. S druge strane, u kategoriji "Ciljevi" nalaze se materijali koji prikazuju zla koja se šire i utječu na ljude bez obzira na nacionalne granice, npr. ropstvo i trgovina ljudima, klimatske promjene ili prava homoseksualaca. Na Explore-u se npr. može pogledati kratki film *No Child is Born a Terrorist*

Aktivisti brzo prihvaćaju dramatične promjene u ciklusu proizvodnje filma, distribucije i recepcije koje su nastale zbog tehnoloških promjena, a istodobno nam postaju raspoložive nove, dosad nedostupne prilike za sve veću izloženost (Dragis, 2010). Čini se da je masovno financiranje za neovisne niskobudžetne filmove i dokumentarne filmove postalo uobičajena pojava. Ne samo da filmaši prikupljaju sredstva za produkciju iz mnogobrojnih izvora nego filmove prodaju izravno na internetskim stranicama ili omogućuju njihovo prikazivanje na specijaliziranim prodajnim kanalima.[10] Posljedice za aktiviste novih tehnologija na području produkcije, distribucije i prikazivanja najviše se osjećaju na područjima u kojima se demokratska i etička dimenzija aktivističkog foruma susreće s potpunim digitalnim promjenama (Iordanova i Cunningham, 2012).

Novi model širenja aktivističkih filmova počiva na kombinaciji prikazivanja na festivalima (uz primjenu Withoutaboxa za prijavu; Fischer, 2001), posebno organiziranih prikazivanja u zajednicama, DVD izdanja (često s diferenciranim cijenama) te *online* prikazivanja što omogućava filmašima da dosegnu mnogo širu publiku nego prije. Ono što se prije nazivalo "gerila marketingom" sada je model koji aktivističkim filmovima (i njihovim ciljevima) omogućuje da putuju mnogo dalje te da budu prikazani na globalnoj razini. Primjerice, dokumentarni film Roberta Greenwalda *Irak na prodaju: ratni profiteri* (*Iraq for Sale*, SAD, 2006.), u kojem se razotkrivaju ratni profiteri, može se pogledati *online*. Norveška aktivistička dokumentaristica Line Halvorsen svoje je filmove *USA vs. Al-Arian* (Norveška, 2007) i antikapitalistički *Living without Money* (Norveška/Italija, 2011.) distribuirala služeći se kombinacijom festivalskih i posebnih prikazivanja, a napravila je i kampanju masovnog financiranja kojom je pokrila DVD izdanje i prikazivanje preko Interneta putem Snag Filmsa (Halvorsen, 2011). Isti je primjer slijedio i švedski dokumentarist Tejr Carlsson čiji je *Israel vs. Israel* (Švedska/Izrael/Palestinski teritorij, 2010) dobio mnogobrojne nagrade na festivalima 2011. (http://www.israelvsisrael.com/). Internetske stranice kao što su Vodo (www.vodo.net) i Spanner Films (www.spannerfilms.net) među pionirima su ovog novog modela distribucije. Glavna zadaća stranice Snag Films (www.snagfilms.com) jest prikazivanje filmova koji inače ne bi dospjeli do publike. Druge stranice za gledanje video sadržaja kao što su Hulu (www.hulu.com) i Vimeo (vimeo.com) također imaju različite materijale ove vrste. Primjerice, *Gaza-strophe* (Samir Abdallah i Khéridine Mabrouk, Palestina/Francuska, 2010.), film koji se jedino u Francuskoj mogao pogledati u kino dvoranama, može se u cijelosti pogledati na internetskoj stranici Vimeo.

Središnje mjesto okupljanja ljudi s aktivističkim ciljevima jest aktivistička stranica Explore (www.explore.org) na kojoj se može pogledati niz video zapisa o različitim temama.[11]

YouTube, stranica koja postoji od kraja 2005. godine i koja je sada treća po popularnosti na svijetu, može se opisati pomoću koncepta "prostora protočnosti" Manuela Castellsa, tj. onog koji podrazumijeva "materijalnu konfiguraciju koja dopušta simultanost društvenih običaja bez teritorijalnog kontigviteta" (2005 [2001]:628). YouTube je brzo postao ključno mjesto okupljanja za onaj alternativni dio javnosti koji potiče nove dosege u komunikaciji u kojoj svi punopravno sudjeluju (Burgess i Green, 2009). Time što YouTube kao mjesto za globalnu diskusiju čini sadržaj dostupnim bez obzira na mjesna i vremenska ograničenja on preobražava cijelu igru kinematografske cirkulacije. Pruža trajni pristup mnogim filmovima koje se prije moglo gledati samo u kontekstu aktivističkih filmskih festivala, od kratkog videa Billya Nighyja i Richarda Curtisa koji podupire robinhudovski porez na banke (*The Banker*, 2009.), niza poruka usmjerenih protiv trgovine ljudima u kojima se pojavljuju slavne osobe pa sve do filma *Good Kurds, Bad Kurds: No Friends but the Mountains* (Kevin McKiernan, SAD, 2000.) čiji je cilj pokazati dvostruke standarde zapadnjačkog medijskog pokrivanja pokreta za neovisnost na Bliskom istoku te filma *Hacking Democracy* (Simon Ardizzone i Russel Michaels, SAD, 2006.) koji razotkriva važne nedostatke u biračkom sustavu u Americi.

Radikalne digitalne promjene dodaju novu dimenziju tek novonastalom smjeru razvoja u kojem ide prikazivanje filmova s aktivističkim ciljevima. To je područje sve donedavna bilo rezervirano za filmske festivale, a sada u njega prodiru novi modeli kombiniranog optjecaja. U ovom promijenjenom kontekstu filmski će festivali biti ključni element aktivističke strategije za raspačavanje filmova sve dok prikazivanje filmova na festivalima bude dobar način dopiranja do publike.

Zasad filmski festivali još igraju važnu ulogu u ciklusu "uradi sam" snimanja i distribucije filmova. Prika-

zivanje filma na nizu aktivističkih filmskih festivala stvara dovoljno usmene predaje da bi filmaši postigli određeni ugled te da bi mogli prodavati DVD izdanja izravno s internetskih stranica i uspješno masovno financirati buduće projekte. Zbog sve manjih troškova prijave, transporta i prikazivanja filmova sve je lakše organizirati nove festivale. Logično bi bilo da se poveća broj festivala koje vode aktivisti. Vjerojatno će porasti i broj jednokratnih događanja jer više nije potrebno organizirati festivalska okupljanja na redovitoj osnovi.

Zaista, nove digitalne dimenzije smanjuju važnost fizičke nazočnosti. Stoga su festivali koji odluče primijeniti koncept prostora protočnosti i prikazivati dio sadržaja *online* radi onih gledatelja koji ne mogu fizički prisustvovati, pravi primjer spremnog prihvaćanja novih mogućnosti. I bogati "Tribeca Film Festival" (www.tribecafilm.com/festival) i "Festival Internacional de Cine del Sahara" 2011. godine su se okušali u *online* prikazivanju u korist publike koja nije mogla nazočiti prikazivanju. Neki festivali blisko surađuju s televizijom pa se tako filmovi prikazani na festivalu također prikazuju na specijaliziranim globalnim digitalnim televizijskim kanalima (npr. Sundance Channel u SAD-u, ali također i Al Jazeera ili Russia Today) te istodobno na internetskim stranicama. Pravi je primjer festival "Movies that Matter" koji sponzorira Amnesty International i koji se održava u Den Haagu u Nizozemskoj. Neki su se festivali pak potpuno preselili u *online* okruženje jer su procijenili da im je od ograničene lokalne promocije važnija globalna publika istomišljenika. Najpoznatiji je primjer možda *online* festival "Media That Matters" (www.mediathatmatters.org) koji je posvećen prikazivanju "kratkih filmova koji pozivaju na djelovanje". No čak i ovaj festival organizira premijere i razne druge događaje u stvarnom svijetu, obično u New Yorku gdje se nalazi sjedište festivala (de Valck, 2012).

U ovom novom okruženju pojavljuje se zanimljiva kombinacija aktivističkih filmskih festivala i njihova *online* širenja. U toj situaciji filmaši stvaraju način distribucije koji kombinira različite kanale kako bi osigurao maksimalnu izloženost svoje poruke. Festivali i YouTube često u takvo raspačavanje ulažu zajedničke napore, a zbog toga onda nastaje hibridni model u kojem se filmovi prikazuju na festivalima, a potom i na Internetu gdje do njih lako mogu doći ljudi koji za njih čuju od drugih. Tako se osigurava da će film pogledati najveći mogući broj ljudi.

Dosad neviđena razina izloženosti koju omogućuju nove tehnologije otvara novo razdoblje u povijesti aktivizma: filmski festivali dobivaju novu dimenziju *online* prikazivanja te stoga mogu imati mnogo veći utjecaj od onog koji bi imali da su ograničeni na diskutiranje publike nakon prikazivanja filma. Moguće je pogledati film i potom e-mailom ili putem Twittera pozvati prijatelje da ga pogledaju na Internetu. U ovom novom modelu raspačavanja postaje moguć velik broj aktivističkih projekata koji povezuju pojedince diljem svijeta, npr. Pangea Day (10. svibnja 2008.) koji je povezao kinematografska nastojanja iz Kaira, Kigalija, Londona, Los Angelesa, Mumbaija i Rio de Janeira[12] ili globalno financirani projekt Kevina McDonalda pod nazivom Life in a Day (SAD/UK, 2011.).

Aktivističkim je filmašima naročito važno da su njihovi filmovi lako dostupni diljem svijeta i da ih se može neograničeno raspačavati dalje. Dijeljenje i daljnje raspačavanje filma izričito se potiče i smatra djelovanjem "u korist planeta". Jedan od najboljih primjera takva širokog i slobodnog optjecaja jest film *Home* (Yann Arthus-Bertrand, Francuska, 2009.) koji se bavi tematikom stakleničkih plinova. Riječ je o ekološkom filmu koji poziva na djelovanje i koji je bio dostupan u *mainstream* kanalima distribucije, ali se istodobno prikazivao na festivalima te ga se moglo pogledati na najmanje tri mjesta na Internetu. Stoga se smatra da je *Home* imao značajan utjecaj na javno mnijenje.[13]

Vjerojatno će inovativni pristup raspačavanju koji omogućavaju nove tehnologije biti još intenzivniji u kontekstu u kojem aktivizam – naročito u virtualnom prostoru – mijenja krajnje rezultate i utječe na nove smjerove razvoja. "Hakerski" stav ušao je u *mainstream* i može se očekivati da će se sve nastaviti razvijati u tom smjeru. Rast društvenih medija koje su aktivisti prigrlili i kojima su našli nove primjene olakšao je stvaranje novih društvenih pokreta. Zahvaljujući tehnologiji, prvi put u povijesti milijuni ljudi mogu ispričati svoje priče na filmu te ih odaslati globalnoj publici. To je jedinstvena prilika da se radikalno srežu dvostruki standardi u reporterstvu te licemjerje u retorici. Sada se i sami posjetitelji festivala mogu aktivnije uključiti, kako u stvaranje i distribuciju filmova, tako i u njihovo komentiranje i davanje preporuka.

U ovim novim okolnostima za distribuciju aktivističkih filmova filmski festival ima važnu ulogu stvara-

(Douglas Thompson, SAD, 2010.).

12 Masovno financiran projekt snimanja filma *Can Your Film Change the World* (www.youtube.com/watch?v=Pl3xHIsvF90) povezan je s idejom Pangea Day (10. svibnja 2008.). Taj je projekt pozivao ljude diljem svijeta da snime film u kojem izražavaju svoju zabrinutost te da ga potom učitaju na Internet kako bi doprli do drugih. "Projekt *Pangea Day* želi iskoristiti moć filma kako bi malo zbližio ljude u svijetu. Dijele nas granice, rase, religije, konflikti [...], no ponajviše nas razdvaja nerazumijevanje i nepovjerenje. Pangea Day to želi nadići uz pomoć filma te tako pomoći ljudima da prepoznaju sebe u drugima. [...] Kairo, Kigali, London, Los Angeles, Mumbai i Rio de Janeiro bit će povezani kako bi se stvorio četverosatni program moćnih filmova, vizionarskih govornika i glazbe koja vam daje energiju. Program će se prenositi uživo putem Interneta, televizije, digitalnih kamera i mobilnih telefona. I vaš bi film mogao biti uključen. *Online* video revolucija pomogla je da stasa nova generacija aktivističkih filmaša diljem svijeta. Filmovi ne mogu promijeniti svijet, no ljudi koji ih gledaju mogu.

13 Komentari na film *Home* na YouTubeu pokazuju da gledatelji na film reagiraju kao na inspirativno iskustvo koje može promijeniti život. Jedan od komentatora ističe: "Ovo bi trebali pogledati svi ljudi na svijetu!". Drugi opisuje *Home* kao "vjerojatno najedukativnijih, najpoučnijih i najkritičkijih 90 minuta vremena koje bilo koje ljudsko biće može u nešto uložiti". Jedna korisnica kaže da ju je film toliko dirnuo da je plakala dok je gledala film.

nja zajednice jer daje legitimitet onome što bi se inače još smatralo marginaliziranim virtualnim projektom. Festivali su prije bili žarišta alternativnih aktivnosti, a sada postupno postaju čvorišta u sustavu složenog pristupa raspačavanju.

U posljednje se vrijeme festivali koji su u središtu naše pozornosti odvijaju usporedo s mnogobrojnim uličnim prosvjedima i političkim aktivnostima – od *Los Indignados* u Madridu i bijesne svjetine u Kairu, Manami i Sani do prosvjednika koji su željeli zaposjesti Wall Street u New Yorku. Porast nezadovoljstva i razočaranje političkim licemjerjem i korupcijom gotovo se može opipati, a utjecaj političke mobilizacije i građanskog neposluha osjeća se diljem svijeta, od Arapskog proljeća do prosvjeda u Seattleu te na ulicama glavnih gradova na Zapadu (Atena, Pariz, London).

Danas se aktivizam pojavljuje u mnogo oblika – tu je revolucija u školskim kantinama koju je u Ujedinjenom Kraljevstvu snimio slavni kuhar Jamie Oliver; Banksyjev "umjetnički terorizam" koji smo mogli vidjeti u filmu *Exit Through the Gift Shop* (Banksy. SAD/UK, 2010.); WikiLeaks, provokacija Juliana Assangea kojom je želio privući medijsku pozornost; potom nenametljiv, ali utjecajan dolazak nezapadnjačkih alternativnih ekonomskih mislilaca poput Mohamada Yunusa iz Bangladeša ili Hernanda de Sota iz Perua. Neke od najistaknutijih buntovnih medijskih ličnosti koje se bore protiv dvostrukih standarda u međunarodnoj politici svaka su na svoj način izravno ili neizravno povezane s filmovima i filmskim festivalima[14] (José Bové, Noam Chomsky, Adam Curtis, Robert Fisk, Al Gore, Naomi Klein, Lawrence Lessig, the Yes Men).

No nije li također istina da je svaki pojedini festival sam po sebi čin aktivizma ? Raspon ciljeva i programa koje filmski festivali imaju zaista je velik – borba protiv siromaštva, ropstva i neopravdanog zatočeništva; razotkrivanje i osuđivanje diskriminacije temeljene na rasi i seksualnom opredjeljenju; zaštita budućnosti planeta od pretjeranog i štetnog industrijskog razvoja te mnogi drugi. Broj filmskih festivala koje bismo mogli nazvati aktivističkima mnogo je veći od onog koji možemo opisati ovdje, a ti festivali također imaju različite ciljeve. Primjerice "Cines del Sur" u Granadi u Španjolskoj (www.cinesdelsur.com) želi konsolidirati jug (Iordanova, 2010), a Kusturičin disidentski glazbeni i filmski festival "Küstendorf" (www.kustendorf-filmandmusicfestival.org) odražava jedinstvenu i idiosinkrastičku politiku uperenu protiv prihvaćenog poretka. Sva ova događanja pokazuju da dolazi do "ustanka ostalih" te da raste raznolikost ekoloških, političkih i financijskih ciljeva koje više ne podržavaju geopolitički interesi Zapada, već se razvijaju u kontekstu različitih gospodarstava i kultura onoga što je Fareed Zakharia nazvao "post-američkim svijetom" (2008).

S engleskoga prevela Ana Mladina

14 Čini se da se u Francuskoj aktivizam svodi pod pojam gnušanja, a tu je kategoriju uveo devedesetogodišnji Stéphane Hessel koji je u utjecajnom pamfletu naslova *Indignez-vous*! (*Gnušajte se!*) progovorio o stalnoj ljutnji prema korupciji koja dominira politikom. "Povod za otpor jest gnušanje" (2011:11) napisao je i tako povezao gnušanje s ratnim vrlinama tijekom Francuskog otpora u II. svj. ratu te pronašao niz uzroka koji potiču gnušanje u sadašnjosti. Također je mnogo govorio o "neposluhu". Film *Socialisme* (Švicarska/Francuska, 2010.) koji je nedavno snimio Jean-Luc Godard bilježi sličan raspon utjecaja (Klinger, 2011). Takve se intelektualce često naziva "radikalima iz naslonjača", no mladi francuski aktivisti idu njihovim stopama. Primjerice, filmski festival "Cinémaligre" (www.cl-aligre.org) u "slobodnoj komuni Aligre", jednoj od središnjih pariških četvrti odvijao se istodobno s masovnim prosvjedima 2010. i bavio se istom temom – neposluhom.

Bibliografija

Broderick, P, (2009). Crowd-funding. *The Distribution Bulletin*, 9, 10. ožujka 2009.
URL: http://www.peterbroderick.com/distribution-bulletins/distributionbulletins.html

____ (2011). Crowd-funding Takes Off. *The Distribution Bulletin*, 15, 24. veljače 2011. URL: http://www.peterbroderick.com/distributionbulletins/distribution-bulletins.html

Burgess, J., Green, J. (2009). *YouTube: Online Video and Participatory Culture*. London: Polity Press.

Burres, B., Heather Harding, H. (1997). Human Rights Filmmaking Today. *Visual Anthropology*, 9: 329-333.

Castells, M. (2005 [2001]). Grassrouting the Space of Flows. U: Abbas, A., Erni, J. N. (ur.), *Internationalizing Cultural Studies: An Anthology*. Oxford: Blackwells, str. 627-636.

Coss, S. (2009). Movies Can't Change the World, Say Israeli, Palestinian Filmmakers. *The Daily News Egypt*, 17. veljače 2009.
URL: http://www.thedailynewsegypt.com/archive/movies-cant-change-the-world-say-israeli-palestinian-filmmakers.html

Dargis, M. (2010).Declaration of Indies: Just Sell It Yourself! *New York Times*,14. siječnja 2010. URL: http://www.nytimes.com/2010/01/17/movies/17dargis.html?scp=1&sq=declaration%200f%20indies&st=cse (20 June 2011).

deValck, M. (2012). Screening the Future of Film Festivals? A Long Tale of Convergence and Digitisation in the Age of YouTube. U: Iordanova, D., Cunningham, S. (ur.), *Digital Disruption: Cinema Moves On-line*. St. Andrews: St. Andrews Film Studies.

Fischer, A. (2011). Film Festival Submission: Case Study. *Dynamics of World Cinema*. URL: http://www.st-andrews.ac.uk/worldcinema/index.php/resources/research/82-submission

Gilmore, G. (2011). How the Internet is Changing the Film Festival Experience. *Tribeca Blog*. URL: http://www.tribecafilm.com/tribecaonline/future-of-film/How-the-Internet-is-Changing-the-Film-Festival-Experience.html

Gündo du, M. (2011). Film Festivals in the Diaspora: Impetus to the Development of Kurdish Cinema? U: Iordanova, D. i Cheung, R. (ur.), *FFY2: Film Festivals and Imagined Communities*. St. Andrews: St. Andrews Film Studies, str. 188-198.

Halvorsen, L. (2011). Neobjavljeni intervju s autoricom.

Hessel, S. (2011). *Time for Outrage: Indignez-vous!* New York: Twelve.

Iordanova, D. (2009).The Festival Circuit. U: Iordanova, D., Rhyne, R. (ur.), *FFY1: The Festival Circuit*. St. Andrews: St. Andrews Film Studies and College Gate Press, str. 23-40.

____ (2010). From the Source: Cinemas of the South. *Film International*, 8, 5: 95-99.

Iordanova, D., Cunningham, S. (ur.) (2012). *Digital Disruption: Cinema Moves On-line*. St. Andrews: St. Andrews Film Studies.

Klinger, G. (2011).The Old Soldier. *Sight and Sound*, kolovoz, 52-55.

Loist, S.(2011). On the Relationship between Film Festivals and Industry. *Busan Cinema Forum: Seeking the Path of Asian Cinema*. Busan: BIFF, str. 280-290

Rangan, P. (2010). Some Annotations on the Film Festival as an Emerging Medium in India. *South Asian Popular Culture*, 8, 2:123-141.

Ross, M. (2011). The Film Festival as Producer: Latin American Films and Rotterdam's Hubert Bals Fund. *Screen*, 52, 2:261-268.

Zakharia, F. (2008). *The Post-American World*. New York: W.W.Norton& Co.

Dostupnost spomenutih filmova na internetu:

The Banker (Richard Curtis, UK, 2009). URL: http://www.youtube.com/watch?v=qYtNwmXKIvM&feature=related

Gaza-strophe: The Day After (Samir Abdallah i KhéridineMabrouk, okupirani palestinski teritorij/Francuska, 2010). URL: http://vimeo.com/9882505

Good Kurds, Bad Kurds: No Friends but the Mountains (Kevin McKiernan, SAD, 2000). URL: http://www.youtube.com/watch?v=x33grBe_wjQ

Hacking Democracy (Simon Ardizone i Russell Michaels, UK, 2006). URL: http://www.youtube.com/watch?v=-hNxBa6KENE

Home (YannArthus-Bertrand, Francuska, 2009). URL: http://www.homethemovie.org; www.home-2009.com; http://www.youtube.com/watch?v=jqxENMKaeCU

Iraq for Sale: The War Profiteers (Robert Greenwald, SAD, 2006). URL: http://iraqforsale.org

Israel.vs. Israel (TerjeCarlsson, Švedska/Izarel/okupirani palestinski teritorij, 2010). URL: http://www.israel-vsisrael.com
http://www.youtube.com/watch?v=Btr1IQ-7xmA

Living without Money (Line Halvorsen, Norveška/Italija, 2011). URL: http://livingwithoutmoney.org/

No Child Is Born a Terrorist (Douglas Thompson, SAD, 2010). URL: http://www.explore.org/videos/player/me-no-child-is-born-a-terrorist

USA vs. Al-Arian (Line Halvorsen, Norveška, 2007). URL: http://www.usavsalarian.com
http://www.snagfilms.com/films/title/usa_vs_al_arian

SORRY FOR THE
INCONVENIENCE
BUT WE ARE TRYING
TO CHANGE THE WORLD

SORRY FOR THE
INCONVENIENCE
WE ARE TRYING
TO CHANGE THE
WORLD

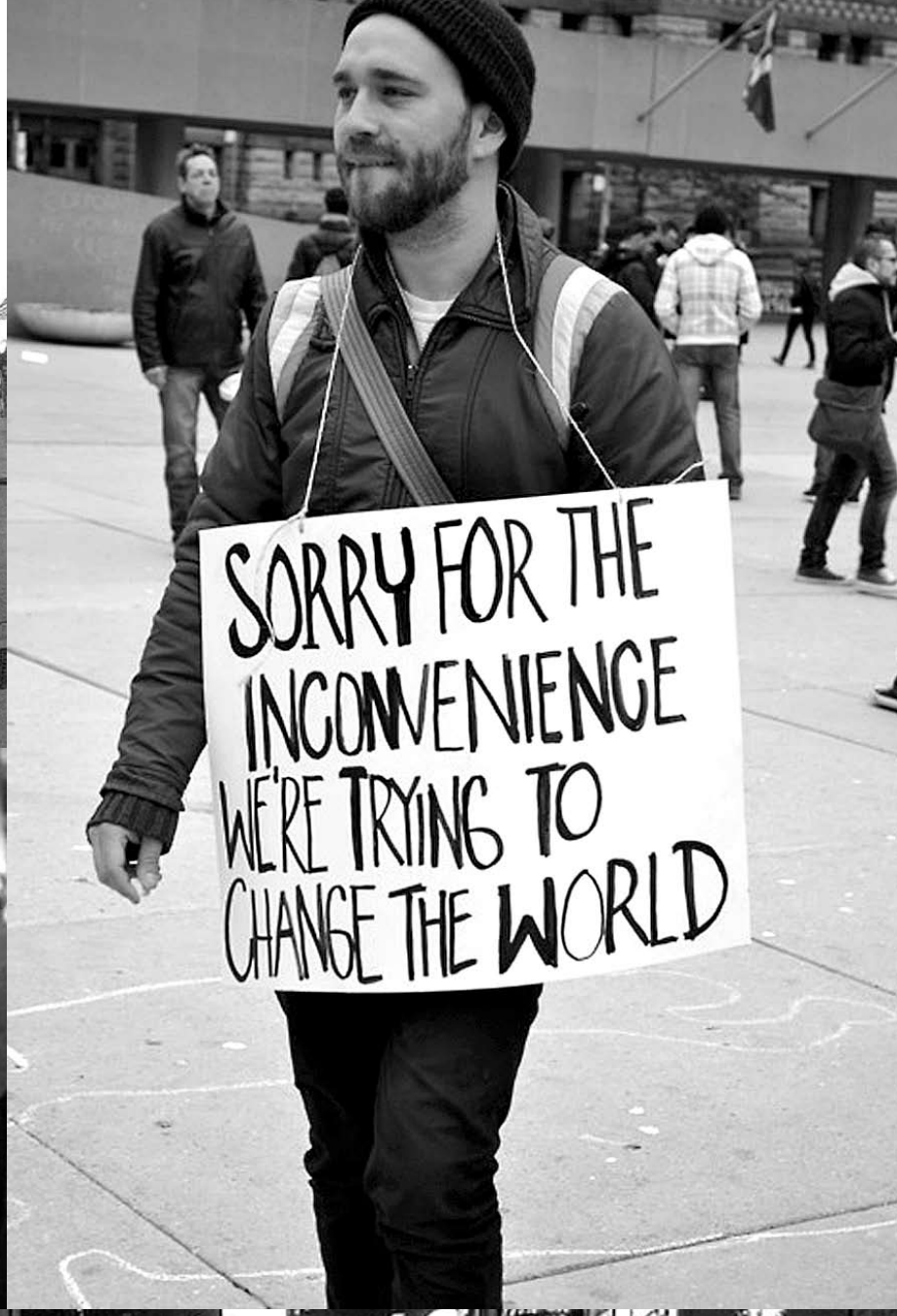
SORRY FOR THE
INCONVENIENCE
WE'RE TRYING TO
CHANGE THE WORLD

SORRY FOR
THE INCONVENIENCE
WE ARE TRYING
TO CHANGE THE WORLD
STARBUCKS
COFFEE

KAPOVIĆ, MATE

Direktna demokracija – ideja, borba i perspektive

KAPOVIĆ, MATE

Direktna demokracija – ideja, borba i perspektive

Jedan od glavnih zahtjeva prosvjednih pokreta širom svijeta u revolucionarnoj 2011. bio je zahtjev za direktnom demokracijom. Takav je zahtjev mogao biti radikalniji ili manje radikalan, katkad se uvijeno izražavao kao zahtjev za većom participacijom građana u donošenju odluka, a nazivao se različitim imenima – npr. u Španjolskoj "pravom demokracijom" (*democracia real*). Kao kuriozitet valja istaći da je jedna od zemalja gdje je takav zahtjev bio najizrazitije i najotvorenije istaknut i artikuliran bila upravo Hrvatska – u velikim prosvjedima u ožujku 2011. – dakle, prije španjolskih *indignadosa*, grčkih prosvjednika i *Occupy Wall Street*-a u nastavku iste godine. Unatoč različitim interpretacijama takvih zahtjeva i njegovoj očitoj i očekivanoj nedovoljnoj artikulaciji i neodređenosti, nema sumnje da se iza danas popularnog *buzzworda* direktna demokracija (dirdem) skriva, u njegovoj najradikalnijoj interpretaciji, lijevi emancipatorni projekt, koji se prije, a i danas (premda ne više tako otvoreno u javnosti), nazivalo socijalizmom. Odakle potreba za novim nazivom, nije potrebno posebno obrazlagati. To je bitno naglasiti, ako ništa drugo, utoliko koliko i neki na ljevici imaju problema s prihvaćanjem nove retorike i agitpropa te tu nerijetko dolazi do nerazumijevanja.

Protiv hegemonije *statusa quo*

Nesporno je da je demokracija, unatoč različitoj terminološkoj upotrebi, među ostalim upravo i zato što se koristi kao jedno od ideoloških sredstava elite za legitimaciju trenutnog sistema, pojam relativno privlačnog i pozitivnog prizvuka. Malo tko će otvoreno reći da je protiv demokracije. Zato je tim nužnije da ga ljevica prisvoji za sebe tj. definira na progresivan način. Na terminološkoj je razini problematično što često i sami ljevičari za kapitalističke zemlje liberalno-predstavničke demokracije upotrebljavaju naziv "demokracija" ili "demokratske zemlje", što, unatoč svim mogućim terminološkim i uzusnim opravdanjima, nesumnjivo ima i performativan učinak, a u ovakvoj društvenoj situaciji treba i na toj razini pomno birati riječi. S obzirom na to da su takve zemlje, u najmanju ruku, samo vrlo ograničeno demokratske, nesumnjivo je da bi tu bilo koji drugi naziv bio bolji – primjerice Badiouov kapitalo-parlamentarizam.

Intelektualno-teorijska se ljevica, kao svojevrstan odgovor na zahtjeve ulice širom svijeta, treba i na diskursnoj razini suprotstaviti hegemoniji *statusa quo* i odlučno povesti bitku za sâm pojam demokracije. Raskrinkavanje kapitalističke predstavničke demokracije kao privida demokracije jedan je od ključnih zadataka ljevice.

Drugi ključan moment u kojem ljevica treba inzistirati na svojevrsnoj korekciji spontanih i proširenih ideja koje se javljaju među prosvjednicima širom svijeta je pitanje krize modela predstavničke demokracije. Iako se često, bar između redaka, može čuti da je tek u zadnje vrijeme došlo do krize i problemâ predstavničke demokracije zbog sve većeg utjecaja kapitala, korporacija i banaka na nju, treba inzistirati na tome da je takav utjecaj sastavni element liberalne demokracije od samih početaka. S obzirom na veliku krizu kapitalizma u kojoj se nalazimo, ograničenost je predstavničke demokracije danas sve očitija sve širem krugu ljudi, među ostalim i zbog sužavanja i ono malo limitirane demokracije koja u postojećem modelu egzistira, no ključni prigovori liberalnoj demokraciji su od samog početka isti i u tom se smislu nije ništa bitno promijenilo, osim što su u trenutnoj krizi sistema kontradikcije sve evidentnije, a sve više ljudi uviđa da se nužne promjene ne mogu dogoditi unutar ovoga sustava i bez radikalnih promjena.

Konzervativni refleksi

Nema potrebe preduboko ulaziti u općepoznatu lijevu kritiku predstavničko-parlamentarne demokracije. Dovoljno je spomenuti da u području ekonomije tj. na radnim mjestima nema ni trunke demokracije (efektivnu diktaturu u sferi privrede liberalna politička teorija elegantno previđa), a da izbor političkih predstavnika u sferi političke demokracije ovisi ponajprije o novcima. Bez velikih financijskih sredstava je na izborima praktički nemoguće pobijediti, a političari za ta sredstva ovise o kapitalističkoj klasi – ukoliko osoba političara i kapitalista nije, kao u Kerumovu slučaju, spojena u jednu. Ako se tome pridoda da je bar u postsocijalističkim zemljama kao što je naša sasvim razvidno u kojim se uvjetima odvijala prvobitna akumulacija kapitala u 1990-ima (ništa drugačije, *mutatis mutandis*, nije bilo ni drugdje, samo s većim povijesnim odmakom), svaka je daljnja kritika izlišna. Tako nije samo u Hrvatskoj, jasno. U SAD-u tako u 94% slučajeva na predsjedničkim izborima pobjeđuje kandidat koji skupi najviše donacijâ, a pobjeda je islamistâ na izborima u Tunisu i Egiptu nakon revolucije bila praktički zagarantirana, među ostalim, zahvaljujući bogatim donacijama koje su dotične stranke dobile od naftom bogatih zaljevskih zemalja. Financijska moć i kontrola nad medijima također objašnjavaju i uspjeh kandidata kao što su Muhamed Hešmi Hamdi u Tunisu ili Naguib Saviris u Egiptu – riječ je o kapitalistima koji posjeduju velike televizijske kuće te im stoga nije bio problem osigurati si uspjeh na "demokratskim" izborima nakon revolucije.[01] Na takvim i brojnim drugim primjerima očito je da bez demokratskog nadzora nad ekonomijom ne može biti ni prave političke demokracije. Jedna je od primarnih zadaća ljevice u tom smjeru ideološka borba protiv popularne žalopojke "sami smo krivi, mi smo ih izabrali", koja u obzir ne uzima ekonomsku moć, utjecaj medijâ, utjecaj indoktrinacije u obrazovnom sustavu itd.

U kritikama na zahtjev za dirdemom često do izražaja dolaze uobičajeni konzervativni refleksi – od kritike da to nigdje ne postoji i nikad nije postojalo (slično su vjerojatno ljudi toga profila govorili i u robovlasništvu i feudalizmu) pa do prigovorâ da ni takav sustav ne može biti savršen, pri čemu se previđa činjenica da je trenutni sustav još puno dalje od savršenog. Unatoč neosnovanosti takvih prigovora, u agitpropovske su svrhe potrebni konkretni postojeći primjeri na koje se može pozvati pa se onda često navodi slučaj Švicarske ili Kalifornije i njihove referendumske demokracije. No jasno je da se tu radi samo o nekim elementima dirdema koji se javljaju unutar kapitalističke predstavničke demokracije. Iz takvih se primjera može učiti i može ih se oprezno koristiti u agitpropovske svrhe, no takvi sustavi nikako ne mogu biti i konačan cilj.

Što se tiče dirdema kao cilja, tu je moguće više mogućnosti – više i manje radikalnih. Npr. može se zamisliti da e-glasanje (internetski referendumi ili sl.) u konačnici u potpunosti zamijeni parlamentarno glasanje (naravno, uz pomoć profesionalnih javnih dužnosnika/stručnjaka koji bi transparentno obavljali tehnički i koordinacijski posao u pripremi raspravâ, prijedlogâ i glasanjâ), a mogu se zamisliti i ograničenije verzije. Poanta je u tome da bi se sve bitne odluke (tj. ono što sami glasači smatraju bitnim) donosile izravno, a da bi uloga političarâ bila svedena na profesionalne birokrate/struč-

01 Gilbert Achcar 2012, "The Bouazizi Spark: The Beginning of a Long Revolutionary Process" (http://english.al-akhbar.com/content/bouazizi-spark-beginning-long-revolutionary-process).

njake koji bi generalne odluke naroda sprovodili u praksu i bili bi u svakom trenutku smjenjivi. Tako bi se npr. kroz javnu raspravu i glasanje mogla donijeti odluka da treba težiti punoj zaposlenosti, a tu bi odluku u djelo onda trebali sprovesti stručnjaci (ekonomisti). Ono što je pak posve sigurno jest da je pretpostavka za pravu uspostavu direktne demokracije (koja se u svojim različitim, više ili manje uspješnim, varijantama u povijesti zvala i samoupravljanjem, sovjetskim sustavom itd.) radikalna promjena u političko-ekonomskom sistemu – dokidanje kapitalizma, društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, ekonomska demokracija, doista slobodni mediji kao jedan od preduvjetâ za pravu javnu raspravu, dovoljno slobodnog vremena za sudjelovanje u odlučivanju, materijalna jednakost itd. Riječima Rose Luxemburg: "nema demokracije bez socijalizma, ni socijalizma bez demokracije". Potreba vezivanja borbe za dirdem s borbom protiv kapitalizma, pogotovo u javnosti, postaje tim akutnija uzme li se u obzir da buržoaske stranke sve više pokušavaju popularnu ideju dirdema, naravno u destiliranom obliku, apropirati za svoje potrebe (u Hrvatskoj npr. laburisti ili Ladonja).

Pitanje (ne)kompetentnosti

U 21. st. bi bilo besmisleno inzistirati na strogom plenumsko-delegatskom modelu kakav je postojao u Rusiji 1917. ili Kataloniji 1936. Nažalost, dio se ljevice i dalje, bar implicitno, drži toga, što je samo jedna od manifestacijâ drugih boljaka ljevice – sektaštva i inzistiranja na besmislenim povijesnim, danas pretežno nebitnim, podjelama. S obzirom da već postoji e-bankarstvo, da preko interneta kupujemo knjige, avionske karte, rezerviramo hotelske sobe itd., može se očekivati da neće biti nikakvih tehničkih prepreka za uvođenje nekog od vidova e-glasanja kao dijela dirdem sustava. To, naravno, ne znači da treba odustati od načina odlučivanja putem plenumâ i radnih grupa i rasprave uživo gdje god je to moguće. Osim toga, već bi u današnjem sustavu, bez uvođenja e-glasanja i drugih promjena potrebnih za pravi dirdem, bilo prilično lako uspostaviti dirdem korektiv trenutnom predstavničkom sustavu – npr. referendumskim pitanjima uz redovne lokalne, parlamentarne, predsjedničke izbore. Tu nije problem tehnička neostvarivost, nego nepostojanje političke volje, tj. realni klasni interesi u pozadini.

Često se dirdemu zamjera nekompetentnost naroda. Iako bi se moglo svašta reći o "kompetentnosti" političarâ u predstavničkoj demokraciji, neosporno je da bi sastavan dio dirdema morala biti i edukacija i, što je već spomenuto, dovoljno slobodnog vremena (dakle smanjeno radno vrijeme) koje bi običnim ljudima omogućilo aktivno sudjelovanje u političkom životu. Osim toga, argument o nekompetentnosti, koji često povlače i "progresivne snage", i previše podsjeća na vrlo slične takve argumente u 19. st. koji su se upotrebljavali protiv ideje općeg prava glasa. Posve su pak neosnovane kritike da bi dirdem praktički izravno značio izglasavanje fašističkih odluka i sl. Kao što je teoretski sasvim moguće da unutar trenutnog sustava dođe do pogrešnih odluka ili do dolaska fašistâ na vlast, to bi bilo moguće i unutar dirdema, ništa više i ništa manje. Dirdem je samo sredstvo, ne i cilj kao takav, i naravno da podrazumijeva daljnju potrebu političke borbe za progresivne ideje. No, naravno, ono što se često neopravdano zaboravlja je da ni u dirdem sustavu neke stvari jednostavno ne bi mogle biti stavljene na glasanje na referendum (npr. hoćemo li strpati sve pripadnike neke manjine u konclogore), isto kao što ne mogu ni sada biti stavljene na glasanje u parlamentu ili vladi. Civilizacijski dosezi i razina ljudskih prava koji sada postoje bili bi, razumije se, zadržani (dapače, prošireni) i u takvom sustavu. Osnovna pretpostavka za dirdem je jednakost/ravnopravnost svih članova zajednice – materijalna, rodna, etnička, vjerska itd. Potencijalno diskriminirajući zakoni ne bi mogli uopće biti stavljeni na glasanje jer bi dio zajednice stavili u podređen položaj, što je nedopustivo. Osim toga, treba reći da ni u radikalnom dirdemu ne bi sve moglo biti prepušteno jednostavnom demokratskom odlučivanju svih – u nekim stvarima bi i dalje morali glavnu riječ morali imati stručnjaci, što je i logično, a dirdem kao način upravljanja nije ni primjeren baš za sve slučajeve (obično se navodi karikaturalni primjer da ne bi bilo baš pametno prepustiti nuklearku anarhističkoj komuni). Od slučaja do slučaja bi valjalo procjenjivati gdje je kakav sustav upravljanja najprikladniji.

¡DEMOCRACIA REAL YA!
NO SOMOS MERCANCÍA
EN MANOS DE POLÍTICOS Y
BANQUEROS
MIRAS
bisuteri

Postkapitalističko društvo?

Među raznim neosnovanim prigovorima dirdemu javlja se i liberalna floskula o "odgovornosti za odluke". Tobože, u dirdem sistemu "nitko ne bi bio odgovoran za odluke" jer bi ih donosila većina, dok danas znamo tko je odgovaran za neku odluku (određeni političar, vlada ili stranka). Kao prvo, nije baš jasno od čega se sastoji točno ta politička "odgovornost"? Kad je to u predstavničkom sustavu neki premijer ili stranka nastradala zato što su provodili lošu ekonomsku politiku? Tko je od političko-ekonomske elite završio na sudu ili u zatvoru zbog ekonomske krize 2007-8? Naravno da je posve moguće da se i u dirdem sustavu mogu donijeti loše i pogrešne odluke. Međutim, u takvom sustavu bismo za takve odluke bili sami krivi i mogli bismo ih, uvidjevši da su bile loše, bez zadrške promijeniti. Ništa ozbiljniji nije ni prigovor da su mogućnosti za dirdem ograničene jer se tu mogu donositi samo binarne odluke "da/ne". No nema nikakva razloga da na e-referendumima npr. ne bude više opcija ako je potrebno (a, b, c...). Naravno, u slučaju radikalne verzije direktne demokracije, to bi moralo podrazumijevati opsežnu i kompleksnu javnu raspravu i pripreme i prije samog glasanja, kao i javne službenike koji bi služili kao pripomoć u tome, no do konkretnih rješenja bi se ionako moralo dolaziti kroz praksu i pokušaje i pogreške. Dakako, uspostavljanje čak i radikalnog direktnodemokratskog društva, kako rekosmo, ne bi značilo i kraj političkog djelovanja – i dalje bi se trebalo boriti za pobjedu politički progresivnih ideja i protiv vraćanja na staro, što je uvijek realna opasnost, kao što nas uči konačni neuspjeh realsocijalističkog eksperimenta u 20. st., s tim da bi se te borbe ipak trebale odvijati u bitno drugačijim uvjetima (npr. uz zakonsku zabranu utjecaja novca na javne kampanje i propagandu i sl.).

Unatoč otporima onih koji ne žele to vidjeti, drukčiji svijet jest moguć i nije ga bogznakako teško zamisliti. Iako se ne može unaprijed dati gotov nacrt kako bi nekakvo postkapitalističko društvo trebalo izgledati niti bi to, u krajnjoj mjeri, bilo dobro, o tome treba razmišljati i raspravljati. Ako ništa drugo, a ono zato što bez svijesti o tome da bi sistem mogao funkcionirati i potpuno drugačije ne možemo u potpunosti razumjeti i kritizirati sadašnju situaciju. A realna analiza i kritika sadašnjega stanja je preduvjet za bilo kakvo smisleno djelovanje da bi se ono promijenilo. No teže pitanje od toga kako bi potencijalno postkapitalističko društvo moglo izgledati je pitanje kako do njega doći. Materijalni interesi koji ovise o trenutnom ustroju ne ostavljaju ni trunka sumnje da ni do kakve promjene neće doći bez silnog otpora. Iako sve više teoretičara pa i političara zloguko spominje mogućnost novih ratova, ako se nešto bitno ne promijeni (a svjetlo na kraju tunela se, što se tiče krize, ne nazire), mogućnost je oružane borbe u Hrvatskoj i u zapadnom svijetu, za razliku od situacije primjerice u Indiji, dakako, potpuno iluzorna. Isto tako iluzornima izgledaju i mogućnosti velikih prevrata putem generalnih štrajkova, koji, iako se množe, nemaju takvog potencijala. Usprkos velikom pokretanju naroda širom svijeta u revolucionarnoj 2011, Mike Davis dobro upozorava: "Zastrašujuće je dug put koji treba prijeći samo da bi se došlo do početnih pozicija ranijih pokušaja izgradnje novog svijeta."[02]

Pouke Južne Amerike

Unatoč svim prosvjedima koji su započeli 2011, svjetionik svjetske ljevice, po mišljenju mnogih, i dalje ostaje Južna Amerika. Uspjeh južnoameričkih progresivnih snaga je još uvijek daleko od izvjesnog, postoje i ozbiljne kritike tamošnjih procesa[03], a također treba biti svjestan ograničene mogućnosti kopiranja južnoameričkih iskustava u drugim dijelovima svijeta, no nije sporno da se od Južne Amerike može učiti. Odande možemo izvući nekoliko osnovnih pouka. Kao prvo, da bi se društvo pokušalo mijenjati, ne može se unaprijed odustati i od same ideje o pokušaju preuzimanja vlasti od progresivnih snaga. Prepustiti moć državnog aparata neprijatelju već u startu potpuno je bezumno. Samo prosvjedovanje i želja za drukčijim sustavom neće do toga automatski i dovesti, kako su zorno naučili Egipćani i Tunižani. Jasno, shvatiti to znači biti spreman zagaziti u blato do grla, no put do promjenâ je sve samo ne ravan i ugodan. Igranje revolucije i čuvanje "čista obraza" vodi isključivo u poziciju marginalnosti i uživanja u vlastitoj "ideološkoj čistoći". Druga je pouka paradoksalna – u osporavanju, među ostalim, samog sustava liberalne demokracije katkad može biti taktički korisno pokušati se boriti kroz njega. I Hugo Chávez i Evo Morales i Rafael Correa i Daniel Ortega i drugi manje radikalni južnoamerički ljevičarski vođe i pokreti su na vlast došli preko izborâ (za

02 "Spring confronts winter" (editorial), *New Left Review* 72/2011.

03 Za recentni ultraljevičarski osvrt na Boliviju, vidi Jeffery R. Webber (201). *From Rebellion to Reform in Bolivia: Class Struggle, Indigenous Liberation, and the Politics of Evo Morales*. Chicago: Haymarket Books.

razliku od npr. FARC-a). Treća je pouka da pri tom treba biti oprezan jer kohorte *statusa quo* neće prezati ni od jednog sredstva da se suprotstave doista radikalnoj (pa čak i onoj ne toliko radikalnoj) politici – dovoljno se sjetiti pokušajâ državnih udara u Venecueli 2002., u Boliviji 2008. i u Ekvadoru 2010. ili uspješnih državnih udara na Jean-Bertranda Aristidea 2004. na Haitiju i 2009. na Manuela Zelayu u Hondurasu. Naravno, sudjelovanje na izborima kao dio revolucionarne taktike ne znači i priznavanje liberalne predstavničke demokacije kao prave demokracije, ništa manje nego što činjenica da smo svi prisiljeni živjeti u kapitalizmu ne znači i naš blagoslov kapitalizmu. Nema sumnje da je i izborna taktika neizvjesna i vrlo teška, no ona je u zemljama poput Hrvatske zasad najizglednija – dapače, puno izglednija nego na Zapadu. Tu nimalo nebitna nije ni činjenica da je pristanak na mogućnost sudjelovanja na izborima, čini se, nužnost želi li se prionuti na formiranje masovne disciplinirane antikapitalističke direktnodemokratske političke organizacije jer se to, u današnjim okolnostima, ipak i dalje u širokim slojevima percipira kao jedan od znakova političke ozbiljnosti (za razliku od aktivnosti koje se svode samo na sitne prosvjedne akcije, lijepljenje letaka i grafite, što je više-manje opseg djelovanja marginalnih ljevičarskih organizacija u Hrvatskoj).

Učiti od neprijatelja

Jedno od dodatnih sredstava političke borbe za postkapitalističko društvo može biti i kratkoročna borba za reformističko uvođenje sve više dirdem elemenata u trenutni sustav – npr. borbom za smanjenje potrebnog broja potpisâ za raspisivanje referenduma. To je pak pitanje povezano i s pitanjem što bi se dogodilo kad bi određene politički progresivne snage preuzele vlast u državi. Što bi to točno značilo za dirdem ako bi on bio na programu političkih zadaća takvih snaga? Posve je jasno da se direktna demokracija ne može uvesti preko noći, kao što se preko noći ne može ni srušiti kapitalizam i staviti pod društveni nadzor sva sredstva za proizvodnju. Naravno, najbolje bi bilo kada bi se dirdem mogao izgraditi spontano i odozdo, no trenutno nismo u uvjetima kakvi su bili u Kataloniji 1936. niti se to može u bliskoj budućnosti očekivati. Narod se sasvim sigurno neće sâm od sebe spontano "osvijestiti". Iskustva se mogu crpiti primjerice iz Venecuele, gdje se plenumski način odlučivanja postupno uvodi na lokalnoj razini, a radničko samoupravljanje se eksperimentalno širi u pojedinim tvornicama. Dirdem se treba širiti polako, uz eksperimentiranje s različitim sustavima i postupno uvođenje na različite razine – od referendumskog glasanja o ključnim odlukama u državi s kojim se može krenuti i na samom početku do uvođenja načina odlučivanja putem plenumâ i radnih grupa u određenim lokalnim zajednicama pa do samoupravnih eksperimenata u javnim poduzećima (jasno, uz spomenute nužno potrebne promjene u ekonomskoj sferi).

Trenutni političko-ekonomski sustav je ne samo u velikoj ekonomskoj krizi, nego i u krizi vlastitog legitimiteta. Sve više ljudi je otvoreno za propitivanje alternativnih mogućnosti i sve više ljudi shvaća da je situacija takva da će do mogućnosti boljega života za većinu doći samo ako se dogodi radikalan zaokret. Materijalni uvjeti za razvoj nove ljevice su tu. To, jasno, ne znači da će se to dogoditi samo od sebe niti da će spontani izljevi narodnog bijesa, iako ih treba podupirati, biti dovoljni za promjenu. Na ljevici je da se organizira i da, među ostalim, uči od neprijatelja – npr. slušajući vrlo koristan savjet Miltona Friedmana: "Samo kriza – stvarna ili percipirana – dovodi do prave promjene. Kada dođe do krize, ono što će se poduzeti ovisi o idejama koje su na raspolaganju. To je, vjerujem, naša osnovna zadaća: razvijati prijedloge alternativne politike i održavati ih na životu da budu spremne kada politički nemoguće postane politički neizbježno".

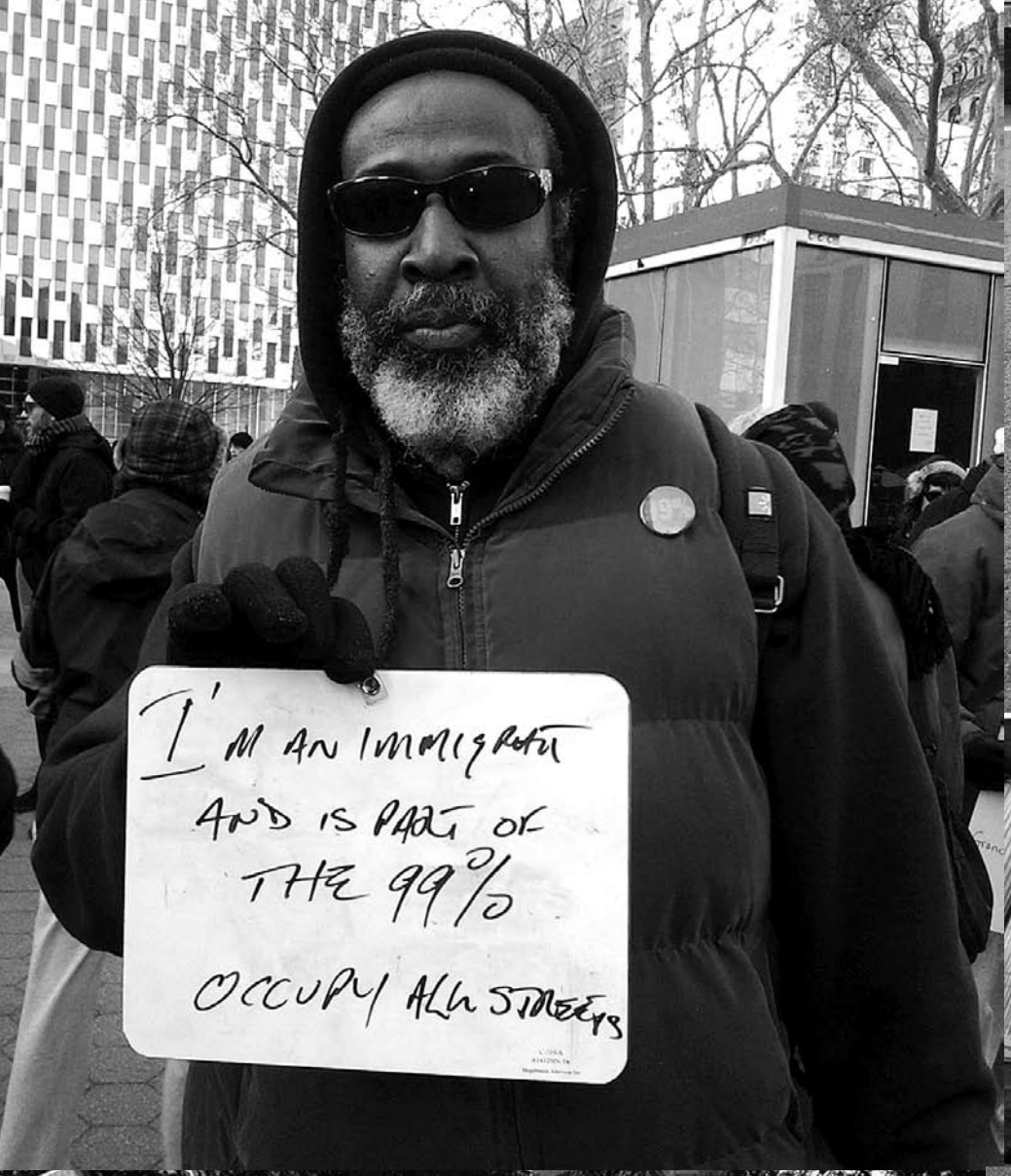
I'M AN IMMIGRANT
AND IS PART OF
THE 99%
OCCUPY ALL STREETS

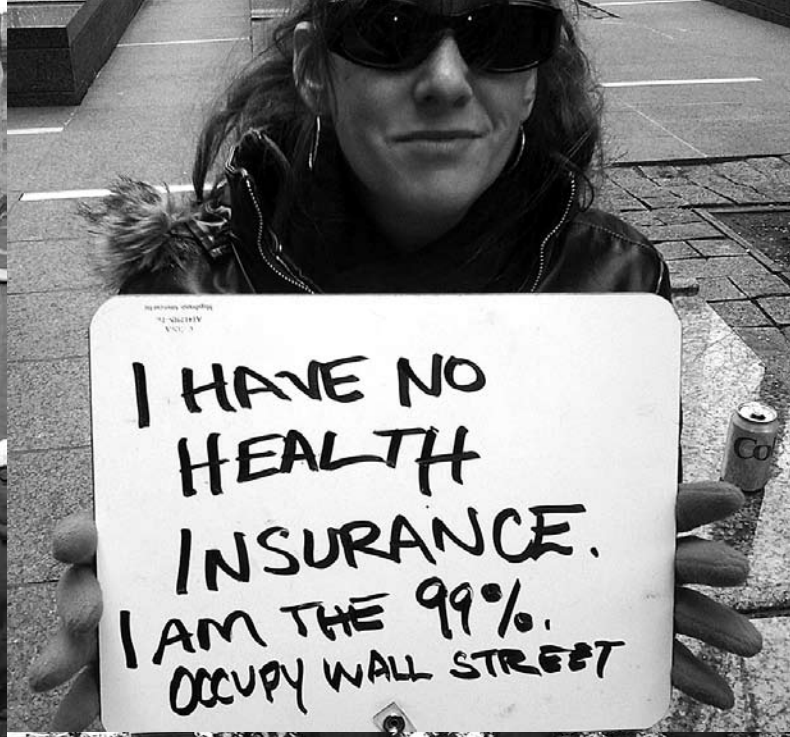
I HAVE NO
HEALTH
INSURANCE.
I AM THE 99%.
OCCUPY WALL STREET

WE APOLOGISE
FOR INCONVENIENCE DURING ESSENTIAL
GLOBAL IMPROVEMENT WORKS

Im A
Human Being
not A
Commodity

In the middle of the square
Open from 10.00 for English and Continental Breakfast
Lunch and Dinner - Parties Catered for
SORRY FOR
THE INCONVENIENCE
WE ARE TRYING TO
CHANGE THE WORLD.

KOSTANIĆ, MARKO

Aspekti socijalističke političke epistemologije

KOSTANIĆ, MARKO

Aspekti socijalističke političke epistemologije

Već nešto više od četiri godine, ako kolaps Lehman Brothersa uzmemo za inauguralnu točku, svijet se nalazi u ekonomskoj krizi razmjera sličnih onoj iz tridesetih godina prošloga stoljeća. Ozbiljnosti krize, pored evidentnih realnih ekonomskih pokazatelja, svjedoči i nezanemariv proboj lijevih ideja u mainstream. Prvenstvene zasluge za proboj imaju efekti krize na živote većine – brutalan napad na standard kroz tzv. mjere štednje, rast nezaposlenosti, ukidanje socijalnih prava i nastavak demontiranja preostataka države blagostanja. Rascjep između dominantne ideologije i degradirajućih životnih uvjeta neminovno je morao olabaviti hegemonijski okvir. Osim vijesti o porastu prodaje *Kapitala* ili *Komunističkog manifesta* u medije su pripušteni heterodoksni obrasci tumačenja krize i kritike ekonomskih instrumenata kojima vladajuća klasa i njihovi ekspertni ešaloni pokušavaju riješiti krizu. Uz nekoliko rijetkih iznimki lijevih naklonosti iz akademskog miljea koji posjeduju javnu reputaciju stručnjaka, ključni podstrek širenju medijskog polja dale su razne socijalne borbe i buntovi. Uz razne konkretne lokalne borbe u svim državama, bilo studentske ili sindikalne, globalni amblemi postali su Occupy Wall Street, Arapsko proljeće i otpor grčkog naroda. Karakteristika koja povezuje sve pokrete njihov je nastanak na ruševinama organizirane ljevice. I shodno tome glavna nit koja se provlačila kroz rasprave o njihovoj uspješnosti ili dugotrajnosti pitanje je metoda ili modela organizacije. Nužno je zabilježiti da te ruševine nisu svugdje iste niti da su recentne ekonomske i političke povijesti država i kontinenata svedive jedna na drugu. Za ovu priliku dostatno je dijagnosticirati globalne trendove implementacije određenih ekonomskih politika znanih kao neoliberalizam i paralelni, ali i međuovisni uzmak ljevice. Ipak, zbog nemogućnosti, što uzrokovane prostorom što informacijskim deficitom, uzimanja u obzir svih razlika i zbog mjesta na kojem se piše i objavljuje ovaj tekst implicitni referentni okvir rasprave o organiziranju ljevice u ovom tekstu bit će situacija zapadne i istočne Europe. Presudni problem s obzirom na nedavna socijalna i politička gibanja na ljevici i perzistentnost krize postavio je Immanuel Wallerstein u kratkom osvrtu[01] na "lijevu" 2011.: "Nije riječ o tome da su OWS, Arapsko proljeće ili indignadosi postigli sve čemu su se nadali. Radi se o tome da su uspjeli promijeniti svjetski diskurs, udaljivši ga od ideoloških

mantri neoliberalizma prema temama kao što su nejednakost, nepravda i dekolonizacija. Prvi put nakon dugo vremena obični ljudi raspravljaju o samoj prirodi sustava u kojem žive, ne uzimajući ga više zdravo za gotovo. Pitanje koje trenutno stoji pred svjetskom ljevicom je kako krenuti naprijed i prevesti ovaj inicijalni diskurzivni uspjeh u političku transformaciju". Nezaobilazni korak u prevođenju rasprava je o modelu organiziranja koji je transformaciju sposoban provesti.

Pogreške ahistorizacije

Konkretna rasprava se odvija ili će se odvijati u konkretnim borbama i ne smije se podleći izazovu imaginiranja najpoželjnijeg modela na papiru u maniri ahistorijske fikcije koja kasnije služi kao valorizacijska matrica za sva zbivanja na terenu. Najčešći primjer takvih imaginacija male su lijeve organizacije raspršene po cijelom svijetu čija se legitimacijska potka, i organizacijska i programska, temelji na nekom od sukoba u povijesti ljevice 20. stoljeća, pa se tako samoprozivaju npr. trockističkima ili maoističkima, pritom previđajući očitu disparatnost između činjenice da je u vrijeme tih raskola ljevica bila na vlasti i defanzivne pozicije koju danas zauzima. Taj previd simptom je eliminacije osnovnih marksističkih procedura analize, tj. prostog fakta da ni ljevica ne funkcionira u povijesnom vakuumu. Nesumnjivo postoji gradacija po relevantnosti tih organizacija i svrhovitosti njihovih funkcija u današnjim borbama, no njihovo ishodišno historijsko situiranje za posljedicu ima beskonačne, neproduktivne rasprave o historiji ljevice kroz prizmu aproksimacije revolucionarne autentičnosti s jasno ocrtanim demarkacijskim linijama. Pritom, treba naglasiti da problemi koje takve organizacije nose sa sobom nisu plod epistemoloških deficita već konkretne historijske putanje ljevice od države blagostanja do raspada SSSR-a i neoliberalne kontrarevolucije. Njihovu funkciju nužno je historijski paralelno čitati s akademizacijom i kulturalizacijom marksističke teorije[02] od Drugoga svjetskog rata naovamo kao dvostrukim simptomskim račvanjem deformacije masovnih partija i nestanka država realno postojećeg socijalizma. S druge strane, iznimno je snažna tendencija na ljevici koja otpisuje realno postojeće socijalizme kao potpuno promašene pokušaje od kojih nemamo što naučiti i čija nam iskustva samo okaljavaju imidž. Problem s ovom tendencijom također leži u suspenziji historizacije u presudnom momentu analize u kojem figura totalitarizma ulazi u igru i priječi ispitivanje svih historijskih uvjeta i okolnosti u kojima su se transformativni socijalistički projekti pokušali realizirati. Radi se o pristajanju na liberalnu ucjenu, plod hladnoratovske propagande, koja kao proces valorizacije realnih socijalizama nudi formulu razvitka socijalističkih odnosa od ideje do formacije u laboratorijskim uvjetima kao da imperijalistički neprijatelj uopće nije postojao i cijelo vrijeme pokušavao zaustaviti revolucionarni prevrat i kao da nije postojala politička i ekonomska historija prostora na kojima su se prevrati dogodili. Velika opasnost brisanja socijalističkog nasljeđa kao opterećujućeg balasta nalazi se u posljedičnoj eliminaciji klasne dimenzije iz današnjih borbi. Često se klasni antagonizam i materijalni interesi zamjenjuju s borbom za ahistorijsku univerzalnost ljudskih prava i na taj način zaobilaze sve kontradikcije i prilike za uprljati ruke, pritom zaboravljajući da je netko morao dobrano uprljati ruke da bi danas u nekim socijalnim pravima uživali.

Za analizu realno postojećih socijalizama

Odabir naznačivanja dviju tendencija na ljevici koje se odlikuju specifičnim tretmanom realno postojećih socijalizama služi naslućivanju teze o nužnosti sagledavanja tih historijskih procesa za suvremene borbe. Prvenstveno, za sagledavanje kontradikcija koje borba akcijski i artikulacijski susreće danas u raskoraku između defanzivne, minorne pozicije, teorijske koherencije kritike kapitalističkog sistema proizvodnje i kriterija valorizacije što bi to socijalizam/komunizam bio. Također, fundamentalni problemi s kojima će se eventualni budući transformativni projekti susresti neće biti previše različiti od onih s kojima su se susretale komunističke partije i lijevi pokreti kroz prošlo stoljeće što je evidentno i iz pomaka ulijevo na južnoameričkom kontinentu. Postavlja se pitanje kako transformativni socijalistički projekt kao regulativni horizont uvjetuje današnje frontove. Kako taktički i strateški pomiriti raskorak između socijalne vidljivosti i političke snage ljevice i argumentacijske snage ljevice s obzirom na ideološku klimu i nužnost izgradnje masovnih organizacija? Kako oda-

01 Wallerstein, I. (2012). "Svjetska ljevica nakon 2011.". *Zarez*, xiv/327, 2. veljače 2012.
02 Vidi: Anderson, P. (1976). *Considerations on Western Marxism.* London: Verso.

03 Lebowitz, M. (1991). "The Socialist Fetter: a Cautionary Tale". *Socialist Register*, Vol. 27.
04 Marx, K., 1973., *Kapital*, 24. glava, I. tom, str. 651; BIGZ/Prosveta, Beograd

gnati neproduktivne rasprave o odnosu reformizma i revolucije iz perspektive konkretnih borbi? Kako uspostaviti politički kontinuitet, popularno znan kao "linija", između različitih razina apstrakcije, od ideoloških zamki borbe na razini partikularnih slučajeva do formalnih analiza fundamentalnih kontradikcija kapitalizma? Kako realizirati mobilizacijske i agitacijske potencijale s obzirom na razine apstrakcije i kontradikcije koje ih prate iz perspektive najadekvatnije organizacijske forme? A kako artikulirati urgentna pitanja organizacijske forme iz perspektive instrumenata djelovanja na raspolaganju – uličnih, edukacijskih, sindikalnih, elektoralnih?

Analiza realno postojećih socijalizama i popratno uspostavljanje socijalističke političke epistemologije nezaobilazan su resurs za formiranje kontura suvisle alternative. Standardni liberalni prigovor kojim se socijalističkom društvenom uređenju pripisuje neminovna neefikasnost i deficitarnost u odnosu na kapitalistički režim proizvodnje potrebno je sagledati upravo na terenu realno postojećih socijalizama, a ne eskiviranjem tvrdnjom o nesocijalističkoj naravi tih sistema ma koliko ta tvrdnja po mnogim kriterijima bila točna. Tim argumentacijskim manevrom prvenstveno se želi ukazati na osnovnu manjkavost standardnog prigovora – ahistorijsko formiranje kriterija usporedbe prema internim obrascima valorizacije efikasnosti kapitalističkog sistema proizvodnje. Vrlo korisno polazište predstavlja tekst Michaela Lebowitza "The Socialist Fetter: a Cautionary Tale".[03]

Od sistema u nastajanju do organskog sistema

Nakon uvodnog prikaza parametara koji su obilježili čuvenu debatu o socijalističkom računu iz međuratnog perioda dvadesetog stoljeća i pozicije koju je zauzimala austrijska škola, Lebowitz ulazi u raspravu s aplikacijama teorija o strukturnoj deficitarnosti socijalističkog načina proizvodnje u analizi raspada ekonomskih sustava zemalja realno postojećeg socijalizma. Posebnu pažnju pridaje analizama mađarskog ekonomista Janusa Kornaia o nužnim kroničnim nestašicama, nemogućnosti razvoja proizvodnih snaga i ostalim problemima tih zemalja. Kornai korijen problema detektira u samoj logici socijalističkog načina proizvodnje. Centralno upravljanje i visoki standardi radničkih prava neminovno koče poduzetničku inovaciju i razvoj proizvodnih snaga. Lebowitz kao osnovni problem Kornaieve analize prepoznaje centralnu metodološku pretpostavku – sisteme zemalja realnog socijalizma tretira se kao organske sisteme. To jest, Kornaieve uvide je lako odbaciti kao irelevantne za socijalizam jer se bez problema može utvrditi da socijalizam u tim zemljama nije postojao – u zemljama istinskog socijalizma ne bi se sustav organizirao putem novca i tržišta, postojalo bi demokratsko samoupravljanje bez birokratske šape i socijalizam ne može postojati u jednopartijskom sistemu niti u jednoj državi. Dakle, Kornaieve analize o nemogućnosti koincidiranja socijalističke etike solidarnosti i kolektivnosti i "univerzalnog" modela efikasne ekonomske strukture lako je dismisivno odbaciti iz perspektive epistemološke i metodološke rigidnosti, ali to nije dovoljno i time bi se samoeliminirali osnovni poučci marksističke analize. Osim što su ti problemi nezaobilazni dio političkih procesa transformativnih projekata važno je utvrditi jesu li ti problemi inherentni socijalizmu kao organskom sistemu ili predstavljaju samo nužne kontradikcije u realno postojećim socijalizmima koji su bili konstituirani kroz dva antagonizirajuća registra – kapitalistički tržišni odnosi i socijalistički odnosi u nastajanju. Lebowitz kreće od ključne Marxove pretpostavke – *nužni uvjeti za reprodukciju skupa produktivnih odnosa razlikuju se ovisno radi li se o organskom sistemu ili sistemu u nastajanju.* Marxov uvid je nastao u analizi formiranja kapitalizma u kolonijama, ali služi kao nužna metodološka početna točka u analizi transformativnih socijalističkih projekata. Ključnu odrednicu organskog kapitalističkog sistema Lebowitz nalazi u Marxovom citatu: "U daljem razvitku kapitalističke proizvodnje razvija se takva radnička klasa koja po svom vaspitanju, tradiciji i navici priznaje zahteve tog načina proizvodnje kao po sebi razumljive prirodne zakone. Organizacija izgrađenog kapitalističkog procesa proizvodnje lomi svaki otpor"[04]. Pitanje je kojim se političkim procesom dolazi od sistema u nastajanju do organskog sistema. To jest, kako se proizvode ljudi koji svojom funkcijom unutar reprodukcije sistema njegove pretpostavke pretvaraju u uvjete, čine ga organskim. Političke mehanizme u tom procesu Lebowitz naziva "umjetnim sredstvima" (artificial means). Umjetna sredstva u konstituciji kapitalizma kao organskog sistema razni su mehanizmi procesa prvobitne akumu-

189

KOSTANIĆ, MARKO

Aspekti socijalističke političke epistemologije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2012.

05 Vidi: Meiksins Wood, E. (1999). "Politics of Capitalism". *Monthly Review*, Volume 51, Issue 4.

lacije i realne supsumpcije. Ti procesi nisu samo nužan prvotni grijeh koji kasnije omogućava klizno odvijanje kapitalističkog režima proizvodnje i univerzalni model valorizacije efikasnosti već se oni cijelo vrijeme odvijaju paralelno s "normalnim" ekonomskim procesima u obliku "akumulacije kroz razvlaštenje". Lebowitz postavlja ključno pitanje – koja bi bila socijalistička "umjetna sredstva" koja bi omogućila prelazak u organski socijalistički sustav koji ne bi bio deficitaran u razvoju proizvodnih snaga i udovoljavanju ljudskim potrebama.

Umjetna sredstva

Kao što je Marx tvrdio da formalni vlasnički odnosi nisu dovoljni za uspostavu kapitalističkog načina proizvodnje, identičan problem je prisutan i pri uspostavi socijalističkog načina proizvodnje. Društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju ne proizvodi uvjete vlastite efikasnosti po sebi. Ključni problem po Lebowitzu je nepromijenjeno tretiranje radne snage kao privatnog vlasništva od strane radnika. Ulazak u radni proces i njegov ishod i dalje je određen privatnom raspodjelom dobiti i rizika. Privatno vlasništvo nad radnom snagom i društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju indikator su paralelnog supostojanja dvaju organskih sustava i neminovno vode ka nekim od problema koje je Kornai detektirao. Kao što je kapitalizam primorao radnike na ovisnost o kapitalu tako se socijalističkim umjetnim sredstvima radnike primorava na ovisnost o zajednici ili kolektivu. Stvaranjem tog tipa ovisnosti eliminira se problem kontradikcija poduzetničke agilnosti i inovacije unutar supostojećih organskih sistema. Perzistentnost tretiranja radne snage kao privatnog vlasništva iziskuje nužnost insistiranja na zabrani bilo kakve privatizacije društvenog vlasništva. Također, nužan je rad na zasnivanju demokratskih i decentraliziranih modela samoupravljanja koji bi mijenjajući činjenice mijenjali i ljude koji u njima sudjeluju. Radi se o dugotrajnom i nepredvidivom, no i neizbježnom historijskom procesu jer "u odsutnosti već postojeće superiornosti komunističke forme proizvodnje, razvoj novog *common sensea* koji prihvaća logiku proizvodnje s ciljem zadovoljavanja ljudskih potreba čini se jedinom putanjom stvaranja uvjeta u kojima komunizam proizvodi svoje vlastite pretpostavke". Za razliku od klasičnog marksističkog argumenta o razvoju proizvodnih sredstava kao uvjetu za transformaciju, ključna borba vodi se oko materijalnog formiranja novog *common sensea*.

Vratimo se na Lebowitzev koncept "umjetnih sredstava" koji je ključan za elaboraciju socijalističke političke epistemologije. Prvenstveno nam pomaže u izbjegavanju metafizičkih ćorsokaka u valorizaciji prošlih i budućih transformativnih projekata. Metoda valorizacije nam omogućuje i produktivniji strateški širi plan u razmatranjima strategija i taktika u partikularnijim zahtjevima i konfrontacijama koje su danas na dnevnom redu. Fantazmatska projekcija socijalizma kao organskog sustava čija se konstitucija događa automatski preuzimanjem vlasti, revolucionarnim prevratom, procesima nacionalizacije i sličnim instrumentima predstavlja epistemološku i političku prepreku pri snalaženju u eventualnoj novonastaloj situaciji jer konkretnost historijske situacije takvoj valorizacijskoj matrici neminovno predstavlja izdaju ili dokaz neefikasnosti, ovisno je li perspektiva ultraljevičarska ili liberalno-kapitalistička. Svaki korak nove vlasti interpretira se kroz aproksimaciju ahistorijskog ideala. Sigurno da neprikladnost arbitrarnosti ahistorijskog ideala ne otvara prostor za arbitrarnost pri izboru "umjetnih sredstava", ali bitno je naglasiti da ona nisu dio organskog sustava kao što im i samo ime kaže, već da su plod kombinacije pragmatike, efikasnosti i normativnog političkog cilja. Također, labavljenje valorizacijske metode ukazivanjem na konkretne povijesne realnosti ne labavi stringentnost procjene korištenja "umjetnih sredstava" kroz periode postojanja država realno postojećeg socijalizma i ne propušta uvidjeti neke katastrofalne poteze u odabiru i baratanju s "umjetnim sredstvima". Njihova ključna uloga je u amortizaciji i olakšavanju razrješavanja neminovnih kontradikcija s kojima će se nužno suočiti svaki transformativni projekt. Tu postoji čitav splet raznih kontradikcija ovisnih o stanju ekonomije, ideološkim hegemonijama, otporu neprijatelja, geopolitičkim okolnostima i slično, no jedna kontradikcija zauzima ključno mjesto. Unutar kapitalističkog sistema dvije su dominantne kontradikcije – ona između kapitala i rada i konkurencija između različitih kapitala. Metode razračunavanja s te dvije kontradikcije u socijalističkoj transformaciji poznate su pod nazivima – samoupravljanje i centralno planiranje.[05] Ali, samoupravljanje i centralno planiranje se neminovno nalaze u kontradikciji pri po-

kušaju implementiranja socijalističkih proizvodnih odnosa. Problem koji imamo danas u rasponu pozicija na ljevici leži u odluci za jednu od metoda razrješavanja kapitalističkih kontradikcija u svrhu formiranja identiteta na ljevici.

Problem nastaje kada se socijalističku kontradikciju pokušava razriješiti iz današnje perspektive kroz prizmu izdaje socijalističkih načela pogotovo u slučajevima prevlasti centralnog planiranja kao modela organizacije ekonomskog života u određenim povijesnim sekvencama. Korijen problema nalazi se u miješanju dviju razina, to jest njihovu postavljanju na razinu analitičkog simultaniteta i ukidanju historijske dinamike. Apstraktni model organskog socijalističkog društva koji u revolucionarnim borbama funkcionira kao regulativni horizont i unutar kojeg ekonomska racionalnost i efikasnost koincidiraju sa socijalističkom etikom preuzima ulogu filtriranja autentičnosti u konkretnim povijesnim borbama koje se odvijaju na više razina kontradikcija i s različitim konkretnim neprijateljima.

Imperativ historizacije

Jedna od mnogih povijesnih sekvenci na kojoj se može pokazati izlišnost tog rakursa je Sovjetski Savez početkom dvadesetih.[06] Unutar Partije su se vodile žestoke diskusije oko statusa sindikata i radničkog samoupravljanja u velikim industrijskim postrojenjima. Do suprotstavljenih stavova nije došlo zbog toga što se jedna strana protivila samoupravljanju kao takvom i zagovarala centraliziranu birokraciju kao takvu već zbog različitih strateških uloga. Ono što je kočilo bešumnu aplikaciju samoupravnog modela bio je status visoke industrije unutar cjelokupne ekonomske strukture koja je i dalje funkcionirala po kapitalističkim principima. Visoka industrija je jedina bila nacionalizirana i postojao je racionalan strah da bi eliminacija centralnog upravljanja i gotovo potpuno prepuštanje vođenja tvornica radničkim sindikatima u kapitalističkom okruženju moglo intenzivirati konkurenciju i radničke kolektive pretvoriti u kapitalističke poduzetnike. Dakle, Partija je bila svjesna da transformacija ka socijalističkom društvu mora istovremeno raditi na uklanjanju obiju fundamentalnih kontradikcija kapitalističkom sistema proizvodnje – kontradikcija rad-kapital i kontradikcija konkurentskih odnosa između različitih kapitala. Upravo samoupravljanje i centralno planiranje funkcioniraju kao sredstva kojima se obračunava sa zatečenim perzistentnim kontradikcijama. Neminovnost paralelnog obračuna s tim kontradikcijama u svim varijantama socijalističkih transformativnih projekata čini svaku ahistorijsku raspravu o samoupravljanju i centralnom planiranju politički neupotrebljivom. Različite forme i intenziteti fundamentalnih kontradikcija u različitim povijesnim, ekonomskim i geopolitičkim uvjetima zbivanja revolucionarnog prevrata, i slijedom toga različite forme i intenziteti obračuna s njima koji su strateški fundirani s obzirom na kombinaciju uvida u realnu situaciju i regulativnog horizonta organskog socijalističkog društva s koincidencijom socijalističke etike i ekonomske racionalnosti i efikasnosti, neminovno dovode do kontradikcija unutar samog socijalističkog pokreta. Iz današnje perspektive te kontradikcije možemo procijeniti kao krivo riješene ili možda u određenim povijesnim situacijama nerješive, ali se ne smije dopustiti da realne kontradikcije određenog povijesnog trenutka služe kao ahistorijski modeli za frakcionaštvo i ljevičarenje. I to zato jer se u toj opciji ne radi ni o čemu drugom nego pristajanju na liberalnu ucjenu sagledavanja uspješnosti i efikasnosti socijalističkih projekata koji u tom procesu profunkcioniraju kao socijalističke ideje po sebi na ahistorijskim poljima. Ono što treba analizirati su forme i fenomeni neminovnih kontradikcija i iznalaziti optimalna rješenja za njihovo prevladavanje iz već naznačene perspektive.

Liberalni mitemi

Insistiranje na nužnosti produktivnijeg tretiranja nasljeđa i problema realno postojećih socijalizama nipošto ne implicira presudnost iznošenja dobivenih rezultata u suvremenim raspravama o strategijama i taktikama ljevice po pitanju edukacije, agitacije, mobilizacije i organizacije. Prvenstveno je važno uvesti u javni prostor plauzibilna objašnjenja trenutne političko-ekonomske situacije i demistificirati dominantne narative koji služe kao legitimacija nametnutim politikama štednje. Također, zbog perzistentnosti hladnoratovskih ideologema i svih balasta vezanih za socijalističke projekte prošlog stoljeća, mobilizacijski manevar koji bi ih tretirao

06 Deutscher, I. (1977). *Staljin: politička biografija*. Zagreb: Globus.

07 Vidi: Meiksins Wood, E. (1999). *The Retreat from Class*. London: Verso.
08 Vidi: Therborn, G. (1977). "The Rule of Capital and the Rise of Democracy". *New Left Review*, I/103.
09 Vidi: Varoufakis, Y. (2011). *The Global Minotaur: America, The True Origins of the Financial Crisis and the Future of the World Economy*. London:, Zed Books.

kao uzore ili pokušavao dobiti hegemonijsku bitku isključivo na tom terenu automatski bi propao. Ali, historijska analiza realno postojećih socijalizama i popratna socijalistička politička epistemologija nezaobilazan su instrument u okršaju s liberalnim mitemima i sa zbunjenošću i strahom prisutnim na ljevici po pitanju organizacijskih rješenja.

Liberalni mitemi su u velikoj mjeri nastali u legitimiranju kapitalističke superiornosti u odnosu na socijalizam. Vjerojatno najvažniji, i za kurentne hegemonijske bitke najpresudniji, vezan je uz pitanja demokracije. Iako metode kojima se današnje vladajuće klase služe u suzbijanju ekonomske krize kao što je postavljanje tehnokratskih vlada bez elektoralnog blagoslova u Italiji ili Grčkoj postepeno nagrizaju mit o neraskidivoj vezi između kapitalizma i demokracije, ta veza i dalje funkcionira kao *common sense*. Operacija formiranja mitema sastoji se u jednostavnoj suspenziji povijesne geneze izborenih ljudskih, socijalnih ili građanskih prava.[07] Prešutno se pretpostavlja da su se ona, u nekakvom podizanju civilizacijskih standarda, uspostavljala sama od sebe. Ili još, opasnije, da su ona produkt prosvjetiteljskog napredovanja elita. Liberalna demokracija i njezine procedure smatraju se općim dostignućem čovječanstva koje je osigurao kapitalizam kao takav. Pritom se zaboravljaju evidentne historijske činjenice. Upravo su se radnički i komunistički pokreti u borbi protiv kapitalističkog sistema proizvodnje izborili za prava i procedure koje danas sačinjavaju fiktivni entitet "liberalna demokracija", a za koju se upravo vladajuće elite, koje su uvijek bile na suprotnoj strani barikada, hvataju kad, pokušavajući diskreditirati bilo kakvu alternativu kapitalizmu, sugeriraju definitivni nestanak tih "privilegija". Također, historijski je evidentirano da cijeli spektar liberalno-demokratskih procedura nije u iole relevantnoj mjeri uopće postojao prije Drugoga svjetskog rata.[08] Pritom se sustavno zaboravlja da su svjetski ratovi upravo produkti nerazrješivih kriza kapitalizma. I nikad se razaranja i mrtvi u brojanju krimena sistemima ne pripisuju kapitalizmu kao sustavu proizvodnje, već kontingentnim aberacijama. Daljnji korak u suspenziji historizacije preuzimanje je tzv. 30-godišnjeg zlatnog doba kapitalizma kao ahistorijskog standarda, a koje zapravo funkcionira kao sitna historijska i geografska iznimka u povijesti kapitalizma. Pritom se i ne uzima u obzir, iz lijevo-liberalne perspektive, da pokušaj državnog stabiliziranja i amortiziranja anarhičnosti i kontradikcija kapitalističkog tržišta nije uspio i da se te kontradikcije ne mogu razriješiti čemu svjedoči i trenutna kriza. S tim da se u spektar procedura po definiciji ne uključuje ekonomska demokracija. Širenje demokracije u tom smjeru neminovno bi dovelo do preispitivanja fundamentalnih odnosa u kapitalističkom sistemu proizvodnje. Uzmak pred širenjem demokratskih procedura u radne zajednice i sfere odlučivanja o raspolaganju s viškom vrijednosti legitimira se pozivanjem na krize socijalističkih sistema na način kako ih je Kornai analizirao. Pored osnovnih epistemoloških i metodoloških prigovora takvom tipu analize koje je iznio Lebowitz, potrebno je ukazati i na konkretne povijesne primjere. Kriza u Jugoslaviji osamdesetih i popratne kronične nestašice roba i rast nezaposlenosti u direktnoj su vezi s izloženosti Jugoslavije svjetskom kapitalističkom tržištu. Radilo se o sudbini sličnoj zemljama Trećega svijeta kojima su dugovi ekstremno narasli tzv. Volckerovim šokom (1979.-1982.), inauguralnom gestom neoliberalizma, brutalnim povećanjem kamatnih stopa FED-a i samim tim rasta duga zemalja koji je bio nominiran u dolarima.[09] Ovaj primjer ukazuje na ideološku pobjedu liberala koji su uspjeli krizu izazvanu globalnim kontradikcijama kapitalizma pretvoriti u dokaz strukturnog deficita efikasnosti socijalističkih zemalja. Uz ideološku operaciju izjednačavanja kapitalističke racionalnosti s "univerzalnom" ekonomskom racionalnošću drugi ključan instrument hegemonizacije figura je totalitarizma.

Perspektiva osvajanja vlasti

Dok insistiranje na neefikasnosti realno postojećih socijalizama služi diskreditaciji bilo kakve ekonomske alternative, figura totalitarizma dodatni je sloj kojim se putanja do, i eventualno postojeće alternative difamira kroz *cost-benefit* analizu u kojoj troškovnu stranu čine neminovni zločini i represija. Bez obzira na manjak historijske plauzibilnosti i izostavljanja historije kapitalizma iz razmatranja, strahovi od "totalitarizma" predstavljaju konkretnu socijalnu silu u imaginacijskim potencijalima organiziranja na ljevici. Svi oblici organizacijskog disciplineiranja ili hijerarhijski sustavi automatski se odbacuju pod parolom izdaje. Nedvojbeno je insistiranje na direktno-demokratskim metodama u prosvjednim ak-

cijama i pokretima diljem svijeta ključna politička i ideološka gesta zadnjih godina i neprestano ju treba isticati, ali također treba isticati i da postoji presudna razlika organizira li se otpor određenim tendencijama ili se pokušava osvojiti vlast i što osvajanje vlasti implicira, jer jedna stvar je organiziranje ljudi na okupiranom fakultetu ili trgu, a nešto potpuno drugo briga za reprodukciju čitavog sistema. Koliko se god danas lijevo osvajanje vlasti činilo dalekim, svaka lijeva opcija koja ju ne uključuje u vlastiti program potpuno je socijalno i politički irelevantna. Ne samo po pitanju mehanizama nekog budućeg osvajanja vlasti već i iz perspektive urgentnih današnjih borbi oko privatizacijskih procesa, javnog sektora i radničkih prava. Bez razvijanja organizacijskih modela koji nisu uvijek u strahu jesu li izdali "autentičnost revolucije" ili tendiraju li ka totalitarizmu, ne samo da nije moguće osvojiti vlast, već je i poprilično nemoguće uspjeti u onome što je danas na dnevnom redu, a uključuje nekad davno stečena socijalna prava i uvođenje demokratskih mehanizama odozdo. Ljevica se nalazi u preteškoj situaciji da bi vjerovala u spontanitet.

SHORT
ELLERS
LING
MERICA
SHORT
I COULD
LOSE MY JOB
FOR Having A
VOICE
#OCCUPY

INVEST IN
EDUCATION

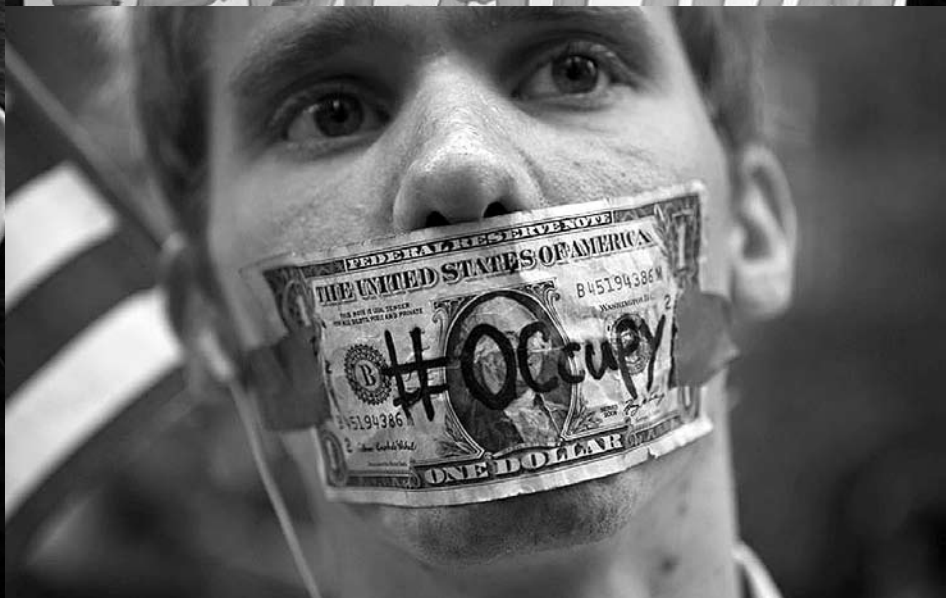
THE UNITED STATES OF AMERICA
#OCcupy
ONE DOLLAR

MARAZZI, CHRISTIAN

Nasilje financijskog kapitalizma

MARAZZI, CHRISTIAN

Nasilje financijskog kapitalizma

Nasilje financija

Podrhtavanje je počelo u lipnju 2007. godine, kad su dva fonda za omeđivanje rizika banke Bear Stearns uložena u imovinu jamčenu drugorazrednim zajmovima, potrebnu za prodaju 3,8 milijardâ financijskih obaveza. U roku od doslovno jedne minute, jedna od najvažnijih investicijskih banaka prisiljena je prodati se banci JP Morgan Chase za poražavajuća 2 dolara po dionici koja je 48 sati prije iznosila 30 dolara.

Godinu dana nakon toga, kad su bankrotirale banke Washington Mutual, Wachovia, Fannie Mae, Freddie Mac, AIG i Lehman Brothers, zatim Citygroup, Bank of America, Northern Rock, USB, Bank of Scotland, te mnoge druge financijske institucije, bilo je evidentno da propast Lehman Brothersa nije usamljen slučaj jer cijeli bankovni sustav proživljava jednu od najgorih kriza u povijesti. Već u prosincu 2007. godine središnje banke pet monetarnih područja najavile su koordinirane aktivnosti za održavanje banaka. U siječnju 2008. godine banke Central European Bank, Federal Reserve i The Swiss National Bank izvršile su dodatne operacije financiranja. Tada je uslijedio impresivan niz intervencija u svrhu spašavanja bankovnog i financijskog sustava, sve dok nobelovac Paul Krugman zadnju intervenciju, onu Obamine administracije (ožujak 2009.), nije osudio kao fijasko n-tog stupnja.

Ponor otvoren derivatnim financijskim proizvodima doimao se nemjerivim. Unutar nekoliko mjeseci javni deficit povećao se na razinu iz Drugoga svjetskog rata, geopolitički scenariji po potrebi su izmijenjeni, a kriza se umjesto stišavanja nezaustavljivo širila s razarajućim posljedicama po zaposlenje, plaću i umirovljenje. I goli život cijelih naroda.

Riječ je o krizi nad krizama, krizi s dugom prošlošću, a vjerojatno i budućnošću. Radi se o nasilnoj krizi, nasilju financija, krizi koja je 2. travnja u Londonu svjedočila sastanku velikana svjetske ekonomije (G20), s ciljem oživljavanja globalne ekonomije aktivnostima koje samo djelomično odražavaju ozbiljnost problema akumuliranih godinama financijalizacije gospodarstva. Radi se o sistemskoj krizi koja je svjedočila propasti cijelog ekonomskog, političkog i kulturnog modela pod teretom vlastitih proturječnosti, kriza u kojoj su gnjev, razočaranje, nepovjerenje i prosvjed ograničeni na propitkivanje dosega kapitalizma.

Početak krize

Prije interpretacije krize financijskog kapitalizma, korisno je pobrojati neke činjenice o makroekonomskoj i globalnoj političkoj situaciji koja je na pomolu već preko godinu dana uslijed imovinskog i bankovnog ekonomskog mjehura. Kažimo odmah na početku, citirajući inteligentnog zagovornika liberalne globalizacije Martina Wolfa iz njegova članka u *Financial Timesu* (7. siječnja 2009.) u kojem tvrdi da će nužni dramatični porast američkog federalnog deficita i ekspanzija kredita centralnih banki diljem svijeta imati *trenutačni učinak*, no neće povratiti normalne i trajne stope razvoja. Moguće je da ćemo tijekom i nakon 2009. godine svjedočiti lažnom oporavku, spazmodičkim trzajima na burzi nakon kojih će uslijediti repetitivni krahovi i naknadna vladina intervencija za obuzdavanje krize. Ukratko, suočeni smo sa sistemskom krizom koja zahtijeva "radikalne promjene" koje, barem za sada, nitko ne može precizno odrediti. Monetarna politika, iako donekle učinkovita u poboljšanju gospodarstva u vrijeme recesije, potpuno je neučinkovita u depresivnoj krizi nalik ovoj u kojoj živimo. Razlog je taj što su u krizi poput sadašnje (*The Economist* ju je nazvao "najvećim ekonomskim mjehurom u povijesti"), donekle sličnoj onoj koju je Japan proživio u 1990-ima, kanali monetarnih prijenosa (smanjenje kamatnih stopa, povećanje likvidnosti, kanali intervencije u devizni tečaj, povećanje bankovnih rezervnih fondova) od sporedne važnosti. Točnije, oni tvrtkama i nacionalnim gospodarstvima ne mogu prenijeti kreditne poticaje potrebne za oživljavanje potrošnje. Različito je to što je krah japanske burze imao razorne učinke po ulaganja u kapital, koja su sve do 1980-ih predstavljala 17 % BDP-ja, dok je kriza koja je izbila u SAD-u imala neposredan učinak na 70% BDP-a uslijed potrošnje američkih domaćih gospodarstava. S obzirom na to da je "Amerikanac daleko najvažniji potrošač u svijetu, globalne posljedice američkog postkrahovskog oporavka ozbiljnije su od japanskog" (Stephen Roach, "US Not Certain of Avoiding Japan-Style 'Lost Decade'", *Financial Times*, 14. siječnja 2009.).

Studija Carmen Reinhart sa Marylandskog sveučilišta i Kenneta Rogoffa sa sveučilišta Harvard ("The Aftermath of the Financial Crises", prosinac 2008., http://www.economics.harvard.edu/faculty/rogofff/files/Aftermath.pdf), pokazuje da je ova kriza daleko najdublja u prošlih nekoliko desetljeća. Bankovne krize poput ove, kako autori retrospektivno primjećuju, traju barem dvije godine uz ozbiljna smanjenja BDP-a. Krahovi na burzi su veliki, uz prosječni pad realnih cijena nepokretne imovine u iznosu od 35% tijekom 6 godina i 55% smanjenja cijena imovine kroz 3-4 godine. Stopa nezaposlenosti, dosad prosječna, porasla je za 7% u četiri godine, dok se proizvodnja smanjila za 9%. Osim toga, realna vrijednost javnog duga povećala se u prosjeku za 86%, a to samo djelomično ovisi o trošku rekapitalizacije banaka. Uvelike ovisi o kolapsu fiskalnih prihoda.

Važna razlika između sadašnje krize i onih iz nedavne prošlosti jest to što je ova *globalna*, dok su prijašnje bile regionalne. Sve dok, kao u prošlosti, ostatak svijeta ne bude sposoban financirati SAD, očekuje se obuzdavanje krize na regionalnoj razini. Razlog je tome to što američka vlada može iskoristiti sveobuhvatni program poreznog i monetarnog poticaja koje financiraju države s viškom uštede od kupnje mjenica američke državne nabave. Ali tko danas može pomoći SAD-u na duge staze? Sadašnji problem jest to što je kriza zbog svoje globalne rasprostranjenosti oslabila silu zaslužnu za jačanje globalne ekonomije preko prošlih desetljeća, iako nejednako, odnosno oslabila je priljev potražnje zemalja sa strukturnim deficitom proizvodnje (poput SAD-a) k zemljama sa strukturnim viškom (poput Kine, Japana, Njemačke). No kad privatna potrošnja opadne na globalnoj razini, napori za poticaj američke potražnje postaju nedostatni. Drugim riječima, potrebne su aktivnosti za oživljavanje potražnje na globalnoj razini, čak i u zemljama u razvoju s viškom proizvodnje. U ovom trenutku nije izgledno da zemlje u razvoju mogu kompenzirati pad potražnje u razvijenim zemljama (takozvano razdvajanje) jer kriza za njih ima osobito ozbiljne razorne učinke. Unatoč tome, prema procjenama Svjetske banke, ne može se zanemariti da će se stope rasta i dalje održati na prosječno 4-5%, barem u srednjem roku (2010.-2015.) i sa značajnim razlikama između Kine, Indije, Rusije i južnoameričkih zemalja. Ta mogućnost ovisi o činjenici da od ukupnog izvoza zemalja u razvoju (u prosjeku 35% BDP-a zemalja u razvoju u proteklih pet godina), samo 20% čini izvoz u razvijene zemlje, dok je 15% rezultat internih razmjena između bloka zemalja u razvoju ("Emerging Markets: Stumble or Fall?", *The Economist*, 10. siječnja 2009.). U svakom slučaju, kako bi ojačale svjetsku potražnju, zemlje u razvoju moraju – osim

povećanja internih plaća – kanalizirati štednju ne prema zapadnim zemljama u deficitu već prema internoj potražnji, koja onesposobljava mehanizam globalnog monetarnog i financijskog kruga koji je omogućio globalnoj ekonomiji da funkcionira unatoč ili čak zahvaljujući dubinskim strukturnim neuravnoteženostima. Zbog toga je moguće da će nakon krize zemlje u razvoju biti hegemonijska gospodarska sila u koje će razvijene zemlje ulagati štednju, što će obrnuti priljeve kapitala i donekle reducirati razinu potrošnje u razvijenim zemljama. No nitko ne može predvidjeti *trajanje* krize i stoga ne samo ekonomsku, već i političku sposobnost upravljanja kumulativnim umnažanjem društvenih i političkih proturječnosti koje se već manifestiraju.

Možemo barem ukazati na trend potražnje u zemljama naprednog deficita, osobito u SAD-u. Ako uzmemo u obzir da je između trećeg kvartala 2007. i 2008. u SAD-u pad potražnje u privatnim zajmovima iznosio 13%, neto štednja nekoliko će godina ostati u plusu – i to ne samo u SAD-u. Drugim riječima, građani će učiniti sve zbog smanjenja privatnih dugovanja, čime se mogu poništiti monetarne aktivnosti za oživljavanje privatne potrošnje. Pretpostavimo na trenutak financijski višak (odnosno, manjak potrošnje) u privatnom sektoru u iznosu od 6% BDP-a te strukturni deficit trgovačke bilance od 4% BDP-a, porezni deficit u svrhu kompenzacije smanjenja unutarnje i vanjske potražnje prema Wolfovim procjenama u citiranom članku morao bi iznositi 10% BDP-a – "beskonačno dugo"! Smanjenje javnog duga tih razmjera zahtijeva ogromne napore, osobito ako uzmemo u obzir da federalni američki deficit već danas iznosi oko 12% BDP-a – jednako razdoblju Drugoga svjetskog rata.

Kao da to nije dovoljno, ne smijemo zaboraviti prepreke povrata duga za tvrtke koje uzrokuju nominalne kamate stope koje naginju prema nuli i redukciju cijena (deflaciju): u takvim situacijama, realne kamatne stope vrlo su visoke, a oporavak duga postaje izazov. Drugi val bankovnih kriza iz tih se razloga ne može isključiti. Kao što piše Michel Aglietta, "u takvim situacijama banke riskiraju drugi financijski šok – povratni šok bankrotiranih tvrtki kredita. Ekonomska depresija može se širiti recipročnim povratom duga u financijama i ekonomskoj deflaciji".[01]

Prema Paulu Krugmanu, 825 milijardâ dolara iz programa ekonomske stimulacije koji je predložio Obama (a koji su 2. studenoga Kongres i Senat srezali na 789,5 milijardâ dolara) nije ni približno dostatno za popunjavanje "proizvodnog jaza" između potencijalnog i aktualnog porasta BDP-a u vrijeme krize: "U prisutnosti adekvatne potražnje za proizvodnu sposobnost, u iduće dvije godine Amerika bi mogla proizvesti robu i usluge u vrijednosti od još 30 bilijuna dolara. Opadanjem potrošnje i ulaganja otvara se ogromni jaz između onog što američka ekonomija može proizvesti i onoga što može prodati. A Obamin plan nije ni približno dostatan za popunjavanje tog proizvodnog jaza." Krugman se pita zašto Obama ne učini nešto više? Naravno, vladine pozajmice nose sa sobom ozbiljne opasnosti, "no posljedice neadekvatnih aktivnosti nisu nimalo bolje od skliznuća u produženu deflatornu zamku nalik japanskoj", neizbježni pad ako intervencije ne budu dostatne (primjerice, 2,1 milijardâ ili bilijuna dolara). Krugman se pita je li nedostatak prilika za potrošnju razlog koji ograničava njegov plan? "Postoji određeni broj projekata pripravnih za javnu investiciju, odnosno projekti koji se mogu inicirati dovoljno brzo da uspiju tijekom kratkotrajnog gospodarskog porasta. Ipak, postoje i drugi oblici javne potrošnje, osobito u zdravstvu, koji mogu stvoriti imovinu i u isto vrijeme osnažiti gospodarstvo". Opet, ima li u Obaminoj odluci ekonomske promišljenosti, odnosno poštivanje okvira od bilijun dolara za konačni izdatak ekonomskog plana kako bi se osigurala potpora republikanaca? ("Il piano Obama non basta", *La Reppublica*, 1. siječnja 2009).

Obamin plan sastoji se od 60% javne potrošnje (zdravstvo, ulaganja u infrastrukturu i obrazovanje, pomoć vlasnicima nekretnina kojima prijeti poništenje prava na oslobođenje od hipoteke) i poreznih smanjenja u iznosu od 35%. U intervjuu u *Financial Timesu* ("Do not Squander America's Stimulus on Tax Cut", 16. siječnja 2009.), Joseph Stiglitz inzistira da se poticaj ne potrati na porezne odbitke koji su u sadašnjoj krizi osuđeni na sigurnu propast. Primjerice, samo 50% poreznih rezova koji su stupili na snagu u veljači 2008. povećali su potrošnju, dok je ostatak povećanja u dostupnom prihodu iskorišten za smanjenje privatnih dugova. Danas bi se porezni odbitak najvjerojatnije gotovo u potpunosti koristio u svrhu smanjenja dugova, osim možda u slučaju siromašnih obitelji s visokom potrošnjom. Ako se doista želi nastaviti putem poreznih smanjenja, bilo bi mnogo bolje ograničiti odbitke svih tvrtki na povećanja u ula-

01 U: Aglietta, M. (2008). *La crise. Pourquoi en est-on arrivé la? Comment en sortir?*. Paris: Michalon, str.118.

ganjima, osobito ako su inovativna. "Potrošnja na infrastrukturu, obrazovanje i tehnologiju stvara imovinu; povećava buduću produktivnost (Stiglitz)".

Neovisno o tome što su državni poticaji uglavnom rezultat povećanja diskrecijskih izdataka, kao u SAD-u, ili su više ili manje automatski učinak povećanja društvene potrošnje, kao u Europi, državno upravljanje krizom u zadnjoj analizi ovisi o mogućnosti posuđivanja kapitala s tržišta obveznicama. Izdavanje javnih obveza zakazano za 2009. vrtoglavo je visoko: kreće se od procijenjenih 2-2,5 milijardâ dolara u SAD-u, što iznosi 14% BDP-a, do 215 milijardâ dolara u vrijednosti obveznica prodanih u Engleskoj (10% BDP-a), do izdavanja značajnih iznosa obveznica u svakoj zemlji na svijetu, uključujući Njemačku koja se u početku odupirala poreznom poticaju anglosaksonske vrste (u početku nazvanim krajnjim kejnzijanstvom kancelarke Merkel).

Pribjegavanje tržištu obveznica u svrhu prikupljanja kapitala za pokrivanje rastućeg deficita koje se odvija u SAD-u ne bi trebalo biti osobito problematično, pogotovo u periodima deflacije poput ovog kroz koji prolazimo, uz kontinuirane rezove kamatnih stopa (što za ulagače u obveznice zapravo znači realne fiksne i relativno visoke prihode).

Ipak, očekivanja povratka inflacije, uzrokovane velikim povećanjem deficita i javnog dugovanja te snažnim valutnim poticajima te posljedično gubitak prihoda od američkih obveznica, već uzrokuju povećanje realnih kamatnih stopa na državnim obveznicama, a to je slučaj i u ekonomski najbogatijim zemljama. Točnije, međunarodni ulagači u javne obveznice zahtijevaju znatno više nominalnih i realnih prihoda u svrhu zaštite protiv rizika državnog neispunjenja ugovora. Iako analitičari upozoravaju na ekonomski mjehur na tržištima kojim bi se objasnila distorzija cijena, "ipak je donekle uznemirujuće da su se realne kamatne stope počele dizati kad je vlada počela posuđivati" (Chris Giles, David Oakley i Michael Mackenzie, "Onerous issuance", *Financial Times*, 7. siječnja 2009; vidi također Steve Johnson, "Inflation Fears to Hit Debt Auction", *FT Weekly Review of the Fund Management Industry*, 3. ožujka 2009.). Za zemlje poput Španjolske, Portugala, Grčke, Irske i Italije, čije su diferencijalne dobiti od državnih obveznica malo veće od Njemačkih sve do 2007. godine, problem s financiranjem javnog deficita u vidljivom je porastu od prosinca 2008. godine.

Alfonso Tuor sažeo je posljedice krize javnog dugovanja na svjetskoj razini sljedećim riječima: "kratkoročne posljedice takvih politika jesu kriza povjerenja u obveznice kojima SAD financira javni dug." Ne nedostaje signala za upozorenje: posljednji slučaj bio je u Velikoj Britaniji kad je prvi put u posljednjih sedam godina propala aukcija javnih obveznica, usprkos odluci banke Bank of England da ih kupi za preko 100 milijardâ eura. Kriza javnog duga osuđena je na izazivanje naknadne eskalacije intervencija u centralnim bankama. Potonje bi bile pozvane da ih otkupe u velikim količinama i da tiskaju više novčanica. Uz kakve posljedice? Jaku inflaciju, ako dođe do kratkotrajnog oporavka, ili pak u nekim zemljama (najveći kandidati su Velika Britanija i SAD), monetarnu krizu i hiperinflaciju. Za građane to znači impresivno uništenje privatnih i mirovinskih štednji, a za financijsku oligarhiju savršeni alat smanjenja vrijednosti ogromne količine toksičnih aktivnosti velikih banaka" ("Chi pagherá il conto della crisi?", *Corriere del Ticino*, 27. ožujka 2009.).

Unatoč desetogodišnjoj vladavini eura, tržišta operiraju s preciznim razlikama između rizičnih zemalja eurozone – problem nerješiv stvaranjem valute u SAD-u ili pak izdavanjem euro obveznica koje bi štetile jakim zemljama eurozone. To ponovo hitno otvara pitanje realnog ujedinjenja državnih politika, osobito socijalnih, unutar UN-a.

U ovoj fazi, kad je malo ulagača spremno na kupnju javnih obveza uz ekstremno visoke ponude izdavanja javnih obveznica, rizik od izguravanja (napuštanja tržišta privatnih obveznica), posve je realan. Konkurencija na tržištu obveznica između privatnih kompanija i vlada inhibira oporavak od krize, zbog čega bi izdavanje obveznica za upletene tvrtke moglo postati osobito skupo. U ovom trenutku, države – kao što je već slučaj sa SAD-om s potporom automobilskoj industriji – mogu biti primorane izravno poduprijeti privatne kompanije kupnjom njihovih obveznica, što bi značilo početak procesa kvazi-nacionalizacije (doduše, bez prava glasovanja države dioničara) nefinancijskih kompanija. Taj bi proces slijedio onaj iz bankovnog i financijskog sektora uz intervenciju centralnih banaka posljednjih mjeseci. Ako bi tada hipotetski svjetska ekonomija ponovo oživjela, proces obrnut od izguravanja, odnosno povlačenje javnih obveznica naspram privatnih, značajno bi olakšao otplatu duga u svim zaduženim zemljama.

"Nada u savladavanje krize", piše Alfonso Tuor, "topi se poput snijega pod suncem. Niz nepovoljnih vijesti odbija i najveće optimiste te snižava cijenu obveznica niže od najnižih registriranih tijekom studenog" ("Crisi dell'est, nuovo incubo dell'Europa", *Corriere del Ticino*, 19. veljače 2009). Kriza zemalja nekadašnjeg sovjetskog bloka, posljednjih godina zaduženih u europskim bankama u švicarskim francima, američkim dolarima, japanskom jenu, švedskim krunama i euru – u svrhu kompenzacije nestašice interne štednje i podupiranja ekspanzije kredita malim i srednjim tvrtkama, ekspanzijom hipotekarnog kredita s malim kamatnim stopama, i prevelika ulaganja u nekretnine ozbiljno bi se mogli obiti o glavu europskim bankama. Austrijske, talijanske i švedske banke stekle su znatni broj dionica (do 80%) u mađarskim, slovenskim i slovačkim bankama, što znači da bi kriza bankrota u domaćim istočnoeuropskim ekonomijama – kriza nalik onima u Meksiku, Argentini i jugoistočnoj Aziji, nešto poput europske krize drugorazrednih zajmova – istog trenutka postala problem Europske unije, ne samo njezinih banaka. "Kriza je započela u SAD-u, no u Europi će se pretvoriti u katastrofu", piše Wolfgang Münchau. ("Eastern Crisis That Could Wreck the Eurozone", *Financial Times*, 3. veljače 2009.). U ovom slučaju interventne akcije za potporu ekonomije na Istoku, primjerice intervencija Međunarodnog monetarnog fonda, u svrhu izbjegavanje zarazne krize platnih bilanci uslijed lanca devalvacija lokalnih valuta, čine se potpuno neučinkovitima. "Da se tečaj", pita se Münchau "još više spusti, domaće gospodarstvo moglo bi se dramatično pogoršati. Jesmo li im mi, Europljani, spremni pomoći?". Teško je zamisliti Europljane kako hrle u pomoć jeftinoj radnoj snazi. Jaz u srcu Europe, stvoren kolapsom bivšeg komunističkog sovjetskog bloka, čini ozbiljno upitnom samu budućnost Europske unije" ("The Bill That Could Break up Europe", *The Economist*, 28. veljače 2009.).

Scenarij u prvom planu jest masivno i kontinuirano povećanje nezaposlenosti na svjetskoj razini te opća redukcija prihoda i rendita, uz vrtoglavo povećanje u sveobuhvatnom poreznom deficitu. Financijska kriza imala je razarajući učinak na proizvodnu industriju i svjetsku trgovinu, uz milijune otkaza, zatvaranje tisuću tvornica, povratak imigranata biblijskih razmjera ("The Collapse of Manufacturing", *The Economist*, 21. veljače 2009.). Za sada, počevši s krizom Bear Stearnsa, sve do krize Lehman Brothersa, American International Group te Citygroupa, "socijalistički zaokret" liberalnih vlada u svrhu održavanja bankovnih i financijskih sustava te sustava osiguranja uz pomoć rekapitalizacije i izdavanja moneta ne čini se dostatnim za izbjegavanje lančanog bankrota svih insolventnih decentraliziranih banaka zahvaljujući nevjerojatnoj količini toksične imovine. "Potrebno je još 1,5 milijarda dolara", piše ekonomist Nouriel Roubini s njujorškog sveučilišta, "za obnovu bankovnog kapitala na razinu predkriznog razdoblja: samo će tada biti moguće nadići kreditnu barijeru i oživiti zajmove privatnim sektorima". Drugim riječima, "bankovni sustav SAD-a zapravo je u cijelosti insolventan, baš kao i veliki dio britanskog bankovnog sustava i brojnih banaka središnje Europe" ("La voragine dei conti USA", *La Repubblica*, 26. veljače 2009.). Ne postoji dovoljno privatnog kapitala za apsorpciju sadašnjih i predvidljivih budućih gubitaka i rekonstrukciju bankovne imovine. Resursi bi morali biti javni (svidjelo se to vama ili ne). Prekasna spoznaja da se radi o bankrotu cijelog bankovnog sustava imat će iznimno visoku cijenu. Isto vrijedi i za rješavanje doista složenog problema nacionalizacije velikih banaka (čak i sada kad SAD postaju glavni dioničar kolosalne Citygroup s 36% kapitala).

Vrlo je vjerojatno da će unutar dvije godine gospodarstva svih zemalja, usprkos aktivnostima gospodarskog poticaja, još uvijek biti u depresiji (stagdeflaciji), baš kao što je vjerojatno da će svaka zemlja pokušati ponovo uvesti kvote potražnje uz pomoć devalvacije i protekcionističkih aktivnosti (deglobalizacije) kako bi čim više odgodili polaganje računa poreznih obveznika pozvanih na plaćanje javnih deficita. Okviri monetarne i ekonomske politike za učinkovito upravljanje krizom izrazito su uski. Klasičnim kejnzijanskim aktivnostima nedostaju kanali prijenosa državnog stimulansa do realnog gospodarstva, do potražnje roba i usluga te investicijskih dobara. S druge strane, nema puno smisla govoriti o novom Bretton Woodsu ako se ne uzmu u obzir transformacije na međunarodnom monetarnom aranžmanu, transformacije koje reflektiraju krizu nacionalne suverenosti kao rezultat globalizacije. Kad bi netko umjesto toga govorio o New Dealu, odnosno procesu podupiranja prihoda, zaposlenja i kreditnog sustava na razini "baze", tada bi bilo nužno analizirati društvene sile, subjekte i oblike borbe koji na politički inovativan način mogu argumentirati bijeg iz krize.

Financijska logika

Proces financijalizacije koji je doveo do krize u kojoj sad živimo razlikuje se od svih drugih faza financijalizacije povijesno zabilježenih u dvadesetome stoljeću. Klasične financijske krize situirane su u preciznom trenutku ekonomskog ciklusa, osobito na kraju kruga, u sprezi s padom testiranja profita kao rezultata kapitalističke konkurencije na međunarodnoj razini, uz socijalne sile koje potkopavaju politički ekvilibrij na međunarodnoj podjeli rada. Financijalizacija karakteristična za dvadeseto stoljeće stoga predstavlja donekle "parazitski" i "očajan" pokušaj da se na financijskim tržištima oporavi ono što kapital više ne bi mogao dobiti u realnoj ekonomiji. Kao što je pokazao Charles P. Kindleberger, najveći povjesničar financija, budući da su se financijski ciklusi 17. stoljeća uvijek sastojali od preciznog niza: faze pokretne sile, kolektivnog zanosa i visok promet burzovnog tržišta, faze straha i nereda, zatim faze konsolidacije i konačno faze reorganizacije, "u fazi visokog prometa (*emballement*), aktivnost postaje frenetična, aspiracije pojedinaca ne prestaju jačati, transakcije su ubrzane, a cijene pravih i virtualnih financijskih sredstava – odnosno, cijene elemenata konstitutivnih za ljudsko bogatstvo – plamte" (M. Aglietta, *op.cit.*:8). Akumulacija i specifična centralizacija "kapitalnog donositelja kamata", prema Marxovoj definiciji iz trećeg poglavlja *Kapitala*, također nazvan "fiktivnim kapitalom", kojim upravljaju banke putem autonomne proizvodnje novca uz pomoć novca utjelovljuje jednu od istaknutih osobina procesa financijalizacije (kao što je istaknuo Marx tijekom druge polovice devetnaestog stoljeća). Financijske krize temelje se na kontradiktornom odnosu između realne i financijske ekonomije, odnosu koji se danas ne izražava u istim terminima.

Današnja financijska ekonomija je sveobuhvatna, odnosno, širi se preko cijelog ekonomskog ciklusa, gotovo koegzistira s njim od početka do kraja. Danas je ključ u financijama, metaforički rečeno, čak i kad idete u šoping u supermarket ili pak plaćate kreditnom karticom. Automobilska industrija, da dam samo jedan primjer, funkcionira u potpunom skladu s kreditnim mehanizmima (obročno plaćanje, *leasing* itd.) pa problemi General Motorsa imaju podjednako veze s proizvodnjom automobila kao i sa slabošću GMAC-a, grane specijalizirane za kredite za potrošnju neophodnu za prodaju proizvoda. Drugim riječima, u ovom povijesnom periodu financije su *jednako važne* kao i sama proizvodnja roba i usluga.

Uz industrijske profite koji nisu ponovo uloženi u instrumentalni kapital i plaće, izvori koji pokreću današnju financijalizaciju su se umnožili: profit od povrata dividendi i taksi koje slijede direktna ulaganja izvana; priljev kamata od duga Trećih zemalja, uz priljev kamata na međunarodne bankovne pozajmice zemljama u razvoju; višak vrijednosti derivirane od sirovih materijala; akumulirani iznosi koji su pojedinci i bogate obitelji investirali u tržišta burze te investicijske i mirovinske fondove. Umnažanje i proširenje izvora i agenata "kapitalnog donositelja kamata" bez sumnje su jedna od prepoznatljivih, nepredvidljivih i problematičnih osobina novog financijskog kapitalizma, osobito ako razmišljamo o mogućnosti ili nemogućnosti modifikacije tog sustava, njegovom "refinanciranju" ili ponovnom uspostavljanju "uravnoteženijeg" odnosa između realne i financijske ekonomije.

Poput prethodnih, i ova financijalizacija počinje s blokom akumulacije shvaćenim kao izostanak ponovnog ulaganja profita u izravno proizvodne procese (konstantni kapital, odnosno instrumentalna roba i varijabilni kapital, odnosno plaće). Počelo je s krizom rasta fordističkog kapitalizma 1960-ih godina. Tada su postojale sve premise ponavljanja klasične financijalizacije utemeljene na dihotomiji realne (individualne) i monetarne ekonomije što je za posljedicu imalo iskorištavanje kvota dobiti na financijskim tržištima kako bi se osigurao profitabilni rast bez akumulacije. Početkom 1980-ih, "primarni izvor financijskih mjehura bio je trend porasta neakumuliranog profita, porasta koji je uzrokovan dvostrukim pokretom: s jedne strane, generaliziran pad plaće, a s druge strane stagnacija – odnosno pad – stope akumulacije unatoč "ponovnom uspostavljanju profitne stope" (Michel Husson, "Les enjoux de la crise", *La Bréche*, studeni 2008.). Stopa akumulacije implicira porast iznosa neto kapitala, dok stopa profita implicira odnos između profita i kapitala: divergencija između dvije stope, počevši s 1980-om, predstavlja sigurnu indikaciju financijalizacije. No kao što smo rekli, neinvestiranim i industrijskim profitima postupno se dodaju drugi izvori "akumulacije" financijskog kapitala, što se mora imati na umu za shvaćanje transformacije modela post-fordističkog razvoja krize. Financijalizacija uključuje proces

uklanjanja bankovnog posredovanja po pitanju financijalizacije ekonomskog rasta (dominacija anglosaksonskog modela nad rajnskim), no također uključuje proces *umnažanja* financijskih posrednika koji rezultira deregulacijom i oslobođenjem gospodarstva.

Prijelaz sa fordističkog modela proizvodnje na "kapitalizam upravljanja zalihama", koji je u temelju današnjeg financijskog kapitalizma, objašnjava se padom u profitu (oko 50%) između 60-ih i 70-ih; pad zbog iscrpljenja tehnoloških i ekonomskih temelja fordizma, osobito zasićenje tržišta masovnom konzumacijom robe, rigidnosti proizvodnih procesa, postojanim kapitalom te plaćom koja brzo raste, a sporo pada (*rigido verso il basso*). Na vrhuncu razvoja, u određenoj organskoj kompoziciji kapitala (točnije odnosu između konstantnog i varijabilnog kapitala), fordistički kapital nije više bio sposoban "upiti" višak vrijednosti radne snage. "Od druge polovice 70-ih, primarno propulzivna snaga svjetske ekonomije bila je beskonačni pokušaj kapitalističkih kompanija – koji su zahtijevali njihovi vlasnici i ulagači – da različitim sredstvima povratimo stopu profita na najviše razine u prethodnih dvadeset godina".[02] Znamo kako je završilo: redukcija cijene rada, napad na sindikate, automatizacija i robotizacija cijelog radnog procesa, delokalizacija u zemljama s malim plaćama, prekarni rad i diverzifikacija modela potrošnje. Upravo financijalizacija, odnosno porast u profitima koji nije višak procedura troška (odnosno, ne u skladu s proizvođačko-fordističkom logikom) već kao višak vrijednosti na burzi "u to vrijeme T2 u odnosu na T1 – s jazom od nekoliko dana između T1 i T2".

Zapravo, pribjegavanje financijskom tržištu od strane tvrtki u svrhu ponovnog uspostavljanja testiranja profita nikad nije imalo veze s financiranjem tvrtkinih aktivnosti putem izdavanja novih obveznica – a to je zato što su tvrtke uvijek imale široke okvire samofinanciranja. Američke tvrtke, tvrtke u najvećoj dioničarskoj zemlji na svijetu, koristile su se financiranjem putem izdavanja sredstava kako bi namirile tek 1% svojih potreba; njemačke tvrtke 2%. Drugim riječima, financijalizacija gospodarstva proces je oporavka profitabilnosti kapitala nakon perioda pada testiranja profita, mehanizam poboljšavanja isplativosti kapitala *izvan* neposredno proizvodnih procesa. Upravo je taj aparat naveo kompanije da "neodgovorno" internaliziraju paradigmu dioničarske vrijednosti, primarnost dioničarske vrijednosti nad onom brojnosti "nositelja kamata" - koji se zove vrijednost ciljnih javnosti (radnici, potrošači, nabavljači, okoliš, buduće generacije). Kvota industrijskog profita ukupnog prihoda tvrtki, koja je u 1960-ima i 1970-ima u Americi smanjena s 24% na 15-17%, a financijalizacija koja je strukturirana prema tome postala je za sve namjere i svrhe način operiranja suvremenog kapitalizma.

"Kao što je pokazano na temelju cjelokupne analize dostupnih podataka koju je izvela Greta Krippner, kvota ukupnog profita američkih kompanija koje možemo pripisati financijskim i osiguravajućim tvrtkama te agencijama za prodaju nekretnina dosegnutih ne samo u 1980-ima, nego zatim i premašenih u 1990-ima, kvota je pripisiva onima u proizvodnom sektoru. Još je i važnija činjenica da su, u 1970-ima i 1980-ima, nefinancijske kompanije drastično povećale vlastita ulaganja u financijske proizvode s obzirom na industrijske pogone i tehnologiju te postale ovisnije o kvoti prihoda i profita deriviranih od svoje proizvodne aktivnosti. Osobito je važna Krippnerina primjedba da je unutar tendencije ka financijalizaciji nefinancijske ekonomije, proizvodni sektor ne samo kvantitativno prevladavajući, već i važan jer i sam direktno pokreće proces.[03] Dovoljan je to razlog za konačno odbacivanje razlike između (industrijske) realne i financijske ekonomije koja razdvaja industrijski profit od "fiktivnog" financijskog. Kao i da se s teorijske ili povijesne točke gledišta kapitalizam prestane poistovjećivati s industrijskim kapitalizmom. Ako baš želite govoriti o "neodgovornoj tvrtki" za opisivanje paradigme dioničarske vrijednosti – stvorene unutar tvrtki tijekom posljednjih trideset godina – trebalo bi govoriti o transformaciji proizvodnog procesa koji se temelji na "profit postaje renditom", da se poslužimo inteligentnim izrazom Carla Vercellonea.[04]

Nesumnjivo je da u postfordističkoj konfiguraciji financijskog kapitalizma, u kojem su plaće smanjene i prekarizirane, a ulaganja u kapital stagniraju, problem *realizacije* profita (odnosno, prodaja proizvoda viška vrijednosti) još uvijek ostaje uloga potrošnje putem *socijalnih prihoda*. Pod tim *distributivnim* profilom, reprodukcija kapitala (koju karakterizira iznimno visoka polarizacija bogatstva) izvodi se djelomično zahvaljujući povećanju potrošnje rentnih osiguranika i djelomično zahvaljujući zaduženoj konzumaciji radnika. Financijalizacija je redistribuirala, iako na izrazito nejednak i rizični način (sjetite se samo mirovinske naknade izvedene

02 U: Gallino, L. (2005). *L'impressa irresponsabile*. Torino: Einaudi.
03 U: Giovanni Arrighi, G. (2007). *Adam Smith a Pechino. Genealogie del ventunesimo secolo*. Milano: Feltrinelli, str. 159-160.
04 u: Vercellone, C. (2009). "Crissi della legge del valore e divenire rendita dei profitti", u: Andrea Fumagali i Sandro Mezzandra (ur.), *Crissi dell' economia globale. Mercati Finanziari, lotte sociali e nuovi scenari politici*. Verona: Ombre Corte/Uninomade.

od dodatnih mirovinskih fondova u skladu s primarnošću doprinosa), financijske prihode radnicima u dvostrukom obliku ne-nekretninskih i nekretninskih prihoda (u SAD-u prvi 20%, a drugi 89%). Zbog toga postoji i rendita u nastanku uz profit.

Zaduženost domaćih gospodarstava, koji korespondiraju s više ili manje izraženom štednjom ovisno o tome radi li se o Europi ili SAD-u, omogućuje financijskom kapitalizmu da se reproducira na globalnoj razini. Paralelno s redukcijom redistributivne funkcije socijalne države, u tom je periodu potpomognuta svojevrsnom privatizacijom deficitarnog trošenja á la Keynes, odnosno stvaranjem dodatne potražnje putem privatnog duga (uz relativno izmještanje bogatstva na privatna domaća gospodarstva).

Američko hipotekarno zaduženje, koje je doseglo preko 70% BDP-a uz potpuno zaduženje domaćeg gospodarstva u iznosu od 93% BDP-a, sačinjavalo je primarni izvor porasta potrošnje od 2000. godine, a od 2002. pokretač nekretninskog mjehura. Potrošnja je pokretana takozvanim refinanciranjem hipoteka, mogućnošću ponovnog ugovaranja hipotekarnog kredita kako bi se dobio novi kredit zahvaljujući inflacijskom povećanju cijena kuća. Taj mehanizam, pod nazivom "home equity extraction", odigrao je temeljnu ulogu u američkom ekonomskom rastu. Američki biro za ekonomske analize procijenio je da su dobitci od porasta BDP-a, zahvaljujući tom mehanizmu, u prosjeku bili 1,5% između 2002. do 2007. godine. Bez pozitivnog utjecaja hipotekarnog kredita i naknadnog povećanja potrošnje, povećanje američkog BDP-a bilo bi jednako ili manje od onog u eurozoni.[05]

Eksplozija privatnog dugovanja olakšana je, osobito nakon kolapsa Nasdaqa 2000.-2002., veoma ekspanzivnom monetarnom politikom i bankovnom deregulacijom, politikom koja pojačava sekuritizaciju obaveza dugovanja: pokrivena obveza dugovanja i pokrivena hipotekarna obveza kojima se dodaje zamjena za kreditni rizik, derivativne osiguravajuće obveze koje su zamijenjene (odnosno razmijenjene) između operatera kako bi se zaštitili od investicijskih derivata. Ukupni iznos svih tih kreditnih derivata iznosi oko 62 bilijuna dolara, umnažanje 100 u deset godina (za opis sekuritiziranih obveznica i drugih financijskih instrumenata, vidi kratki rječnik u dodatku).

05 Sapir, J., (2008). *L'économie politique internationale de la crise et la question du „nouveau Bretton Woods": Lecons pour des temps de crise.* Paris: Mimeo.

06 Poon, M. (2009). "Aux origines était la bulle. La méchanique des fluides des subprimes", http:// www.mouvements.info/spip.php?article379)

Sekuritizacija omogućuje da se od bilanci institucija ili kreditnih agencija (hipoteke, ali i kreditne kartice) povrate zajmovi omogućeni klijentima putem prodaje investicijskim bankama. Potonje konstituira kreditni bazen s diferenciranim rizicima (od dobrih do manje dobrih) te, na toj bazi, izdaje imovina, zatim pripojena stvorenim *ad hoc* financijskim strukturama koje financiraju nabavnu cijenu kratkoročnim zaduženjima. Konačno, obveznice su dane ulagačima kao fondovi za omeđivanje rizika, investicijske banke, mirovinski i investicijski fondovi. Na taj način, nečiji hipotekarni dugovi postaju unosni posao (dok traju) u rukama nekog drugog.

"Kako bismo opisali taj mehanizam, koristimo se pojmom '*originate-to-distribute*'. Kao i u proizvodnom lancu, razne specijalizirane firme koordiniraju svoje uloge kako bi fabricirale, okupile i sintetizirale investicijski proizvod počevši s nekretninskim kreditima. Akteri u ovom lancu su brokeri nekretninskih pozajmica, direktno u kontaktu s potrošačima, posrednicima koji kupuju na veliko i okupljaju kreditne skupine u skladu sa specifikacijama financijskih institucija i fondova za omeđivanje rizika (koji, na kraju lanca, omogućuju kapital), te konačno, agencije za rangiranje koje utvrđuju zadovoljava li kompozicija portfeljea njihove kriterije kvalitete".[06]

Taj složeni financijski inženjering omogućuje umjetno povećanje ukupnog iznosa kredita (efekt poluge), oslobađajući bilance institucija od kredita koji je na ovaj način dan kako bi se omogućilo stvaranje novih zajmova. Radi se o umnažanju kruhova jer je podjela između priljeva obveznica kao prava na stvoreni profit te priljeva izrazito monetarnih interesa i dividendi inherentna u umnažanju kredita putem sekuritizacije.

Nema sumnje da derivativne obveze stvorene drugorazrednim hipotekama istog časa postaju žrtveni jarac svjetske financijske krize dobivši ime "toksične imovine". Sekuritizacija drugorazrednih zahtjeva zapravo je situirana u središtu transformacija svijeta američkih hipotekarnih financija gdje se industrija nekretninske pozajmice izražava najvećim investicijskim tržištem proizvoda utemeljenim na aktivnostima (vrijednosni papiri osigurani imovinom). U posljednjem su okupljena sva zla novih financija: laksizam kreditne prakse, u potrazi za lakim kompenzatornim novcem od izdanih obveznica na zajmove, povjerenje u izdavanje zajmova financijski nepovjerljivim ljudima, povreda pravila, naivnost u izračunu rizika, pronevjera itd.

Kao što nas Martha Poon podsjeća u upravo citiranom članku, "sustav razmjena nekretninskih kredita nije novost u SAD-u, budući da seže unatrag do New Deala. No u posljednje vrijeme dolazi do iskliznuća tradicionalno zaobilažene prakse na tržište čija je likvidnost održavana organizmima koje garantira država – državno sponzoriranih agencija ili GSE, obično po nazivu Freddie Mac i Fannie May – i specijaliziranim zajmodavcima čija je aktivnost financirana depozitima u menadžmentu većinom privučena ulaganjima u rizični kapital". Također je istina da su u državno sponzoriranim agencijama jedine osigurane pozajmice bile prvorazredne, dok su drugorazredni zajmovi po definiciji izuzeti (ON THE CREATION, u 1971., prvorazrednih derivatne obveza, pod nazivom "Ginnie Mae", da se osvrnem na svoju knjigu *E il denaro va. Esodo e revoluzione dei mercati finanziari*, Bollati Boringhieri/Edizioni Casagrande, Torrino-Bellinzona, 1998., str. 65-69).

"Financijska kriza", piše Paul Krugman, "neizbježno je pokrenula lov na krivce. Neke optužbe su u potpunosti pogrešne, poput teze, popularne na desnici, prema kojoj su svi naši problemi uzrokovani Zakonom o reinvestiranju u zajednici, koji obvezuje banke na izdavanje zajmova članovima manjina koji žele kupiti kuću i zatim ne mogu isplatiti zajmove. Taj je zakon odobren 1977., zbog čega je teško shvatiti kako bi mogao biti odgovoran za krizu tri desetljeća kasnije. U svakom slučaju, Zakon o reinvestiranju u zajednici bio je primijenjen samo na depozitne banke s minimalnom kvotom u nekretninskom mjehuru".[07]

Uz to, može biti korisno prisjetiti se da sekuritizacija prvorazrednih zajmova tijekom 1970-ih i 1980-ih olakšala ekspanziju ne samo američke srednje klase. "Tijekom godina inflacije, Amerikanci, Kanađani, Japanci te veliki dio Europljana podlegnuli su fascinaciji posjedovanja kuće. Cijena kuće povećavala se sve dok nije imala veze s nabavnom cijenom, a svi bili zadovoljni. Zadovoljni barem dok je obilje trajalo, osobito jer je vlasništvo bilo poprilično skupo. Inflacija vrijednosti kuća zapravo je snažni mehanizam redistribucije bogatstva. Svatko tko nije imao vlastitu kuću bio je u nepovoljnijem položaju: kao i svi, nastavio je plaćati sve skuplju robu i usluge, no za razliku od vlasnika nije kompenziran u kapitalni račun izuzet od pristojbi".[08]

Počevši s krizom nove ekonomije 2000.-2002., američko tržište nekretninama svjedočilo je spektakularnoj akceleraciji, osobito ako se prisjetimo da su već u 2001. cijene nekretnina bile znatno veće; toliko da su analitičari razmatrali da će se u tom sektoru 2002. godine stvoriti mjehur. Umjesto toga, zahvaljujući sekuritizaciji drugorazrednih zajmova, bilo je moguće odgoditi inflaciju sektora nekretnina sve do kraha 2007. godine.

Ekspanzija drugorazrednih zajmova pokazuje da, kako bi se prikupili i ostvarili profiti, financije trebaju, osim srednje klase, uključivati i siromašne. Kako bi funkcionirao, ovaj kapitalizam mora ulagati u goli život ljudi koji ne mogu ponuditi jamstvo, koji ne nude ništa osim sebe. To je kapitalizam koji pretvara goli život u izravni izvor profita. On to čini na temelju kalkulacije vjerojatnosti prema kojem se vraćanje nevraćenog duga smatra "upravljivim", odnosno beznačajnim, kad se promatra na razini cijele populacije. Financijska logika na kojoj se temelji kalkulacija vjerojatnosti zapravo je osobito cinična: imovina izdana na temelju udruge hipoteka te okupljena od strane investicijskih banaka stvorena je u skladu s principima subordinacije, hijerarhijom rizika svojstvenih izdanim sredstvima. Prva skupina, manja, imala bi visoki rizik. Srednja bi predstavljala umanjeni rizik, a najviša, sastavljena od najstarijih, najboljih sredstava, doimala bi se osobito sigurnom. Veća skupina stoga biva *zaštićena* manjima, u smislu da će posljednja biti najizloženiji dio sekuritiziranih sredstava koji će prvi eksplodirati. Pristup dobroj kući stvoren je na temelju matematičkog modela rizika u kojem ljudski život ne znači apsolutno ništa, gdje se siromašni okreću protiv manje siromašnih, gdje je društveno pravo stanovanja umjetno podređeno privatnom pravu realizacije profita. Bez uvrede akademskim ekonomistima koji su sve ove godine stavljali svoju znanstvenu sposobnost i dostojanstvo na raspolaganje financijskoj industriji.[09]

Financije funkcioniraju na očekivanjima porasta i "beskonačnih" povećanja cijena nekretnina (efekt bogatstva), inflacijskom povećanju bez kojeg bi bilo nemoguće kooptirati potencijalne siromašne-stanje osiguranja kontinuiteta financijskih profita. To je pitanje Ponzijeva shema u kojoj zadnji omogućuju prvima da budu prebrojeni. Tome nas je poučila prevara bivšeg predsjednika Nasdaqa, Bernarda Madoffa, prevara kojom je prikupljeno oko 50 milijardâ dolara u kojoj je upleten impresivni broj uglednih financijskih operatera i banki.

07 Krugman, P. (2009). *Il ritorno dell'economia della depresione e de la crisi del 2008*. Milano: Garzanti, str. 182-183.

08 d'Eramo, M. (1995). *Il maiale e il grattacielo. Chicago: una storia del nostro futuro*. Milano: Feltrinelli, str.39.

09 Kako današnja financijska kriza razotkriva krizu ekonomske znanosti, vidi: Colander, D. et al. (2009). "The Financial Crisis and the Systemic Failure of Academic Economics", http://economistview.typepad.com/economistview/2009/02/the-financial-crisisa-and-the-systemic-failure-of-academic-economics.html).

Prag tog inkluzivnog procesa suprotstavljen je društvenom vlasništvu robe (poput kuće) i privatnih vlasničkih prava, između ekspanzije društvenih potreba i privatne logike tržišta. Društveni konflikt kao i sposobnost ili nesposobnost kapitala da nadiđe krizu odvija se na ovom pragu. Radi se o *temporalnom pragu*, ako samo primjerice pomislite na arhitekturu tipičnih ugovora o drugorazrednim zajmovima. Formula "2 + 28" prema kojoj su u prve dvije godine kamate na hipoteku fiksne i niske, upravo za kooptiranje više "vlasnika", a ostalih 28 godina varijabilne, podložne generalnom trendu konjunkture i monetarnoj politici – predstavlja primjer opreke između prava društvenog vlasništva. Nakon dvije godine relativne vladavine upotrebne vrijednosti (prava pristupu stanovanju), slijedi 28 godina vladavine burzovne vrijednosti, s ekstremno snažnim učincima istjerivanja/isključenja. Na taj način, financijska logika proizvodi *komunu* (proizvoda) (*un* (*bene*) *comune*) koja zatim dijeli i privatizira izbacivanjem "stanovnika komune", umjetnog stvaranja raznovrsnih nestašica – nestašica financijskih sredstava, likvidnosti, prava, žudnje i moći. To je proces koji nas podsjeća na vrijeme ograđivanja iz 17. stoljeća kad su seljaci – živeći na i od zemlje kao javnog dobra – izbrisani procesima privatizacije i podjele zajedničkog zemljišta, procesima koji pokreću moderni proletarijat i njegov goli život.

Kad Augusto Illuminati govori o Spinozi i njegovom otporu normi i disciplini suverenosti, on naglašava isključivo pravno-normativnu prirodu procesa ograđivanja: Spinoza "ne ignorira zemlju, no njegova kampanja nije propisana ograđivanjem iz 18. stoljeća, uokvirena poljoprivredom i lovom, gdje su ovce proždirale ljude. Nije ograničena zemljom u kojoj su ljudi reducirani na ovčarstvo kako bi služili, jer to nije ni mir ni građanstvo već *samoća*, pustinja".[10] Izvorna ili primitivna akumulacija, kao što je pokazao Sandro Mezzadra, odnosno plaćanje i proletarizacija milijuna ljudi izbačenih iz vlastite zemlje, proces je koji se pojavljuje svaki put kad se ekspanzija kapitala sukobljava s komunom koju proizvode socijalni odnosi i suradnje slobodne od kapitalističkog izrabljivanja.[11] Komuna koju proizvode slobodni društveni odnosi stoga prethodi kapitalističkoj apropriaciji te komune.

Prevela s engleskoga Monika Bregović

10 Illuminati, A. (2008). *Spinoza atlantico*. Milano: Edizioni Ghilbi, str. 15.

11 Mezzadra, S. (2008). "La 'cosiddetta' accumulazione originaria". U: *AA. VV. Lessico marxiano*. Roma: Manifestolibri.

33 ans.
66 raisons de gueuler.
Nous sommes 99%
Occupy CHARLEROI. Ou pas.
한미FTA 저지!
한미FTA 반대!
YO SOY 99%
PORQUE SOY
ESCLAVA DEL 1%
OWS-ESPAÑOL
我們是
穷99%人
I'M AN IMMIGRANT
AND IS PART OF
THE 99%

PRUG, TONI

Makro perspektive direktne demokracije: ekonomski aspekti, država i razvoj

PRUG, TONI

Makro perspektive direktne demokracije: ekonomski aspekti, država i razvoj

"Stranke su instrument koji treba provesti volju jedne političke opcije. Ozbiljne stranke vode računa o tome. Izbor čelnika ne možemo prepustiti slučajnosti. Kandidatura bez protukandidata u ovom trenutku ukazuje na zrelost i snagu stranke."
– odgovor hrvatskog kapitalista i političara Radimira Čačića na upit novinara nije li nedemokratski biti izabran za predsjednika stranke bez protukandidata

Pretpostavimo da pod direktnom demokracijom podrazumijevamo potpuno ukidanje ili krajnju minimalizaciju predstavničkog sistema, te maksimalizaciju sistema lako opozivih delegata i izravnog učestvovanja svih stanovnika koji žele sudjelovati u upravi društvom. Iz toga proizlazi da je nužan uvjet takvog društvenog uređenja postojanje određenih jednakih materijalnih uvjeta i ukidanje bilo kakve diskriminacije za sve stanovnike. Iz povijesti socijalizma u Hrvatskoj moglo bi se zaključiti da se tako radikalne promjene ne mogu uspješno uvesti samo dekretima s vrha, te da je direktno i kontinuirano iskustvo svih koji to žele u izgradnji i upravljanju ključnim aspektima društva nužno za izgradnju direktne demokracije. Istovremeno, okvir u kojemu bi se takav razvoj mogao dogoditi postavljaju odnosi i procesi kapitala koje država značajnim dijelom oblikuje, usmjerava i čiji je ona bazični dio.

Anti-demokratske regulacije

Liberalne teorije države nemaju za cilj egalitarno društvo, a u rijetkim se slučajevima bave direktnom demokracijom. Još je lošija situacija s ekonomskom demokracijom. Dok je predstavnička demokracija, suodlučivanje u političkoj sferi kroz izbore i stranke, jedan od formalnih ideala liberalizma, ekonomska demokracija mu predstavlja nepremostivu kontradikciju jer u ekonomskoj sferi vlada zakon privatnog vlasništva i radne snage kao robe. Tako se neotuđivost političkog prava pojedinca na demokratsko suodlučivanje – već drastično limitirano izbornim sistemom, stranačkom negativnom selekcijom kadrova, presudnim utjecajem kapitala i nedemokratskih privatnih i državnih medija – ne prenosi u sferu rada. Nekoliko pitanja se nameće. S obzirom da je zabranjena prodaja ili prijenos individualnog glasa na

izborima, zašto po istoj logici nije zabranjena prodaja ili prijenos individualnog glasa na radnom mjestu? Drugim riječima, zašto suodlučivanje na radnom mjestu nije garantirano zakonom, sljedeći logiku suodlučivanja na izborima? Ili, korak dalje, po Davidu Ellermanu: ako se u društvu tretiramo kao svjesni pojedinci odgovorni za negativne posljedice svojih djela, zašto se po istoj logici ne tretiramo na radnom mjestu kao zaslužni za pozitivne rezultate kolektivnog rada tako što se sva dobit uvijek dijeli svim zaposlenima (Anon, 2011; Žitko, 2010)? Liberali bi odgovorili: zato što postoji tržište radne snage i privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. No tržišta, isto kao i dozvoljene forme vlasništva i načine i procese sticanja istih, ustavom i zakonima uspostavlja država, isto kao što zabranjuje prodaju glasova na izborima, ili isto kao što je zabranila držanje robova. Drugim riječima, sve što liberali i zagovaratelji kapitalizma mogu odgovoriti jest da njihovu viziju udruženog života i rada propisuje država.

Nije potrebna velika intelektualna gimnastika da se zaključi kako je nedostatak demokracije na radnom mjestu direktan rezultat državnih anti-demokratskih regulacija koje profesionalni političari uvode i provode u ime kapitala. Političari koji interese kapitala ne slušaju, lišeni financija i podrške medija, u pravilu izbore gube. Ako živimo u demokraciji, zašto svima nije na neki način kontinuirano omogućeno suodlučivanje, već je apsolutni monopol na vlast dan u ruke nedemokratski funkcionirajućim strankama i kapitalu, a samo jednom u četiri godine se stanovništvo pita što misli? Kao i u slučaju demokracije na radnom mjestu, ovo je također slučaj državne anti-demokratske političke volje i strukture. Liberali, kapitalisti i profesionalni političari na ova pitanja odgovora nemaju, niti ih to zanima.

Da bismo se odmakli od trenutnih kapitalističkih praksi s liberalnim opravdanjima, potrebna nam je teorija države i ekonomije koja će stvoriti integrirani okvir u kojem će se direktna demokracija u ekonomiji i u cijelom društvu, gdje god je to moguće, moći razvijati legitimno. Marx nikada nije napisao planirane knjige o državi i nadničkom radu. U njegovo vrijeme državni kapital i proizvodnja gotovo da nisu ni postojali, stoga pojave poput ogromnog udjela države u proizvodnji i potrošnji, kao i veliku i nikako zanemarivu opskrbu društva dobrima i uslugama koje nisu imale formu robe (zdravstvo, obrazovanje, briga o djeci i starijima, stanogradnja, radnička odmarališta, sportski i kulturni objekti i organizacije, itd.), a koji su se razvili u 20. stoljeću, nije ni mogao analizirati (Barker, 1978). U uvjetima u kojima su države igrale drastično veću ulogu nego ikada prije, pokazalo se da marksističku teoriju države, pogotovo njezine ekonomske aspekte, nije jednostavno konstruktivno razviti nastavljajući Marxov rad na način da takva teorija bude baza kojom lijevi politički pokreti grade svoje pozicije i procjenjuju djelovanje (Hardt i Negri, 1994). Mogući razlog je to što su Marxove analize i postavke velikim dijelom rađene iz ugla kapitala, s ciljem da se prikaže eksploatacija radnika i objasni interna logika kapitala na sistemskom nivou. No temelji su ipak postavljeni: metodologija istraživačkog rada, analiza funkcioniranja kapitala, te ključni antagonistički odnosi kapital-rad i klasna borba koja proizlazi iz eksploatacije i izvlačenja viška vrijednosti, analitički su čvrsto zadani.

Država kao forma klasne dominacije

Rasprave o državi na ljevici su nepresušne. Ovdje ćemo u kratkim crtama iznijeti samo dio zaključaka iz dva teksta koji se čine produktivnim iz perspektive zadatka iz naslova ovog teksta. Na državu trebamo gledati kao na formu odnosa kapitala, tj. na površinsku formu povijesno specifične klasne dominacije (Picciotto i Holloway, 1991). Istraživanje državnih funkcija mora biti bazirano na konceptualnoj analizi povijesti procesa kapitalističke akumulacije, i pritom se ne smijemo držati logičnih operacija apstraktnih zakona, već konceptualnog razumijevanja povijesnih procesa (ibid.: 121–122). Prva funkcija države je garancija razmjene roba, medijacija između proizvodnje i potrošnje. Širenje privatne imovine je bilo nužno kako bi se individuama omogućilo ekonomsko ponašanje traženja najboljih cijena. Evropske apsolutističke države 15. i 16. stoljeća su stvorene kako bi neutralizirale feudalne sukobe nastale rastom robne proizvodnje i trgovine (ibid.: 124). Ipak, puno je parametara utjecalo na ove procese, tako da su razvoji pojedinih država bili drukčiji. Kontradiktorno iz pozicije određenih liberalnih vrijednosti (poput individualne slobode), zajednička im je bila prisila ljudi na prodaju radne snage te upravljanje populacijama snažnim kaznenim mjerama: istjerivanje u kolonije, korekcijske ustanove, zakoni za lutalice (ibid.: 126). U industrijskoj revoluciji 18. sto-

01 Za kontradiktornosti kroz povijest liberalizma vidi Kuhnl (1978).

02 Satelitski računi su na nivou Europe prihvaćeni kao nužna nadopuna mjerenja nacionalnih gospodarstava (European Commission, 2009; UK Centre for Measurement of Government Activity, 2008) – kroz njih se uvode tablice novih mjerenja. Dobar primjer relevantan za pitanja direktne demokracije jest pokušaj sistematizacije računanja doprinosa takozvane društvene ekonomije, kooperativnih firmi (Barea i Monzon, 2006).

ljeća u Velikoj Britaniji država je otvoreno radila u najboljim interesima akumulacije kapitala. Tako je liberalni ideal jednake razmjene ustanovljen primjenom suprotnog principa, prisile.[01] Istovremeno je jednakost u razmjeni direktno proizvodila sve veće nejednakosti među stanovništvom (ibid.: 129).

Destruktivna sila kapitala u tako postavljenim odnosima bolno je vidljiva i dva stoljeća kasnije, u Hrvatskoj danas: liberalno kapitalistička država i veliki mediji vrše svoju ideološku funkciju uvodeći i zalažući se za jednakost u sferi razmjene (radna snaga, uvođenje novih formi robe), dok se u sferi proizvodnje slabi pozicija radnika i povećava nejednakost stanovništva sa sve jasnijim klasnim razlikama između, na jednoj strani kapitalista na vrhu i njihove uprave (država, mediji, pravni sistem, menadžeri), i ostatka populacije na drugoj strani.

Osim kritike države i kapitalizma, nužno je od samog početka razviti i afirmativnu, pozitivnu konstrukciju egalitarnog direktno-demokratskog društva. Ovdje nas zanimaju dva pitanja: produktivni rad i egalitarno kolektivno upravljanje, te njihova računovodstva za koja bi bilo poželjno da su komenzurabilna, ili najmanje upotrebljiva kao komplementarna u jedinstvenom mjernom indeksu. Osnovni problemi se odmah vide. Prvo, što je rad te koji je njegov dio produktivan? Drugo, kako voditi računovodstvo na nivou (re)produktivnih jedinica (firma, obitelj, politička grupa), njihovih udruženih cjelina (selo, grad, regija) te društva u cjelini (država, višedržavna udruženja)? Treće, kako mjeriti stupanj direktne demokracije u jedinicama i udruženim cjelinama, te kako tu mjeru pridružiti mjernim jedinicama produktivnosti rada?

Kritika neoklasične ekonomike

Ovakve probleme ne možemo prepustiti mjerilima iz ekonomskih teorija jer su se ona pokazala nedovoljno dobrima. Ne samo zato što se bave gotovo isključivo cirkulacijama i volumenima novca, usluga i dobara koji imaju formu robe, već i zato što temeljne kategorije na kojima se ekonomika zasniva nisu od početka promišljane van uskih ciljeva ekspanzije kapitala. Tako su, na primjer, argumenti o demokratičnosti individualne potrošnje – skraćeni kasnije populističkim jezikom u poznatu krilaticu "glasanja novčanikom" – razvijeni kao dokaz tržišta kao demokratskog mehanizma. Logika argumenta je bila da potrošači gotovo svakodnevno donose odluke o tome što kupuju, time masovno, a na individualnoj razini, alocirajući resurse tamo gdje su očito potrebni (jer ih se direktno potražuje). Zaključak je bio da su takve odluke alokacije resursa drastično superiornije i demokratičnije nego odluke koje bilo koja četverogodišnja izabrana vlast može donijeti sama (Buchanan, 1959; Coase, 1959; Samuelson, 1954; Stigler, 1943). Tako smo došli i do logike po kojoj je uvođenje što slobodnijih tržišta jednako uvođenju demokracije. Za početnu kritiku takvih aspekata neoklasične ekonomike danas je dovoljno pogledati kritike iz krugova pro-kapitalista (Chang, 2010). Kritike su posebno brojne i uvjerljivo argumentirane kad se radi o dijelovima ekonomike vezanim uz ekonomski rast i razvoj država, poput funkcije agregatne proizvodnje (Felipe i J. S. L. McCombie, 2005; Fisher, 2005), ključne za računanje bruto domaćeg proizvoda, o kojoj između ostalog kritičari zaključuju: "Makroekonomisti bi se trebali zaustaviti prije no što nastave s primijenjenim radom bez zdravih osnova i posvetiti vrijeme studiranju drugih pristupa vrijednosti, distribuciji, zapošljavanju, rastu, tehničkom napretku itd., u svrhu razumijevanja koja se točno pitanja mogu legitimno postaviti koristeći empirijske agregatne podatke" (Felipe i Fisher, 2003). Pet godina kasnije, autori zaključuju još direktnije: "Naš nihilistički zaključak je da zato što funkcija agregatne proizvodnje teoretski ne postoji, i empirijski ne može biti suvislo procijenjena, ne može nam otkriti ništa o tome kako stvarne ekonomije funkcioniraju" (Felipe i J. McCombie, 2010:204). Stiglitzova komisija, skupljena na poziv francuskoga predsjednika Sarkozya, do sada je najpoznatiji primjer grupne stručne analize nedostataka nacionalnih računovodstava i njihovog primarnog mjerila, BDP-a, za mjerenje kvalitete života (Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress 2009).[02] Europska unija je započela ogromni program, "S druge strane BDP-a", kojim nedvosmisleno priznaje probleme korištenja BDP-a za mjerenje kvalitete života:

"postoji široki konsenzus, kojeg dijele i druge EU institucije, da se kod ljudskog razvoja i dobrostanja radi o više toga nego što možemo izmjeriti monetarnim vrijednostima. Treba nam dodatni mjerni sistem da dopuni BDP. BDP ne pokriva stvari i usluge koje nemaju vri-

03 Snažna liberalna kritika BDP-a je razvijena kroz koncepte mogućnosti i slobode (Sen, 1988; Sen, 2007).

jednost na tržištima, poput čistog okoliša, stvari proizvedenih u domaćinstvima ili rekreacijskih aktivnosti. To je razlog zašto moramo razvijati koncept 'S druge strane BDP-a', i zašto moramo stvoriti nove indikatore za mjerenje okoliša, te za društvena pitanja i pitanja dobrostanja." (Potočnik, 2011).

U još jednoj kritici BDP-a[03] kao mjerila ekonomskog napretka, Vaury odlično sažima iz perspektive stanovništva – perspektive koju EU ne može zauzeti jer kapitalu odgovora što šira komodifikacija – što je zapravo potrebno, što bi trebali očekivati, od ekonomskog sistema:

"Ekonomski sistem bi trebali procjenjivati po sposobnosti da osigura individuama ono što im treba za dobrostanje: hrana, zdravlje, slobodno vrijeme, čisti zrak, visoka očekivanja od života, sredstva za komunikaciju, itd. Za svaku od ovih podkategorija mogu se izgraditi indikatori koji bi reflektirali do koje mjere populacija ima pristup tim resursima. Ne prosječni indikator, već onaj koji nejednakost uzima u obzir. Tako bi mogli (u biti, već možemo, samo što se ti brojevi nikad ne objavljuju) usporediti dvije zemlje uspoređujući njihovu sposobnost da omoguće ova ključna dobra najvećem mogućem dijelu njihovih populacija."(Vaury, 2003).

Egalitarni društveni model

Najveći problem u nadilaženju BDP-a jest pitanje rada i vrijednosti. Po BDP-u, a i po Marxovom računu, sve što nema oblik robe nema vrijednost – odnosno, nema iz perspektive kapitala. Iz perspektive stanovnika, rad u zdravstvenim ili obrazovnim ustanovama, čije su usluge dostupne svima po potrebi, bez sumnje ima veliku vrijednost. Zbog dostupnosti "po potrebi", nazovimo takve elemente društva egalitarnim elementima, a model društva kojemu je cilj širenje takvih elemenata egalitarnim društvenim modelom. Kad kažemo "sve stanovnike", izuzimamo kapitaliste i njihove kadrove, tj. vladajuću klasu (menadžeri u vrhu poduzeća i ustanova, pro-kapitalistički političari i mediji, intelektualni radnici, pogotovo ekonomisti i pravnici, upleteni u poslove s kapitalistima), kojima bi potencijalno veću vrijednost predstavljala komodifikacija tih usluga i dobara u svrhu eksploatacije rada i prisvajanja tako stvorenog viška vrijednosti izraženog u novcu. Ovdje vidimo različito poimanje vrijednosti iz dviju perspektiva: kapitalističke i egalitarne. Pitanje iz egalitarne perspektive je kako takvu vrijednost izraziti, kako mjeriti rad medicinske sestre ili učiteljice kad su zdravstvo i obrazovanje besplatni za sve? Odgovor mnogih zagovarača egalitarnih društava je da se sve ne može, niti treba mjeriti. Nekoliko je razloga zašto takav odgovor nije više zadovoljavajući (ako je ikada bio) kada se radi o ovim elementima. Zagovarači kapitalizma desetljećima koriste mjerenja kao argument kako bi se egalitarnim društvima i egalitarnim društvenim funkcijama vlastitih kapitalističkih država prigovaralo neefikasno korištenje resursa. Čitavo to vrijeme, limitirani nepostojanjem ekonomike (ili adekvatne teorijske discipline) i nacionalnog računovodstva koja bi gore spomenutu vrijednost egalitarnih društvenih elemenata prikazala na mikro i makro cjelini u usporedbi s kapitalističkim modelom, politički akteri su osuđeni na opisnu retoričku podršku egalitarnim elementima društva. Tako je jedan od bitnih ideoloških argumenata s kojima se kapitalizam širio, da donosi razvoj kroz ekonomski rast, mjerljiv kroz rast BDP-a, ostao bez protuargumenata iz egalitarnih pozicija. Dobar je primjer (grubo govoreći, jer potrebna je detaljnija analiza adekvatna kategorijama nacionalnog računovodstva) ukidanje besplatnog zdravstva, obrazovanja, te prestanak gradnje društvenih stanova: takve su pojave za ekonomiku pozitivne jer se komodifikacijom tih dobara povećavaju protok i volumen novca, a stanovnici naglo moraju kupovati ono što su prije dobivali besplatno. U Hrvatskoj imamo primjer te nelogičnosti ekonomike po kojoj bi stanovnicima trebalo biti puno bolje ako sve ono što je u socijalizmu nudila država, počnu sami plaćati – ekonomika će prikazati povećani BDP, a to treba značiti da je stanje u državi bolje. Privatni i državni mediji, pro-kapitalistički političari (što u prijevodu u Hrvatskoj znači čitav Sabor) i stručni komentatori će zatim stanovnike uvjeravati kako je time svima bolje. Iako su stručni komentatori u pravilu vladajuća klasa, tu se ne radi samo o laganju stanovnicima (mada i toga ima jako puno jer školovani kadrovi, upućeni u procese kapitalizma, dobro znaju tko profitira kada javno govore kako je to isto u interesu društva u cjelini) jer takve interpretacije napretka i razvoja društva su po ekonomici istinite. Problem je u ekonomici kao teorijskoj disciplini koja procjenjuje stanje u društvu, a u skladu s kojom se većina odluka donosi, uključujući najvažnije političke odlu-

ke.[04] Ekonomiku ne zanima cijeli niz pitanja koje stanovnike, gubitnike u tim promjenama, i nas koji promišljamo građenje egalitarnih društava, itekako zanimaju: koliki si postotak stanovnika može priuštiti, a koliki ne može, ta dobra i usluge?; kako ta novonastala nejednakost utječe na pojedince i društvo u cjelini?; odakle sredstva onima koji plaćaju: je li proizveden dug ili obitelj prosječno tjedno odradi više radnih sati da bi mogla platiti?; ako je riječ o dugu, pod kojim je financijskim uvjetima izdan i kako ti uvjeti utječu na psihičko, a kasnije i fizičko zdravlje zaduženih obitelji?; da li se prodavalo obiteljsko bogatstvo (nekretnine, zemlja, nakit, umjetnine) te time povećala zavisnost o nadničkom radu i oslabila pregovaračka pozicija radnika?; kako privatni dug utječe na agregatnu potražnju i ostale makroekonomske pokazatelje? Umjesto svega toga, ekonomika slavi dvostruki profit: novi proizvodi (obrazovanje, zdravstvo, itd.) i dug su prodani zajedno, u jednom koraku. Povrh svega, najgore je kada je dug zapravo novac koji stanovnici drže u bankama ili ako se radi o prometu ekonomskih jedinica (poduzeća, državne ustanove, udruge, itd.) u kojima ti isti stanovnici rade.[05]

Politička borba oko rada

Lucas je među prvima primijetio da neoliberalna tvrdnja o stranom direktnom ulaganju, ideja da kapital protječe iz bogatijih ekonomija u siromašnije, empirijski nije točna (Lucas, 1990). Dok su prije Prvoga svjetskog rata otvorene ekonomije bile u prednosti, nakon Drugoga svjetskog rata situacija se promijenila: "Ne izgleda da financijska otvorenost ubrzava ekonomski razvitak na bilo koji suvisao način. Zemlje mogu biti jako otvorene internacionalnim tržištima, mjereno po količini stranog kapitala koji prelazi njihove granice, neto efekt na domaće investicije je minimalan" (Schularick i Steger, 2011). U studiji nedavnih privatizacija banka, autori su otkrili da je to kreiralo odljev kapitala iz regija u kojima su banke operirale, te da je kooperativni model ne-profitnih regionalnih državnih banaka puno korisniji regijama (Hakenes i Schnabel, 2010). Hrvatska iskustva, pogotovo s obzirom na visoke profite banaka u recesiji i krizi, potvrđuju ne samo ova istraživanja, već i šire najoštrije kritike neoklasične, marginalističke ekonomike od samih ekonomista.[06] Ako prihvatimo kritike da ekonomika ne može biti disciplina s kojom ćemo na suvisao i koristan način analizirati proizvodnju, distribuciju, raspodjelu, potrošnju i razvoj društva (Perelman, 1996; Syll, 2010) – dakle neke od nekih centralnih tema na koje je ekonomika bezuspješno pokušavala dati odgovore – što nam preostaje?

Za Varoufakisa i društvo, odgovor tek možemo promišljati ako prihvatimo da sve ekonomske teorije imaju urođenu grešku (Varoufakis et al., 2011). Njihov osnovni prigovor je različita produktivnost u proizvodnim sektorima koja diktira računanje svođenjem na zajednički nazivnik, a za to nam je potrebna teorija vrijednosti. Kako "nijedan ekonomski model ili teorija nemaju za ponuditi uvjerljivu teoriju vrijednosti", o dinamici kroz koju se društveni višak povećava, pa stoga ni o distribuciji viška, ne mogu govoriti uvjerljivo (ibid.:28). Urođena greška je posljedica:

"nesumnjive karakteristike ljudskih, tržišnih društava: vrijednost nikada ne može biti neovisna o distribuciji društvene moći nad viškom proizvedenim ljudskim radom i domišljatošću. Društvenu moć određuje naše vrednovanje stvari, ljudi i njihovih ideja, a ona, istovremeno, određuje te vrijednosti. Ova beskonačna petlja između vrijednosti i moći leži u srcu urođene greške ekonomike, osiguravajući da sve ekononomike koje ovo previde, ili pokušaju riješiti na tehnički način, sigurno proizvedu duboko zavaravajuću društvenu teoriju" (ibid.:49).

Drugim riječima, svaka teorija društva s ekonomskim aspektima je neizbježno duboko politična. U Marxovoj radnoj teoriji vrijednosti, prvenstveno zbog njezinih promjenjivih, dinamičkih elemenata, imamo materijal za daljnji rad. Marx je ustanovio koncept radne snage (*labour-power*) i nužnog radnog vremena (*necessary labour time*) – nijedan od tih koncepata nije fiksan, već se računaju kao prosjeci cijelog društva, kao rezultat cjelokupne proizvodnje. Na različite načine, postoje detaljne razrade marksističkog nacionalnog računovodstva (Shaikh i Tonak, 1996) i manji primjeri takvog integralnog računanja vrijednosti u granama proizvodnje (Freeman, 2004). No gledano iz ugla egalitarnog i direktnodemokratskog društva, mnogi problemi su zasad neriješeni. Ono što se priznaje kao rad je mjesto političke borbe u svakom konkretnom povijesnom razdoblju, stoga preuzimanje trenutnog vrednovanja rada u kapitalizmu nije opcija za egalitarne račune. Rad u domaćinstvu je

04 Pravo igra sličnu ulogu u kapitalizmu kao ekonomika, no to ćemo ostaviti za drugi tekst.

05 85% svih kredita Austrijskih banaka u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi financirano je od strane lokalnih depozita (Austrian Nationalbank 2009, p.44). Drugim riječima, novac lokalnog stanovništva se prepušta stranim bankama da rade ogromne profite sa minimalnim rizicima. Ako se uzme u obzir da su potraživanja stranih banaka prema zemljama u razvoju skočila s 10% BDP-a 1996., na 26% u 2008., ne čudi što Svjetska banka, kao matična institucija kapitala iz najrazvijenijih zemalja, vidi u tome samo dobre vijesti (Cull i Soledad Martinez Peria, 2010).

06 Marginalizam u ekonomici odbacuje koncept vrijednosti i uvodi potpuno subjektivnu teoriju cijena kao zamjenu, polazeći od aksioma (ili dogme kako to autori zovu) da svi ljudi drugačije vrednuju stvari (npr. limun), i da svatko od nas drugačije vrednuje svaki pojedini limun, a kupac plaća cijenu koja reflektira korisnost zadnjeg (rubnog, na margini) naplaćenog limuna. Dugu listu dogmi koje ignoriraju empirijsku stvarnost, te tako onemogućuju bilo kakvu suvislu analizu kapitalizma, ponajviše omogućuje odbacivanje koncepta vrijednosti, kombinirano s korištenjem matematičkih modela (Varoufakis et al., 2011:122–163).

07 Marx je mijenjao mišljenje koji je rad produktivan i zašto (Marx, 1969: 389-413; Marx, 1972: 505-6; Marx, 1992: 46-52), a mišljenja heterodoksnih ekonomista o tome su i danas podijeljena (Pressman, 2011). Temporalna jedno-sistemska interpretacija Marxove teorije vrijednosti je polje recentnije marksističke ekonomike iz kojeg se može izvlačiti materijal za daljnju razradu ovdje postavljenih centralnih pitanja (Kliman i Freeman, 2011).

dobar primjer rada koji se po Marxovoj radnoj teoriji vrijednosti i po neoklasičnim ekonomskim mjerilima ne broji kao rad koji donosi vrijednost. Zato radnu teoriju vrijednosti možemo istovremeno gledati i kao vrijednosnu teoriju rada – jer se kroz nju određuje što jest, a što nije, tj. što se računa kao rad (Hardt i Negri, 1994: 8-9). Drugim riječima, samo onaj rad koji država i kapital sankcioniraju kao rad postaje priznat kao izvor stvaranja bogatstva (ibid.: 80). Stoga produktivnost državnog rada, te vlastitog rada koji nema robnu formu (nema cijenu, nije na tržištu) nije samo ekonomsko, već je i političko i ideološko pitanje. U kapitalističkom znanstvenom radu na državi i ekonomiji, Keynesovo razumijevanje odnosa ukupne potražnje, sklonosti potrošnji i klasnih odnosa je odigralo najbitniju ulogu. Keynes je shvatio da se klasni odnosi ne mogu isključiti ili zanemariti, već je potrebno ekonomski razumjeti njihovu dinamiku i regulirati ih. Na taj način Keynes klasne odnose ugrađuje u ekonomsku teoriju kroz koncepte efektivne potražnje i sklonosti potrošnji. Zadatak ekonomske politike tako postaje konstantna revolucija prihoda i sklonosti potrošnji kojima se garantira plasiranje svjetske proizvodnje i kontinuiranost investicija. Po Negriju, duh teorije efektivne potražnje može se sažeti kao "oblik klasne borbe kojemu je cilj da na dnevnoj bazi riješi odnose na način koji favorizira kapitalistički razvoj" (ibid.: 44-45).

Značaj države

Specificiranje produktivnog rada je nužno kako bi znali ulazne vrijednosti u sve ključne račune kojima se definira i raspodjeljuje društveni proizvod, te kako bi klasificirali i dali prioritet alokaciji rada i resursa.[07] Dva su kompleksna pitanja centralna: prvo, koje su plaćene aktivnosti proizvodnja, a koje potrošnja (Shaikh i Tonak, 1996: 20-34), te drugo, kako odrediti vrijednost aktivnostima čiji ishod (usluge ili dobra) nema formu robe, dakle aktivnostima koje kod potrošnje nemaju izraženu vrijednost kroz cijenu, a nužan su dio funkcioniranja društva. Kod plaćenih aktivnosti, imamo gore spominjani primjer učiteljica i medicinskih sestara, dok kod neplaćenih imamo rad u domaćinstvu, ili brigu o starijima i djeci. Makoto Itoh je jedan od najinteresantnijih teoretičara među onima koji se bave marksističkom ekonomijom socijalizma. Mada se Itoh slaže sa gornjom Vauryevom kritikom ekonomije i BDP-a, navodeći i sam zdravstvo, obrazovanje, njegu za djecu i starce i javni transport kao socijalizmu nužne usluge raspoložive svima, on naglašava tri ključna uvjeta. Prvo, u ekonomskoj demokraciji svi stanovnici trebaju moći sudjelovati u odlukama oko toga koje će usluge i dobra biti uključene u državnu proizvodnju svima raspoloživih dobara i usluga. Drugo, zbog nepostojanja cijene, pa time i nemogućnosti vrednovanja u državnom računovodstvu, ta dobra i usluge moraju biti što preciznije definirana, kako bi bilo jasno i transparentno koliko se rada i resursa na njih troši – to je i preduvjet da bi se ostali rad mogao vrednovati (Itoh, 1988:360-362). Treće, egalitarno društvo ne može se graditi bez razumijevanja i adekvatnog modificiranja financijskog sektora i novca (Hart-Landsberg, 2010; Itoh, 1996; Itoh i Lapavitsas, 1998).

Kao što projekt "S druge strane BDP-a" i Sarkozyjeva komisija pokazuju, vlade liberalnih kapitalizama su svjesne problema nedostatnosti ekonomike za mjerenje i legitimizaciju uspješnosti kapitalističkih društava. Najdalje je, čini se, otišla Velika Britanija implementirajući aspekte detaljnog izvještaja naručenog za Državnu službu za statistiku u suradnji sa svojom Grupom za nacionalno računovodstvo i s Bankom Engleske (Atkinson, 2005). Ovdje nemamo prostora za nužnu detaljnu obradu tih noviteta, no bitno je istaknuti da su spomenuti egalitarni elementi društva dio kapitalističkih i socijalističkih država. Dok se na kapitalističkoj strani razvijaju mjerenja egalitarnih elemenata s drukčijim motivima i ideološkim postavkama, iz egalitarne perspektive nam tek predstoji rad na konstrukciji koncepata ili teorijske discipline s kojom bi mogli mjeriti razvoj egalitarnih elemenata i opći rast egalitarnosti i direktne demokracije u društvu u cjelini. Odgovori na pitanja kako razviti takvu disciplinu ne mogu se tražiti odvojeno od pitanja uređenja egalitarne ekonomije, države i pravnog sistema. Dok nam marksistički ekonomski radovi pružaju najbolju bazu za takav daljnji rad (pogotovo Itoh-Lapavitsas i Freeman-Kliman radovi), korištenje rada heterodoksnih ekonomista može biti vrlo korisno za proučavanje alternativnih pristupa.

Zaključno, pitanja o državi ne mogu se ostaviti po strani, niti odvojiti od pitanja direktne demokracije i egalitarnog društva. U analizi kapitalizma vidimo da unatoč tome što od njegovih početaka država igra presu-

08 Radna snaga kao roba, zakoni o radu, definicija i obrana privatnog vlasništva, porezni zakoni, fiskalna i monetarna politika u cjelini, itd.

dnu ulogu, uključujući i današnji period neoliberalizma (Wacquant, 2012), kada se radi o parametrima uspješnosti kapitalizma država se odbacuje kao potrošač i distributer, kao neravnopravni i ekonomski štetan element, dok se istovremeno samo privatni sektor naziva produktivnim, glorificirajući pri tom njegovu poduzetnost, konkurentnost i korisnost za društvo. Zagovaračima kapitalizma odgovara da se negira važnost uloge ključnog elementa poput države. Ako se svi protivnici kapitalizma uvjere da je tako, efektivno se vrši skrivanje jednog od presudnih elemenata te se zaustavlja promišljanje drugačije konfiguracije društva.

U okvirima koje internacionalni aspekti ekonomije i međudržavne interakcije postavljaju, država oblikuje djelovanje i ponašanje stanovnika (Migdal, 2001), dok ekonomske procese i tržišta stvara i regulira (Barker, 1990; Barker, 2009; Hilgers, 2012; Robison, 2006). S obzirom da postavlja okvire i pravila za odvijanje produktivnog rada[08], potrošnje i reprodukcije, te u njima velikim i značajnim dijelom i sama učestvuje (OECD, 2011), unatoč neospornoj važnosti kontinuirane prakse direktne demokracije u organizacijama svih vrsta (koja je uvijek limitirana nejednakostima i klasnim razlikama u kapitalizmu), samo država posjeduje mehanizme s kojima može uvesti direktnu demokraciju na svim nivoima u društvu gdje je to moguće.

Bibliografija

Anon, 2011. *1. susret kružoka "O ekonomskoj demokraciji"*, FFZG. Available at: http://www.youtube.com/watch?v=OBL7TqXvW30#!

Atkinson, T., 2005. *Atkinson Review: Measurement Of Government Output and Productivity for the National Accounts*, Palgrave MacMillan. Available at: http://www.statistics.gov.uk/about/data/methodology/specific/publicSector/atkinson/downloads/Atkinson_Report_Full.pdf.

Austrian Nationalbank, 2009. *Financial Stability Report 17*, Wienna: Austrian Nationalbank. Available at: http://www.oenb.at/en/geldp_volksw/zentral_osteuropa/recent_economic_developments.jsp [Accessed May 3, 2010].

Barea, J. & Monzon, J.L., 2006. *Manual for drawing up the satellite Accounts of Companies in the Social Economy: co- operatives and mutual societies*, Université de Liège au Sart-Tilman, Belgium: European Commission, Enterprise and Industry Directorate– General, carried out by CIRIEC (Centre Internationale de Recherches et de l´Information sur l´Économie Sociale et Coopérative),. Available at: http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=487.

Barker, C., 1978. A Note on the Theory of Capitalist States. *Capital & Class*, 4(Spring 1978).

Barker, C., 1990. Beyond Exchange: The Force of Value. Available at: http://docs.google.com/fileview?id=0Bz3wUg3e6r_4OTVkOThlYWEtZGRlZio0M2MwLTk0NTktMzY5OTJjY2QyNmIz&hl=en.

Barker, C., 2009. Value, force, many states and other problems. In Historical Materialism. London. Available at: https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=explorer&chrome=true&srcid=0Bz3wUg3e6r_4YmNiZWViN2QtY2E2YS00MmQ2LWFmOTUtNTFmMDlkZjQxNTY3&hl=en_US.

Buchanan, J.M., 1959. Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy. *Journal of Law and Economics*, 2, pp.124–139.

Chang, H.-J., 2010. *23 Things They Don't Tell You About Capitalism* First Edition 4th Impression., Allen Lane.

Coase, R.H., 1959. The Federal Communications Commission. *Journal of Law and Economics*, 2, pp.1–41.

Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009. *Report of the commission on the measurement of economic performance and social progress*, French government. Available at: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

Cull, R. & Soledad Martinez Peria, M., 2010. *Foreign bank participation in developing countries: what do we know about the drivers and consequences of this phenomenon?*, The World Bank. Available at: http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/5398.html [Accessed March 23, 2012].

European Commission, 2009. *GDP and beyond: Measuring progress in a changing world*, European Parliament. Available at: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009DC0433:EN:NOT.

Felipe, J. & Fisher, F.M., 2003. Aggregation in Production Functions: What Applied Economists should Know. *Metroeconomica*, 54(2-3), pp.208–262.

Felipe, J. & McCombie, J., 2010. On accounting identities, simulation experiments and aggregate production functions: a cautionary tale for (neoclassical) growth theorists. In *Handbook of alternative theories of economic growth*. Edward Elgar Publishing, pp. 189–208.

Felipe, J. & McCombie, J.S.L., 2005. How sound are the foundations of the aggregate production function? *Eastern Economic Journal*, 31(3), pp.467–488.

Fisher, F.M., 2005. Aggregate production functions – a pervasive, but unpersuasive, fairytale. *Eastern Economic Journal*, 31(3), pp.489–491.

Freeman, A., 2004. The Case for Simplicity: a Paradigm for the Political Economy of the 21st Century. In *The new value controversy and the foundations of economics*. Edward Elgar Publishing, pp. 55–67.

Hakenes, H. & Schnabel, I., 2010. The Threat of Capital Drain: A Rationale for Regional Public Banks? *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 166(4), pp.662–689.

Hardt, M. & Negri, A., 1994. *Labor of Dionysus: a critique of the state-form*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Hart-Landsberg, M., 2010. ALBA and Cooperative Development: Lessons from the European Payments Union. *Marxism 21*, 7(1). Available at: http://legacy.lclark.edu/~marty/ALBA%20and%20EPU%20Marxism%2021.pdf.

Hilgers, M., 2012. The historicity of the neoliberal state. *Social Anthropology*, 20(1), pp.80–94.

Itoh, M., 1996. Money and Credit in Socialist Economies: A Reconsideration. *Capital & Class*, 20(3), pp.95–118.

Itoh, M., 1988. *The Basic Theory of Capitalism: Forms and Substance of the Capitalist Economy*, Palgrave Macmillan.

Itoh, M. & Lapavitsas, C., 1998. *Political Economy of Money and Finance*, Palgrave Macmillan.

Kliman, A. & Freeman, A., 2011. A Welcome Step in a Useful Direction. *Marxism 21*, 8(2). Available at: http://nongae.gsnu.ac.kr/~issmarx/eng/article/22/Freeman&Kliman22.pdf.

Kuhnl, R., 1978. Ljetna škola – Oblici građanske vladavine – liberalizam – fašizam. In *Oblici građanske vladavine: liberalizam – fašizam*. Beograd: Komunist, pp. 37–62. Available at: http://www.slobodnifilozofski.com/2009/11/ljetna-skola-reinhard-kuhnl-oblici.html.

Lucas, R.E., 1990. Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? *The American Economic Review*, 80(2), pp.92–96.

Marx, K., 1992. *Capital: Critique of Political Economy v. 2* 2nd ed., Penguin Classics.

Marx, K., 1969. *Theories of surplus value*, London: Lawrence & Wishart.

Marx, K., 1972. *Theories of surplus value. Part 3*, London: Lawrence & Wishart.

Migdal, J.S., 2001. *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press.

OECD, 2011. *Government at a Glance 2011*, Organisation for Economic Co-Operation and Development. Available at: http://www.oecd.org/document/33/0,3746,en_2649_33735_43714657_1_1_1_1,00.html.

Perelman, M., 1996. *The End of Economics* 1st ed., Routledge.

Picciotto, S. & Holloway, J., 1991. Capital, Crisis and the State. In *The State Debate*. Palgrave Macmillan, pp. 109–142.

Potočnik, J., 2011. *Environment: Commissioner Janez Potočnik welcomes European Parliament votes on the Beyond GDP Report and on a new Regulation on Environmental Economic Accounts*, Brussels: European Parliament.

Pressman, S., 2011. Microeconomics After Keynes: Post Keynesian Economics and Public Policy. *American Journal of Economics and Sociology*, 70(2), pp.511–539.

Robison, P.R. ed., 2006. *The Neoliberal Revolution: Forging the Market State*, Palgrave Macmillan.

Samuelson, P.A., 1954. The Pure Theory of Public Expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), p.387.

Schularick, M. & Steger, T.M., 2011. Financial Integration, Investment, and Economic Growth: Evidence from Two Eras of Financial Globalization. *Review of Economics and Statistics*, 92(4), pp.756–768.

Sen, A., 1988. *The Standard of Living*, Cambridge University Press.

Sen, A., 2007. Unity and discord in social development. *China Journal of Social Work*, 1(2).

Shaikh, A.M. & Tonak, E.A., 1996. *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts* New Ed., Cambridge University Press.

Stigler, G.J., 1943. The New Welfare Economics. *The American Economic Review*, 33(2), pp.355–359.

Syll, L.P., 2010. What is (wrong with) economic theory? *Real-world economics review*, (55), pp.23–58.

Uk Centre for Measurement of Government Activity, 2008. *Proposals for Satellite Accounts*, Available at: http://www.statistics.gov.uk/articles/nojournal/Proposals_for_Satellite_Accounts.pdf.

Varoufakis, Y., Halevi, J. & Theocarakis, N.J., 2011. *Modern Political Economics: Making Sense of the Post-2008 World* 1st ed., Routledge.

Vaury, O., 2003. Is GDP a good measure of economic progress? *post-autistic economics review*, (20), p.article 3.

Wacquant, L., 2012. Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. *Social Anthropology*, 20(1), pp.66–79.

Žitko, M., 2010. Još nismo vidjeli ni polovicu posljedica transformacije socijalističkog u kapitalističko društvo. Available at: http://www.slobodnifilozofski.com/2010/04/jos-nismo-vidjeli-ni-polovicu.html.

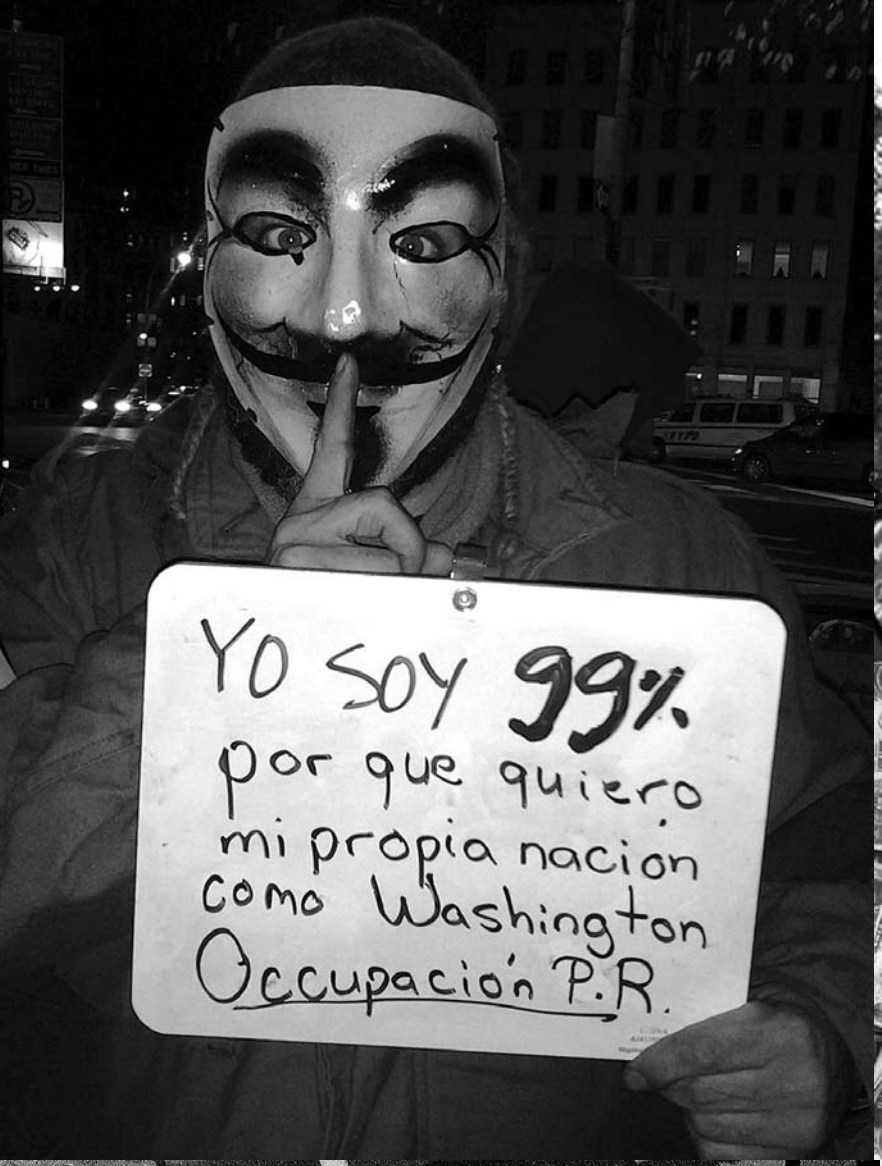
YO SOY 99%
por que quiero
mi propia nacion
como Washington
Occupación P.R.

DO I LOOK LIKE I AM MADE OUT OF MONEY?

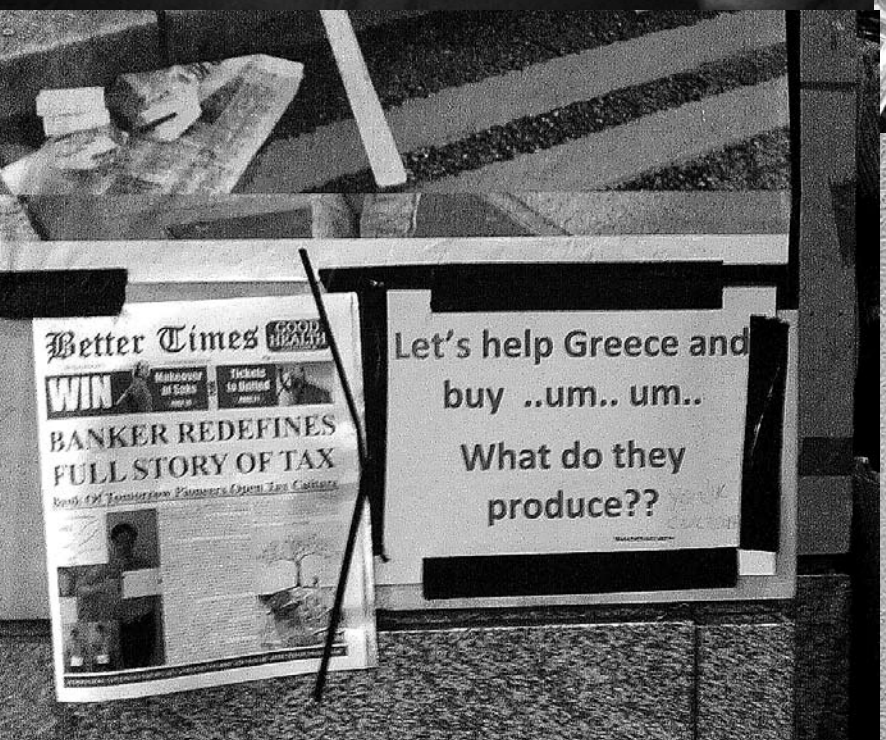
Better Times
WIN
BANKER REDEFINES
FULL STORY OF TAX
Let's help Greece and
buy ..um.. um..
What do they
produce??

KEEP YOUR
COINS
I WANT
CHANGE

ROY, ARUNDHATI

Trickledown Revolucija

ROY, ARUNDHATI

Trickledown Revolucija*

Zakon stavlja u zatvor lopova bijednog
koji otuđi gusku od zajedničkog
ali slobodu većemu lopovu dade
koji guski zajedničko ukrade
—Narodna, Engleska, 1821.

U ranim jutarnjim satima 2. srpnja 2010., u zabačenim šumama Adilabada u Andhra Pradeshu, policijske snage ispalile su metak u prsa čovjeka po imenu Chemkuri Rajkumar, drugovima poznatog kao Azad. Azad je bio član politbiroa zabranjene Indijske komunističke partije (maoističke) kojega je partija imenovala glavnim pregovaračem u mirovnim pregovorima s indijskom vladom. Zašto je policija pucala iz neposredne blizine i ostavila opekline ulaznih rana kao tihe svjedoke, kad su vrlo lako mogli sakriti sve tragove? Je li to bila pogreška ili poruka?

Tog jutra ubili su i drugu osobu – Hemchandra Pandeya, mladog novinara koji je putovao s Azadom kad je uhvaćen. Zašto su ga ubili? Kako bi osigurali da nijedan svjedok koji bi mogao ispričati priču ne ostane živ? Ili je to bio običan hir?

Ako u ratnom stanju, u ranim fazama mirovnih pregovora jedna strana pogubi izaslanika druge strane, nije li razumna pretpostavka da egzekutorska strana ne želi mir? Ostaje snažan dojam da je Azad ubijen jer je netko odlučio da su ulozi preveliki da bi se dopustilo da on ostane na životu. Ta odluka mogla bi se pokazati kobnom pogreškom u prosudbi. Ne zbog toga tko je on bio, već zbog trenutne političke klime u Indiji.

* * *

Danima nakon što sam se oprostila s drugovima i izišla iz šume Dandakaranye, našla sam se na dobro ucrtanom, istrošenom, ali poznatom putu prema Jantar Mantaru u Ulici parlamenta u New Delhiju. Jantar Mantar je stara zvjezdarnica koju je izgradio maharađa Sawai Jai Singh II Jaipurski 1710. U ono doba ta je građevina bila prvoklasno znanstveno postignuće. Koristila se za računanje vremena, prognoziranje meteoroloških prilika i proučavanje planeta. Danas je ne-baš-pretjerano privlačna turistička atrakcija koja je istovremeno i izložbeni prostor delhijske demokracije.

Već neko vrijeme prosvjedi – izuzev onih pod pokroviteljstvom političkih stranaka ili vjerskih organizacija – u Delhiju nisu dozvoljeni. Jedriličarski klub na Rajpathu, gdje su se nekada odvijali masovni, povijesni skupovi koji su znali trajali danima, danas je zabranjen za političke aktivnosti, dozvoljeno je samo održavanje piknika, prodavanje balona i vožnja brodovima. Što se tiče spomenika India Gate (Vrata Indije), tamo su dozvoljena bdijenja uz svijeće i prosvjedne šetnjice za ciljeve za koje se bori srednja klasa, poput "pravde za Jessicu" – manekenku koju je u jednom delhijskom kafiću ubio razbojnik s političkim vezama – ali ništa više od toga. Članak 144. starog zakona iz 19. Stoljeća, koji brani okupljanje više od pet ljudi – ako imaju "zajednički nezakoniti cilj" – na javnim mjestima u gradu, zakačen je po nekim dijelovima grada. Zakon su donijeli Britanci 1861. kako bi spriječili ponavljanje pobune slične onoj iz 1857. godine. Trebala je to biti samo izvanredna mjera, no u pojedinim dijelovima Indije ostala je trajno na snazi. Možda je upravo iz zahvalnosti na ovakvim zakonima naš premijer, dok je primao počasnu oksfordsku diplomu, odao priznanje Britancima za bogatu ostavštinu: "Naš pravosudni sustav, sudstvo, naša administracija i policija su sve važne institucije, a proizišle su iz britanske uprave Indijom, i dobro su služile ovoj zemlji".

Jantar Mantar je jedina lokacija u Delhiju gdje se članak 144. ne provodi. Ljudi iz raznih krajeva zemlje, siti toga da ih politički establišment i mediji ignoriraju, slijevaju se tamo, očajno se nadajući da će ih netko saslušati. Neki pritom poduzimaju duga putovanja vlakom. Neki, poput žrtava bhopalske tragedije hodaju tjednima, skroz do Delhija. Premda se moraju boriti međusobno za najbolje mjesto na užarenom (ili zamrznutom) pločniku, sve donedavno prosvjednicima je na Jantar Mantaru bilo dozvoljeno neograničeno kampiranje – tjednima, mjesecima, čak i godinama. Pod zluradim pogledom policije i specijalnih postrojbi podizali su shamiane[01] i transparente. Odavde su objavljivali vjeru u demokraciju šaljući memorandume, najavljivali prosvjedne planove i provodili beskrajne štrajkove glađu. Odavde su pokušavali (ali nikad nisu uspjeli) povesti marševe na parlament. Odavde su se nadali.

* * *

Odnedavno, međutim uredovno vrijeme Demokracije se promijenilo. Sada je dozvoljeno samo strogo radno vrijeme, od 9 do 5. Bez prekovremenih. Bez noćenja. Bez obzira na to kolike udaljenosti su ljudi prešli da bi doputovali, bez obzira na to imaju li prenoćište u gradu – ako ne napuste lokaciju do 6.00 poslijepodne prisilno ih se rastjeruje, policijskom silom ako je potrebno, pendrecima i vodenim topovima ako stvari izmaknu kontroli. Novo radno vrijeme uvedeno je pod prividom osiguravanja reda za vrijeme trajanja Igara Commonwealtha koje se 2010. održavaju u New Delhiju. Međutim, nitko ne očekuje da će se staro uredovno vrijeme skoro vratiti. Možda je upravo prikladno da se ono što je ostalo od naše demokracije ponudi u zamjenu za događaj stvoren s ciljem slavljenja britanskog imperija. Možda je jedino pošteno da domovi 400.000 ljudi budu demolirani, a oni preko noći istjerani iz grada. Ili da se stotinama tisuća uličnih prodavača prihodi za život otmu odlukom Vrhovnog suda kako bi gradski trgovački centri dobili svoj udio na tržištu. Ili da desetci tisuća prosjaka budu otpremljeni iz grada, dok je još sto tisuća "galijota" dopremljeno kako bi gradili nadvožnjake, metroe, olimpijske bazene, pomoćne stadione i luksuzne hotele namijenjene sportašima. Staro carstvo možda više ne postoji. No, naša tradicija servilnosti očito je postala preprofitabilno poduzeće da bi se preustrojila.

Bila sam na Jantar Mantaru jer je tisuću stanovnika pločnikâ iz svih krajeva zemlje došlo tražiti nekoliko temeljnih prava: pravo na sklonište, na hranu (kupone za hranu), na život (zaštitu od policijske brutalnosti i zakonom kažnjivih iznuda općinskih službenika).

Bilo je rano proljeće, sunce je bilo oštro, no ipak pristojno. Ružna je to stvar, morati to reći, no istina je: prosvjed se moglo namirisati iz daleka. Bio je to nakupljeni smrad tisuću ljudskih tijela koja su bila dehumanizirana, koja su godinama već, ako ne i cijelog života, lišena osnovnih preduvjeta za zdravlje i higijenu čovjeka (ili životinje). Tijela marinirana u smeću naših velikih gradova, tijela koja nemaju zaklon pred surovim vremenom, ni pristup čistoj vodi, čistom zraku, sanitarijama ili zdravstvenoj zaštiti. Nijedan dio ove velike zemlje, nijedan od programa navodno progresivnih shema, nijedna državna institucija nije predviđena za to da njima pruži smještaj. Ni centar Jawaharlal Nehru National Ur-

* "Trickle-down" je ekonomski termin za politiku poreznih i gospodarskih olakšica koje vlada daje poduzetnicima i bogatim članovima duštva s idejom da će one koristiti siromašnim članovima društva time što će poboljšati ukupno stanje ekonomije. Teoretski, gospodarski bi se rast trebao slijevati odozgo prema dolje, od čega bi neizravnu korist imali oni dijelovi društva koji nemaju izravne koristi od same politike. Oponenti smatraju da "trickle-down" politika jednostavno ne funkcionira. "Trickle-down" označava ideju prelijevanja bogatstva s viših razina na niže, odnosno iz ruku bogatijih u ruke siromašnijih. Proponenti takve *laissez-faire* politike smatraju da će bogati, ako budu imali manje poreze, toliko više investirati u poduzetništvo što bi u konačnici dovelo do nižih cijena, veće stope zaposlenosti i manjih klasnih razlika. Nap. prev.

01 Popularni indijski šatori koji se sastoje od više dijelova sa stranicama koje se mogu po potrebi postavljati ili skidati. Često su šareni. U četiri kuta postave se motke koje drže krov. Šamiane se obično koriste za slavlja i vjenčanja, nap. prev.

ban Renewal Mission, niti kakvo slam naselje, nemaju pravo na naknade za nezaposlenost ili program socijalne pomoći. Utočište im nisu čak ni kanalizacijski sustavi – *na* kanalizacijske sustave oni doslovno seru. Oni su ljudi sjene, žive u pukotinama između institucija i shema. Spavaju na ulicama, jedu na ulicama, vode ljubav na ulicama, rađaju na ulicama, silovani su na ulicama, sjeckaju povrće, peru odjeću, odgajaju djecu, žive i umiru na ulicama.

Kad bi filmovi bili oblik umjetnosti koji se sastoji i od osjeta mirisa - drugim riječima, kad bi filmovi mirisali – onda filmovi poput Slumdog Millionaire nikad ne bi dobili Oscara. Smrad tolikog siromaštva ne bi se uklopio s aromom toplih kokica.

Ljudi na prosvjedima na Jantar Mantaru toga dana čak nisu ni bili ljudi[02] koji žive u slamovima, već stanovnici pločnikâ. Tko su oni bili? Odakle su došli? Oni su izbjeglice indijskog isijavanja, ljudi pretakani amo-tamo poput toksičnog otpada u industrijskom procesu koji se oteo kontroli. Predstavnici više od 60 milijuna ljudi raseljenih zbog krajnjeg siromaštva na selu, zbog izgladnjelosti, zbog poplava i suša (mnoge od njih su djelo ljudskih ruku), zbog rudnika, tvornica čelika i ljevaonica aluminija, zbog autocesta i brzih cesta, zbog 3000 velikih brana izgrađenih od nezavisnosti, a sada i zbog Posebnih ekonomskih zona. Oni su dio od 830 milijuna ljudi u Indiji koji žive s manje od 20 rupija na dan, oni koji gladuju dok tone žitarica i sjemenja pojedu štakori u vladinim silosima, ili ih se spali na hrpama (jer je jeftinije spaljivati hranu nego distribuirati je siromašnim ljudima). Oni su roditelji desetaka milijuna neuhranjene djece ove zemlje, roditelji dva milijuna djece koji svake godine umiru prije navršene pete godine života. Oni su milijuni koje se međusobno vezane lancima transportira iz grada u grad kako bi gradili Novu Indiju. Je li to ono što se zove uživanje "plodova suvremenog razvitka"?

Što li misle, ti ljudi, o vladi koja smatra shodnim potrošiti 9 milijardi dolara javnog novca (2000% više od početne procjene) za dvotjednu sportsku ekstravagancu kojoj su zbog straha od terorizma, malarije, tropske groznice i njudelhijske nove superbakterije[03], mnogi svjetski sportaši odbili prisustvovati? U kojoj engleska kraljica, službena kruna Commonwealtha ne bi sudjelovala kao pokrovitelj ni u najluđim snovima. Što misle o činjenici da su većinu tih milijardi pokrali političari i dužnosnici Igara? Ne puno, pretpostavljam. Jer se ljudima koji žive s manje od 20 rupija na dan, tolika količina novaca čini kao znanstvena fantastika. Njima vjerojatno ne pada napamet da je to *njihov* novac. Zbog toga korumpirani političari u Indiji nikad nemaju problema s povratkom na vlast, koristeći novac koji su ukrali da kupe izbore. (Zatim hine indignaciju i postavljaju pitanje "zašto se maoisti ne kandidiraju na izborima?".)

Stojeći ondje, u toj zagušljivoj gužvi, onog vedrog sunčanog dana, razmišljala sam o svim borbama koje vode ljudi ove zemlje – protiv velikih brana u dolini Narmade, Polavaramu, Arunachal Pradeshu, protiv rudnika u Orissi, Chhattisgarhu i Jharkhandu; borbi adivasija[04] u Lalgarhu protiv policije; protiv otimačine zemlje radi industrija i posebnih ekonomskih zona diljem ove zemlje. Koliko godina (i na koje sve načine) se ljudi bore ne bi li izbjegli upravo takvu sudbinu? Prisjećala sam se Maase, Narmade, Roopi, Nity, Mangtua, Madhava, Saroje, Rajua, Gudsu Usendija i drugarice Kamale (svoje drage tjelohraniteljice koja me čuvala dok sam boravila s maoistima u džungli) i oružja na njihovim ramenima. Razmišljala sam o velikoj dostojanstvenosti šume kojom sam još nedavno koračala i ritma bubnjeva adivasija na proslavi Bhukmala u Bastaru, koji je poput glazbene pratnje ubrzanog pulsa bijesne nacije.

Razmišljala sam o Padmi s kojom sam putovala u Warangal. Tek joj je 30 godina, no kad se penje, mora se pridržavati za ogradu, a tijelo vući iza sebe. Bila je uhićena tjedan dana nakon što je operirala slijepo crijevo. Pretukli su je tako da je zadobila unutarnje krvarenje zbog čega su joj morali ukloniti nekoliko organa. Nakon što su joj smrskali koljena, policija joj je pristojno objasnila da su to učinili kako bi bili sigurni "da više nikad neće marširati džunglom". Puštena je nakon odsluženja osmogodišnje kazne. Sada vodi Armula Bhadhu Mitrula Committee – Odbor rođaka i prijatelja mučenika. Oni skupljaju leševe ljudi ubijenih u lažnim "susretima".[05] Padma provodi vrijeme putujući uzduž i poprijeko sjevernog Andhra Pradesha u bilo kakvom vozilu koje uspije pronaći, najčešće je to traktor, prevozeći trupla ljudi čiji su roditelji ili supružnici presiromašni da bi otputovali po tijela svojih voljenih.

Žilavost, mudrost i hrabrost ljudi koji se već godinama, već desetljećima, bore da nešto promijene, da u svoje živote unesu makar trunku pravde, nešto su izvanredno. Bez obzira na to bore li se za rušenje indijske

02 slumdog - stanovnik slamova, nap. prev

03 NDM-1 bakterijski gen nazvan prema gradu u kojem je pronađen – New Delhi – koji omogućava bakterijama koje ga imaju da se pretvore u superbakterije otporne na antibiotike. Mogu ga ubiti samo rijetki i za organizam jako štetni lijekovi. Novija istraživanja otkrivaju da je u delhijskoj pitkoj vodi prisutan u visokim postotcima kao i to da su stanovnici Delhija već razvili otpornost na bakterije koje nose taj gen.

04 Domorodaca, nap. prev.

05 tzv. "Encounters", nap.prev.

Države, protiv Velikih Brana ili protiv pojedine čeličane, rudnika ili PEZ-a (posebnih ekonomskih zona), poanta je da se uvijek bore za vlastiti dignitet, za pravo da žive i mirišu poput ljudskih bića. Bore se jer, što se njih tiče, "plodovi modernog razvoja" smrde poput mrtve stoke na autocesti.

* * *

Na 64. godišnjicu indijske Nezavisnosti, premijer Manmohan Singh popeo se u svoju, na metke otpornu govornicu u Crvenoj tvrđavi kako bi dao strastven, da ti se smrznu kosti hladan i banalan govor naciji. Slušajući ga, tko bi pomislio da se obraća zemlji koja, usprkos tome što je druga najbrže rastuća ekonomija na svijetu, ima više siromašnih ljudi nego 26 najsiromašnijih afričkih zemalja zajedno. "Svi ste vi doprinijeli indijskom uspjehu", rekao je, "težak rad naših radnika, naših umjetnika, seljaka, doveo je zemlju do ovoga gdje se danas nalazi... Gradimo novu Indiju u kojoj će svaki građanin imati udio, Indiju koja će biti perspektivna i u kojoj će svi građani moći živjeti časnim i dostojanstvenim životima, okruženi mirom i dobrom voljom. Indiju u kojoj će se svi problemi rješavati demokratskim putevima. Indiju u kojoj će osnovna ljudska prava svakog građanina biti zaštićena". Neki bi ovo nazvali crnim humorom. Jednako tako mogao je govoriti ljudima u Finskoj ili Švedskoj.

Kada bi se reputacija "osobnog integriteta" našega premijera protezala na tekstove njegovih govora, tada bi on rekao ovo:

"Braćo i sestre, pozdravljam vas na ovaj dan kada se prisjećamo svoje slavne prošlosti. Stvari postaju sve skuplje, znam, a vi neprestano jadikujete zbog cijena hrane, no gledajte to ovako – više od 650 milijuna vas živi od poljoprivrede kao farmeri i radnici na farmama. Međutim, vaš ukupni rad iznosi manje od 18% našeg BDP-a. Stoga, koja korist od vas? Pogledajte naš IT sektor. Zapošljava tek 0,2% populacije, a njegov udio u BDP-u je 5%. Možete li parirati tome? Istina je da rast zaposlenosti u našoj zemlji nije pratio gospodarski rast, no srećom, 60% naše radne snage je samozaposleno. Devedeset posto naše radne snage zaposleno je u neregulirano sektoru. Istina, uspijevaju dobiti posao na svega nekoliko mjeseci godišnje, no s obzirom na to da ne priznajemo kategoriju "podzaposlenih", taj dio jednostavno malo zamaglimo. Ne bi bilo pošteno da ih u knjige uvedemo kao nezaposlene. Kad se priča o statistikama prema kojima imamo najveću smrtnost novorođenčadi i rodilja na svijetu – trebamo se ujediniti kao nacija i zasad ignorirati loše vijesti. Mogli bismo se osvrnuti na ove probleme kasnije, nakon naše trickle-down Revolucije nakon koje će zdravstveni sektor biti potpuno privatiziran. Dotad, nadam se da svi posjedujete police zdravstvenog osiguranja. Što se tiče činjenice da se dostupnost žitarica u posljednjih 20 godina – što je period našeg najbržeg gospodarskog rasta – smanjila, vjerujte mi, to je samo slučajna podudarnost."

"Dragi moji sugrađani, gradimo Novu Indiju u kojoj naših 100 najbogatijih ljudi, milijunaša i milijardera, posjeduje imovinu u vrijednosti od 25% našeg BDP-a. Uvijek je učinkovitije da se bogatstvo nalazi koncentrirano u sve manjem i manjem broju ruku. Svi ste čuli izreku da puno baba daje kilavo dijete. Našim najdražim milijarderima te stotini naših milijunaša kao i njihovim bližnjima te njihovim političkim i poslovnim suradnicima želimo da budu još uspješniji te da žive časnim i dostojanstvenim životom okruženi ljubavlju i dobrom voljom, u okolišu koji će čuvati njihova temeljna prava."

"Svjestan sam da se moji snovi ne mogu ostvariti samo demokratskim putevima. U stvari, počeo sam vjerovati da pravi demokratski tokovi prolaze kroz cijev puške. Zbog toga smo rasporedili Vojsku, Policiju, Centralne Rezervne Policijske Snage, Pogranične Sigurnosne Snage, Centralne Industrijske Sigurnosne Snage, Pradeshik[06] Vojnu Policiju, Indo-tibetsku Pograničnu Policiju, Puške Istočne Granice – kao i Škorpione, Sive Pse i Kobre – kako bismo ugušili zavedene pobune koje eruptiraju u našim područjima koja su bogata mineralima."

"Naše eksperimentiranje s demokracijom započelo je u Nagalandu, Manipuru i Kashmiru. Kashmir je, ne trebam ponavljati, integralni dio Indije. Rasporedili smo više od pola milijuna vojnika kako bismo tamošnjim ljudima donijeli mir. Kašmirska mladež koja posljednja dva mjeseca krši policijski sat te tako riskira svoje živote, koja gađa policiju kamenjem, pripadnici su militantne skupine Lashkar-e-Toiba koji zapravo žele posao, ne azadi.[07] Tragično je da je njih 60 izgubilo život prije nego što smo stigli proučiti njihove molbe za posao. Instruirao sam policiju da odsada nadalje puca tako da osakati, a ne ubije ovu zavedenu mladež."

06 Regionalnu, nap.prev.

07 Āzādī je riječ iz perzijskog jezika, a znači slobodu. Koristi se i u drugim iranskim jezicima (poput lurskog, paštuanskog, kurdskog i balučskog), a posuđena je i u hindski, urdski i kašmirski. Termin je široko rasprostranjen u Kašmiru gdje ga koriste borci za pravo Kašmira na samoopredjeljenje, te za njih znači Revoluciju, Oslobođenje i Nezavisnost. Termin "azadi" iz kašmirskog se proširio u idiome aktivista koji se bore za prava izbjeglica, te među bliskoistočnu dijasporu koja živi u zapadnim zemljama, nap. prev.

U ovih sedam godina otkako je na vlasti, Manmohan Singh dozvolio je da ga se prikaže kao umjerenog podanika Sonie Gandhi. To je odlična maska za čovjeka koji je posljednjih 20 godina, prvo kao ministar financija, a potom kao premijer, osnaživao režim novih ekonomskih politika koje su dovele Indiju u situaciju u kojoj se danas nalazi. To naravno ne znači da Manmohan Singh nije podanik, već da sve njegove naredbe ne dolaze od Sonie Gandhi. U njegovoj autobiografiji (*A Prattler's Tale*) Ashok Mitra, bivši ministar financija Zapadnog Bengala priča priču o usponu Manmohana Singha na vlast. Godine 1991. kad su indijske devizne rezerve bile na opasno niskim razinama, vlada Narasimha Raoa obratila se Međunarodnom monetarnom fondu (MMF) za pomoć. MMF je pristao pod dva uvjeta. Prvi su bile Strukturalne Prilagodbe i Ekonomske Reforme. Drugi uvjet bio je imenovanje ministra financija po izboru MMF-a. Taj je izbor, piše Mitra, bio Manmohan Singh.

Tijekom godina punio je svoj kabinet i državnu administraciju ljudima evanđeoski predanima korporativnom preuzimanju svega – vode, struje, minerala, poljoprivrede, zemlje, telekomunikacija, obrazovanja, zdravstva – bez obzira na posljedice.

Sonia Gandhi i njezin sin imaju bitnu ulogu u svemu ovome. Njihov je posao vođenje Odsjeka za Sućut i Karizmu s ciljem pobjede na izborima. Dozvoljeno im je donošenje naizgled progresivnih odluka (i preuzimanje zasluga za to) koje su zapravo taktičke i simboličke, a čiji je cilj otupiti oštricu narodnog gnjeva kako bi veliki brod nastavio ploviti. (Najbolji primjer toga je skup organiziran kao potpora Rahulu Gandhiju koji je proglasio pobjedu zbog otkazivanja dozvole Vedanti za vađenje rude boksita u brdima Niyamgire[08] – bitka koju su plememe Dongria Kondh s koalicijom lokalnih i međunarodnih aktivista vodili godinama. Na skupu je Rahul Gandhi proglasio sebe "vojnikom plemenskih naroda". Pritom nije spomenuo da se ekonomske politike njegove stranke temelje na preseljenju plemenskih naroda. Ili da se iz svakog drugog "giri" – brda boksita – u okolici krvoločno kopa boksit, dok taj "vojnik plemenskih naroda" odvraća pogled. Rahul Gandhi možda je pristojan čovjek. Ali to što hoda okolo i priča o dvije Indije – "Bogatoj Indiji" i "Siromašnoj Indiji" – kao da stranka koje je on član nema nikakve veze s tim, uvreda je svačijoj inteligenciji, uključujući i njegovu vlastitu.)

Podjela rada između političara koji imaju veliku bazu i koji dobijaju izbore, te onih koji zapravo vode državu, ali im za to ili ne treba pobjeda na izborima (poput sudaca i birokrata) ili su oslobođeni uzusa dobijanja izbora (poput premijera), briljantna je subverzija demokratskih praksi. Pomisliti da su Sonia i Rahul Gandhi odgovorni za vladu, bila bi pogreška. Realna moć prešla je u ruke "kruga 13 vještica" i oligarha – sudaca, birokrata i političara. Nekoliko korporacija koje posjeduju manje-više sve u zemlji, njima upravljaju kao kakvim nagrađivanim trkaćim konjima. Možda su članovi različitih političkih stranaka i možda izvode veliku predstavu u kojoj glume političko rivalstvo, no to je samo izvrtanje za javnu potrošnju. Jedino stvarno rivalstvo je poslovno rivalstvo između korporacija.

Viši dužnosnik "kruga 13 vještica" je P. Chidambaram, za kojeg neki kažu da je toliko popularan kod oporbe da bi mogao nastaviti biti ministar obrane čak i ako Kongresna stranka izgubi sljedeće izbore. Možda je tako i bolje. Možda će mu trebati nekoliko dodatnih godina na toj poziciji da dovrši zadatak koji mu je povjeren. No, nije bitno hoće li on otići ili ostati. Kocka je bačena.

Na predavanju održanom na Harvardu u listopadu 2007. Chidambaram je ocrtao svoju zadaću. Naziv predavanja bio je "Siromašne bogate zemlje: Izazovi razvoja". Tri desetljeća nakon neovisnosti nazvao je "izgubljenim godinama" i likovao nad rastom BDP-a od 6,9% u 2002. na 9,4% u 2007. Ono što je tamo rekao dovoljno je važno da vam nametnem djelićak njegove nešarmantne proze:

"Netko bi mogao pomisliti da će izazovi razvoja – u demokraciji – postati manje teški kako ekonomija plovi po kursu rasta. Stvarnost je upravo obrnuta. Demokracija – zapravo, demokratske institucije – i nasljeđe socijalističke ere zapravo su povećali izazove razvoja. Dopustite da objasnim na primjerima. Indijski mineralni resursi obuhvaćaju ugljen – što je četvrta najveća rezerva ugljena na svijetu – zatim željezo, magnezij, tinjac[09], boksit, titanij, krom, dijamante, prirodni plin, naftu i vapnenac. Zdrav razum nalaže nam da vađenjem tih ruda upravljamo brzo i učinkovito. To pak zahtijeva veliki kapital, učinkovitu organizaciju i političko okruženje koje će omogućiti funkcioniranje tržišta. Danas, u rudarskom sektoru nije prisutan nijedan od ovih faktora. Zakoni koji bi to sve trebali omogućiti zastarjeli su, a Parlament se pokazao sposobnim samo za prtljanje po

08 U Orissi, nap. prev.
09 liskun, mineral iz skupine silikata koji se kala u listiće, nap. prev.

rubovima. Naši napori za privlačenjem privatnih ulaganja u ležišta sirovina i rudarstvo uglavnom su propali. U međuvremenu, sektor ostaje doslovno zatočen u rukama lokalnih uprava. Protivnici bilo kakve promjene u *statusu quo* su grupe koje se – s punim legitimitetom – bore za očuvanje šuma i okoliša plemenskih naroda. Također postoje političke stranke koje na rudarstvo gledaju kao na prirodni monopol Države i imaju ideološke primjedbe na ulazak privatnog sektora. Iza sindikata stoji trgovačka mafija – za neke od njih sindikalci znaju, za neke ne znaju. Rezultat: stvarne investicije su jako niske, rast rudarskog sektora kaska te postaje uteg ekonomiji. Dat ću vam još jedan primjer. Široka prostranstva zemlje potrebna su kao industrijski lokaliteti. Industrije temeljene na mineralima poput čelika i aluminija zahtijevaju velike parcele zemlje za vađenje rude, njezinu preradu i proizvodnju. Infrastrukturni projekti poput aerodroma, morskih luka, brana i energetskih elektrana također trebaju velike dijelove zemlje kako bi mogli osigurati ceste i željeznice te prateće i pomoćne objekte. Dosad su zemljišta pribavljale lokalne uprave koristeći pravo države na eksproprijaciju. Jedino je pitanje bilo isplata adekvatne kompenzacije. To se promijenilo. Sada postoje dionici u svakom projektu i njihova potraživanja moraju biti priznata. Obvezani smo baviti se pitanjima poput procjena utjecaja na okoliš, opravdanja za nužne akvizicije, kompenzacija prava, obeštećenja, rehabilitacija i smještaja za preseljene osobe, alternativnih domova i obiteljskih imanja, te moramo osigurati po jedan posao za svaku pogođenu obitelj…"

Dopustiti "tržišnim silama" da upravljaju kopanjem rude "brzo i učinkovito" upravo je ono što su kolonizatori radili svojim kolonijama, što su Španjolska i Sjeverna Amerika radile Južnoj Americi, što je Europa radila (i dalje radi) Africi. Ono što je režim aparthejda radio u Južnoj Africi. Ono što rade diktatorske marionete malih zemalja puštajući pritom vlastite narode da iskrvare. To je formula rasta i razvoja, ali za *nekog drugog*. To je stara, stara, stara, stara priča – moramo li doista ponovno to prolaziti?

Sad kad su rudarske dozvole izdane s tolikom hitnošću kakvu bi povezali s hitnom prodajom uzrokovanom nekom nevoljom, i sad kad se prevare kreću u iznosima od više milijardi dolara, kad su rudarske kompanije zagadile rijeke, prekopale državne granice, uništile ekosustave i uzrokovale građanski rat, počele su se otkrivati posljedice onoga što je "krug od 13 vještica" pokrenuo. Kao starinska naricaljka nad uništenim krajolikom i nad tijelima siromašnih.

Obratite pažnju na tugu s kojom ministar u svom predavanju priča o demokraciji i obvezama koje ona donosi: "Demokracija – zapravo, demokratske institucije – i nasljeđe socijalističke ere zapravo su povećali izazove razvoja". Nastavlja sa standardnom zbirkom laži o kompenzaciji, rehabilitaciji i zaposlenjima. *Kakva* kompenzacija? *Kakvo* obeštećenje? *Kakva* rehabilitacija? I *kakvi* "poslovi za svaku obitelj"? (60 godina industrijalizacije u Indiji stvorilo je poslove za svega 6% radne snage). Što se tiče "opravdanja" za "nužnom akvizicijom" zemlje, ministrov kabinet sigurno zna da je nužna akvizicija plemenske zemlje (koja se nalazi na područjima najbogatijima mineralnim rudama) koja se potom predaje u ruke privatnih kompanija, ilegalna i neustavna prema PESA-i, odnosno prema Zakonu o Panchayatima[10] (Zakoni o područjima od posebne državne skrbi) koji je donesen 1996. PESA je zakon koji pokušava ispraviti neke od šteta koje je indijski Ustav nanio plemenskim narodima 1950., kad je izglasan u parlamentu. PESA poništava sve dotada postojeće zakone s kojima može stajati u kontradikciji. To je zakon koji priznaje progresivnu marginalizaciju plemenskih zajednica te koji za cilj ima radikalno preoblikovanje ravnoteže moći. Kao dio zakonske regulative, PESA je jedinstvena jer postavlja zajednicu – kolektiv – zakonskim subjektom te daje plemenskim društvima koji žive u područjima od posebne državne skrbi pravo na samoupravu. Prema PESA-i, "obvezna akvizicija" zemlje plemenskih naroda ne može se ni na koji način opravdati. Tako, ironično je, oni koje nazivaju "maoistima" (što uključuje sve one koji se protive akviziciji zemlje) zapravo se bore za provedbu ustavnih odredbi. Vlada, s druge strane, čini sve što može da ih naruši.

U periodu od 2008. do 2009. godine ministarstvo lokalne samouprave – panchayati raj[11] – naložilo je dvama znanstvenicima da napišu poglavlje za izvještaj o napretku pančajati raja diljem Indije. Poglavlje se zove "PESA, Left-Wing Extremism and Governance: Concerns and Challenges in India's Tribal Districts".[12] Autori poglavlja su Ajay Dandekar i Chitrangada Choudhury. Evo nekih izvadaka:

"Središnji zakon o akviziciji zemlje iz 1894. do danas nije usklađen s odredbama PESA-e (…) Trenutno se

10 Iz indijskog ustava, članak 243: "Panchayat" je institucija lokalne samouprave za ruralna područja., nap. prev.

11 Panchayati raj (uprava od pet starješina) je osnovna administrativna organizacijska jedinica u Indiji. Pančajati funkcioniraju na tri razine – sela, četvrti i okruga. Tako organizirana uprava, relativno je nova – datira iz vremena britanske uprave Indijom. Pančajati su također i gandijevska vizija decentraliziranih samoupravnih jedinica (slično kao gram svarađ – doslovno: seoska samouprava), nap. prev

12 http://www.outlookindia.com/article.aspx?267052

taj zakon iz doba kolonijalizma naveliko zloupotrebljava tako što se koristi za nasilno prisvajanje privatne i komunalne zemlje za privatne industrije. U nekoliko slučajeva praksa lokalnih uprava bila je potpisivanje visoko istaknutih sporazuma o razumijevanju s korporacijama te potom primjena Zakona o akviziciji na tobožnju prisvajanje zemlje za državne korporacije koje se bave industrijom. Nakon toga zemlja se jednostavno da u najam privatnoj korporaciji – potpuna travestija termina 'akvizicija za javne svrhe', kako je određena zakonom....

Poznati su slučajevi uništavanja i falsificiranja službenih protestnih rezolucija gram sabhas (seoskih skupština). Još je gore od toga što središnja država nije pokrenula nikakav proces protiv upletenih dužnosnika čak niti nakon što su činjenice ustanovljene. Poruka je jasna i zloslutna. U tim sporazumima postoji dosluh na toliko razina...

Prodaja plemenske zemlje van plemenâ zabranjena je u svim državama Pet Područja od Posebne Državne Skrbi. Usprkos tome, transferi se i dalje događaju, a nakon liberalizacije postali su još uočljiviji. Osnovni razlozi tome su – transferi prevarom, nezabilježeni transferi na temelju usmene transakcije, transferi krivim tumačenjem činjenica i davanje netočnih izjava o svrsi transfera, nasilna okupacija plemenske zemlje, tranferi putem nezakonitih ženidbi, lažnih sudskih tužbi, netočnih podataka predočenih inspekciji, proces nužne akvizicije zemlje, protjerivanje prisvajanjem zemlje, te u ime eksploatacije drvne mase i šumskih proizvoda pa čak i razvoja socijalne države".

U završnom odjeljku kažu:

"Sporazumi o razumijevanju koje potpisuju vlade saveznih država s industrijskim korporacijama te rudarskim kompanijama trebali bi biti javno preispitani, pri čemu bi seoske skupštine trebale biti u središtu istrage".

U ovom slučaju poziv na preispitivanje svih Sporazuma o razumijevanju ne stiže niti od problematičnih aktivista, niti od maoista, već od same vlade. Na službenoj ceremoniji 24. travnja 2010. premijer je objavio izvještaj. Mogli biste pomisliti kako je to vrlo hrabro od njega. No, ovo poglavlje nije uključeno. Izbačeno je.

Prije pola stoljeća, svega godinu dana prije nego što je ubijen, Che Guevara je napisao: "kad se opresivne snage održavaju na poziciji moći protivno zakonima koje su sami donijeli, mir se tada ima smatrati narušenim."

Uistinu ima. Godine 2009. Manmohan Singh u parlamentu je kazao: "ako lijevičarski ekstremizam nastavi cvasti u dijelovima zemlje koji su bogati mineralnim resursima, poduzetnička klima bit će ozbiljno ugrožena". Bila je to implicitna objava rata.

(Dopustite mi na ovom mjestu kraću digresiju, trenutak da ispričam kratku Priču o Dva Sikha. Godine 1931. u posljednjoj peticiji guverneru Punjaba, neposredno prije nego ga je britanska uprava objesila, Bhagat Singh, slavni sikhski revolucionar – i marksist – izjavio je: "Dopustite da objavimo da ratno stanje postoji i da će postojati dokle god izmučene indijske mase i indijske prirodne resurse iskorištava šačica parazita. Oni mogu biti britanski kapitalisti ili miješano indijski ili samo indijski kapitalisti... Sve te razlike su beznačajne.")

Ako pažljivije pogledate, u mnogim bitkama koje se vode u Indiji narod ne traži ništa više od svojih ustavnih prava. No, indijska vlada ne osjeća se više obveznom poštivati indijski Ustav, koji bi trebao biti legalni i moralni okvir na kojemu počiva naša demokracija. Što se Ustava tiče, to je prosvijećen dokument, međutim ta se prosvijećenost ne koristi da bi se zaštitilo ljude. Upravo suprotno. Koristi se kao kolac na koje se nabija one koji prosvjeduju protiv sve većeg vala nasilja koje Država provodi nad vlastitim narodom u ime "javnog dobra". Nedavno je u *Outlooku* (od 3. svibnja, 2010.) B.G. Verghese istupio mašući tim kolcem u zaštitu Države i velikih korporacija: "Maoisti će polako nestati, demokratska Indija i Ustav će prevladati, usprkos vremenu koje je za to potrebno i boli koju uključuje". Na ovo je odgovorio Azad.

U zadnjem tekstu kojeg je napisao prije nego što je ubijen (*Outlook*, July 19, 2010).

"U kojem dijelu Indije prevladava Ustav, gospodine Verghese? U Dantewadi, Bijapuru, Kankeru, Narayanpuru, Rajnandgaonu? U Jharkhandu, Orissi? U Lalgarhi, Jangalmahalu? U Kashmirskoj dolini? Manipuru? Gdje se vaš Ustav skrivao dugih 25 godina nakon masakriranja tisuća Sikha? A kad su desetkovani Muslimani? Kad je na stotine tisuća seljaka nagnano na samoubojstvo? Kad su bande Salwa Juduma koje financira država pobile na tisuće ljudi? Kad su plemenske žene bile grupno silovane? Dok obične ljude jednostavno otimaju siledžije u uniformama? Vaš Ustav je komad papira koji za najveću većinu indijskog naroda ima manju vrijednost od toaletnog papira."

BHOPAL DISASTER 1984 TO?
THE SUFFERING CONTINUES,
SO DOES THE STRUGGLE.
BHOPAL GAS PEEDIT MAHILA
BHOPAL GAS PEEDIT MAHILA

Nakon Azadovog ubojstva, nekoliko medijskih komentatora pokušalo je prikriti zločin besramno izokrećući to što je Azad napisao u ovom paragrafu optuživši ga da je indijski Ustav nazvao toaletnim papirom.

Ako vlada neće poštovati Ustav, tada bismo možda trebali umetnuti amandman na samu preambulu Ustava. "Mi Narodi Indije, svečano smo odlučili konstituirati Indiju kao Suverenu Socijalističku Sekularnu Demokratsku Republiku", moglo bi se zamijeniti s: "Mi, više indijske kaste i klase, potajno smo odlučili konstituirati Indiju kao Korporavitnu, Hinduističku, Satelitsku Državu..."

* * *

Pobune u ruralnim dijelovima Indije, naročito u unutrašnjosti područja na kojima žive plemena, radikalan je izazov ne samo indijskoj Državi, već pokretima otpora. One propituju prihvaćene ideje toga što je zapravo napredak, razvoj i usitinu sama civilizacija. Propituju etiku i učinkovitost različitih strategija otpora. Ta pitanja su već bila postavljena, da. Postavljana su uporno i mirno, godinu za godinom, na stotine različitih načina – postavljali su ih chhattisgarhški Mukti Morcha[13], te agitacijski projekti Koel Karo[14] i Gandhamardhan[15] – te na stotine drugih narodnih pokreta. Najupornije ih je postavljao možda najvidljiviji pokret – Narmada Bachao Andolan – pokret protiv brana na rijeci Narmadi. Jedini odgovor indijske vlade bili su represija, neiskrenost i netransparentnost kakva može proizaći samo iz patološkog nepoštivanja običnih ljudi. Stanje se još i pogoršalo, vlada je nastavila proces te su se prisilna preseljenja ljudi i otimačina njihove zemlje ubrzali do točke u kojoj se bijes naroda toliko nakupio da ih se više ne može kontrolirati. Danas, najsiromašniji ljudi na svijetu uspjeli su zaustaviti neke od najbogatijih korporacija. To je ogromna pobjeda.

Oni koji su se pobunili svjesni su da im je zemlja u stanju Uzbune. Svjesni su da su baš poput ljudi u Kašmiru, Manipuru, Nagalandu i Assamu i oni ostali bez svojih građanskih prava i to regulativama poput Zakona o Pervenciji Protuzakonitih Aktivnosti – UAPA[16] i Posebnog Zakona o Javnoj Sigurnosti Chhattisgarha – CSPSA[17] koji kriminaliziraju svaki oblik disidenstva – rječju, djelom i *namjerom*.

Za vrijeme ere Uzbune, koliko god turobna bila, ljudi su još uvijek sebi dopuštali sanjati o poboljšanju svojih gruntova, sanjati o pravdi. Kad je Indira Gandhi objavila Uzbunu u ponoć 25. srpnja 1975. učinila je to kako bi skršila nadolazeću revoluciju. Ustanak naksalita u Bengalu više manje je desetkovan. No, milijuni ljudi okupili su se na poziv Jayaprakasha Narayana na "Sampoorna Kranti" (Totalnu revoluciju). U središtu svih nemira nalazio se zahtjev da se Zemlja vrati Oračima (Čak ni tada, ništa nije bilo drugačije – bila je potrebna revolucija kako bi se provela redistribucija zemlje, što je jedno temeljnih načela Ustava).

Trideset i pet godina kasnije, stvari su se drastično promijenile. Pravda, ta velika, prekrasna ideja svedena je na značenje ljudskih prava. Jednakost je utopijska fantazija. Ta riječ je više manje izbačena iz naših rječnika. Siromašni su dovedeni do zida. Revolucionarne stranke i pokreti otpora morali su sniziti ljestvicu te se od borbe za zemlju u ime onih koji zemlje nemaju posvetiti borbi za prava ljudi kako bi zadržali ono malo zemlje što je preostalo. Jedina redistribucija zemlje koja se događa ona je u kojoj se zemlja otima siromašnima i redistribuira bogatima, pod izlikom SEZ-ova, a zapravo služi kao zemljišni fond[18]. Bezzemljaši (najvećim dijelom Daliti), nezaposleni, stanovnici slamova i gradska radnička klasa su izvan računice. U mjestima poput Lalgarha u Zapadnom Bengalu sve što ljudi traže od policije i vlade je da ih ostave na miru. Domorodačka organizacija pod nazivom Narodni Odbor za Borbu Protiv Policijskih Zvjerstava – PCAPA[19] započela je djelovanje jednostavnim zahtjevom da Načelnik Policije posjeti Lalgarh i ispriča se ljudima zbog zvjerstava koja su njegovi ljudi počinili nad seljanima. Taj zahtjev dočekan je kao skandalozan. (Kako je moguće da polugoli divljaci očekuju od vladinog *službenika* da im se ispriča?) Ljudi su na to zabarikadirali sela i odbili pustiti policiju unutra. Policija je pojačala nasilje. Ljudi su reagirali bijesom. Danas, dvije godine kasnije, nakon mnoštva jezivih silovanja, ubojstava i lažnih "susreta", na snazi je totalni rat. PCAPA odbor zabranjen je i prozvan maoističkom jedinicom. Vođe su ili uhićene ili strijeljane (slična sudbina zadesila je Chasi Mulya Adivasi Sangh u Narayanpatni u Orissi te Visthappen Virodhi Ekta Manch u Potki u Jharkhandu).

Ljudi koji su nekoć sanjali o pravdi i jednakosti, koji su se usudili zahtijevati zemlju za orače, svedeni su na traženje isprike od policije zbog toga što su premlaćivani i osakaćivani – je li ovo napredak?

13 Liberation Front – Oslobodilački front, nap. prev.
14 Društveni pokret koji se bori protiv izgradnje dviju velikih brana na rijeci Karo. Projekt predviđa potapanje 12.000 hektara poljoprivrednih zemljišta, 10.000 hektara šuma i prisilno preseljenje 120 sela u kojima živi preko 100.000 ljudi, najvećim dijelom plemenskih naroda, nap. prev.
15 Društveni pokret koji se protivi rudarskim projektima u zapadnoj Orissi. U planinskom području Gandhamardhana nalazi se preko 220 različitih vrsta drveća i biljaka koji se koriste u tradicionalnoj medicini. Te planine važna su religiozna budistička, ali i hinduistička središta, te bogati kulturni i arheološki lokaliteti, nap. prev.
16 Unlawful Activities Prevention Act, nap. prev.
17 Chhattisgarh Special Public Security Act, nap. prev.
18 Landbanking je praksa kupovanja neobrađene zemlje s namjerom da se zadrži dok uvjeti za stjecanje profita nad njom ne postanu povoljniji.
19 People's Committee Against Police Atrocities, nap. prev.

Za vrijeme Uzbune, kaže priča, kad je gospođa Gandhi zamolila medije da se malo poviju, oni su puzali. No ipak, tih se dana znalo dogoditi da nacionalni dnevnici prkosno objave prazne uvodnike u svrhu prosvjeda protiv cenzure (ironija nad ironijama – jedan od tih prkosnih urednika bio je i B.G. Verghese).

Ovoga puta, u neproglašenoj Uzbuni, nema toliko prostora za prkos jer su mediji vlada. Nitko, osim korporacija koje ih kontroliraju, ne može medijima reći što da rade. Viši politički dužnosnici, ministri i službenici i sigurnosni establišment utrkuju se tko će se više pojavljivati na TV-u, pritom moleći Arnabija Goswamija[20] ili Barkhu Dutt[21] dopuštenje za prekid dnevne propovijedi. Nekoliko TV-kanala i novina otvoreno snabdijeva komandnu sobu operacije Zeleni lov i njezinu dezinformacijsku kampanju. Pojavio se bio identično napisan članak o "Maoističkoj industriji vrijednoj 1500-crora"[22] potpisan imenima različitih reportera i objavljen u različitim novinama. Gotovo sve novine i svi TV-kanali objavili su priče u kojima optužuju PCAPA (naziv koji ponekad zamijenjuju s "maoisti") za strašnu željezničku nesreću u kojoj je poginulo 140 ljudi, a koja se u svibnju 2010. dogodila u blizini Jhargrama u Zapadnom Bengalu. Dva glavna sumnjivca policija je ustrijelila u "susretima", premda se zagonetka oko toga što se točno dogodilo s tim vlakom još odgonetava. Indijska novinska agencija Press Trust of India objavila je nekoliko neistinitih priča koje je vjerno prenio i Indian Express. Jedna od takvih priča bila je i ona o izmasakriranim tijelima policajaca koje su ubili maoisti (demanti koji je stigao iz same policije bio je objavljen na prostoru veličine poštanske marke negdje u sredini novina). Objavljeno je nekoliko identičnih intervjua, svi označeni kao "ekskluzivni", sa ženom koja je pripadnica gerile koju su maoistički vođe "silovali i ponovno silovali". Navodno je nedavno pobjegla iz šume i maoističkog stiska kako bi svijetu ispričala svoju priču. No, ispostavilo se da je zapravo mjesecima ležala u policijskom pritvoru.

Analize koje se temelje na zvjerstvima, a koje nam izvikuju s TV-ekrana zapravo su spinovi koji služe zamagljivanju istine, a trebali bi nas natjerati da razmišljamo na način: "istina je, plemena su dugo bila zanemarivana, ovo su jako teška vremena za njih, potreban im je razvoj. Istina, kriva je vlada, ali trenutno smo u krizi. Prvo se moramo riješiti maoista, osigurati područja, pa onda možemo pomoći plemenima".

Pod sve većim pritiskom rata oružane snage objavile su (onako kako samo one mogu), da i one ulaze u posao uređivanja naših mozgova. U srpnju 2010. objavljene su dvije "operacijske doktrine". Jedna je zajednička doktrina zračno-kopnenih operacija. Druga je doktrina Vojnih Psiholoških Operacija koja "sadrži planirani proces prenošenja poruke odabranoj ciljanoj skupini, s ciljem promicanja određenih tema koje bi rezultirale željenim stavovima i ponašanjem, što bi utjecalo na politička i vojna postignuća u zemlji.... Doktrina ujedno nudi smjernice za aktivnosti vezane uz percpeciju upravljanja u nekonvencionalnim operacijama, posebice u zatvorenoj okolini u kojoj zavedenu populaciju treba vratiti u mainstream". Medijsko priopćenje također je ustvrdilo da je "doktrina Vojnih Psiholoških Operacija politika, planiranje i implementacija dokumenta koje za cilj ima stvoriti pogodnu okolinu za djelovanje oružanih snaga koje bi Službama omogućilo korištenje dostupnih medija za vlastitu prednost".

Mjesec dana kasnije, na sastanku glavnih ministara država poharanih naksalitima, donesena je odluka da rat eskalira. Trideset i šest bataljuna Indijskih Rezervnih Snaga pridruženo je 105 bataljuna koji su već bili u pogonu. Ujedno im je pridruženo i 16.000 Posebnih Policijskih Službenika (naoružanih civila pod ugovorom koji djeluju kao policija) na već postojećih 30.000. Ministar obrane obećao je zapošljavanje dodatnih 175.000 policajaca u narednih 5 godina (To je dobar model garancije zapošljivosti: zaposli pola populacije da upuca drugu polovicu. Pritom se, ako vas veseli, možete poigravati omjerima.).

Dva dana kasnije, šef vojske kazao je višim časnicima da budu "mentalno spremni uhvatiti se u koštac s naksalitima... Možda će nam trebati šest mjeseci, možda godina ili dvije, no ako mislimo i dalje ostati važan državni aparat, morat ćemo poduzeti sve što nacija od nas zahtijeva".

Do kolovoza, novine su izvještavale kako se opcija zračnih napada koja se malo primjenjuje, a malo ne primjenjuje, ponovno primjenjuje. "Indijske zračne snage mogu u samoobrani pucati s ciljem protu-maoističkih operacija", izvijestio je *Hindustan Times*. "Dopuštenje je izdano sa strogim ograničenjima. Ne smijemo koristiti rakete ni oružje koje je integralni dio helikoptera, a odmazda je dozvoljena samo ukoliko se na nas puca.... S tom svrhom imamo na bočnim stranama helikoptera

20 Arnab Goswami je indijski novinar i urednik indijskog programa *Times Now*. Dobitnik je brojnih novinarskih nagrada, a ujedno je i autor knjige *Combating Terrorism: The Legal Challenge*, nap. prev.

21 Barkha Dutt je indijska televizijska novinarka i kolumnistica. Dobitnica je brojnih nagrada. Trenutno radi na TV kući NDTV i piše za *Hindustani Times*, nap. prev.

22 Crore je mjerna jedinica u širokoj upotrebi u Indiji, Pakistanu i Bangladešu. 1 crore je jednako 10 milijuna (ili 100 lakha. 1 lakh je jednako 100.000), nap. prev.

ugrađene strojnice kojima upravlja naša straža (IAF komandosi)". Kakvo olakšanje. Nema integralnog oružja, samo strojnice ugrađene bočno na helikoptere.

"Možda šest mjeseci, možda godina ili dvije" period je potreban stožernoj brigadi u Bilaspuru i zračnoj bazi u Rajnandgaonu za pripremu. Možda će dotad, u velikoj navali demokratskog duha, vlada popustiti narodnom bijesu i opozvati AFSPA-u, Zakon o posebnim dozvolama oružanim snagama[23] (koji policajcima dozvoljava ubijanje na temelju sumnje) u Manipuru, Nagalandu, Assamu i Kašmiru. Kad se jednom pljesak slegne, a slavlje postupno utihne, AFSPA će biti preoblikovan, baš kako je ministar obrane predložio u redcima izvještaja komisije koju je vodio Jeevan Reddy (zvučat će humanije i biti ubojitiji). Zatim se pod novim imenom može primijeniti diljem zemlje. Možda će to oružanim snagama dati nekažnjivost pred zakonom koja im je potrebna da bi mogli učiniti "ono što nacija traži od njih" – rasporediti se u dijelove Indije i boriti se protiv najsiromašnijih među siromašnima koji se bore za goli opstanak.

Možda će tako poginuti drugarica Kamla – pokušavajući srušiti borbeni helikopter ili školski vojni avion svojim pištoljem. Možda će do tada diplomirati na AK-47 ili lakoj strojnici otetoj iz državnog arsenala ili uzetoj s mrtvog policajca. Možda će do tada mediji "dostupni Službama" uspjeti "upravljati" percepcijama onih od nas koji su još uvijek "zavedeni" kako bismo vijest o njezinoj smrti dočekali staloženo.

Dakle to je indijska Država, u svoj svojoj demokratskoj slavi, spremna na pljačku, izgladnjivanje, opsadu, a sad i na zračne napade "u samoobrani" protiv svojih najsiromašnijih građana. Samoobrana. Ah, da. Operacija Zeleni lov vodi se u samoobrani vlade koja pokušava vratiti zemlju siromašnim ljudima, zemlju koje su im otele komunističke korporacije.

Kad vlada koristi ponudu mirovnih pregovora kako bi ribe iz dubokih voda privukla na površinu gdje ih može lakše ubiti, imaju li mirovni sporazumi budućnost? Je li ijedna strana doista zainteresirana za mir ili pravdu? Jedno od pitanja koje ljudi postavljaju jest jesu li maoisti doista zainteresirani za mir? Može li im se unutar postojećeg sustava ponuditi išta što bi ih odvratilo od zacrtanog cilja svrgavanja indijske Države? Odgovor je naravno negativan. Maoisti ne vjeruju da postojeći sustav može biti pravedan. Radi se o tome da se sve veći broj ljudi počinje slagati s njima. Da živimo u društvu s doista demokratskim impulsom, u kojem bi se obični ljudi mogli barem *nadati* pravdi, onda bi maoisti bili samo mala marginalna skupina militanata nezanimljiva širokim narodnim masama.

Druga tvrdnja je da maoisti žele prekid vatre kako bi na kratko predahnuli te se regrupirali i konsolidirali položaje. Azad u intervjuu za *The Hindu* (od 14. travnja 2010.) iznenađujuće otvoreno priča o tome: "nije potrebno previše zdravog razuma da bi se razumjelo da će obje strane iskoristiti primirje za osnaživanje svojih strana". Potom je nastavio objašnjavati da bi primirje, čak i privremeno, dalo odmora običnim ljudima zarobljenima u ratnoj zoni.

Vlada s druge strane očajno treba ovaj rat (pročitajte poslovne novine da biste vidjeli *koliko* očajno). Oči međunarodne poduzetničke zajednice dišu joj za vratom. Ona mora isporučiti, i to brzo. Kako bi spriječila da maske padnu, s jedne strane mora nuditi pregovore, a s druge ih narušavati. Azadova eliminacija bila je važna pobjeda jer je utišan glas koji je počeo zvučati opasno razumno. Bar na trenutak, mirovni pregovori uspješno su sabotirani.

Mnogo je toga oko čega se može biti ciničnom u diskusiji oko mirovnih pregovora. Ono što treba upamtiti je da za nas, obične ljude, izostanak mirovnih pregovora znači eskalaciju rata.

U zadnjih nekoliko mjeseci, vlada je u šume slila na desetke tisuća teško naoružanih paramilitarnih trupa. Maoisti su na to odgovorili zasjedama i serijom agresivnih napada. Poginulo je više od 200 policajaca. Tijela samo izlaze iz šume. Zaklani policajci umotani u nacionalne zastave; zaklani maoisti izloženi poput lovačkih trofeja, njihovi ručni i nožni zglobovi privezani za bambusove štapove; metcima izrešetana tijela, tijela koja više ne izgledaju poput ljudskih, masakrirana u zasjedama, obezglavljenja i smaknuta po kratkom postupku. O tijelima zakopanima *u* šumi nemamo vijesti. Ratna pozornica ograđena je kordonom, zatvorena za aktiviste i novinare. Kako ne bi bilo brojanja žrtava.

Narodnooslobodilačka gerilska vojska (PLGA) 6. travnja 2010. dočekala je u Dantewadi u zasjedi četu Centralne rezervne policije (CRPF) i ubila 76 policajaca. Partija je poslala zamuljano trijumfalističko priopćenje. Televizija je izmuzla iz tragedije sve što je mogla. Nacija je pozvana da osudi ubojstva. Mnogi od nas nisu bili spremni – ne zbog toga što slavimo ubojstva, niti jer

23 The Armed Forces (Special Powers) Act (AFSPA) je zakon izglasan 1958. Njime se oružanim snagama u Arunachal Pradesh, Assamu, Manipuru, Meghalayi, Mizoramu, Nagalandu i Tripuri daju posebne i vrlo velike ovlasti nad vlastitim narodom. Kasnije su te ovlasti produžene i na države Jammu i Kašmir, nap. prev.

smo maoisti, već zato što imamo teška i zamršena stajališta o operaciji Zeleni lov. Zbog toga što smo odbili kupiti dionice industrije prijezira brendirani smo "simpatizerima terorista", a naše su fotografije opetovano prikazivane na televiziji poput fotografija traženih kriminalaca.

Zašto je CRPF–ov kontingent patrolirao selima plemena naoružan s 21 AK-47 puškom, s 38 INSAS pušaka, sa 7 SLR-sova i 6 Lakih Strojnica, jednom automatskom puškom STEN i jednim dvoinčnim minobacačem? Postaviti ovo pitanje postalo je gotovo ravno činu izdaje.

Danima nakon zasjede naletjela sam na dva paramilitarna komandosa koji su razgovarali s nekom grupom vozača u delhijskom voznom parku. Čekali su da njihov VIP izađe iz nekog restorana ili wellnesa ili hotela. Njihov pogled o tim događajima nije sadržavao ni tugu ni patriotizam. Radilo se o jednostavnom računovodstvu. O platnoj bilanci. Razgovarali su o tome koliko je lakha[24] rupija potrebno za mito koji je nužno dati da bi se dobio posao u paramilitarnim snagama i o tome kako velika većina obitelji na sebe navuče ogromne dugove kako bi platile taj mito. Taj dug nikad se ne bi mogao otplatiti jadnom plaćom koju dobijaju jawani.[25] Jedina šansa za otplatu je da se čini ono što policajci u Indiji rade – ucjenjuju i prijete ljudima, reketare, zahtijevaju isplate, obavljaju prljave poslove (u slučaju Dantewade, pljačkaju seljane, kradu novac i nakit). No, ako muškarac umre prijevremenom smrću, obiteljima ostaju preveliki dugovi. Bijes ljudi na parkiralištu bio je usmjeren na vladu i više policijske dužnosnike koji zgrću bogatstvo putem mitâ koje primaju, da bi potom bez imalo problema poslali mlade ljude u smrt. Znali su da visoka naknada koja je najavljena za obitelji žrtava stradalih u napadu 6. travnja služi samo da umanji doseg skandala. Neće se pretvoriti u standardnu praksu za svakog policajca stradalog u ovom prljavom ratu.

Stoga nimalo ne čude vijesti koje stižu iz ratne zone, da su pripadnici CRPF-a sve neskloniji ophodnjama. Postoje izvještaji koji govore da falsificiraju dnevnike, ispunjavajući ih fantomskim patrolama. Možda počinju shvaćati da su samo siromašna smeća u kaki-uniformama[26], topovsko meso u Ratu Bogataša. Na tisuće ljudi čeka da nakon smrti kojeg od njih uskoče na njihovo mjesto.

U jednom drugom velikom napadu, 17. svibnja 2010. maoisti su u Dantewadi digli u zrak autobus i ubili 44 ljudi. Među njima je bilo 16 SPO-ova (Specijalnih Policijskih Oficira), drugim riječima, članova strašne milicije koju financira vlada, Salwa Juduma. Ostatak mrtvih bili su, na opće zaprepaštenje, obični ljudi, uglavnom adivasiji. Maoisti su poslali rutinsku ispriku zbog stradalih civila, no time su se približili Državi, kopirajući njezinu obranu "kolateralnih žrtava".

Prošlog su mjeseca maoisti u Biharu oteli četiri policajca te zahtijevali oslobađanje nekih svojih visoko pozicioniranih zarobljenih vođa. Nekoliko dana nakon dramatične talačke krize ubili su jednog od njih, policajca koji je bio adivasi, a zvao se Lucas Tete. Dva dana kasnije, ostalu trojicu su oslobodili. Ubivši zatvorenika koji je bio pod njihovom skrbi, maoisti su ponovno naštetili vlastitom cilju. Bio je to još jedan primjer janusovskog dvoličnog morala "revolucionarnog nasilja", kojeg u ratnoj zoni možemo očekivati sve više, a kojim se taktički trubi o pravdi i čini svijet gorim mjestom.

Većina analitičara i komentatora kojima je teško palo to što su maoisti ubili civile u Dantewadi nije primijetila da je istovremeno s napadom maoista na autobus u Dantewadi, policija opkolila nekoliko sela u Kalinganagaru u Orissi te u Balituthi i Potku u Jharkhandu, prilikom čega je otvorila vatru na tisuće prosvjednika koji su se opirali otimačini svoje zemlje i prepuštanju iste Tatama, Jindalama i Poscou. Ta se opsada nastavlja do danas. Zbog policijskih kordona ranjenici ne mogu biti prebačeni u bolnicu. Video snimci postavljeni na YouTube prikazuju sukob stotine policajaca naoružanih pod punom vojnom spremom i običnih seljana od kojih su neki naoružani tek lukovima i strijelama.

Jedina usluga koju je operacija Zeleni lov učinila običnim ljudima jest da im je razjasnila stvari. Čak i djeca u selima znaju da policija radi za "kompanije" i da operacija Zeleni val nije rat protiv maoista. To je rat protiv siromašnih.

Nema ništa malenoga u ovome što se događa. Svjedoci smo okretanju demokracije protiv sebe same, njezinom pokušaju da sama sebi odgrize rep. S nevjericom promatramo kako se taj rep ne da odgristi.

24 Stotina tisuća, nap.prev.

25 Obični vojnici, pješadija, nap. prev.

26 Khaki je riječ za boju i materijal. Riječ je u engleski došla iz hindskog/urdskog u kojem označava boju prašine, "prašnjavu" odnosno "boju kojom je pokriveno tlo". U hindski/urdski posuđena je iz perzijskog, a znači "prašina". U današnje vrijeme značenje kaki se proširilo i na druge boje vojnih uniformi, od sive do maslinasto zelene, pa i maskirne, nap. prev.

* * *

Od svih različitih političkih organizacija uključenih u ovu pobunu, nijedna nije toliko kontroverzna kao CPI (maoisti). Najočitiji razlog je njihovo beskompromisno postavljanje prioriteta oružane borbe kao jedinog puta do revolucije. Jedno od najopsežnijih djela o tom pokretu knjiga je Sumanta Banerjeeja *In the Wake of Naxalbari*I. Knjiga dokumentira rane godine, brzopletost kojom su naksaliti pokušali započeti indijsku Revoluciju "potpunim uništenjem klasnog neprijatelja" očekujući od narodnih masa spontani ustanak. Opisuje distorzije kojima su se morali poslužiti kako bi ostali u skladu s kineskom vanjskom politikom, opisuje kako se naksalitizam širio iz jedne države u drugu te kako je nemilosrdno skršen. Opterećenost bijesom, koji na njih usmjeravaju ortodoksna ljevica i liberalna inteligencija, stvara im nelagodan osjećaj spram sebe samih, te istovremeno stvara zbunjujući, gotovo mističan protekcionizam prema indijskoj Državi. Čini se kao da se smrznu kad se suoče sa situacijom koja stvarno ima revolucionarni potencijal. Pronađu razloge da ne gledaju u tom smjeru. Političke stranke i pojedinci – koji u posljednjih 25 godina nisu podržali čak ni pokrete protiv izgradnje velikih brana na rijekama, poput Narmada Bachao Andolana, koji nisu stupili ni u jedan marš solidarnosti ni s jednim od brojnih mirovnih narodnih pokreta u zemlji, iznenada su počeli veličati vrline nenasilne gandijevske satyagrahe.[27] S druge strane, oni koji su aktivno angažirani u tim pokretima mogu se ne slagati s maoistima, oprezni su, čak i ogorčeni, ali vide ih dijelom istog otpora.

Teško je reći kome su se maoisti više zamjerili: indijskoj Državi, njezinoj vojsci strateških stručnjaka i instinktivno desno orijentirane srednje klase ili Komunističkoj partiji Indije (CPI) i Komunističkoj Partiji Indije (marksistima) – poznatoj pod nazivom CPI (M) te nekoliko frakcijskih grupa koje su bile dijelom početne postave marksističko–lenjinističke partije; ili liberalnoj ljevici. Argument se otvara nomenklaturom. Ortodoksniji komunisti ne smatraju "maoizam" –izmom (maoisti zauzvrat srednjostrujaške parlamentarne komuniste nazivaju "socijalnim fašistima" i optužuju ih za "ekonomizam" – u osnovi, za to da su postupno cjenkanjem prodavali šanse za revoluciju).

Svaka frakcija vjeruje da je samo ona prava revolucionarna marksistička stranka ili politička organizacija. Svaka vjeruje da drugi krivo interpretiraju komunističku teoriju i da krivo razumiju historiju. Svatko bez članske iskaznice jedne od grupa vidjet će da nijedna od njih u onom što govori nije potpuno u krivu ili potpuno u pravu. No, gorki raskoli, ne previše različiti od raskola vjerskih sekti, prirodna su i nužna posljedica rigidne usklađenosti s partijskom linijom koju zahtijevaju sve komunističke partije. Posižu oni tako iz bazena uvreda koje datiraju unatrag do ruske i kineske revolucije, do velikih rasprava između Lenjina, Trockog i Staljina, do crvene knjižice predsjednika Maoa i bacaju ih jedni drugima u lice. Jedni druge optužuju za "pogrešnu primjenu" "marksističko-lenjinističko-mao ce tungovske misli", gotovo kao mast koja se trlja na krivo mjesto (moj raniji esej *Među drugovima: S naksalitima kroz prašumu* sletio je ravno na centralno sletište ovih debata. Dobio je vlastiti dio zabavnih uvreda koje zaslužuju poseban pamflet).

Osim debate o tome treba li ili ne biti dijelom izborne politike, najveće neslaganje između različitih komunističkih struja u Indiji centrirano je oko tumačenja pitanja jesu li uvjeti u Indiji zreli za revoluciju. Jesu li ravnice spremne za vatru, kako je glasila Maova najava u Kini, ili je vlaga još prevelika da bi jedna iskra bila dovoljna da je zapali? Problem je u tome što Indija istovremeno živi u nekoliko različitih stoljeća, tako da je možda "ravnica" koja se proteže ravnim travnatim područjima pogrešna analogija za opis indijskog socijalnog i političkog krajolika. Možda bi "mravinjak" bila bolja analogija. Postići konsenzus oko pravovremenosti revolucije vjerojatno je nemoguće. Stoga svi marširaju prema ritmu vlastitog bubnja. CPI i CPI (M) najvećim su dijelom odgodili revoluciju za zagrobni život. Za Charua Majumdara, osnivača naksalitskog pokreta, ona se trebala dogoditi prije 30 godina. Prema Ganapathiju, trenutnom vođi maoista, dogodit će se za pedesetak godina.

* * *

Danas, 40 godina nakon ustanka u Naxalbariju, temeljna optužba koju parlamentarna ljevica ima protiv maoista ista je kao i tada. Optuženi su da boluju od onoga što je Lenjin nazvao "poremećajem infantilnosti", da su narodnu politiku zamijenili militarizmom te da nisu radili na tome da doista izgrade pravi revolucionarni prolete-

27 Satyagraha – na sanskrtu znači "neprihvaćanje istinom" – obično se prevodi kao "insistiranje na istini". Satyagraha je Gandhijeva doktrina pasivnog, odnosno nenasillnog otpora. Filozofiju nenasilnog otpora prihvaćaju borci za ljudska prava diljem svijeta, a veliki je utjecaj imala u borbi protiv aparthejda u Južnoj Africi i na Nelsona Mandelu, te na Martina Luthera Kinga u SAD-u.

28 Seoskim upravama, nap. prev.
29 To je 140 milijardi rupija što je oko dvije milijarde eura, nap. prev.

rijat. Optužuje ih se za prijezir prema urbanoj radničkoj klasi, da su ideološki okoštala sila koja može funkcionirati samo kao žaba na leđima "nevinih" (čitaj: primitivnih) plemenskih naroda koji žive u džungli, koji prema ortodoksnim marksistima nemaju nikakav stvarni revolucionarni potencijal (ovo nije pravo mjesto za debatu o tome moraju li ljudi prvo postati nadničari, zarobljeni u centraliziranom industrijskom sistemu, prije nego ih se počne smatrati revolucionarnom snagom).

Optužba da su maoisti nevažni za radnički pokret gradske radničke klase, za dalitski pokret, za unesrećene farmere i poljoprivredne radnike je istinita. Nema sumnje u to da to što su maoisti militarizirali svoju politiku otežava njezino funkcioniranje izvan područja pokrivenih šumom. Međutim, jednako tako moglo bi se tvrditi da je većina komunističkih partija uspjela preživjeti u političkom mainstreamu samo zbog toga što su kompromitirale svoje ideologije do te mjere da ih je postalo nemoguće razlikovati od drugih buržujskih partija. Moglo bi se također tvrditi da su manje frakcije koje su ostale relativno nekompromitirane to uspjele zbog toga što nikome ne predstavljaju prijetnju.

Bez obzira na njihova postignuća kao buržujskih partija, malo tko bi riječ "revolucionaran" povezao s CPI ili CPI (M) (CPI ipak ima određenu ulogu u borbama protiv rudarskih kompanija u Orrisi). No, čak i unutar odabrane sfere utjecaja, oni ne mogu tvrditi da su za proleterijat, koji navodno predstavljaju, učinili kakvo dobro. Osim svojih tradicionalnih bastiona u Kerali i Zapadnom Bengalu – a gube utjecaj i u obje te zemlje – jedva da su prisutni u ostatku države, bilo urbanim ili ruralnim područjima, šumama ili ravnicama. Potpuno su uništili svoje sindikalne organizacije. Nisu uspjeli zastaviti masovna otpuštanja i raspuštanja formalne radne snage koje su uzrokovale mehanizacija i nove ekonomske politike. Nisu uspjeli spriječiti sistemsko uništavanje radničkih prava. Uspjeli su se potpuno otuđiti od adivasija i Dalita. Mnogi će kazati da su u Kerali odradili posao bolje od drugih političkih stranaka, no u Zapadnom Bengalu njihova je vladavina ostavila zemlju u ruševinama. U Nandigramu i Singuru vladaju izrazito represivno, a stali su i protiv adivasija u Jangalmahalu zbog čega će vjerojatno za nekoliko godina izgubiti vlast (koliko Mamati Banerjee bude trebalo da dokaže da ona nije vozilo u koje bi ljudi trebali utočiti svoje nade).

Ipak, navodeći litanije njihovih grehova, mora biti jasno rečeno da opadanje moći komunističkih partija nije nešto što treba slaviti. Barem dok se u Indiji ne stvori novi, vitalniji i uistinu Lijevičarski pokret.

Maoisti su (u sadašnjim i bivšim svojim avatarima) imali različite političke putanje. Redistribucija zemlje i nasilnim sredstvima ako je potrebno, oduvijek je bila njihova središnja politička aktivnost. U tom su poduhvatu bili potpuno bezuspješni. No, vojne intervencije, koje su tisuće njihovih kadrova – a ponekad i običnih ljudi – platili životima, bacile su svjetlo na duboko ukorijenjenu strukturnu nepravdu u indijskom društvu. Ako ništa drugo, od vremena pokreta Telangana koji je na neki način bio prethodnik ustanku u Naxalbariju, naksalitski pokret, sa svim svojim manama, u nekima od najpotlačenijih zajednica potakno je bijes zbog eksploatacije te želju za samopoštovanjem. U Zapadnom Bengalu došlo je do operacije Barga (bargadar je zakupnik), u manjim razmjerima slično se dogodilo i u Andhra Pradeshu, natjerali su vladu da provede neki oblik zemljišne reforme. Čak i danas govori premijera o "nejednakom razvoju" i "eksploataciji" plemenskih područja, zatim vladin plan da sredstva Ministarstva šumarstva za Zajedničko Upravljanje Šumama prebaci izravno gram panchayatima[28], te najava Odbora za Planiranje da će alocirati 14.000 crore rupija[29] za razvoj plemena, zapravo su strategija razbijanja maoističke "pošasti". Ako ta sredstva ipak na kraju budu od koristi domorodačkim zajednicama, a ne usišu ih posrednici, onda "pošasti" uistinu treba odati priznanje. Premda maoisti nisu gotovo ni na koji način politički prisutni izvan šumskih područja, prisutni su, sa sve većim simpatijama, u imaginariju narodnih masa, kao partija koja se bori za siromašne protiv zastrašivanja i zlostavljanja Države. Ako se operacija Zeleni lov pretvori u otvoreni rat, ako prestane biti "subkonvencionalan", ako obični adivasiji počnu umirati u velikim brojevima, te simpatije mogle bi dodatno potpaliti simpatije prema maoistima na neočekivane načine.

Među najozbiljnijim optužbama iznesenima protiv maoista nalaze se i one da je maoističkim vođama u interesu da održe ljude siromašnima i nepismenima kako bi mogli zadržati svoju moć nad njima. Kritičari pitaju zašto, nakon tridesetogodišnjeg rada u područjima poput Dandakaranye, maoisti tamo još uvijek nisu otvorili škole i klinike. Zašto nema nasipa i razvijene poljo-

privrede, zašto ljudi još uvijek umiru od neishranjenosti i malarije? Odlično pitanje. Pitanje koje ignorira činjenicu da su maoisti zabranjena organizacija što znači da njezini članovi – makar oni bili liječnici i učitelji – mogu biti ubijeni na licu mjesta. Korisnije bi bilo to pitanje postaviti indijskoj vladi koja nema ograničenja koja imaju maoisti. Kako to da u plemenskim područjima koje maoisti nisu pregazili nema škola, ni bolnica, ni nasipa? Zašto su ljudi u Chhattisgarhu toliko kronično pothranjeni da su liječnici njihovu situaciju počeli nazivati "prehrambenom sidom" zbog efekta koji imaju na ljudski imunološki sustav.

U cenzuriranom poglavlju izvještaja ministarstva o panchayati raj[30] Ajay Dandekar i Chitrangada Choudhury (koji nisu obožavatelji maoista – partijsku ideologiju nazivaju "brutalnom i ciničnom") pišu:

"Maoisti tako danas imaju dvostruki učinak na terenima na kojima se primjenjuje PESA. Upravljaju snagom pištolja. Na razini sela/četvrti/okružja mogu izazvati strah u administracijama. Istovremeno poništavaju nemoć običnih seljana da spriječe zanemarivanje ili kršenje prava zaštićenih zakonima poput PESA-e, na primjer, upozoravajući talate[31] koji možda zahtijevaju mito u zamjenu za ispunjavanje dužnosti koju imaju prema mandatu Zakona o šumskim pravima; ili trgovca koji šumske proizvode plaća po izrabljivačkoj cijeni ili izvođača radova koji krši pravila o minimalnoj nadnici. Partija je ujedno odradila velik posao na razvoju ruralnih područja, npr. organizirala je radne akcije za izgradnju ribnjaka, infrastrukturu za prikupljanje kišnice, akcije konzervacije zemlje na području Dandakaranye o kojima seljani svjedoče da su rezultirali većim prinosima usjeva i povećali rezerve hrane.".

U nedavno objavljenoj empirijskoj analizi rada Nacionalne zaklade jamstava za ruralno zapošljavanje[32] u 200 područja poharanih maoistima u Orissi, Chhattisgarhu i Jharkhandu, objavljenoj u tjedniku *Economic and Political Weekly, autori* Kaustav Banerjee and Partha Saha tvrde:

"Terensko istraživanje pokazuje da optužba da maoisti onemogućavaju razvojne sheme ne drži vodu. Upravo suprotno, Bastar je u okvirima NREGA-e napredovao više od nekih drugih područja (...) povrh toga, borbe za nadnicu, kao i uvođenje minimalne nadnice mogu se na tom području pratiti unatrag do borbi maoista za nadnice. Izračunali smo da se nadnica za svežanj tenduovog lišća udvostručila u većini maoističkih područja (...) Ujedno, maoisti provode društvene revizije[33] koje pomažu nastanku novih demokratskih praksi, Indiji dosad nepoznatih".

U većini debata na temu maoista implicirana je patronizirajuća tvrdnja kojom se "mase", a u ovom slučaju adivasiji, svrstavaju u kategoriju retardiranih hordi, kojima upravlja šačica pokvarenih "autsajdera". Jedan sveučilišni profesor, poznati progonitelj maoista optužio je čelnike partije da su paraziti koji vrebaju siromašne domoroce. Kako bi podupro svoju tvrdnju, usporedio je nedostatak razvoja Dandakaranye s prosperitetom Kerale. Nakon što je sve vođe partije koji nisu adivasiji proglasio kukavicama "koje se kriju u sigurnosti šume", apelirao je na sve maoiste gerilce koji jesu domorodci kao i seoske milicajce da se predaju zboru gandijanskih aktivista pripadnika srednje klase (koje je sam izabrao). Zatim je pozvao na suđenje za ratne zločine svom nedomorodačkom vodstvu partije. Zašto su nedomorodački gandijevci prihvatljivi, ali nedomorodački maoisti nisu, nije objasnio. Izrizito je uznemirujuća ova nesposobnost da se običnim ljudima prizna bilo kakva sposobnost samostalnog odlučivanja i razlučivanja.

* * *

U Orissi, naprimjer, različite borbe vode razni, međusobno ponekad bitno različiti, naoružani pokreti otpora. Usprkos tome, međusobnim pomaganjem uspjeli su privremeno spriječiti projekte nekih od najvećih korporacija – Tatae u Kalinganagaru, Poscoa u Jagatsinghpuru, Vedante u Niyamgiri. Za razliku od Bastara gdje su dobro ukopani i kontroliraju teritorij, maoisti Orissu koriste samo kao koridor za prebacivanje svojih trupa. Kako sigurnosne snage sve više stišću obruč oko ljudi i povećavaju represiju, moraju razmisliti o uključivanju maoista u svoje borbe. Hoće li njihove naoružane snage ostati i boriti se protiv represije Države koju nužno slijedi maoistička "akcija"? Ili će se povući i ostaviti nenaoružani narod da se sam nosi s policijskim terorom? Aktiviste i obične ljude već se trpa u zatvore pod optužbom da su maoisti. Mnogi su već hladnokrvno ubijeni. Za to vrijeme, napeti, nelagodni ples između neoružanih pokreta otpora i CPI (maoista) i dalje se nastavlja.

30 Vladavini seoskih uprava, nap. prev.

31 Talati su seoski računovođe. Talati su državni činovnici čija je zadaća održavanje podataka o usjevima i stanju zemlje. Također su zaduženi za prikupljanje poreza i naknada za navodnjavanje, nap. prev.

32 National Rural Employment Guarantee Scheme – NREGA, nap. prev.

33 "Social audit" – ekonomski pojam koji znači obvezu sustavnog ocjenjivanja i izvješćivanja o nekom značajnom i definiranom području aktivnosti, nap. prev.

S vremena na vrijeme partiji se dogode neke neodgovorne situacije koje dovedu do strašnih posljedica za obične ljude. Godine 2006., na vrhuncu tenzija između dalitskih i adivasi zajednica u okružju Kandhamal, maoisti su ubili Laxmanananda Saraswatija, vođu Vishwa Hindu Parishada[34] (VHP), fašistički nastrojenih preobraćenika koji djeluju među adivasijima s ciljem vraćanja plemena "pod okrilje hinduizma". Nakon tog ubojstva pleme Kandha, netom prije preobraćeno na hinduizam, potaknuto je na osvetničke pohode paljenja i pljačkanja. U antikršćanskom napadu stradalo je 400 sela. Ubijena su 54 pripadnika Panna Dalit kršćana, spaljeno je više od 200 crkava, a desetak tisuća ljudi moralo je pobjeći iz svojih domova. Mnogi od njih još uvijek žive u kampovima jer im je povratak kućama onemogućen. Donekle slična, no ipak različita situacija kuha se u Narayanpatni i Koraputu – područjima u kojima se Chasi Mulya Adivasi Sangh (koju policija smatra maoističkim "krilom") bori da se zemlja koju su lokalni lihvari i trgovci alkoholnim pićima (mnogi od kojih su Daliti) nezakonito prisvojili sebi, vrati adivasijima. Na ova je područja nakalemljen policijski teror – stotine adivasija završilo je u koraputskom zatvoru, a tisuće ih živi u šumama, bojeći se otići kućama.

Ljudi koji žive u ovakvim situacijama ne primaju olako upute od šačice ideologa koji se mašući oružjem pojave niotkud. Odluke o tome koje strategije upotrijebiti donose se nakon detaljnog promišljanja: o povijesti borbe, o naravi represije, o hitnosti situacije i prirodnom krajoliku u kojem se bitka vodi. Odluka o odabiru bivanja gandijevcem ili maoistom, militantom ili pacifistom, ili pomalo od oboje (kao u slučaju Nandigrama) ne mora uvijek biti moralno ili pak ideološko pitanje. Često je to taktička odluka. Naprimjer, gandijevska satyagraha je svojevrsni politički teatar. Kako bi bila učinkovita nužna joj je empatična publika koju seljani gustih šumama nemaju. Kad se usred noći oko sela postavi kordon policijskog odreda od 800 policajaca te otpočne palež kuća i ubijanje ljudi može li štrajk glađu pomoći? (Mogu li ljudi koji umiru od gladi stupiti u štrajk glađu? I djeluju li štrajkovi glađu ako nisu prikazani na TV-u?) Isto tako, gerilsko ratovanje je strategija koju si sela koja leže u ravnicama, bez skrovišta za taktičko povlačenje, ne mogu priuštiti. Srećom, ljudi su sposobni razbijati ideološke kategorije, stoga bivanje gandijevcem na Jantar Mantaru, militantom na ravnicama i gerilskim borcem u šumskim područjima ne uzrokuje krize identiteta. Snaga indijskih pobuna leži u njihovoj raznolikosti, ne uniformnosti.

* * *

Otkad je vlada proširila definiciju "maoista" tako da uključuje sve što joj se protivi, nije nikakvo iznenađenje da su maoisti dospjeli na centar pozornice. Međutim, njihova doktrinarna nefleksibilnost, dobro poznata netolerancija na neslaganje, nesposobnost rada s drugim političkim organizacijama, a pogotovo njihov jednoumni militantni imaginarij čini ih premalenima da bi stali u divovske cipele koje trenutno stoje u ponudi.

(Za vrijeme boravka u šumi kad sam prvi put srela drugaricu Roopi, prva stvar koju me ta tehnološka čarobnjakinja pitala bila je vezana za intervju sa mnom koji je objavljen nedugo nakon što su maoisti napali Rani Bodili, školu za djevojke u Dantewadi koja je bila pretvorena u policijski kamp. Ubijeno je više od 50 policajaca i SPO-ova. "Bilo nam je drago", kazala je, "što ste odbili osuditi naš napad na Rani Bodili, no u istom intervjuu kazali ste kad bi maoisti došli na vlast da bi Vas prvu strijeljali. Zašto ste to rekli? Zašto mislite da smo mi takvi?". Pripremala sam se na dugačak odgovor kad nas je nešto omelo. No, vjerojatno bih počela odgovarati pozivajući se na Staljinove čistke – u kojima su zatvoreni ili strijeljani milijuni običnih ljudi te gotovo 75.000 časnika Crvene armije te u kojima je uhićeno 98 od 139 članova Centralnog komiteta, zatim nastavila pričom o visokoj cijeni koju je platio kineski narod za Kineski Veliki Korak Unaprijed i Kulturnu Revoluciju, te bih vjerojatno završila incidentom u Pedamallapuramu u Andhra Pradeshu kad su maoisti u obliku svog prethodnog avatara – Narodnog Rata – ubili sarpanča[35] i napali aktivistkinje koje su se oglušile na njihov poziv na bojkot izbora.)

No, da se vratim na pitanje: Tko može stati u te divovske cipele? Možda njih ne može i ne treba popuniti samo jedan par nogu. Ponekad se čini da oni koji imaju radikalnu viziju novog, boljeg svijeta nemaju čeličnost potrebnu za odolijevanje vojnim napadima, a oni koji imaju čeličnost, nemaju viziju.

U pojasu punom pokretâ otpora, u ovom trenutku, maoisti stoje na njegovom najmilitantnijem rubu odakle se za zavičaj domorodaca bore protiv kartelâ kompa-

34 Globalno hinduističko vijeće (World Hindu Council) međunarodna izrazito desno orijentirana hinduistička fundamentalistička organizacija, nap. prev.

35 Sarpanch je izabrani čelnik seoskih skupština gram panchayata, nap. prev.

nija koje se bave rudarstvom i infrastruktiurnim projektima. Izvesti iz ovoga zaključak da je CPI (maoisti) partija koja na potpuno nov način promišlja "razvoj" ili ekološka pitanja malo je nategnuto. (Ohrabrujući znak je da se partija oprezno izjasnila protiv gradnje velikih brana. Ako partija stvarno misli ono što govori, već je dovoljno da dovede do radikalno drugačijeg razvojnog modela.) Za političku partiju koja je nadaleko poznata zbog svog protivljenja rudarskim korporacijama, politika (i praksa) maoista na temu rudarstva ostaje poprilično nejasno definirana. Na nekoliko mjesta gdje se ljudi bore protiv rudarskih korporacija postoji ustaljeni stav da maoisti nisu neskloni dopustiti da se kopanje ruda i infrastrukturni projekti vezani uz rudarstvo nastavljaju dokle god oni dobijaju novac od reketa. Iz intervjua koje su dali viši dužnosnici partije vidi se samo "mi to možemo bolje" stav. Dali su maglovito obećanje za "održivim kopanjem ruda", višim naknadama i boljim smještajem za preseljene te većim ulozima za "dionike". (Trenutni ministar za rudarstvo i mineralne resurse također je, razmišljajući slično, pred parlamentom obećao da će 26% profita od rudarstva ići za "razvoj plemena". Kakva će *to* biti gozba za svinje na koritu!).

Obratimo sada pozornost na najveću zvijezdu u rudarskom pojasu – nekoliko milijardi dolara vrijedna ležišta boksita. Ne postoji ekološki održiva metoda izvlačenja boksita i industrijskog pretvaranja boksita u aluminij. To je visoko toksičan proces kojeg je većina zapadnih zemalja dislocirala iz svojih zemalja. Za proizvodnju jedne tone aluminija potrebno je oko šest tona boksita, više od tisuću tona vode i ogromne količine struje. Za toliku količinu vode i struje nužne su velike brane koje, kao što znamo, dolaze sa svojim krugom kataklizmičke destrukcije. Naposljetku ostaje veliko pitanje – čemu služi taj aluminij? Kamo odlazi? Aluminij je glavna sirovina u industriji naoružanja – za industrije naoružanja drugih zemalja. Uzevši to u obzir, kakva bi zdravorazumska "održiva" politika rudarstva trebala biti? Pretpostavimo, rasprave radi, da CPI (maoisti) dobije kontrolu nad takozvanim Crvenim koridorom, zavičajem plemena – koji je bogat uranom, boksitom, vapnencom, dolomitom, kositrom, granitom, mramorom – kakve bi upravljačke i poslovne politike donijela? Bi li kopala rude minerala kako bi na tržištu iz njih izvukla dobit, gradila infrastrukturne projekte i proširivala poslovanje? Ili bi kopala tek toliko ruda koliko je nužno za zadovoljavanje osnovnih potreba ljudi? Kako bi definirala "osnovne potrebe"? Naprimjer, bi li nuklearno oružje bilo "osnovna potreba" u maoističkoj nacionalnoj državi?

Sudeći prema primjerima Rusije i Kine, pa čak i Vijetnama, komunistička i kapitalistčka društva naposljetku imaju nešto zajedničko – DNK svojih snova. Nakon revolucijâ, nakon izgradnje socijalističkih društava za što su milijuni radnika i seljaka platili svojim životima, obje zemlje sada imaju razuzdane kapitalističke ekonomije. I za njih je sposobnost konzumacije postala kriterij za mjerenje razvoja. Za ovaj tip "razvoja" nužno je potrebna industrija. Za održavanje industrije nužno je potreban stalan dotok sirovih materijala. Za to su nužno potrebni rudnici, brane, dominacija, kolonije, rat. Stare sile propadaju, nove se rađaju. Ista priča, novi likovi – bogate zemlje pljačkaju siromašne. Jučer su to bile Europa i Amerika, danas Indija i Kina. Sutra to možda bude Afrika. No, hoće li postojati sutra? Možda je prekasno za postaviti to pitanje, no nada ima malo veze s razumom.

Možemo li očekivati da će alternativa ovome što izgleda poput sigurne smrti planete doći iz umova koji su krizu i stvorili? Čini se malo vjerojatnim. Alternativa, ako uopće postoji, doći će od strane ljudi i s mjesta koja su odoljevala hegemonijskom impulsu kapitalizma i imperijalizma, koja kapitalizam i imperijalizam nisu kooptirali.

Ovdje u Indiji, čak i usred svog tog nasilja i pohlepe, još uvijek postoji ogromna nada. Ako to itko može učiniti, mi možemo. Još uvijek imamo populaciju koja nije potpuno kolonizirana konzumerističkim snom. Još uvijek imamo živu tradiciju ljudi koji su se borili za Gandhijevu viziju održivosti i samodostatnosti, za socijalističke ideje egalitarizma i socijalne pravde. Imamo Ambedkarovu[36] viziju koja izaziva i Gandijevce i Socijaliste. Imamo najspektakularniju koaliciju pokretâ otpora s iskustvom, razumijevanjem i vizijom.

Najvažnije od svega Indija ima domorodačku populaciju od preko 100 milijuna ljudi koja još uvijek uspješno preživljava. Oni su ti koji znaju tajne održivog života. Ako nestanu, te će tajne nestati s njima. Ratovi poput operacije Zeleni lov iskorijenit će ih. Tako će pobjeda njihovih progonitelja u sebi sadržavati sjeme destrukcije, ne samo domorodaca već i ljudske rase. Zato je rat koji se vodi u centralnoj Indiji toliko važan. Zbog toga trebamo stvarni i hitni dogovor između svih političkih organizacija koje se opiru tom ratu.

36 Bhimrao Ramji Ambedkar, poznat i kao Babasaheb bio je indijski pravnik, filozof, antropolog, povjesničar, ekonomist i urednik. Rođen je u zajednici Mahara, nedodirljivih. Kasnije se obratio na buddhizam. Jedan je od prvih nedodirljivih koji su dobili fakultetsku diplomu. Tridesetih godina 20. st. osnovao je Neovisnu radničku stranku. Bio je predsjedavajući član odbora koji je sastavljao indijski ustav. Cijeli život borio se protiv socijalne diskriminacije i kastinskog sustava. Smatra se da je skica indijskog ustava, koju je on napravio, napisana tako da omogući socijalističku revoluciju, osiguravajući svima sva jednaka prava, nap. prev.

Dan kad kapitalizam bude prisiljen tolerirati nekapitalistička društva i kad bude morao priznati ograničenja svoje potjere za dominacijom, dan kad bude prisiljen prihvatiti da ponuda sirovih materijala nije neograničena biti će dan kad će se stvari promijeniti. Ako za svijet postoji bilo kakva nada, ona ne živi u prostorijama konferencija o klimatskim promjenama, ni u gradovima s visokim zgradama. Nada živi dolje nisko na tlu, rukama grli ljude koji svakodnevno ratuju da bi zaštitili svoje šume, planine i rijeke jer znaju da šume, planine i rijeke štite njih.

Prvi korak prema ponovnoj imaginaciji svijeta koji je otišao u potpuno krivom smjeru bio bi zaustaviti uništavanje onih koji imaju drugačiju imaginaciju – imaginaciju koja se nalazi izvan granica kapitalizma kao i komunizma. Imaginacija koja drugačije poima koji su sadržaji sreće i ispunjenosti. Kako bi se oslobodio taj filozofski prostor, potrebno je onima koji možda izgledaju kao čuvari naše prošlosti, ali su možda zapravo vodiči naše budućnosti, prepustiti fizički prostor koji im je nužan za preživljavanje. Kako bismo to postigli, moramo svojim vladarima postaviti pitanje: Možete li ostaviti vodu u rijekama? Drveće u šumama? Možete li ostaviti boksit u planinama?

Ako je odgovor negativan, onda bi možda trebali prestati držati propovijedi o moralnosti žrtvama svojih ratova.

Prevela s engleskoga Andrea Milat

CAPITALISM IS CRISIS

REVOLUTION
WITHIN
TENT

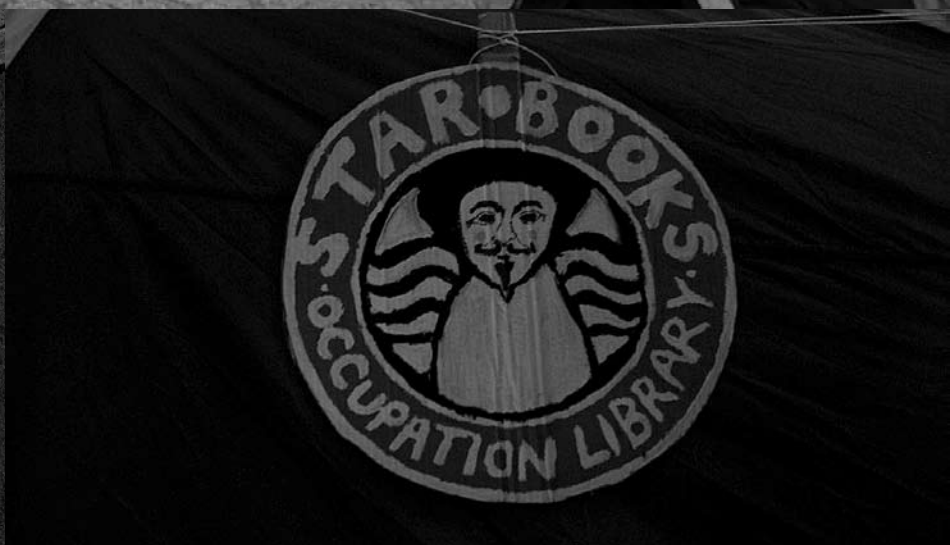
STAR·BOOKS
OCCUPATION LIBRARY

SALECL, RENATA

Nasilje kao odgovor na ideologiju izbora

SALECL, RENATA

Nasilje kao odgovor na ideologiju izbora

Bolest civilizacije i bolest pojedinca idu ruku pod ruku. Društvene promjene tako utječu na bolesti od kojih ljudi pate, a nove bolesti koje ljudi razvijaju, naravno, utječu na društvo u cjelini.[01] Posljednjih desetljeća vodile su se u psihoanalitičkim krugovima mnoge debate o tome kako društvene promjene koje proživljavamo u postindustrijskom kapitalizmu utječu na pojedince.

Ideologija postindustrijskog kapitalizma uvelike se oslanja na ideju izbora, slobode, samostalnog uspjeha i neprestanog napretka.[02] Međutim, negativna strana ove ideologije očituje se u porastu tjeskobe; osjećaju nedostatnosti i krivnje pojedinca zbog neuspjeha u današnjem svijetu. Donedavno je ideologija izbora uistinu uspješno djelovala kako bi spriječila bilo kakvo razmatranje moguće društvene promjene. Pojedinac je bio zaokupljen neprekidnim mijenjanjem samoga sebe – često do točke samodestrukcije.

Jacques Lacan ukazao je da je ideja samodestrukcije u velikoj mjeri povezana s funkcioniranjem kapitalizma. Posljednjih nekoliko godina raste zanimanje za tezu koju je razvio ranih sedamdesetih na predavanju u Milanu, u kojoj govori da je kapitalizam uzdigao subjekt do položaja gospodara tako da se on više ne smatra proleterskim robom, nego se poistovjećuje s ideologijom nebrojenih mogućnosti, do te mjere da sve u svom životu počne smatrati pitanjem izbora. Uza sve to, društvo u kojem živi postaje sve ubrzanije. Subjekt ne samo da počinje duže raditi nego i troši sve više i više. Dolazi i do toga da počinje uništavati samoga sebe. Tako se radoholičarstvo, ovisnost, anoreksija, bulimija, samoozljeđivanje manifestiraju kao simptomi bolesti od koje subjekt pati. Polako ti simptomi guraju osobu prema različitim putevima samodestrukcije. Međutim, paradoksalno je što se čini da je osoba nesvjesna onoga što joj se događa te i dalje vjeruje u ideologiju nebrojenih mogućnosti.

Samodestrukcija i problem s vlastitom slikom

Gledati samoga sebe u zrcalo nikada nije bilo lako. Iz grčke mitologije poznata nam je priča o Narcisu čija je opčinjenost vlastitim odrazom bila tolika da ga je koštala života.

Narcis nije mogao prestati gledati svoj odraz, dok kasnije problem postaje nesposobnost ljudi da pogleda-

ju sebe u zrcalo. Naprimjer, ljudi s anoreksijom često se užasnu jer u zrcalu vide debelu osobu dok u stvarnosti izgledaju iznimno mršavi. (Postoji i druga krajnost. Imam pretilu prijateljicu koja kaže da u ogledalu vidi sebe kao mršavu osobu pa zato konstantno kupuje odjeću koja joj je premala.)

U vrijeme kada je japanska kultura postala potpuno opsjednuta pojmom ljepote i kada su mladi ljudi postali sve više opterećeni predodžbom o idealnom tijelu, japanski psihoanalitičar Daisuke Fukuda[03] zapazio je poseban odnos koji neke mlade Japanke imaju prema zrcalu. Naprimjer, jedna je japanska studentica zatražila pomoć psihoanalitičara jer je imala potrebu razbiti sva zrcala koja su joj se nalazila u blizini. Djevojka ne samo da izbjegava pogledati se u zrcalo, već aktivno pokušava uništiti sve površine u kojima može vidjeti svoj odraz.

Nastanak takvih bolnih simptoma na određen je način povezan s promjenama koje se događaju u Japanu vezanima uz način na koji ljudi percipiraju vlastitu sliku. Posljednih nekoliko godina u Japanu značajno raste industrija ljepote. Japanske djevojke su na mnogim javnim mjestima bombardirane besplatnim novinama koje nude potpunu promjenu njihovog izgleda. Na prvi pogled ove novine izgledaju kao obični modni časopisi, ali zapravo su pune reklama o kirurškim zahvatima s raznim posebnim ponudama, kuponima sa specijalnim popustima... Izgled tako sve više i više postaje objekt konzumerizma koji se jednostavno kupuje. Ako je donedavno japanska kultura učila ljude da moraju prihvatiti svoj izgled, sada se tijelo percipira kao stvar izbora.

Pojava novih psiholoških simptoma ne može se naravno uzeti kao nešto što izravno odražava promjene u ideologiji. Tako ne možemo reći da mlade Japanke masovno razbijaju zrcala ili generalno pokušavaju promijeniti svoja tijela. Pojedinac uvijek manifestira simptome na vrlo individualan način.

Ipak, način na koji se vidimo u zrcalu od ranog je djetinjstva povezan s ljudima koji nas okružuju, kao i kulturom u cjelini.[04] Kada dijete prolazi kroz zrcalnu fazu, ključno je da prepozna svoju sliku preko govora glavnog skrbnika.[05] Najčešće je majka ta koja potiče dijete da se prepozna u zrcalu.

Autoriteti koji nas okružuju (naši roditelji) i društvo u cjelini također uskoro počinju djelovati kao određeno zrcalo u kojem se počinjemo promatrati.

Kada se promijene društvene percepcije o tijelu, i mi počinjemo promatrati sami sebe na drugačiji način. Susie Orbach[06] u svojoj knjizi *Tijela* pokazuje kako golotinju, težinu i ljepotu različito shvaćamo u različitim kulturnim sredinama. Međutim, također ističe da nas te sredine mogu nesvjesno obilježiti; zbog čega osoba koja je u ranom djetinjstvu odgajana da ima poseban odnos prema tijelu može iskusiti poteškoće pri mijenjanju tog odnosa kad počne živjeti u drugačijem društvenom kontekstu. Orbach kao primjer navodi mladog Britanca koji je od ranog djetinjstva odgajan u afričkom plemenu. U tom je okruženju bilo normalno biti gol većinu dana. Kada se s obitelji vratio u Ujedinjeno Kraljevstvo, prilagodio se okruženju i kao poslovni čovjek bio je uvijek prikladno odjeven u javnosti. Ipak, čim bi se vratio kući s posla, brzo bi skinuo odjeću jer mu je bilo mnogo ugodnije biti potpuno gol. Ovaj čovjek ima radikalno drugačiji pogled na golotinju od drugih ljudi u njegovom okruženju jer je u ranom djetinjstvu odgajan u društvu koje je imalo drugačije norme vezane uz nagost.

Dok su neki ljudi duboko obilježeni kulturnim nasljeđem iz ranog djetinjstva, drugi su podložniji kulturnim promjenama koje se događaju tijekom života.

Susie Orbach također spominje slučaj Papue Nove Gvineje koja je u prošlosti idealom ljepote smatrala prilično vitko žensko tijelo. Međutim, pojavom stranih medija ovaj ideal se ubrzo promijenio i nakon nekoliko godina je i u toj zemlji porastao broj slučajeva anoreksije i bulimije.

U vremenu u kojem prevladava ideologija izbora često se čini da pojedinac može birati zrcalo u kojem se želi vidjeti. Ovu logiku u svojim djelima dobro prikazuje umjetnik Anish Kapoor koji se na svojim posljednjim izložbama u Londonu na različite načine igrao sa zrcalima. Posjetitelji njegove izložbe u Kraljevskoj akademiji mogli su se promatrati u zrcalima koja su mijenjala njihova tijela na različite načine: neka su ih povećavala, druga su ih smanjivala, neka su ih pak okretala naopačke i tako dalje. Na kasnijoj Kapoorovoj izložbi u Hyde Parku ljudi su mogli birati kako žele drugačije gledati svoju okolinu kroz zrcala koja su je mijenjala. Ogromna zrcala promijenila su stvarnost zgrada na rubu parka – neke su izokrenute, druge su uvećane ili izmijenjene na neki drugi način. U crvenom zrcalu postavljenom kraj jezera, jezero je izgledalo potpuno drugačije nego u stvarnosti.

01 Freud, S. (2001). *Civilization And Its Discontents* (The complete psychological works of Sigmund Freud, 21.). New York: Vintage Classic.
02 Podrobnije razvijam tezu u: Salecl, R. (2010).*Choice*. London: Profile Books.
03 Privatni razgovor.
04 Vidi: Lacan, J. (2002).*Ecrits: A Selection*.New York: Norton.
05 Vidi: Lacan, J. (2004). *Le séminaire, livre 10 : L'angoisse*. Pariz: Seuil.
06 Orbach, S. (2008). *Bodies*. London: Profile.

Danas često imamo dojam da možemo promijeniti način na koji vidimo stvarnost ili nas same onako kako mi želimo, no ova sloboda je paradoksalno otvorila vrata i novim oblicima neznanja. Tako se često čini da od svih mogućnosti promjene percepcije radije zatvaramo oči i biramo uopće ne gledati. Zašto onda unatoč naizgled bezbrojnim mogućnostima ljudi biraju neznanje, pogotovo s obzirom na činjenicu da su njihove mogućnosti zapravo mnogo ograničenije nego što oni to misle?

Strast za neznanjem

Kada društva prolaze kroz radikalne promjene, možemo uočiti i promjene u načinu na koji se ljudi gledaju – kao da se promijenilo zrcalo u kojem su se promatrali pa su se počeli promatrati na drugačiji način. Razmotrimo slučaj autoritetâ. Ukoliko ih promatramo kao određenu vrstu zrcala u koje svakodnevno gledamo – pokušavamo se poistovijetiti s njima, suprostavljamo im se ili tražimo njihovo priznanje – možemo uočiti da do promjene dolazi kada samo društvo dâ autoritetima drugačiju ulogu. Kada nas, naprimjer, ideologija potiče da se prestanemo ugledati na autoritete već da se radije smatramo svojim najvećim gospodarima, postajemo indiferentni spram mišljenja drugih i ravnodušni prema tome kako naše ponašanje utječe na druge.

To nepoznavanje drugih ljudi i cijelog društva danas se pretvara u nepoznavanje samoga sebe. Suvremeni narcizam se tako na određeni način doima autodestruktivnim. Pojedinac nije usredotočen prvenstveno na vlastitu dobrobit. Paradoksalno, ljudi često potpuno ignoriraju sve informacije koje su im danas dostupne.

Vratimo se slučaju Japana gdje se samodestruktivni narcizam ogleda u odnosu prema nesreći u Fukushimi.[07] Danas među Japancima možemo uočiti veliku razliku između ljudi koji se izuzetno boje posljedica zračenja i onih koji se ponašaju kao da se ništa nije dogodilo. Ovi drugi obično ne slušaju vijesti, ne čitaju novine, i čak ako slučajno naiđu na informacije o opasnosti od zračenja, one ih ne pogađaju. Današnji Tokyo izgleda kao da je podijeljen na dvije potpuno drugačije grupe ljudi koji žive jedni pored drugih, ali se ponašaju kao da su na različitim planetima.

Oni koji ignoriraju informacije o zračenju iz Fukoshime žive kao da se ništa nije dogodilo. S lakoćom kupuju povrće uzgojeno nedaleko od uništenih nuklearnih reaktora. Oni koji su svjesni da zagađenje ima vrlo dalekosežne posljedice i da će se zemlja još desetljećima morati nositi s posljedicama nuklearnog zračenja često hodaju po gradu s maskom, pažljivo čitaju deklaracije s povrća te se nastoje zaštititi na razne načine. Mnogi od njih također razmišljaju o preseljenju u drugu državu.

Ove dvije grupe ljudi ne razlikuju se po stupnju obrazovanja. U skupini onih koji se ponašaju kao da se ništa nije dogodilo nalaze se i mnogi mladi, obrazovani ljudi koji provode dosta vremena pred kompjuterima i naravno imaju mogućnost informirati se o radijaciji. Kada propitkujemo prirodu njihovog neznanja, vrijedi se prisjetiti slavne Lacanove maksime u kojoj govori da ljudi nemaju strast za znanjem, nego prije strast za neznanjem. Zbog te strasti zatvaramo oči i ignoriramo ono što smo vidjeli i shvatili.

Kako bismo razumjeli prirodu ovog neznanja, važno je razlikovati neznanje i potiskivanje. Kada nešto doživimo izrazito traumatičnim, potiskivanje nam najčešće pomogne (makar privremeno) da se distanciramo od onoga što nam je prebolno i zastrašujuće. Kada je riječ o neznanju, poričemo da trauma postoji, a pojedinac se ponaša kao da ga se to ne tiče; kao da se dolazi do odbijanja[08] u kojem subjekt nije označen jezikom. Pojedinac tako može imati sve informacije o opasnosti, ali će se ponašati kao da se ništa nije dogodilo. Paradoksalno, ta vrsta neznanja može pridonijeti vlastitom osjećaju nemoći.

Ta strast za neznanjem sada se javlja na različitim razinama. Unatoč trenutnoj ekonomskoj krizi, većina se država ponaša kao da je sve to ružan san iz kojeg će se na kraju probuditi i onda će opet sve biti po starom. Dok trenutni ekološki problem postaju sve alarmantniji, mi se ponašamo kao da se ništa ne treba mijenjati.

Sve donedavno, pokazivali smo strast za neznanjem po pitanju rastuće socijalne nejednakosti u razvijenom svijetu. Uspjeh ideologije kasnog kapitalizma očituje se u stvaranju fantazije o mogućnosti čak i usred očitih nemogućnosti. Čak i vrlo siromašni koji imaju sve manje i manje izbora strastveno će podržavati ideju izbora.

Louis Althuser istaknuo je da ideologija funkcionira tako da stvara veo očevidnosti. Posljednjih godina

07 Japanski diplomat Kazuo Ogoura rekao je da je način na koji su zemlje diljem svijeta reagirale na japanski potres, tsunami i pojedine nukleare katastrofe, zrcalo njihovog viđenja samih sebe. Nakon nesreće u Fukushimi, Europljani su se u prvom redu brinuli samo za sebe. Većina europskih zemalja je tako propitkivala može li se i na njihovom teritoriju dogoditi nuklearna katastrofa te kako će japanska kriza utjecati na njihove ekonomije. Amerika se osobito bavila pitanjima slobode govora u Japanu i brinula se jesu li ljudi dovoljno informirani. Jedino su susjedni Južnokoreanci i Kinezi prvi pokazali iskrenu brigu oko onoga što se događa japanskom stanovništvu. Tek su se kasnije i oni počeli baviti tehničkim informacijama o reaktorima. Činjenica da su susjedne zemlje pokazali više sućuti je dakako povezana s tim da su one katastrofu doživljavale kao nešto što utječe na njih izravno, dok su udaljene zemlje uskoro mogle poricati da bi se nešto slično moglo i njima dogoditi
Vidi: http://japanecho.net/policy/0065/

08 eng. *foreclosure*, nap. prev.

takvo je funkcioniranje bilo iznimno jako budući da se pitanja smjera kojim se kapitalizam kreće i postojanja alternative organizaciji društva kakvog poznajemo gotovo da i nisu postavljala u javnoj sferi.

Kako se posljednjih godina manifestira strast za neznanjem? Dan Ariely i Michael Norton[09] istražili su kako ljudi percipiraju društvenu nejednakost. Pitali su sudionike istraživanja koliko je američkog bogatstva u rukama 20 posto najbogatijih i kakva bi bila pravedna raspodjela bogatstva. Ljudi su smatrali da najbogatijih 20% vjerojatno posjeduje oko 60% bogatstva, ali da bi pravedna raspodjela bila kada bi imali oko 30%. Međutim, u stvarnosti top 20% posjeduje preko 80% bogatstva.

Zašto se ljudi zapravo ne bune protiv nečega što doista doživljavaju kao nepravednu raspodjelu bogatstva, zašto naprimjer s većim entuzijazmom ne podržavaju veće poreze za bogate i javno zdravstvo? Predstavljajući rezultate Arielyovog i Nortonovog istraživanja, *The New York Times*[10] je pitao različite komentatore da objasne nedostatak otpora protiv neravnopravno raspodijeljenog bogatstva, pogotovo zato što većina ljudi smatra da bi u idealnom svijetu nejednakost bila mnogo manja nego sada.

U kratkom pregledu odgovora, objašnjenja se dotiču sljedećeg:

1. SAD-om vlada mentalitet igara na sreću – što znači da ljudi misle da postoji mogućost da uspiju u budućnosti.
2. Oni koji pesimistično gledaju na svoju budućnost svejedno gaje uvjerenje da bi njihova djeca mogla uspjeti pa im ne žele nametati visoke poreze. Ovdje postoji jako poistovjećivanje s čudom od djeteta kao što je bio Bill Gates ili Steve Jobs.
3. Ljudi se više poistovjećuju s onima koji su im slični – s kolegama ili susjedima, pa im zato i više zavide nego ultrabogatima, koji su im toliko nedostižni da se niti ne uspoređuju s njima i ne zavide njihovom životnom stilu.
4. Mnogi ljudi imaju osjećaj krivnje jer su previše potrošili pa smatraju da su uistinu osobno krivi za svoje financijske probleme.
5. Mnogi ljudi iz srednje klase imaju dojam da ne stoje loše jer posjeduju mnogo gadgeta te je njihov život zbilja bolji od života njihovih roditelja.
6. U vremenima krize, želja za posjedovanjem je slabija od želje za zadržavanjem.

Popisu ovih objašnjenja treba dodati i to kako je vjera u izbor nadopunjena idejom sreće[11] i kako je to stvorilo vjeru u ideologiju koja tvrdi da svatko može uspjeti. U današnjem društvu određena demokratizacija luksuza stvorila je nove oblike poistovjećivanja koji zapravo sprečavaju ljude da se pobune protiv nejednake raspodjele bogastva na neke druge načine osim pljačkom.

Izbor i sreća

Jedan od odgovora na ovu dilemu je da se ideologija izbora oslanja na mnogo jaču ideju sreće. Međutim, sreća kao loša strana ideologije izbora u isto se vrijeme cijeni i smatra traumatičnom. Sreća svima nudi mogućnost uspjeha, ali u isti mah predstavlja i traumatični, nekontrolirani trenutak koji se suprostavlja percepciji racionalne subjektivnosti na kojoj počiva ideologija izbora.

Ako pogledamo negativnu stranu sreće, brzo se sjetimo da je najslučajniji trenutak u našem životu trenutak smrti. Ritual ruskog ruleta dobro ilustrira činjenicu da je smrt uvijek na neki način povezana sa srećom i izborom istodobno. Kada je Sartre govorio da su tjeskoba i sloboda povezani, mislio je upravo na činjenicu da smo uvijek slobodni oduzeti vlastiti život. Camusova izreka da često razmišlja o tome bi li trebao uzeti još jednu šalicu kave ili se ubiti pogađa u srž ovog izbora. U ruskom ruletu, međutim, donosimo odluku, ali je u isto vrijeme ne donosimo u potpunosti. Dopuštamo slučajnosti da odluči umjesto nas. Stoga dajemo vlast nad našim izborom nekom drugom. Slučajnost postaje novi gospodar.

Na prvi pogled kockanje često izgleda kao prepuštanje čistoj sreći. No kocka ubrzo preuzima vlast i sama postaje mehanizam moći. Pojednostavnit ću tvrdnju aktualnim događajem iz vlastitog doma. Moj dvanaestogodišnji sin je imao kartu viška za vrlo tražen koncert (glazbenika Davida Guette čija glazba zvuči kao slučajni miks već postojeće glazbe – kao da je i sam glazbeni kockar koji koristi slučajnost kao kreativni mehanizam). Slučajno, njegova dva prijatelja jako su željela kartu viška i tražili su mog sina da donese odluku tko će dobiti kartu. Oba dječaka su nudila objašnjenje zašto zaslužuju kartu više od onog drugog. Također su tražili kriterije koji bi mogli pomoći u donošenju odluke – tko je stariji

09 http://danariely.com/2010/09/30/wealth-inequality/
10 http://www.nytimes.com/roomfordebate/2011/03/21/rising-wealth-inequality-should-we-care
11 eng. *chance*, nap. prev.

prijatelj, tko pruža više podrške, tko je prvi rekao da želi na koncert itd. Ipak, moj sin je odbio biti "gospodar" jer je znao da će izgubiti prijatelja kojem ne da kartu bez obzira na to koji kriterij upotrijebi. Do rješenja su došli kada se umiješao moj otac koji je predložio da dječaci puste kocki da odluči. Dječaci su se složili. U tom je trenutku kocka postala novi gospodar. Kako bi sve bilo još poštenije, ideja je bila da kocku baci moj otac, a ne jedan od dječaka. Kada je kocka odlučila, dječaci su prihvatili pošteni rezultat. Dječaka koji je izgubio podsjetili su da se kocka često koristi u sportu i da mora dostojanstveno prihvatiti poraz, kao pravi sportaš.

Ovo možemo usporediti s idejom tržišta. Vjera u moć tržišta se na prvi pogled čini kao vjera utemeljena na ideji slučajnosti. Kierkegaardova definicija tjeskobe, "mogućnost mogućnosti", može se također primijeniti na ideju tržišta. S ovom se tjeskobom suočavamo jer izbor postavljamo na poziciju moći. Odjednom slučajnost postaje nešto što moramo držati pod kontrolom, shvatiti i spriječiti njezine potencijalne štetne učinke (bliskost sa smrti i uništenjem). Iz tog razloga postoje bezbrojne analize tržišta i studije o averziji prema riziku.

Burton Malkiel u svojoj knjizi *Slučajna šetnja Wall Streetom* objavljenoj 1973. iznosi tezu da bi čimpanze s povezom preko očiju koje bacaju pikado strelice na *Wall Street Journal* mogle odabrati portfelj jednako dobro kao i stručnjaci. Kao što on kaže: "Naravno, savjet nije bio da se doslovno bacaju pikado strelice, nego da se umjesto njih baci ručnik preko stranica o dionicama – odnosno da se kupi indeksni fond sa širokom bazom koji je kupio i držao sve dionice na tržištu i koji ima male troškove."[12] *Wall Street Journal* odlučio se ozbiljno pozabaviti ovom pretpostavkom pa je u idućih nekoliko godina mjerio prolazi li pri odabiru dionica bolje čista slučajnost ili izbor utemeljen na profesionalnoj analizi tržišta. Oni koji su tumačili rezultate ne mogu se složiti oko toga tko je dugoročno gledajući pobijedio. Kakogod bilo, pokus je pokazao da slučajnost svakako ponovno treba početi cijeniti kada se radi o tržištu.

Što se tiče tržišta, logika slučajnosti zadnjih je nekoliko desetljeća bila gotovo zaboravljena. Pokušaji da se izrade najbolji mogući mehanizmi procjene tržišta toliko su nam zamaglili um da smo počeli poricati činjenicu da sreća igra itekako bitnu ulogu na tržištu.

Investicijska društva počela su stvarati složene kompjuterske programe koji su trebali jasno predvidjeti buduće rizike ulaganja. Najpoznatiji program VaR trebao je imati preciznost od 99% u svojim predviđanjima. Međutim, nakon krize iz 2008. New York Times piše: "S obzirom na nastalu katastrofu, mnogo se priča, čak i u krugovima financijskih stručnjaka, da je veliko institucionalno oslanjanje na VaR bilo strašna pogreška. Ako ništa, rizici koje je VaR izmjerio nisu uključivali najveći od svih rizika: mogućnost financijskog kraha."[13]

Paradoksalno, u današnje vrijeme s jedne smo strane opsjednuti predviđanjem i prognoziranjem stvari koje su relativno slučajne (poput tržišta), ali smo se se s druge strane okrenuli poricanju. U odnosu na krizu tržišta poričemo činjenicu da su potrebne ozbiljne političke promjene, a u odnosu na ekološku krizu poričemo da imamo ikakvu moć i vjerujemo da bi drugi trebali djelovati prije nas.

Poricanje je također dio današnjeg konzumerizma. Ideologija koja nas potiče da vjerujemo da svi mogu uspjeti u današnjem društvu stvara percepciju da svi mogu jednako trošiti. Stoga nije čudno da su neke od pobuna kojima svjedočimo posljednjih godinu dana imale određeno potrošačko obilježje.

Bolna strast za luksuzom

Gledajući lica mladih ljudi koji su sudjelovali u londonskim neredima i koje je kasnije britanska policija postavila na internet, možemo reći da su mnogi sudionici nereda iskusili privremeno zadovoljstvo pri pljačkanju trgovina. Teoretičari koji su zadnje desetljeće analizirali pitanje sreće mogli su lako uočiti da sreća može biti privremeno uvećana činom pljačke. Londonski pljačkaši prikazani u medijima na svojim su licima pokazivali znakove očiglednog zadovoljstva. Jedna mlada žena koja je u svojim rukama nagomilala hrpu cipela izgledala je kao da proživljava poseban mitski užitak. Kamera je uhvatila mladića kako bježi s osmijehom na licu noseći hrpu traperica. Drugi mladić koji je nosio gomilu sportske odjeće također je izgledao ekstatično.

U kolektivnom nasilju sudionici često iskuse užitak pri kršenju društvenih normi. Činjenica da netko pripada grupi često smanjuje tjeskobu, krivnju, i daje iluziju sigurnosti. Osjećaj ushićenosti koji mnogi sudionici proživljavaju u činovima nasilja vidljiv je u brojnim društvenim ritualima. Ovdje se samo trebamo prisjetiti

12 Malkiel, B. G. (2003). »The Efficient Market Hypothesis and Its Critics«. Princeton University CEPS Working Paper no. 91, April 2003

13 Nocera, J. (2009). »Risk Managment«, *The New York Times*, 2. siječnja 2009. http://www.nytimes.com/2009/01/04/magazine/04risk-t.html?pagewanted=all

SALECL, RENATA

Nasilje kao odgovor na ideologiju izbora

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2012.

primjera poput bacanja tanjura na grčkim plesovima, raznih inicijacijskih rituala (od premlaćivanja brucoša kad postaju članovi različitih bratstava ili sestrinstava ili slovenskih planinara kad dosegnu najviši vrh u Alpama).

Nasilje se isto tako zadnjih nekoliko godina glorificira u korporacijama i velikim financijskim institucijama. Činjenica da moramo uništiti konkurenciju, nemilosrdno trčati za profitom, skinuti skalp konkurenciji, postala je već neko vrijeme konstantna tema poslovnog diskursa. Psihološka analiza glavnih igrača svijeta također je pokazala nedostatak osjećaja krivnje, okrutnost, manjak brige za druge. Jednom mi je neki biznismen objasnio da najlakše zaključi pregovore ako baci nešto na pod ili izvede na neki drugi način neočekivanu agresivnu gestu. Ironično, sudionici nereda na ulicama Londona svojim ponašanjem nisu bili tako različiti od onih koji vode korporacije koje su pljačkali, samo što su oni demonstrirali nasilje u javnoj sferi, i što su bili podvrgnuti kaznenim sankcijama.

Londonski neredi pokazali su još jednu sličnost između viših i nižih klasa – njihovu gotovo religioznu ljubav prema luksuzu. Slučajni promatrač je tijekom ovih nereda snimio i proslijedio medijima razgovor djevojaka koje su donosile odluku o tome što ukrasti iz prodavaonica koje su bile provaljene. Jedna je djevojka upitala drugu hoće li ići krasti kozmetiku u Bootsu (jeftinoj drogeriji), a ova joj je odgovorila da je mnogo bolje opljačkati Body Shop budući da oni imaju skuplje proizvode. Ovaj primjer pokazuje kako čak i najsiromašniji iskazuju želju za luksuznim predmetima, kao i to koliko je učinkovito bilo oglašavanje koje je često prikazivalo željeni potrošački predmet pomoću ideje transgresije.

Tako su prodavači sportske i *casual* odjeće doprinijeli stvaranju poveznice među siromašnom mladeži . Stoga nije iznenađujuće što je većina opljačkanih prodavaonica u Ujedinjenom Kraljevstvu pripadala trgovačkom lancu sportske odjeće JD Sports. Posljednjih je godina JD Sports mnogo ulagao u oglašavanje kako bi postao jedan od najpoželjnijih brandova među britanskom mladeži. Izniman marketinški uspjeh došao je kad su počeli propagirati "gangster chic" i "danger wear" imidž. Mnogi poznati brandovi su, dakle, učinkovito promovirali ideju da je potrošač njihovih proizvoda netko tko se suprostavlja sustavu. Poznati prodavač jeansa, Levi's, za vrijeme je nereda u zadnji čas povukao novi reklamni plakat, koji s leđa prikazuje mladog agresivnog muškarca, obučenog u Levi's, kako ide prema velikoj skupini policajaca koji izgledaju kao da su spremni za napad. Ispod slike je pisalo: "Kreni!".

Jedna od najzabrinutijih tvrtki za vrijeme nereda bio je Adidas, budući da je velik broj sudionika nereda bio obučen od glave do pete u Adidasovu odjeću. Adidas je posljednjih godina postao slavan jer je u svom oglašavanu koristio poznate repere koji su imali problema sa zakonom. Nimalo iznenađujuće, mnogi mladi ljudi koji su pljačkali trgovine po Londonu prilično su nalikovali slikama buntovnika kojima su se posljednjih godina poigravale marketinške kampanje.[14]

Naše poimanje luksuznog predmeta jako se promijenilo tijekom povijesti. Ipak, luksuz je oduvijek na neki način bio povezan s transgresijom. Da bi se nešto smatralo luksuzom, taj predmet kao iskustvo mora nekako biti nedostupan, skup, zabranjen, ili na neki drugi način teško nabavljiv. Da bi netko imao želju da ga posjeduje ili iskusi, nužno je da ga i drugi ljudi žele. James B. Twitchell[15] u svojoj knjizi o luksuzu piše da su prvi javni primjeri luksuza bile crkvene relikvije. Ako su crkve u srednjem vijeku htjele posjedovati neku relikviju, trebale su je ukrasti od druge crkve. Čak se i kasnije luksuz često vezivalo uz krađu. Povijest ratova je, na primjer, isto tako povijest krađa onih stvari koje su se u nekom trenutku smatrale elementima luksuza.

Poimanje luksuza posljednjih se desetljeća radikalno promijenilo. Ako su se u prošlosti luksuzni predmeti vezali uz činjenicu da su bili dobre kvalitete, izdržljivi, dobro napravljeni, sad je s masovnom produkcijom kvaliteta postala nevažna. Sad se kupuje samo ime – brand – a predmet može biti loše napravljen. Ideja da se predmet može lako odbaciti i zamijeniti drugim promijenila je prethodnu percepciju da se visoka kvaliteta predmeta ogleda u njegovoj izdržljivosti.

Počeli smo uspoređivati brandove sa životnim stilom, dok smo u isto vrijeme također iskusili neku vrstu demokratizacije luksuza. Prije je postojala hijerarhija stjecanja luksuza. Prvo su bogataši postali fascinirani određenim luksuznim predmetima, zatim su ih slijedile srednje klase, a naposlijetku su niže klase dobile priliku da iskuse jeftinije verzije tih predmeta. Velika prekretnica dogodila se kad su glavni brandovi počeli proizvoditi niz jeftinijih predmeta koji su postali izravno dostupni nižim klasama. Ako netko ne može priuštiti Pradinu

14 Paradoks londonskih prosvjeda bio je u tome što su velike kompanije poput Adidasa brzo pokušale smisliti način da se ograde od sudionika nereda koji su nosili njihovu odjeću, dok su istovremeno manje poznata modna podzeća bila oduševljena kada bi se na novinskim fotografijama vidjelo da sudionik nereda nosi njihov proizvod. To su doživljavale kao besplatnu reklamu koju su rado primile.

15 Twitchell, J. B. (2003). *Living It Up: America's Love Affair with Luxury*. New York: Simon and Schuster.

haljinu, onda može kupiti novčanik ili, naravno, priskrbiti lažni primjerak. Više nije važno posjedovanje nekog predmeta, već poistovjećivanje s onim što predmet predstavlja. Zbog toga predmet može biti lažan, ali i dalje može imati posebnu kvalitetu povezanu s imenom branda.

S obzirom na londonske nerede, moglo bi se zaključiti da je ideologija postindustrijskog kapitalizma, koja se obraća pojedincu kao nekome tko ima bezbroj mogućnosti kreirati život kakav želi i beskonačno ići od jednog "cool" predmeta ka drugom, pridonijela tome da ljudi odluče dobiti te predmete nasilnim činom. Ipak, na nerede se može gledati na drugi način ako se uzme u obzir da mladi ljudi ne vjeruju toliko u beskonačne mogućnosti i ne žele samo luksuzne predmete odmah i bez osjećaja krivnje što moraju za njih platiti, već da je više stvar u tome da oni nemaju ništa čemu bi se mogli radovati. Za mnoge budućnost izgleda potpuno pesimistično, a brojni ne očekuju da će dugo živjeti.

Nihilizam i samodestrukcija koje smo vidjeli na ulicama Londona još su jedan pokušaj primjera destruktivne tendencije kapitalizma o kojoj govori Lacan. Ironično, danas kapitalizam s jedne strane propagira neograničen rast profita i potrošnje, a s druge strane izgleda da zahtijeva ekstremnu verziju samoustezanja od onih koji nemaju ništa. Dok ih se konstantno bombardira novim luksuznim predmetima, dopušteno im je da te predmete promatraju samo izdaleka, ili da ih ponekad dodiruju u novom tipu prodavaonica (poput popularnih Appleovih prodavaonica gdje se ljudi mogu beskonačno igrati s novim gadgetima), ali ne i da ih ponesu u svoje siromašne domove.

Primjer takvog samoustezanja priča je koja kruži među crnogorskim djevojkama o tome kako se ponašati prema bogatim oligarsima koji sad učestalo posjećuju ovu malu balkansku zemlju.[16] Kad žena upozna bogatog muškarca na nekoj od otmjenih crnogorskih lokacija i nada se dužoj vezi s njim, preporuča joj se da pokaže specifičan tip samoustezanja. Nakon što spava s muškarcem, može očekivati da će joj ujutro ostaviti nešto novca i reći da joj to daje da si kupi nešto lijepo. Ako žena ne želi više vidjeti tipa, onda joj se preporuča da uzme novac i ode. No, ako se nada da se nešto dugoročnije može razviti između nje i muškarca, preporuča joj se da uzme novac i kupi mu neki luksuzan predmet, npr. sat, te mu ga potom ostavi kao poklon. Muškarac, naravno, već posjeduje veliku kolekciju luksuznih satova, ali činjenica da djevojka nije potrošila novac na sebe trebala bi biti znak da joj primarni interes nije muškarčev novac. Djevojka stoga mora osjetiti bol ograničavanja vlastitog užitka kako bi sačuvala fantaziju ljubavne veze koja će možda nastati.

Zanimljiva gesta na kraju londonskih nereda bila bi da su mladi ljudi vratili korporacijama opljačkanu sportsku robu, traperice i tenisice, pokazujući koliko je snažno njihovo samoustezanje. Možemo već zamisliti korporacije kako brzo snimaju tu novu religioznu procesiju i onda je upotrebljavaju za nove marketinške kampanje koje promoviraju moralnost, pokajanja, mir i ljubav.

Uspjeh ideologije izbora donedavno je bio u tome što je s jedne strane izbor prikazan prvenstveno kao osobna stvar, a s druge je strane stvorena percepcija da se društvene barijere mogu nadvladati ako se donesu ispravni izbori. Ova se ideologija također dosta oslanjala na ljudske osjećaje krivnje i nekompetentnosti zbog vlastitog neuspjeha. Zaokret prema samokritici, samodestruktivnosti i samoustezanju u odnosu na izobilje potrošačkih dobara spriječio je ljude da proizvedu društvenu kritiku i pokušaju razmišljati o izboru kao društvenom izboru – kao mehanizmu koji može donijeti društvenu promjenu. Čak ni neredi koje smo vidjeli na ulicama Londona nisu propitivali je li promjena moguća. Ipak, da bi društvena kritika bila učinkovita, potrebno je nanovo tumačiti ideju izbora i otvoriti prostor novim vizijama o budućem društvenom uređenju.

S engleskoga prevele Jelena Miloš i Vedrana Bibić

16 Crna Gora posljednjih je godina postala mjesto u kojem mnogi bogati ljudi iz cijelog svijeta imaju imovinu, budući da je bivša komunistička vlada itekako olakšala mnogim bogatim Rusima i ostalim bogatašima da ulažu u ovoj zemlji.

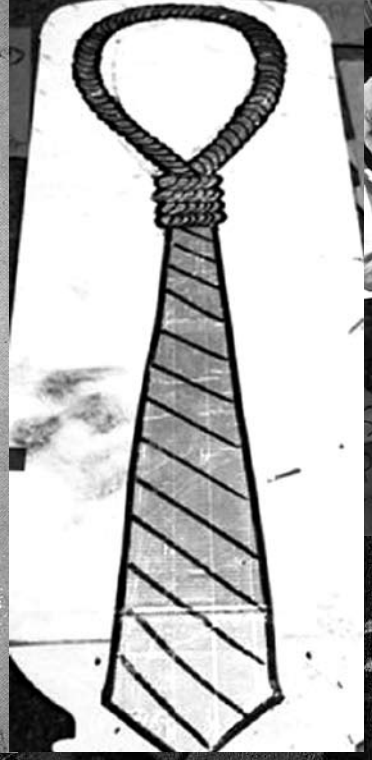

GO TO
JAIL

CAPITALIST REGIMES
WAR, POVERTY
GOOGLE
PROFITS
NOT
PEOPLE
No 1 INTERNATIONAL LAW

SASSEN, SASKIA

Divljačko razvrstavanje na dobitnike i gubitnike: suvremene inačice primitivne akumulacije

SASSEN, SASKIA

Divljačko razvrstavanje na dobitnike i gubitnike: suvremene inačice primitivne akumulacije

Sažetak

Geografsko širenje i sustavno produbljivanje kapitalističkih proizvodnih odnosa doveli su do jednog od najbrutalnijih razvrstavanja na dobitnike i gubitnike u posljednjih 20 godina. Ovdje istražujem mogućnost da kapitalizam danas prolazi kroz sustavnu istoznačnicu Marxovog pojma primitivne akumulacije (u nastavku teksta PA), samo sada u sklopu produbljivanja naprednog kapitalizma koje počiva na uništenju tradicionalnijih oblika kapitalizma (Amin, 2010; Harvey, 2003). Marx je uvidio određenu vrstu promjene gdje se predkapitalistički proizvodni odnosi uključuju u kapitalističke odnose, što je proces obilježen nasiljem, uništavanjem i prisvajanjem. Ovdje izlažem drugu određenu vrstu promjene: uništavanje tradicionalnih kapitalizama kako bi se izvuklo sve što se izvući može radi daljnjeg produbljivanja naprednog kapitalizma. Koristim ovaj pojam kako bih opisala fazu dominiranu financijskom logikom, stanje koje se ponavlja i povijesno označava početak odumiranja (Arrighi, 1994). Ova pretpostavka podrazumijeva činjenicu da postoje različite faze kapitalističkog razvoja, te stoga postoji mogućnost da u današnjoj globalnoj fazi širenje kapitalističkih odnosa ima svoje zasebne mehanizme koje je nužno razlikovati od starijih imperijalnih faza.

Ovaj je rad dio većeg projekta unutar kojeg razvijam tezu da je postkejnzijansko razdoblje sada poprimilo jasan sustavni oblik. Ukratko, kejnzijansko je razdoblje sa sobom donijelo aktivno širenje populacije koja je sustavno vrednovana kao radnička i potrošačka, do čega ne dolazi u najnovijoj fazi naprednog kapitalizma. U posljednja dva desetljeća došlo je do naglog porasta u broju "isključenih" i to u mnogo većim brojevima od onih tek "uključenih" u srednju klasu u zemljama poput Indije i Kine. Koristim pojam "isključenosti" kako bih opisala raznovrsnost uvjeta: porast u broju stravično siromašnih, raseljenih koji su uskladišteni u raznim (službenim ili ne) izbjegličkim kampovima, pripadnika manjina koje se krivično goni i trpa u zatvore, te radnika čija se tijela uništavaju radom čime u preranoj dobi postaju beskorisna. Moj je argument da ovo masovno isključivanje, sa snažnim elementima onoga što je Harvey nazvao akumulacijom oduzimanjem, zapravo označava dublju sustavnu preobrazbu koja je zabilježena u određenoj mjeri, no i dalje ostaje nedovoljno teorijski razrađena. Drugdje (Sassen, 2008a, pogl. 1, 8 i 9) razvijam teoriju

promjene u čijoj je srži dinamika u kojoj stanje *x* ili mogućnost *y* može utjecati na organizirajuće logike i stoga zbilja promijeniti valenciju iako se možda čini da se radi o istoj stvari: stoga se kod ovog masovnog isključivanja ljudi ne radi jednostavno o proširenju postojećeg stanja. Tvrdim kako organizirajuća logika ovog postkejnzijanskog razdoblja poprima jasan oblik: u središtu ove logike nije "vrednovanje" ljudi kao radnika ili potrošača, već isključivanje ljudi i uništavanje tradicionalnih kapitalizama kako bi se utažile potrebe visokih financija, kao i potrebe za prirodnim resursima. Naprimjer, kupovanje je golemih posjeda u subsaharskoj Africi i dijelovima Latinske Amerike (a koji se koriste za prekomorsku poljoprivredu, iskorištavanje nalazišta podzemnih voda, metala i minerala) lakše za trenutačno dominantne ulagače i vlade kada se moraju baviti samo s oslabljenim i/ili korumpiranim vladama i lokalnim elitama.

Ovdje proučavam samo neke vidove ove veće strukture: dva mehanizma koja su doprinijela povećanom isključivanju ljudi i destabilizaciji većeg broja zemalja južne polutke. Dva primjera koja sam odabrala u određenoj su mjeri kontraintuitivni kao mogući slučajevi suvremene verzije PA. Lako se mogu promatrati kao logike izvlačenja, no tvrdim kako su iznad svega pripremile teren za sustavno produbljivanje naprednog kapitalizma. Jedan od ovih primjera je projekt strukturne prilagodbe koji provode globalne regulacijske institucije, prije svega Međunarodni monetarni fond (MMF), Svjetska banka (SB) i Svjetska trgovinska organizacija (STO), od početka u 1980-ima do njegove eskalacije u 1990-ima. Moj je argument kako je ovdje, pored izvlačenja milijardâ dolara iz zemalja južne polutke u obliku naplate duga, ključan rad na sustavnoj prilagodbi; instrument za ovo disciplineriranje naplaćivanje duga. Drugi je primjer kriza drugorazrednih hipoteka* koja je započela u ranim 2000-ima i eksplodirala u 2007. Većina je pozornosti opravdano usmjerena na goleme gubitke za pojedinace i obitelji kojima su izdane te hipoteke; ti će se gubitci povećavati kroz 2011. U ovom je slučaju moj argument kako je, ponovno, pored logike izvlačenja u obliku naplate hipoteka, i naknada za agente koji ih prodaju, moguće uočiti fundamentalniju dinamiku u obliku sustavnog produbljivanja naprednog /propadajućeg kapitalizma, te da se, štoviše, taj instrument može lako proširiti na svjetsko tržište od otprilike dvije milijarde skromnih kućanstava srednje klase.

* eng. *sub-prime mortgage*, gdje drugorazrednost označava moguće poteškoće zajmoprimca pri otplati, što takve zajmove čini visokorizičnima, ali i visokoprofitabilnima za zajmodavca, nap. prev.

01 Ovo posebno vrijedi ako uzmemo jednostavnu i izravnu definiciju poput: "...primitivna akumulacija prethodi kapitalističkoj akumulaciji; akumulacija nije rezultat kapitalističkog načina proizvodnje, već njena početna točka" (Marx, 1992:873).

02 "Kapitalistički sustav pretpostavlja potpuno odvajanje radnika od svakog vlasništva nad sredstvima kroz koja mogu realizirati svoj rad. Čim se kapitalistička proizvodnja osovi na vlastite noge ne samo da održava ovo razdvajanje već ga stalno umnaža. Stoga, postupak koji omogućava kapitalistički sustav ne može biti ni jedan drugi do onaj koji oduzima radniku vlasništvo nad njegovim sredstvima za proizvodnju; postupak koji preobražava, s jedne strane, društvena sredstva za održavanje i proizvodnju u kapital, a s druge neposredne proizvođače u najamne radnike. Takozvana primitivna akumulacija je stoga ništa drugo no povijesni postupak razdvajanja proizvođača od sredstava za proizvodnju. Čini se primitivnom jer oblikuje prethistorijski stupanj kapitala i pripadajući način proizvodnje." (Marx, 1992:874-875)

Primitivna akumulacija danas: Proširenje područja djelovanja naprednog kapitalizma

Marksistička kategorija "primitivne akumulacije" ukazuje ne samo na logiku izvlačenja koja može eksproprirati i osiromašiti već i na, što je važnije, način uključivanja nekapitalističkih ekonomija u kapitalističke proizvodne odnose. U tom je smislu PA dio povijesnog širenja kapitalističkih odnosa. Ovo može *prima facie* ukazati na to kako kategorija nije primjenjiva danas s obzirom da je većina svijeta u osnovi uključena u kapitalističke proizvodne odnose (vidi Amin, 2010).[01]

Za Marxa je PA ovisila o sudjelovanju ranijih načina proizvodnje u stvaranju kapitalističkih proizvodnih odnosa. Marxova definicija PA u terminima teorije kapitalizma u svom temelju ima ideju povijesnog postupka koji odvaja ljude od sredstava pomoću kojih žive i proizvode.[02] Amin (2000) spominje ideju kako primitivna akumulacija nije nešto ograničeno na raniji stadij ili predpovijest kapitalizma. Harvey (2003:137-182) piše kako Marxovo korištenje "primitivne" ili "originalne" akumulacije navodi na krivi zaključak s obzirom da povijest kapitalizma sadrži opetovane pojave ove vrste akumulacije. Ponovno definira pojam kao "akumulaciju oduzimanjem" (AO), i za to daje različite primjere. Jedan je preventivno djelovanje u slučaju krize prekomjerne akumulacije s obzirom da dopušta smanjenje cijena potrošačkih dobara (time potičući generalnu potrošnju), što je omogućeno znatnim smanjenjem cijene ulaganja u proizvodnju. Harveyev je doprinos ključan za razumijevanje trenutne ere jer ukazuje na trenutno prisvajanje nekapitalističkih ekonomija i njihovo uključivanje u kapitalističke proizvodne odnose.

> Pristup jeftinijim unosima tako je podjednako bitan kao i pristup tržištima koja se šire radi održavanja profitabilnih prilika otvorenima. Time se implicira da je potrebno nekapitalistička područja nasilno otvoriti ne samo za trgovinu (što pomaže), već i za omogućavanje kapitalu što profitabilnijeg ulaganja uz jeftiniju radnu snagu, sirovine, jeftino zemljište i slično. Glavna ideja kapitalističke logike moći nije da bi se kapitalistički razvoj trebao držati podalje od tih područja, nego da bi mu se ona trebala stalno otvarati. (Harvey, 2003:139)

Harvey (2003:145) otvara koncept za široki niz postupaka.

> Oni uključuju komodifikaciju i privatizaciju zemlje i nasilno izbacivanje seljačkog stanovništva; pretvaranje raznih oblika posjedničkih prava (zajedničkih, kolektivnih, državnih, itd.) u ekskluzivna privatna prava; poricanje prava na zajednički posjed; komodifikaciju radne moći i potiskivanje alternativnih (autohtonih) oblika proizvodnje i potrošnje; kolonijalne, neokolonijalne i imperijalne procese prisvajanja posjeda (uljučujući i prirodne resurse); monetarizacija razmjene i oporezivanje, posebno zemlje; trgovina robljem (posebno u seksualnoj industriji); te lihvarenje nad državnim dugom i konačno nad kreditnim sustavom kao radikalni oblici primitivne akumulacije. Država sa svojim monopolom nad nasiljem, i određivanjem što je legalno i što nije, odigrava ključnu ulogu u podupiranju i promoviranju ovih postupaka.

Za moju je analizu centralno to što unutar samog kapitalizma možemo okarakterizirati odnos naprednog spram tradicionalnog kapitalizma poput onog obilježenog PA-om.[03] U najekstremnijem slučaju ovo može značiti osiromašenje i isključivanje sve većeg broja ljudi koji gube svoju vrijednost kao radnici i potrošači. No, to također znači da i tradicionalne sitne i nacionalne buržoazije gube svoju vrijednost. Dio je to trenutnog sustavnog produbljivanja kapitalističkih odnosa. Brutalno rečeno, prirodni resursi većeg dijela Afrike i dobrog dijela Latinske Amerike po sebi imaju veću vrijednost od one koju kao potrošači i radnici imaju ljudi koji tamo žive. Vidim to kao dio ovog sustavnog produbljivanja naprednih kapitalističkih proizvodnih odnosa. Ostavili smo iza sebe kejnzijansko razdoblje koje je napredovalo radi ubrzanog proširenja dobrostojeće radničke i srednje klase. Maksimizacija potrošnje kućanstava bila je ključna dinamika tog razdoblja, kao što je i danas u takozvanim novonastajućim ekonomijama diljem svijeta. Kejnzijanstvo je bilo označeno vrednovanjem ljudi kao radnika i potrošača – oba su vida bila važna za produbljivanje kapitalizma. Po mom smo čitanju ušli u novu fazu koja je označena dvostrukom dinamikom. S jedne se strane ljudi sve više iskorištavaju na ponižavajuće načine – kao seksualni radnici, potrošni radnici, te kao izvori organa. S druge se sve brže stvara višak ljudi u obliku posebnih populacija: izbjeglice radi sve većeg broja građanskih ratova u subsaharskoj Africi, zatvorenici u SAD-u i rastućem broju drugih zemalja sjeverne polutke, te sve vrste raseljenih ljudi koji se okupljaju u izbjegličkim kampovima kojima u najboljem slučaju upravlja međunarodni sustav koji financiraju porezni obveznici iz čitavog svijeta. Teritorij se sustavno repozicionira u rastućim predjelima južne polutke, no pritom ne predstavlja nacionalne države već "potrebne" resurse. Drugdje (Sassen, 2008b) proširujem ovaj argument na niz teritorija koji se nalaze na sjevernoj polutci, posebno u SAD-u (npr. susjedstva opustošena zapljenom domova, središte Detroita opustošeno rastavljanjem proizvodnih pogona, itd.).[04]

Naglašavam pragmatično tumačenje: stvaranje ovih kapitalističkih proizvodnih odnosa, bez obzira pripadali oni ranom ili naprednom kapitalizmu. U ovom se radu, kao i u većim projektima na kojima se ovi slučajevi temelje, usredotočujem na dva slučaja koje je lako opisati kao logike izvlačenja. Izvlačenje je uistinu bitna odlika što i opisujem. No, mislim da je od kritične važnosti ići dalje od logika izvlačenja kako bi se povratila sustavna preobrazba – način na koji se tradicionalnije kapitalističke ekonomije uništavaju kako bi se proširilo djelatno područje naprednog kapitalizma.[05] Ukratko, dva slučaja koja opisujem su, pored izvlačenja, postupci sustavne promjene i projekti.[06]

Kad logike izvlačenja proširuju teren za napredni kapitalizam

Izvlačenje vrijednosti iz zemalja južne polutke i, posebice, uvođenje restrukturirajućih programa od strane MMF-a i Svjetske banke imalo je za učinak "prilagodbu" terena koji su te države predstavljale za širenje naprednog kapitalizma (uključujući i njegove izričito kriminalne oblike). Vid primitivne akumulacije koji me zanima u sadašnjem svijetu svakako je sustavno produbljivanje, čak i više od izvlačenja.

Konkretnije, udio se ekstremnog siromaštva u mnogim siromašnim zemljama podvrgnutim ovom režimu povećao, stoga one imaju manju vjerojatnost za uključivanje u kapitalistički krug kroz potrošnju nego što su to imale čak i prije 20 godina. Mnoge su od subsaharskih zemalja imale djelotvorne zdravstvene i obra-

03 Već sam dugo vremena zainteresirana za proširenje analitičkog područja unutar kojeg razumijevamo neke klasične kategorije, od državljanstva do primitivne akumulacije, kao načina da se (a) te starije kategorije iskoristi kako bi rasvijetlile nove uvjete i (b) identificiraju potencijalna ograničenja tih starijih kategorija u objašnjavanju trenutnih uvjeta, te tako potrebu za novim kategorijama učiniti vidljivom (Sassen, 2008a).

04 Tijekom mog ranijeg istraživanja (npr. Sassen, 1998, 1991, 2006) konceptualizirala sam ove vrste djelovanja na sjevernoj polutci - mješavine složenosti organizacije i osiromašenosti/onemoćalosti – kao "periferizaciju jezgre". Na mnogo načina ovaj koncept opisuje posebnosti kratke i brutalne povijesti ove posebne vrste drugorazrednih hipoteka.

05 Naprimjer, rastući oblici neformalnog rada u većim globalnim gradovima sjeverne polutke s početkom u 1980-ima često se opisuje kao mehanizam za snižavanje cijene proizvodnje. U tome ima istine, no također je riječ o puno složenijoj dinamici koja doprinosi produbljivanju naprednog kapitalizma. U svom sam istraživanju utvrdila kako su neki (ne svi) dijelovi ove neformalizacije sistemske istoznačenice za deregulaciju većih naprednih ekonomskih sektora, ponajprije financija i telekomunikacija. To dodaje određene oblike "fleksibilnosti, npr. potrebne dijelove proizvodnje i rada za napredne sektore koji ne bi mogli formalno djelovati/preživjeti (Sassen, 2006, pogl. 5 i 6).

06 Drugdje (Sassen, 2008b, 2008c) proučavam ova dva slučaja kroz posebnu leću: skupove posebnih postupaka, institucija i logika koji se mogu mobilizirati u ovoj sistemskoj preobrazbi/širenju/utvrđivanju. Uspoređujući trenutne skupove elemenata koji omogućavaju djelovanje "PA" kao sustavnog produbljivanja s Marxovim originalnim značenjem način je utvrđivanja

zovne sustave i ekonomije, te su bile i bogatije nego što su danas. Vlade su se sustavno oslabljivale i korumpirale; broj siromašnih se povećao čak i u zemljama koje su bogate resursima, za što je Nigerija najbolji primjer. Dominantne mehanike na djelu za te populacije su, u dobroj mjeri, u potpunosti suprotne od vrijednosti kejnzijanskog razdoblja i vrednovanja ljudi i kao radnika i kao potrošača. To je isključivanje otvorilo prostor za kriminalne mreže i omogućilo stranim kupcima (bili oni tvrtke ili vlade) lakše kupovanje zemlje i podzemnih izvora vode. Sustavno se uloga bogatih donatorskih zemalja također promijenila: ukupno daju manje strane pomoći za razvoj nego što su davale prije 30 godina. Posljedično, novčane su pošiljke emigranata s niskim prihodima veće od strane pomoći. Filantropi sada ulaze na područje koje je nekad ekskluzivno pripadalo vladama.

Te sustavne promjene pomažu pri objašnjavanju kompleksnih razlika koje se mogu zapaziti u nizu jednostavnih brojki. MMF obično traži od visokozaduženih siromašnih zemalja (HIPC)* izdvajanje od 20% do 25% od ukupne zarade od izvoza za podmirenje dugova. Radi kontrasta navodim kako su 1953. saveznici otpisali Njemačkoj 80% ratnog duga i inzistirali na izdvajanju samo 3% do 5% od ukupne zarade od izvoza za podmirenje duga. Također su tražili za istu stvar samo 8% od zemalja središnje Europe tijekom 1990-ih. U usporedbi s tim, tereti su dugovanja današnjih siromašnih zemalja ekstremni, što razmatram niže. Navedene prakse ukazuju na to da je u slučaju Njemačke cilj Europe bio ponovno se uključiti u svjetsku kapitalističku ekonomiju dok se u slučaju središnje Europe htjelo uključiti u današnji napredni kapitalizam. Plan za zemlje južne polutke tijekom 1980-ih i 1990-ih bio je bliži disciplinskom režimu, počevši od prisilnog prihvaćanja programa restrukturiranja i primanja kredita međunarodnog sustava. Poslije 20 godina takvog režima postalo je jasno da nije stvorio osnove za zdravi razvoj. Disciplinirano vraćanja duga imalo je snažan prioritet nad razvojem infrastrukture, bolnica, škola i ostalih razvojnih ciljeva od narodnog interesa. Logika izvlačenja tako je dobila primat i dobrano nadjačala izvornu svrhu vraćanja duga, postavši mehanizmom sustavne preobrazbe čije su glavne značajke opustošenje velikih sektora tradicionalnih ekonomija, često uništavanje dobrog dijela nacionalne i sitne buržoazije, naglo osiromašenje naroda i, često, same države.

razlika – posebnih povijesnih i sustavnih razlika. Usredotočujući se na skupove elemenata umiješanih u ove promjene (umjesto postavljanja dinamika koje su više determinističke) također se i omogućuje uračunavanje nepredvidivih okolnosti. Upravo ovdje stroga primjena Marxovog koncepta PA ne uspijeva, što može dovesti do prigovora korištenju kategorije kako bi se obuhvatile neke određene trenutne preobrazbe.

* HIPC – eng. *Highly Indebted Poor Countries*, nap. prev.

07 Vidi Sassen (2008a, pogl. 1, 8 i 9) za razvoj teorijskih, metodoloških i povijesnih vidova.

08 Ovaj je dio temeljen na većem istraživačkom projektu (Sassen, 2008b) kojem je cilj bio pokazati kako su nastojanja pojedinaca, kućanstava, poduzetnika, pa čak i vlada zapravo ponavljanja na mikro razini postupaka ekonomskog restrukturiranja u zemljama u razvoju, a koje su pokrenuli programi MMF-a i Svjetske banke, te provođenje zakona Svjetske trgovinske organizacije od 1990-ih pa nadalje.

Vraćanje duga i sam dug već su dugo sustavna odlika zemalja u razvoju. No, ovdje me više zanimaju određene odlike MMF-ovog pregovaranja oko duga od duga samog. Druga značajka kojom se bavim jest način na koji je ovo postepeno uništenje tradicionalnih ekonomija pripremilo teren, doslovno, za neke od novih potreba naprednog kapitalizma, između kojih su stjecanje golemih prostranstva zemlje – radi poljoprivrede, podzemnih nalazišta vode i rudarenja. Upravo u vrijeme ekstremne financijalizacije i sustavne krize potražnja za ovim materijalnim resursima postala je veća i vidljivija. Treći vid kojim se bavim su nove ekonomije preživljavanja osiromašenih srednjih slojeva i sirotinje. Istina je da je svaka od ove tri sastavnice poznata i već se pojavljivala, moj je argument kako su one sada dio nove organizirajuće logike koja im mijenja valenciju i način interakcije; ovdje je mnogo zavisnosti, a dolazi i do stvaranja nove organizirajuće logike.[07]

Dug kao disciplinski režim

Čak i prije ekonomskih kriza sredine 1990-ih koje su pogodile velik broj zemalja u jeku provođenja neoliberalnih reformi, dug se siromašnih zemalja južne polutke povećao s 507 milijardâ dolara 1980. na 1,4 bilijuna dolara 1992.[08] Samo su iznosi za povrat duga porasli na 1,6 milijardâ dolara, što je iznos veći od duga samog. Između 1982. i 1998. zadužene su zemlje isplatile četverostruki iznos u odnosu na svoja izvorna dugovanja dok se vrijednost njihovih dužničkih dionica u isto vrijeme također učetverostručila. Te su zemlje morale iskoristiti značajan udio svojih ukupnih prihoda kako bi podmirile ta dugovanja. Na primjer, isplate dugovanja afričkih zemalja dosegle su pet milijardâ dolara 1998., što znači da su za svaki primljeni dolar pomoći platile 1,4 dolara. Omjeri duga u odnosu na BDP posebno su bili visoki u Africi gdje su iznosili 123% u kasnim 1990-ima, a pratile su je Latinska Amerika s 42% i Azija s 28%. Do 2003. otplate su duga samo u odnosu na izvoz (ne odnosi se na ukupni vladin prihod) varirale od ekstremno visokih razina u Zambiji (29,6%) i Mauritaniji (27,7%) do značajno nižih razina u usporedbi s onima iz 1990-ih za Ugandu (pad s 19,8% u 1995. na 7,1% u 2003.) i Mozambik (pad s 34,5% u 1995. na 6,9% u 2003.). Od 2006. je ukupan dug 49 najsiromašnijih zemalja iznosio 375 milijardâ dolara.

Ukoliko im pridružimo "zemlje u razvoju", dobit ćemo broj od 144 zemlje čiji zajednički dug iznosi 2,9 bilijuna, a iznos samog plaćenog duga 573 milijardâ u 2006. (Jubilee Debt Campaign UK, 2009a).

MMF, Svjetska banka i ostali slični programi postavili su kriterije i obrađuju ta dugovanja, te stoga funkcioniraju kao svjetski disciplinski režim. MMF je 1996. zajedno sa Svjetskom bankom pokrenuo HIPC inicijativu kako bi "pomogao" zemljama članicama njihovog programa s dugovanjima jednakima ili većim od 150% u odnosu na njihove izvozne prihode.[09] Kako bi ušle u taj program zemlje moraju zadovoljavati MMF-ove uvjete najmanje tri godine. Ulazak u HIPC obično započinje "točkom odluke", tj. potpisom početnog ugovora koji određuje pristupne uvjete među kojima je i razvoj strategije za smanjenje duga (PRSP)[*], što zamjenjuje programe strukturne prilagodbe (SAP).[**] PRSP opisuje "makroekonomske, strukturne i socijalne politike i programe" koje zemlja mora provoditi kako bi zadovoljila uvjete za pomoć pri otplati duga (MMF, 2009a). Do 1. lipnja 2009. 26 je zemalja završilo s programom HIPC inicijative[10] dok ih je devet prošlo "točku odluke" (MMF, 2009b). Konačno, u lipnju 2006.[11] stupila je na snagu multilateralna inicijativa za pomoć pri otplati duga (MDRI).[***] Njome se htjelo odgovoriti na mnogobrojne kritike upućene HIPC inicijativi.[12] MDRI je zamišljena kako bi otpisala dugovanja prema Svjetskoj banci (dugovanja do 2003.), MMF-u (dugovanja do 2004.) i Afričkom razvojnom fondu (dugovanja do 2005.) zemalja koje su završile s programom HIPC inicijative. Po jednoj procjeni, veći programi otpisa (uključujući HIPC i MDRI, uz Pariški klub) do sada su otpisali 88 milijardâ dolara duga (Jubilee Debt Campaign UK, 2009b).

Teret duga, nakupljen u 1980-ima, a pogotovo u 1990-ima, poprilično je utjecao na strukturu državne potrošnje. Zambija, Gana i Uganda, tri zemlje koje su svjetski regulatori (napose Svjetska banka i MMF) ocijenili kao otvorene za suradnju, odgovorne i uspješne po pitanju provođenju SAP-a primjer su za neke od poteškoća unatoč tim hvalospjevima. Nekoliko primjera razina potrošnje ocrtava problematičnu sliku o tome zbog čega su cijenjene. Na vrhuncu tih programa, tijekom početkom i sredinom 1990-ih, zambijska je vlada isplatila 1,3 milijarde dolara kako bi podmirila dugove, dok je za osnovno obrazovanje izdvojila samo 37 milijuna dolara; socijalna izdavanja Gane od 75 milijuna dolara čine samo 20% od isplaćenog povrata duga; Uganda je isplatila devet dolara po glavi stanovnika za povrat duga dok je za zdravstveno osiguranje izdvojila samo jedan dolar. Te tri zemlje su samo tijekom 1994. sjevernjačkim bankarima isplatile 2,7 milijarde dolara. Kad su se pojavili novi programi te su tri zemlje imale koristi od HIPC-a i MDRI-a, te su pristale na zahtjeve PRSP-a. Tako je Zambija između 1997. i 2007. smanjila izdvajanja od izvoznih prihoda za podmirenje duga s 18,3% na 1,3% (IAEG, 2009.). Gana je taj udio smanjila s 27,1% na 3,1%, a Uganda s 19,7% na 1,2% (IAEG, 2009.).

Općenito, može se reći da su MMF-ove politike upravljanja dugovanjem od 1980-ih do danas pogoršale situaciju za nezaposlene i siromašne (UNDP, 2005, 2008). Mnoga su istraživanja u siromašnim zemljama dokazala vezu između pretjerano zaduženih vlada i rezova socijalnih programa. Rezovi obično najviše pogađaju žene i djecu uslijed rezova u obrazovanju i zdravstvu, sektorima koji su bitni za osiguranje bolje budućnosti (radi pregleda podataka vidi UNDP, 2005, 2008; Svjetska banka, 2005, 2006). Već postoji brojna literatura na mnogim jezicima koja se bavi ovom problematikom, uključujući golem broj materijala ograničene cirkulacije sastavljenog od strane raznih aktivista i potpornih organizacija. Starija literatura o ženama i dugu bilježi neproporcionalan teret koji su ti programi svalili na žene tijekom prve generacije SAP-ova tijekom 1980-ih u raznim zemljama u razvoju kao odgovor na porast vladinih zaduženja (Beneria i Feldman, 1992; Bose i Acosta-Belen, 1995; Bradshaw i sur., 1993; Tinker, 1990). Nezaposlenost samih žena, kao i muškaraca općenito, stvara dodatan pritisak na žene kako bi osigurale preživljavanje kućanstva (Buechler, 2007; Lucas, 2005; Rahman, 1999; Safa, 1995). Domaća proizvodnja hrane, rad na crno, emigracija i prostitucija postaju načini preživljavanja ne samo za žene već i za njihova kućanstva. Na primjer, uslijed manjka osnovne zdravstvene zaštite obično žene preuzimaju brigu za oboljele. Isto tako, kad dođe do rezova ili uvođenja školarina, obrazovanje sinova ima prioritet. Privatizacija vode može joj ograničiti pristup i tako povećati teret za žene koje je skupljaju. Kad obitelji uzgajaju usjeve za izvoz, ženski rad proizvodi novac (koji obično kontroliraju muškarci) umjesto hrane (Jubilee Debt Campaign UK, 2007.).

Jedno je pitanje može li se izbjeći prihvaćanje MMF-ovog disciplinskog režima i tako odbiti pomoć

09 U mnogim je visokozaduženim siromašnim zemljama, omjer vraćanja duga u odnosu na BDP već odavno prešao granice održivosti; mnoge su na daleko ekstremnijim razinama od onih koje su se smatrale neupravljivim tijekom latinoameričke krize u 1980-ima (Oxfam International, 1999.). Trideset i tri od 41 visokozadužene siromašne zemlje platile su tri dolara zemljama sjeverne polutke u sklopu vraćanja duga za svaki dolar razvojne pomoći koji su primile. MMF je zatražio od njih izdvajanje između 20% i 25% od ukupne zarade od izvoza za vraćanje duga. 2005., prije otpisa duga u ranoj 2006., vraćanje duga bilo je na visokoj razini kao udio BDP-a za većinu ovih zemalja; do kraja 2006. razine su se vraćanja duga smanjile no još su bile značajno više od neto izravnih stranih ulaganja.

* eng. PRSP – *Poverty Reduction Strategy Paper*, nap. prev.

** eng. SAP - *Structural Adjustment Programs*, nap. prev.

10 26 zemalja koje su prošle završnu točku su: Benin, Gvajana, Niger, Bolivija, Haiti, Ruanda, Burkina Faso, Honduras, Sveti Toma i Princip, Burundi, Madagaskar, Senegal, Kamerun, Malavi, Sijera Leone, Srednjoafrička Republika, Mali, Tanzanija, Etiopija, Mauritanija, Uganda, Gambija, Mozambik, Zambija, Gana i Nikaragva.

11 MDRI je obećavao otpis dugova Svjetskoj banci (do kojih je došlo prije 2003.), MMF-u (prije 2004.), te Afričkom razvojnom fondu (prije 2004.) za zemlje koje su završile HIPC inicijativu. Treba napomenuti kako mnoge zemlje južne polutke nisu završile HIPC inicijativu i nisu primile olakšanje dugova u sklopu MDRI-a.

*** eng. MDRI – *Multilateral Debt Relief Initiative*, nap. prev.

12 Ipak, olakšanje duga ne djeluje uvijek kako bi trebalo. Na primjer, nedavno restrukturiranje dugovanja u Gvajani je uzrokovalo gubitak od pet milijuna dolara. Većina gvajanskog duga je u posjedu Međuameričke ra-

koju navodno pruža. Tzv. programi prilagodbe su tijekom 1980-ih i 1990-ih uništili mnoge tradicionalne ekonomije, ostavljajući mnoge zemlje samo u golemim dugovima. U tom se trenutku priključenje programu za otpis duga pokrenutom 2006. može učiniti kao bolja mogućnost. Dokazi upućuju na to da jednom kad se zemlja gurne u dug, otpis joj može u načelu pomoći pri dodijeli više vladinog prihoda za opća socijalna i razvojna pitanja. To je bio slučaj s Ganom, Ugandom i nekolicinom drugih gdje se dogodio porast broja pripadnika srednje klase – zajedno s održavanjem stravičnog siromaštva. S druge je strane Angola, kojoj nije odobren otpis duga, izdvojila 6,8% svog BDP-a za otplatu duga, a samo 1,5% BDP-a za zdravstvo u 2005.; nastavlja izdvajati otprilike 2,2 milijarde dolara godišnje za otplatu vanjskih dugova (Jubilee Debt Campaign UK, 2008.).

No, slučaj Angole također ukazuje i na drugu kombinaciju elemenata. Njezine elite su se obogatile zahvaljujući rudnim bogatstvima koja se većinom izvoze, te ovako postavljene stvari služe održavanju trenutnog stanja bez mnogo poteškoća. Postojanje neizmjernog siromaštva ne ometa profite od izvoza rudače. Neizbježno je zapitati se tko još ima koristi od ove situacije?

Navedene su prakse dio šireg stvaranja povijesti. U mom iščitavanju ključan je element repozicioniranje većeg dijela Afrike, dobrih dijelova Latinske Amerike i središnje Azije unutar nove masovno restrukturirane globalne ekonomije. Oslabljivanje vlada i uništenje tradicionalnih ekonomija potaknulo je novu fazu ekonomija preživljavanja. Ovdje se nakratko usredotočujem na ova dva vida (za detaljniju analizu vidi Sassen, 2008a). Jedan je da restrukturiranje repozicionira "teritorij" u prostranim svjetskim regijama određujući ga ne kao prostor nacionalne države već kao nalazište resursa. Drugi je pojava povećanog broja ekonomija preživljavanja; neke od njih su nove, ali sada djeluju na globalnoj razini.

Repozicioniranje teritorija unutar svjetske podjele funkcija

Opseg u kojem tijekom proteklih godina multinacionalne korporacije (MNK) i vlade bogatih zemalja stječu zemlju na južnoj polutci označava početak nove faze. Ne događa se po prvi put u modernim vremenima: to je po-

zvojne banke[†]. U ranoj 2007. postigao se dogovor o otpisu gvajanskih dugova, no jedino se postiglo otkazivanje starih dugovanja na štetu pomoći.

* eng. IFPRI – *International Food Policy Institute*, nap. prev.

13 Vrijedi napomenuti kako se ovo događa u vrijeme naglog porasta cijena hrane (*The Economist*, 2009.). Pored cijene, trgovinske su zabrane i krize rizične čak i za bogate zemlje koje se oslanjaju na uvoz hrane. Također vidi bilješku 15.

14 S druge je strane Svjetski program za hranu između 2007. i 2011. potrošio 116 milijuna dolara na 230.000 tona hrane kao pomoći za 4,6 milijuna Etiopljana za koje je procijenjeno da su u opasnosti od gladi i pothranjenosti. Ovaj trokut, gdje se hrana uzgaja radi izvoza dok postoji opasnost od gladi, a porezni obveznici stranih zemalja šalju pomoć u hrani često se ponavljao u desetljećima poslije Drugoga svjetskog rata.

† eng. IADB, *Inter-American Development Bank*, nap. prev.

navljajuća dinamika koja teži biti dijelom imperijalnog prestrojavanja. Kinesko stjecanje afričkih rudnika povezano je s njezinim usponom kao svjetske sile. Velika Britanija, Francuska, SAD sve su to činile tijekom svojih ranijih imperijalnih faza, te su u mnogim slučajevima stotinama godina posjedovale široka prostranstva u stranim zemljama. No, svaka faza ima svoje posebnosti. Jedna od glavnih značajki trenutnog razdoblja jest da se, za razliku od prijašnjih carstava, današnji svijet sastoji većinom od nacionalnih država koje su prepoznate kao suverene, bez obzira na to koliko je u mnogim slučajevima ta suverenost slabašna. Za razliku od imperijalnog grabeža, trenutni je mehanizam direktno strano ulaganje (između ostalih).

Međunarodni je istraživački institut za politike vezane uz hranu (IFPRI)* (von Braun i Meinzen-Dick, 2009) ustanovio kako su od 2006. stranci sudjelovali u transakcijama ili pregovorima oko 15-20 milijuna hektara obradive površine u siromašnim zemljama[13], što je otprilike petina ukupne obradive površine u Europskoj uniji. Konzervativna procjena IFPRI-a o vrijednosti tih poslova kreće se između 20 i 30 milijardâ dolara, što je deset puta više od hitnog paketa pomoći za poljoprivredu koji je nedavno najavila Svjetska banka i 15 puta više od fonda vlade SAD-a za osiguranje prehrane. Iako još nema opširnijih podataka, provedeno je nekoliko istraživanja (pri čemu su podaci IFPRI-a vjerojatno najtočniji). Oblici zakupljivanja kojima se došlo do zemlje uključuju izravno stjecanje i iznajmljivanje. Nekoliko primjera ukazuje na niz kupaca i lokacija. Afrika je glavno odredište za stjecanje zemlje. Južna je Koreja potpisala ugovore za kupnju 690 tisuća hektara u Sudanu, a Ujedinjeni Arapski Emirati za 400 tisuća hektara. Saudijski ulagači troše 100 milijuna dolara kako bi uzgajali žito, ječam i rižu na zemljištu koje im je iznajmila etiopijska vlada; pritom ostvaruju porezne olakšice i izvoze usjeve natrag u Saudijsku Arabiju.[14] Kina je osigurala prava za uzgoj palminog ulja (koje se koristi za proizvodnju bio goriva) na 2,8 milijuna hektara u Kongu, što je najveća takva plantaža na svijetu. Upravo su u tijeku pregovori o kupnji 2 milijuna hektara zemlje u Zambiji. Možda manje poznata od afričkog slučaja jest činjenica da privatizirani posjedi na području bivšeg Sovjetskoga Saveza, posebno u Rusiji i Ukrajini, također postaju ciljevi za intenzivno strano stjecanje. Samo su u 2008. stjecanja uključivala sljedeće: švedska tvrtka Alpcot Agro kupila

je 128 tisuća hektara u Rusiji; južnokorejska tvrtka Hyundai Heavy Industries platila je 6,5 milijuna dolara za većinski udio u Khorol Zerno, tvrtki koja posjeduje 10 tisuća hektara u istočnom Sibiru; tvrtka Morgan Stanley kupila je 40 tisuća hektara u Ukrajini; investitori iz Perzijskog zaljeva planiraju kupnju Pave, prvog ruskog obrađivača žita koji je na financijskim tržištima ponudio 40% svojih posjeda, čime bi dobili pristup zemljištu od 500 tisuća hektara. Također je manje primijećen slučaj gdje Pakistan nudi pola milijuna hektara zemljišta investitorima iz Perzijskog zaljeva s obećanjem da će osigurati 100 tisuća ljudi koji bi taj posjed štitili.

Ovaj je razvoj dio veće kombinacije trendova. Kao prvo, postoji jasna činjenica kako uslijed svjetske potražnje za hranom, djelomično pojačane zbog pola milijuna pripadnika novih srednjih klasa u Aziji, postoji prilika za ostvarivanjem profita na hrani i zemlji.[15] Trenutno imamo svjetsko tržište zemlje i hrane koje kontroliraju velike tvrtke i neke vlade, a koje je u porastu kroz čitavu financijsku krizu. Pod tim je uvjetima određivanje cijene strogo kontrolirano. Kao drugo, postoji stalna potražnja za metalima i mineralima svih vrsta kao i čitava nova potražnja za metalima i mineralima koji se do sad nisu previše koristili s obzirom da potražnja za njima proizlazi iz nedavnog razvoja u sektoru elektronike. Afrika je, s obzirom da je mnogo rjeđe naseljena i izgrađena od ostalih dijelova svijeta, postala glavno odredište za ulaganja u rudarstvo. Kao treće, postoji rastuća potražnja za vodom i iscrpljivanjem podzemnih izvora vode na nekoliko mjesta u svijetu. Kao četvrto, a vjerojatno i posljednje, primjetan je oštar pad u izravnim stranim ulaganjima u proizvodnju na području Afrike, što također ukazuje na repozicioniranje teritorija. U Južnoj Africi i Nigeriji, glavnim afričkim odredištima za izravna strana ulaganja (37% ukupnih stranih ulaganja na području Afrike), došlo je do naglog porasta u ulaganjima u primarni sektor, a naglog pada u proizvodnom.[16] Isti je slučaj u Nigeriji gdje su strana ulaganja u naftu dugo vremena bila važan čimbenik: udio primarnog sektora u izravnom stranom ulaganju iznosio je 75% u 2005., što je porast u odnosu na 43% iz 1990. Ostale su afričke zemlje doživjele slične promjene (vidi tablicu 2. kasnije u članku). Čak i u Madagaskaru, jednoj od nekoliko (većinom manjih) zemalja u kojima su izravna strana ulaganja u proizvodnju porasla tijekom 1990-ih, taj je porast bio dobrano ispod onog u primarnom sektoru.[17]

15 Između početka 2007. i sredine 2008. *The Economist*-ov indeks cijena hrane porastao je za 78% (preko 130% za soju i rižu). Povećanje cijene je znatno više od pada na 11% (sa desetogodišnjeg prosjeka od 15%) u omjeru zaliha naspram potrošnje kojoj je pribrojen izvoz tijekom 2009. za pet najvećih izvoznika žita (*The Economist*, 2009).

16 Udio primarnog sektora (koji većinom uključuje rudarstvo i poljoprivredu) u priljevu direktnih stranih ulaganja povećao se za 5% u odnosu na 1996., da bi 2006. iznosio 41%; radi usporedbe, udio proizvodnog sektora gotovo se prepolovio: sa 40% pao je na 27% u istom razdoblju (UNCTAD, 2008).

17 Za opsežnije podatke vidi *World Investment Directory Volume X Africa* Konferencije Ujedinjenih naroda o trgovini i razvitku (UNCTAD, 2008)

18 Osnovni izvor podataka o novčanim pošiljkama središnje su banke svake od zemalja u koje se one šalju. Ove brojke ne uključuju neformalne prijenose. S obzirom na brojnost znanstvenih radova na ovu temu nije moguće navesti u potpunosti sve glavne ideje u okviru ove rasprave.

19 Poduzeća s Wall Streeta također mogu imati koristi. Međuamerička razvojna banka je naručila niz detaljnih studija koje su pokazale kako su u 2003. banke i financijski sektor na račun novčanih pošiljki hispanaca iz SAD-a u iznosu od 35 milijardi dolara zaradili dvije milijarde dolara u obliku provizije – što je osnovna vrsta prijenosa za taj sektor.

Kontra-geografije preživljavanja

Drugi slučaj koji želim nakratko razmotriti jesu ekonomije preživljavanja siromašnih i novoosiromašenih. Golemi vladini dugovi i visoka nezaposlenost u zemljama južne polutke sa sobom su donijeli potrebu za iznalaženjem alternativa za preživljavanje ne samo za obične ljude, već i za vlade i poduzeća. Smanjivanje uobičajene ekonomije u većem broju tih zemalja dovelo je do širenja ilegalnog poslovanja poduzeća i organizacija. Programi MMF-a i Svjetske banke u posljednjih su 30 godina svojim masivnim doprinosom teškom zaduživanju odigrale važnu ulogu u formiranju kontra-geografija preživljavanja, stvaranju profita i povećanju vladinih poreza. Nadalje, ekonomska je globalizacija pružila institucionalnu infrastrukturu za prekogranične tokove i svjetska tržišta, time omogućavajući kontra-geografijama djelovanje na svjetskoj razini. Jednom kad dođe do pojave institucionalne infrastrukture za globalizaciju, procesi koji su se većinom odvijali na nacionalnoj ili regionalnoj razini mogu se prenijeti i na svjetsku razinu, čak i kada to nije nužno za njihovo funkcioniranje. Ovo je u suprotnosti s procesima koji su po svojoj prirodi globalni, poput mreže financijskih centara koja je u osnovi stvaranja globalnog tržišta kapitala. Konačno, ovaj obrazac također ukazuje na drugačiju putanju od one koje su slijedile stare industrijske zemlje. Umjesto da se ustraje na osnivanju sindikata i političkim borbama kako bi se spriječilo predatorstvo regulatorne države, na južnoj se polutci stremi ka kriminalu i ekstremnom žrtvovanju siromašnih i osiromašenih kućanstava.

Upravo se u ovom kontekstu javljaju alternativni tokovi preživljavanja. Kontekst može biti određen kao sustavno stanje sačinjeno od određenih odnosa koji uključuju visoku nezaposlenost, siromaštvo, raširenost bankrota, te smanjivanje ulaganja državnih resursa u razvoj od narodnog interesa. Vidimo formiranje praksâ za stvaranje profita i mogućnosti za stvaranje državnih prihoda na račun imigranata, a pogotovo imigrantkinja. Kao takvo, razmatranje pitanja imigrantskih novčanih pošiljki pruža dragocjene uvide u širi predmet stvaranja alternativnih političkih ekonomija i kako one osporavaju starije ideje o međunarodnoj podjeli rada.

Imigranti ulaze u makro razinu razvojnih strategija kroz pošiljke novca koji šalju natrag kući.[18] One predstavljaju važan izvor razmjene stranih rezervi za vlade u

većem broju zemalja. Iako su tokovi novčanih pošiljki manjeg razmjera od masovnih dnevnih tokova kapitala na svjetskim financijskim tržištima, oni mogu biti od ključne važnosti za zemlje u razvoju ili s poteškoćama. Svjetska banka procjenjuje kako je promet novčanih pošiljki na svjetskoj razini dosegao vrijednost od 318 milijardâ dolara 2007., što je porast u odnosu na 230 milijardâ dolara iz 2005., te 70 milijardâ iz 1998.; od tog je iznosa 240 milijardâ dolara otišlo zemljama u razvoju, što je opet porast u odnosu na 168 milijardâ iz 2005. i porast od 71% u odnosu na 2001. (*Migrant Remittances*, 2008:2).[19]

Među-američka razvojna banka također je ustanovila kako je za Latinsku Ameriku i čitave Karibe vrijednost prometa novčanih pošiljki nadmašila ukupne iznose svih izravnih stranih ulaganja, kao i neto razvojne pomoći za 2003.[20]

Kako bi se shvatio značaj ovih brojki, umjesto usporedbe s globalnim tokom kapitala trebaju se dovesti u vezu s BDP-om i rezervama stranih valuta u svakoj pojedinoj od uključenih zemalja. Primjerice, novčane su pošiljke bile treći najveći izvor strane razmjene zadnjih nekoliko godina na Filipinima, zemlji s velikim brojem imigranata od čega dobar dio otpada na žene koje rade u industriji zabave, te kao njegovateljice. U Bangladešu, još jednoj zemlji s velikim brojem radnika na Bliskom istoku, Japanu i u nekoliko europskih zemalja, novčane pošiljke predstavljaju otprilike trećinu strane razmjene. U Meksiku, novčane su pošiljke već dugo vremena drugi izvor stranih valuta, odmah iza izvoza nafte, a ispred turizma, te su veće od izravnih stranih ulaganja (Svjetska banka, 2006.), iako je rano u 2008. došlo do pada u priljevu zbog ekonomske krize u SAD-u (*Migrant Remittances*, 2008:1).[21]

Sljedeće tri tablice pružaju sažete informacije o novčanim pošiljkama. tablica 1. prikazuje udio novčanih pošiljki u BDP-u nekoliko zemalja – 49% za Tadžikistan, 37% za Tongu (31,1%), itd. Tablica 2. prikazuje drugu stranu medalje, glavne pošiljatelje novčanih pošiljki sa SAD-om već dugo pri vrhu i izuzetnim usponom Ruske Federacije na mjesto ključnog pošiljatelja s 3,2 milijarde dolara 2003. na 27 milijardâ dolara 2008. Tablica 3. prikazuje najveće primatelje novčanih pošiljki s Kinom i Indijom kao vodećim zemljama označenima bimodalnom emigracijom – visokoplaćenih stručnjaka i radnika za niske nadnice. Općenitije, jasno prikazuje da se, ako poredamo zemlje po ukupnoj vrijednosti novčanih pošiljki, slika drastično mijenja. Prvih nekoliko zemalja primateljica uključuje i bogate zemlje poput Francuske, Španjolske, Njemačke i Ujedinjenog Kraljevstva, što ukazuje na činjenicu postojanja transnacionalne klase profesionalaca (Sassen, 2007, pogl. 6.).

TABLICA 1.
Vodeće zemlje primateljice migrantskih novčanih pošiljki izraženih kao udio u BDP-u između 2006. i 2009.

Radničke novčane pošiljke, naknade zaposlenicima, te migrantski prijenosi, zaduženja (u milijunima američkih dolara) (%)	2006	2007	2008	2009	Udio novčanih pošiljki u BDP-u za 2008.
Tadžikistan	1,019	1,691	2,544	1,815	49.6%
Tonga	72	100	100	96	37.7%
Moldavija	1,182	1,498	1,897	1,491	31.4%
Kirgiska republika	481	715	1,232	1,011	27.9%
Lesoto	361	443	443	496	27.3%
Samoa	108	120	135	131	25.8%
Libanon	5,202	5,769	7,180	7,000	25.1%
Gvajana	218	283	278	266	24.0%
Nepal	1,453	1,734	2,727	3,010	21.6%
Honduras	2,391	2,625	2,824	2,525	20.1%
Jordan	2,883	3,434	3,794	3,650	19.0%
Haiti	1,063	1,222	1,300	1,220	18.7%
Salvador	3,485	3,711	3,804	3,460	17.2%
Bosna i Hercegovina	2,157	2,700	2,735	2,627	14.8%
Jamajka	1,946	2,144	2,180	1,921	14.5%
Nikaragva	698	740	818	784	12.4%
Albanija	1,359	1,468	1,495	1,495	12.2%
Gvatemala	3,700	4,236	4,451	4,065	11.4%
Bangladeš	5,428	6,562	8,995	10,431	11.4%
Filipini	15,251	16,302	18,643	19,411	11.2%

Izvor: Ratha i sur. (2009:3).

Ukratko, sve veće osiromašivanje vlada i ekonomija južne polutke pokreće novu fazu svjetskih migracija i trgovanja ljudima, strategija koje djeluju i kao mehanizmi preživljavanja i kao djelatnosti koje stvaraju profit. Do neke mjere, to su stariji procesi koji su prije bili nacionalni ili regionalni, a danas djeluju na svjetskoj razini. Ista infrastruktura koja omogućava prekogranični tok kapitala, informacija i trgovine također omogućava i niz prekograničnih tokova koji nisu bili cilj sastavljačima i dizajnerima trenutne korporativne globalizacije ekonomije. Rastući broj trgovaca ljudima i krijumčara zarađuje na račun muškaraca, žena i djece, te mnoge vlade sve više ovise o njihovim pošiljkama novca. Ovdje je ključno što kroz svoj rad i slanje novca migranti povećavaju vladine prihode u duboko zaduženim zemljama. Potreba trgovaca ljudima za pomaganjem iseljeničkih napora također nudi nove prilike za stvaranje profita "poduzetnicima" koji nemaju drugih mogućnosti za zaposlenje pošto im svjetske tvrtke i tržišta ulaze u zemlju, a također idu na ruku kriminalcima u širenju njihove ilegalne trgovine na svjetsku razinu. Ovi su krugovi preživljavanja često kompleksni, uključuju mnoge lokacije i vrste sudionika, te tvore sve rasprostranjenije lance trgovaca, krijumčara, žrtava i radnika.

Druga strana ove dinamike je proliferacija poprišta koncentracije rastuće potražnje za posebnim tipovima rada (za puno razjašnjenje vidi Sassen, 2008c). Strateško mjesto među njima zauzimaju svjetski gradovi sa svojom visokom potražnjom za vrhunskim transnacionalnim profesionalcima i nisko plaćenim radnicima (često ženama s južne polutke). Na tim se mjestima koncentriraju ključne funkcije i resursi potrebni za upravljanje i koordinaciju globalnim ekonomskim procesima. Rast je ovih aktivnosti stoga imao za posljedicu nagli porast u potražnji za visoko plaćenim profesionalcima, dijelom kroz sferu proizvodnje (financijski sektor, specijalizirane korporativne usluge, itd.), dijelom kroz sferu društvene reprodukcije (kako profesionalaca s visokim prihodima, tako i nisko plaćene radne snage koja je također dio novih naprednih sektora). Tako su svjetski gradovi također poprišta za uključivanje većeg broja nisko plaćenih imigranata u strateške ekonomske sektore. Ovo se uključivanje odvija izravno kroz potražnju za uglavnom nisko plaćenim činovnicima i fizičkim radnicima, poput domara i servisera. Sve se to odvija neizravno kroz potrošačke prakse profesionalaca s visokim prihodima, kako na poslu, tako i kod kuće, koje stvaraju potrebu za nisko plaćenim radnicima, npr. u skupim restoranima i trgovinama, kao i za sluškinjama i dadiljama kod kuće. Na ovaj se način nisko plaćeni radnici uključuju u vodeće sektore, no pod uvjetima koji ih čine nevidljivima, potkopavajući tako ono što je radnicima kroz povijest povećavalo moć – zapošljavanje u rastućim sektorima.

20 Za općenite podatke vidi Orozco i sur. (2005); za najnovije podatke vidi tromjesečnik *Migrant Remittances.*

21 Za detalje o zaradi trgovinom na crno vidi Državno tajništvo SAD-a (2004), Kyle i Koslowski (2001), te Naim (2006)

TABLICA 2.
Vodeće zemlje pošiljateljice migrantskih novčanih pošiljki između 2003. i 2008.

Radničke novčane pošiljke, naknade zaposlenicima, te migrantski prijenosi, zaduženja (u milijunima američkih dolara)	2003	2004	2005	2006	2007	2008
SAD	36,545	39,347	40,635	43,922	45,643	47,182
Ruska Federacija	3,233	5,188	7,008	11,467	17,763	26,145
Švicarska	11,411	12,921	13,324	14,377	16,273	18,954
Saudijska Arabija	14,783	13,555	13,996	15,611	16,068	16,068
Njemačka	11,190	12,069	12,499	12,454	13,689	14,976
Španjolska	5,140	6,977	8,136	11,326	15,183	14,656
Italija	4,368	5,512	7,620	8,437	11,287	12,718
Luksemburg	5,077	6,000	6,627	7,561	9,280	10,922
Nizozemska	4,238	5,032	5,928	6,831	7,830	8,431
Malezija	3,464	5,064	5,679	5,560	6,385	6,385
Kina	1,645	2,067	2,603	3,025	4,372	5,737
Oman	1,672	1,826	2,257	2,788	3,670	5,181
Ujedinjeno Kraljevstvo	2,624	2,957	3,877	4,560	5,048	5,048
Norveška	1,430	1,749	2,174	2,620	3,642	4,776
Japan	1,773	1,411	1,281	3,476	4,037	4,743
Francuska	4,388	4,262	4,182	4,217	4,380	4,541
Češka Republika	1,102	1,431	1,677	2,030	2,625	3,826
Kuvajt	2,144	2,403	2,648	3,183	3,824	3,824
Belgija	2,329	2,617	2,754	2,698	3,161	3,689
Kazahstan	802	1,354	2,000	3,033	4,303	3,559

Izvor: Ratha i sur. (2009:3).

TABLICA 3.
Vodeće zemlje primateljice migrantskih novčanih pošiljki u 2007.

Vodeće zemlje primateljice migrantskih novčanih pošiljki (u milijardama američkih dolara)	2007.
Indija	27.0
Kina	25.7
Meksiko	25.0
Filipini	17.0
Francuska	12.5
Španjolska	8.9
Belgija	7.2
Njemačka	7.0
Ujedinjeno Kraljevstvo	7.0
Rumunjska	6.8
Bangladeš	6.4
Pakistan	6.1

Izvor: Svjetska banka (2008).

Ova se mješavina krugova za ponudu i potražnju radne snage duboko preklapa s ostalim dinamikama globalizacije: stvaranjem globalnih tržišta, intenziviranjem transnacionalnih i translokalnih mreža u rastućem broju sfera, te geografsko preraspoređivanje rastućeg broja ekonomskih i financijskih operacija. Ojačavanje i, u nekim slučajevima, stvaranje novih globalnih kretanja radne snage uključeno je u globalni ekonomski sustav i povezano je s razvojem raznih institucionalnih potpora za prekograničnu trgovinu i tokove novca. Ti su krugovi dinamični i mijenjanju se u odnosu na svoju lokaciju. Neki su od njih dio sive ekonomije, no djelomično koriste institucionalnu infrastrukturu regularne ekonomije. Većina je tih krugova dio formalne ekonomije i pruža usluge vodećim ekonomskim sektorima na mjestima diljem svijeta. Ova je mješavina krugova ponude i potražnje za radnom snagom dinamična i raširena.

Od svih visoko razvijenih zemalja, upravo se u SAD-u najbolje vide ovi duboki strukturni trendovi. Podaci na nacionalnoj razini za SAD pokazuju nagli porast nejednakosti. Na primjer, ekonomski je rast između 2001. i 2005. bio visok no vrlo nejednako raspoređen. Većina je otišla gornjem sloju od 10% kućanstava, prije svega najvišem sloju od 1%. Ostatak kućanstava (90%) doživio je pad u tržišnim prihodima u iznosu od 4,2% (Mishel, 2007). Ukoliko detaljnije proučimo tih 90%, veličina gubitka raste kako se spuštamo po ljestvici prihoda. Od početka tzv. ekonomskog oporavka u 2005. udio prihoda gornjih 1% porastao je za 3,6% (ukupno 21,8% u 2005.), iznoseći 268 milijardâ dolara od ukupnih prihoda svih kućanstava u SAD-u. Nasuprot tome, udio prihoda donjih 50% kućanstava u SAD-u pao je za 1,4% (ukupno 16% u 2005.), što je značilo gubitak od 272 milijarde dolara u prihodima od 2001. Grafikon 1. pokazuje dulji obrazac kroz vrijeme od 1917. koji jasno pokazuje povratak ekstremne nejednakosti nakon desetljeća kejnzijanskog razdoblja.

GRAFIKON 1.
Udio gornjih 10% u nacionalnom prihodu SADa između 1917. i 2005.
Napomena: Prihod se definira kao tržišni prihod s isključenom kapitalnom dobiti.

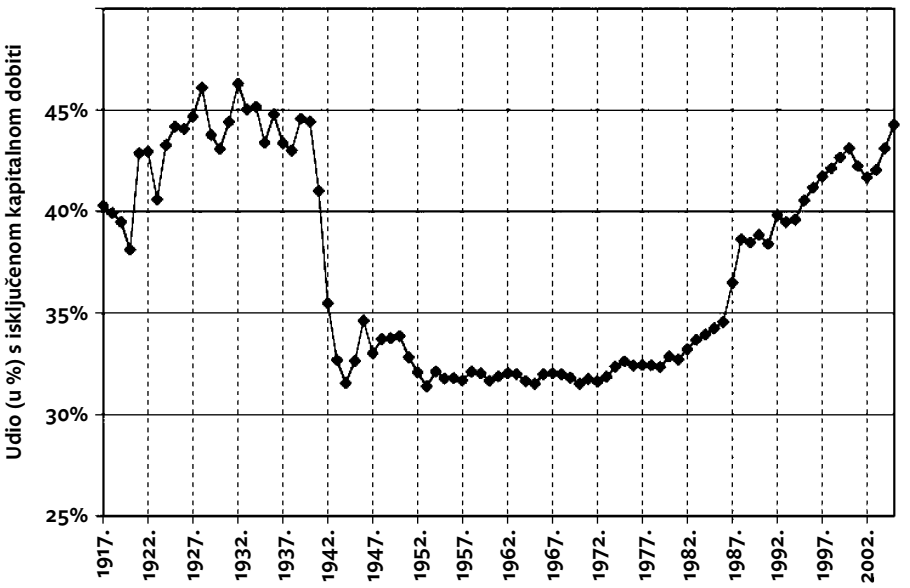

Izvor: Mishel (2004).

Drugorazredne hipoteke: Nova globalna prilika za financije

Tijekom 1980-ih otpočela je nova financijska faza koja je postala samo još jedan u nizu disciplinskih mehanizama.[22] U ovom se slučaju nije radilo o programima strukturne prilagodbe, već o krizama financijske prilagodbe. Od 1980-ih došlo je do nekoliko financijskih kriza od kojih su poznatije kriza njujorške burze iz 1987. i azijska kriza iz 1997. Neke od opskurnijih bile su financijske krize pojedinačnih zemalja do kojih je došlo u više od 70 zemalja tijekom 1980-ih i 1990-ih, a sve uslijed deregulacije svojih financijskih sustava, većinom pod pritiskom globalnih regulatora, koji su za cilj imali omogućiti globalizaciju financijskih tržišta.

Prikupljeni podatci pokazuju kako je razdoblje nakon financijske krize 1997. bilo poprilično stabilno do sadašnje krize. Jedan element u ovoj slici je ideja da nakon što zemlja prođe kroz "prilagodbenu" krizu, slijedi "stabilnost" (i blagostanje!). To stvara sliku poprilične financijske stabilnosti, izuzev nekoliko većih svjetskih kriza, poput *dot-com* krize. Često spominjana činjenica koja se tiče trenutne krize iz 2007. i 2008., a njome se želi ukazati na stabilnost sustava, jest da su tijekom 2006. i 2007. 124 zemlje imale rast BDP-a od 4% godišnje ili više, što je znatno više no u proteklim desetljećima. Time se želi stvoriti slika kako je kriza iz 2007. i 2008. upravo to – samo trenutni akutni događaj, dok je sa sustavom sve u redu.

No iza ove stabilnosti leži divljačko razvrstavanje na dobitnike i gubitnike, te činjenica da je lakše bilježiti pobjednike, nego što je moguće pratiti sporo tonuće u siromaštvo kućanstava, malih poduzeća i vladinih ustanova (poput zdravstva i obrazovanja) koje nisu dio novih glamuroznih sektora (financija i trgovine). Bijeda u koju ove prilagodbene krize guraju srednje slojeve u svakoj zemlji koju zahvate, kao i uništenje često dobro funkcionirajućih ekonomskih sektora, često su povijesno nevidljive na globalnoj razini. Prilagodbene su se krize tih pojedinih zemalja preklapale s globalnim problemima i interesima samo kada su postojale snažne financijske veze, kao što je to bio slučaj s meksičkom krizom 1994. i argentinskom 2001. Nadalje, kad su te bijede postale vidljive, primjerice u slučaju izlaska pripadnika tradicionalne argentinske srednje klase kako bi protestirali zbog nestašice hrane u Buenos Airesu (kao i drugdje) polovicom 1990-ih – što se dogodilo nakon prilagodbâ! – čina nezapamćenog u Argentini, bio je to šok za mnoge.

Pored veoma djelomične prirode postprilagodbene stabilnosti i novog "prosperiteta" koji svjetski upravljači i mediji često slave, nazire se dublja činjenica kako je "kriza" strukturna značajka deregulirani, međusobno povezanih i elektroničkih financijskih tržišta. Iste su to značajke koje su išle na ruku naglom porastu financija, djelomično utemeljenom na financijalizaciji dotad nefinancijaliziranih ekonomskih sektora, što je dovelo do ukupno ekstremno visoke razine financijskog produbljivanja. Stoga, ukoliko je kriza strukturna značajka trenutnih financijskih tržišta, tada kriza postaje značajkom nefinancijaliziranih ekonomskih sektora kroz njihovo financijaliziranje, što je tema kojom sam se drugdje bavila (Sassen, 2008b, 2008a:355.-365.).[23] Ukupan ishod su ekstremni potencijali za nestabilnost čak i u snažnim i zdravim (kapitalističkim) sektorima ekonomije, posebno u zemljama s visoko razvijenim financijskim sustavima i visokim razinama financijalizacije, poput SAD-a i UK-a.

U ovoj se fazi, koja počinje 1980-ih, ističe učinak svjetskih i prilagodbenih kriza na osiguravanje uvjeta za globalno povezana financijska tržišta i uspon financijske logike koja organizira sve veće i veće sektore ekonomija sjeverne polutke. Tijekom ovog su se postupka veliki dijelovi nefinancijskih ekonomija u tim zemljama uništili.[24] U sklopu toga, trenutna je financijska kriza samo još jedan korak u tom smjeru. Jedno je od pitanja označava li to iscrpljenost tog smjera ili tek početak njegovog propadanja.

U onome što slijedi tvrdim kako su posebni načini korištenja drugorazrednih hipoteka u razdoblju između 2001. i 2007. opasan instrument koji će se vjerojatno početi globalno koristiti tijekom sljedećeg desetljeća. Pogrešno je smatrati kako taj instrument omogućuje stambeno zbrinjavanje kućanstava s umjerenim prihodima. Prije ima veze sa strukturnim stanjem visokih financija označenim kombinacijom rastuće potražnje za osiguranjem na imovini* sa čime su povezane ekstremno visoke razine špekulantskih ulaganja. Ovo je strukturno stanje u središtu događaja koji je trenutno uzrokovao (djelomičan) zastoj sustava – krize zamjena za kreditni rizik** iz rujna 2008. – što zauzvrat ukazuje na još veće zanimanje za osiguranjem na imovini, a time i za špekula-

22 Ovo je dio većeg istraživačkog projekta, za detalje o brojkama i izvorima vidi Sassen (2008a, pogl. 5 i 7, 2008b).

23 Na taj način razna poduzeća (poput Coca-Cole, BMW-a, IBM-a i Microsofta) nisu imala problema s kapitalnim rezervama, profitima, prisutnosti na tržištu, itd. Za razliku od njih, visoko su financijalizirani sektori poput tržišta nekretnina bili duboko u problemima i brzo su počeli propadati povlačeći sa sobom i zdrava poduzeća.

24 Ovo smo vidjeli i tijekom azijske financijske krize 1997. koja je uništila na tisuće zdravih proizvodnih poduzeća u Južnoj Koreji. Zapošljavala su radnike i koristila strojeve, a za njihove je proizvode postojala globalna potražnja. No, morala su se zatvoriti jer nisu mogla dobiti kredit kako bi pokrila sve troškove proizvodnje, što je uzrokovalo otpuštanje tri milijuna tvorničkih radnika.

* eng. *asset-backed security*, nap. prev.

** eng. *credit-default swap*, nap. prev.

25 Financijsko je produbljivanje ekonomija postalo jedno od glavnih dinamika karakterističnih za napredne ekonomije. Omjer globalne financijske imovine u odnosu na globalni BDP iznosio je gotovo 350% u 2006. Broj zemalja u kojima je financijska imovina premašila vrijednosti njihovog BDP-a udvostručio se s 33 1990. na 72 2006. (McKinsey i Company, 2008). Sekuritizacija velikog broja vrsta dugovanja ključna je za financijsko produbljivanje. Širenje sekuritizacije na potrošački dug, uključujući i hipoteke, otpočelo je 1980-ih u SAD-u. Nagli rast hipoteka kako bi se omogućio masovan stambeni razvoj u razvijenim zemljama poslije Drugoga svjetskog rata stvorio je veliku količinu novca koji je postao glavni objekt za sekuritizaciju tijekom 1980-ih. Deregulacija je tako bila ključan korak za omogućavanje sekuritizacije: s hipoteka su se morali ukloniti zaštitni mehanizmi – tj.

ciju hipotekarnim kreditima. Vidim to kao jednu od novih globalnih prilika za financije, pri čemu mislim na dvije milijarde kućanstava sa skromnim prihodima. Posljedica bi moglo biti još jedno u nizu brutalnih razvrstavanja s isključivanjem iz tradicionalnijih ekonomija, što nalikuje na posljedice kriza strukturnih prilagodbi na južnoj polutci o kojima se raspravljalo u prvom dijelu ovog rada.

Počela sam s brzom usporedbom većih globalnih kriza od početka trenutne faze u 1980-ima kako bih ukazala na razmjer utjecaja koji su financijske poluge imale na osvješćivanje o trenutnoj krizi u usporedbi s tri druge veće globalne krize od 1980-ih. Na grafikonu 2. prikazano je kako su financijske poluge dodale 20% postojećoj bankarskoj krizi, što je dovelo do porasta omjera trenutne financijske krize u odnosu na globalni BDP na 40%, dok su ranije krize rijetko prelazile 20%.

Podaci MMF-a također pokazuju kako je Azija u vrlo različitoj situaciji od one u kojoj se nalaze SAD i Europa. Njezina je nadolazeća kriza ekonomska, prije nego financijska. No s obzirom na povezanost globalnih tržišta, kriza koja je uglavnom stvorena u SAD-u (u manjem omjeru u Europi) dolazi u Aziju.

Mnogo se raspravljalo o krizi drugorazrednih hipoteka kao uzroku veće krize, posebice u medijima u SAD-u. Obitelji sa skromnim prihodima koje nisu mogle otplaćivati svoje hipoteke često su se prikazivale kao neodgovorne radi toga što su ih uopće išle podizati. Činjenice ukazuju na drugi uzorak. Ukupna je vrijednost gubitaka hipotekarnih kredita bila premalena da sruši taj moćni financijski sustav (vidi grafikon 3.). Ono što je izazvalo krizu bila je puno složenija financijska inovacija. Ključna je bila rastuća potražnja ulagača za osiguranjem na imovini na tržištu na kojem je neplaćena vrijednost izvedenica bila 630 bilijuna dolara, odnosno četrnaest puta veća od globalnog BDP-a. Ukupna vrijednost financijske imovine (što je oblik duga) u SAD-u bila je gotovo pet puta (450%) veća od vrijednosti BDP-a u 2006., prije no što je prisutnost krize postala očita. Omjer je u UK-u, Japanu i Nizozemskoj bio sličan (McKinsey i Company, 2008:11).[25] Između 2005. i 2006. ukupna je vrijednost svjetske financijske imovine porasla za 17% (u nominalnim uvjetima, 13% uz konstantne tečajeve), što je iznosilo 167 bilijuna dolara. To nije samo najviša ikad postignuta vrijednost, već i odražava veću stopu rasta u 2006. nego u 1980. kad je prosječan godišnji rast bio 9,1%. Ovo ukazuje na rastuće financijsko produbljivanje. Ukupna vrijednost financijske imovine iznosila je 12 bilijuna dolara 1980., 94 bilijuna 2000. i 142 bilijuna 2005.[26]

morale su se izvući iz milijuna malih kreditnih zadruga i stotina visoko reguliranih banaka. U *The Global City*-u (Sassen, 1991, vidi općenito pogl. 4) sam proučavala kako je to dovelo do niza otkrića – novih hipotekarnih instrumenata čija je trenutna generacija tzv. instrumenata struktiriranog ulaganja samo najnoviji izdanak. Ukupni učinak ovoga bilo je golemo širenje kreditiranja u hipotekarnom sektoru.

26 Trendovi financijske globalizacije ukazuju na geopolitičke promjene. SAD je još uvijek najveća financijska sila s 56 bilijuna imovine, što je gotovo trećina od ukupne svjetske financijske imovine. Financijska tržišta Eurozone vrijedna su gotovo 40 bilijuna dolara, a ako u to uključimo i deset bilijuna dolara iz UK-a, kao i istočnoeuropskih 1,4 bilijun ukupna se vrijednost približava SAD-ovom udjelu. Euro postaje snažna alternativa dolaru kao globalna valuta. Sredinom 2007. euro je u cirkulaciji nadmašio dolar; također je i vodeća valuta za izdavanje međunarodnih obveznica. Japan, Kina, Indija, te ostale azijske zemlje čine brzorastući treći financijski blok. Sastav financijske imovine snažno varira u ovim vodećim nacionalnim i regionalnim financijskim tržištima. Najveći dio financijskog tržišta SAD-a čine vrijednosni papiri s udjelom od 70%, za razliku od Kine gdje bankovni polozi čine 55% financijske imovine.

GRAFIKON 2.
Usporedba financijskih kriza.
Napomena: Drugorazredni troškovi SAD-a predstavljaju gubitke banaka i ostalih financijskih institucija po procjeni MMF-ovih zaposlenika. Svi su troškovi u stvarnim američkim dolarima iz 2007. Azija uključuje Indoneziju, Koreju, Filipine i Tajland.

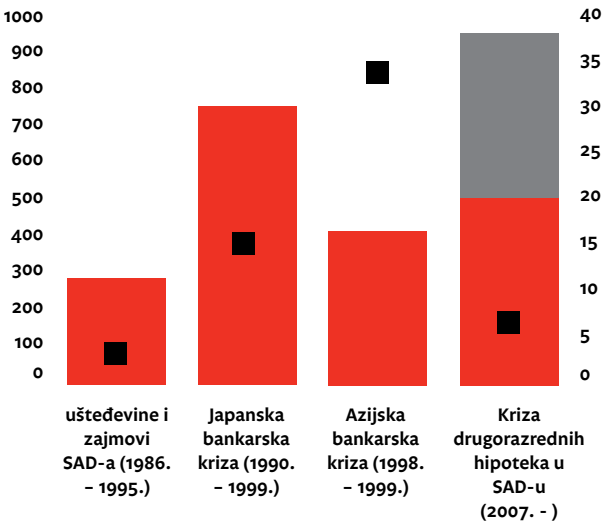

Izvor: MMF (2008:13).

GRAFIKON 3.
Očekivani gubitci banaka, podaci od ožujka 2008. (u milijardama američkih dolara).
Napomena: ONI – osiguranje na imovini; ODO – osigurane dužničke obveze; SIA – strukturirani investicijski alati

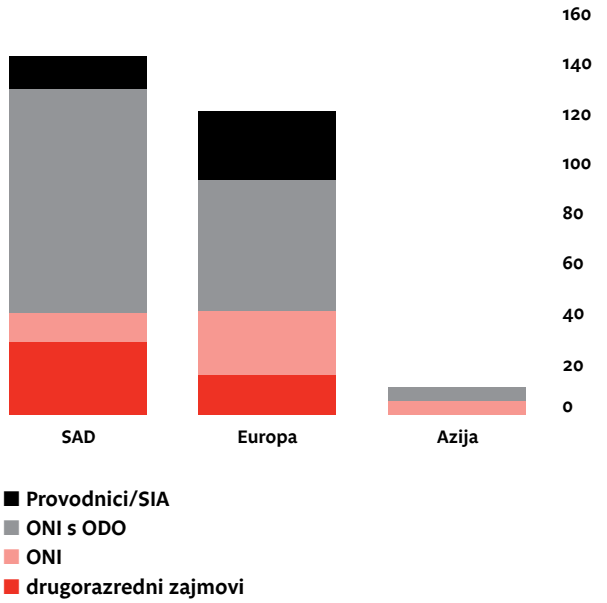

Izvor: MMF (2008:13).

Ovo je kontekst unutar kojeg je potražnja za osiguranjem na imovini postala akutna. Kako bi se odgovorilo na ovu potražnju, čak su se i dugovanja u obliku drugorazrednih hipoteka mogla koristiti kao imovina. Prodavatelji su ih (drugorazredne hipoteke) trebali u golemim količinama kako bi mogle raditi za visoke financije: 500 je takvih drugorazrednih hipoteka bilo količinski minimum za prodaju. Kako je potražnja za osiguranjem na imovini rasla, tako je rastao i pritisak prodavatelja na kupce hipoteka da pristanu na nju, bez obzira na sposobnost otplaćivanja. Ova je kombinacija potražnje i sve niže kvalitete imovine značila miješanje dijelova hipoteka s visokim razinama dugovanja. Rezultat je bio izrazito složen instrument koji je ujedno bio i izrazito neproziran: nitko nije mogao pratiti što se sve događalo. Kad je došlo do milijuna ovrha u 2007. ulagači su doživjeli krizu povjerenja: nemoguće je bilo uvidjeti koji je dio njihovih ulaganja bio štetan.

Drugorazredne hipoteke mogu biti vrijedan instrument za rješavanje stambenog pitanja za kućanstva sa skromnim prihodima. No, ono što se dogodilo u SAD-u tijekom posljednjih nekoliko godina bila je zloupotreba tog koncepta. Male su ušteđevine i budući prihodi kućanstava sa skromnim prihodima iskorišteni za razvoj financijskog instrumenta koji je ulagačima omogućavao profit čak i ako ta kućanstva na kraju nisu mogla otplatiti hipoteku čime su gubila i dom i sve što su u njega uložili – katastrofalan i sudbonosan događaj za milijune tih kućanstava. Ovo postaje jasno u mikrokozmosu poput New Yorka. Tablica 4. pokazuje kako su bijelci, koji imaju značajno viši prosječni prihod od svih ostalih skupina u New Yorku, također uzimali i manji broj hipotekarnih kredita od ostalih skupina. Tako je u 2006. 9,1% svih bijelaca koji su podizali hipoteku podiglo i hipotekarni kredit, dok je u istoj situaciji bilo i 13,6% azijata, 28,6% hispanaca i 40,7% crnaca. Tablica 4. također pokazuje kako su sve grupe, bez obzira na učestalost, imale visoke stope hipotekarnog posuđivanja u razdoblju od 2002. do 2006. Ukoliko u razmatranje uzmemo i najakutnije razdoblje, od 2003. do 2005., broj se za bijelce udvostručio, za azijate i hispance utrostručio, a za crnce učetverostručio.

TABLICA 4.
Stopa davanja konvencionalnih drugorazrednih zajmova po etnicitetima za New York između 2002. i 2006.

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Bijelci	4.6%	6.2%	7.2%	11.2%	9.1%
Crnci	13.4%	20.5%	35.2%	47.1%	40.7%
Hispanci	11.9%	18.1%	27.6%	39.3%	28.6%
Azijati	4.2%	6.2%	9.4%	18.3%	13.6%

Izvor: Furman Center for Real Estate i Urban Policy (2007).

Postojale su, stoga, dvije veoma zasebne krize: kriza ljudi koji su podigli te hipoteke i kriza povjerenja unutar ulagačke zajednice. Milijuni ovrha bili su znak za uzbunu, no one same nisu mogli urušiti financijski sustav. Postoji duboka ironija u vezi s krizom povjerenja: briljantnost onih koji su osmislili ove financijske instrumente bila je kobna za velik broj ulagača (pored propasti kućanstava sa skromnim prihodima kojima su hipoteke bile prodane). Kobno je bilo zbog toga što se golem broj hipoteka izdavao kupcima kuća bez obzira na to jesu li ih mogli

otplaćivati ili ne. Što su se prije te hipoteke izdavale to su se prije mogle upakirati u ulagačke instrumente i prodati ulagačima. Ukupno se broj drugorazrednih hipoteka više no utrostručio između 2000. i 2006., te su 2006. iznosile 20% od svih hipoteka u SAD-u Ovo je insistiranje na brzini također osiguralo naknade za izdavatelje drugorazrednih hipoteka i smanjilo učinak nemogućnosti otplaćivanja hipoteka na profite izdavatelja hipoteka. Štoviše, oni izdavatelji hipoteka koji nisu prodali te hipoteke kao dio ulagačkih instrumenata naposljetku su bankrotirali, no ne prije nego što su si osigurali naknade.

Ukratko, financijski je sektor izmislio jedan od svojih najkompliciranijih financijskih instrumenata za izvlačenje sitnih ušteđevina kućanstava sa skromnim prihodima kako bi stvorio "imovinu" – hipoteku na kući. Složenost financijske inovacije bila je u nizu proizvoda koji su odvojili izdavatelje kredita i profite ulagača od kreditne sposobnosti onih koji su dizali hipoteke za kuće. Sposobnost otplate hipoteke bila je manje bitna od osiguravanja određenog broja zajmova koji su mogli biti upakirani u "ulagački proizvod". Kriza kupaca kuća nije bila kriza financijskih ulagača, iako trenutno u SAD-u milijuni iz srednje i radničke klase žive u šatorima. Za financije je to bila kriza povjerenja. No, pokazala je važnost sustava povjerenja koji omogućavaju brzinu i opsežnost ove financijske krize. Kriza vlasnika kuća (procijenjena na par stotina milijardi dolara) narušila je povjerenje unutar financijskog sustava. Drugim riječima, ovaj financijski sustav ima u sebi više toga društvenog nego što se to da zaključiti na temelju tehničke složenosti njegovih instrumenata i elektroničkih platformi (Sassen, 2008a:355-365).

Ključna sastavnica zbog koje je financijski sustav trenutno zastao bila je staromodna špekulacija koja je pošla po krivu: do krize kreditnih osiguranja vrijedne 62 bilijuna dolara došlo je u kolovozu 2008., točno godinu dana od krize hipotekarnih kredita. Iznos je to veći od ukupnog zbroja domaćih BDP-a svih zemalja svijeta (54 bilijuna dolara). Grafikon 4. prikazuje izrazito nagli rast tijekom izrazito kratkog razdoblja, od 2001. do 2007. Iako se mnogo pozornosti posvetilo drugorazrednim hipotekama kao glavnim uzrocima krize, zapravo su zamjene za kreditni rizik u iznosu od 60 bilijuna sredinom 2008. pokrenule financijsku krizu. Smanjenje cijena kuća, visok broj ovrha, opadanje globalne trgovine, povećanje nezaposlenosti – sve je to upozorilo ulagače da je nešto pošlo po krivu. Ovo je pak ponukalo kupce za-

* eng. *European Exchange Rate Mechanism*, nap. prev.

mjena za kreditni rizik (kao vrste "osiguranja") da zatraže isplatu. No, prodavači tih zamjena nisu očekivali ovo smanjenje potražnje ili zahtjeve za isplatom od onih kojima su prodali ove zamjene za kreditni rizik. Pošto nisu bili spremni, financijski je sektor katapultiran u krizu. Nisu svi bili na gubitku. Među pobjednicima su bili i oni koji su uzrokovali "kratki spoj" osiguranja hipotekarnih kredita: Soros je ponovno odigrao ključnu ulogu u ovom paralelnom krugu, zaradivši preko tri milijarde dolara na krizi drugorazrednih hipoteka, kao što je zaradio i na prisilnom izlasku britanske funte iz mehanizma Europskog sustava tečajne razmjene.*

Ove su zamjene za kreditni rizik dio onoga što se počelo nazivati bankarskim sustavom iz sjene. Prema nekim analitičarima, ovaj je paralelni bankarski sustav bio odgovoran za 70% bankarstva u vrijeme kad je kriza eksplodirala. Bankarski sustav iz sjene nije neformalan, ilegalan ili nevidljiv. Dapače: vidljiv je svima, no napreduje zahvaljujući neprozirnosti ulagačkih instrumenata. Složenost mnogih financijskih instrumenata je takva da nitko ne može pratiti što je sve upakirano u neke od njih. Naposljetku je to značilo da nitko nije ni mogao sa sigurnošću shvatiti sastav svojih ulaganja, pa čak niti prodavači instrumenata.

GRAFIKON 4.
Vrijednost neplaćenih zamjena za kreditni rizik prema podacima ISDA-e.

Izvor: Varchaver i Benner (2008).

Ovaj je bankarski sustav iz sjene napredovao zahvaljujući rekodiranju instrumenata što je djelomično otvorilo prostor povećanju broja ilegalnih praksi. Na primjer, sad je jasno da su zamjene za kreditni rizik prodavane kao vrsta osiguranja. No, zapravo su bile izvedenice. Ukoliko ih se htjelo prodavati kao osiguranje, po zakonu bi trebale biti jamčene kapitalnim rezervama i podložne strogoj kontroli. Pretvaranjem u izvedenice *de facto* su deregulirane čime je nestala potreba za jamčenjem kapitalnim rezervama. Zamjene za kreditni rizik nisu mogle tako brzo narasti i postići tako ekstremne vrijednosti ako su se prodavale kao osiguranje, što bi bilo zakonito. Niti jedno od financijskih poduzeća nije imalo kapitalne rezerve koje bi jamčile za 60 bilijuna dolara osiguranja. No, pošto su rekodirane kao izvedenice, mogle su imati praktički vertikalnu krivulju rasta počevši već od 2001.

Važno je naglasiti kako je zaraza drugorazrednim hipotekama potekla iz SAD-a, a na druge se zemlje proširila putem globalizacije financijskih tržišta. Ovo je širenje bilo potpomognuto činjenicom da su nenacionalni ulagači, kao grupa, najveći kupci nekih od najslabijih vrsta hipotekarnih instrumenata. Zajedno s bankama, nenacionalni kupci hipoteka čine više od trećine svih posjedovatelja drugorazrednih hipoteka. Strano vlasništvo pojačava potencijal za širenje ovih učinaka van SAD-a.

Usporedba vrijednosti svih stambenih hipotekarnih dugovanja (hipoteke visoke i niske kvalitete) kao udjela u BDP-u u razvijenim državama pokazuje oštre varijacije.[27] Varijacija u ovim vrijednostima djelomično ovisi o privatiziranosti sektora nekretnina. U SAD-u, UK-u i Australiji stambeno je tržište već dugo vremena privatizirano, te je, što je najvažnije, financijski sustav visoko razvijen na širokom rasponu fronti. Stoga je učestalost hipoteka vrlo visoka i raširena u smislu različitih financijskih krugova koje obuhvaća. Od središnje je važnosti za ovu priču razlika između omjera vrijednosti stambenih zajmova u odnosu na BDP i stopu rasta tih zajmova. Stoga je prethodna vrijednost vrlo niska u zemljama s mladim stambenim tržištima, poput Indije i Kine, gdje iznosi 10%.[28] Za razliku od njih ta vrijednost može biti značajno viša u zrelijim azijskim tržištima – 60% u Singapuru i 40% u Hong Kongu i Tajvanu – ali sa znatno nižom stopom rasta. Između 1999. i 2006. prosječan je godišnji rast stambenih zajmova u Indiji i Kini bio izrazito visok, sigurno viši od rasta ostalih vrsta zajmova. Obje zemlje imaju brzorastuće stambeno tržište, te su stoga na početku nove faze ekonomskog razvoja. Dok većina azijskih zemalja nije imala stope rasta usporedive s Indijom i Kinom na tržištu hipoteka, u njima je došlo do udvostručenja takvih zajmova tijekom ovog razdoblja. Ukoliko uzmemo u obzir posebne financijske inovacije razmatrane u ovom radu – tada možemo vidjeti koliko indijsko i kinesko tržište stambenim hipotekama postaje privlačno zbog svojih milijuna kućanstava s niskim prihodima.

Sljedeće dvije tablice (tablice 5. i 6.) pružaju usporedne podatke o učestalosti stambenih zajmova u odnosu na ukupan broj zajmova u nekoliko visoko razvijenih zemalja i njihovih tzv. novonastajućih tržišta. Ove dvije tablice također olakšavaju smještanje tržišta stambenih hipoteka u brzorastući i promjenjivi financijski svijet zajmova. Razvijene zemlje s nekoliko financijskih krugova, poput SAD-a i UK-a, jasno pokazuju da u usporedbi s ostalim vrstama zajmova, hipoteke imaju relativno malen udio u ukupnom broju zajmova, čak i ako većina kućanstava ima hipoteku. Važno je za primijetiti da ista niska razina hipotekarnih zajmova u odnosu na ukupan broj zajmova u ekonomijama kojima dominira mala elita super bogatih pojedinaca ima drugačije značenje u SAD-u i UK-u: stoga ruska ekstremno niska učestalost stambenih u odnosu na ukupan broj zajmova u ekonomiji ukazuje na suženo tržište hipotekama (uglavnom za bogate i vrlo bogate) uz činjenicu da postoje golema tržišta ostalih resursa.

27 MMF, koji prenosi ove mjere, temelji ih na nekoliko izvora: podaci MMF-a o nacionalnim računima; Europska hipotekarska federacija; Hypostat statističke tablice; Federalne rezerve SAD-a; Analitička baza podataka OECD-a, Kanadska nacionalna statistička agencija, izračuni MMF-ovog osoblja (vidi MMF, 2005, 2006).

28 U Kini je ukupna vrijednost hipotekarskih financija veća no što se da zaključiti samo na temelju podataka o izdavanju hipoteka pošto se zajmovi ulagačima u izgradnji ne knjiže temeljito i mogli bi biti poprilično veliki.

TABLICA 5.
Udio stambenih zajmova u ukupnom broju zajmova na razvijenim tržištima

Država	Udio stambenih zajmova u odnosu na ukupan broj zajmova (%)
Australija	56.46
Austrija	13.11
Kanada	58.94
Finska	33.79
Francuska	42.00
Njemačka	17.82
Irska	13.87
Italija	17.37
Nizozemska	28.62
Norveška	61.53
Portugal	28.25
Singapur	22.01
Španjolska	25.85
Švedska	34.48
Ujedinjeno Kraljevstvo	20.05
Sjedinjene Američke Države	39.46
Prosjek	32.10

Izvor: MMF (2005).

Dok kapital stambenih hipoteka raste, potrebno ga je smjestiti u širi financijski kontekst. Tako je, iako je udio hipotekarskih financija u odnosu na BDP visok u zemljama poput SAD-a i UK-a, ukupna vrijednost financijske imovine znatno viša. Kako je naznačeno ranije, omjer ukupnih financija u odnosu na BDP SAD-a iznosi 450%, kao i za UK. Druga je priča, stoga, razina do koje su financije pronašle mehanizme za podizanje svog prihoda, a koji imaju vrlo malo direktne veze s materijalnim ekonomijama zemalja. U tom se pogledu sekuritizacija stambenih hipoteka može promatrati kao snažan instrument za daljnje financijsko produbljivanje ekonomija. Konačno, još je jedan način za razumijevanje hipotekarnog kapitala njegov udio u odnosu na ukupne zajmove. Tablice 5. i 6. prikazuju ovaj udio za razvijene i izranjajuće ekonomije. Postoji znatna varijabilnost unutar obje grupe zemalja. No neosporno je da postoji mnogo prostora za porast stambeno-hipotekarnog zaduženja. Nešto od tog rasta moglo bi poprimiti oblik drugorazrednih hipoteka, s pratećim rizicima za kućanstva sa skromnim prihodima i dodatnim polugama koje unosi u financijski sustav.

29 vidi MMF (2007, pogl. 3). Napomena: ove se mjere temelje na raznim izvorima navedenima u bilješci 27.

TABLICA 6.
Udio stambenih zajmova u ukupnom broju zajmova na novonastajućim tržištima

Zemlja	Udio stambenih zajmova u odnosu na ukupan broj zajmova (%)
Južnoafrička Republika	19.92
Ruska Federacija	9.15
Poljska	12.91
Letonija	18.81
Hrvatska	17.47
Južnoafrička Republika	19.92
Ruska Federacija	9.15
Poljska	12.91
Prosjek	14.16

Izvor: MMF (2005.).

Važno pitanje koje se postavlja u vezi s ovim razvojem je granica do koje će razvijene zemlje kao i zemlje u razvoju pratiti ovaj problematičan "razvojni" put. Postao je novi oblik oduzimanja vrijednosti pojedincima. U ovom se slučaju stambene hipoteke nude i siromašnim kućanstvima samo zbog mogućnosti da prodavatelj hipotekarni ugovor (koji predstavlja imovinu) zapakira i proda ulagaču, čime se prebacuje rizik i uklanja poticaj za vođenje računa o tome može li vlasnik hipoteku otplatiti. Tablica 7. i grafikon 5. prikazuju nagli rast, kroz veoma kratko vrijeme, omjera zaduženosti kućanstva u odnosu na raspoloživi dohodak kao i činjenicu da je u nekim od ovih zemalja većina ovog duga u stranom vlasništvu – što ukazuje na pojavu globalnog financijskog tržišta.

Konačno, kad usporedimo omjer stambeno-hipotekarnog zaduženja u odnosu na BDP u različitim dijelovima svijeta možemo utvrditi mogućnost za rast u onim zemljama gdje je taj omjer još uvijek zanemariv (grafovi 6. i 7.). Ono što ukazuje na golem potencijal za rast ove inovacije jest niska prisutnost hipotekarnog kapitala u većini zemalja svijeta. Obično je omjer kapitala stambenih hipoteka – visoke kao i niske kvalitete hipoteka – u odnosu na BDP viši među tzv. zrelijim tržišnim ekonomijama, no čak i ovdje taj omjer poprilično varira (graf 6.). Prosječno je za razdoblje između 2001. i 2006. taj omjer u odnosu na BDP iznosio 20% za Italiju i Austriju, blizu 30% za Francusku i Belgiju, 40% za Finsku, Švedsku i Njemačku, 60% za Španjolsku, Portugal i Irsku, 80% za UK i Nizozemsku, itd. (vidi graf 6.).[29]

TABLICA 7.
Omjer zaduženosti kućanstva u odnosu na raspoloživi dohodak (%)

	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.
Novonastajuća tržišta						
Češka Republika	8.5	10.1	12.9	16.4	21.3	27.1
Mađarska	11.2	14.4	20.9	29.5	33.9	39.3
Poljska	10.1	10.3	10.9	12.6	14.5	18.2
Indija	4.7	5.4	6.4	7.4	9.7	...
Koreja	33.0	43.9	57.3	62.6	64.5	68.9
Filipini	1.7	4.6	5.5	5.5	5.6	...
Tajvan	75.1	72.7	76.0	83.0	95.5	...
Tajland	26.0	25.6	28.6	34.3	36.4	...
Zrela tržišta						
Australija	83.3	86.7	95.6	109.0	119.0	124.5
Francuska	57.8	57.5	58.2	59.8	64.2	69.2
Njemačka	70.4	70.1	69.1	70.3	70.5	70.0
Italija	25.0	25.8	27.0	28.7	31.8	34.8
Japan	73.6	75.7	77.6	77.3	77.9	77.8
Španjolska	65.2	70.4	76.9	86.4	98.8	112.7
SAD	104.0	105.1	110.8	118.2	126.0	132.7

Izvor: MMF (2006).

Vrste drugorazrednih hipoteka koje su se u velikom broju prodavale između 2002. i 2007. sustavno mogu biti pokrenute kao imovina samo kroz razdvajanje visokih financija od posebnosti kuća, posuđivača i četvrti. Ovo je razdvajanje postignuto kroz vrlo složene instrumente koji su dodatno podigli razinu špekulacija u sustavu umjesto da ga ukrote osiguranjima na imovini. Iza ovih vrlo složenih financijskih instrumenata koje su stvorili briljantni financijeri i programski inženjeri leži osnovni oblik nasilja i izvlačenja vrlo usko određene koristi uz brutalan nemar za sve ostalo uključeno.

GRAFIKON 5.
Udio strane valute u stambenim kreditima (% u odnosu na ukupan iznos stambenih kredita)

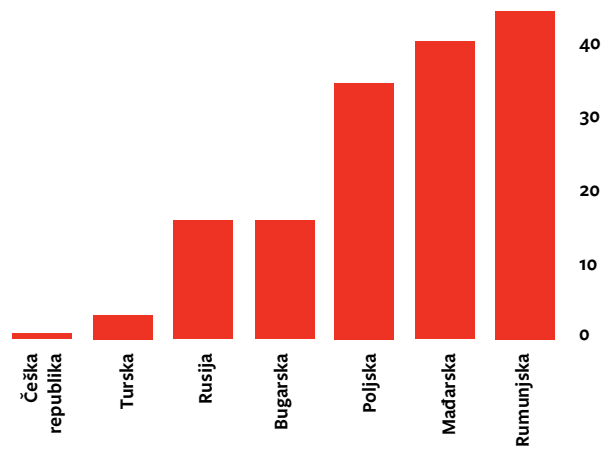

Izvor: MMF (2006:54).

GRAFIKON 6.
Omjer neplaćenih stambenih hipoteka u odnosu na BDP (određene zemlje, podatci uzeti pri kraju 2006.).

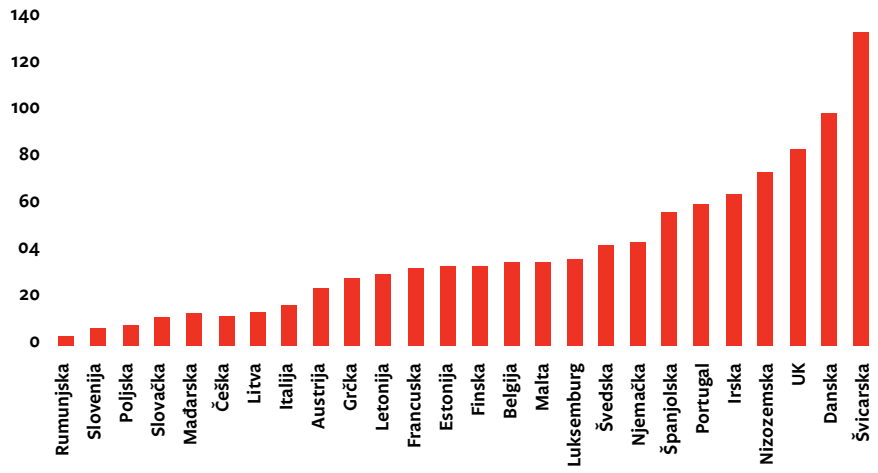

Izvor: Miles i Pillonca (2007).

GRAFIKON 7.
Udio stambenog hipotekarnog duga u odnosu na BDP: novonastajuća azijska tržišta (prosjek, između 2001. i 2005.).

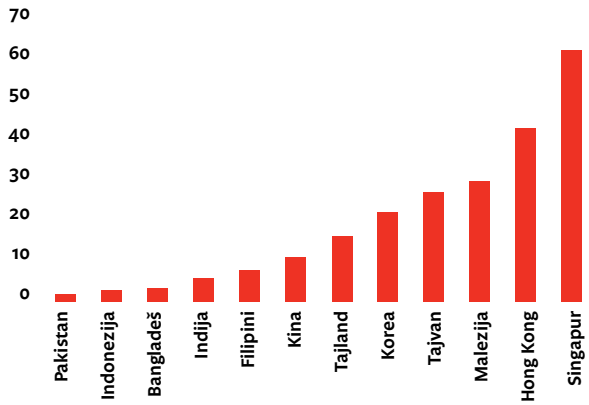

Izvor: Warnock i Warrnock (2008:26).

Zaključak: Isključivanje ljudi i uključivanje terena

Mogućnost za globalno širenje financijske inovacije koja je uništila više od 15 milijuna kućanstava u SAD-u te tako uništila i čitave četvrti sistemski je istovjetna, doduše na mnogo manjoj razini, opustošenju zemalja južne polutke nametnutim dugovanjem kao i uspostavom režima koji je vraćanju duga dao prioritet nad svim ostalim državnim izdatcima. Ovo su dva utjelovljenja sustavnog produbljivanja naprednog kapitalizma, jedno označeno svojom mogućnošću za globalno širenje, a drugo svojim ozakonjenjem na južnoj polutci.

Oba se slučaja mogu promatrati kao dio mnogo većeg procesa financijskog produbljivanja, jedne od glavnih dinamika koje karakteriziraju napredne kapitalističke ekonomije. Financijsko produbljivanje zahtijeva određene mehanizme koji mogu biti iznimno složeni, kao u slučaju drugorazrednih hipoteka razmatranih u ovom članku, ili pak poprilično osnovni kao što je uspostava režima za povrat dugovanja koja je 1990-ih uzela maha. Promatram ova dva slučaja kroz posebnu leću: postupci preobrazbe koji proširuju osnovu za trenutni napredni kapitalizam. Posebna je pozornost posvećena okupljanju posebnih postupaka, institucija i logika koje se mobiliziraju u ovoj sustavnoj preobrazbi/proširenju/utvrđivanju.

Ovo sustavno produbljivanje označeno je širenjem prostora za djelovanje naprednog kapitalizma koji isključuje ljude kako na južnoj tako i na sjevernoj polutci čak i kad uključuje prostore. Uništene ekonomije južne polutke, podvrgnute režimu vraćanja dugova na desetljeće ili dva, sada se uključuju u krugove naprednog kapitalizma gdje strani ulagači ubrzano stječu milijune hektara zemlje kako bi uzgajali hranu i isrpljivali nalazišta minerala i vode, a sve u korist stranih zemalja koje ulažu kapital. Ovo vrijedi i za drastično različite pojave poput krize drugorazrednih hipoteka, dinamike s uglavnom sjeverne polutke. Drugorazredne hipoteke vidim kao mogućnost za proširenje djelokruga visokih financija, ali uz razdvajanje financijskog kruga od stvarnog materijalnog subjekta kakav je kuća, a time i od susjedstva, te od ljudi koji su tu hipoteku podigli. Sve te materijalnosti visoke financije isključuju iz ove vrste artikulacije – što znači da su uništena susjedstva također isključena iz, strogo govoreći, tradicionalnih krugova kapitala. Slično je to uzimanju samo nosorogovih rogova uz bacanje ostatka životinje ne mareći za njihovu moguću korisnost, čime je obezvređujemo. Ili korištenju ljudskog tijela za uzgoj pojedinih organa uz odbacivanje ostalih kao bezvrijednih, a da o čitavom ljudskom biću i ne govorimo – odbacuje se kao nepotrebno. No za razliku od jasnih poravnavanja koja vidimo na širokim prostranstvima južne polutke, nije jasno kako će se ovi opustošeni gradski prostori na sjevernoj polutci uključiti u krugove naprednog kapitalizma.

Sustavan pomak ukazuje na to kako je nagli porast u broju razmještenih ljudi, siromaštva i smrti od izlječivih bolesti dio ove nove faze. Glavna obilježja primitivne akumulacije su na djelu, no kako bismo to uvidjeli ključno je otići onkraj logike izvlačenja i prepoznati sistemsku preobrazbu kao činjenicu, zajedno s njenim praksama i projektima sistemske promjene – isključivanja ljudi koje prostor vraća natrag u teritorij, zajedno s njegovim raznolikim mogućnostima.

S engleskoga preveo Velimir Gašparac

Bibliografija

Amin, S. (2000). Economic globalism and political universalism: Conflicting issues?. *Journal of World-Systems Research*, 6(3): 582–622.

Amin, S. (2010). Exiting the crisis of capitalism or capitalism in crisis? *Globalizations* , 7(1 – 2): 261–273.

Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century*. London: Verso.

Beneria, L., Feldman, S. (eds.) (1992). *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty, and Women's Work*. Boulder, CO: Westview.

Bose, C. E., Acosta-Belen, E. (eds..) (1995). *Women in the Latin American Development Process*. Philadelphia: Temple University Press.

Bradshaw, Y., Noonan, R., Gash, L., Buchmann, C. (1993). Borrowing against the future: children and third world indebtedness. *Social Forces*, 71(3): 629–656.

Buechler, S. (2007). Deciphering the local in a global neoliberal age: three favelas in Sao Paulo, Brazil. In: S. Sassen (ed.), *Deciphering the Global: Its Scales, Spaces, and Subjects*. New York: Routledge, pp. 95–112.

The Economist (2009). Economic and financial indicators: Food, 23. svibnja.

Furman Center for Real Estate & Urban Policy (2007). New Housing Data Continue to Show Signs of Danger for New York City's Homeowners, Furman Center Analysis Concludes, 15. Listopad (New York: New York University), http://furmancenter.org/files /FurmanCenterHMDAAnalysis_000.pdf

Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*.Oxford: Oxford University Press.

Inter-Agency and Expert Group on MDG Indicators, United Nations Statistics Division (IAEG) (2009a). Millennium Development Goals Indicators: Debt Service as a Percentage of Exports of Goods and Services and Net Income, 14. srpnja, http://mdgs.un.org/unsd/mdg/SeriesDetail.aspx?srid=655

International Monetary Fund (2009a). Factsheet: Poverty Reduction Strategy Papers (PRSP), 14. kolovoz, https://www.imf.org/external/np/exr/facts/prsp.htm

International Monetary Fund (2009b) Factsheet: Debt Relief Under the Heavily Indebted Poor Country (HIPC) Initiative, 22. rujna, http://www.imf.org/external/np/exr/facts/hipc.htm

International Monetary Fund (2008). Global Financial Stability Report: Containing Risks and Restoring Financial Soundness. Washington, DC: International Monetary Fund, http://www.imf.org/external/pubs /ft/gfsr/2008/01/pdf/text.pdf

International Monetary Fund (2007). Coordinated Compilation Exercise for Financial Soundness Indicators. Washington, DC: IMF Legal Division.

International Monetary Fund (2006). Household credit growth in emerging market countries, In: *Global Financial Stability Report: Market Developments and Issues*, September. Washington, DC: International Monetary Fund, http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2006/02/pdf/chap2.pdf

International Monetary Fund (IMF) (2005). Coordinated Compilation Exercise (CCE) for Financial Soundness Indicators (FSIs), 31. prosinca. Washington, DC: International Monetary Fund.

Jubilee Debt Campaign UK (2009a). How Big is the Debt of Poor Countries?, http://www.jubileedebtcampaign.org.uk/2%20How%20big%20is%20the%20debt%20of%20poor%20countries%3F+2647.twl

Jubilee Debt Campaign UK (2009b). Hasn't All the Debt been Cancelled?, http://www.jubileedebtcampaign.org.uk/4%20Hasn%27t%20all%20the%20debt%20been%20cancelled%3F+2651.twl

Jubilee Debt Campaign UK (2008). Angola, country information, http://www.jubileedebtcampaign.org.uk/Angola+4038.twl

Jubilee Debt Campaign UK (2007). Debt and Women, http://www.jubileedebtcampaign.org.uk/Debt%20and%20Women+3072.twl

Kyle, D., Koslowski, R. (2001). *Global Human Smuggling*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Lucas, L. (eds.) (2005). *Unpacking Globalisation: Markets, Gender and Work*. Kampala, Uganda: Makerere University Press.

Marx, K. (1992). *Capital*, vol. 1..London: Penguin Classics, pp. 873–931.

McKinsey, Company (2008). Mapping Global Capital Markets Fourth Annual Report, McKinsey Global Institute, siječanj, http://www.mckinsey.com/mgi/reports/pdfs/Mapping_Global/MGI_Mapping_Global_full_Report.pdf

Migrant Remittances (2008). Worldwide Trends in International Remittances, svibanj, 5(2), Electronic newsletter jointly sponsored by DFID and USAID, http://www.thedialogue.org/PublicationFiles/Migrant%20Remittances—May%202008-FINAL.pdf

Miles, D., Pillonca, V. C. (2007). European economics: financial innovation and European housing and mortgage markets, Morgan Stanley Research Europe, 18. srpnja (New York: Morgan Stanley), http://www.germany-re.com/files/00034800/MS%20Housing%20Report%202007.pdf

Mishel, L. (2004). Unfettered markets, income inequality, and religious values. *Viewpoints*, 25 svibnja. Washington, DC: Economic Policy Institute, http://www.epi.org/publications/entry/webfeatures_viewpoints_moral_markets_presentation/

Mishel, L. (2007). Who's grabbing all the new pie? *Economic Snapshots* , 1. kolovoza Washington, DC: Economic Policy Institute, http://www.epi.org/content.cfm/webfeatures_snapshots_20070801

Naim, M. (2006). *Illicit: How Smugglers, Traffickers, and Copycats are Hijacking the Global Economy*. New York: Anchor Books.

Orozco, M., Lowell, B. L., Bump, M., Fedewa, R. (2005). *Transnational Engagement, Remittances and their Relation-ship to Development in Latin America and the Caribbean*. Washington, DC: Georgetown University, Institute for the Study of International Migration.

Oxfam International (1999). Oxfam International Submission to the Heavily Indebted Poor Country (HIPC) Debt Review, http://www.oxfam.org.uk/resources/policy/debt_aid/index.html

Rahman, A. (1999). Micro-credit initiatives for equitable and sustainable development: who pays? *World Development*, 27(1):67–82.

Ratha, D., Mohapatra, S., Silwal, A. (2009). Migration and Development Brief 11: Migration and Remittance Trends 2009.: A Better-than-expected Outcome for Migration and Remittance Flows in 2009, but Significant Risks Ahead. Washington, DC: World Bank, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group), 3. studenog, http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationAndDevelopmentBrief11.pdf

Safa, H. (1995). *The Myth of the Male Breadwinner: Women and Industrialization in the Caribbean*. Boulder, CO: Westview.

Sassen, S. (2008a). *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton: Princeton University Press.

Sassen, S. (2008b). Mortgage capital and its particularities: a new frontier for global finance. *Journal of International Affairs*, 62(1):187–212.

Sassen, S. (2008c). Two stops in today's new global geographies: shaping novel labor supplies and employment regimes. *American Behavioral Scientist*, 52(3):457–496.

Sassen, S. (2007). *A Sociology of Globalization*. New York: W.W. Norton & Co.

Sassen, S. (2006). *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.

Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labor and Capital*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tinker, I. (ed.) (1990). *Persistent Inequalities: Women and World Development*. New York: Oxford University Press.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2008). *World Investment Directory Volume X: Africa*. New York: United Nations.

United Nations Development Programme (UNDP) (2008). Human Development Report 2007. – 2008., UNDP Annual Report. New York: UNDP.

United Nations Development Programme (UNDP) (2005). *A Time for Bold Ambition: Together we can Cut Poverty in Half, UNDP Annual Report*. New York: UNDP.

US Department of State (2004). *Trafficking in Persons Report*. Washington, DC: Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons.

Varchaver, N., Benner, K. (2008). The $55 trillion question: special report issue 1: America's money crisis, CNNMoney.com. http://money.cnn.com/2008/09/30/magazines/fortune/varchaver_derivatives_short.fortune/index.htm

von Braun, J., Meinzen-Dick, R. S. (2009). 'Land grabbing' by foreign investors in developing countries: risks and opportunities, IFPRI Policy Brief 13. Washington, DC: International Food Policy Research Institute. http://www.ifpri.org /publication/land-grabbing-foreign-investors-developing-countries

Warnock, V. C. , Warnock, F. E. (2008). Markets and housing finance, Social Science Research Network Working Paper Series, veljača, http://ssrn.com/abstract+981641

World Bank (2008). Migration and Remittances: Top Ten, ožujak, http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21352016~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html

World Bank (2006). *Global Economic Prospects: Economic Implications of Remittances and Migration*. Washington, DC: World Bank.

World Bank (2005). Increasing aid and its effectiveness. In: *Global Monitoring Report: Millennium Development Goals: From Consensus to Momentum*. Washington, DC: World Bank, pp. 151–187, http://siteresources.worldbank.org/INTGLOBALMONITORING/Resources/ch5_GMR2005.pdf

TAHRIR SQUARE EC4M

CITY OF WESTMINSTER

SOLIDARIEDADE

SOLIDARITY

SOLIDARITÄT

MEMBERS OF THE 99%

SOMETIMES FIGHT FOR THE 1%

PALESTINE STATEHOOD

no to imperialist veto

FIGHT RACISM!

FIGHT IMPERIALISM!

CAPITALISM FRACTURES

NO END TO GLOBAL ECONOMIC CRISIS

OUR WORLD PROVIDES ENOUGH TO SATISFY EVERY MAN'S NEED, BUT NOT EVERY MAN'S GREED!

SEX WORKERS DEMAND DECRIMINALISATI

FOR SALE

AMERICA

corporate corruption

special 2008 justice

SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY

Svijet bez granica?

SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY

Svijet bez granica?

Moj rad u komparatistici isprepleće se s mojim radom na kulturnim politikama. Ponekad kad predajem daleko od svojih dvaju domova – New Yorka i Kolkate – nastojim kontrolirati svoj posebni osjećaj za svoj posebni rad, a nastojim odmah i uvidjeti da taj posebni osjećaj imam zato što sam usidrena u svojim domovima. U sljedećem koraku pokušavam iz sebe izmamiti osjećaj kako bi to bilo biti usidren negdje drugdje. U tom nastojanju zatječem sebe kako držim "isto predavanje" na različitim mjestima i vidim kako se ona sukladno tome mijenjaju. Jedno od tih predavanja bilo je o "nacionalizmu", drugo o "feminizmu" – a sad "svijet bez granica", najprije u Pečuhu, Mađarska, kad je bio europska prijestolnica kulture; potom u planinskoj državi Nepal, indijskom susjedu; nakon toga u Arizoni, državi koju je blizina meksičke granice pretvorila u arenu vigilantizma graničnih patrola; sljedeća stanica, Hrvatska.

U Pečuhu, Mađarska, samoproglašenom "gradu bez granica"

Za vrijeme pokreta protiv rata u Vijetnamu nastala je moćna pjesma, neki od vas bi je mogli znati, "futuristička" pjesma Phila Ochsa "I declare the war is over". To je za nas bio jako važan moment budući da rat nije bio gotov. Shvatila sam jučer kako je važno da proglašavamo nepostojanje granica. Proglašavamo da je ovaj grad bez granica, ali nepostojanje granica još uvijek nije postignuto, vjerojatno nikad neće biti niti izvedivo.

Proučavam kulturne politike. Vi ovdje govorite o prolazu s istoka na zapad. Kako vam je poznato, prvi prolaz iz Europe u Amerike posljedica je činjenice da ga je Kolumbo zamijenio za prolaz s istoka na zapad. Kad ste mi jučer u telefonskom razgovoru rekli da mi nije potrebna viza jer je Mađarska schengenska zemlja, shvatila sam da je taj opći subjekt, neutralni subjekt – taj Chakravorty, ime koje su nosili kraljevi jer su imali kola, *chakra*, i mogli ići svuda budući da im nije trebala viza – reteritorijaliziran u SAD. Preokrenuli ste Kolumbovu pogrešku. Dragi prijatelji, pretpostavili ste da nisam Indijka. Moja majka ima američki pasoš kao član obitelji mog brata. Rekla bih joj, vi Amerikanci ste danas Chakravortyji, možete svuda. Jučer, kad sam privremeno iz-

gubila pasoš, rekli su mi da mi Mađarska ne može izdati vizu, a opet išla sam u kako ga vi zovete grad bez granica, vaš grad, Pečuh. Konzulica je bila iznimno ljubazna, ali rekla mi je, žao mi je, ali ja schengenske vize mogu izdati samo mađarskim građanima koji žive u Danskoj. Danci mi nisu mogli izdati vizu jer sam izgubila pasoš. Indijci nisu mogli učiniti baš ništa. Pa sam sjedila i pomislila kako me nije ni briga. Nisam intelektualka svjetske klase, i bez moje besmrtne proze vaša konferencija neće umrijeti. Gledajte, mislila sam, idem u grad bez granica, koji je prilično blizu, ali ne smijem se kretati. Rekla sam sama sebi, to je upravo kao kad kažemo "I declare the war is over", kako bismo se borili protiv rata. Moramo nastaviti proglašavati nepostojanje granica. I upravo to je Derrida rekao, znajući, naravno, da ćemo, da bi to postalo moguće, trebati ogromnu sistemsku promjenu, stoga je bolje o tome misliti, u bilo kojem povijesnom trenutku, u obliku "onoga što dolazi". Derrida ne bi objavio nepostojanje granica kao da je ono stvarno stanje, već kao performativ – kao što je učinio i pjevač Phil Ochs. Njegova riječ "futurističko" je verzija "onoga što dolazi" iz ustiju teksaškog mladića.

Dodano u Arizoni

Ovdje sam da učim. Ovdje sam i u solidarnosti s duhom Carlosa Monsivaisa koji mi je bio saveznik u promišljanju kritičkog regionalizma, politički puno odgovornijoj poziciji od praznih obećanja nepostojanja granica. Živim u Washington Heights u New Yorku, dominikanskom kvartu, zapadnoj granici španjolskog dijela Harlema, latinskom kvartu latinskog grada. Stoga sam duboko počašćena da me Javier Duran, koji me inače osobno predstavio Monsivaisu, zamolio da govorim na inauguraciji Monsivaisovog fonda. Sa zanimanjem sam naglasila regionalizam APELCO-a, organizacije politički organiziranih latinoameričkih umjetnika koji zajednički progovaraju iz brojnih zemalja Latinske Amerike. Ali svjesni su da su dotični sveučilišni profesori i umjetnici klasno odijeljeni od migrantske radne snage s papirima ili bez njih – ovi prvi su subalterni, drugi se brutalno potčinjavaju kako bi se još uvijek mogli klasno odijeliti od sve više potčinjavanih 99% koji su američka srednja klasa. Podsjetimo se Gramscijeve klasične definicije podčinjenih klasa: "Podčinjene klase, po definiciji, nisu ujedinjene i ne mogu se ujediniti sve dok nisu sposobne da postanu 'Država'".[01] Našim riječima, subalterni mora imati pristup strukturama države/regije.

Sama sam se uvijek fokusirala na rodno specifičnog subalternog te sam se, barem od 1994. kad su Ujedinjeni narodi na Konferenciji o populaciji i razvoju otvorili vrata NVO-ima, borila protiv svođenja žena, posebno siromašnih žena, na njihove maternice. Na rodno specifičnog subalternog u migrantskom radništvu gleda se kao na podvrstu fokusiranu na proizvodnju djece rođene u SAD-u. To je kao da možete dokinuti granicu pretvarajući svoje tijelo u mašinu za rađanje.

Nasuprot tome, možemo razmotriti klasno nepripadnog, rodno nespecifičnog subjekta budućnosti kakvog zamišlja Canto Vivo, dio APELCO-a, koji djeluje u budućnosti, u društveno pravednom vremenu bez granica. Ako ta zamišljena djeca krenu tražiti ovu utopiju, doznat će da svijet bez granica već postoji, tamo gdje se kapital slobodno kreće. Našu aktualnu financijsku krizu uzrokovao je neregulirani kapital pokušavajući prebaciti financijski kapital preko granica, i unutra i vani, kako bi eksponencijalno povećao njegov obujam, sve dok međunarodni kapital može držati korak s rizicima nastalim neograničenom prodajom sekuritiziranih kredita. Taj kapital prelazi granice kako bi ih održao intaktnima. Jer da nema razlike između valuta utemeljenih u nacijama-državama, koje Globalni sjever (G-20) i Globalni jug dalje dijele, valutne špekulacije, kakve primjerice prakticira George Soros, ne bi cvjetale. Te virtualne + elektronske podjele pridodaju se konvencionalnijim granicama tako da kapital može putovati preko granica na digitalno bezgranični način. Nepostojanje granica treba granice neke vrste kako bi moglo biti bezgranično. Upravo se u toj performativnoj kontradikciji smjestila čitava problematika imigracije. Kapital se ne može osloboditi golemog potplaćenog rada bez sigurnosti radnog mjesta ili zahtjeva za primanjima. Pa ipak rasizacija i seksualizacija moraju protjerati migrantsko radništvo. Kapital mora meke valute održati mekima. Radništvo stoga mora ilegalno prelaziti državne granice – ne granice – tamo gdje ga pozove tvrda valuta.

A mi pak, koji pružamo otpor, moramo zamišljati svijet bezuvjetnog gostoprimstva bez granica.

01 Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers, str. 52.

Započeto u Nepalu

Zadaća je imaginacije da nakon ove deklarativne izjave stavi upitnik. Uvježbavanje mašte za epistemološki performans fokusira se na detalj koji često umakne pažnji ljudi koji rade na razrješavanju onih problema koji se čine neodgodivijim. Pa ipak nijedna revolucija neće potrajati ili napredovati ako ne uključuje pažljivost prema detalju. Ovo je posebno važno, jer sve što je lijek može postati otrov ako osoba ili kolektivnosti koje ga koriste nisu osposobljeni da znaju koliko, kad i kako ga trebaju koristiti. Upravo to uvježbavanje imaginacije čini da revolucije ustraju. On se ne poziva na široke političke deskriptivnosti, već na mikrologiju prakse.

Ovo nam razotkriva takozvana korporativna društvena odgovornost. Možda u privatnom poduzeću koje jasno pokazuje društvenu odgovornost ima stanovitih prezentiranih svojstava. Ali privatno poduzeće je danas uhvaćeno u performativnu kontradikciju kapitala bez granica te mu stoga nije omogućeno da maksimalno iskoristi svoju financijsku i ekonomsku politiku za dobrobit države i njezinih ljudi te za dobrobit svijeta.

Na isti način mi koji radimo za mir znamo da nasilje, ako se koristi da bi proizvelo promjenu u državnom sustavu i osiguralo granice, može postati pogubna navika koja će uništiti novu naciju. Libija je slavila smrt Muamera Gadafija onog jutra kad sam predavala u Nepalu, ali ja ne mogu zaboraviti to nasilje. Ako je zaboravljena činjenica da nam prethodna situacija u Libiji nije dozvolila da budemo etični, uvježbavanje imaginacije u smjeru volje za mirotvornom društvenom pravdom umjesto svladavanja svih sukoba nasiljem može se proizvesti jedino ustrajnom pažljivosti prema detalju i ustrajnim uvježbavanjem u smjeru zatomljavanja sebe u korist druge osobe ili osoba. To nudi uvježbavanje u književnom štivu s onu stranu konvencionalne europske definicije književnosti. To je to, pomno učiti jezik drugog. To se uvježbavanje može proći i kroz kulturalno odgajanje drugih vrsta, često rodno i klasno kompromitirano. Drugim riječima, samo žene i sluge moraju misliti na druge, *babus* (gospodari) i njihova djeca misle samo na sebe. Književno štivo, ako mu se pruži prilika, može to razvrgnuti. A budući da sam bila gost sveučilišta i privatnog poduzeća, u Nepalu sam govorila o institucionalnom obrazovanju. To je taj upitnik u pitanju o svijetu bez granica. Da li obrazovanje, u najširem smislu, hrani nacionalizam ili regionalizam koji zauzdava performativnu kontradikciju kapitala bez granica?

Štogod planirali, budućnost će s time postupiti na svoj način. Mi moramo stvoriti prostor za to kao što i planiramo. Nazovimo to prethodna budućnost. I to je također označeno upitnikom. Prethodna budućnost je označena upitnikom.

Stoga se, upravo s obzirom na tu neuhvatljivu prethodnu budućnost, moramo podsjetiti da bez sveopćeg njegovanja volje za pravdom među ljudima ne može biti ni svijeta bez granica, ni kraja igri moći malih i velikih, bogatih i siromašnih – nacija. Svako razmišljanje o nepostojanju granica u svijetu blagostanja mora se pobrinuti za obrazovanje – prije svega posttercijarno – istodobno dok pokušava slomiti vezu između specifično kapitalističke globalizacije i nacije-države. To je gotovo nemoguć zadatak koji valja imati na umu, posebno kad su na čekanju tako kompleksni i ozbiljno urgentni zadaci! Ali mora se ponavljati: bez te pažljivosti nema ni prilike da volja za pravdom preživi političku pobjedu – kao što smo vidjeli u slučaju Sovjetskog Saveza, Kine i drugih postrevolucionarnih društava.

Zaista, Mao Ce-tung pokušao je jednom zauvijek riješiti ovaj problem Kulturnom revolucijom, pri čemu je jednostavo izokrenuo hijerarhiju ukorijenjenu u kineskom društvu – samo kako bi dokazao da se bez ustrajnog i kontinuiranog sistema obrazovanja ne može njegovati um naroda, a da smo bez snažnih mentalnih resursa prepušteni na milost i nemilost zatupljivanja. To je rad koji dolikuje golemoj sistemskoj promjeni. Mislim da je, upravo u času kad radimo za takvu promjenu, najbolje tome pristupiti odbacujući nacionalističko natjecanje u korist globalnosti koja nam je nametnuta, i to ne kao da je promjena dostupna, nego kao da je ona zadatak i to onaj koji je moguće ispuniti, a ne onaj koji je već izvršen. Dosljedno nastojanje, sa znakom pitanja, koje nikad ne dopušta pobjedu.

Uvod u zaključak

Što je granica? To je, naravno, geografsko ograničenje koje daje obrise nacijama-državama, često konfliktno. A dodajmo tome i unutarnje granice, u smislu granica klase i roda, kaste, zdravlja, obrazovanja, i socijalne skrbi i prava na intelektualni umjesto samo manualnog rada,

273

SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY

Svijet bez granica?

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2012.

unutar takozvanih granica nacija-država. Dopustite mi da kratko govorim o tome odakle dolazim, kakve snove snivam i da zaključim s nekim sanjarenjima o otocima u ovoj prekrasnoj, malenoj planinskoj državi. (Ova posljednja rečenica mogla bi se upravo odnositi na Balkan, iako planine tamo i nisu baš Himalaja. "Malena" nestaje u Arizoni, a pustinja izvire u planinama.)

Dakle, jedno po jedno: odakle dolazim.

Pozvana da 1992. godine održim prvo T. B. Davie Memorial predavanje na Sveučilištu u Cape Townu nakon ukidanja apartheida, predložila sam da europsko prosvjetiteljstvo naučimo primjenjivati odozdo[02].[03] Upotrebljavala sam izraz "iskoristiti" (*ab-use*), jer latinski prefiks "ab" znači puno više od "ispod". Upućujući i na "odmicanje" i "djelovanje, ishodište", "podržavanje", kao i "obaveze robova", ono lijepo zahvaća dvostruki spoj postkolonijalnog i metropolitskog migranta s obzirom na prosvjetitljstvo. Želimo da se javna sfera pojača, a da se privatna sfera ograniči prosvjetiteljstvom; a ipak moramo naći i nešto u vezi s "našom vlastitom povijeću" da se suprotstavi činjenici da je prosvjetiteljstvo, i kolonizatorima i koloniziranima, došlo preko kolonijalizma, kako bi podržalo destruktivnu "slobodnu trgovinu", i da su *top-down* politike povreda prosvjetiteljskih principa više pravilo nego izuzetak.[04] Ova se naša nastojanja razlikuju od onih najboljih u modernim europskim pokušajima da se europsko prosvjetiteljstvo primijeni kritički, s čime simpatiziramo dovoljno da bismo ih potkopavali![05] Ali "iskoristiti" (*ab-use*) može biti varav neografizam, i može značiti samo "iskoristiti". To bi nas moglo odvesti tako daleko od naših namjera da sam pomislila žrtvovati preciznost i opseg djelovanja te jednostavno reći "odozdo". No i to boli, jer pretpostavlja da smo "mi", tkogod bili, ispod razine prosvjetiteljstva. Dvostruki spoj, opet.[06]

Sljedeće, moj san: želim razumjeti nešto (razumjeti sve nije moguće) iz zaobilaženja potrebe "dobrih" bogataša da riješe svjetske probleme. "Dobri" bogataši ovise o lošim ljudima radi novca koji koriste da bi to postigli. A novac "dobrih" bogataša većinom ide lošim bogatašima. Prosjaci dobivaju materijalna dobra u nekoj mjeri i ostaju prosjaci.

Želim proizvesti rješavatelje problema, a ne rješavati probleme, epistemičko-epistemološku promjenu, drugim riječima. Kako bih to postigla, moram nastaviti učiti učitelje, sadašnje i buduće, s predanošću i koncentracijom, na školama koje stvaraju "dobre" bogataše (Columbia University) i prosjake (7 neimenovanih osnovnih škola u ruralnom Birbhumu, okrug u Zapadnom Bengalu; ovo se ne može raditi s prevoditeljem, a Indija je mnogojezična. Stoga sam ograničena na Zapadni Bengal u kojem se govori mojim materinjim jezikom.). Učim kineski sad već preko deset godina, stareći, sad već strahovito izmorena radom, no jezičnu granicu i dalje je teško preći – ovo je opasan dodatak, jer uvodi element neizračunljivog – domenu jezika kao takvog. To je također performativna kontradikcija, na drugom kraju od brzih apstrakcija financijskog kapitala. Moj kineski je dostatan da komuniciram s onim učiteljima koji oplakuju nestanak škola na principu jedna soba – jedan učitelj, kolijevke obučavanja volje za društvenom pravdom. Uz vještu organizacijsku pomoć Catherine LaSota, započela sam udruženi pokušaj na četiri elitna i jednom novom sveučilištu u Africi; ali s afričkim subalternima ne mogu komunicirati. Odmah nakon konferencije Novih nacija koju je 1991. priredio Afrički nacionalni kongres u Johannesburgu, posjetila sam neke gradske osnovne škole u Cape Townu gdje se podučavalo na engleskom, a učitelji su me dakako dočekali kao kolegicu radnicu u obrazovanju subalternih. Upravo se u tom trenutku, kad sam se osmjelila na put u Kwazulu, moje uvjerenje kako jedini način da se uhvatimo u koštac sa obrazovanjem subalternih leži u inzistiranju na poboljšanju kvalitete (do tada sam se bavila ruralnim obrazovanjem u Indiji već šest godina), pojačano spoznajom o jezičnoj granici kao prepreci. U Africi su geografske granice apsurdne.[07] No to neizbježno dovodi do razmišljanja o svjetskim granicama koje se mogu nadići samo u apstraktnom. (Ova performativna kontradikcija okužit će i kozmopolitanizam, no to je već drugi argument.)

Moram razumjeti njihove žudnje (ne njihove potrebe) i pokušati ih pomaknuti, s razumijevanjem i ljubavlju. To je obrazovanje u humanistici.

Moram podučavati djecu dobrih bogataša, u New Yorku i diljem svijeta, dok putujem i predajem, da pristup komforu i informacijama nije i izravna mogućnost da se "pomogne"; da "pomoć" nije samo u iznalaženju očitih rješenja za neodgodive probleme...

Ako prije moje smrti makar samo jedan student razvije nešto poput demokratskog rasuđivanja, prilično drugačijeg od opravdanog koristoljublja protiv opresije sa svih strana, možda još postoji nada. Bio je jedan takav

02 eng. *from below*- doslovno: "od ispod", igra riječi s "ispod" koja se kasnije pojašnjava, nap. prev.

03 "Thinking Academic Freedom in Gendered Postcoloniality", u: *Space and Place*. Kolkata: Seagull (u tisku)

04 Sjetimo se Haitija, gdje su crnci izgradili Slobodu, Jednakost, Bratstvo, ili Uzbekistana, našeg partnera u Ratu protiv terorizma (minijaturni sažetak haićanskog slučaja vidi u: "Haiti's Lesson", *Economic and Political Weekly* XLV. 5, 1/30/2010, str. 5-6; za Uzbekistan vidi: Craig Murray, C (2006). *Murder in Samarkand: A British Ambassador's Controversial Defiance of Tyranny in the War on Terror*. London: Mainstream.)

05 Sjajnu diskusiju o tome vidi u: Diana K. Reese, D. K. (2009). *Reproducing Enlightenment: Paradoxes in the Life of the Body Politic: Literature and Philosophy Around 1800*. New York: de Gruyter.

06 Iskorištavanje prosvjetiteljstva mora se temeljito promisliti s obzirom na nepropisnu, ali otpornu rezidualnu/dominantnu prisutnost klanske politike u različitim dijelovima svijeta. Kathleen Collins (2006) nudi provaktivan sažetak u: *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia* (New York: Cambridge Univ. Press). Williamsov model "kulture" kao plesa arhaičnog/rezidualnog/dominantnog/u nastajanju/opozicijskog/alternativnog/u pred-nastajanju treba proširiti kako bi se razumjela heterogenost iskorištavatelja, u:Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. New York: Oxford Univ. Press,str. 121-127. Također moramo promisliti i nepropisnost povreda koje omogućuju raznolikost imperijalizama, te utjecaj amerikanizacije-kao-globalizacije smještene na ovaj neravnopravan teren s povijesno specifičnim grupama kao primateljima neke vrste. Gdje je ono intelektualno u ovoj fantazmagoriji? Što znači to što je Chengiz Aitmatov, "liberalni" romanopisac, podržao Akaeva, fizičara koji se postepe-

no pretvorio u autokrata koji upravlja klanom, odobravatelja torture?

07 Za ne-Afrikaniste sažeto u: Adu Boahen, A. (1987). *African Perspectives on Colonialism*. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, str. 96–97.

dječak u Puruliji, u jednom čak "nazadnijem" okrugu, gdje sam započela s tim pokušajima. Lokalni bivši feudalni šef zatvorio je tamo četiri škole, u mojoj odsutnosti, uništivši tako skoro dvadeset godina rada jer tog "dobrog" bogatog lokalca ništa nije ugrožavalo više od rasuđivanja onih čije je probleme riješio. Dječak nije napredovao dovoljno daleko da usvoji ono što je tek bilo započeto. Pao je natrag u rang ruralnog siromaha. Život mog primjernog lokalnog asistenta bio je uništen. Racionalizacija i razvoj zatvaraju škole u Kini; u tom bengalskom selu to čini rezidualni feudalizam.

San poslan u Oceaniju

I sad otok sanja. Zamolit ću vas da napravite veliki skok u mašti, zamolit ću vas da zamislite Oceaniju, u kojoj je Dabur – prosvijećeno privatno poduzeće koje je sponzoriralo moj posjet Nepalu – imao, ponadala sam se tad, podružnicu:

Svi smo mi otočani. Ja dolazim s otoka Euroazije. Živjela sam pedeset godina na otoku Amerikā, koji je Jack D. Forbes nazvao Veliki Karibi. To su veliki otoci.

Jedan sam semestar 2001. predavala na Sveučilištu na Havajima i tad me ideja Oceanije očarala, onako kako se i zaljubljujemo. Tad sam počela razmišljati kako ni "Europa" niti "Sjedinjene Američke Države" ne bi o sebi mogle misliti kao o otoku. I stoga nemaju dodir s realnošću svijeta – ne samo da "nitko nije otok", već da smo svi mi otočani.

Maryse Condé me 2004. pozvala da održim predavanje potomcima ugovornih indijskih radnika na otoku Guadalupeu. Otpjevala sam im pjesmu Rabindranatha Tagorea u kojoj se sniva o otoku, te im pokazala koliko smo mi kontinentalci, u našim otočkim fantazijama, udaljeni od realnosti njihovih života. Indija ne bi mogla misliti o sebi kao o otoku, kraju jednog otoka. Tad sam počela misliti da je ideja nacijā, starija od nacionalizama – nešto poput "istorođenih", muškaraca koji uprežu heteronormativnost kako bi uklonili veću heterogenost otoka – oduvijek bila u dvostrukoj vezi s našom otočkošću. Povijest se ugnijezdila u tom poricanju nemoguće istine prostora.

Danas o Oceaniji razmišljam kao o heterogenom mjestu, modelu za svijet-otok, pozivu na razvijanje otočke svijesti onkraj kontinentalnosti. Kopno ne postoji.

U današnjem svijetu sve je moderno. To je obećanje jednakih prilika za sve. Ako razvijemo otočku svijest, prepoznamo da je zemaljska kugla nakupina otoka u moru tragova, i ako pristupimo heterogenosti oceana-svijeta sa strpljivošću, kolektivno, i malo-pomalo, umjesto sve odjednom, to će možda biti jedini način da saznamo zašto je to polje, ta nakupina koja pluta u svijetu-oceanu, tako neravna reljefna karta. Treba puno razmišljati o granicama, dobrim (jezici) i lošim (kapitalizam) dok nastavljamo promišljati nepostojanje granica.

S engleskoga prevela Vesna Vuković

Your taxes fund the infrastructure that makes my land more valuable.
CHEERS
realestate4ransom.com
'Karl Marx got it right, capitalism can destroy itself'
– Nouriel Roubini (IMF and US Treasury adviser)
IS CAPITALISM DESTROYING ITSELF?
– and can we replace it?
4.30pm Sat. 22 Oct. Anarchist Bookfair,
Queen Mary Univ. Mile End
A Debate with:
SELMA JAMES (Wages for Housework)
CHRIS KNIGHT (Radical Anthropology Group)
HILLEL TICKTIN (Critique, Journal of Socialist Theory)
SUCKS!!
MORE TO LIFE THAN MONEY
WRONG!!!
VACCINES CONTAIN MERCURY AND ARE CAUSING AUTISM IN CHILDREN
VISIT SAFEMINDS.ORG TO LEARN MORE
WEAPONS OF MASS DESTRUCTION
IF YOU DO NOT CHANGE DIRECTION YOU MAY END UP WHERE YOU ARE HEADING

IF CRIMINALS CAN'T PRINT MONEY WHY CAN BANKS?
WWW.POSITIVEMONEY.ORG.UK

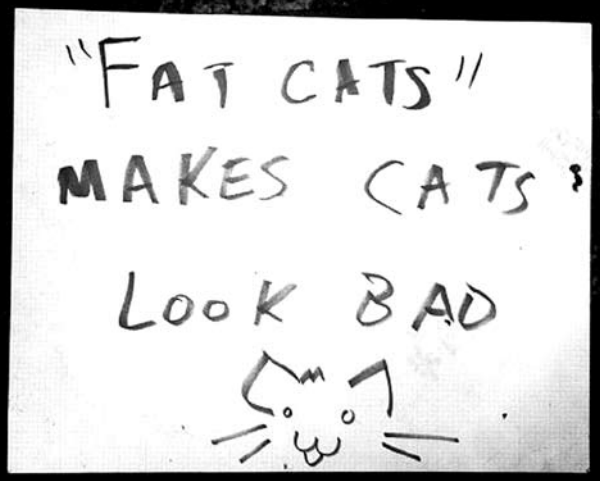
"FAT CATS" MAKES CATS LOOK BAD

TODOROVA, MARIA

Ponovno zamišljanje Balkana

TODOROVA, MARIA

Ponovno zamišljanje Balkana

Nakon objave *Zamišljanja Balkana* [01], prije gotovo petnaest godina, politički događaji u Europi vjerno su ilustrirali zakon nepredvidivih posljedica. Ideologija emancipacije Središnje Europe, u koju su znanstvenici uložili mnogo truda, nakon 1989. svela se na mehanizam koji svojim učesnicima omogućuje razne privilegije među kojima su najvažnije pristupanje NATO savezu i omogućavanje lakšeg pristupa Europskoj uniji. Iako bi konačna povijesna presuda mogla legitimirati ovu strategiju, njezina nepredvidiva posljedica bila je smrt ideje "Središnje Europe". Protegnuvši svoj protektorat nad starim centrima Habsburškoga Carstva, Zapad je, djelomično motiviran i sentimentima, uredno pratio rovove koje je ocrtao Samuel Huntington u *Sukobu civilizacija*. Tony Judt napisao je 1997. da će takva politika stvoriti "određeni tip depresivnog predgrađa Europe iza kojeg će se 'Bizantinska Europa' morati boriti sama za sebe jer je preblizu Rusiji da bi Zapad pokazao pretjeranu angažiranost ili ju mogao agresivno apsorbirati".

Stvari su se promijenile gotovo preko noći kada je 1997. započela NATO-ova ekspanzija. Od 1989. pitanje *misije* saveza nikada nije prestalo biti prioritetno Europi ni SAD-u. Raspuštanjem Varšavskog pakta 1991. i raspadom Sovjetskoga Saveza 1992., nestali su glavni protivnici i ciljevi NATO pakta, a s njima je nestao i njegov *raison d'être*. Europa se ozbiljno bavila mišlju raspuštanja NATO saveza te izgradnjom alternativnih sigurnosnih sustava koji bi bili ograničeni samo na europski kontinent. No, usprkos tome, NATO je ostao jedina stvarna transatlantska institucija u kojoj Sjedinjene Države i dalje igraju ulogu velike europske sile što je pozicija koju nipošto nisu željele izgubiti. SAD su se nastavile zalagati za daljnje proširenje NATO saveza, usprkos garanciji iz 1990. da se NATO neće širiti van njemačkih granica zbog opreza od blizine i ovisnosti Europe o ruskim prirodnim resursima. Tri bivše članice Varšavskog pakta – Poljska, Mađarska i Češka 1997. dobivaju pozivnicu za pristupanje NATO savezu, a 1999. postaju članice. Pozivnica je 2002. poslana i Litvi, Latviji, Estoniji, Sloveniji, Slovačkoj, Bugarskoj i Rumunjskoj, koje se pridružuju savezu 2004. Još dvije balkanske zemlje – Hrvatska i Albanija – članicama su postale 2008., a uskoro će ih slijediti i Makedonija. Ovakva putanja razvoja NATO-a, promatrana s obzirom na razvoj događaja koji su doveli do raspada Jugoslavije, dovela je do neočekivanog međusobnog

presijecanja dvaju procesa. Do 1990. međunarodna zajednica je ograničavala svoje intervencije unutar Jugoslavije i vršila pritisak isključivo preko Ujedinjenih naroda. Nakon masakra u Srebrenici te prije Daytonskog sporazuma odvile su se neke manje NATO-ove operacije pod nadzorom UN-a koje su uključivale i embargo na uvoz oružja morskim putovima, kao i kratko bombardiranje Republike Srpske 1995. Međutim, ove intervencije kao i istovremeni događaji u Somaliji ili čak u Prvom zaljevskom ratu imali su za cilj obnovu ili očuvanje *statusa quo*. Čak se i etničko čišćenje Krajine, separatističke srpske enklave u Hrvatskoj, gdje je 1995. Hrvatska vojska pomela tisuće Srba, odvijalo s aktivnim odobrenjem i uz prešutno sudjelovanje SAD-a.

Tromjesečno NATO-ovo bombardiranje Jugoslavije 1999., koje su u potpunosti provele Sjedinjene Američke Države, označilo je novi presedan. Time su *de facto* osigurane separatističke pretenzije manjinske populacije te su udareni temelji za potpunu neovisnost Kosova nekih devet godine kasnije, što je bio još jedan presedan čije su kobne posljedice danas vidljive na Kavkazu i u sjevernoj Africi. "Čak i u vrijeme NATO-ovih zračnih napada bilo je teško razlikovati intervenciju koja je za cilj imala sprečavanje genocida od one čije je svrha bila podržati dugoročne političke ciljeve gerilske vojske." Prema ovim sukobima zauzet je fundamentalno drugačiji odnos s obzirom na slične sukobe (između Palestinaca i Židova u Izraelu, Kurda i Turaka u Turskoj, Kurda i Arapa u Prvom zaljevskom ratu i drugih) u kojima su u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata suverenitet i teritorijalni integritet bili temeljna načela. S druge strane rat na Kosovu doživio je ono što je jedan promatrač nazvao "usponom humanitarnih jastrebova" te je postao generalna proba američkog unilateralizma koji je kulminirao Drugim zaljevskim ratom. U tom smislu, Balkan je još jednom pretvoren u laboratorij za eksperimentiranje s novim pristupima i rješenjima. Tijekom 1999. postojalo je mnoštvo političkih i moralnih prilika za intervencije, a među njima i želja da se oživi posljednja europska organizacija u kojoj Sjedinjene Države igraju vodeću ulogu. Bez obzira na motivaciju, bombardiranje je očito imalo nepredvidive posljedice. Prije rata na Kosovu dominantna paradigma koja se koristila za Balkan prevedena je u realnu getoizaciju regije.

Predkosovski režim viza oslobađao je Središnju Europu od viza za EU, ali ne i ostatak Istočne Europe i Balkan gdje je kretanje stanovništva bilo ograničeno. Bio je to *balkanizam* na djelu.

Retorička legitimacija intervencije iz 1999. – kao obrane univerzalnih ljudskih prava – u stvarnosti je vratila Balkan u nadležnost zapadne politike. Bombardiranje i posljedice bombardiranja vezale su Europljane i Amerikance za Balkan još čvršće, gotovo neraskidivo.

Amerikanci i Europljani su putem oružanih snaga KFOR-a, koje su djelovale u sklopu NATO saveza, a pod mandatom UN-a, započeli voditi dva odvojena službena protektorata (Kosovo te Bosnu i Hercegovinu). Tada se prvi put pojavio značajan lobi eurokrata koji je smatrao da bi bilo u najboljem interesu Europe podvesti Balkan pod europsku sferu, a ne getoizirati ga. Usprkos općem zamoru proširivanjima EU-a, vrlo je izgledno da će Hrvatska, koja je uz Makedoniju i Tursku jedna od tri službene zemlje kandidatkinje s Balkana, uskoro biti primljena kao punopravna članica (2013. godine). Albanija i ostale zemlje bivše Jugoslavije dobile su status kandidata. Svi ti događaji bili su popraćeni zanimljivim, ali predvidljivim jenjavanjem retorike balkanizma, premda je još uvijek izrazito vidljiva u novinarstvu i književnosti, kao i među intelektualcima. Glasni te često zlobni prigovori turskom pristupanju EU-u usredotočeni su na islam, bliskoistočnu kulturu, ženska i građanska prava, no nisu omotani retorikom balkanizma.

Sada i novinari postaju oprezni u načinu na koji artikuliraju stavove o Balkanu. Osmišljen je čak i novi politički korektan naziv: Zapadni Balkan. Jugoslaviju se u doba Hladnog rata nikad nije povezivalo s Balkanom, dok je njezin građanski rat devedesetih bio poopćen kao Balkanski rat, premda za druge balkanske zemlje – poput Grčke, Bugarske, Rumunjske, Turske, pa čak i Albanije – nije postojala nikakva ratna opasnost. Promjenom političkih prilika, Zapadni Balkan postaje problematična zona, a ostali su pošteđeni te oznake.

Naša konferencija posvećena je upravo tome: ne postoji nijedan rad koji se bavi zemljama izvan Jugoslavije.[02] Stoga, iako je retorika balkanizma i dalje prisutna, prikladno prikrivena, no ipak pri ruci, više nije korisna za politike moći.

Balkanizam nije nestao, već je privremeno izmješten s centralne političke pozornice što nam omogućava da mirnije promislimo o znanstvenom projektu *pronalaženja smisla* u Balkanu. Moja teza je da stavove i djelovanja prema Balkanu oblikuje poseban diskurs – *balka-*

01 Knjiga je na srpski prevedena pod naslovom *Imaginarni Balkan*, op. prev.

02 Autorica misli na konferenciju posvećenu Balkanu u Parizu, na kojoj je u lipnju 2011. održala predavanje na ovu temu, na kojem se i temelji ovaj rad, op. ur.

nizam, koji se može promatrati kao ustaljenu formu ili "mentalnu mapu" u koju se putem novinarske, političke i književne produkcije umeću informacije o Balkanu. Na uvođenje kategorije *balkanizma* izravno me potaknuo i istovremeno pozvao na kritičku usporedbu Saidov o*rijentalizam*. Dok je, razumljivo, većina čitatelja posvetila pozornost na šest poglavlja koja opisuju, otkrivaju i kritiziraju balkanski diskurs, sedmo poglavlje koje se bavi *realijom* Balkana ostalo je u sjeni zbog čega su neki knjigu doživjeli samo kao dekonstruktivističku vježbu. Drugi su, naprotiv, smatrali da je posljednje poglavlje, u kojem sam uvela koncept povijesnog nasljeđa, odstupilo od modernističkog pristupa i vratilo se realističkom i empirijskom. Ovdje ću pokušati obraditi temu relevantnu za ovu diskusiju: opću važnost pojma povijesnog nasljeđa. Kada sam počela pisati knjigu, čiji je radni naslov bio *Balkanizam,* na svoje čuđenje i oduševljenje otkrila sam da je *balkanizam* neobrađena kategorija, što je u humanističkim znanostima izrazito rijetko. Ove okolnosti su mi dopuštale da koristim *balkanizam* i kao lice i naličje *orijentalizma.* Ukratko, *balkanizam* izražava ideju da pristupi koji objašnjavaju fenomen Balkana često počivaju na diskursu ili stabilnom sistemu stereotipa koji kognitivno ograničavaju Balkan. Dokazivala sam povijesnost *balkanizma* koji je kao diskurs oblikovan u ranim desetljećima dvadesetog stoljeća, a čija se genealogija može pratiti u modelima zastupljenima od šesnaestog stoljeća naovamo. Stoga sam inzistirala na povijesnoj utemeljenosti *balkanizma* u osmanskom periodu kada je naziv *Balkan* prvi put došao do tog poluotoka. Nedvojbeno, neki su aspekti *balkanističkog* diskursa nastali za vrijeme ranijeg raskola između crkava Rima i Konstantinopolisa, ali su glavni aspekti proizašli iz osmanskog perioda.

Balkan ima velik broj različitih inkarnacija koje se mogu ugrubo svrstati u četiri kategorije. Najjednostavnije rečeno, Balkan je: u početku naziv planine koji se sve više koristio od petnaestog stoljeća kada se prvi put pojavio, do devetnaestoga stoljeća kada se koristi za čitav poluotok i regiju. Balkan se koristi i kao metafora. Do početka dvadesetoga stoljeća, naziv postaje pejorativan, potaknut događajima koji prate raspad Osmanskoga carstva i stvaranja malih, slabih, ekonomski zaostalih i ovisnih nacionalnih država koje teže modernizaciji. Problemi procesa modernizacije i pripadajući nacionalistički ispadi stvorili su takvo stanje stvari da je Balkan postao simbolom za agresivno, netolerantno, barbarsko, polurazvijeno, polucivilizirano i poluorijentalno. Upotreba ovih simbola i njihovo sadašnje korištenje u realpolitičkom svijetu — *balkanizam* — jest ono što određuje stavove i djelovanje prema Balkanu. Za razliku od Istoka, Balkan, konkretnu geografsku regiju možemo analizirati kao znanstvenu kategoriju. U tom se svojstvu trenutno najčešće koristi kao sinonim za jugoistočnu Europu. Naposljetku, Balkanu se također može pristupiti i tumačiti ga putem pojma povijesnog nasljeđa koje je tijesno povezano sa značajem Balkana kao regije, a time i njegovom stvarnosti.

Kako proučavamo povijesne regije? Posljednjih nekoliko godina regije su privukle veliku pozornost znanstvenika te se danas proučavaju onom ozbiljnošću kojom su se ranije proučavali nacionalni identiteti. Regionalna savezništva se nekad promatralo kao ostatke provincijalnih mentaliteta, no danas se često na njih gleda kao na točke otpora centraliziranim autoritetima i nagovještaje promjena. Također se mogu promatrati i kao adekvatnija strukturna baza za akomodaciju etničkih i ekonomskih različitosti.

Danas se ta kategorija koristi kao oznaka za teritorijalna prostranstva različitih veličina, a regije se proučavaju kao podnacionalni entiteti i nadnacionalne formacije. U današnjem sve međuovisnijem svijetu pojedine regije mogu zamijeniti naciju-državu, ili barem pokušati to učiniti. Takav je i trenutačni eksperiment s Europskom unijom koja je primarno ekonomska zajednica, no sa sve većim političkim i kulturnim ambicijama, a koja je simbolički prisvojila naziv šireg geografskog područja: Europe. Neki znanstvenici u nastojanju da prevladaju teritorijalnu tautologiju ističu da regije, kako bi se izdvojile iz svijeta koji ih okružuje, moraju posjedovati unutrašnju koheziju i sličnosti te imati iste afinitete.

Europu se može promatrati kao sastavni dio različitih međusobno ispresijecanih regionalnih formacija, pri čemu je geografska podjela samo jedan aspekt: ona je regija zapadnog kršćanstva; poveznica kompleksnog povijesnog međudjelovanja tri svjetske monoteističke religije; regija različitih nacija, regija koja je bila centar svjetske kolonizacije i industrijalizacije. Unutar okvira drugih disciplina mogu se primijeniti brojne druge definicije i pristupi. Povjesničari su posebno rastrgani između dva pola: s jedne strane teze Marca Blocha da ne

postoji francuska povijest, nego samo europska; a s druge dobro argumentiranog skepticizma koji tvrdi da se europskoj povijesti nikada neće moći pristupiti holistički, a da to bude izvedeno na metodološki uvjerljiv način. Ipak, često se kaže da se Istočna Europa ne može definirati samo kao teritorijalna subregija Europe — niti bi se na Jugoistočnu Europu ili Balkan trebalo gledati kao na subregiju subregije. Kao teritorijalne subregije zaključane su u hijerarhijske matrice gdje postaju, Jakobsonovom terminologijom rečeno, *označene* kategorije. Na američkim i europskom sveučilištima, ako uopće postoji katedra za europsku povijest, obično se radi o britanskoj, njemačkoj, francuskoj, talijanskoj, španjolskoj, ruskoj pa čak i irskoj povijesti dok su poljska, češka, mađarska, rumunjska, bugarska, srpska, hrvatska, makedonska, latvijska, estonska, albanska i druge nacionalne povijesti inkorporirane u istočnoeuropsku povijest. Tako je "Istočna Europa" *označena* kategorija kao poddisciplina europske povijesti. Međutim, ostatak Europe nije zastupljen proporcionalnim kategorijama "Sjeveroistočne Europe", "Srednjozapadne Europe" čak ni "Zapadne Europe". Ovo su sve *neoznačene* kategorije. Označene kategorije počinju se tako razlikovati od neoznačenih koje zadržavaju moć standarda prema kojem se ostatak mora pozicionirati.

To je kontekst unutar kojeg uvodim pojam povijesnog nasljeđa koji se usredotočuje na faktor vremena. Povijesno nasljeđe zadržava vrijedne značajke prostornosti dok istovremeno poboljšava vektor vremena, čineći ga povijesno specifičnim. Svakoj regiji se može pristupiti kao rezultatu složene međuigre mnogih povijesnih razdoblja, tradicija i nasljeđa, od kojih je kategorija povijesnih razdoblja najneposrednija. Dok tradicija uključuje svjestan odabir naslijeđenih elemenata iz prošlosti, nasljeđe obuhvaća čitavu baštinu prošlosti — bila ona izabrana ili ne. U tom smislu, nasljeđe ne izdaje prošlost niti se aktivno upliće, već je kao apstraktan označitelj neutralno. Nasljeđe kao kontinuitet i nasljeđe kao percepciju razlikujem isključivo u kognitivne svrhe. Nasljeđe kao kontinuitet je preživljavanje (i postupan pad) nekih obilježja entiteta neposredno prije njegovog raspada. Nasljeđe kao percepcija je, s druge strane, artikulacija i reartikulacija načina na koji se o entitetu razmišlja u različitim razdobljima od strane različitih individua ili grupa. Ovo se ne bi trebalo tumačiti kao "stvarna" obilježja nasuprot "izmišljenima": obilježja kontinuiteta su sama po sebi često perceptivna, a percepcije nisu ništa manje doli pitanje kontinuiranih stvarnih društvenih činjenica. U oba slučaja kategorije označavaju društvene činjenice koje su na različito udaljene od iskustva, no u slučaju percepcije društvena činjenica odmakla se još jedan korak od neposredne stvarnosti.

Kako bih ilustrirala oba tipa nasljeđa poslužit ću se dvama konkretnim primjerima s Balkana i Istočne Europe. Promatramo li brojna povijesna razdoblja, tradicije i nasljeđa koji oblikuju Jugoistočnu Europu, neki se preklapaju dok su drugi potpuno odvojeni; neki se reproduciraju na istom geografskom prostoru dok drugi uključuju različite makro-regije.

Ova razdoblja i nasljeđa mogu se klasificirati prema njihovom utjecaju na različite sfere društvenog života. U vjerskoj sferi možemo izdvojiti kršćansku, muslimansku i židovsku tradiciju zajedno s njihovim brojnim sektama i strujama; u sferi umjetnosti i kulture izdvajamo predgrčko i grčko nasljeđe te nasljeđa mnogih etničkih grupa koje su se naseljavale na poluotoku; u društvenom i demografskom pogledu izdvajaju se nasljeđa neprekidnih i velikih migracija, etničke raznolikosti, polunomadskog načina života, velike egalitarne agrikulturne sfere i kasne urbanizacije uz konstantan kontinuitet urbanog života. Možemo izdvojiti dva ključna povijesna nasljeđa koja su oblikovala jugoistok europskog poluotoka prije devetnaestog stoljeća. Jedno je bizantski milenij, koji je ostavio dubok politički, institucionalni, pravni, vjerski i kulturni utjecaj. Drugo je pola tisućljeća turske vladavine koja je dala i ime poluotoku i uspostavila najduži period političkog jedinstva. Osmanski elementi – ili oni koji se percipiraju kao takvi –najviše su doprinijeli stvaranju stereotipâ o Balkanu koje imamo danas. Dakle, u užem smislu riječi može se tvrditi da je Balkan, ustvari, osmansko nasljeđe. Ovo nasljeđe se razlikuje od osmanske politike i osmanskog perioda; proces je započeo nakon pada Osmanskoga carstva, i čini ga skup karakteristika nastalih prvenstveno u osamnaestom i devetnaestom stoljeću. Nakon Prvoga svjetskog rata osmansko nasljeđe kao percepcija nije rekonstrukcija, već izgradnja povijesti kroz novinska, književna i historiografska djela, kao i kroz svakodnevni diskurs. Nasljeđe kao percepcija jedno je od osnovnih nositelja diskursa o balkanskom nacionalizmu, a zajedničko je svim balkanskim zemljama. To je osnova osiguravanja trenutnog društvenog dogovora, prije svega

legitimacije države i neizbježno će se reproducirati još neko vrijeme u budućnosti.

Države koje se definiraju kao Balkan polako se udaljavaju od svog osmanskog nasljeđa, a time i od svoga "balkanstva". Želim snažno naglasiti da je ova tvrdnja lišena bilo kakve vrijednosne prosudbe. Smatram da danas na području Balkana svjedočimo iskorjenjivanju posljednjih tragova povijesnog nasljeđa etničke raznolikosti i suživota, koji se zamjenjuje institucionaliziranim, etnički homogenim tijelima — što može biti napredni stupanj europeizacije regije i kraj povijesnog balkanskog i osmanskog nasljeđa.

Promotrimo sada širi pojam Istočne Europe kako bismo objasnili koncept povijesnog nasljeđa. Geografski, Istočna Europa obuhvaća Balkan, međutim u povijesno-političkom smislu za vrijeme Hladnog rata taj je termin bio oznaka za podijeljenost regije. Promatramo li povijesna razdoblja, tradicije i nasljeđa koji oblikuju današnju Istočnu Europu, vidimo da su se neki od njih preklapali, dok su drugi bili potpuno odvojeni; neki su obuhvaćali čitavu regiju, dok su drugi uključivali samo neke od njezinih sastavnih dijelova. Komunizam, najrecentnije i najkraće istočnoeuropsko nasljeđe često biva zapostavljeno, najčešće ga zapostavljaju oni koji inzistiraju na trajnosti prethodnog carskog nasljeđa. Besmisleno je tražiti socijalističko nasljeđe u Istočnoj Europi: kao politički prostor danas, ona *jest* socijalističko nasljeđe. Poslije Drugoga svjetskog rata dramatično se promijenila uloga koju je Balkan imao u devetnaestom stoljeću kada je bio područje posredovanja koje balansira između dva centra političke i ekonomske ekspanzije (Zapadna Europa i Rusija), da bi potom u međuratnom periodu funkcionirao kao *cordon sanitaire* za zaštitu od boljševizma. U razdoblju prije 1989. Istočna Europa je funkcionirala kao područje posredovanja samo kada je označavala sinonim za Europu Varšavskog pakta. U trenutku kada je završio socijalistički period, oko 1989. godine, pretvorila se u nasljeđe. U kategoriji nasljeđa kao kontinuiteta, socijalističko nasljeđe u političkoj, ekonomskoj i socijalnoj sferi je začuđujuće slično u svim postkomunističkim zemljama. Većina "tranzitologa" preferira Istočnu Europu kao logičnu sferu referiranja. Socijalističko nasljeđe kao kontinuitet prikazuje različite stupnjeve postojanja u zasebnim područjima i zemljama, no, kao i bilo koje nasljeđe, nedvojbeno će uzmaknuti nakon što se skloni na područje percepcije. Kao dugoročni proces, Istočna Europa postupno iščezava. Integracija s europskim institucionalnim okvirima moguća je u sljedećih nekoliko desetljeća, no da se promijeni percepcija ljudi bit će potrebne još dvije ili tri generacije. Iako će Istočna Europa ubrzo nestati kao kategorija, ponašanja i stavovi će se teže i sporije mijenjati. Nasljeđe socijalističke države, posljednje u nizu nasljeđa, nastaje tek početkom devedesetih, na kraju socijalističkog perioda. Za razliku od osmanskog nasljeđa, koje nosi karakteristike samo dvaju posljednjih stoljeća osmanske ere, socijalističko nasljeđe, zbog relativno kratkog trajanja, sadrži karakteristike cijelog razdoblja. No, socijalistički period je sam po sebi podkategorija većeg fenomena. Mislim na ono što se dogodilo netom nakon osmanskog perioda, a što je, ovisno o željenoj paradigmi i terminologiji, definirano kao svjetska kapitalistička ekonomija, kapitalistički način proizvodnje, "željezni kavez" kapitalističke modernosti, dob industrijalizma, urbanizma, modernizacije ili globalizacije.

Za Zygmunta Baumana kapitalizam i socijalizam "ostat će zauvijek u braku zbog odnosa koji imaju prema modernosti".

U tom smislu pojavljuje se novi fenomen koji nije toliko ukorijenjen kao "balkanizam", niti ima isti nastanak i o čijem se nestanku može raspravljati, no svakako se može reći da ima snažnu negativnu putanju. Tijekom posljednjih dvadeset godina dvaput sam upotrijebila Marxovu frazu, jednom za balkanizam, a sada za nešto drugo: "Bauk kruži svijetom akademske zajednice: bauk istraživanja postkomunističke nostalgije." I radovi koji su ovdje izloženi jednim se dijelom bave tim problemom, iako ponovno analizirajući pojedinačni slučaj izgubljenog nostalgičnog prostora: Jugoslavije. Možda nije pretjerano hrabro tvrditi da je postignut široki konsenzus oko činjenice da ovaj fenomen postoji. Dok gotovo sva istraživanja nostalgije započinju kratkim prikazima povijesti i etimologije, jasno je da je kao koncept ona odavno prešla granice medicinske profesije i ušla na teren pisaca i pjesnika. Bila je povezana s pamćenjem, povijesti, afektom; vezana za politička savezništva kao i modele konzumerizma. Još važnije, više se ne promatra kao programski ekvivalent lošeg pamćenja, kao socijalnu bolest, kao zanemarivanje pamćenja.

Ali, što s konkretnim slučajem postkomunističke nostalgije? Je li ona toliko različita od "normalne" nostalgije slobodnog svijeta? Mediji nas uvjeravaju da je

tomu uistinu tako pa fenomen konstantno tretiraju kao bolest. U konceptualnom aparatu novinarstva i diskursu nevladinih organizacija uspoređuju se pojmovi komunizma i fašizma, komunizma i nacizma, a ne kapitalizma i komunizma ili liberalizma (uključujući i neoliberalizam) i komunizma. U takvim okolnostima, postkomunistička nostalgija može se jedino prikladno obuhvatiti marksističkom koncepcijom lažne svijesti.

Većina istraživanja o Istočnoj Europi do današnjeg dana bila su izrazito preskriptivnog ili normativnog karaktera: bila su fokusirana na *Vergangenheitsbewältigung*.[03] I uistinu, T. G. Ash tvrdi da u povijesnim studijama postoji nova norma integriteta, tzv. DIN standard (tj. Deutsche Industrienorm). Kako bi izbjegli moraliziranje i pretencioznost, mnogi se ne drže te norme, pa tako ni Istočna Europa. Tek 2000. g., gotovo tri desetljeća nakon 1975., u post-frankovskoj Španjolskoj dogodio se povijesni trenutak otkrivanja masovnih grobnica i otvaranja rasprave o tom pitanju. To je bilo dovoljno da nakon više od 50 godina podsjeti i Nijemce na njihovo povijesno nasljeđe s kojim se još uvijek nisu pomirili. Ipak, to nije u potpunosti tako. Naime, svi glavni gradovi u Istočnoj Europi imaju spomenike žrtvama komunizma, a većina ima i muzeje koji nisu komemorativnog karaktera, već osuđuju komunističku vladavinu: od Kuće terora u Budimpešti, Muzeja okupacije u Rigi, Muzeja žrtava genocida u Litvi, do stožera Stasija u Berlinu itd. Poanta nije u tome da se objasni (ili opravda) zašto *Vergangenheitsbewältigung* nije nešto što je poželjno u Istočnoj Europi, nego da se ispita nužnost ovakvog pristupa. Prije svega treba istaknuti da se taj pristup temelji na strogom odvajanju nacizma od istočnoeuropskih zbivanja koja su se odvijala u različitim fazama uz znatne geografske varijacije. Znanstvenici koji vrše terenska istraživanja nastoje se odmaknuti od velikih moralizirajućih propovijedi (iako njihova istraživanja sadrže velike moralne pouke). Do sada je prikupljeno mnogo dragocjenih studija koje još uvijek nisu dobro koordinirane. Ipak, sve su dovele do simptomatičnih zaključaka. Evo jednog kaleidoskopskog i impresionističkog pregleda:

Dva poljska sociologa provela su 2003. istraživanje koje je razotkrilo snažnu nostalgiju kod sredovječnih Poljaka, pripadnika srednje klase, "društvene skupine za koju se obično misli da je najviše profitirala od procesa tržišne tranzicije". Sva istraživanja javnog mnijenja ukazuju na to da većina ispitanika ima pozitivan stav prema socijalizmu. Kao zaključak istraživanja navodi se da je glavni izvor nostalgičnih stavova izjednačavanje ekonomskog i društvenog statusa nakon tranzicije: "Fuzija socijalnog i ekonomskog statusa dovodi do toga da se oni koji su manje uspješni na financijskom planu osjećaju jednako zakinuti i na društvenom planu." Još jedno istraživanje provedeno u Poljskoj upućuje na to da "se ljudi iz perioda socijalizma najradije sjećaju ponosa vezanog uz proizvodnju i vlastiti rad te osjećaja da su bili dijelom *modernog* projekta koji je bio usmjeren k općem dobru. Kada ljudi ljutito govore o tome da se Poljska pretvorila u zemlju 'trećeg svijeta', uzrok njihove ljutnje leži u ekonomskom padu, u onome što oni vide s jedne strane kao ovisnost i izrabljivanje, a s druge strane kao povratak u predsocijalističku prošlost umjesto napredovanja u kapitalističku budućnost". Ova "trauma deindustrijalizacije" donijela je probleme poput alkoholizma, zlouporabe droga, beskućništva te feminizacije siromaštva. No, umjesto da se na to gleda kao na "slučaj kolektivne amnezije ili nostalgije, ovaj fenomen treba shvatiti kao evociranje prošlosti kako bi se sadašnjost s njom usporedila i podložila kritikama. Društveno pamćenje je selektivno i kontekstualno. Kad su se ljudi prisjećali 'dobre' socijalističke prošlosti, nisu poricali njezine loše strane i nedostatke, beskonačna državna uplitanja i prekršaje; oni su radije nastojali istaknuti neke druge aspekte: ekonomsku sigurnost, punu zaposlenost, univerzalno zdravstvo i obrazovanje". Namjerno sam započela s Poljskom zbog njezinog paradigmatskog statusa uspješne zemlje u tranziciji.

Tradicionalni bugarski odgovor na temu pada komunizma i prije samog pada i nakon njega bio je zbijanje šala. Jedna od popularnijih je ona o ženi koja se u panici naglo ustane usred noći, iskoči iz kreveta, odjuri u kupaonicu i otvori ormarić s lijekovima. Potom pohita u kuhinju i otvori hladnjak. Zatim požuri do prozora i pogleda na ulicu. Na koncu se s olakšanjem vrati u krevet. "Što ti je?", upita je suprug. Ona mu odgovori: "Imala sam groznu noćnu moru. Sanjala sam da si još uvijek možemo priuštiti da kupimo lijekove, da nam je hladnjak prepun i da su ulice sigurne i čiste". "Zašto je to noćna mora?", odvrati on. Žena protrese glavom i kaže: "Mislila sam da su komunisti opet na vlasti". Ova šala slikovito prikazuje ambivalentnost stavova prema komunističkoj prošlosti. Smatra se da je nostalgični diskurs po definiciji binaran te da se prošlost uvijek prika-

03 suočavanje s prošlošću, op. prev.

zuje u boljem svjetlu. Međutim, to nije slučaj u Istočnoj Europi. Ne radi se samo o težnji za sigurnošću, stabilnošću i napredkom. Radi se također o gubitku jednog vrlo specifičnog oblika društvenosti kao i gubitku popularizacije kulturnog života. Također, među onima koji su živjeli u vrijeme komunizma, čak i ako su mu se opirali ili bili indiferentni prema njegovoj ideologiji, javlja se želja da svoj život oplemene smislom i dostojanstvom, a ne da se o njima misli, da ih se sjeća ili sažalijeva kao gubitnike ili "robove". U konačnici se javlja i jedna nova pojava: neodređena, ali rastuća znatiželja mlađe generacije.

U Jugoslaviji je nedavno provedena studija o zborovima koji pjevaju partizanske i radničke pjesme, a kao zaključak se nameće da nije riječ o nostalgiji: "Mi nismo nostalgični, jednostavno vjerujemo u solidarnost, slijeđenje vlastitih ideala, hrabrost i odvažnost." Odbacivanje nostalgije odgovor je na uvriježeno mišljenje da su svi pozitivni stavovi prema društvenom ili kulturnom životu socijalističke Jugoslavije odraz jugonostalgije te se kao takvi etiketiraju iracionalnima, nepatriotskima, reakcionarnima i nemoralnima. Takva etiketiranja dodatno podupire europski diskurs koji inzistira na tome da post-socijalističke zemlje ne mogu ostvariti "europski duh". Iako su vrijednosti koje te zemlje zastupaju – poput antifašizma, solidarnosti, radničkih i ljudskih prava – nužno europske i univerzalne, ovakav diskurs onemogućuje izjednačavanje socijalističkih (jugoslavenskih) i univerzalnih (europskih) vrijednosti.

Još jedna zemlja koja se nalazi u istoj situaciji je Rumunjska. David Kideckel, u svojoj studiji o nestajanju rumunjske radničke klase, opisuje otuđenje radnika koji osuđuju političare svih boja, a "čitav proces smatraju pokušajem gaženja radnika" kroz nezaposlenost, niske plaće, deindustrijalizaciju, poslovnu edukaciju, nužnost poznavanja stranih jezika itd., umjesto poticanja strojarstva i drugih faktora bitnih za industrijska radna mjesta: "Pobunom protiv sve većih klasnih razlika i nesigurnosti neokapitalizma, mnogi radnici žude za osjećajem sigurnosti i predvidivosti kojeg su imali u socijalizmu. Baš kao među rudarima i radnicima u Rusiji i istočnom dijelu Srednje Europe, od Češke kao najboljeg primjera, preko ratom devastirane Srbije, sve do Rusije i Ukrajine, pogoršanje ekonomske situacije potiče nostalgiju za socijalizmom, veličanje nacionalizma ili frustrirajuću pasivnost."

No, postavimo nekoliko analitičkih pitanja: 1. Tko se ponaša ili govori nostalgično? U konačnici, osobe koje proizvode rukotvorine definirane kao nostalgične zbog čega ih prozivaju nostalgičarima, za sebe govore da to nisu. Nostalgija ili "postkomunistička" nostalgija je termin koji se koristi uglavnom u novinskim člancima, a odnosi se na cenzuru zbog čega se neprestano izbjegava. 2. Što znači nostalgija? Što sve u nju spada? Već smo spomenuli elemente poput razočaranja, društvene iscrpljenosti, ekonomske rekategorizacije, generacijskog umora, traženja dostojanstva, no postoji i aktivistička kritika sadašnjosti u kojoj se prošlost koristi kao zrcalo, uz ironiju i konzumerističku estetiku koja nije mnogo drugačija od one koju viđamo na Zapadu. Možemo li ponuditi tipologiju postkomunističke nostalgije, tipologiju koja uzima u obzir regionalne i nacionalne različitosti? Komunizam je ipak imao dovoljno varijacija koje su proizvele različite postkomunističke reakcije unatoč sustavnim sličnostima. Postoji postkomunistička nostalgija s prizvukom imperijalne ili kolonijalne nostalgije (kao što je slučaj u SSSR-u i Jugoslaviji); Svetlana Boym uvodi razliku između osnažujuće nostalgije za istinom i tradicijom te refleksivne nostalgije koja je ironična i ambivalentna i propituje istinu. Isto tako možemo povući razliku između rekonstrukcijske (u smislu želje za rekonstruiranjem prošlosti) i terapeutske nostalgije. 3. U kojim sferama života i u kakvim žanrovima se izražava nostalgija? Koliko je podložna cenzuri ili auto-cenzuri? Ovdje spada sva usmena komunikacija, od svakodnevnih razgovora do znanstvenih intervjua, formalni žanrovi, pjesme i književnost, filmovi, spomenici i proslave. Kako dokumentiramo nostalgiju, kako je analiziramo i prezentiramo – s kakvim analitičkim instrumentima i u kakvim narativnim i ostalim žanrovima? I što je najvažnije, smatramo li ovu pojavu isključivo istočnoeuropskom? Dominic Boyer nas je upozorio da se "nakon 1989. zapadnoeuropska opsesija istočnoeuropskom opsesijom prošlošću mora tumačiti kao uznemirujući signal da se prošlost Istočne Europe više ne može uzimati zdravo za gotovo."

Pokušala sam elaborirati heuristička obilježja koncepta povijesnog nasljeđa u okviru opće povijesne analize. Ako prihvatimo stav da su povijesna nasljeđa simultana, da se preklapaju i postepeno blijede, možemo naglasiti kompleksnost i plastičnost povijesnih procesa. Na taj se način regija Balkana i Istočne Europe može

spasiti od iscrpljujuće vremenske i prostorne getoizacije te se može promatrati u raznim kognitivnim okvirima vremena i prostora. Europa, promatrana u takvom svjetlu, postaje složeni palimpsest različito oblikovanih entiteta i, kao takva, ne samo da pokazuje poroznost unutarnjih granica, nego također dovodi u pitanje apsolutnu stabilnost onih vanjskih. U tom smislu, zadaća balkanista i istočnoeuropeista sastoji se ne toliko u "provincijaliziranju" Europe, nego u "deprovincijaliziranju" Zapadne Europe koja je do sada bila sinonim za kategoriju Europe s konkretnim političkim i moralnim posljedicama. Kad bi taj projekt bio uspješan, uspjeli bismo "provincijalizirati" Europu u očima ostatka svijeta jer bi se europska paradigma proširila, uključivši ne samo pročišćeni apstraktni ideal i verziju moći, nego i pojam ovisnosti, subordinacije i prljave borbe.

S engleskoga prevela Vedrana Bibić

BRIDGES
$
BALLOON
CONVERSE/DAZED 201
EMERGING
OCCUPIER
POSTERS FOR THE 99%
SORRY FOR THE INCONVENIENCE
WE'RE TRYING TO ENGAGE THE WORLD
svakog jutra 99% ljudi se probudi na pogrešnoj strani kapitalizma
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
99% wake up
on the wrong side of capitalism
HERE
COMES
EVERYONE
These posters are for distribution, putting up on walls, corridors and in your workplace. This is one of many initiatives aimed at opening up a debate in the public sphere about the current crisis. We realise the way out will not be simple, but in order to find creative solutions we need to hear alternative voices and they need to be amplified!

VENTURA, CHRISTOPHE

Globalne tenzije i alterglobalizam: Deset godina nakon prvog Svjetskog socijalnog foruma u Porto Alegreu

VENTURA, CHRISTOPHE

Globalne tenzije i alterglobalizam: Deset godina nakon prvog Svjetskog socijalnog foruma u Porto Alegreu

O sam Svjetskih socijalnih foruma (SSF), jedan Policentrični forum (dakle organiziran u nekoliko zemalja u različitim regijama svijeta u isto vrijeme), jedan "Globalni dan akcije" i jedna "Globalna godina akcije"[01] popratili su ovo burno deseteljeće koje je pogurnulo svijet u razdoblje snažne geoekonomske i geopolitičke nestabilnosti.

1. Kratki pregled na deset godina radikalne evolucije

Godinu 2001. obilježila su tri događaja geopolitičke, ekonomske i građanske naravi. Svaki je u svojoj dimenziji značajno pridonio oblikovanju desetogodišnjeg ciklusa.

Na geopolitičkom planu, smrtonosni napadi terorista Al-Qaide na World Trade Center u New Yorku raspojasat će apostole "sukoba civilizacija", zatrovati neokonzervativne sokole Georgea Busha imperijalnim globalnim snovima i gurnuti svijet u razdoblje ratnog bezizlaza.

Istovremeno, država instrumentalizira terorizam nudeći vladama priliku da kao nikad prije razviju sigurnosne politike i kriminalizaciju društvenog osporavanja u svojim društvima.[02]

Na ekonomskom planu, ulazak Kine u Svjetsku trgovinsku organizaciju (STO) potvrdio je nezaustavljivi uspon kineskog imperija u svjetski sistem, a naročito u ono što će se uskoro zvati BRICS (Brazil, Rusija, Indija, Kina, Južnoafrička Republika) u ekonomskom natjecanju svjetskog međudržavnog tipa.

Konačno, kad je riječ o društvenom i građanskom otporu kapitalizmu, rađanje Svjetskog socijalnog foruma (SSF) u Porto Alegreu (Brazil), istodobno s pobjedničkom dinamikom društvenih borbi i latinoameričkim politikama iz druge polovice devedesetih godina, potvrdilo je, jedva nešto više od deset godina nakon pada državnog komunizma, uspon na vlast i početak trajanja jednog "pokreta svih pokreta" s međunarodnom dimenzijom.

Sastavljen od udruženja, NVO-a, sindikata, društvenih pokreta (antiratnih, obespravljenih, seljačkih pokreta, studenata, žena, migranata, itd.), alterglobalistički pokret će se malo po malo afirmirati kao novi političko-socijalni pluralni subjekt, nositelj prijedloga radikalne reforme ekonomskog sistema i njegovih među-

narodnih institucija (MMF, Svjetska Banka, STO, Europska unija, itd).

Pokret je od tada bio sposoban redovito organizirati svoju prisutnost u međunarodnoj areni – s nešto manjom vidljivošću široj javnosti ovih zadnjih godina i stanovitim ograničenjima, kako ćemo još vidjeti - tijekom događaja procesa Svjetskog socijalnog foruma ili za susreta međunarodne agende dominantnih (G8/G20, samiti Ujedinjenih naroda i Europski samiti, itd.)

2011: svijet u tranziciji

Na geopolitičkom planu 2011. pokazuje se vrlo značajnom godinom. Imperijalna moć Sjedinjenih Američkih Država uspjela je obezglaviti Al-Quaidu, ali nasuprot umišljajima sokola iz Washingtona, ušla je također u dugu i neizbježnu fazu relativnog opadanja svoje hegemonije. A sve to dok je njezina vojska i dalje značajno prisutna u Afganistanu i Iraku.

Katastrofa u Fukushimi i "arapsko proljeće" dva su ključna događaja. Na geopolitičkom planu, ovo drugo je sasvim sigurno najvažniji događaj još od pada Berlinskog zida. U ovom tektonskom pokretu arapsko-muslimanskih društava što izražava moćnu energiju demokratske potražnje, "džihadističke" pozicije čine se marginaliziranima.

Libijska situacija podijelila je progresivni svjetski pokret oko pitanja je li potrebno intervenirati ili nije (naročito europsku i latinoameričku ljevicu). Rasvijetlila je također i neuspjeh OUN-a uhvaćenog u zamku novog rata NATO-a, koji, uostalom, otkriva i strateške nesuglasice i lutanja unutar Sjeveroatlantskog saveza, kao i fizička ograničenja njegovih vojnih kapaciteta.

Na geoekonomskom planu, Kina se solidno smjestila na mjesto druge svjetske sile, šireći se u međunarodnoj trgovini na način neviđen u njezinoj povijesti. BRICS, koji predstavljaju 40% svjetske populacije, sa skoro 20% globalnog BDP-a kao i 30% svjetske površine – nameću se na ekonomskoj, a malo po malo i na geopolitičkoj sceni. Sve ukazuje na to da rast njihove moći nikako ne znači ponovno propitivanje globaliziranog kapitalizma i neoliberalizma. BRICS se pozicioniraju kao natjecatelji u konkurentskoj borbi s tradicionalnim snagama kapitalističkog središta.

Danas postoji Sjever na Jugu i Jug na Sjeveru. Svijet se sve više dijeli na one koji profitiraju od mehanizama globaliziranog kapitalizma i one koji od njih stradaju, kako na Sjeveru, tako i na Jugu. Nova posljedica tog pokreta, društveni su sukobi u svijetu rada (štrajkovi, zahtjevi za plaćama ili sindikalni zahtjevi, itd.) u svim zemljama "Velikog Juga" koje priskrbljuju radnu snagu za potrebe svjetske proizvodnje. Može se s pravom smatrati kako će ovi sukobi na kraju voditi pojavljivanju snažnih društvenih pokreta sposobnih uzdrmati kapitalističku ravnotežu na djelu i utjecati na profitabilnost uloženog kapitala kako od lokalnih, tako i od stranih aktera. Ova inkubacija mogla bi na međunarodnoj razini pripremiti dolazak novog razdoblja intenzifikacije borbe protiv globaliziranog kapitalizma.

Svijet je suočen sa sve većim premještanjem središta gravitacije međunarodne ekonomije prema Jugoistočnoj Aziji kao i prema novim polovima na Jugu (Južna Amerika i Afrika). Ova strukturna kretanja ostvaruju se istovremeno dok globalizirani kapitalizam tone u sistemičku krizu (istodobno financijsku, ekonomsku, socijalnu, prehrambenu, energetsku, okolišnu, geopolitičku). Počelo je s financijskom fazom iz 2008. koja je uvelike pogodila i ekonomije kapitalističkih središta (posebno europskih) u kojima se koncentriraju glavni akteri, mjesta i financijski tijekovi.

U ovakvom kontekstu niti jedan opipljiv znak ne ukazuje na volju za promjenom destruktivnog i neodrživog tijeka ovog sistema kod elita koje imaju moć odlučivanja. Vlade i mediji, upravljači i "stručnjaci" međunarodnih financijskih institucija, članovi svjetskih oligarhija (financijski operateri, superbogati, itd.) nemaju nikakve namjere osporavati ekploatirajući sistem koji im priskrbljuje obilje. Odlučili su natjerati narod da plati krizu, nametnuvši široke mjere štednje koje iznova ubrzavaju kretanje svijeta u smjeru novog kruga ekonomske recesije s teškim društvenim posljedicama.

U Europi suočenoj s daljnjim pogoršanjem situacije pojavljuju se značajni društveni pokreti, naročito u određenim zemljama (Španjolska, Grčka). Na čelu su im prekarizirana omladina i radnici koji se bore protiv nametanja nepravednih mjera štednje te osuđuju istrošene aktualne oblike predstavničke demokracije i bipolarizaciju političkih sistema. Pitanje artikulacije i oblika saveza s drugim akterima društvenih borbi ostaje otvoreno budući da ovakvi pokreti pokazuju da imaju ogro-

01 SSF: Porto Alegre/Brazil (2001., 2002., 2003., 2005.), Mumbai/Indija (2004.), Nairobi/Kenija (2007.), Belem/Brazil (2009.), Dakar/Senegal (2011.); Policentrični forum (2006.): Bamako (Mali)/Caracas (Venezuela)/Karachi (Pakistan); Globalni dan akcije (26. siječnja 2008.), Globalna godina akcije (2010.).

02 Brutalna represija vlade Silvija Berlusconija nad narodnim pokretom protiv G8 u Genovi 2001. ostaje simbol. Alterglobalistički aktivist Carlo Giuliani platio je životom.

mno nepovjerenje spram tradicionalnih organizacija (partija ili sindikata).

Konačno, u Latinskoj Americi, jedinom značajnijem neuspjehu neoliberalne hegemonije tijekom prethodnog deteljeća, sudbinom kontinenta upravljaju uglavnom progresivne vlade, i to u okolnostima znatnih ekonomskih poteškoća i snažnog protunapada s desnice.

Ove vlade imaju uporište u izvornom povezivanju socijalnih pokreta i političkih snaga u fazi borbe za vlast kao i u implementaciji politika koje raskidaju s neoliberalnim dogmama. One danas pokazuju kombinaciju nepovratnih stečevina i kontradikcija[03] te se moraju suočiti, u određenim zemljama, s izazovom novih osporavanja od strane određenih društvenih pokreta (naročito autohtonih i seljačkih) koji kritiziraju određene izbore u pitanjima razvojnih politika (vanaktivizam, agroindustrija).

Što je sa Svjetskim socijalnim forumom i alterglobalističkim pokretom?

Deveti Svjetski socijalni forum[04] održan u Dakaru od 6. do 11. veljače postigao je neporeciv uspjeh nakon 2010. godine, godine pune akcija koje su rezultirale organizacijom 55 događaja vezanih uz procese alterglobalizacije SSF-a u 28 zemalja (sa snažnom dinamikom u latinoameričkim zemljama i u regiji Magreb – Mašrek).

Organizatori su najavili između 60.000 i 100.000 sudionika pristiglih sa svih kontinenata, uključujući brojno sudjelovanje Afrikanaca, te 70.000 demonstranata na maršu otvorenja. Stotine seminara, samoupravnih radionica, susreta mreža na određene teme (voda, migracije, demokracija, poljoprivreda, itd.) i strateških usklađivanja za izgradnju međunarodne kampanje (pripreme mobilizacija protiv G8/G20, pripreme Konferencije Ujedinjenih naroda Rio+20 posvećenoj klimatskim promjenama koja je zakazana za 2012., itd.) odvijale su se unatoč ogromnom organizacijskom kaosu. Kaos je bacio i jasno svjetlo na ograničenja vrline "samoorganiziranja prepuštenog samom sebi" na Forumima.

U tom okviru, baš kao i na tržištu, ne postoji samoregulacijska "nevidljiva ruka". Potpuna samoorganizacija naročito pogoduje organizacijama i mrežama čiji je "forumski kapital" (redovite posjete, dostatni financijski i politički resursi, institucionalna moć, itd.) znatan i proizvodi fenomen nejednakosti pristupa resursima koje nudi događaj (dvorane, satnica, korištenje struktura, uvjeti prijema, medijska vidljivost, itd.).

Tendencija prikupljanja resursa od Svjetskog socijalnog foruma od strane velikih organizacija i "uobičajenih" članova pokreta još je pojačana u Dakaru, proizvodeći značajnu napetost u prvim danima događaja i za vrijeme sastanaka između organizacija i mreža uključenih u procese.

Je li Svjetski socijalni forum akter trenutnih borbi?

Forum je održan u jedinstvenim okolnostima. Počeo je paralelno s padom Zine El Abidine Ben Alija u Tunisu i okončan istog dana kad je u Egiptu pao Hosni Mubarak. No dok su prvi Svjetski socijalni forum u Porto Alegreu kao i naredna izdanja nosili akteri latinoameričkih borbi koje su bile u tijeku (ili indijskih 2004.), ovaj u Dakru bio je uglavnom promatrač "arapskog proljeća". Prisustvo nekoliko organizacija i osoba koje su sudjelovale u ovim događajima ne umanjuje činjenicu da većina progresivnih aktera arapskih pobuna nije vezana uz procese Foruma.

Ipak, možemo ublažiti ovu tvrdnju naglašavanjem činjenice da su razvoj lokalnih, nacionalnih i regionalnih društvenih Foruma posljednjih nekoliko godina (naročito društvenog Foruma Magreb – Mašrek, čije se naredno izdanje treba održati u ožujku 2012.) i širenje intelektualne kritike neoliberalne globalizacije svakako morale utjecati na arapsku dinamiku.

U ovoj točki, mišljenja u Svjetskom socijalnom forumu se razlikuju. Immanuel Wallerstein je rezimirao: "Svjetski socijalni forum pitao se o vlastitoj važnosti u pogledu ustanaka u arapskom svijetu i drugdje, ustanka koji podižu osobe koje vjerojano nikad nisu niti čule za SSF. Odgovori sudionika izražavaju tradicionalne linije podjele u redovima Foruma. Ima onih koji smatraju da su deset godina sastajanja SSF-a značajno pridonijele ponovnom propitivanju legitimnosti neoliberalne globalizacije i da je njegova poruka tako proširena posvuda. Ima i onih za koje ustanci pokazuju da se politika transformacije događa drugdje, a ne pri SSF-u."[05]

Za Fathi Chamkhija, glasnogovornika Raid/Attac u Tunisu, analiza je ovakva: "Upravo se dogodila revolu-

03 Pomar, V. (2010). Latinska Amerika: ljevica na vlasti. *Utopie critique*, 52, 4. To je izvanredna analiza Valtera Pomara, člana nacionalne uprave Partije radnika (PT) u Brazilu i izvršnog tajnika Foruma u Sao Paolu.

04 Za potpuni pregled ove »Globalne godine akcije«, pročitati Massiaha, G. (2010). Preliminarni izvještaj o globalnoj godini akcije 2010. URL: http://www.forumsocialmundial.org.br/noticias_01.php?cd_news = 3023 & cd_language=. Ovim događajima treba dodati i one brojne koji su se dogodili na lokalnoj razini i koji svjedoče o cjelokupnoj dinamici Socijalnih foruma. Za globalni pregled, vidi Gustave Massiah, G. (211). *Une stratégie de l'altermondialisme*. Paris: La Découverte.

05 Wallerstein, I. (2011). The World Social Forum, Egypt, and Transformation . URL: http://www2.binghamton.edu/fbc/archive/299en.htm

cija u Tunisu. Po sebi je to historijski značajna stvar. Još je važnijom čini činjenica da je zapalila cijeli sektor svjetske revolucije, ili čak regiju novog kapitalističkog svjetskog poretka.

U Tunisu se borimo već godinama protiv neoliberalne globalizacije. Od početka smo uključeni u rađanje alterglobalističkog pokreta stvaranjem Attaca u Tunisu 1999. Bili smo prisutni na međunarodnim susretima Attaca u Saint Denisu u lipnju 1999.

Bili smo među prvim organizatorima protusamita koji smo nazvali 'Drugi samit' u studenom 2000. u Marseilleu na kojem smo se suprotstavili Euro-mediteranskom partnerstvu. Na neki način, Drugi samit bio je prethodnik Socijalnih foruma.

Pokrenuli smo dinamiku Tuniškog socijalnog foruma koji je dobro djelovao dok ga diktatura, potpomognuta birokratskim vodstvom UGTT-a (radničkog sindikata), nije uspjela ugušiti.

Nikad se tijekom ovih borbi nismo uspjeli pobuditi zanimanje aktivnih društvenih mreža pri Svjetskom socijalnom forumu, da ne govorimo o potpori. Ipak je točno da smo slab društveni pokret. Do neke mjere, ova revolucija naša je osveta. Tako smo ponosni što smo pokazali malih ljudima da mogu raditi velike stvari!"[06]

"Arapsko proljeće" je veliki geopolitički događaj čija će dinamika će trajati još dugo vremena, uz napretke, uzmake i kontrarevolucionarne napade i može dovesti to toga da se sljedeći SSF održi u regiji, u Egiptu ili Tunisu. Ili možda čak u Europi, gdje se trenutno razvija pokret "Indignados" u Španjolskoj kao i "Syntagma" u Grčkoj.

Kako ovi procesi SSF-a mogu doprinijeti jačanju novog kruga borbi? U isto vrijeme, kako se može pridružiti razvoju međunarodnih borbi za demokratsku, ekonomsku, ekološku i društvenu transformaciju? Iz perspektive Svjetskog socijalnog foruma, prvi odgovor treba biti konkretno solidariziranje s dinamikama koje nisu bile u mogućnosti potaknuti ili igrati izravnu ulogu u njima. U tom smislu, upravo one mogu možda ojačati procese SSF-a kojima je djelatna usredištenost relativizirana u aktualnoj fazi. Može li SSF na međunarodnoj razini olakšati susret i konvergenciju ovih novih procesa u tijeku? Prerano je tvrditi takvo što, no to je pitanje jedan od uloga promišljanja o budućnosti SSF-a.[07]

Između "događaja" i izgradnje održivog odnosa snaga, koja strategija i koji projekt?

Posljednjih se godina na SSF-u odvijaju spasonosne debate o alterglobalističkom pokretu i njegovoj vezi a političkim snagama i progresivnim vladama angažiranim protiv neoliberalizma i imperijalizma (što nazivamo post-alterglobalizam).[08] Sada moraju uzeti u obzir pojavu nove komponente demokracije "neorganizirano samoorganiziranih" pokreta koji se javljaju u aktualnom historijskom trenutku. Te pokrete karakterizira činjenica da nisu partije, nemaju *leadere*, niti masovne organizacije u središtu procesa. Ova političko-organizacijska "oznaka" produžuje se u teoretizirano i pretpostavljeno nepovjerenje spram političkih partija (katkad i sindikata), pa čak i svih oblika "tradicionalnih organizacija". Ako su ovi pokreti malo ili nimalo prisutni u procesima SSF-a, oni ipak, oblicima svoje mobilizacije i potraživanja, integriraju dio kulture, prakse i zahtjeva (mrežne organizacije, horizontalne obrasce odlučivanja, potragu za većom raznolikošću samoorganiziranja, potragu za novim oblikom demokracije, prokazivanje diktature tržišta, itd.).

Svjetski socijalni forum u Dakaru potvrdio je postiguća i ograničenja Foruma i alterglobalističkog pokreta. SSF, koji svakako ne sažimlje cijeli alterglobalistički pokret, jedinstven je proces debate, umrežavanja i izgradnje saveza za društvene pokrete i građane iz cijelog svijeta (barem one koji u njemu sudjeluju). Nudi dinamičan i neprestano aktualiziran pregled žive kronike nedjelâ kapitalizma na cijelom svjetskom prostoru. Ove je godine primjerice identificirao problem prisvajanja zemlje od strane države (naročito na Jugu) i privatnih investitora kao strukturirajućeg fenomena globaliziranog prostora.

U jednom je desetljeću uspio nametnuti ideološku, ako već ne političku[09] kontradikciju neoliberalizmu i tako značajno pridonio njegovoj delegitimaciji u javnom mnijenju. Prva faza (2001.-2006.) priskrbila je sindikatima, političkim partijama, udruženjima, nevladinim organizacijama, i drugima, intelektualnu matricu odgonetavanja evolucije neoliberalne globalizacije. U drugoj etapi (2006.-2009.), pružila je svim akterima mogućnost izgradnje novih oblika internacionalizma – tematskog i sektorskog – izgradnjom novih mreža koje sada razvijaju svoje vlastite agende.

06 Intervju objavljen 13. ožujka 2011. u tematu *Mémoire des luttes* naslovljenom »O utjecaju arapskih revolucija u svijetu i o snagama društvene transformacije«. URL:http://www.medelu.org/spip.php?article766

07 Za dodatno istraživanje po ovom pitanju, vidi Caruso, G. (2011). The »miracles« of the Arab Revolution: Notes from the World Social Forum International meeting. URL: https://giuseppecaruso.wordpress.com/ 2011/ 06/ 17/ the-% E2% 80%9Cmiracles% E2%80%9D-of-the-arab-revolution-notes-from-the-world-social-forum-international-council-meeting-paris-may-2011. Caruso je istraživač i član Network Institute for Global Democratization

08 Na ovu temu, vidi Cristophe Ventura, C. (2010). De nouvelles orientations stratégiques pour les Forums sociaux?, objavljeno na stranici *Mémoire des luttes*, URL: http://www.medelu.org/spip.php?article444&var_recherche=de%20nouvelles%20orientations i u časopisu *Transform!* br. 6, lipanj 2010.). Pogledajte spise s međunarodne konferencije »Prema socijalizmu 21, stoljeća. Alterglobalizam i postalterglobalizam«, 26. siječanj 2008. za Globalni dan akcije. URL:http://www.medelu.org/spip.php?article18

09 Zapravo, granica koju je SSF postavio za sebe – i koja je zapravo inherentna njegovoj organizaciji i operacijama je takva da ne može dovesti do razvoja političkog projekta.

Tako je, postupno i paradoksalno, ovaj proces generirao postupnu autonomizaciju svojih aktera – ili olabavljenje središnje veze između svojih aktera i Foruma. Nove internacionalne mreže u sindikalnom polju, partije ili udruženja, stvorile su se malo po malo ili učvrstile tijekom posljednjih godina: Forum Sao Paola, Internacionalna sindikalna konfederacija, Svjetski forum alternativa, *Climate Justice Now*, tematske platforme nevladinih organizacija, itd. I sve to zahvaljujući njihovu prolasku ili uranjanju u Svjetski socijalni forum.

U tom su smislu procesi SSF-a već ispunili dio svoje historijske uloge. Ipak, čak i unatoč značajnoj akumulaciji društvenih i građanskih pokreta u zadnjih deset godina u njegovoj dinamici, a naročito u Latinskoj Americi i Europi, i afirmaciji univerzalnih ciljeva i vrijednosti, SSF i alterglobalistički pokret ne mobiliziraju dovoljno snaga da bi nametnule, *izravno u međunarodnom prostoru* i na trajan način, pravi odnos snaga spram kapitala.

U međunarodnom prostoru, gdje se natječe s institucijama kapitalizma, tržišta i multinacionalnih kompanija, alterglobalistički pokret ograničena je utjecaja. Lokalna i nacionalna razina, u dosluhu s regionalnim razinama, ostaje na ovom stupnju financijske globalizacije najučinkovitija u okupljanju oko ciljeva konkretnih područja i sazivanju, kad se za to ukaže potreba, različitih snaga ukorijenjenih u društvenom i okolišnom terenu kao i izgradnji *privremenenih* saveza.[10]

Socio-ekonomske uvjete unutar kojih se, naročito u Europi, razvija pokret karakterizira velika transformacija ekonomskog sistema (prijelaz iz industrijskog u financijski kapitalizam) koja se u posljednja tri desetljeća izražava relativnim postupnim slabljenjem tradicionalne manualne radničke klasne, krizom u historijskoj perspektivi radničkog pokreta i okolišem uništenim odnosom kapital/rad, fleksibilizacijom tržišta rada koje proizvodi razvoj novih društvenih grupa (proletarijat uslužnih djelatnosti) i koje je strukturirano neposlenošću,, prekarnošću posla, povremenim područjima rada, individualiziranim karijerama itd. prekarnošću posla, povremenim područjima rada, individualiziranim karijerama itd. Naročito mladi, žene i imigranti su po definiciji manje socijalizirani u prostorima trajnih, *organiziranih osviještenih borbi*.[11] U međuprostorima ovih stremljenja rađaju se sadašnje bitke.

U svojim socio-kulturnim oblicima, alterglobalistički pokret dijelom je slika društvenih odnosa kakve razvija globalizirani kapitalizam. Vrlo različit od onog što može biti radnički pokret, čak i ako ga u nekom smislu nastavlja, on sam jeste pokret pokreta *različitih sektora*, bez inherentne dominantne *ideologije*. Vezani za zajedničke ciljeve i "*momente*", pokreti koji ga čine *ne organiziraju* se u *vremenu* i s *trajnom koordinacijom*.

Ukupnost ovih čimbenika i njihove kombinacije, koje se razvijaju zajedno s razvojem krize, određuju ritam i narav mobilizacije otpora. Nalažu također i ograničenje političkim kapacitetima pokreta koji reagira i odupire se konfiguracijama i posljedicama nametnutim interakcijom između sebe sama i kapitalističkih aktera razvijajući nove društvene odnose kroz političke i društvene sukobe kakve bi kapitalizmu napadački nametnuo.

Jednako kao što pojava alterglobalističkog pokreta, naročito u razdoblju njegove velike vidljivosti (1999.-2008.), dobro odgovara fazi povratka, obnove i umnožavanja društvenih i građanskih borbi protiv financijskog kapitalizma, ova ograničenja ukazuju na ograničenja njegovog sadašnjeg stupnja razvoja.

Na planu političkog i filozofskog projekta, alterglobalistički pokret za cilj postavlja razvoj globalizacije civilnih, političkih, ekonomskih, društvenih i ekoloških prava za sve individue. Ova logika navodi neke od najdinamičnijih aktera na ufanje u dolazak istinske svjetske demokracije.[12] Takva ambicija potiče brojne strateške debate. S druge strane, kapitalistička globalizacija postavlja jedinstven problem. Stimulira trajnu međudržavnu konkurenciju s ciljem privlačenja ultrapokretnog kapitala koji je izvan svake političke kontrole.[13] Takva dinamika pogoduje strukturnom odvajanju sfera ekonomije i politike. I to sve u degradiranom odnosu kapital/rad.

U ovoj etapi evolucije svjetskog sistema, alterglobalistički ideal suočava se s kontradikcijom. Njegov predmet u neporecivom je dosluhu s općom orijentacijom kapitalizma i njegovom logikom beskrajne akumulacije i razvoja trajne međuovisnosti među državama, pa iz duge historijske perspektive oboje idu zajedno ka "oblikovanju obuhvatnijih jedinica (integracije i dominacije)"[14], prema formuli filozofa i sociologa Norberta Eliasa.

Ovo potvrđuje kada, kasnih osamdesetih, analizira perspektive interakcije između nacionalne i nadnacionalne razine dok se integracija zajedničkog europskog tržišta ubrzava i priprema slom SSSR-a i početak onog

10 Mobilizacija protiv invazije na Irak 2003. pokazala je to, kao i mobilizacije za referendum 2005. protiv Ugovora o Europskom ustavu u Francuskoj i Nizozemskoj, za projekt »reforme« mirovina u Francuskoj 2010., ili arapske pobune kao i europski »Indignadosi« u 2011.

11 O utjecaju na ukupnost ovih elemenata na situaciju u Europi, vidi Ventura, C. (2010). Limites et perspectives d'un mouvement social à l'échelle européenne, *Utopie critique*, 52, 4. Dostupno je i na stranici *Mémoire des luttes*. URL:http://www.medelu.org/spip.php?article689

12 Za potpuno teorijsku i argumetiranu sintezu ovog projekta, vidi Massiah, G. (2011). *Une stratégie altermondialiste*. Paris: La Découverte.

13 O ovoj problematici možemo čitati Giovannija Arrighi, G. (2009). *Adam Smith à Pékin : Les promesses de la vie chinoise*. Paris: Max Milo.

14 O ovoj problematici analiziranoj iz duge historijske perspektive, vidi dva djela: Elias, N. (2007). *La dynamique de l'Occident*. Paris: Pocket.; i Elias, N. (2008). *La société des individus*. Paris: Pocket.

Brazilski bezemljaši, *Movimento dos Trabalhadores Rurals Sem Terra*

što će se nekoliko godina kasnije zvati globalizacijom: "Evolucijski pritisak na tehničkom i ekonomskom planu i opći pritisak konkurencije među državama idu u smjeru integracije nadređene integraciji nacionalnih država i ustroju konfederativnih država. No ovaj nepredviđeni pritisak evolucije ide usuprot pritisku za 'našim' identitetom na nacionalnoj razini, a ovaj potonji je daleko najsnažniji. Dok u trenutku prijelaza s plemena na državu, otpor plemenskoj tradiciji ukorijenjen u svijesti i osjećajima individua gotovo da nema šanse nametnuti trajnu neovisnost plemena, veće su šanse da će se žilavost struktura osobnosti koje se suprotstavljaju pritisku integracije na višoj razini pobijediti u onom što se tiče prijelaza nacionalnih jedinica ka obrazovanju kontinentalnih država ili bilo kojem slučaju postnacionalnih jedinica."[15]

Kakvo god mišljenje imali o projektu globalne demokracije koju neki u alterglobalističkom pokretu podržavaju, radije bismo izgradili međunarodni opći interes, iako, kako smo vidjeli, trenutni socio-historijski uvjeti sprečavaju njegovu realizaciju.

Stoga, bez oslanjanja na perspektivu i čekanja na budući bolji svijet za nekoliko desetljeća ili stoljeća, javljaju se dva pitanja. Koje su uporišne točke i osnove na kojima bi društveni pokreti, a naročito narodi, mogli djelovati u sadašnjem trenutku? Hoće li konačno biti moguće razviti, na regionalnoj i svjetskoj razini te u vremenskom roku usklađenom s izbjegavanjem dramatičnih posljedica kojima prijeti napredujuća ekološka kriza, dovoljno velik broj društvenih i političkih aktera sa zajedničkom kulturom i zajedničkim projektima kojima će se suprotstaviti kapitalizmu?

Ova pitanja rasvjetljuju kontekst strateških debata kroz koje alterglobalistički pokret prolazi, a koje se tiču internacionalizma, države, suverenosti, naroda, para globalizacija/deglobalizacija, itd.

Zanimljivo je primijetiti da su po svim tim pitanjima pristupi značajno različiti između pokreta zemalja na Sjeveru i zemalja na Jugu. Pitanje nacionalne suverenosti, primjerice, neki poimaju kao povratak na nacionalizam u Europi, dok se u Južnoj Americi i drugim zemljama Juga smatra oruđem otpora spram neoliberalnog internacionalnog sistema.

Koji forum i kakve konfiguracije borbi za budućnost?

Moramo ustvrditi da danas najborbenija linija na planu društvenih borbi (sindikati, borbeni pokreti poput, primjerice, pokreta brazilskih bezemljaša, "Movimento dos Trabalhadores Rurals Sem Terra") nije više na isturenim položajima procesne orijentacije foruma. Velike nevladine organizacije, o kojima ovisi veliki dio financiranja SSF-a[16] i koje su sklone protiviti se bilo kakvom obliku "politizacije" ovog prostora, zauzimaju jako važno mjesto u procesu pripreme događaja. Ova činjenična stvarnost pojačava se posljednjih godina s relativnim povlačenjem praćenja procesa velikih pokreta borbi na Jugu – naročito Latinske Amerike gdje su dobivene važne narodne pobjede, istovremeno s pripremama svakog izdanja SSF-a u razdoblju od 2001. do 2006. [17]– i alterglobalističkih organizacija koje igraju središnju ulogu u prvoj historijskoj fazi Foruma (iz financijskih razloga, prvenstva i političkih kapaciteta).

Do određene mjere, proces SSF-a mora upravljati prijelazom između svojeg europskog i latinoameričkog razdoblja kao i geografskim i političkim širenjem u Africi i Aziji. Pokaže li se ovo pozitivnim i u skladu s razvojem međunarodnog konteksta, to i dalje ne osigurava jednaku jakost mobiliziranih snaga kakve su se izgradile oko zajedničkih borbi, niti političke i logističke prijenose ukorijenjene u geografskom prostoru modeliranom društvenim i političkim pobjedama.

Osim toga, kako samo već vidjeli, razvojem aktualnih društvenih i političkih borbi (onih vidljivih u arapskom svijetu, u Europi ili u Latinskoj Americi, ili onima poznatima, ali ne i vidljivima u Aziji i drugim zemljama Juga), rađa se novi naraštaj političkih i društvenih aktera. No iako izgleda kao da je taj naraštaj naslijedio dio kulture i zahtjeva procesa SSF-a, zapravo ima vrlo malo veze s njim.

U tim uvjetima, SSF mora nastojati očuvati funkciju prostora konvergencije svih ovih borbi i identiteta – odlučujući zadatak jer ne postoji drugog izbora. Mora također u tom okviru omogućiti akumulaciju znanja i spoznaja o različitim nacionalnim situacijama i poboljšati razmjenu i uzajamnost između *događaja* i *procesa* Foruma. Mora također ponovno promisliti format koji omogućuje kolektivno prisvajanje rada mreža. Mora također, a to je više neko ikad odlučujući čimbenik kao što

15 Elias, N. (2008).

16 Otpočela je debata o financiranju Svjetskog socijalnog foruma. SSF zapravo postaje sve više ovisan o velikim nevladinim organizacijama, fondovima i državama (koje mogu subvencionirati izravno, ili neizravno, preko fondova dodijeljenih nevladinim organizacijama s kojima su u vezi, u okviru SSF-a ili izvan njega).

17 Ratove za vodu (2000.) i za plin (2003.) u Boliviji, slijedio je izbor Eva Moralesa za predsjednika zemlje 2005., izbor Huga Chaveza u Venezueli (1998.-2001.-2006.), Lule u Brazilu (2002.-2006.), kriza duga u Argentini (2001.), kontinentalna mobilizacija svih sektora latinoameričkih društvenih pokreta protiv projekta Zone slobodne trgovine u Amrici, između 1998. i konačnog neuspjeha projekta u Mar del Plati (Argentina) 2005. itd.

18 Slika velikog uspjeha pokreta »Indignados« u Madridu na dan nadmoćne pobjede španjolske desnice na lokalnim izborima (22. svibnja 2011) opravdava zabrinutost.

su arapske revolucije i pokreti u Španjolskoj i Grčkoj pokazali, olakšati stvaranje linija djelovanja u izravnoj vezi s akterima političke i društvene transformacije koji se razvijaju u nacionalnim prostorima, a s regionalnim odjekom.

Ova zadaća ključna je za budućnost Foruma naročito jer, i dalje zadržavajući svoj status *zajedničke reference*, nije više *jedinstveno središte* izgradnje novih političko-društvenih subjekata na međunarodnoj razini.

Jedno vitalno pitanje prožima alterglobalistički pokret i proces SSF-a već nekoliko godina. Kako misliti svoj odnos s političkom transformacijom?

Pitanje se ne svodi na relativnu dimenziju odnosa među pokretima, partijama i državama, no valja priznati ipak da je ova dimenzija značajna, promatramo li povijest pokreta emancipacije od industrijske revolucije. Može li se zadovoljiti diskurs – znatno prisutan unutar nekoliko sektora društvenih pokreta – koji će konačno, u ime legitimne kritike buržoaske demokracije i prokazivanja neuspjeha, dakle izdaja određenih historijskih političkih partija, rezultirati u teoretiziranju podjele rada između društvenih pokreta i političkih aktera? Time samo zagovaramo izgradnju demarkacijske crte između "civilnog društva" i društva kao takvog. Vjerujemo da dinamične artikulacije jesu i nužne i moguće, kako pokazuju latinoamerička iskustva ili ona u Magrebu.

Naspram moći kapitala i neoliberalne ideologije, izgradnja saveza (čak i ako je riječ o, u prvo vrijeme, odvojenim putovima, kako bi se konačno udarilo ujedinjenim snagama) između svih oblika subjekata – političkih i društvenih – historijska je nužnost. Odreći se ove perspektive značilo bi osuditi se na neprevladavanje osporavateljskog i infrapolitičkog stadija borbe protiv kapitalizma i neoliberalizma, dok oligarhije crtaju reakcionaran izlaz iz sistemske krize, oslanjajući se na razvoj ksenofobije i ekstremne desnice. Ova pitanja brzo će se postavljati akterima novog naraštaja i aktualnih borbi.[18] Stoga će pažljivo promatranje evolucije borbi koje su u tijeku u Europi i u Magrebu-Mašreku biti nužno dok se najavljuju sljedeći izborni rokovi u Egiptu, u Tunisu i međunarodne akcije pokrenute za okupljanje Indignadosa u Španjolskoj.

S francuskoga prevela: Milena Ostojić

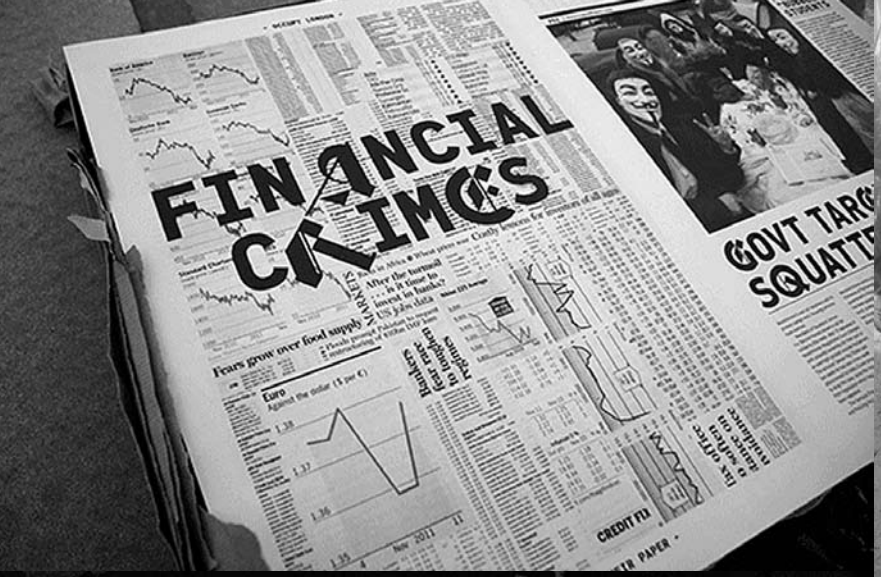

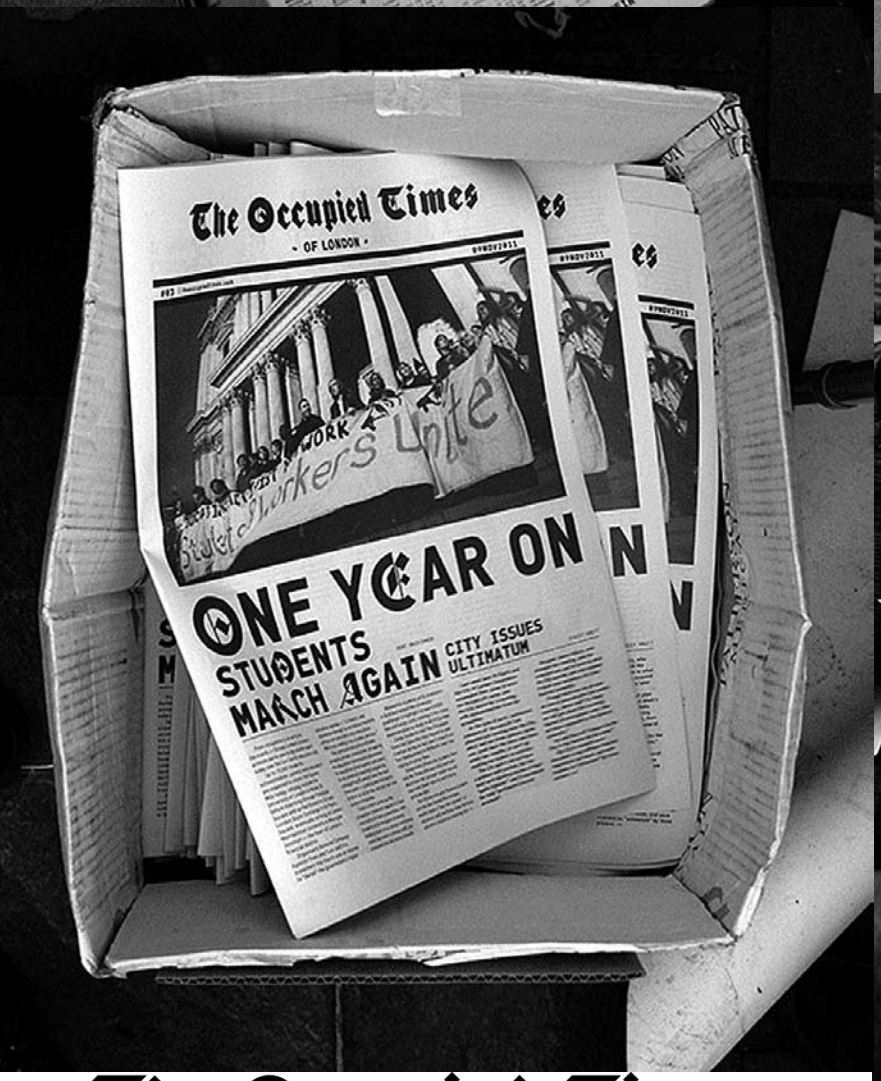

The Occupied Times

OF LONDON

#08 | theoccupiedtimes.com | @OccupiedTimes 04JAN2012

OCCUPY 2.0

ŽIŽEK, SLAVOJ

“Žica”, ili sukob civilizacija u jednoj državi

ŽIŽEK, SLAVOJ

"Žica", ili sukob civilizacija u jednoj državi

"Tko je David Guetta?", upitao sam svog dvanaestogodišnjeg sina koji je slavodobitno najavio da će otići na Guettin koncert. Moj me sin pogledao kao da sam potpuni idiot, odgovarajući: "Tko je tvoj Mozart? Guglaj Mozarta, dobit ćeš pet milijuna rezultata, guglaj Guettu, dobit ćeš 20 milijuna!" Guglao sam Guettu i otkrio da je on zapravo nešto poput današnjih kustosa: on nije tek običan DJ, nego "aktivni" DJ koji ne samo da odabire već i miksa i komponira glazbu koju pušta, poput kustosa koji više ne odabiru neko djelo za izložbu, nego često i neposredno sudjeluju u njegovoj kreaciji, objašnjavajući umjetnicima što žele. A isto vrijedi za Davida Simona, neku vrstu kustosa mnogobrojnih redatelja i scenarista (uključujući Agnieszku Holland) koji su surađivali na "Žici". Razlozi nisu jednostavni i samo komercijalni; to je ujedno početni oblik jednog novog kolektivnog procesa kreacije. Čini se kao da je hegelijanski *Weltgeist* nedavno uspješno iz kinematografije prešao u TV-serije, premda je još uvijek u potrazi za svojom formom: unutrašnji *Gestalt* "Žice" *nije* onaj serije – sam Simon je „Žicu" usporedio sa filmom od šezdeset i šest sati. Nadalje, "Žica" nije samo rezultat kolektivnog kreativnog procesa, već nešto više: pravi pravnici, narkomani, policajci, itd. igraju sami sebe; čak su i imena likova spojevi imena stvarnih ljudi iz Baltimorea (Stringer Bell je spoj dvaju zbiljskih baltimorskih dilera, Stringera Reeda i Rolanda Bella). "Žica" stoga pruža neku vrstu kolektivnog samo-predstavljanja grada, poput grčke tragedije u kojoj je *polis* kolektivno uprizorivao svoje iskustvo.

Razlika između dvije Amerike

Ako je, dakle, "Žica" slučaj TV-realizma, onda se ne radi toliko o objektivnom realizmu (realističnoj prezentaciji nekog društvenog miljea), već prije o subjektivnom realizmu, tj. filmu koji je određen sasvim specifičnim i zbiljskim društvenim jedinstvom. Na tu činjenicu upućuje ključna scena u "Žici" čija je funkcija upravo markiranje distance od svakog sirovog realizma, poznata "jebena" istraga u I/4. U praznom suterenskom stanu u kojem se prije šest mjeseci dogodilo ubojstvo, McNulty i Bunk uz pratnju tihog kućepazitelja pokušavaju rekonstruirati kako se to točno dogodilo i jedina riječ koju

izgovore tijekom tog posla su varijacije riječi "jebote" – oni to učine 38 puta u nizu, na različite načine – a psovka označava sve, od mrzovoljne dosade do ushićenog trijumfa, od boli ili razočarenja ili šoka zbog užasa jezovitog ubojstva do ugodnog iznenađenja, sve dok svoj vrhunac ne dosegne u autorefleksivnoj reduplikaciji "jebemti jebote". Da bismo to dokazali, dovoljno je zamisliti scenu u kojoj je svako "jebote" zamijenjeno nekom "normalnijom" frazom ("Opet, još jedna fotografija!", "Au, boli!", "Sada sam shvatio!", itd.)... Ta scena djeluje na više razina: (1) ona koristi zabranjenu riječ na nesatelitskim TV-kanalima; (2) ona služi kao točka zavođenja (nakon sati i sati "ozbiljnih" tema, njezina je funkcija da bude točka na kojoj se tipični gledatelj zaljubljuje u "Žicu"); (3) čista falička šala koja markira distancu od ozbiljne socijal-realističke drame.

Stoga, iznova, s kakvim realizmom ovdje imamo posla? Započnimo s nazivom serije – "Žica" ima različite konotacije (hodanje po žici, i, dakako, omotan žicom, tj. ozvučen), ali glavna konotacija je jasna: "Naslov se odnosi na jednu gotovu imaginarnu, ali neokrnjenu razliku između dviju Amerika", onih koji su uključeni u Američki san i onih koji su napušteni. Sadržaj "Žice" je, ukratko, klasna borba, realno našeg doba, uključujući sve kulturalne posljedice koje proizlaze iz toga. Kao što kaže Fredric Jameson: "Ovdje, dakle, u neposrednoj blizini imamo dvije kulture koje supostoje bez doticaja i bez interakcije, čak i bez znanja jedne o drugoj: poput Harlema i ostatka Manhattana, poput Zapadne obale i izraelskih gradova koji su nekoć bili njezin dio, a sada su samo nekoliko kilometara udaljeni". Te su dvije kulture razdvojene samim temeljnim načinom odnosa prema realnom: jedna simbolizira užas direktne ovisnosti i konzumerizma, dok je u drugoj stvarnost pažljivo uprizorena. Na horizontu čak možemo vidjeti obrise bogatih kao jedne nove biološke rase, sigurnih od bolesti i unaprijeđenih genetskim intervencijama i kloniranjem, dok se iste tehnologije koriste za kontrolu siromašnih.

Simon je prilično jasan o konkretnoj povijesnoj pozadini te radikalne razlike: "Mi se pretvaramo da vodimo rat protiv droga, ali u stvarnosti mi naprosto brutaliziramo i dehumaniziramo jednu urbanu podklasu koju više ne trebamo kao radnu snagu. 'Žica' nije priča o Americi, već o Americi koja je napuštena. Rat drogama je sada rat nad podklasom. To je sve što je on. Nema drugog značenja". Ta tmurna opća slika pruža pozadinu za Simonovo fatalističko shvaćanje svijeta: on je priznao da je "Žica" trebala biti grčka tragedija, ali u kojoj institucije poput policijske stanice ili školskog sustava preuzimaju mjesto bogova – oni su besmrtne snage koje se igraju s moralom i ravnodušno ga razaraju: "'Žica' je grčka tragedija u kojoj su postmoderne institucije na mjestu bogova s Olimpa. To su policijska stanica, ili ekonomija droge, ili političke strukture, ili školska administracija, ili makroekonomske snage koje pokreću munje i pogađaju ljude u dupe bez ikakvog poštenog razloga".

David Guetta

Antički bogovi su se vratili

Može nam se pričiniti da postoji dvosmislenost u točnom statusu tih "bogova s Olimpa" u današnjim društvima: je li to kapitalistički tržišni sustav kao takav (zbog kojeg nestaje radnička klasa) ili su to državne institucije? Neki su kritičari čak ponudili čitanje "Žice" kao liberalne kritike birokratskog otuđenja/neefikasnosti. Istina je da temeljno (i često opisivano) svojstvo državne birokracije reproducira samo sebe, a umjesto da rješava probleme često ih sama stvara kako bi opravdala svoje postojanje – prisjetimo se poznate scene iz *Brazila* Terryja Gilliama u kojem glavnog junaka, čija se elektronička žica u zidu pokvari, tajno posjećuje ilegalni električar (Robert de Niro) čiji se zločin sastoji naprosto u tome što popravi kvar. Najveća prijetnja birokraciji, najveća urota protiv njezinog poretka bila bi grupa koja doista rješava probleme s kojima se navodno bori sama ta birokracija (poput urote McNultyjeve grupe koja doista nastoji slomiti dilersku bandu). Ali ne vrijedi li isto i za kapitalizam kao takav? Njegov krajnji cilj također nije da zadovolji potrebe, već da stvori nove potrebe koje će omogućiti njegovu neprestanu i proširujuću reprodukciju.

Već je Marx formulirao tu ideju arbitrarne i anonimne moći tržišta kao moderne verzije antičke Sudbine. Naslov jednog eseja o "Žici" koji glasi "Grčki bogovi u Baltimoreu" stoga je posve prikladan: antički bogovi su se vratili! Drugim riječima, nije li "Žica" realistični antipod nedavnim holivudskim blockbusterima u kojima se neki antički bog ili polubog (Perzej u *Percy Jackson*, Thor u *Thoru*) nađe u tijelu zbunjenog američkog tinejdžera? Kako se to božansko prisustvo osjeća u "Žici"? Pripovijedajući priču o tome kako Sudbina utječe na pojedince i

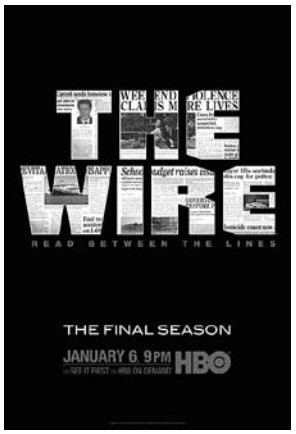

kako ih nadvladava, "Žica" se razvija sustavno, a svaka nova sezona čini korak dalje u istraživanju: prva sezona prikazuje sukob, tj. dilere protiv policije; druga sezona se vraća na pravi uzrok: nestanak radničke klase; treća sezona se bavi policijom i političkim strategijama da se razriješi problem i njihovim neuspjehom; četvrta sezona pokazuje zašto obrazovanje (nezaposlene crnačke mladeži) također nije dostatno, i konačno, peta sezona usredotočuje se na ulogu medija: zašto šira javnost nije čak ni adekvatno informirana o pravom razmjeru problema. Kao što je istaknuo Jameson, glavna procedura "Žice" nije da se ograniči samo na sirovu stvarnost, nego da prikaže utopijske snove kao dio teksture svijeta, kao onoga što je konstitutivno samoj toj stvarnosti. Ovdje su njezine glavne verzije:

— u sezoni II, Frank Sobotka koristi novac da bi izgradio svoje vlastite kontakte, u svrhu velikog projekta, a to je ponovna izgradnja i revitalizacija luke u Baltimoreu: "On razumije povijest i zna da radnički pokret i čitavo društvo organizirano oko njega ne može nastaviti postojati ako se luka ne vrati. To je onda njegov Utopijski projekt, utopijski čak i u stereotipnom smislu da predstavlja nepraktičnu i nevjerojatnu povijest koja se nikada više neće vratiti na taj način, te će na kraju, kao jalov san, uništiti i njega i njegovu obitelj."
— ponovo u sezoni II, D'Angelo je sve sumnjičaviji spram tržišta drogom. Kada nevinog svjedoka Williama Ganta pronađu mrtvog, D'Angelo je potresen, pretpostavljajući da je to učinio njegov ujak Avon kao osvetu za Gantovo svjedočenje. McNulty i Bunk dovedu D'Angela na ispitivanje i prevare ga da napiše pismo isprike Gantovoj obitelji (putem divne manipulacije nalik na Larsa von Triera, oni mu fotografiju s uredskog stola nekog drugog policajca s dva dječaka podmetnu kao fotografiju Gantovih sinova koji su sada ostali bez oca). Tada dolazi mafijaški odvjetnik koji ga uspije zaustaviti da napiše išta inkriminirajuće i on je pušten. Kasnije, kada je ponovo uhićen, D'Angelo odluči svjedočiti protiv ujakove organizacije, no posjet njegove majke uvjeri ga u dužnost koju ima spram obitelji, i on opet odustane. Zbog tog odbijanja da surađuje, osuđen je na 20 godina zatvora. Ne vjeruje li majka, koja D'Angela uvjerava da ne svjedoči, također u obiteljsku utopiju?
— u sezoni III bojnik Colvin provodi novi eksperiment: bez znanja njegovih nadređenih on praktički legalizira drogu u zapadnom Baltimoreu, stvarajući mini-Amsterdam, nazvan "Hamsterdam", u kojem svi lokalni dileri smiju otvoriti dućan. Konsolidirajući dilanje drogom, za koje zna da ga ionako ne može zaustaviti, Colvin eliminira svakodnevne terenske sukobe koji dižu broj ubojstava i tako dramatično poboljša uvjete života u toj četvrti. U četvrti koje su nekoć bile terorizirane sada se vraća mir, a njegove policijske patrole, sada bez automobila i beskonačnih ganjanja dilera, vraćaju se pravom policijskom poslu, terenskom radu, upoznavajući ljude kojima služe. (Pravi model ovdje je Zürich, a ne Amsterdam, gdje je 1980-ih park iza glavne željezničke stanice proglašen slobodnom zonom. A postojao je sličan eksperiment i u samom Baltimoreu prije nekoliko desetljeća.)
— također u sezoni III, sâmo se prijateljstvo prikazuje kao utopija. Avon i Stringer se međusobno izdaju, ali neposredno prije Stringerove smrti, oni se nalaze na posljednjem piću u Avonovom stambenom bloku blizu luke, prisjećajući se prošlosti i ponašajući se kao da je njihovo staro prijateljstvo nedirnuto, premda je svaki izdao onog drugog. To nije naprosto laž ili licemjerje, već iskrena želja za onim kako su stvari trebale biti – ili kao što je to rekao John le Carré u *Savršenom špijunu*: "Izdaja se može dogoditi jedino ako voliš".
— povrh toga, u sezoni IV, usredotočenoj na obrazovanje, Utopija se može naći u Pryzbylewskijevim eksperimentima u razredu s računalima i njegovom nepriznavanju sustava evaluacije ispita koji su nametnuli država i federalne političke jedinice. A nije li i sam Stringer Bell utopijska figura: čisti tehnokrat zločina, stremeći da sublimira zločine u čisti biznis? Dvosmislenost koja se krije iza ovoga je sljedeća: ako su te utopije dio stvarnosti, ono zbog čega se svijet okreće, jesmo li onda onkraj dobra i zla?

Etičko kršenje Zakona

U komentaru DVD-a Simon upućuje u tom smjeru: "Žica se ne zanima za Dobro i Zlo, ona se zanima za ekonomiju, sociologiju i politiku". Jameson također olako prelazi preko dobra i zla, te jednostavno odbacuje "staromodnu etičku razliku između dobra i zla. Na drugom sam mjestu pisao protiv tog binarnog sustava: Nietzsche je vjerojatno bio jedini pravi prorok koji je pokazao da je ujedno posljedica drugosti koje želi proizvesti – dobri smo mi i ljudi poput nas, a zlo su drugi ljudi u njihovoj radikalnoj različitosti od nas (i svega ostalog). Ali današnje društvo je ono iz kojeg, iz svih mogućih razloga (i vjerojatno dobrih), razlika nestaje, a s njome i samo zlo".

Pa ipak, ta formula izgleda suviše jednostavno. Ako s rezervom uzmemo predmoderno (čak i pretkršćansko) poistovjećenje Boga s ljudima poput nas (a što je s ljubavi prema neprijatelju-bližnjem?), nije li odgovarajući etički fokus "Žice" upravo problem etičkog čina: što (relativno) iskreni pojedinac može učiniti u današnjim uvjetima? Da to kažemo u terminima Alaina Badioua, ti uvjeti – prije jednog desetljeća, kada je "Žica" još bila u izradi – bili su definitivno ne-događajni: na horizontu nije bilo potencijala za radikalni emancipacijski pokret. "Žica" predstavlja čitav splet "tipova (relativne) iskrenosti", što učiniti u takvim uvjetima, od McNultyja i Colvina sve do Cedrica Danielsa koji, sa svom svojom spremnošću za kompromis, postavlja određenu granicu (on se odbija baviti statistikom). Ključna je točka da svi ti pokušaji moraju prekršiti Zakon na jedan ili drugi način. Naprimjer, sjetimo se kako McNulty uspješno manipulira činjenicom da je "zločin u masovnoj kulturi sveden na dvije usamljene kategorije zla: te dvije reprezentacije onog istinski asocijalnog su, s jedne strane serijski ubojice, i s druge, teroristi (većinom religijskog uvjerenja, pošto se etničko porijeklo identificira s religijom, a sekularni politički protagonisti poput komunista i anarhista više ne postoje)." (Jameson)

McNulty odlučuje osigurati novce za istragu Marla Stanfielda (novog mafijaša nakon što je Avon pao) tako što stvara iluziju serijskog ubojice koji će privući pažnju medija za policijsku stanicu: on se upliće u poprišta zločina i falsificira dokumente kao dio svog plana. Međutim, osnovna je pouka ovdje da individualni činovi nisu dovoljni: potrebno je otići korak dalje, onkraj individualnog junaka, na kolektivni čin koji u našim uvjetima mora izgledati kao urota: "Osamljeni privatni detektiv ili posvećeni policijski službenik pruža poznati zaplet koji nas vraća na romantične junake i pobunjenike (počevši s, pretpostavljam, Miltonovim Sotonom). Ovdje, u tom sve društvenijem i kolektivnijem povijesnom prostoru, polako postaje jasno da istinski revolt i otpor moraju preuzeti formu urotničke grupe, pravog kolektiva. Ovdje Jimmyjev vlastiti revolt (nepoštivanje autoriteta, alkoholizam, seksualna nevjera, zajedno s njegovim neizbrisivim idealizmom) susreće neočekivani niz drugova i su-urotnika – policajku koja je lezbijka, par pametnih, ali nepotkupljivih policajaca, poručnika s tajnom u prošlosti, ali s uvjerenjem da jedino taj nevjerojatni pothvat može dovesti do njegova unapređenja, tupoglavog nepotističkog službenika koji ima izuzetan dar za brojeve, različite sudske pomoćnike, i konačno mirnog i skromnog snalažljivca". (Jameson)

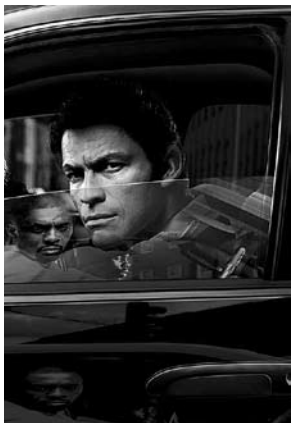

Wire

Grupa urotnika

Nije li ova grupa neka vrsta protokomunističke grupe urotnika, ili grupe ekscentrika poput one iz Dickensovih romana ili Caprinih filmova? Nije li oronuli podrumski ured koji im je dala policijska središnjica verzija ilegalnog urotničkog mjesta? Ovdje svoju neočekivanu potvrdu dobiva poznala formula G. K. Chestertona o zakonu koji je i sam "najveća i najodvažnija među svim urotama". A u ovu grupu ekscentrika trebalo bi uključiti i njihovog neformalnog vanjskog člana Omara Littlea koji dolazi s druge strane podjele između zakona i zločina: Omarov moto može biti shvaćen kao preokretanje Brechtova mota iz *Opere za tri groša*: što je osnivanje banke (kao legalnog djela) u usporedbi s pljačkom banke? Omar Little treba biti svrstan u isti niz kao i junak *Dextera*, serije koja je krenula 1. listopada 2006. Dexter je forenzičar pri policiji Miamija koji je po noći serijski ubojica. S tri godine ostao je bez roditelja, a posvojio ga je policajac Harry Morgan. Nakon što otkrije ubilačke sklonosti mladog Dexter i kako bi ga odvratio da ubija nevine ljude, Harry ga počinje učiti "Kôdu": Dexterove žrtve moraju i same biti ubojice koje su ubile nekoga bez opravdanog razloga i koje će to vjerojatno ponoviti. Baš kao i Dexter, Omar je također savršeni policajac koji nosi masku svoje suprotnosti (serijskog ubojice) – njegov je kôd jednostavan i pragmatičan: nemoj ubiti ljude koji

nemaju moć da narede ubojstva drugih. Ali ključna figura u grupi urotnika je Lester Freamon – Jameson je u pravu kada kaže da "genij Lestera Freamona ne samo da rješava probleme na ingeniozan način, već i da neka rješavanja zagonetki i detektivski interes pretvara u fascinaciju konstrukcijom i rješavanjem nekog fizičkog ili inženjerskog problema – drugim riječima, on je mnogo bliže ručnom radu nego apstraktnoj dedukciji. Doista, kada ga prvi put otkriju i pozovu da se pridruži specijalnom istraživačkom timu, Freamon je zapravo nezaposleni službenik koji svoje slobodno vrijeme provodi tako što izrađuje minijaturne kopije antiknog namještaja (za prodaju): to je metafora potrošene ljudske inteligencije i produktivnosti, i njezino – uspješno, u ovom slučaju – preusmjeravanje u mnogo trivijalne aktivnosti".

Lester Freamon je najbolji predstavnik "beskorisnog znanja" – on je intelektualac među urotnicima, nestručnjak i kao takav je uspješan u predlaganju rješenja za prave probleme. I što onda ta grupa može učiniti? Jesu li i oni zarobljeni u tragičnom poročnom krugu u kojem i njihov otpor pridonosi reprodukciji sustava? Trebali bismo imati na umu da postoji ključna razlika između grčke tragedije i univerzuma "Žice" – sam Simon govori o "grčkoj tragediji za novi milenij": "Budući da se većina televizijskog programa bavi pružanjem katarze i otkupljenja i trijumfa karaktera, drama u kojoj postmoderne institucije iskorištavaju individualnost i moral i pravdu izgleda drugačije, barem tako mislim". U vrhunskoj katarzi grčke tragedije junak se susreće sa svojom istinom i zadobiva sublimnu veličinu u samom svom padu, dok u "Žici", veliki Drugi odnosno Sudbina vlada na drugačiji način – sustav (ne život) naprosto ide dalje, bez katarzičnog vrhunca. (John Stewart je jednom primijetio da zamišlja kako, nakon što je izabran, svaki američki predsjednik susreće pet osoba za koje nikada prije nije čuo, a koje mu objašnjavaju kako stvari doista funkcioniraju u SAD-u).

Kapitalistička žudnja i kapitalistički nagon

Lako je razabrati narativnu posljedicu tog pomaka s antičke tragedije na suvremenu tragediju: odsustvo narativnog završetka i katarzičnog vrhunca; ovdje Dickensov melodramatski dobročinitelj doživljava neuspjeh, itd. Bill Moyers je rekao da mu je "jednoga dana, kada je gledao 'Žicu', sinulo: Dickens se vratio i njegovo je ime David Simon". Međutim, ono što nedostaje u "Žici" upravo je Dickensova melodrama s intervencijom dobročinitelja u posljednjem trenutku. Ova TV-serija kao *forma* svoje opravdanje pronalazi upravo u tom pomaku: nikada ne dospijevamo do konačnog zaključka, ne samo zato što nikada ne otkrivamo krivca i zato što uvijek postoji novi zaplet iza zapleta, već zato što legalni sustav koji se bori protiv zločina zaista stremi za svojom vlastitom reprodukcijom. Taj uvid postaje jasan u posljednjoj sceni "Žice" u kojoj McNulty promatra Baltimore s mosta, praćen nizom *flashbackova* i bljeskova iz svakodnevnog života Baltimorea. Ono što dobivamo ovdje nije konačni veliki zaključak, već neka vrsta protohegelijanskog apsolutnog stanovišta refleksivne distance, povlačenja iz neposrednog angažmana: ideja koja se ovdje prikazuje jest da su naše bitke, nade i porazi dio većeg "kruga života" čiji je pravi cilj njegova vlastita reprodukcija, tj. sama cirkulacija. Sličnu je poantu dao Marx kada je primijetio da, premda pojedinci stvaraju kako bi dosegli određeni niz ciljeva – tj. premda su, s konačne subjektivne točke gledišta, cilj proizvodnje sami proizvodi, predmeti koji će zadovoljiti (imaginarne ili realne) ljudske potrebe – s apsolutne točke gledišta sustava kao cjeline, zadovoljene pojedinačnih potreba samo je nužno sredstvo da bi mašinerija kapitalističke (samo) produkcije išla dalje.

Taj pomak od konzumerizma usmjerenog prema cilju na odgovarajući kapitalistički stav sebi-svrhovite cirkulacije omogućuje nam da lociramo žudnju i nagon koji su svojstveni kapitalizmu. Na neposrednoj razini odnosa prema pojedincima, kapitalizam ih dakako interpelira kao konzumente, kao subjekte žudnji, potičući u njima uvijek nove perverzne i ekscesivne žudnje (za koje pruža proizvode koji će ih zadovoljiti); nadalje, on očigledno ujedno manipulira "žudnjom da se žudi", slaveći samu žudnju za žudnjom novih proizvoda i načina zadovoljstva. Međutim, čak i ako već manipulira žudnjom na način koji u obzir uzima činjenicu da je najelementarnija žudnja žudnja za reprodukcijom same sebe kao žudnje (a ne da nađe zadovoljenje), na toj razini, mi još uvijek ne dolazimo do nagona. Nagon je inherentan kapitalizmu na jednoj mnogo fundamentalnijoj, *sistemskoj* razini: nagon je ono što pogoni čitavu kapitalističku mašineriju, on je nepersonalna prisila upuštanja u beskonačno kružno kretanje proširujuće samo-repro-

dukcije. Dolazimo do razine nagona u trenutku kada cirkulacija novca kao kapitala postaje "sredstvo po sebi, kada se širenje vrijednosti odvija jedino unutar tog stalno ponavljajućeg kretanja". (Ovdje bismo na umu trebali imati dobro poznatu Lacanovu razliku između cilja i svrhe nagona: dok je cilj objekt oko kojeg kruži nagon, njegova (istinska) svrha je beskonačno nastavljanje tog kruženja kao takvog). Kapitalistički nagon stoga ne pripada nijednom određenom pojedincu – prije se radi o tome da ga ti pojedinci koji djeluju kao neposredni "subjekti" kapitala (sami kapitalisti, top menadžeri) moraju pokazivati.

Cirkulacija Kapitala u pustinji Realnog

Narativna otvorenost forme "Žice" utemeljena je u njezinom sadržaju: kao što kaže Jameson, "Žica" je kriminalistički žanr u kojem je krivac sama društvena cjelina, čitav sustav, a ne individualni kriminalac (ili skupina kriminalaca) – kako onda da u umjetnosti predstavimo (ili, prije, izrazimo) cjelinu suvremenog kapitalizma? Drugim riječima, nije li cjelina *uvijek* ultimativni krivac? Što je, dakle, specifično u suvremenoj tragediji? Poanta je u tome da je Realno kapitalističkog sustava apstraktno-virtualno kretanje Kapitala – ovdje nastupa Lacanova razlika između realnosti i Realnog: realnost prikriva Realno. "Pustinja Realnog" je apstraktno kretanje kapitala i u tom je smislu Marx govorio o "realnoj apstrakciji", ili kako to kaže koproducent "Žice" Ed Burns: "mi samo aludiramo na realno, realno je premoćno". Marx je opisao ludu, samoproširujuću cirkulaciju kapitala čiji solipsistički put samooplođivanja svoj vrhunac doseže u današnjim metarefleksivnim spekulacijama budućnosti. Suviše je jednostavno tvrditi da je sablast tog samostvorenog čudovišta, koje slijedi svoj put bez ikakvog obzira spram ljudi ili okoliša, ideološka apstrakcija i da iza te apstrakcije postoje realni ljudi i prirodni objekti na čijim je produktivnim kapacitetima i resursima utemeljena cirkulacija kapitala i kojima se hrani poput gigantskog parazita. Problem je u tome da ta apstrakcija nije samo pogrešno shvaćanje stvarnosti kod naših financijskih špekulanata, već da je ona realna upravo u smislu određivanja strukture materijalnih društvenih procesa: sudbina čitavih slojeva stanovništva, a ponekad i čitavih država može biti odlučena kroz solipsistički spekulativni ples Kapitala koji provodi svoj cilj profitabilnosti u blaženoj ravnodušnosti spram toga kako će to kretanje utjecati na društvenu stvarnost.

Marxova poanta, dakle, nije primarno da reducira tu drugu dimenziju na prvu, odnosno da demonstrira kako se teološki ludi ples roba rađa iz antagonizama "realnog života". Njegova je poanta prije da *ne možemo istinski shvatiti prvu (društvenu realnost materijalne proizvodnje i društvene interakcije) bez druge*: upravo je samopokretajući metafizički ples Kapitala taj koji pokreće igru i koji pruža ključ za razvoje i katastrofe realnog života. U tome se sastoji fundamentalno nasilje kapitalizma, mnogo groznije od bilo kakvog neposrednog pretkapitalističkog društveno-ideološkog nasilja: to nasilje više nije moguće pripisati nekim konkretnim pojedincima i njihovim "zlim" namjerama, već je ono čisto "objektivno", sistemsko, anonimno. Ovdje susrećemo Lacanovu razliku između realnosti i Realnog: "realnost" je društvena realnost postojećih ljudi uključenih u interakciju i proizvodne procese, dok je Realno nesmiljena "apstraktna", sablasna logika Kapitala koja predodređuje ono što se zbiva u društvenoj realnosti. Taj jaz na opipljiv način možemo doživjeti kada posjetimo neku zemlju u kojoj je život očigledno u ruševinama, pun ekološkog propadanja i ljudske bijede; međutim, ekonomski izvještaji nas informiraju da je ekonomska situacija te zemlje "financijski zdrava" – realnost nije bitna, ono što je bitno jest situacija Kapitala…

Formalna ograničenja psihološkog realizma

Stoga, iznova pitanje glasi: koji bi bio estetski korelat takvom realnom, što bi bio "realizam apstrakcije", kako to kaže Alberto Toscano. Ovdje susrećemo formalno ograničenje "Žice": ona nije razriješila formalni zadatak kako prikazati, u televizijskom narativu, univerzum u kojem vlada apstrakcija. Ograničenje "Žice" jest ograničenje psihološkog realizma: ono što nedostaje u prikazu objektivne realnosti, uključujući i njezine subjektivne utopijske snove, jest dimenzija "objektivnog sna", virtualno/realne sfere Kapitala. Da bismo otvorili tu dimenziju, moramo prekinuti s psihološkim realizmom; možda je jedan od načina da se upustimo u apsurdne klišeje, poput Brechta i Chaplina i njihovih prikaza Hitlera u *Arturo Ui* i *Velikom diktatoru*. (Taj korak onkraj

Jacques Lacan

Bertold Brecht

psihološkog realizma jasno je vidljiv kroz činjenicu da je simbol prosvjednika s Occupy Wall Streeta postala poznata maska s osmijehom iz *V za Vendettu*, što ne treba biti iščitano kao zaštita protiv policijske kontrole, već sadrži jedan mnogo rafiniraniji uvid: jedini način da kažemo istinu sastoji se u tome da stavimo masku na lice, ili kako to kaže Lacan, istina ima strukturu fikcije.) I ključno je uvidjeti vezu između tog formalnog ograničenja (koje ostaje unutar granica psihološkog realizma) i, na razini sadržaja, Simonovog političkog ograničenja: njegov horizont ostaje onaj "vjere u pojedince koji se bune protiv pokvarenih sistema i pokazuju dostojanstvo", ta vjera svjedoči Simonovoj vjernosti američkoj ideologiji, njezinoj glavnoj premisi koja postulira usavršavanje čovjeka – za razliku od, recimo, Brechta čiji je moto "promijeni sistem, a ne pojedince": "Mr. Muddle je imao visoko mišljenje o čovjeku i nije vjerovao da novine mogu postati bolje, dok Mr. Keuner nije imao visoko mišljenje o čovjeku, ali je vjerovao da novine mogu postati bolje. 'Sve može postati bolje', rekao je Mr. Keuner, 'osim čovjeka'". Ta napetost između institucije i individualnog otpora ograničava politički prostor "Žice" na skromni socijal-demokratski reformizam: pojedinci mogu pokušati reformirati sustav, ali on će na kraju pobijediti. Ono što ta ideja pojedinaca koji se bune protiv institucija ne može zaista zahvatiti jest način na koji sami pojedinci gube svoju nevinost u vlastitoj borbi protiv institucija – ne toliko u smislu da postaju korumpirani, zaprljani onime protiv čega se bore; poanta je da čak i ako ostanu iskreni i dobri, spremni da sve stave na kocku, njihovi činovi naprosto postaju nerelevantni ili smiješni promašaji, pružaju novi zamah samoj sili kojoj se protive. Kako individualni otpor izgleda u "Žici"? Njegovu osnovnu shemu dobivamo u prvoj sceni: nisu li McNulty i crnačko dijete-svjedok kada komentiraju smrt Snot Boogiea poput grčkog kora?

"McNulty: Kako se dečko zove? Dijete: Šmrkalj. McNulty: Nazvao si ga šmrkalj? Dijete: Šmrkljosluz, da. McNulty: A mama se potrudila da ga krsti kao Omara Isaiju Bettsa? Znaš, on je zaboravio jaknu, počeo mu je curit nos, a neki šupak, umjesto da mu dade rupčić, nazove ga šmrkalj. I ostao je šmrkalj zauvijek. Nije pošteno... Dijete: Svakog petka navečer, u uličici iza diskonta, mi smo kockali. Svi dečki odavde do kasno. McNulty: Ulična partija barbuta? Dijete: Kao i svaki put, Šmrkalj bi popio nekoliko žestica. Čekao bi da se vreća napuni. Onda bi maznuo lovu i kidnuo. McNulty: Svaki put? Dijete: Nije si mogao pomoći. Mc Nulty: Da vidim jesam li shvatio. Svakoga petka ti i dečki ste kockali. I svakog petka tvoj kompa Šmrkalj čekao bi da se novac skupi, maznuo bi ga i kidnuo? Dopuštali ste mu to? Dijete: Uhvatili bismo ga i prebili. No nitko nije išao dalje. McNulty: Moram pitati. Ako bi Šmrkalj svaki put maznuo novac i pobjegao, zašto ste mu dali da igra? Dijete: Molim? McNulty: Ako bi uvijek ukrao novac, zašto ste mu dali da igra? Dijete: Morali smo. Ovo je Amerika, čovječe."

Ovo je tragična vizija besmislene smrti (i života), otkupljene jedino beznadnim otporom – etički moto koji stoji iza njega je nešto poput "pružaj otpor, čak i ako znaš da ćeš na kraju izgubiti". Šmrkalj je, dakako, metafora za kasniji središnji lik, Omara Littlea (Šmrkljevo ime je također Omar): premda je svaki put istučen, on to čini svaki puta iznova sve dok nije ubijen. Ne samo da ćeš izgubiti, već će i tvoja smrt biti bezimena smrt, poput one Omara Littlea pred kraj posljednje sezone: vidimo njegovo tijelo u gradskoj mrtvačnici, i sve što ga sada razlikuje od bezbrojnih tijela ovdje jest cedulja s imenom, koja je na početku još k tomu postavljena na neko drugo tijelo. Njegovo ubojstvo ostaje besmisleno, on umire bez ceremonije, a da nijedna Antigona ne zahtijeva njegov sprovod. Međutim, upravo ta anonimnost smrti ipak pretvara situaciju iz tragedije u komediju, u komediju koja je još oštrija od same tragedije: Šmrkljova smrt nije tragedija iz istog razloga zbog kojeg ni holokaust nije bio tragedija. Tragedija je po definiciji tragedija karaktera, neuspjeh junaka utemeljen u mani njegova karaktera, a opsceno je tvrditi da je holokaust bio posljedica karakterne mane Židova. Komična dimenzija naznačena je u krajnjoj proizvoljnosti njegova imena: zašto sam ja to ime? Omar postaje "Šmrkalj" iz potpuno vanjskih arbitrarnih razloga, ne postoji dublje utemeljenje za njegovo ime, baš kao što je u Hitchcockovu *Sjever-Sjeverozapadu* Roger O. Thornhill na potpuno proizvoljan način (krivo) identificiran kao "George Kaplan".

Pitanje otpora

Ali Šmrkalj, Omar, McNulty, Lester i drugi, oni nastavljaju pružati otpor. Kasnije u prvoj sezoni, McNulty upita Lestera zašto je upropastio svoju karijeru tako što

je ganjao pravog zločinca (s visokim obiteljskim vezama), a Lester odgovara da je to učinio iz istog razlog iz kojeg McNulty sada progoni Barksdaleovu bandu unatoč željama njegovih nadređenih koji samo žele neka brza ulična uhićenja – nema razloga, samo prisutnost neke vrste bezuvjetnog etičkog nagona koji ujedinjuje članove urotničke grupe. Nije ni čudo da posljednja scena serije ponavlja početak: poput Šmrklja ili Omara, McNulty (i drugi) ustraju u svom beckettovskom ponavljanju neuspjeha, ali ovaj put, konačno, gubitnik nije samo poražen, već i doista gubi – gube svoj posao, prolaze kroz profesionalnu smrt. Posljednje riječi McNultyja su: "Otiđimo kući" – kući, tj. povucimo se iz javnog prostora.

"Žica" se često čita kroz leće Foucaultova toposa o odnosu između moći i otpora, ili zakona i njegove transgresije: proces podređujuće regulacije generira ono što "potiskuje" i regulira. Sjetimo se Foucaultove teze, razvijene u njegovoj *Povijesti seksualnosti*, kako sam medicinsko-pedagoški diskurs koji disciplinira seksualnost proizvodi eksces koji pokušava obuzdati ("seks"), proces koji je započeo već u kasnoj antici kada su kršćani detaljno opisali sva moguća seksualna iskušenja retroaktivno stvarajući ono protiv čega su se borili. Porast užitaka stoga je druga strana kovanice moći koja ih regulira: moć sama generira svoj vlastiti otpor, tj. eksces koji nikada ne može kontrolirati – reakcije seksualnog tijela na njegovo podvrgavanje disciplinskim normama su nepredvidljive. Foucault ovdje ostaje dvoznačan, mijenjajući naglasak (ponekad gotovo neprimjetno) s *Nadzora i kazne* i prvog sveska *Povijesti seksualnosti* na drugi i treći svezak: dok su u oba slučaja, moć i otpor isprepleteni i međusobno se podržavaju, on najprije stavlja naglasak na otpor koji je unaprijed kooptiran od strane moći, tako da mehanizmi moći dominiraju čitavo polje i mi smo subjekti moći upravo onda kada joj se opiremo; kasnije, međutim, naglasak se premješta na moć koja generira eksces otpora koji nikada ne može kontrolirati – umjesto da manipulira samim otporom, moć stoga postaje nesposobna da kontrolira svoje vlastite posljedice.

Jedini izlaz iz te dileme jest napuštanje čitave paradigme "otpora dispozitivu": ideje da dispozitiv, iako determinira mrežu aktivnosti Sebstva, istovremeno otvara prostor za subjektivni "otpor", za (parcijalno i marginalno) potkopavanje i premještanje dispozitiva. Zadaća emancipacijske politike leži negdje drugdje: ne u elaboraciji porasta strategija "otpora" prevladavajućem dispozitivu iz marginalnih subjektivnih pozicija, već u promišljanju modaliteta mogućih radikalnih prijeloma u prevladavajućem dispozitivu samom. U svom tom govorenju o "prostorima otpora" često zaboravljamo, ma koliko to bilo teško zamisliti danas, da se s vremena na vrijeme upravo dispozitivi protiv kojih se borimo mijenjaju. To je razlog zašto Catherine Malabou, na pravi hegelijanski način, poziva na napuštanje *kritičkog* stava spram realnosti kao krajnjeg horizonta našeg razmišljanja, ma pod kojim se imenom ona pojavljivala, od rano-hegelijanske "kritičke kritike" do dvadesetostoljetne "kritičke teorije". Ono što takav kritički stav propušta učiniti jest ispunjenje svoje vlastite geste: radikalizacija subjektivnog negativno-kritičkog stava naspram realnosti u potpunu kritičku samo-negaciju. Čak i ako je cijena da se izvrgnemo optužbi za "regresiju" na starohegelijansku poziciju, trebali bismo prihvatiti autentičnu hegelijansku *apsolutnu* poziciju koja, kako to ističe Malabou, uključuje neku vrstu spekulativne "predaje" Sebstva Apsolutu, ali na hegelijanski dijalektički način: ne uranjanje subjekta u neko više jedinstvo nekog sveobuhvatnog Apsoluta, već upisivanje "kritičkog" jaza koji razdvaja subjekt od (društvene) supstance protiv koje se subjekt bori upravo u samu tu supstancu, kao njezin vlastiti antagonizam, samo-distancu.

Dokle seže sustav?

Refleksivno povlačenje u posljednjoj sceni "Žice" simbolizira upravo takvu "predaju Apsolutu". U "Žici" ta se gesta posebice odnosi na odnos između zakona, legalnog sustava, i njegovih kršenja: s "apsolutnog stanovišta", postaje jasno da (legalni) sustav ne samo da tolerira ilegalnost, već je zapravo potrebuje, budući da je ilegalnost preduvjet da sustav funkcionira. Iz mog vlastitog iskustva u vojsci (1975., u neslavnoj Jugoslavenskoj narodnoj armiji), sjećam se kako je oficir tijekom predavanja o zakonu i patriotskim vrijednostima ozbiljno objašnjavao da međunarodni zakoni zabranjuju da se puca na padobranca dok je on još u zraku, da bi već na idućem predavanju, o tome kako koristiti pušku, isti taj oficir objašnjavao kako da se nacilja padobranac u zraku (kako da se, uzimajući u obzir brzina njegova pada, cilja nešto niže od njega, itd.). Naivno, upitao sam oficira ne postoji

Ayn Rand

li kontradikcija između toga što kaže sada i što je rekao samo sat ranije; samo mi je uzvratio pogledom punim prezira čije je značenje bilo – kako netko može biti toliko glup da pita takvo pitanje. Na općenitoj razini, poznato je da je većina socijalističkih država funkcionirala jedino kroz crno tržište (koje je, između ostalog, pružalo 30% hrane) – kad bi (regularne) službene kampanje doista uspjele, sustav bi se bio urušio.

Vratimo se na "Žicu", ključna dilema s obzirom na taj odnos između legalnog poretka i njegove transgresije nije status neposrednog zločina (dileri drogom): ovdje je jasno da sâm legalni sustav generira zločin protiv kojeg se bori – mnoge su knjige napisane o međuovisnostima legalnog sustava i dilanja drogom. Ključna dilema je mnogo suptilnija i uznemiravajuća: koji je status (utopijskog) otpora u "Žici"? Jesu li oni također trenutak cjeline sustava? Taj pojedinac koji se opire, ustraje na dostojanstvu u svim njegovim različitim oblicima, od Šmrklja i Omara do Freamona i McNultyja, je li i on samo druga strana kovanice sustava koji ga na kraju zapravo i održava? Ako da, nije li odgovor onda očit, premda čudan i kontraintuitivan: jedini način da se sustav zaustavi sastojao bi se u tome da se zaustavi otpor.

Ovdje bi nam (možda iznenađujuća) digresija mogla omogućiti da razjasnimo stvari. Ako postoji suparnik "Žice", onda je to Ayn Rand. Pravi sukob u univerzumu njezinih romana nije između glavnog igrača i gomile konformista ("*second-handers*") koji parazitiraju na produktivnom geniju glavnog igrača, pri čemu je napetost između glavnog igrača i njegova ženskog seksualnog partnera tek sekundarni zaplet tog prvog sukoba. Pravi sukob se odvija između samih glavnih igrača: on počiva u (seksualiziranoj) napetosti između glavnog igrača, punog čistog nagona, i njegova histeričnog partnera, potencijalnog glavnog igrača koji ostaje zarobljen u smrtnoj autodestruktivnoj dijalektici (između Roarka i Dominique u *Fountainhead*, između Johna Galta i Dagny u *Atlas Shrugged*). Kada, u *Atlas Shrugged*, jedan od glavnih igrača prizna Dagny, koja nemilosrdno želi provesti svoj posao i zadržati transkontinentalnu željezničku kompaniju, da glavni neprijatelj glavnih igrača nije gomila konformista ("*second-handers*"), već ona sama, to treba shvatiti doslovno. I sama Dagny je toga svjesna: kada glavni igrači počinju nestajati iz javnog produktivnog života, ona sumnja u mračnu urotu, nekog "razarača" koji ih je prisilio da se povuku i tako čitav društveni život postepeno dovedu do točke mirovanja; ono što ona još uvijek ne uviđa jest da je figura "razarača" kojeg ona poistovjećuje s ultimativnim neprijateljem zapravo figura njezinog istinskog Iskupitelja. Rješenje se javlja kada se histerični subjekt konačno oslobodi svog ropstva i u figuri "razarača" prepoznaje Spasitelja – zašto? Konformisti ne posjeduju vlastitu ontološku konzistenciju, što je razlog zašto se ključ za rješenje ne sastoji u tome da ih se slomi, već da se slomi lanac koji prisiljava kreativne glavne igrače da rade umjesto njih – kada je taj lanac slomljen, moć konformista će sama nestati. Lanac koji povezuje glavne igrače s pervertiranim postojećim poretkom nije ništa drugo nego njihova privrženost njezinom produktivnom geniju: glavni igrač je spreman platiti bilo kakvu cijenu, pa čak i krajnje poniženje kako bi nahranio upravo onu silu koja radi protiv njega, tj. koja parazitira na aktivnosti koju on službeno nastoji potisnuti, samo kako bi nastavio biti kreativan. Ono što histerični glavni igrač mora prihvatiti stoga je fundamentalna egzistencijalna ravnodušnost: ona više ne smije ostati talac ucjene konformista ("Mi ćemo dopustiti da radiš i ostvariš svoj kreativni potencijal, pod uvjetom da prihvatiš naše uvjete"), ona mora biti spremna odustati od same jezgre vlastitog bića, onoga što joj znači sve, i prihvatiti "kraj svijeta", (trenutnu) suspenziju toka energije koji pokreće svijet. Da bi dobila sve, ona mora biti spremna proći kroz nultu točku gubitka svega.

Refleksivna priprema za radikalnu promjenu

I, *mutatis mutandis*, upravo isto vrijedi za "Žicu": da bi se poduzeo korak od reformizma do radikalne promjene, moramo proći kroz nultu točku suzdržavanja od otpora koji sustav održava na životu – u nekoj čudnoj vrsti oslobođenja, moramo prestati brinuti o brigama drugih ljudi i povući se u ulogu pasivnog promatrača autodestruktivnog kružnog plesa sustava. Ili, da to kažemo s obzirom na tekuću financijsku krizu koja prijeti stabilnosti eura i drugih valuta, također bismo trebali prestati brinuti o tome kako spriječiti financijski kolaps, i kako omogućiti da stvari idu i dalje. Kao što je to shvatila Ayn Rand, ako želimo pravu promjenu, onda su naša vlastita briga i skrb naši najveći neprijatelji. Stoga treba prestati s malim bitkama koje nadmudruju inerciju sustava i tu i tamo poboljšavaju neke stvari, a umjesto toga valja pri-

premati teren za veliku bitku. Drugim riječima, refleksivno povlačenje u perspektivu apsoluta ne znači povlačenje u neaktivnost, već otvaranje prostora jedinoj istinski radikalnoj promjeni. Poanta nije u tome da se borimo protiv Sudbine (i time pomognemo njezinom ostvarenju, poput roditelja Edipa i sluge iz Bagdada koji je pobjegao u Samaru), već da promijenimo samu Sudbinu, njezine temeljne koordinate. Da bismo stvarno promijenili stvari, trebamo prihvatiti da se ništa ne može zaista promijeniti (unutar postojećeg sustava). Jean-Luc Godard je predložio moto "*Ne change rien pour que tout soit différent*" (nemoj promijeniti ništa kako bi se sve promijenilo), kao izvrtanje mota "neke se stvari moraju promijeniti kako bi sve ostalo isto". U nekim političkim konstelacijama, poput kasno-kapitalističke dinamike u kojoj samo stalno samo-revolucionariziranje može održati sustav, oni koji odbijaju promijeniti bilo što zapravo su pravi subjekti promjene: radi se o promjeni samih principa promjene.

U tome se sastoji dvoznačnost završetka "Žice": kako da ga shvatimo? Kao rezigniranu tragičnu mudrost ili kao otvaranje prostora za mnogo radikalniji čin? Ta mrlja pomućuje jasnu viziju "Žice" kao "marksističkog sna o seriji", kako ju je nazvao jedan oduševljeni ljevičarski kritičar. Sam Simon je ovdje jasan: kada je upitan je li socijalist, on je odgovorio da je socijal-demokrat koji vjeruje da je kapitalizam jedina igra u gradu i kao takav ne samo neizbježan nego i nenadmašiv u svojoj moći da stvara bogatstvo: "Ovdje nemate posla s marksistom. Ja prihvaćam da je kapitalizam jedini održiv način da se generira bogatstvo na visokoj razini". Ali nije li Simonova tragična perspektiva u kontradikciji s tom socijal-demokratskom reformističkom vizijom? I dok ima povjerenje u revoltirane pojedince, on "istovremeno sumnja da institucije oligarhije općinjene kapitalom sebe mogu reformirati i izaći iz prave ekonomske depresije (*New Deal*, uspon kolektivnih ugovora) ili sistemskog moralnog poraza koji zapravo prijeti životima srednjeg sloja (Vijetnam i njegovi rezultati, makar i kratko promišljanje brutalnih otisaka naše vanjske politike diljem svijeta)".

Ali ne približavamo li se mi danas "pravoj ekonomskoj depresiji"? Hoće li mogućnost depresije dovesti do rasta odgovarajućeg kolektiva kontra-institucije? Kakav god bio ishod, jedna je stvar jasna: upravo je Simonov tragični pesimizam taj koji daje obrise jedne mnogo radikalnije promjene – tek kada prihvatimo da nema budućnosti (unutar sustava), može se otvoriti šansa za novi početak.

S engleskoga preveo Srećko Horvat

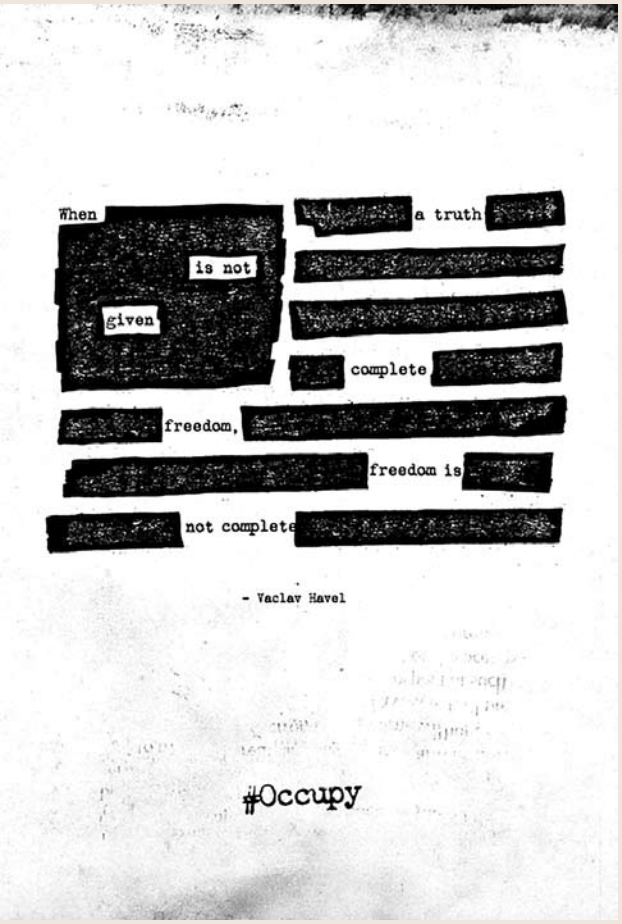
When
a truth
is not
given
complete
freedom,
freedom is
not complete
- Vaclav Havel
#Occupy

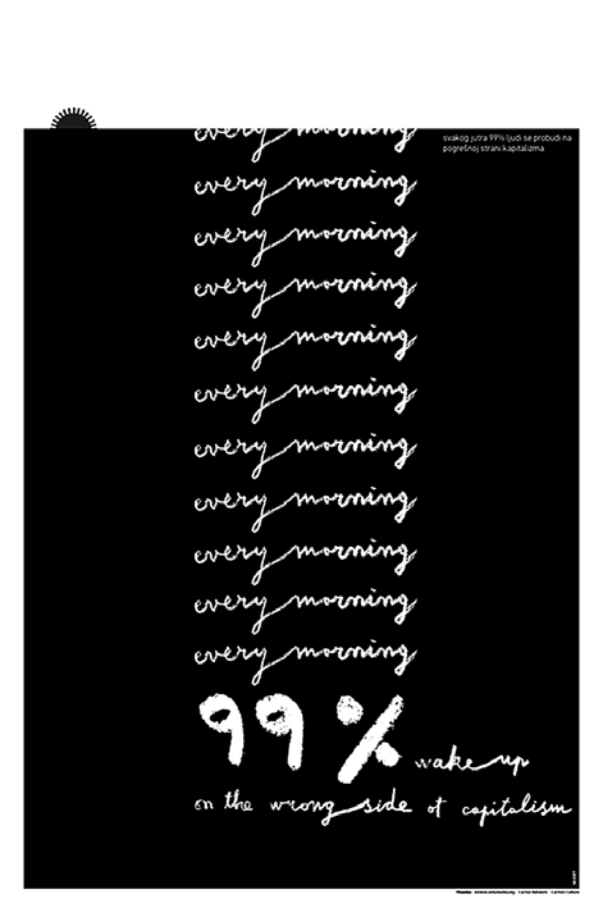
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
every morning
99% wake up
on the wrong side of capitalism

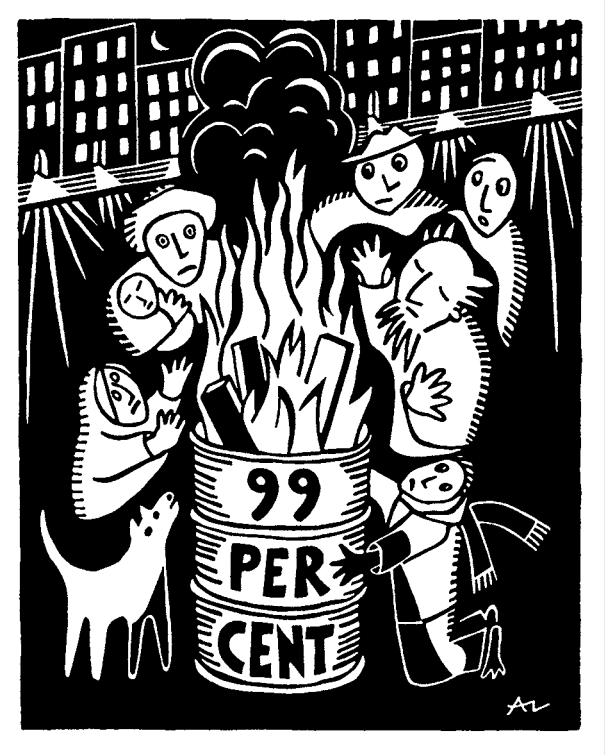
99
PER
CENT

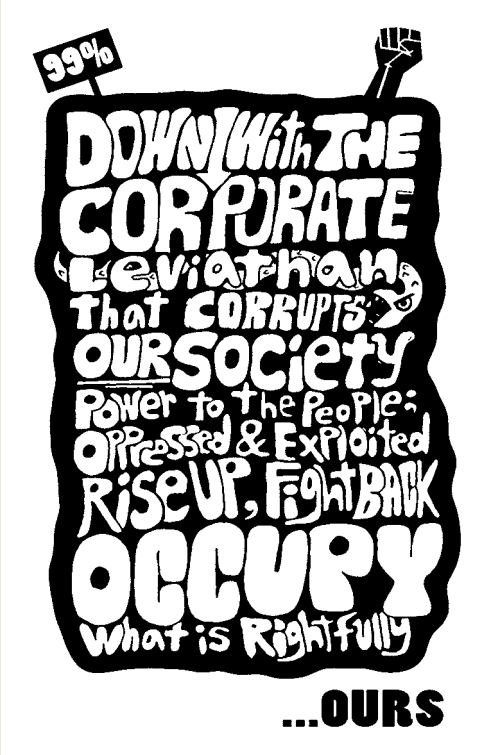
99%
DOWN With THE
CORPORATE
Leviathan
That CORRUPTS
OUR SOCIETY
Power to the People:
Oppressed & Exploited
RISE UP, Fight BACK
OCCUPY
What is Rightfully
...OURS

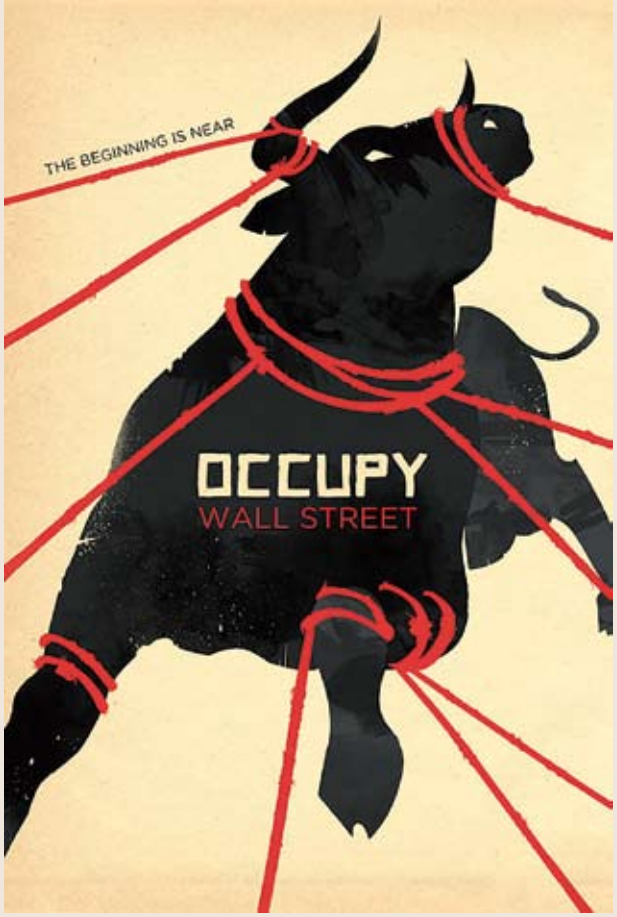
THE BEGINNING IS NEAR
OCCUPY
WALL STREET

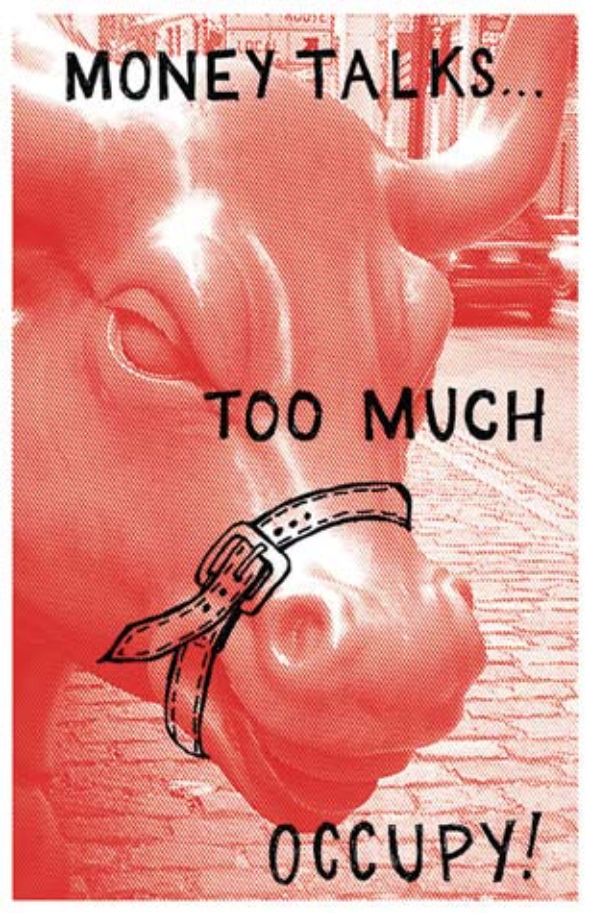
MONEY TALKS...
TOO MUCH
OCCUPY!

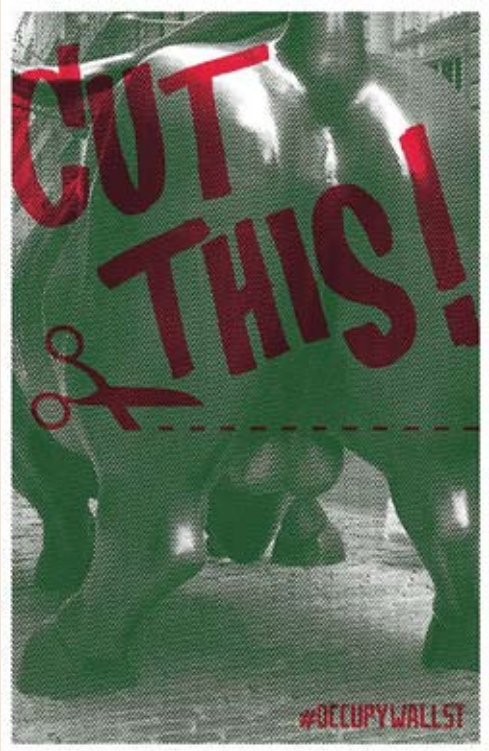
CUT
THIS!
#OCCUPYWALLST

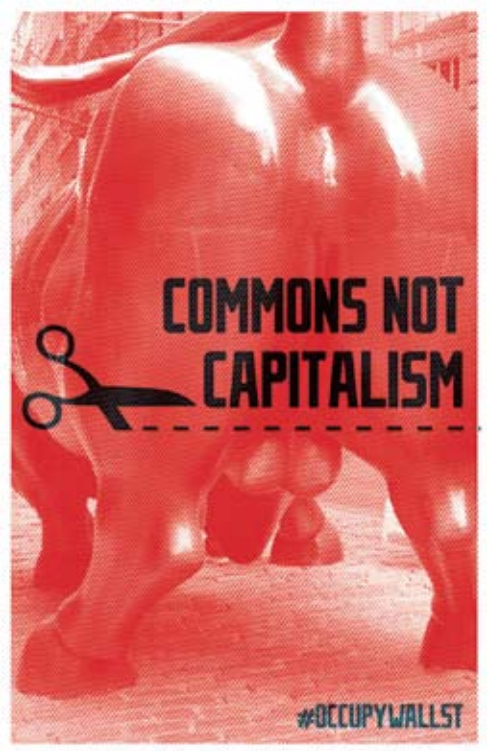
COMMONS NOT
CAPITALISM
#OCCUPYWALLST

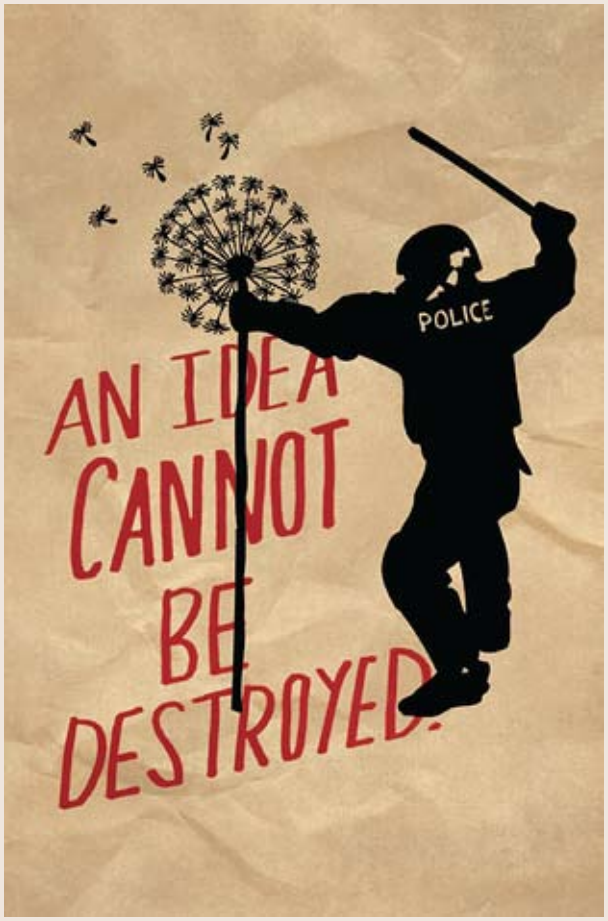
POLICE
AN IDEA CANNOT BE DESTROYED.

WHEN YOU'RE IN RIOT GEAR,
EVERYTHING LOOKS LIKE A RIOT

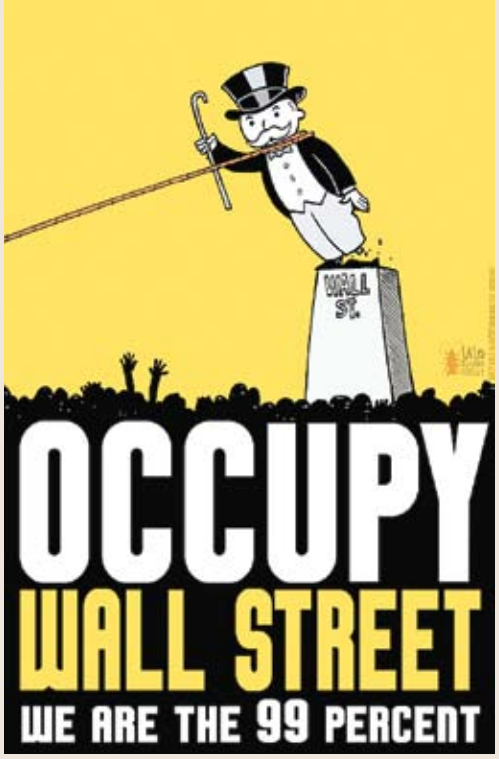
WALL ST.
OCCUPY
WALL STREET
WE ARE THE 99 PERCENT

there's only one thing left to do...
STOP THE BUDGET CUTS!

OCCUPY
LONDON
DEBT

OCCUPY RECLAIMING OUR DIGNITY
ONE SQUARE
AT A TIME

IT'S NOT A
CRISIS
IT'S A
SCAM
OCCUPY
WALL STREET

FIGHT BACK
THE 99% HAVE NO BORDERS
DECOLONIZE GLOBALLY
WORLD WIDE
CAPITALISM IS THE CRISIS

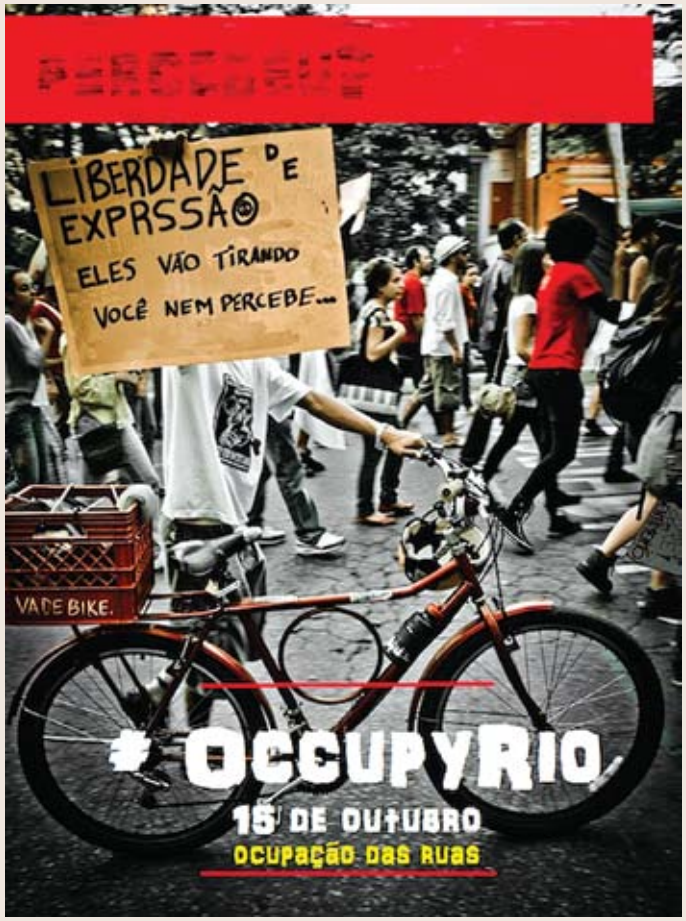
LIBERDADE DE EXPRSSÃO
ELES VÃO TIRANDO
VOCÊ NEM PERCEBE...
VADE BIKE.
#OCCUPYRIO
15 DE OUTUBRO
OCUPAÇÃO DAS RUAS

الشعب يريد إسقاط النظام
الثورة مستمرة

"CUANDO LOS POBRES YA NO TENGAN QUE COMER, SE COMERÁN A LOS RICOS."
OCUPEN LAS CALLES

SOMOS EL 99 %
STOP THE RAIDS!
ME ECHAN LA CULPA POR LA CRISIS ECONÓMICA...
Y LOS BANCOS DE WALL STREET ¿ QUÉ ?

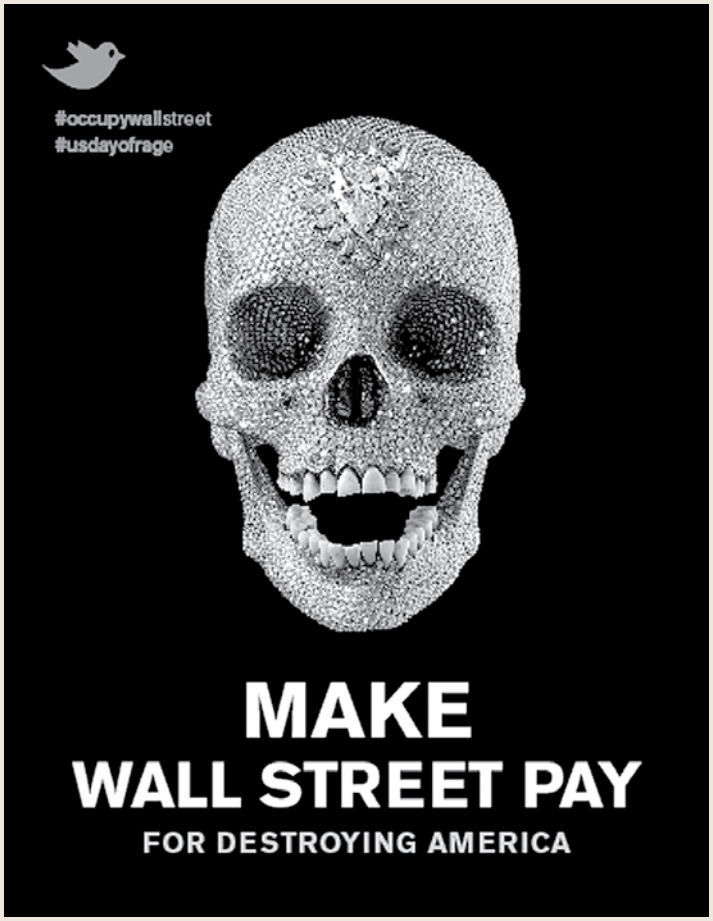

99%
TOGETHER

#OWS

OCCUPY WALL
STREET